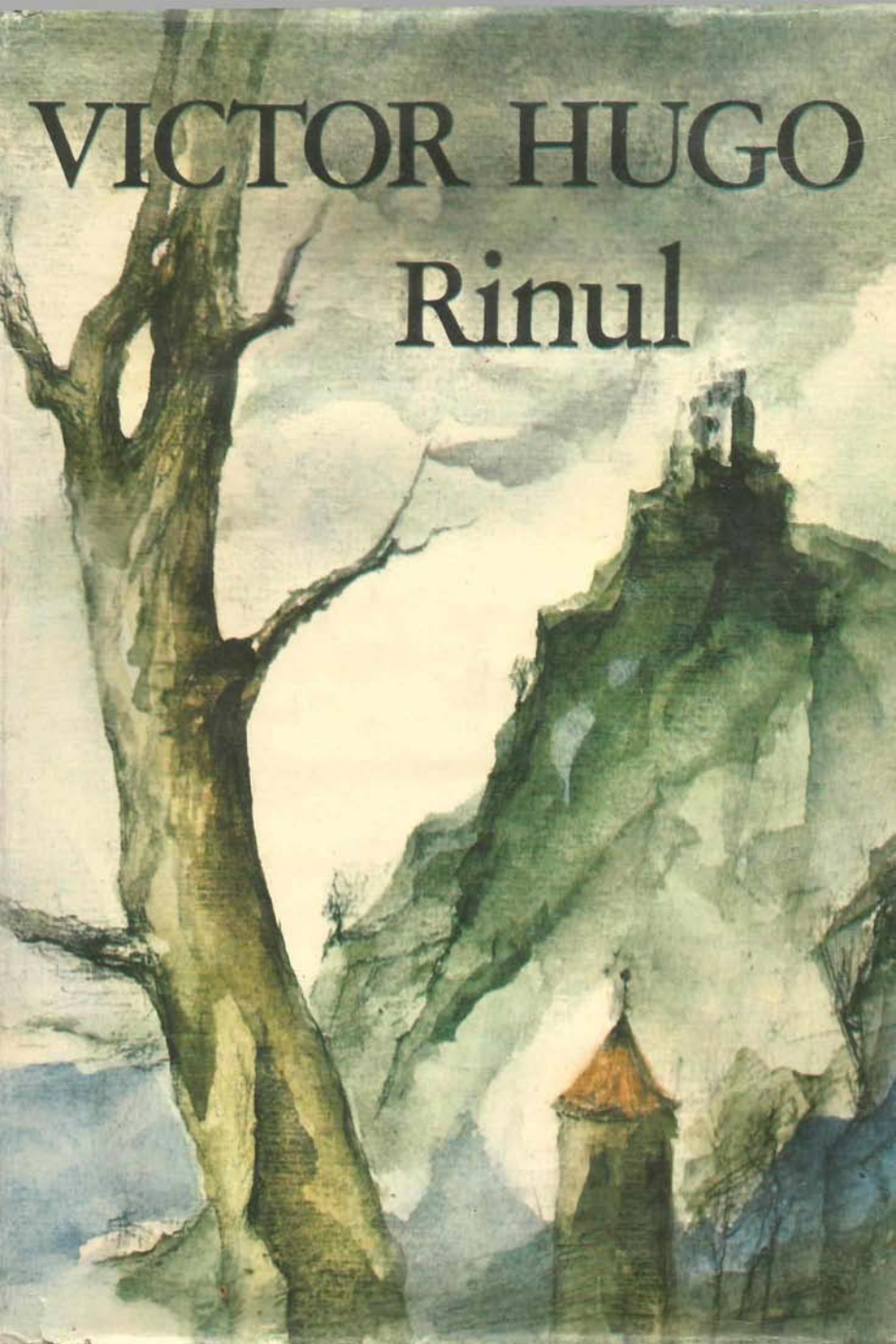

VICTOR HUGO

Rinul

VICTOR HUGO

Rînul

SCRISORI CĂTRE UN PRIETEN

Desene: Victor Hugo

OEUVRES COMPLETES
ILLUSTREES
DE

VICTOR HUGO

EN VOYAGE

LE RHIN

DESSINS DE VICTOR HUGO

P A R I S
SOCIETE D'EDITIONS LITTERAIRES ARTISTIQUES
LIBRAIRIE OLLENDORFF
50. CHAUSSEE D'ANTIN

VICTOR HUGO

RINUL

Scrisori către un prieten

Traducere, Tabel cronologic, Note și Glosar
de

SIMONA BLEAHU

Cuvînt înainte
VALENTIN LIPATTI

EDITURA SPORT - TURISM

București, 1983

CUVÎNT ÎNAINTE

Rinul a apărut la 28 ianuarie 1842 sub forma unor „scrisori către un prieten“ datate din anii 1838 și 1839. Opera însumează în fond experiența a trei călătorii pe care Victor Hugo le-a făcut cu Juliette Drouet în 1838, 1839 și 1840. În itinerarul poetului, Aix-la-Chapelle, Colonia, Maiența, Frankfurt-pe-Main, Worms, Mannheim, Speyer, Heidelberg, Strasbourg, Basel, Zürich, Vevey, Lausanne sînt principalele popasuri și locuri de meditație.

Cine era prietenul căruia scrisorile îi erau, chipurile, trimise cu regularitate? Mai în fiecare seară, pînă noaptea târziu, Hugo își notează impresiile de „anticar și visător“, cum spune André Maurois*, destinîndu-le unui prieten scump inimii sale și rămas la Paris: propria-i soție, Adèle Hugo, sau uneori bunul său amic, pictorul Louis Boulanger. Astfel, paginile scrise în tumultul periplului germanic se adună și se constituie ca un memorial sub formă epistolară, material posibil pentru o viitoare lucrare.

În momentul publicării *Rinului*, Victor Hugo are patruzeci de ani și, după două decenii de activitate literară fulgurantă, a ilustrat practic toate marile momente ale romantismului francez: lirismul paseist și conservator (*Odele*, 1822), epicul „flamboyant“ (*Baladele*, 1826; *Orientalele*, 1829), teoria dramei romantice (*Prefața la Cromwell*, 1827), ilustrată prin capodopere ale genului (*Hernani*, 1830; *Ruy Blas*, 1838), romanul istoric (*Notre-Dame de Paris*, 1831), meditația lirică a romantismului umanitar de după Revoluția din Iulie, cu culegeri ca *Frunzele de Toamnă* (1831), *Cîntecele Amurgului* (1835), *Vocile lăuntrice* (1837), *Razele și Umbrele* (1840). Academia Franceză l-a primit printre „nemuritori“ în 1841. Adorat de unii și hulit de alții,

* *Olympio ou la Vie de Victor Hugo*, Paris, Hachette, 1954, p. 294.

Hugo s-a impus ca șeful incontestabil al generației romantice de la 1820, dominîndu-și epoca printr-un temperament uman și artistic de excepție. Marile încercări îi sînt necunoscute : moartea fiicei sale Léopoldine la Villequier survine în 1843, iar lungul exil politic abia în 1851. Hugo rezistentul, republicanul, magul încă nu s-a născut.

Așadar, la sfîrșitul deceniului al patrulea cînd, împreună cu Juliette Drouet, Hugo urcă spre izvoarele Rinului, el are glorie, avuție, dragoste, dar nu și cariera politică la care rîvnește. Academia Franceză și prietenia cu ducele și ducesa de Orléans îi pot deschide, e drept, drumul spre viața parlamentară. Hugo aspiră să devină „pair de France“ (membru al „Camerei înalte“) — ceea ce se și întîmplă în 1845 — și, asemenea eroului său Ruy Blas, să fie poate într-o zi ministrul luminat al viitorului rege al Francezilor. Pentru aceasta Hugo caută să se afirme și pe plan politic, într-o perioadă în care romantismul, de la Lamennais la George Sand, Michelet și Lamartine se deschidea tot mai mult problemelor sociale și umanitare.

Rinul este prin urmare o operă de circumstanță, deoarece intenția autorului a fost de a ilustra, prin notele de călătorie, imensa concluzie politică a lucrării. Dar înțelegerea acestui aspect necesită situarea cărții lui Hugo în contextul disputei franco-germane cu privire la Rin și, pe un plan mai larg, al tensiunii dintre Franța, pe de o parte, Anglia, Austria, Prusia și Rusia, pe de alta, în „chestiunea Orientului“. Conflictul militar care izbucnise între Sublima Poartă și vasalul ei, puternicul pașă al Egiptului, Mehmet-Ali, determinase puterile europene ca, sub pretextul ajutorării Turciei, să-și sporească prezența și controlul în zona de importanță strategică a Bosforului și a Dardanelelor. În acest conflict, Franța (mai ales în timpul cabinetului condus de Thiers) se situase de partea Egiptului. După lungi și complicate manevre diplomatice, Anglia lui Palmerstone reușise să-și asigure sprijinul Austriei, Prusiei și Rusiei, izolînd Franța. Se refăcea astfel marea coaliție din 1814, situație care la Paris era resimțită ca o jignire și totodată ca o primejdie reală. La 15 iulie 1840, Tratatul de la Londra, semnat de cele patru puteri și care scotea Franța din joc în reglementarea „chestiunii Orientului“, așeza Strîmtorile sub controlul colectiv al puterilor europene, îl obliga pe Mehmet-Ali să restituie cuceirile obținute, acordîndu-i administrarea ereditară a Egiptului și posesia viageră a pašalicului de la Accra, cu condiția acceptării, în cîteva zile, a celorlalte clauze ale tratatului. Caracterul ultimativ al Tratatului de la Londra a făcut ca „chestiunea Orien-

tului“ să mai dureze pînă în 1841, cînd guvernul Guizot a reușit să obțină o pace mai puțin grea pentru Egipt și, totodată, revenirea Franței la negocieri, alături de celelalte puteri europene.

„Chestiunea Orientului“ readusesese însă pe tapet natura relațiilor Franței cu foștii aliați din 1814. Resentimentul era încă puternic împotriva celor care, cu un sfert de veac în urmă, spulberaseră gloria imperiului lui Bonaparte. O profundă stare de neîncredere, de iritare, de ațîtare a naționalismului cuprinsese întreaga Franță. Cu toată politica pacifistă a lui Ludovic-Filip, perspectiva unui nou război era la ordinea zilei. „Toate teatrele — notează A. Debidour — răsunau de cîntecul *Marsiliezei*. Toate ziarele, chiar și cele mai moderate, chemau națiunea să-și facă dreptate. În toate colțurile regatului, s-a produs o dezlănțuire generală împotriva tratatelor din 1815 și a noii Sfinte Alianțe. Aventurile și nenorocirile lui Napoleon erau date uitării. Nimeni nu mai voia să-și amintească decît de gloria lui“*. Exacerbării naționalismului francez îi răspundea de altfel creșterea rapidă a naționalismului german. Vechile litigii teritoriale reînviau intacte. Poetul Becker scrisese o răsunătoare apologie a *Rinului german*, care circula de la Viena la Hamburg, de la Berlin la München. Îi ripostase, cu elan și înverșunare, Alfred de Musset. Partizanii revizuirii păcii din 1815 cereau recucerirea prin forță nu numai a regiunii Saar, dar și a malului stîng al Rinului, cu o eventuală anexare a Belgiei, pentru a reconstitui astfel Franța din vremea lui Napoleon. Alții însă acceptau tratatele din 1815 și realitățile teritoriale ale Europei de după Waterloo. Mai idealist, Lamartine refuzase să cadă pradă tendințelor naționaliste și șovine. Răspunzînd aceluiași Becker, el se situa în *Marsilieza Păcii* pe pozițiile fraternității între oameni, ceea ce îi atrăsese din partea cercurilor revanșarde acuzația de a fi călcat în picioare gloria națională.

Ce atitudine va adopta Victor Hugo, ca patriot francez dar și ca spirit european? Bineînțeles, una intermediară: Prusia ar fi trebuit să retrocedeze Franței malul stîng al Rinului, care era „mult mai francez decît o socotesc germanii“; în schimb, ea ar fi primit Hanovra, Hamburgul, orașele libere, accesul la ocean. Poetul insistă asupra pericolului creșterii neîncrederii, a urii dintre Franța și Germania; dar stabilitatea și pacea Europei nu pot fi asigurate decît prin înțelegerea și conlucrarea dintre cele două mari națiuni. „Ca și Michelet, Hugo este ostil Angliei — scrie Jean-Marie Carré — el se teme de Rusia, dar iubește Germania și preconizează o alianță cu ea. Trebuie, pentru ca uni-

* *Histoire diplomatique de l'Europe*, Paris, Alcan, t.I, p. 382.

versul să fie în echilibru, să existe în Europa, ca o cheie de boltă a continentului, două mari state ale Rinului, amîndouă fertilizate și strîns unite de acest fluviu regenerativ” *. Pe un plan mai larg, Hugo vede în civilizația renană și westfaliană linia de demarcație între nordul și sudul Europei; pe Rin se înfruntaseră creștinismul occidental și păgînismul nordic, cultura romană și barbaria germană. A abandona Renania ar fi însemnat să compromiți însuși destinul civilizației. Rinul devine martorul capital al acestei civilizații și totodată o explicație a valorilor occidentale, din evul mediu feudal pînă la liberalismul burghez al veacului al XIX-lea: „Rinul, fluviu providențial, pare să fie și el un fluviu simbolic. Locurile pe care le străbate în curgerea lui sînt însăși imaginea civilizației pe care a slujit-o și pe care o va mai sluji. Coboară de la Constanța la Rotterdam, din țara vulturilor în orașul scrumbiilor, din cetatea papilor, a conciliilor și împăraților la tejghelele negustorilor și ale burghezilor, din Alpi la Ocean, așa cum însăși omenirea a coborît de la ideile înalte, imuabile, inaccesibile, senine, strălucite, la ideile largi, mobile, furtunoase, sumbre, utile, navigabile, primejdioase, insondabile, care încarcă tot, poartă cu ele tot, care fac totul să rodească și care înghit tot; de la teocrație la democrație, de la o idee mare la o altă idee mare” (Scrisoarea 14). Utopia politică hugoliană se oprește aici în *Rinul*: ea va atinge maturitatea în discursul pe care bătrînul bard național îl va rosti în 1871 la Bordeaux în fața parlamentului și în care va dezvolta ideea unei Renanii anexate din nou la Franța, în mod provizoriu, în așteptarea constituirii acelor State Unite ale Europei în care însăși Franța s-ar fi contopit.

Rinul a fost în general bine primit în epocă, ca o carte care punea „toate problemele europene”. „Ilustrul scriitor — comenta H. Lucas în *Le Siècle* — chestionează trecutul în ruinele sale și prezentul în moravurile lui pentru a încerca să smulgă o formulă a viitorului. Ajungem astfel la acea magnifică Concluzie. Faptele se largesc și capătă proporția ideilor. Cînd este făcută de un asemenea spirit, politica nu mai este politică, este istorie”. Iar ziarul *La Presse* al lui Emile de Girardin definea *Rinul* ca „un poetic tratat de alianță între Franța și Germania”. Partizanii *statu quo*-ului teritorial sau în tot cazul cei care se temeau de ambițiile Prusiei priveau cu neîncredere și scepticism soluția hugoliană, căci cine în Franța ar fi dorit cu adevărat o Prusie unificată și avînd liber acces la ocean? Denunțînd lipsa de viabilitate a unei asemenea concepții, Cuvillier-

* *Les Ecrivains français et le Mirage allemand*, Paris, 1947, p. 165.

Fleury în *Journal des Débats* lua poziție împotriva poetului ale cărui propuneri, dacă ar fi fost aplicate, ar fi avantajat Prusia în detrimentul Franței.

Oricare ar fi fost însă meritele sau limitele lucrării în ochii contemporanilor, apare limpede astăzi că partea caducă, demodată, a *Rinului* este tocmai Concluzia sa politică, în pofida strălucirii stilului lui Hugo. Posteritatea a reținut din *Rinul* cu totul altceva decât ceea ce ar fi dorit prietenul și admiratorul ducelui de Orléans. A reținut marea, imensa artă a lui Hugo de a evoca *Rinul* și civilizația lui, admirabilul jurnal de călătorie în care erudiția, dusă pînă la excesele cele mai cumplite, se îmbină cu un simț foarte modern al reportajului simplu și direct, ca și cu meditația romantică de un profund lirism. Aceasta este, fără îndoială, partea vie, perenă, a „scrisorilor către un prieten“.

„Trebuie să-l clasăm pe Hugo — observa pe bună dreptate Marie-Louise Pailleron — printre cei mai buni călători ai veacului, nu atît pentru faptul că explorările sale sînt importante, ci pentru calitatea lor... Hugo a călătorit cu frenezie, neștiind ce este oboseala sau melancolia; adesea merge sprinten pe jos treizeci de kilometri pe zi, își reface apoi cum trebuie forțele și a doua zi se așterne iar la drum, cu o poftă intactă. Strașnic călător! Cîtă curiozitate, cîte observații juste, cîte imagini ingenioase!“ *

Dincolo de motivația politică care l-a determinat să publice *Rinul*, Hugo resimte de copil o atracție puternică, aproape magică (cum observă André Maurois) pentru bătrînul fluviu încărcat de legende. La Feuillantines, are la capătul patului imaginea unui vechi turn în ruine, izvor neîncetat de visare sumbră și fantastică. *Rinul* îl seduce, îl fascinează, îi fecundează imaginația: „Știi că-mi plac fluviile, ți-am spus-o adesea. Fluviile poartă cu ele ideile, tot așa cum poartă și mărfurile. În creație totul își are rolul său mareț. Fluviile, ca niște trîmbițe uriașe, îi vestesc oceanului frumusețea pămîntului, ogoarele cultivate, splendoarea orașelor și gloria oamenilor“ (Scrisoarea 14). Observarea atentă a *Rinului* este un obiect de desfătare permanentă pentru gînditor și poet: „*Rinul* este un fluviu despre care toată lumea vorbește și pe care nimeni nu-l cercetează, pe care toată lumea îl vizitează și pe care nimeni nu-l cunoaște, pe care-l vezi în treacăt și pe care-l uiți în fugă, peste care toate privirile trec ușor și pe care nici o minte nu-l aprofundează. Și totuși ruinele lui stimulează imaginațiile elevate, destinul lui

* *Les Auberges romantiques*, Paris, 1929, p. 68.

preocupă mințile serioase ; și acest minunat fluviu lasă ochiului de poet, ca și ochiului de pictor, să întrevadă, sub transparența valurilor, trecutul și viitorul Europei“ (Prefața la *Rinul*).

O a doua coordonată necesară înțelegerii realității pe care o va zugrăvi în jurnalul de călătorie este admirația, dragostea lui Hugo pentru Germania. Deși cunoaște destul de puțin literatura germană, el este fără îndoială, alături de Gérard de Nerval și de Théophile Gautier, cel mai înclinat dintre romanticii francezi de a recepta cu entuziasm fenomenul de civilizație germanică. „Germania — mărturisește Hugo în Prefața *Rinului* — este una din țările pe care (autorul) le iubește și una dintre națiunile pe care le admiră. Are un simțămînt filial pentru această nobilă și sfîntă patrie a tuturor marilor gînditori. Și dacă n-ar fi francez, ar fi vrut să fie german“.

Cu această dublă înclinație pentru Rin și pentru Germania, călătorul Hugo este gata să privească și să înțeleagă lumea reală, pe care o va explora în materialitatea și spiritualitatea ei profundă : „Tu știi, prietene, că nu evenimentele sînt ceea ce caut eu într-o călătorie, ci ideile și senzațiile ; așa că noutatea obiectelor mi-ajunge“ (Scrisoarea 1).

Numai că Hugo este un călător prevenit : tot ceea ce vede se orînduiește după scheme preconceptuate, potrivit ideilor și temelor sale preferate, care se grupează toate sub forța inexorabilă a antitezei. Vechea figură de retorică devine la Hugo un mod de existență și de gîndire. Poetul nu poate concepe realul decît antitetic : sublimul cheamă grotescul, umbra cere lumina, crima postulează inocența ș.a.m.d. Procedul devine adesea un automatism supărător, hiperbola degenerază în manie. Anti-teza rămîne însă sursa esențială, de neînlocuit, a inspirației sale. Hugo are despre lume o viziune manicheană, în care Binele se opune în permanență Răului. Nici *Rinul* nu scapă acestei opțiuni fundamentale a artei hugoliene.

Mai trebuie remarcat că perceperea universului, așa cum sublinia Théophile Gautier, este totodată *exactă* și *himerică*, în măsura în care lumea reală implică o lume invizibilă și secretă : „Domeniul poeziei este nesfîrșit, mărturisește Hugo. Dincolo de lumea reală există o lume ideală care se dezvăluie în toată splendoarea ei privirii celor pe care meditații grave i-au obișnuit să vadă în lucruri mai mult decît lucrurile...“ (Prefața la *Ode*, 1822). Astfel, relația dintre realitate și misterul care rămîne de descifrat relevă existența unității lor pe care poetul dorește, prin antiteză, s-o dobîndească. Vizibilul trimite așadar la invizibil, la semnificația tainică și corelată a lucrurilor, fie ele cele mai simple în aparență. În *Rinul*, poetul este un observator

realist dublat de un „voyant“, care surprinde corespondențe, analogii, simboluri. Fiecare detaliu este descifrat și tălmăcit. Dar nu aceasta este, la urma urmei, misiunea poetului chemat să interpreteze realitatea și să-i deslușească sensurile adânci ?

Datorită concepției antitetice despre lume, arta hugoliană are și meritul unei extreme varietăți : cîntecul de voioșie alternează cu viziunile sumbre, fantezia cea mai exuberantă cu meditația cea mai gravă. Amestecul genurilor nu este la Hugo numai o exigență doctrinară, el răspunde și unei înclinații fundamentale a temperamentului său artistic. Călătorind pe valea Rinului, poetul va surprinde ca atare frumusețea și semnificația launtrică a peisajelor, a oamenilor și lucrurilor, a artei și istoriei. Va fi o lungă reverie romantică concepută ca un act de luciditate și de extaz : „... O plimbare solitară pe o cărare pierdută, contemplarea unei raze de soare pe mușchi, vizitarea unei catedrale sau a unei bisericiuțe de sat, o carte veche răsfoită la umbra unui copac bătrîn, un țărânuș căruia îi pun întrebări, un scarabeu frumos cu o cuirasă de aur violet, care din nefericire a căzut pe spate, care se zbate și pe care-l întorc în trecere cu vârful picio-rului ; și toate presărate cu versuri oarecare ; apoi visări de ceasuri întregi în fața lui Roche-More pe Ron, a castelului Gail-lard de pe Sena, a lui Rolandseck de pe Rin, în fața unei ruine pe un fluviu, în fața a ceea ce cade peste ceea ce trece sau, spectacol nu mai puțin mișcător pentru mine, în fața a ceea ce înflorește pe ceea ce cîntă, în fața unui „nu-mă-uita“ care-și apleacă ciorchinele albastru deasupra unei ape cristaline...” (Scrisoarea 28).

Memorialul de călătorie face astfel să răsară treptat mul-tiple fațete ale realității : o Germanie feudală, cea a imperiului lui Carol cel Mare (prin care filtrează, în subtext, cultul lui Napoleon), o Germanie visătoare și romantică, o Germanie a veacului al XIX-lea, în care drumul de fier, ce leagă lesne Maiența de Frankfurt, coexistă cu castelele sumbre și legenda hugoliană a cavalerului Pécopin și a frumoasei Boldur... Totul este pentru poet obiect de desfătare, prilej de fabulație și de închipuire a semnificației tainice a universului. Poetul se reculege în fața mormîntului părăsit al generalului Hoche, „care doarme departe de țara lui într-un cîmp de napi“ (Scrisoarea 12) ; deplînge trecutul măreț al Rinului medieval din care au mai rămas doar biete clădiri părăsite, ale căror fațade „nu mai sînt fațade, ci chipuri“ (Scrisoarea 28) ; este adînc mișcat de acele ruine „mai melancolice la lumina soarelui, pline de flori, de faimă, de neant și de plictis, roase de timp, dărîmate de oameni, revărsînd asupra viilor de pe coastă o umbră care pe an ce

trece se face mai firavă...” (Scrisoarea 25); contemplă îndelung misterioasa catedrală din Colonia și surprinde cu duioșie în clopotnița celei din Frankfurt „căminul umil al unei bătrîne, din care iese o leacă de fum...” (Scrisoarea 24; se cutremură în fața forței liniștite a naturii și a nimicniciei omului: „Prietene, prietene! Lucrurile poate știu ce fac, dar cu siguranță oamenii nu! Adeseori confruntînd istoria cu natura, în mijlocul veșnicelor comparații pe care mintea mea nu se poate împiedica să le facă între evenimentele în care Dumnezeu se ascunde și creațiunea prin care se arată, am tresărit odată cu o teamă tainică, și mi-am închipuit că pădurile, lacurile, munții, tunetul adînc al norilor, floarea care-și înalță căpșorul cînd treceam, steaua care scînteiază în negurile zării, oceanul care vorbește și bubuie și care mereu pare să amenințe pe cineva, sînt lucruri clarvăzătoare și teribile, pline de lumină și de cunoaștere, care se uită cu milă cum se mișcă pe dibuite în mijlocul lor, în noaptea care-i este proprie, omul, acest orgoliu căruia neputința îi leagă mîinile, această deșertăciune pe care neștiința îl leagă la ochi” (Scrisoarea 11).

Din fericire, nu toate paginile *Rinului* sînt grave, meditative, lirice. Geniul lui Hugo scapă monotoniei tristeții romantice prin observarea realistă a faptului cotidian, survenit la o răscruce de drum sau într-un han și evocat ca atare: „Vedeam cîteodată la Bingen, la capătul sălii în care cinam, două mese la care se servea în chip cu totul diferit. La una stătea singur-singurel un maior bavarez gras, vorbind puțin franțuzește, care se uita în fiecare zi cum îi trecea prin față, aproape fără s-o atingă, o adevărată cină nemțească completă, cu cinci feluri de mîncare. La cealaltă masă stătea melancolic sprijinit în coate, în fața unei farfurii cu varză, un biet amărît care, după ce-și mîncea tainul sărăcăcios, își sfîrșea cina devorînd cu ochii festinul panta-gruelic al vecinului său. N-am înțeles nicicînd mai bine ca în fața acestei parabole vii vorbele lui d'Ablancourt: *Providența pune adeseori banii într-o parte și pofta de mîncare în cealaltă*” (Scrisoarea 22). Uneori notația pitorească este chiar lipsită de acea semnificație scumpă scriitorului: „Grîul proverbial e tot așa de frumos și aurit ca pe vremea lui Carol Quintul și bunul vin „laba-gîstii” merită tot atît să fie băut de principii-episcopi cu ciorapi stacojii ca și de electorii cu pălărie de hermină” (Scrisoarea 27). Alteori, e drept mai rar, reporterul Hugo dă dovada unui umor ce se înrudește de-aproape cu al lui Dumas sau Mérimée. Iată bunăoară, într-un stil alert de o remarcabilă modernitate, hazlia poveste a englezului care poposise la hanul din Braubach: „În toiul nopții, hanul ia foc. Oamenii intră în

camera englezului. Dormea. Îl trezesc, îmi se explică precum că a luat casa foc și că trebuie să se mute de urgență. — Pe naiba ! zice englezul ; și mă sculați pentru asta ! Ia lăsați-mă în pace. Sint obosit și nu mă scol. Ați înnebunit să vă închipuiți c-o să încep să alerg pe cîmp în cămașă de noapte ! Țin să dorm în voie nouă ore. Stingeți focul dacă simțiți nevoia, nu vă stau împotriva. Cît despre mine, stau foarte bine în pat și rămîn în el. Noapte bună, prieteni, și pe mâine ! — Și acestea fiind spuse, se culcă la loc. Prin nici un mijloc n-au reușit să se înțeleagă cu el și cum focul se întindea, oamenii au fugit, după ce au închis la loc ușa englezului, care a adormit sforăind mai departe. A doua zi de dimineață, oamenii care dădeau la o parte dărîmăturile au ajuns și la camera englezului, au deschis ușa și l-au găsit pe călător jumătate treaz, în pat, frecîndu-se la ochi, și care le strigă căscînd de îndată ce-i zări : — N-ați putea să-mi spuneți dacă în casa asta există vreun cîrlig de tras cizmele ? — Se sculă, prînzi foarte bine și plecă perfect odihnit și proaspăt, spre marea neplăcere a băieților din oraș, care contaseră să facă din muma englezului ceea ce este numit în valea Rinului un *primar uscat*, adică un mort bine afumat și păstrat, pe care să-l arate străinilor pentru cîteva parale“ (Scrisoarea 19).

Facultatea dominantă a lui Victor Hugo este, fără îndoială, imaginația vizuală de care vorbea Taine. Poetul avea darul să vadă ceea ce închipuia cu tot atîta intensitate ca și percepția pe care o avea despre obiectele reale ; la el fuziunea dintre obiect, senzație și idee se realizează într-o sinteză unică. Și nu este deloc surprinzător faptul că Hugo a fost și un mare desenator. Periplul germanic a generat de altfel admirabile desene și crochiuri care completează mărturia hugoliană din „scrisorile către un amic“.

În acest tumult permanent al universului senzorial și ideatic există însă și momente de grație și de echilibru, care dovedesc că Hugo este un geniu francez și nu unul germanic, și anume acelea în care poetul atinge simplitatea și forța „scriiturii“ clasice de totdeauna. Și nu mă pot împiedica să citez aici poate cea mai frumoasă pagină a *Rinului*, demnă cu siguranță de Stendhal și de scrisorile de dragoste ale lui Napoleon : „Cînd am ieșit din biserică, se lăsa noaptea și iar m-am gîndit la tine, marele meu pictor. Lausanne este o aglomerare de case pitorești, împrăștiată pe două-trei coline, ce pornesc din același nod central, dominată de catedrală ca de o tiară. Mă aflu pe esplanada bisericii, în fața portalului și, ca să zic așa, în vîrfurile orașului. Vedeam lacul deasupra acoperișurilor, munții deasupra

lacului, norii deasupra munților și stelele deasupra norilor. Era ca un fel de scară pe care gândurile mele urcau treaptă cu treaptă și se amplificau pe fiecare din ele. Ai băgat de seamă ca și mine că, seara, norii care s-au răcit, se alungesc, se netezesc și capătă forma unor crocodili negri înotînd încetinel în aer, spre apus; coada îmi astupa un portic luminos format din norii amurgului; din pîntece cădea ploaia pe Geneva învăluită în ceață; două-trei stele strălucitoare îi ieșeau pe gură ca niște scînteii. Dedesubt, lacul, întunecat și metalic, pătrundea în uscat ca o baltă de plumb topit. Fumul se țîra pe acoperișurile orașului. La miazăzi, zarea era cumplită. Nu se zăreau decît poalele munților îngropate în monstruoasele rotunjimi ale negurii. La noapte o să fie furtună. M-am întors acasă și ți-am scris. Mi-ar place să-ți strîng mîna și să-ți vorbesc. Încerc să fac din scrisoarea mea o fereastră prin care să poți vedea ceea ce vîd. Adio, Louis, pe curînd. Știi că sînt al tău; fii și tu, la rîndul tău, al meu. Faci lucruri frumoase, sînt sigur; eu gîndesc lucruri bune și ele îți sînt închinete; căci te afli în primul rînd al celor ce-i iubesc. O știi, nu-i așa? Peste zece zile voi fi la Paris" (Scrisoarea 39).

Posteritatea lui Victor Hugo a fost diversă și contradictorie. După apoteoza pe care „bătrînul Orfeu" o cunoscuse în timpul vieții, a urmat o perioadă de contestație aprigă a moștenirii hugoliene. Spre 1900 era la modă în Franța să se spună că un singur vers al lui Nerval valora mai mult decît cele zece mii de versuri din *Contemplațiile*. Eclipsa era aproape totală, cînd André Gide, întrebînd care este cel mai mare scriitor francez, a răspuns prin faimoasa butadă: „Vai, Victor Hugo!" Dar în timp ce Franța proceda la desacralizarea lui Hugo, opera lui continua să exercite o puternică influență asupra străinătății. În timpul vieții sau după moarte, înrîurirea sa a fost incontestabilă în Europa și în lume: Pușkin, Browning, Alecsandri, Swinburne, Oscar Wilde, Walt Whitman, Verdi, Carducci, Pascoli îi sînt, într-un fel sau altul, tributari. Revirimentul nu întîrzie însă să se producă. Exegeza modernă repune în drepturile ei legitime creația hugoliană. Studiile lui Renouvier, Paul Berret, Pierre Albouy, Paul Valéry, Albert Béguin, Denis Saurat, Charles Baudouin, J. B. Barrère, H. Guillemin, Henry Peyre și alții dau la iveală un Hugo inedit și imens, poet liric, poet epic, poet satiric, vizionar și mag, realist și oniric, un geniu care cuprindea — prin unitatea dintre imaginație, ideologie și limbaj — tot șuvoiul poeziei franceze de după el, de la Baudelaire la Rimbaud și Mallarmé, de la Lautréamont la Péguy, Claudel și

suprarealiști. Așa încît atunci cînd Jean Cocteau se complăcea să spună că Victor Hugo era un nebun care se lua drept Victor Hugo, paradoxul lui era în fond un sincer și vibrant omagiu.

Alături de *Lucruri văzute* și de alte impresii de călătorie, *Rinul* este fără îndoială unul din marile texte ale prozei hugoliene. Balzac îl considera o capodoperă, iar un alt contemporan, Victor Pavie, nota : „V-ați dus oare în sus pe Rin nu cu vaporul, nici cu diligența, ci cu Victor Hugo?... Scapi din această lectură sufocat și strivit, ca prada care cade din ghearele unui vultur“. Este așadar un privilegiu pentru publicul nostru de a putea cunoaște astăzi, în tălmăcirea fidelă și expresivă a Simonei Bleahu, acest itinerar sentimental și artistic al unuia dintre cei mai fascinanți scriitori ai tuturor timpurilor.

VALENTIN LIPATTE

TABEL CRONOLOGIC

- 1772 Se naște, la Nantes mama lui Victor Hugo, Sophie-Françoise Trébuchet, fiică a unui armator.
- 1773 Se naște, la Nancy, Léopold-Joseph Sigisbert Hugo, tatăl lui Victor Hugo, fiu al unui timplar bogat. El se consacră carierei militare devenind comandant de infanterie.
- 1802 Se naște, la 26 februarie, Victor-Marie Hugo, al treilea fiu al soților Hugo.
- 1802—1804 D-na Sophie Hugo își urmează soțul împreună cu cei trei copii Abel, Eugène și Victor în garnizoanele militare unde activează, în Corsica și în Elba.
- 1804—1807 D-na Hugo renunță pentru un timp să-și urmeze soțul cu familia și se stabilește la Paris.
- 1807—1809 Familia reîncepe pelerinajul după comandantul Hugo, urmându-l în garnizoana din Neapole.
- 1808 D-na Hugo și copiii revin la Paris, în timp ce capul familiei este mutat în Spania.
- 1809 Micul Victor își începe studiile în casa părintească cu profesori particulari.
- 1809—1810 În Spania, cucerită de Napoleon și unde acesta îl numise rege pe fratele său Joseph, comandantul Hugo se afirmă repede; este avansat general. Numit apoi guvernator al Madridului i se conferă titlul de conte. Familia sa îl urmează, iar copii își continuă studiile la Collège des Nobles din Madrid.
- 1812—1814 D-na Hugo își părăsește din nou soțul și revine la Paris unde hotărăște să supravegheze personal educația copiilor pe care nu-i mai trimite la colegiu. După cum mărturisește mai târziu Victor în poezia „Aux Feuillantines“, ei au avut ca educatori „un preot bătrîn, o grădină și mama“. Din cauza neînțelegerilor vechi dintre soții Hugo, ei hotărăsc să se despartă.

- 1814 În urma pierderii de către Napoleon I a bătăliei de la Waterloo se prăbușește imperiul și sînt reînstaurate monarhia și domnia casei de Bourbon cu Ludovic al XVIII-lea (1814—1824), urmat de Carol al X-lea (1824—1830). O dată cu căderea lui Napoleon generalul Hugo este destituit.
- 1815—1816 Doi dintre copiii Hugo, Victor și Eugène, sînt înscrîși la pensionul Cordier-Dacotte, apoi în toamna lui 1816 încep să urmeze cursurile liceului Louis-le-Grand.
- 1817 Victor care începuse încă de mic copil să scrie versuri, primește din partea Academiei Franceze o mențiune pentru poemul „*Bonheur que procure l'étude*“. Este o primă recunoaștere a marelui său talent.
- 1818 Încurajat, Victor începe să scrie primele Ode, apoi un roman, *Bug Jargal*, pe care-l va reface mai tîrziu.
- 1819 Trimițînd un poem închinat statuii lui Henric al IV-lea Academiei jocurilor florale din Toulouse, este recompensat cu o mențiune, fapt ce-l determină pe generalul Hugo să renunțe la cariera științifică pe care o preconiza fiului său și să-l lase să-și urmeze vocația literară. În luna decembrie Victor înființează împreună cu frații săi revista literară „*Le Conservateur littéraire*“. Lucrînd la redactarea revistei, Victor Hugo învață diversele meserii și sarcini, literare și editoriale, legate de o astfel de activitate. Catolic și monarhist, Victor Hugo încearcă să obțină ajutorul lui Chateaubriand.
- 1820 Publică în jurnalul său diverse articole și poezii. Se face remarcant cu poezia *Ode sur la mort du duc de Berry* pentru care primește de la însuși regele Ludovic al XVIII-lea o gratificație. Este îndrăgostit de tînăra Adèle Foucher dar părinții fetei refuză să aprobe căsătoria din cauza situației materiale nesigure a viitorului ginere.
- 1820 Apar „*Les méditations*“ de Alphonse de Lamartine, prima culegere importantă de poezii lirice ale romantismului.
- 1821 O primă pierdere pentru tînărul de 19 ani, moartea mamei sale, Sophie Hugo. Începe să lucreze la romanul *Han d'Islande*.
- 1822 Apare un prim volum de poeme intitulat *Odes et poésies diverses*, destul de modest, cuprinzînd piese „intime“ și piese „oficiale“ în care se recunoaște influența lui Chateaubriand și a lui Lamartine, dar cu o importantă prefață în care sînt expuse idei fundamentale asupra unității poeziei și esenței ei. Volumul are un mare succes, fiind apreciat chiar de rege, care îi oferă poetului o pensie regulată. Hugo devine astfel poetul oficial al curții și are posibilitatea să se căsătorească cu Adèle, cu care va avea patru copii: Léopoldine (1824), Charles (1826), François (1828) și Adèle (1830). Acest an fericit se încheie însă cu o tragedie. Fratele său Eugène, care prezenta semne de alienație mai de mult, înnebunește și este internat la ospiciu, unde rămîne pînă la sfîrșitul vieții (1837).

- 1823 La începutul anului apare romanul *Han d'Islande*. Colaborează la revista „La Muse Française”, un fel de organ al primului salon al romanticilor. Frecventează și „Salon d'Arsenal” al lui Charles Nodier, unde întâlnește pe Vigny, Lamartine și numeroși alți poeți și critici literari.
- 1824 Atras de curentul vremii, Hugo se angajează prudent pe calea romantismului, dar, publicând un nou volum de versuri, *Nouvelles Odes*, declară în prefață că nu este nici clasic, nici romantic, ci „conciliator”. În toamnă, când apare un nou ziar, „Le Globe”, în jurul lui se adună o pleiadă de tineri, încă necunoscuți, dar care vor forma gloria literaturii franceze : Stendhal, Mérimée, Sainte-Beuve, legind cu ultimul o strinsă prietenie.
- 1825 La 29 aprilie este numit Cavaler al Legiunii de Onoare. În luna mai asistă la Reims la încoronarea lui Carol al X-lea, scrie diverse poezii, în care se observă obsesia pentru personalitatea lui Napoleon, pe care îl va glorifica toată viața. În august face o călătorie cu prietenul său Nodier în Elveția pentru a vizita Alpii.
- 1826 Publică un nou volum de versuri, *Odes et Ballades*, în care la vechile ode a adăugat un ciclu de balade ce reliefează una dintre trăsăturile caracteristice ale romantismului — inspirația pitorească și reînvierea, în stil trubadur, a vechilor legende din evul mediu. În noua prefață afirmă funcția socială a poetului. Acum reface și publică romanul *Bug Jargal*.
- 1826 Apare culegerea de versuri „Poèmes antiques et modernes” precum și romanul „Cinq-Mars” de Alfred de Vigny ce-l consacră pe autor ca pe unul din principalii exponenți ai romantismului.
- 1826—1831 Apar, editate chiar de autor, „Operele complete” ale lui François-René de Chateaubriand, cuprinzând scrierile ce au pus bazele romantismului încă de la începutul secolului (Atala, 1801 ; René, 1802 etc.).
- 1827 Cucerit definitiv pentru romantism, Victor Hugo îl va impune printr-o lovitură de teatru, în sensul propriu al cuvîntului, căci publică o dramă în versuri, *Cromwell*, lipsită de valoare literară și de nejuțat dar care cuprinde o prefață memorabilă. Este atacul cel mai virulent la adresa clasicismului și, în același timp, manifestul dramei romantice. Mutîndu-se într-o nouă locuință, în Rue Notre-Dame-des Champs, Hugo deschide un salon literar pe care-l frecventează Musset, Balzac, Vigny, Nerval, Dumas, Sainte-Beuve, Gautier etc.
- 1829 Moare tatăl lui Victor Hugo, Léopold Hugo. Apare un nou volum de versuri, *Les Orientales*, unde se accentuează tendința spre pitoresc prin invocarea peisajelor exotice, o altă trăsătură a romantismului. Publică de asemenea romanul *Le dernier jour d'un condamné à mort*,

un protest literar împotriva pedepsei cu moartea. Scribe drama *Marion Delorme*, a cărei reprezentare este interzisă de cenzura lui Carol al X-lea. Scribe drama *Hernani*.

1830 Are loc celebra bătălie pentru *Hernani*. Declarînd încă din prefață că „romantismul nu este decît liberalismul în literatură“ Hugo prefigurează revoluția politică ce avea să aibă loc cinci luni mai tîrziu, în iulie. În seara premierei studenții, precum Gérard de Nerval și Théophile Gautier, conduc asaltul contra „perucilor“ și asigură triumful dramei romantice în versuri în însăși citadela clasicismului, la Comedia Franceză. La numai 28 de ani Victor Hugo cunoaște o glorie puțin comună, fiind un idol al tineretului și șeful incontestabil al noului curent literar, romantismul. Cenaclul din Rue Notre-Dame se destramă însă din cauza unei trădări neașteptate. Bunul prieten Sainte-Beuve are legături ilicite cu Adèle, de care află și Victor Hugo. Soții vor continua să locuiască împreună, în fapt fiind însă despărțiți.

1830 În luna iulie are loc la Paris o răscoală populară, instigată de burghezie și purtată de poporul muncitor. Ea duce la abdicarea regelui Carol al X-lea și la instaurarea unei monarhii burgheze avîndu-l în frunte pe Louis-Philippe, duce de Orléans.

— Apare culegerea de versuri „*Harmonies poétiques et religieuses*“ de Lamartine, moment important al liricii romantice.

— Este prezentată publicului „*Simfonia fantastică*“ a lui Hector Berlioz, capodoperă a romantismului muzical francez.

— Apare „*Le rouge et le noir*“, primul roman important al lui Stendhal, în care romantismul este depășit de analiza psihologică realistă.

— Apare romanul „*Gobseck*“ al lui Honoré de Balzac, ce anunță pe viitorul creator al romanului realist din grandiosul ciclu al Comediei umane.

1831 Apare romanul lui Victor Hugo *Notre-Dame de Paris*, ce marchează triumful romantismului în roman. Autorul dă aici toată măsura imaginației și măiestriei limbajului său, exploatînd cu îndemînare gustul timpului pentru Evul Mediu. Tot acum apare volumul *Les Feuilles d'Automne* care deși scris în mijlocul vîltoirii politice, conținea versuri intime dedicate familiei, căminului și amintirilor tandre.

1831 Eugène Delacroix, șeful școlii romantice franceze de pictură desăvîrșește tabloul „*La liberté guidant le peuple*“, ce poate fi considerat un adevărat manifest pictural al spiritului revoluționar de la 1830.

1831—1843 Apar cele șase volume ale *Istoriei Franței* de Jules Michelet, cel mai de seamă istoric romantic francez.

1832 Victor Hugo scrie piesele *Le Roi s'amuse* și *Lucrèce Borgia*, dintre care prima este reprezentată, dar este imediat interzisă. Victor Hugo se mută cu familia în Place Royale, unde va locui pînă la revoluția din 1848, casă care este astăzi „Muzeul Victor Hugo“.

- 1833 Sînt reprezentate piesele *Lucrèce Borgia* și *Marie Tudor*. Victor Hugo se îndrăgostește de actrița Juliette Drouet, nu foarte talentată dar de care îl va lega o prietenie de ani de zile. Pusă într-o situație delicată, aceasta va ști însă să se impună prin discreție, tandrețe și devotament pentru marele scriitor.
- 1833 Apar romanele „Indiana” și „Lélia” cu care George Sand începe o prodigioasă activitate scriitoricească ce o va plasa în rîndul marilor scriitori romantici.
- 1834 Este publicată drama „Lorenzaccio” de Alfred de Musset, una din cele mai reprezentative piese ale teatrului romantic.
- 1834 Victor Hugo publică un volum de eseuri, *Littérature et Philosophie Mêlées*, și un roman, *Claude Gueux*, o primă formă a viitorului *Les Misérables*.
- 1835 Apare o nouă piesă în versuri, *Angelo, tyran de Padoue*, și volumul de versuri *Les Chants du Crépuscule*, expresie a unei duble drame sentimentale (trădarea soției și dragostea pentru Juliette) și politică (inconsistența noului regim al lui Louis-Philippe I, în care nu vede o soluție pentru Franța).
- 1836 Apare volumul „La confession d'un enfant du siècle” de A. de Musset, importantă operă a romantismului francez.
- 1836—1839 Apar culegerile de articole „Critiques et portraits littéraires” cu care Sainte-Beuve inaugura o nouă metodă în critica literară: înțelegerea operei prin urmărirea biografiilor autorilor.
- 1836 Victor Hugo face o călătorie în Bretania, ce va fi descrisă în volumul de corespondență de călătorie *France et Belgique, Alpes et Pyrénées*. În acest timp foștii prieteni ai lui Victor Hugo și tovarășii săi de luptă pe baricadele romantismului, Vigny, Sainte-Beuve și alții, încep să-l atace în scris. Datorită atacurilor declanșate împotriva lui eșuează la prima propunere de numire ca membru al Academiei Franceze, fiind preferat Lamartine.
- 1837 Apare volumul de versuri *Les Voix Intérieures*, în care dă glas vocilor omului, naturii, evenimentelor și trecutului.
- 1838 Se reprezintă drama în versuri, *Ruy Blas*, singura capodoperă în activitatea teatrală a lui Victor Hugo, ce obține un răsunător succes. Întreprinde în lunile iulie-octombrie o lungă călătorie prin Belgia și Germania, urmînd în linii mari traseul Rinului. Impresiile de călătorie vor forma prima parte a cărții *Le Rhin*.
- 1839 Scrie drama *Les Jumeaux* și călătorește împreună cu Juliette în Alsacia, Elveția și Province, impresiile din această călătorie fiind adăugate și ele în cartea despre Rin.

- 1840 Este propus a doua oară candidat pentru un loc la Academia Franceză dar este ales medicul și fiziologul Pierre Flourens, o glorie a științei franceze. Publică volumul *Les Rayons et les Ombres*, de inspirație larg umană și în care Victor Hugo definește mai limpede misiunea poetului.
- 1840 Apare nuvela „Colomba“ de Prosper Mérimée, care face din autor maestrul incontestabil al nuvelei romantice de nuanță realistă.
- 1841 Victor Hugo este ales în sfârșit membru al Academiei, cu 17 voturi pentru și 15 împotriva.
- 1842 Apare piesa istorică a lui Victor Hugo, *Les Burgraves*, inspirată de cele văzute în timpul călătoriilor făcute în anii 1838 și 1839. Acum el face cunoscute și impresiile culese în aceste călătorii sub forma unei culegeri de scrisori, *Lettres sur le Rhin* (3 volume), retipărită ulterior sub titlul *Le Rhin — Lettres à un ami* sau, pur și simplu, *Le Rhin*.
- 1843 Acest an reprezintă o cotitură în viața lui Victor Hugo. Fiica cea mare, Léopoldine, măritată de curînd cu Charles Vacquerie, se înecă împreună cu soțul ei în timpul unei plimbări cu barca pe Sena. Tatăl află moartea din ziar în timp ce se întorcea cu Juliette dintr-o călătorie în Spania. Profund zguduit, el nu va mai scrie versuri lirice timp de 16 ani, după care va închina noua culegere amintirii fiicei sale. Eșecul în acest an al Burgravelor la Comedia Franceză îl îndepărtează temporar de teatru și o determină pe Juliette Drouet să renunțe definitiv la cariera de actriță și să se consacre exclusiv marelui său prieten. Deturnat parțial de la literatură de tragedia morții fiicei sale, Victor Hugo se consacră politicii. La început neîncrezător în domnia lui Louis-Philippe, el este cucerit de soția prințului moștenitor, Ducele de Orléans, o mare admiratoare a lui. Speranțele lui de a fi numit ministru o dată cu urcarea pe tron a prințului moștenitor sînt spulberate de moartea prematură a acestuia în 1842.
- 1844 Apare romanul „Cei trei mușchetari“, cea mai populară dintre cele 300 cărți ale lui Alexandre Dumas, creatorul și marele maestru al romanului istoric romantic.
- 1852 Fiind susținut în continuare de Ducesa de Orléans, Victor Hugo este numit în acest an Pair de France intrînd astfel de drept în Camera Pairilor. De la tribuna acestei înalte instituții, Hugo își poate exprima ideile liberale, apărînd de pildă drepturile Poloniei sau luptînd pentru desființarea pedepsei cu moartea.
- 1846—1851 În afara începerii unui nou roman, ce va deveni *Les Misérables*, activitatea literară este aproape complet abandonată de Victor Hugo în favoarea celei politice. În 1846 este numit provizoriu primar al unui cartier parizian, dar la alegerile generale nu reușește să-și mențină locul.

1848 Marele avînt revoluționar ce a cuprins în acest an întreaga Europă se abate și asupra Franței unde, sub presiunea maselor populare dezlănțuite, regele Louis-Philippe este obligat să abdice. El renunță la tron în favoarea nepotului său și Hugo luptă din răputeri pentru proclamarea Ducesei de Orléans ca regentă, inutil însă, căci este instaurată republica. În noul regim Hugo este ales deputat conservator în Adunarea Constituantă și apoi în Adunarea Legislativă. El sprijină puternic pe prințul Louis-Napoleon pentru a ajunge președinte al republicii, dar dezamăgit că o dată cu luarea puterii nu a fost răsplătit acordîndu-i-se Ministerul Educației, devine un adversar al prințului, trecînd în tabăra de extremă stîngă. El atacă în discursuri și în scris uneltirile noului președinte și intenția acestuia de a reinstaura regalitatea, fapt ce se confirmă prin lovitura de stat din 2 decembrie 1851, cînd Napoleon dizolvă adunarea națională și se proclamă împărat sub numele de Napoleon al III-lea. Victor Hugo încearcă să organizeze rezistența populației pariziene dar nu reușește și, amenințat cu arestarea, fuge în Belgia. Aici începe lungul său exil care va dura 18 ani, pînă la căderea dușmanului său, Napoleon al III-lea.

1852—1855 Instalat la început la Bruxelles, Victor Hugo începe o vie activitate de polemist și pamfletar politic. El scrie *L'Histoire d'un Crime* în care este relatată lovitura de stat de la 2 decembrie, carte ce nu va vedea însă lumina tiparului decît în 1877, apoi un pamflet și mai virulent, *Napoléon le Petit*. La cererea lui Napoleon al III-lea, autoritățile belgiene îl obligă să părăsească țara, Victor Hugo instalîndu-se cu întreaga familie în insula engleză Jersey, pe malul oceanului, la Marine-Terrace. Aici continuă opera sa antinapoleoniană cu volumul de versuri *Les Châtiments*, satiră ironică în care își dezvăluie tot disprețul pentru împărat. Volumul apare la Bruxelles în 1853 și este răspîndit clandestin în Franța, înfierbîntînd pe republicani, ce recunosc în marele exilat pe șeful lor spiritual. Pe lîngă activitatea politică, Hugo reia și pe cea literară, scriind versuri lirice închinat amintirii fiicei dispărute atît de tragic. În timpul unei vizite făcute de o prietenă, D-na Delphine de Girardin, aceasta îl inițiază pe Hugo în tainele spiritismului. Marcat de această experiență, compune versuri halucinante cuprinse într-un fel de epopei filozofice în care abordează problema răului, *La fin de Satan* și problema absolutului și a infinitului, *Dieu*, ambele volume publicate postum. Tot acum compune și versuri mai luminoase ce vor fi cuprinse în volumele *Les Quatre Vents de l'Esprit* și *Toute la Lyre*.

1855—1870 Din cauza activității agitatorice, Victor Hugo este somat să părăsească insula. El se stabilește în insula Guernsey la Houteville House, unde de fapt rămîne în exil voluntar, căci în urma unei amnistii

date de Napoleon al III-lea în 1859 ar fi putut să se reîntoarcă în Franța, ale cărei țărături doar le zărește din domiciliul său. Rezidența aici va fi epoca cea mai fertilă a vieții sale. Scrie mii de versuri, eseuri, piese de teatru. Dintre numeroasele volume scrise sau apărute acum sînt de subliniat *Les Contemplations*, reflex al unei filozofii în care se amestecă durerea pentru dispariția fiicei sale, amărăciunea exilului, gîndurile unui umanist, totul exprimat în cadența gravă, inspirată parcă de solitudinea și austeritatea peisajului unei coaste aspre și inospitaliere. Apoi ampla frescă *La Légende de Siècles*, o adevărată viziune asupra lumii și umanității. În 1862 apare marele roman *Les Misérables* la care lucra de mult timp. El are imediat un succes imens, fiind tradus în același an în germană, engleză, italiană, rusă. Apare și în limba română în traducerea lui D. Bolintineanu, A. Zanne și M. Costiescu, la București în anii 1862—1864. În 1863 apare *V. Hugo raconté par un témoin de sa vie*, apoi în 1864, o vastă monografie *William Shakespeare*, în care dezbate mai curînd problema geniului decît Shakespeare însuși. Urmează alte două romane de succes, *Les Travailleurs de la Mer* (1866) inspirat din viața pescarilor alături de care trăia, precum și *L'Homme qui Rit* (1869). Publică de asemenea versuri cum ar fi *Les Chansons des Rues et des Bois* (1865), scrie piese, cum ar fi *La grand'mère*, *Margarita* și *L'Epée* și chiar un *Paris-Guide*. În ciuda exilului său este o glorie a Franței, bucurîndu-se de onoruri acordate mai ales de străini. I se conferă diverse titluri onorifice, este invitat să participe la întruniri unde este numit de obicei președinte (de pildă la Geneva și Lausanne în 1869). Face diverse călătorii, în Belgia și Zeelanda. În 1868 moare soția sa, Adèle Hugo. În perioada îndelungatei absențe din Franța aici au loc notabile mutații în domeniul literaturii și artelor prin apariția de noi curente ce marcau depășirea romantismului.

1852 Apare volumul „*Poèmes antiques*” de Leconte de Lisle, cel ce va fi recunoscut de tînăra generație de poeți postromantici ca șeful școlii parnasianismului, curent literar al cărui suprem țel era perfecțiunea formală.

— Este publicat volumul „*Emaux et Camées*” de Théophile Gautier, ce anunță trecerea de la romantism la parnasianism.

1852—1854 În acest răstimp văd lumina tiparului principalele opere ale lui Gérard de Nerval din care își vor trage seva simbolismul și supra-realismul.

1857 Apariția romanului „*Madame Bovary*” de Gustav Flaubert marchează triumful realismului asupra romantismului, considerat desuet și desprins de realitate.

— Apare volumul de versuri „*Les Fleurs du Mal*” de Charles Baudelaire, poet a cărui viziune stă la baza sensibilității moderne.

- 1866 Apare volumul „Poèmes Saturniens“ de Paul Verlaine, poet adept la început al parnasianismului dar care va evolua treptat spre o poezie de o muzicalitate sugestivă și sensuală, ce ține atât de impresionism cât și de simbolism.
- 1867 Cu romanul „Thérèse Raquin“, Emil Zola începe aplicarea principiilor științifice în descrierea literară, punând bazele noului curent literar, naturalismul.
- 1870 La 4 septembrie 1870, în urma înfringerii de la Sedan, cel de-al doilea imperiu cade și se proclamă Republica. A doua zi, Victor Hugo revine la Paris după o absență de 18 ani, unde este primit cu aclamații încă de la gară de o mulțime entuziastă. Încep zilele grele ale asediului efectuat de trupele germane. Credincios crezului său că singura cale pentru o Europă fericită și puternică este alianța franco-germană, idee pentru care scrisese „*Les Burgraves*“ și „*Le Rhin*“, unde se găsește, în Concluzii o vastă argumentare în acest sens, dă o proclamație trupelor germane cerind înțelegere și împăcare și îndurare pentru Paris, cerere rămasă evident fără ecou în fața trupelor dezlănțuite. În timpul lungului asediu ocupă diverse funcții, iar după armistițiu este ales reprezentant în adunarea ce urma să stabilească condițiile de pace, dar adoptînd o poziție de extremă stînga, își dă demisia. În momentele declanșării insurecției populare, află de moartea subită a fiului său Charles la Bordeaux. Îl îngroapă la Paris, apoi pleacă la Bruxelles să se ocupe de drepturile de moștenire ale acestuia. Se instalează la Bruxelles, apoi la Luxemburg, așa că nu este implicat direct în evenimentele politice care au dus la constituirea și apoi căderea Comunei din Paris. Protestează însă în scris împotriva prăbușirii primului stat proletar.
- 1872 Revenit la Paris, redactează dosarul exilului său politic *Actes et Paroles* precum și poemul *L'Année Terrible*, inspirat de dramaticele evenimente ce au dus la înfrîngerea Franței în 1870 și la căderea Comunei.
- 1873 Moare cel de-al doilea fiu al său, François-Victor.
- 1874 Apare romanul istoric *Quatre-Vingt-Treize*, inspirat de asemenea din ideile revoluționare și care prezintă un episod al războiului din Vandeea.
- 1875 Apar primele două volume din *Actes et Paroles: Avant l'Exil și Après l'Exil*.
- 1876—1880 După ce a eșuat în anii precedenți în alegerile legislative, este numit acum senator pe viață. În această calitate intervine pentru a cere amnistierea comunarilor. Prin activitatea sa neobosită pe tărîmul literaturii, al politicii și al luptei pentru dreptate, Victor Hugo este recunoscut ca poet național și scriitor popular, un om dăruit total țării și poporului, care îl divinizează și-l idolatrizează.

În acest interval apare a treia serie din *Actes et Paroles, Depuis l'Exil*, prima parte din *Histoire d'un Crime* scrisă în 1851, apoi a doua parte, un volum, *Le Pape* precum și numeroase volume de versuri : *La Pitié Suprême* (1879), a doua serie din *La Légende des Siècles* (1877), *L'Ane* (1880), *Religions et Religion* (1880) iar nepoților săi le dedică volumul scris mai de mult dar care acum vede lumina tiparului, *L'Art d'être Grand-Père*. Scrie de asemenea drama în versuri *Torquemada*.

1880 Cu ocazia împlinirii unei jumătăți de veac de la istorica reprezentare a piesei *Hernani*, la Comedia Franceză este sărbătorit printr-un spectacol de gală : pe scenă se află bustul lui încununat cu lauri, iar actrița Sarah Bernard recită versuri omagiale scrise de François Coppée.

1881 Când marele scriitor intră în al 80-lea an al vieții, populația Parisului organizează o manifestație de simpatie, defilând pe sub ferestrele locuinței sale.

1882 Moare Juliette Drouet. Apare drama istorică *Torquemada*.

1885 La 22 mai moare, la vârsta de 83 ani, titanul literaturii franceze. Se organizează funeralii naționale iar corpul neînsuflit este purtat de o mulțime tăcută pe străzile Parisului. Sicriul este oprit sub Arcul de Triumf, apoi este depus în Panthéon, lăcașul marilor eroi ai națiunii franceze.

După 1885 În decursul timpului sînt publicate nenumăratele manuscrise rămase de pe urma lui Victor Hugo, fără a mai pune la socoteală sutele de volume de reeditări, în mai toate limbile globului. Între publicațiile postume sînt de citat volumele de versuri : *La fin du Satan* (1856), *Choses Vues* (1887), *Toute la Lyre* (1888) ; dramele *Amy Robsart* (1889) și *Les Jumeaux* (1889) ; poemul *Dieu* (1891) ; în 1896 se publică primul volum de corespondență, apoi urmează în 1898 cel de-al doilea volum și volumele de versuri *Les Années Funèstes* (1898), *Choses Vues*, seria a doua (1900), *Dernières Gerbes* (1902), *L'Océan* (1942), *Tas de Pierre* (1942), volumul *Pierres (Vers et Proses)* (1951), *Strophes inédites, Trois cahiers de vers français : 1815—1818*, (1953), *Carnets intimes : 1870—1871* (1953), *Choses de la Bible : 1846* (1955). În 1904 începe să apară ediția definitivă și completă a operei lui V. Hugo iar în 1925 ia ființă la Sorbona catedra de literatură

„Victor Hugo“.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Pentru traducere au fost confruntate trei ediții ale cărții „Le Rhin” de Victor Hugo și anume : (1) Imprimerie P. Mouillot 13, Quai Voltaire-55900 (fără an dar probabil înainte de 1900) ; (2) Editions Nelson, în două volume (fără an dar probabil din perioada interbelică) ; (3) Oeuvres Complètes tome 33, Editio-Service, Genève (fără an, dar probabil după 1960). Textul este identic în cele trei ediții, în (3) fiind însă modernizate unele nume proprii. Din acest motiv pentru traducere a fost folosit ca text de bază (1).

Din textul francez nu au fost traduse două note infrapaginale de la scrisoarea XXVIII și cite una de la Prefață și de la Concluzii. De asemenea nu au fost traduse sumarele puse în fruntea fiecărui capitol în (2) și (3) și sub formă de tablă de materii în (1).

Principală dificultate întâmpinată de traducător a fost transcrierea numelor proprii, toponime și omonime, venită din faptul că V.H. a dat toate numirile în franceză. În materie de toponime, pentru localitățile cu denumire dublă, germană și franceză, V.H. a utilizat exclusiv numirile franceze, chiar dacă locul respectiv se afla atunci pe teritoriul german (Trèves pentru Trier). El a transpus în franceză chiar nume ce nu au o denumire curentă franceză, ca de pildă Sankt în Saint (Sankt-Goar în Saint-Goar) sau uneori a efectuat o transcriere fonetică, cum ar fi Brandenburg în Brandebourg.

Pentru versiunea românească transcrierea toponimelor a fost efectuată diferențiat. În cea mai mare parte a cazurilor au fost lăsate numirile utilizate de V.H., corectarea și actualizarea lor fiind făcută în note, cu excepția cuvintelor în care apar vocalele germane ö și ü pentru care a fost efectuată corectura chiar în text (de pildă Königsstuhl în loc de Koenigsstuhl sau Münster

în loc de Munster). Pentru localitățile cu nume consacrate în limba română au fost utilizate acestea. Este cazul cu Cologne = Köln = *Colonia*, Mayence = Mainz = *Maiența*. Pentru Bâle a fost utilizată forma germană Basel, intrată în uzajul limbii române.

În ce privește omonimele, au fost utilizate formele curente în limba română: pentru Louis, Ludovic; pentru Guillaume, Wilhelm; pentru Othon (sau Otton), Otto; pentru Jacques, Iacob. Numele de François a fost transformat în Francisc, Rupert în Ruprecht, Didier în Dietrich, iar Philippe în Filip.

Cartea lui V.H. este plină de referiri la elemente istorice, mitologice, arheologice, de științe ale naturii, de istoria artei, arhitectură, religie etc. Deoarece multe din ele nu fac parte din bagajul obișnuit de cunoștințe ale omului modern, am crezut că este necesar a da unele informații suplimentare, mai ales în cazurile în care necunoașterea elementului citat face imposibilă înțelegerea textului lui V.H. Astfel de informații sînt date în notele de la sfîrșitul volumului. În general nu se dau informații pentru personaje foarte cunoscute, cum ar fi Homer, Cervantes sau Shakespeare, deși în general s-a încercat să se dea detalii asupra tuturor persoanelor menționate în carte, fiind trecute cu vederea doar cele complet neînsemnate. În mod deosebit s-a insistat pe nume și întîmplări, evenimente și date istorice, citate dar neexplicate de V. H., pe nume de oameni de știință și cultură, artiști, istorici, scriitori. Sînt date explicații și pentru numele și citările din mitologie, pentru denumirile geografice ieșite din uz, pentru numele latine de plante și animale.

Bun cunoscător al artei și arhitecturii, V.H. face ample descrieri de monumente istorice, utilizînd un limbaj tehnic avansat. Pentru înțelegerea celor expuse a fost alcătuit un glosar de termeni de arhitectură și istoria artei, în text fiind indicată cu un asterisc prima apariție a termenului respectiv. Termenii sînt așezați în ordine alfabetică, ușurînd regăsirea lor.

Cuvintele și expresiile date de V.H. în altă limbă decît cea franceză (latină, germană, engleză, spaniolă, catalană) sînt lăsate ca atare în text, traducerea fiind dată în notă infrapagină.

Cartea este ilustrată cu desenele tipărite în (1), ediție din care au fost selecționate numai cele al căror autor este însuși V.H.

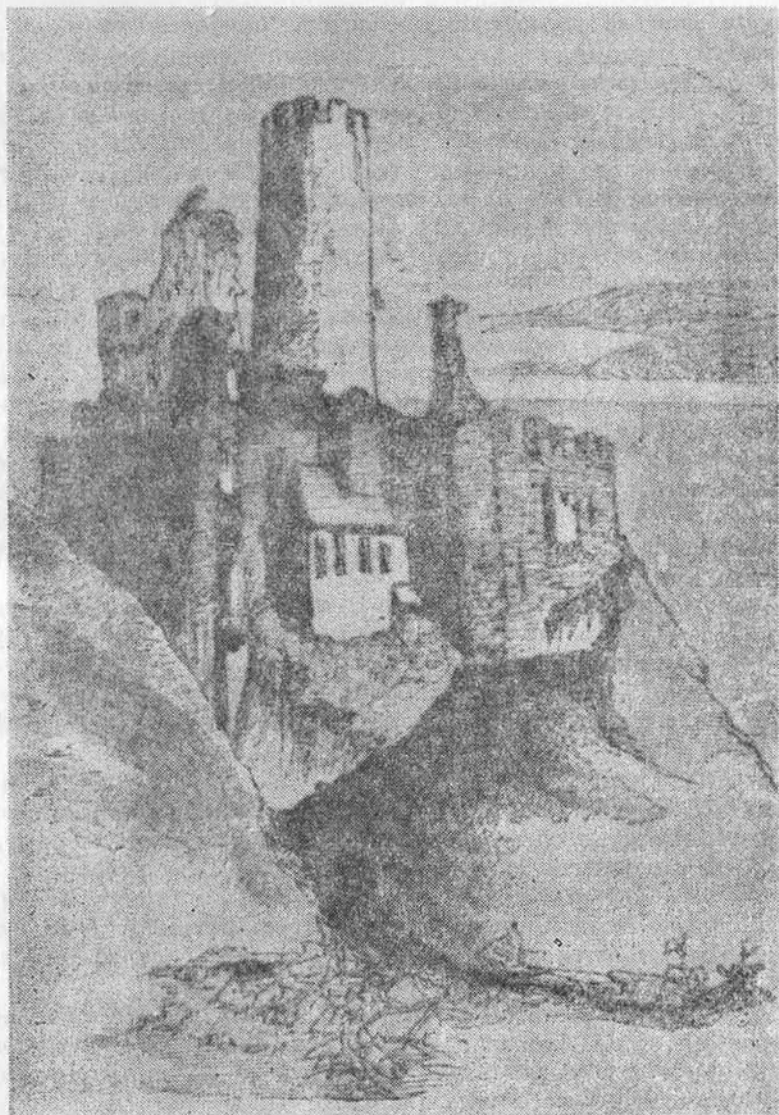
PREFAȚĂ

Acum câțiva ani, un scriitor, cel care a scris aceste rânduri, călătorea fără să aibă alt țel decât să vadă copacii și cerul, două lucruri care la Paris aproape că nu se mai pot vedea. Era singurul lui scop, așa cum vor observa cititorii ce vor binevoi să răsfoiască paginile cărții. Și tot mergînd înainte, aproape la întîmplare, a ajuns pe malurile Rinului.

Întîlnirea cu acest mare fluviu a determinat ceea ce nici un alt incident din călătorie nu-i inspirase pînă în acea clipă, dorința de a vedea și de a observa într-un scop determinat. Ea a fixat mersul rătăcitor al ideilor, a imprimat o semnificație precisă excursiei sale, la început capricioasă, și a dat un miez studiilor întreprinse, într-un cuvînt, l-a făcut să treacă de la visare la gîndire.

Rinul este un fluviu despre care toată lumea vorbește și pe care nimeni nu-l cercetează, pe care toată lumea îl vizitează și pe care nimeni nu-l cunoaște, pe care-l vezi în treacăt și pe care-l uiți în fugă, peste care toate privirile trec ușor și pe care nici o minte nu-l aprofundează. Și totuși, ruinele lui stimulează imaginațiile elevate, destinul lui preocupă mințile serioase; și acest minunat fluviu lasă ochiului de poet, ca și ochiului de pictor, să întrevadă, sub transparența valurilor lui, trecutul și viitorul Europei.

Scriitorul nu a putut să reziste tentației de a examina Rinul sub acest dublu aspect. Contemplarea trecutului în monumentele care mor și prevederea viitorului din rezultantele probabile ale faptelor vii, corespundeau firii lui de amator de antichități și de visător. Și-apoi, negreșit, într-o bună zi, poate curînd, Rinul va reprezenta problema conflictuală a continentului. De ce să nu ne îndreptăm gîndurile ceva mai devreme spre el? Chiar dacă

ești dăruit în aparență mai cu sîrg unei alte preocupări, nu mai puțin importante, nu mai puțin fecunde, dar mai libere în timp și spațiu, trebuie să accepți uneori și anumite subiecte austere ale gândirii, atunci cînd ele ți se impun. Căci dacă trăiește cît de cît într-una din epocile hotărîtoare ale civilizației, cel ce se

numește poet se contopește obligatoriu cu toate, cu viața, cu istoria, cu filozofia, cu oamenii, cu evenimentele, și el trebuie să fie oricînd gata să înfrunte atît problemele practice cît și pe celelalte. Trebuie să știe la nevoie să facă un serviciu și să pună mîna să muncească. Sînt zile în care fiecare locuitor trebuie să fie soldat, în care orice pasager trebuie să fie marinar. În marele și ilustrul veac în care ne aflăm, faptul că din prima zi n-ai dat înapoi în fața grelei misiuni a scriitorului, înseamnă că ți-ai impus legea de a nu da înapoi nicicînd. A guverna națiuni înseamnă a-ți asuma o responsabilitate ; a vorbi minților înseamnă a-ți asuma alta ; și oamenii inimoși, cît de plăpînzi ar fi, de îndată ce-și asumă o sarcină, o fac serios. Să culeagă fapte, să vadă lucrurile cu proprii ochi, să aprecieze greutățile, să coopereze, dacă poate, la soluții este însăși condiția misiunii scriitorului, dacă e sincer înțeleasă. Nu se cruță, caută, încearcă să înțeleagă ; și, după ce a înțeles, se străduie să explice. El știe că perseverența este o forță. Și această forță poate fi întotdeauna adăugată slăbiciunii sale. Picătura de apă care cade de pe stîncă străpunge muntele ; de ce oare picătura ce cade dintr-o minte n-ar străpunge marile probleme ale istoriei ?

Scriitorul care vorbește aici s-a dăruit, deci, cu toată conștiința și cu tot devotamentul operei grave care i-a stat în față ; și, după trei luni de cercetări, într-adevăr foarte diferite, i s-a părut că din această călătorie de arheolog și de curios, din recolta lui de poezie și de amintiri, poate aduce idei imediat utile țării sale.

Cercetări foarte diferite, cuvîntul este exact ; dar el nu-i folosit aici într-un sens peiorativ. Tot căutînd să sondeze problema viitorului pe care o oferă Rinul, autorul nu se ascunde, și de fapt se va observa că cercetarea trecutului l-a preocupat, nu mai profund, ci mai stăruitor. Este de altfel de înțeles. Trecutul se află acolo, în ruine ; viitorul, numai în germene. N-ai decît să deschizi fereastra spre Rin și vezi trecutul ; ca să vezi viitorul, trebuie să deschizi o fereastră în tine însuși.

Cît privește prezentul, călătorul a putut încă de pe atunci să constate două lucruri : primul, că Rinul este mult mai francez decît o cred germanii ; al doilea, că germanii sînt mult mai puțin ostili decît o cred francezii.

Această dublă convingere, definitiv căpătată și de neclintit fixată, a devenit pentru scriitor unul dintre punctele de plecare ale cercetării problemei.

Totuși, feluritele lucruri pe care, în timpul acestei excursii, scriitorul le-a simțit sau le-a observat, le-a învățat sau le-a ghicit, le-a căutat sau le-a găsit, le-a văzut sau le-a întrevăzut,

el le-a așternut pe drum în scrisori al căror aspect, foarte natural și foarte naiv, trebuie explicat cititorilor. E un vechi obicei la el, datînd de vreo doisprezece ani. De fiecare dată cînd pleacă din Paris, el lasă acolo un prieten adevărat și drag, ținut în marele oraș de îndatoriri de fiecă clipă, ce de-abia îi îngăduie să ajungă la casa lui de la țară, la patru leghe de barieră. Acest prieten, care din tinerețea lor comună vroia din toată inima să fie alături de scriitor în tot ce face și visează, pretinde de la prietenul său absent scrisori lungi, iar prietenul absent i le scrie. Ce conțin, se va vedea imediat : spovedania zilnică, cum a fost timpul, cum a apus soarele ieri, ce seară frumoasă sau ce dimineață ploioasă a fost ; caleașca în care s-a urcat, diligența sau căruța ; firma de la han, înfățișarea orașelor, forma pe care o avea un copac pe drum, convorbirile din diligență sau de pe imperiala ei ; vizitarea unui mormînt celebru, întîlnirea cu o mare amintire, explorarea unui mare edificiu, catedrală sau bisericuță de sat, căci bisericuțele de sat nu sînt mai puțin mari decît catedralele, Dumnezeu aflîndu-se și într-una și în cealaltă ; toate zgomotele care se aud, culese de ureche și tălmăcite de visare, dangătul clopotelor, bătaia nicovalei, pocnetul de bici al vizitiului, strigătul auzit în pragul unei închisori, cîntecul fetei, înjurătura soldatului ; imaginea tuturor ținuturilor întretăiate în fiecă clipă de frînturi din acea blîndă țară a fanteziei despre care vorbește Montaigne, în care visătorii zăbovesc bucuroși ; mulțimea de aventuri ce i se întîmplă, nu călătorului, ci minții sale. Cu un cuvînt, totul și nimic, scrisorile fiind mai degrabă jurnalul unei gîndiri decît cel al unei călătorii.

Și în timp ce trupul se mută din loc, mulțumită drumului de fier, diligenței sau vaporului, imaginația se deplasează și ea. Capriciul gîndirii trece fără nave peste mări, fără pod peste fluvii și fără poteci peste munți. Mintea oricărui visător se încălță cu cizme de șapte leghe. Aceste două călătorii, contopite una într-alta, iată ce conțin aceste scrisori.

Călătorul a mers pe jos toată ziua, adunînd, primind sau recoltînd idei, himere, incidente, senzații, viziuni, istorisiri, judecăți, realități, amintiri. Pe înserat, intră într-un han și, în timp ce i se pregătește cina, cere o pană, cerneală și hîrtie, se așază cu coatele pe colțul unei mese și scrie. Fiecare dintre scrisorile lui este sacul în care-și golește ceea ce mintea lui a strîns peste zi, și în acest sac, fără nici o tăgadă, se află adeveri mai mulți bănuți decît monede.

Cînd se întoarce la Paris își revede prietenul și nici că se mai gîndește la jurnalul lui.

Așa a scris de doisprezece ani o groază de scrisori despre Franța, Belgia, Elveția, Ocean și Mediterana și le-a uitat. Așa le-a uitat chiar și pe cele scrise de pe Rin, când, anul trecut, prin forța împrejurărilor, și-a adus aminte de ele din cauza unei înlănțuiri de fapte ce trebuie prezentată aici.

Ne amintim că acum șase sau opt luni s-a agitat dintr-o dată problema Rinului. Minți, excelente și nobile de altfel, au provocat în Franța o controversă, destul de vie la acea epocă, și, imediat, cum se întâmplă aproape totdeauna, s-au format două partide opuse, două partide extreme. Unii au considerat tratatele din 1815 ca un fapt împlinit și, ca urmare, au lăsat malul stîng al Rinului Germaniei, nemaicercîndu-i decît prietenia; ceilalți mai protestatari ca niciodată împotriva tratatelor din 1815, și pe bună dreptate, după părerea noastră, au cerut cu violență malul stîng al Rinului și au respins prietenia Germaniei¹. Primii sacrificau Rinul pentru pace; ceilalți sacrificau pacea pentru Rin. Dacă ne gîndim bine și unii și ceilalți aveau și n-aveau dreptate. Între aceste două păreri exclusive și diametral opuse, ni s-a părut că este loc și pentru o părere împăciuitoare. Să se mențină drepturile Franței fără a răni naționalitatea germană. Aceasta era frumoasa problemă căreia, cel care scrie aceste rînduri a crezut că i-a întrevăzut soluția în drumul lui pe Rin. O dată ce a apărut ideea, ea i s-a impus nu numai ca o părere, ci ca o îndatorire. Și, orice îndatorire trebuie împlinită. Atunci cînd o problemă care interesează Europa, adică întreaga omenire, este obscură, oricît de puțină lumină ai avea, trebuie să comunici această lumină. Judecata omenească, ca și legea spartană, te obligă, în anumite cazuri, să-ți exprimi părerea. Și atunci scriitorul s-a apucat să scrie întrucîtva fără preocupare literară, ci numai cu sentimentul simplu și sever al datoriei de împlinit, cele o sută de pagini ce încheie această carte hotărîndu-se să le dea la lumină.

În clipa în care trebuiau să apară, își făcu un scrupul. Ce semnificație vor avea aceste pagini, desprinse de toată munca ce-o depusese autorul în epoca cercetării Rinului? Nu va fi oare ceva brusc și ciudat în apariția acestei broșuri speciale și neașteptate? Nu ar trebui oare autorul să înceapă prin a povesti că a vizitat Rinul? Atunci lumea nu s-ar mai mira, și pe bună dreptate, că el, poet prin năzuințe, arheolog din simpatie, n-a văzut în Rin decît o problemă de politică internațională. Să lămurești printr-o paralelă istorică o problemă contemporană, poate fi fără îndoială foarte folositor; dar Rinul, acest fluviu unic pe lume, nu merită oare osteneala de a fi văzut puțin pentru el însuși și prin el însuși? N-ar fi oare cu adevărat inexplicabil

ca autorul să fi trecut prin fața catedralelor fără să fi intrat, prin fața cetăților fără să fi urcat în ele, prin fața ruinelor fără să le fi privit, prin fața trecutului fără să-l fi cercetat, prin fața visării fără a se fi cufundat în ea? Nu este oare o îndatorire pentru un scriitor, oricare ar fi el, să fie neconținut credincios sieși, et sibi constet, să nu se manifeste altfel de cum este cunoscut și să nu ajungă altminteri decât se așteaptă cititorii? Procedînd altfel, n-ar însemna oare să-și deruteze publicul, să supună îndoielii și presupunerilor, însăși realitatea călătoriei, și, ca urmare, să micșoreze încrederea în ea?

Aceasta i s-a părut autorului grav. Să micșorezi încrederea atunci cînd o ceri mai mult ca oricînd; să semeni îndoială asupra ta, mai ales cînd iei cuvîntul pentru ceea ce-ți închipui că este o datorie, înseamnă a nu-ți atinge țelul.

Scriitorului i-au venit atunci în minte scrisorile pe care le scrisese în timpul călătoriei sale. Le citi din nou și recunoscuseră, prin însăși realitatea lor, ele constituiau punctul de sprijin firesc și de netăgăduit al concluziilor sale în chestiunea Rinului; că familiaritatea anumitor amănunte, că migala anumitor imagini, că personalitatea anumitor impresii erau o dovadă în plus; că toate aceste lucruri adevărate se vor alătura ca niște contraforturi la cauza dreaptă. Sub un anumit raport însă, pentru anumite minți sobre, călătoria visătorului, cu amprenta capriciului, și poate impregnată de poezie, putea vătăma autorității gînditorului; pe de altă parte, un text prea sever risca să fie mai puțin eficace. Dar cum țelul acestei publicații, din nefericire insuficientă, era să rezolve amical o chestiune de ură, chiar și cea mai tainică și mai ascunsă gîndire a scriitorului împărtășită cititorului putea avea darul să cîștige încrederea lui, ceea ce deja ar fi un mare pas. Chiar dacă cititorul nu va îmbrățișa concluziile cărții, viitorul se va însărcina, poate, cu restul.

Iată motivele imperioase care l-au determinat pe autor să dea la lumină scrisorile și să ofere publicului cartea despre Rin în loc de suta de pagini din Concluzii.

Dacă autorul ar fi publicat corespondența într-un scop pur personal, i-ar fi adus probabil modificări însemnate; ar fi suprimat multe amănunte; ar fi șters de pretutindeni intimitatea și zîmbetul; ar fi extirpat și plivit cu grijă pe „eu“, această iarbă rea ce crește mereu sub pana scriitorului datat efuziunilor familiare; ar fi renunțat, poate, în întregime, din cauza sentimentului însuși al inferiorității sale, la forma epistolară, pe care, după părerea sa, numai marile minți au dreptul de a o folosi față de public. Dar din punctul de vedere explicat, modificările ar fi fost niște falsificări; aceste scrisori, deși în apa-

rență cam străine de Concluzii, devin întrucîtva un fel de piese justificative; fiecare dintre ele este un certificat de călătorie, de trecere și de prezență; „eu“ este aici o afirmație. A-l modifica înseamnă a înlocui adevărul cu ficțiunea literară, și prin aceasta a micșora încrederea cititorului deci, a rata țelul.

Nu trebuie să se uite că aceste scrisori, care nu vor avea poate nici doi cititori, sînt aici pentru a sprijini un cuvînt de împăcare oferit celor două popoare. În fața unui țel atît de mare, ce mai contează micile cochetării și rafinamentele de toaletă literară! Podoaba lor este adevărul.

Scriitorul s-a hotărît deci să le publice aproape întocmai cum au fost scrise.

Zice „aproape întocmai“, căci nu vrea să ascundă faptul că a făcut totuși niște eliminări și niște modificări, dar aceste schimbări nu au nici o importanță pentru public. De fapt, în cea mai mare parte, nu au alt scop decît să evite repetările, să cruțe niște terțe persoane, niște indiferenți, niște necunoscuți pe care i-a întîlnit, cînd de o jignire, cînd de o indiscreție, cînd de neplăcerea de a se recunoaște. Puțin îi pasă publicului, de pildă, că toate sfîrșiturile de scrisori, dedicate unor amănunte de familie, au fost suprimate; puțin îi pasă că locul unde s-a produs un accident oarecare, o roată stricată, un incendiu la un han etc. a fost sau nu schimbat. Esențialul este că autorul poate spune „aceasta este o carte de bună credință“ căci forma și fondul scrisorilor au rămas neschimbate. La nevoie, s-ar putea arăta curioșilor toate piesele jurnalului de călătorie, cu timbre autentice și cu data poștei.

Venind din partea unor mari scriitori, și este inutil să cităm aici exemple ilustre, căci le știm cu toții, genul epistolelor de confidențe are un farmec extraordinar: stilul frumos dă viață întregului; venind din partea unui simplu trecător, o repetăm, ele nu au decît valoarea sincerității. Pentru această calitate, și doar pentru ea, ele pot fi uneori prețioase. Alături de corespondențele călugărului de Saint-Gall, ale burghezului din Paris sub Filip August, ale lui Jean de Troyes² etc., scrisorile intră în categoria materialelor utile, de consultat; și, ca documente cinstite și serioase, astfel de scrisori au uneori onoarea de a ajuta filozofia și istoria la caracterizarea spiritului unei epoci și a unei națiuni la un moment dat. Dacă autorului i-ar fi cu putință să aibă vreo pretenție de la această carte, n-ar putea-o avea decît pe aceasta.

Să nu se caute în ea nici aventuri dramatice, nici incidente pitorești. Așa cum autorul explică încă din primele pagini ale

cărții, el călătorește singuratic, fără alt țel decît să viseze mult și să mai și gîndească puțin. În tăcutele excursii el a luat două cărți vechi sau, dacă i se îngăduie să se citeze pe sine, a luat cu el doi prieteni vechi, Virgiliu și Tacit : Virgiliu, adică toată poezia ce fișnește din natură ; Tacit, toată gîndirea ce naște din istorie.

Și apoi, așa cum se cuvine, el rămîne mereu și pretutindeni retras în tăcere și umbră, ceea ce-i favorizează observația. Și aici, sînt necesare însă cîteva cuvinte explicative. Se știe că prodigioasa sonoritate a presei franceze, atît de puternică, atît de fecundă și de altfel atît de utilă, dă celor mai mici nume literare ale Parisului un răsunset care nu-i îngăduie scriitorului, chiar celui mai umil și mai neînsemnat, să creadă că în afara Franței este cu desăvîrșire necunoscut. În această situație, observatorul, oricare ar fi el, și care a fost cît de cît obiect de publicitate, trebuie, dacă vrea să-și păstreze deplina libertate de gîndire și acțiune, să-și păzească incognito-ul, ca și cum ar fi cineva, și anonimatul, ca și cum ar fi o mare personalitate. Aceste precauții, care asigură călătorului beneficiul umbrei, și le-a luat și autorul în timpul excursiei sale pe malurile Rinului, deși, cu siguranță, au fost inutile pentru el, părăindu-i chiar ridicol să le ia. Astfel, el a putut să-și strîngă notele în voie și în toată libertatea, fără ca nimic să-i stînjenească curiozitatea sau gîn-

direa în timpul acestei plimbări fanteziste, pe care, credem că am arătat-o îndeajuns, o îngăduie din plin hanurile și mesele la întâmplare, și în care s-a împăcat la fel de bine cu o droșcă hodorogită, cu banchetele diligenței și cu puntea vasului cu aburi.

Cît despre Germania, care în ochii lui este colaboratoarea fi-rească a Franței, el crede, în considerațiile finale ale cărții, că a apreciat-o în chip just și că a văzut-o așa cum este. Nici un cititor să nu se oprească la cele două sau trei cuvinte malițioase, presă-rate ici-colo în scrisori, și păstrate din scrupule de sinceritate; autorul neagă cu energie orice intenție de ironie. El nu ascunde că Germania este una din țările pe care le iubește și una dintre națiunile pe care le admiră. Are un simțămînt aproape filial pentru această nobilă și sfîntă patrie a tuturor marilor gînditori. Și dacă n-ar fi francez, ar fi vrut să fie german.

Autorul nu crede că trebuie să termine prezenta introducere fără să împărtășească cititorilor lui un ultim scrupul. În clipa în care se sfîrșea tipărirea acestei cărți, și-a dat seama că niște întâmplări foarte recente și care, chiar în aceste momente, preocupă Parisul, păreau să dea valoarea unei aplicații directe a două rînduri din paragraful al XV-lea al Concluziilor. Or, autorul, care a avut întotdeauna drept țel mai mult să potolească decît să stîrnească, s-a întrebat dacă n-ar fi fost bine să șteargă aceste două rînduri. După ce a chibzuit, s-a hotărît să le păstreze. Ajunge să se examineze data la care au fost scrise rîndurile pentru a se vedea că, dacă existase ceva în mintea autorului la acea epocă, era poate o previziune și nici într-un caz nu putea fi vorba de o aplicație. Dacă ne referim la faptele generale ale timpului, se va vedea că această previziune reiese din ele, chiar în forma precisă pe care i-a dat-o întâmplarea. Admițînd că aceste două rînduri au vreun sens, nu ele sînt cele care se suprapun peste evenimente, ci evenimentele sînt cele care le-au succedat. Și nu există scriitor, cît de cît cugetător, căruia să nu i se fi întîmplat așa ceva. Cîteodată, tot studiînd prezentul, afli ceva ce seamănă cu viitorul. Autorul a lăsat așadar aceste două rînduri la locul lor, tot așa cum se hotărîse să lase în culegerea Frunze de toamnă versurile avînd titlul Visarea unui trecător despre un rege, mic poem scris în luna iunie a anului 1830 și care anunța revoluția din iulie.

În ce privește această carte, autorul nu mai are nimic de spus. Dacă nu s-ar sustrage, prin redușa lui valoare, de la onoarea asimilărilor și comparațiilor, autorul nu s-ar putea împiedica să nu atragă atenția că această scriere, care are drept subiect un fluviu, printr-o bizară coincidență, s-a creat de la sine în mod spontan și foarte firesc după chipul și asemănarea

lui. Începe ca un pîrîu, străbate o ripă pe lîngă un pîlc de colibe, pe sub un podeţ arcuit ; trece pe lîngă hanul din sat, pe lîngă turma de pe pajişte, pe lîngă găina din tufiş şi pe lîngă ţăranul de pe potecă ; apoi se îndepărtează ; atinge un cîmp de luptă, o cîmpie celebră, un oraş mare ; se umflă, se înfundă în negurile zărilor, reflectă catedrale, vizitează capitale, trece peste graniţe, şi după ce a oglindit copaci, cîmpii, stele, biserici, ruine, locuinţe, bărci şi corăbii, oameni şi idei, poduri care leagă două sate şi poduri care leagă două naţiuni, întîlneşte în sfîrşit, ca un fel al drumului lui şi la limita uriaşă a lărgirii lui, dublul şi ~~adîncul~~ ocean al prezentului şi al trecutului, politica şi istoria.

Paris, ianuarie 1842.

RINUL

1838

Scrisoarea I

DE LA PARIS LA FERTÉ-SOUS-JOARRE

La Ferté-sous-Jouarre, iulie 1838

Așa cum ți-am scris, dragă prietene, am plecat din Paris alaltăieri dimineața, cam pe la ora unsprezece. Am ieșit pe drumul spre Meaux și am lăsat la stînga Saint-Denis, Montmorency și capătul dealurilor de la S.P. În clipa aceea am avut un gând bun și duios pentru voi toți ; și mi-am ațintit privirile asupra acelei moviile întunecate din fundul cîmpiei, pînă în clipa în care o cotitură a drumului mi-a ascuns-o brusc.

Îmi cunoști gustul pentru marile călătorii, făcute pe îndelete, fără oboseală, fără bagaj, cu cabrioleta, singur cu vechii mei prieteni din copilărie, Virgiliu și Tacit. Așa că vezi în ce tovarășie sînt.

Am luat-o pe drumul spre Châlons, întrucît îl cunosc pe cel spre Soissons pe care l-am făcut acum cîțiva ani, și care, mul-

țumită demolărilor, nu mai prezintă astăzi decît un interes mediocru. Nanteuil-le-Haudouin³ și-a pierdut castelul construit sub Francisc I. Villers-Cotterets a transformat în azil de săraci mărețul conac al ducelui de Valois și acolo, ca aproape peste tot, sculpturile și picturile, întregul spirit al Renașterii, întreaga grație a veacului al XVI-lea au dispărut rușinos sub răzuială și spoială. Dammartin a ras de la sol uriașul său turn din vârful căruia se vedea bine Montmartre de la o distanță de nouă leghe, și a cărui mare crăpătură verticală dăduse naștere proverbului pe care nu l-am înțeles niciodată prea bine : *Seamănă cu castelul din Dammartin care crapă de ris*. Văduvit de vechea sa fortăreață în care episcopul de Meaux, atunci cînd se certa cu contele de Champagne, avea dreptul să se refugieze împreună cu șapte oameni din suită, Dammartin nu mai dă naștere la proverbe și nici la altceva decît la eventuale însemnări literare, ca aceasta de pildă, pe care am copiat-o textual, cînd am trecut pe acolo, din nu știu ce cărțuție locală aflată pe masa de la han : „DAMMARTIN (Seine și Marne), orașel pe un deal. Se fabrică dantelă. Hotel : *Sainte-Anne*. Curiozități : biserica parohială, hala, 1 600 de locuitori“.

Puținul timp pentru cină pe care s-a milostivit să ni-l dea acest tiran al diligențelor care este surugiul, nu mi-a îngăduit atunci să verific cît era de adevărat că cei 1 600 de locuitori ar fi niște curiozități.

Așa că am luat-o pe la Meaux.

Între Claye și Meaux, pe cel mai frumos timp și pe cel mai frumos drum din lume, roata de la cabrioletă s-a stricat. Știi că fac parte dintre oamenii care-și *continuă drumul* : cabrioleta a renunțat la mine, am renunțat și eu la ea. Tocmai trecea o mică diligență, diligența Touchard. Nu mai avea decît un loc liber, l-am luat, și zece minute după accident, îmi „continuam drumul“, cocoțat pe imperială între un cocoșat și un jandarm.

Și iată-mă acum la Ferté-sous-Jouarre, orașel drăguț pe care-l văd bucuros a patra oară, cu cele trei poduri, cu insulele încîntătoare, cu vechea moară în mijlocul riului, legată de mal prin cinci arcade, și cu frumosul lui pavilion de pe vremea lui Ludovic al XIII-lea⁴, despre care se zice că a aparținut ducelui de Saint-Simon⁵, dar care astăzi se urîțește pe zi ce trece în mîinile unui băcan.

Dacă într-adevăr dl. de Saint-Simon a stăpînit bătrînul lăcaș, mă îndoiesc că domeniul unde s-a născut la Ferté-Vidame să fi avut un aspect mai boieresc și mai mîndru, și să fi fost

mai bine construit pentru a-i încadra trufașu-i chip de duce și pair⁶ decât fermecătorul și severul castel de la Ferté-sous-Jouarre.

E o vreme minunată de călătorie. Cîmpiile sînt pline de secerători. Sfîrșesc secerișul. Ici-colo clădesc căpițe mari, care, cînd sînt pe jumătate gata, seamănă cu piramidele spintecate ce le întîlnești în Siria. Grîul secerat, așezat pe coastele dealurilor imită spinarea zebrelor.

Tu știi, prietene, că nu evenimentele sînt ceea ce caut eu într-o călătorie, ci ideile și senzațiile ; așa că noutatea obiectelor mi-ajunge. Și, de altfel, mă mulțumesc cu puțin. Cu condiția să am copaci, iarbă, aer proaspăt, drum în față și în urma mea, toate îmi plac. Dacă regiunea este netedă, îmi plac zările largi. Dacă este unduită, îmi plac peisajele neașteptate și în virful fiecărui urcuș aflu cîte unul. Adineauri, am văzut o vale încîntătoare. La dreapta și la stînga, două frumoase fantezii ale pămîntului, două dealuri mari pe care se întretaie ogoare și o groază de pătrate amuzante la vedere ; ici-colo, pîlcuri de colibe joase ale căror acoperișuri par să atingă pămîntul ; în fundul văii, un fir de apă pe care ochiul îl ghicește după o lungă linie de verdeață, traversat de un vechi podeț de piatră ruginie și roasă, unde se leagă cele două capete ale drumului mare. Cînd am trecut pe acolo, o căruță imensă din Germania, umflată, încinsă cu chingi și cu frînghii, care avea aerul să fie pîtecele lui Gargantua⁷ tîrît pe patru roți de către opt cai, a traversat podul. Înainte, urmînd unduirile dealului din față, urca drumul scînteind în soare, pe care umbra șirurilor de copaci lăsa imaginea neagră a unui pieptene mare căruia îi lipsesc din dinți.

Ei bine, copacii, pieptenele de umbră, de care poate ai să rîzi, căruța, drumul alb, podețul vechi, colibele pitice, toate mă înveseleau și-mi zîmbeau. O vale ca asta mă mulțumește, cu cerul deasupra ei. Eram singurul din trăsură care privea și se bucura. Ceilalți călători căscau îngrozitor.

Și la popasuri, totul mă înveselește. Ne oprim la poarta hanului. Sosirea cailor face un zgomot de fierărie. Pe drumul mare o găină albă, în mărăciniș o găină neagră, într-un colț o grapă sau o roată veche stricată, copii mînjiți se joacă pe o grămadă de nisip ; deasupra capului, Carol Quintul, Iosif al II-lea și Napoleon, spînzurați de un vechi stîlp de fier, chipurile ca firmă, împărați mari care nu mai sînt buni decît să atragă mușterii la han. Casa e plină de voci poruncitoare ; în pragul ușii, băieții de la grajd mîngîie fetele de la bucătărie, ca și cum bălegarul ar mîngîia apa de spălat vase ; și eu, profit de înalta

mea poziție — pe imperială — ca să ascult cum stau de vorbă cocoșatul și jandarmul, sau ca să admir gingașele colonii de maci pitici, ce fac oaze pe un acoperiș vechi.

În fond, jandarmul și cocoșatul erau niște filozofi, stînd de vorbă omeneste unul cu altul, jandarmul fără să-l disprețuiască pe cocoșat, cocoșatul fără să-l disprețuiască pe jandarm. Cocoșatul plătește un impozit de șase sute de franci la Jouarre, vechea *Jovis ara*, așa cum a avut bunătatea să-l lămurească pe jandarm. Mai are, pe lîngă asta, un tată care plătește nouă sute de livre la Paris și se indignează ori de cîte ori achită bănuțul de trecere peste podul de pe Marna între Meaux și La Ferté. Jandarmul nu plătește nici un impozit, dar își deapănă viața cu naivitate. În 1814 s-a bătut la Montmirail ca un leu ; era recrut. În 1830⁸, în zilele din iulie, i-a fost frică și a fugit ; era jandarm. Faptul îl miră, pe mine mai puțin. Ca recrut nu avea decît cei douăzeci de ani ai lui, era viteaz. Jandarm, avea nevastă și copii și, adăuga el, și un cal propriu : era laș. De fapt, același om, dar nu aceeași viață. Viața e un fel de mîncare ce place mai ales prin sosul ei. Nimeni nu-i mai curajos ca un ocnaș. Nu la piele ții pe lumea asta, ci la veșmînt. Gol-goluț nu mai ții la nimic.

Să ne mai gîndim și că cele două epoci erau foarte diferite. Ceea ce plutește în aer îl atinge pe soldat ca pe oricare om. Și pe el, vîntul ideii care bate îl îngheață sau îl încălzește. În 1830 bătea vînt de revoluție. Se simțea apăsător și copleșit de forța ideilor, care este aidoma forței lucrurilor. Și apoi, ce jale și ce sîcîială să te bați în numele unor ordine ciudate, pentru niște umbre ce au trecut printr-o minte tulbure, pentru un vis, o nebunie ; frați împotriva fraților, infanteriști împotriva muncitorilor, francezi împotriva parizienilor. Dimpotrivă, în 1814, recrutul lupta împotriva străinilor, împotriva dușmanului, pentru lucruri limpezi și simple, pentru el însuși, pentru toți, pentru tată, mamă și surori, pentru plugul lăsat în urmă, pentru acoperișul de paie din care ieșea fumul alene, pentru pămîntul pe care-l avea sub țintele bocancilor, pentru patria sîngerîndă și vie. În 1830, soldatul nu știa pentru ce se luptă. În 1814, nu numai că el știa, el înțelegea ; și nu numai că înțelegea, ci simțea ; și mai mult decît simțea, vedea pentru ce anume luptă.

Pe dreapta cînd intri în oraș, trei lucruri m-au interesat la Meaux : un fermecător portal din Renaștere, aparținînd unei vechi biserici descompuse, apoi catedrala și, în sfîrșit, în spatele catedralei, o construcție veche și solidă din blocuri de piatră, pe jumătate întărită, apărută de două turnulețe alipite. Era și o

curte. Viteaz, am intrat în curte, deși zărisem o bătrână tricotînd. Biata bătrână nu mi-a făcut nimic. Voiam să privesc în amănunt o tare frumoasă scară exterioară, cu lespezi de piatră și cu balustradă de lemn, care urcă la casa veche, sprijinită pe două arcade teșite și acoperită cu un fel de acoperiș-streașină pe două arcade în formă de toarte de coș. N-am avut timp s-o desenez. Îmi pare rău; e prima scară de acest fel pe care am văzut-o. Și mi s-a părut că era din veacul al XV-lea.

Catedrala este o nobilă biserică începută în veacul al XIV-lea și continuată în al XV-lea. A fost oribil restaurată. De altfel, nici nu e terminată. Din cele două turnuri proiectate de arhitect, s-a construit numai unul. Celălalt, care de-abia a fost schițat, își ascunde ciotul sub plăci de ardezie. Ușa din mijloc și cea din dreapta sînt din secolul al XIV-lea; cea din stînga, din secolul al XV-lea. Toate trei sînt foarte frumoase, deși dintr-o piatră pe care luna și ploaia le-au ros.

Am vrut să descifrez basoreliefurile de pe ele. Timpanul* porții din stînga reprezintă povestea sfîntului Ioan Botezătorul; însă soarele care cădea drept pe fațadă n-a îngăduit ochilor mei să meargă mai departe. Interiorul bisericii are o alcătuire superbă. În partea corului* se află mari ogive* trilobate* ajurate care sînt de un foarte frumos efect. În absidă*, n-a mai rămas decît un vitraliu* magnific care te face să-ți pară rău după celelalte. La intrarea în cor se pun acum două altare dintr-o încîntătoare broderie în lemn din secolul al XV-lea; îl mînjesc însă cu vopsea de ulei, în culoarea lemnului. E gustul oamenilor din regiune. În stînga corului, lîngă o frumoasă ușă joasă cu placă impostă*, am văzut o minunată statuie de marmură din secolul al XVI-lea, a unui războinic ingenuncheat, de altfel fără stemă și fără vreo inscripție. N-am știut să ghicesc numele acestei statui. Tu care știi tot, ai fi făcut-o. De partea cealaltă se află o altă statuie; aceasta are o inscripție și bine face, căci nici chiar tu n-ai ghici în marmura asta fadă și dură chipul sever al lui Bénigne Bossuet⁹. Cît despre Bossuet, tare mi-e teamă că distrugerea vitraliilor să nu fie opera lui. I-am văzut jilțul episcopal, din lemnărie destul de frumoasă în stil Ludovic al XIV-lea, cu baldachin pictat. N-am avut timp să mă duc să-i vizitez faimosul cabinet de la episcopie.

Lucru ciudat, Meaux a avut înaintea Parisului un teatru, o adevărată sală de spectacole, construită încă din 1547 — zice un

* Termenii tehnici din domeniul arhitecturii și al artelor plastice sînt explicați în Glosarul de la sfîrșitul volumului. La prima lor apariție în text sînt notați cu o steluță aldină.

manuscris din biblioteca locală — jumătate circ antic, pentru că era acoperit de o prelată, și jumătate teatru actual pentru că *are de jur-împrejur loji care se închid cu cheia, și care erau închiriate locuitorilor din Meaux*. Se reprezentau în el mistere ¹⁰. Un anume Pascalus îl juca pe Diavol, transformându-și rolul în poreclă. În 1562 a predat orașul în mîna hughenotilor, și un an după aceea catolicii l-au spînzurat, mai puțin pentru că predase orașul, mai mult pentru că își zicea Diavolul. Astăzi la Paris sînt douăzeci de teatre, orașelul din Champagne nu mai are nici unul. Unii pretind că se laudă cu asta; este ca și cum Meaux s-ar lăuda că nu este Parisul.

În rest, această regiune este plină de secolul lui Ludovic al XIV-lea; la Meaux, Bossuet; la Ferté-Millon, Racine; la Château-Thierry, La Fontaine ¹¹. Totul pe o rază de douăsprezece leghe. Tragedia merge mîna în mîna cu fabula.

Ieșind din catedrală, am găsit soarele acoperit și am putut să examinez fațada. Timpanul cel mare al portalului central este unul dintre cele mai curioase. Compartimentul inferior o reprezintă pe Ioana, soția lui Filip cel Frumos ¹², din banii căreia, după moarte, a fost construită biserica. Regina Franței cu catedrala în mîna, se prezintă la porțile paradisiului. Sfîntul Petru i le deschide larg. În spatele reginei se află frumosul rege Filip, cu un aer întrucîtva de biet om rușinat. Regina, foarte spiritual sculptată și gătită, îl arată, cu o privire piezișă și cu un gest din umăr, pe bietul rege și pare că-i zice sfîntului Petru: „Eh! lăsați-l, săracul, și pe el să intre“.

Scrisoarea a II-a

MONTMIRAIL — MONTMORT — EPERNAY

Eprenay, 21 iulie

La Ferté-sous-Jouarre am închiriat prima căruță la îndemîna și nu m-am informat decît de un lucru: ține osia? roțile-s bune? și m-am dus la Montmirail. În acest orașel, nimic altceva decît un peisaj destul de răcoros la intrarea pe două alei frumoase de copaci. Restul, cu excepția castelului, este un talmeș-balmeș de cocioabe.

Luni, cam pe la cinci după-amiază, am plecat din Montmirail îndreptându-mă spre drumul ce duce de la Sézanne la Epernay. După un ceas eram la Vauchamps și străbăteam faimosul câmp de luptă. Puțin înainte să ajung, am întâlnit pe drum o căruță ciudat încărcată. Drept animale, un cal și-un măgar. Pe căruță, cratițe, căldări, cufere vechi, scaune de paie, o groază de mobile; în față, într-un fel de coș, trei copilași aproape goi; în spate, într-un alt coș, găini. Drept căruțaș, un om în cămașă, pe jos, ducind un copil în spinare. La câțiva pași, o femeie mergea și ea pe jos și ducea și ea un copil, însă în pînțece. Tot mutatul ăsta se grăbea spre Montmirail, ca și cum marea luptă din 1814 avea să reînceapă. Da, îmi ziceam eu, trebuie că se întâlneau căruțe de felul acesta acum douăzeci și cinci de ani. M-am informat: nu era vorba de un mutat, ci de o expatriere. Nu se duceau la Montmirail, se duceau în America. Nu fugeau de lupte, fugeau de mizerie. În două cuvinte, dragă prietene, era o familie de țărani săraci alsacieni care emigra, căreia i se promisese pământ în Ohio și care își părăsea țara fără să bănuiască că acum două mii de ani Virgiliu a scris despre ei cele mai frumoase versuri din lume.

De altfel, acești oameni de treabă plecau cu o desăvîrșită lipsă de griji. Omul își dregea șfichiul biciului. Femeia cînta încet, copiii se jucau. Numai mobilele aveau un aer nenorocit și dezorientat care te mîhnea. Și găinile mi s-a părut că au sentimentul nenorocirii lor.

Nepăsarea lor m-a mirat. Într-adevăr, credeam că patria este mai adînc săpată în inimile oamenilor. Le păsa atît de puțin oamenilor întîlniți că nu o să mai vadă aceiași copaci?

Î-am urmărit cu ochii cîtva timp. Unde oare se ducea micul grup hurducînd și poticnindu-se? Eu însumi, unde mă duc? Drumul coti, și ei dispărură. Mai auzii cîtva timp biciul omului și cîntecul femeii, apoi totul pieri.

Cîteva minute după aceea, mă aflu pe glorioasele cîmpii care l-au văzut pe împărat¹³. Soarele apunea. Copacii lăsau umbre mari. Brazdele, întoarse ici-colo, se întindeau blonde. O negură albastră urca din fundul văilor. Cîmpia era pustie. În depărtare, se vedeau numai două sau trei pluguri uitate, care aveau aerul unor lăcuste mari. La stînga mea era o carieră de pietre de moară. Pietre mari de moară gata făcute și rotunde, unele albe și noi, altele vechi și înnegrite, zăceau pe jos de-a valma, în picioare, culcate, în teancuri, ca piesele unui imens joc de dame. Părea că niște uriași își disputaseră o mare partidă.

Țineam să văd castelul Montmort, ceea ce m-a făcut ca la patru leghe de Montmirail, la Formentières sau Armentières, să mă întorc brusc la stînga și să iau drumul spre Epernay. Sînt acolo șaisprezece ulmi mari, cei mai amuzanți din lume, care-și apleacă asupra drumului profilurile morocănoase și perucile zbîrlite. În călătorie, ulmii sînt una din bucuriile mele. Toți ceilalți copaci sînt stupizi și seamănă între ei; numai ulmii au fantezie și-și rîd de vecinii lor, răsturnîndu-se cînd aceștia se apleacă, subțiri cînd aceștia sînt stufoși și făcînd trecătorului pe înserat tot felul de strîmbături. La ulmii tineri frunzișul țîșnește în toate sensurile, ca un foc de artificii care zvîcnește. De la Ferté și pînă la locul unde se află cei șaisprezece ulmi, drumul nu este mărginit decît de plop, sau ici-colo de nuci, ceea ce m-a cam plictisit.

Regiunea este netedă, cîmpia se întinde cît vezi cu ochii. Deodată, mijind dintr-un pîlc de copaci, zărești pe dreapta, pe jumătate îngropată într-o lăsatură a terenului, o încîntătoare îngrămădeală de turnulețe, giruete*, pinioane*, ferestruici și coșuri. E castelul Montmort.

Cabrioleta a cotit, și m-am dat jos la poarta castelului. Este o minunată fortăreață din secolul al XVI-lea, construită din cărămizi, cu acoperișuri de ardezie și cu giruete frumos lucrate cu două incinte, cu un șanț dublu, cu o punte cu trei arcade care duce la un pod mobil, cu satul la poalele lui. De jur-împrejur un peisaj admirabil, în zări de șapte leghe. Afară de uși și ferestre, care au fost aproape toate refăcute, clădirea s-a păstrat bine. Turnul de la intrare are, înfășurate una peste alta, o scară în spirală pentru oameni și o rampă pentru cai. Jos mai este o poartă veche de fier și, urcînd, am numărat din ferestruicile turnului, patru turnulețe din secolul al XV-lea. Garnizoana fortăreței se compunea pentru moment dintr-o slujnică bătrînă, d-ra Jeanette, care m-a primit foarte drăguț. Din fostele apartamente din interior n-a mai rămas decît bucătăria, o sală boltită tare frumoasă cu un cămin mare, vechiul salon, care a devenit sală de biliard și un cabinet mic, cochet, cu lemnărie aurită, al cărui tavan are drept rozasă*, în mijloc, o monogramă încolăcită foarte ingenioasă. Bătrînul salon este o piesă magnifică. Tavanul are grinzi pictate, poleite și sculptate și este încă intact. Căminul, străjuît de două statui mărețe, este în cel mai frumos stil Henric al III-lea. Pereții erau odinioară acoperiți cu mari panouri de tapițerie cu portretele de familie. Cu ocazia revoluției, mîntoșii din satul învecinat au smuls panourile și le-au ars, ceea ce a dat feudalismului o lovitură de moarte.

Proprietarul actual a înlocuit aceste panouri cu gravuri vechi care reprezintă Roma și luptele marelui Condé ¹⁴, lipite direct pe perete. Văzînd-o și pe aceasta, i-am dat d-rei Jeanette treizeci de gologani și mi s-a părut că e uluită de dărnicia mea.

M-am uitat apoi la rațele și la găinile din șanțul castelului și am plecat.

Ieșind din Montmort — unde, în treacăt fie zis, ajungi pe cel mai oribil drum din lume — m-am întîlnit cu diligența care ți-a adus probabil scrisoarea mea precedentă. I-am încredințat, prietene, tot felul de gînduri bune pentru tine.

Drumul s-a înfundat apoi într-o pădure tocmai cînd se înnopta și pînă la Epernay n-am mai văzut nimic altceva decît colibele cărbunarilor din care, printre crăci, ieșea fum. Din cînd în cînd, îmi apărea gura roșie a unei fierării, vîntul legăna silueta vie a copacilor de la marginea drumului; și, deasupra capului meu, pe cer, splendidul Car Mare își săvîrșea călătoria printre stele, în timp ce biata mea hodoroagă și-l urma pe al ei printre pietre.

Epernay este orașul șampaniei. Nici mai mult, nici mai puțin.

Trei biserici și-au urmat una alteia la Epernay. Prima, o biserică romanică *, construită în 1037 de către Thibaut I, conte de Champagne, fiul lui Eudes al II-lea ¹⁵. Cea de-a doua, o biserică din Renaștere, construită în 1540 de către Pierre Strozzi, mareșal al Franței, senior de Epernay, ucis la asediul orașului Thionville în 1558. Cea de-a treia, biserica actuală, îmi face impresia că a fost clădită după planurile d-lui Poterlet-Galichet, un negustor de treabă a cărui prăvălie și al cărui nume se învecinează cu biserica. Cele trei biserici mi se par admirabil definite și rezumate de aceste trei nume: Thibaut I, conte de Champagne; Pierre Strozzi, mareșal al Franței; Poterlet-Galichet, băcan.

Cred că e destul cînd spun că cea din urmă, biserica actuală, este o clădire hidoasă din ipsos, stupidă, albă și greoaie, cu triglife * sprijinind arhivoltele. Din prima biserică n-a mai rămas nimic. Din cea de-a doua au rămas numai frumoasele vitralii și o ușă încîntătoare. Unul dintre vitralii înfățișează toată povestea lui Noe în modul cel mai naiv. Și vitraliile și ușa sînt, bineînțeles, îngropate și năclăite în îngrozitorul ipsos al bisericii noi. Mi s-a părut că-l văd pe Odry ¹⁶ cu pantalonii lui albi prea scurți, cu ciorapii lui albaștri și gulerul larg al cămășii, purtînd casca și armura de pe vremea lui Francisc I ¹⁷.

Au vrut să mă ducă să văd curiozitatea regiunii, o pivniță mare care conține o sută cincizeci de mii de sticle. Pe drum, am dat peste un lan de rapiță înflorită, cu maci și fluturi scăldați în razele soarelui. Și am rămas acolo. Pivnița se va lipsi de vizita mea.

Pomada pentru creșterea părului, care se numește la Ferté, *Pilogène* se numește la Epernay *Phyothrix*, de import grecesc.

Am uitat să-ți spun că Thibaut I a fost îngropat în biserica lui și Strozzi tot într-a lui. Am pretenția ca în biserica actuală să fie înmormântat Dl. Poterlet-Calichet.

Strozzi era un viteaz. Într-o zi, Brisquet, nebunul lui Henric al II-lea ¹⁸, s-a jucat împănându-i cu slănină, pe la spate, o manta nouă, tare frumoasă pe care mareșalul o punea în acea zi pentru prima oară. Se pare că s-a făcut mare haz, căci Strozzi s-a răzbunat cu cruzime. Cît mă privește, eu n-aș fi ris și nici nu m-aș fi răzbunat. Să împănezi cu slănină o manta de catifea! Nu m-am înnebunit niciodată după glumele astea din Renaștere.

Scrisoarea a III-a

CHÂLONS. — SAINTE MENEHOULD. — VARENNES

Varennnes, 25 iulie

Ieri, pe înserat, cabrioleta mea trecuse de Sainte-Menehould ; tocmai citisem iar versurile admirabile și eterne :

Mugitusque boum mollesque sub arbore somni.

Speluncae vivique lacus*.

Rămăsesem sprijinit pe vechea carte, ale cărei pagini se mototoleau sub cotul meu. Mi-era sufletul plin de toate ideile vagi, dulci și triste care-mi vin în minte cînd privesc razele soarelui în amurg, cînd m-a trezit un zgomot de pavaj sub roți. — Ce oraș e aici ? — Surugiul mi-a răspuns : — Varennes. Apoi trăsura a luat-o pe o stradă care cobora, între două rînduri de case ce au un nu știu ce grav și gînditor. Uși și obloane închise ;

* Și mugetul boilor și plăcutele somnuri sub un copac.
Peșteri și lacuri vii.

în curți, iarbă. Deodată, după ce a trecut de o veche poartă mare de pe timpul lui Ludovic al XIII-lea din pietre înnegrite, situată lângă o fîntînă mare încinsă cu birne, trăsura a dat într-o mică piață triunghiulară înconjurată de case cu un singur etaj, date cu var, cu doi arbori piperniciți păzind o poartă într-un colț. Latura mare a acestei răspîntii triunghiulare este împodobită cu o clopotniță urită și coșcovită de ardezie. Aici în piață a fost arestat Ludovic al XVI-lea¹⁹ de către Drouet, căpitanul de poștă de la Sainte-Menehould (nu era pe atunci schimb de poștă la Varennes), în fața unei case galbene ce face colțul pieții după ce ai trecut de clopotniță. Caleașca regelui mergea pe ipotenuza triunghiului format de piață. Trăsura noastră a urmat același drum. Am coborît și am privit îndelung piața. Ce repede s-a mărit! În cîteva luni a devenit monstruoasă, a devenit piața Revoluției.

Și uite ce se povestește în regiune. Regele ar fi protestat cu înflăcărare că el ar fi regele (ceea ce, în treacăt fie spus, Carol I²⁰ n-ar fi făcut). Întrucît nu fusese de-a binelea recunoscut, erau cît pe ce să-i dea drumul, cînd a apărut un oarecare domn d'Ethé care avea probabil un motiv să urască curtea. Acest domn d'Ethé (nu știu dacă ortografia numelui este bună sau nu, dar e destul de bună pentru numele unui trădător), se apropie de rege ca Iuda, zicîndu-i: Bună ziua, Sire. Și a fost de ajuns. Regele a fost reținut. Erau cinci membri ai familiei regale în trăsură; cu un cuvînt, nenorocitul i-a lovit pe toți cinci. Acest *Bună ziua, Sire* a fost pentru Ludovic al XVI-lea, pentru Maria Antoaneta și pentru Doamna Elisabeta ghilotina; pentru moștenitor, agonia de la Temple și pentru sora lui, stingerea neamului și exilul²¹.

Pentru cine nu se gîndește la evenimente, mica piață din Varennes are un aer ursuz; pentru cel ce se gîndește, are un aer sinistru.

Cred că ți-am atras atenția în mai multe rînduri că natura concretă ne oferă cîteodată niște simbolisme ciudate. Ludovic al XVI-lea cobora atunci un povîrniș repede și chiar periculos, unde calul hodoroagei mele a fost cît pe ce să cadă. Acum cinci zile, mă aflu pe un fel de tablă de șah uriașă pe cîmpul de luptă de la Montmirail. Și acum străbat mica piață triunghiulară din Varennes, piață ce are forma cuțitului de ghilotină.

Omul care-l ajuta pe Drouet și care l-a prins pe rege se numea Billaud. — De ce nu Billot?²²

Varennes se află la cincisprezece leghe de Reims. Este adevărat că Piața 21 Ianuarie este la doi pași de Tuileries²³. Cît trebuie să l-au chinuit pe rege aceste apropieri! Între Reims și

Varenes, între încoronare și detronare, pentru surugiul meu sînt numai cincisprezece leghe ; pentru cugetător, o prăpastie, revoluția.

Am cerut adăpost la un han străvechi care are drept firmă : *La Marele Monarh*, cu portretul lui Ludovic-Filip²⁴. Probabil că de o sută de ani încoace au fost văzuți pe ea, rînd pe rînd, Ludovic al XV-lea²⁵, Bonaparte și Carol al X-lea²⁶. Acum patruzeci și opt de ani, în ziua în care acest oraș a stăvilit trecerea trăsirii regale, fără îndoială că la ușă atîrna încă de vechea ramură de fier răsucit, țintuit în perete, portretul lui Ludovic al XVI-lea.

Poate că Ludovic al XVI-lea s-a oprit la *Marele Monarh* și s-a văzut pictat pe firmă, el însuși o umbră de rege. — Bietul „Mare Monarh“ !

Azi dimineată m-am plimbat prin oraș, care este așezat cu grație pe cele două maluri ale unui rîu frumos. Casele bătrîne din partea de sus a orașului formează un fel de amfiteatru foarte pitoresc pe malul drept. Biserica ce se află în partea de jos a orașului, este lipsită de importanță. Ea se înalță în fața hanului meu. O văd de la masa la care scriu. Clopotnița poartă data : 1776. Are cu doi ani mai mult decît fetița lui Ludovic al XVI-lea.

Sumbra întîmplare a lăsat ceva urme pe aici, lucru rar în Franța. Lumea mai vorbește încă. Hangiul mi-a spus că *un domn de la oraș scrisese chiar o piesă despre asta*. Mi-am amintit că în noaptea fugii, moștenitorul fusese îmbrăcat în fetiță și el a tot întrebat-o pe sora sa, *dacă era pentru o piesă*. Asta era piesa pe care a scris-o „domnul de la oraș“.

Trebuie să completez ce am scris despre biserică, căci am văzut-o din nou. Are pe partea dreaptă o frumoasă porțiță trilobată.

Dacă toate arhitecturile mele nu te plictisesc, am să-ți spun că Châlons n-a corespuns ideii pe care mi-o făcusem despre el ; cel puțin despre catedrală. Dar, ca să nu mai revin asupra acestui subiect, adaug că drumul de la Epernay la Châlons nu-i nici el așa cum mă așteptam. Marna de-abia se întrevede și am remarcat pe malurile ei, două sau trei biserici romanice, cu clopotnițe nu prea ascuțite, cum e cea din Fécamp. Toată regiunea e numai cîmpii ; însă mereu numai cîmpii, e prea frumos. În plus mai sînt în peisaj și multe oi și mulți țărani.

Nava * catedralei este nobilă și frumos tăiată ; au mai rămas cîteva vitralii bogate, printre altele o rozasă ; am văzut în biserică o încîntătoare capelă * stil Renaștere cu F-ul și salamandra²⁷.

În afara bisericii, se află un turn romanic foarte sever și foarte pur și un portal de preț din secolul al XIV-lea. Totul este însă hidos, dărăpănat, biserica e murdară, sculpturile de pe vremea lui Francisc I sînt mîzgălite cu var galben, fațada este o copie proastă de pe fațada noastră de la Saint-Vervais, iar fleșele* gotice, ce să mai zic ! Mi se promiseseră fleșe dantelate. Țineam să văd aceste fleșe. Și am găsit un fel de bonete ascuțite, într-adevăr dantelate și poate cu un aspect destul de original, dar dintr-o piatră greoi lucrată și cu volute* amestecate cu ogive ! Am plecat tare nemulțumit.

În schimb, dacă n-am găsit lucrurile la care mă așteptam, am găsit lucruri la care nu mă așteptam, adică o foarte frumoasă biserică Notre-Dame la Châlons. Ce au în cap oare specialiștii în antichități ? Vorbesc despre catedrala Saint-Etienne și nu suflă un cuvînt despre Notre-Dame ! Notre-Dame din Châlons este o biserică romanică cu bolte joase și arcade în semicerc, robuste, foarte augustă și foarte completă, cu o superbă creastă de șarpantă acoperită cu tablă, care datează din secolul al XIV-lea. Această creastă, pe care foile de plumb desenează romburi și solzi, ca o piele de șarpe, este înveselită la mijloc de un frumos turnuleț încins cu pinioane mici de tablă, și în care m-am urcat. De acolo, de sus, orașul, Marna și dealurile oferă o frumoasă priveliște.

Călătorul mai poate admira la Notre-Dame și vitralii frumoase și un portal bogat din secolul al XIII-lea. Însă, în 1793²⁸, oamenii din regiune au spart vitraliile și au distrus statuile portalului. Au ras îmbelșugatele înflorituri ale bolților cum razi un morcov. Toto așa s-au purtat și cu portalul lateral al catedralei și cu toate sculpturile pe care le-au găsit în oraș. Notre-Dame avea patru pinacuri*, două înalte și două mici ; au dărîmat trei din ele. O prostie violentă care nu și-a lăsat nicăieri amprenta ca aici. Revoluția franceză a fost groaznică ; revoluția din Champagne a fost prostească.

În turnul deschis deasupra cupolei în care m-am urcat, am găsit săpate cu mîna în tablă, cu scrisul din secolul al XVI-lea cuvintele : *La 28 din august s-a semnat pacea la Châl...*

Această inscripție, pe jumătate ștearsă, pierdută în umbră, pe care nimeni n-o caută, pe care nimeni n-o citește, iată tot ce a mai rămas din marele act politic, din marele eveniment, din acea mare faptă care a fost pacea încheiată între Henric al III-lea²⁹ și hughenoti prin mijlocirea ducelui de Anjou, care fusese mai înainte duce de Alençon. Ducele de Anjou, fratele regelui, ținea spre Țările de Jos și avea pretenții la mîna Eli-

sabetei a Angliei. Războiul religios din interior îi stînjenea planurile. De aici această pace *încheiată la Châlons la 28 august 1580* și uitată în lumea întreagă la 22 iulie 1838³⁰.

Omul care m-a ajutat să mă cațăr din treaptă în treaptă în turn este supraveghetorul de foc al orașului, *pîndarul* cum i se zice. Omul își petrece viața în colivia de pîndă care are patru ferestruici spre patru vînturi. Această colivie și scara ei sînt pentru el tot universul. Nu mai e un om, este ochiul orașului, mereu deschis, mereu treaz. Pentru a fi sigur că nu doarme, el este obligat să strige ora de fiecă dată cînd bate orologiul în timpul dintre penultima și ultima bătaie. Acest nesomn perpetuu ar fi cu neputință ; nevastă-sa îl ajută. În fiecare zi la miezul nopții ea urcă și el coboară și se duce să se culce ; el urcă din nou la prînz și ea coboară. Sînt două existențe care-și săvîrșesc rotația una lîngă cealaltă fără a se atinge altminteri decît un minut la prînz și un minut la miezul nopții. Din această tangență a ieșit o stîrpitură cu o față ciudată, despre care oamenii zic că e copilul lor.

Châlons mai are și alte trei biserici, Saint-Alpin, Saint-Jean și Saint-Loup. Saint-Alpin are vitralii frumoase. Cît despre primărie, ea n-are nimic grozav de arătat decît, la fațadă, patru dulăi de piatră culcați pe labe, imenși și formidabili. Am fost încîntat să văd lei din Champagne.

La două leghe de Châlons, pe drumul către Sainte-Menehould, într-un loc unde nu sînt decît cîmpii, colibe acoperite cu paie cît vezi cu ochii și copaci prăfuiți pe șosea, s-a ivit deodată o clădire magnifică. Mănăstirea Notre-Dame de l'Epine. Are o adevărată fleșă din secolul al XV-lea lucrată ca o dantelă. Este minunată, deși lipită de un post de telegraf la care, ce e drept, se uită foarte disprețuitor, ca o adevărată mare doamnă ce este. E o surpriză ciudată să vezi înflorind superb pe aceste cîmpii, care de-abia hrănesc cîțiva maci sfrijîți, o splendidă floare a arhitecturii gotice. Am stat două ore în biserică ; i-am dat tîrcoale pe un vînt oribil, care făcea să se audă clinchetul clopotelor. Mi-am ținut pălăria cu amîndouă mîinile și am admirat-o, cu virtejuri de praf în ochi. Din cînd în cînd se desprindea o piatră din fleșă și cădea în cimitir lîngă mine. Ar fi fost mii de amănunte de desenat. Garguiile * în special sînt deosebit de complicate și curioase. Ele se compun în general din doi monștri dintre care unul îl duce pe celălalt pe umeri. Cele din absidă mi s-au părut că reprezintă cele șapte păcate capitale. Desfrîul, o țarancă frumoasă cu fusta prea ridicată, trebuie că i-a făcut să viseze mult pe bieții călugări.

Sînt pe acolo cel mult trei sau patru cocioabe și e greu să-ți explici catedrala fără un oraș, sat, sau cătun, dacă în capela închisă cu lacăt nu s-ar afla un puț adînc, care este un puț ce face minuni, de altfel foarte umil, foarte simplu și foarte asemănător unui puț de sat, așa cum îi stă bine unui puț făcător de minuni. Minunata clădire a crescut deasupra. Fîntîna a născut biserica așa cum dintr-o ceapă iese o lălea.

Mi-am continuat drumul. La o leghe mai departe am străbătut un sat în sărbătoare ce însoțea festivitatea cu o muzică dintre cele mai acide. Ieșind din sat, am zărit în vîrfurile dealurilor o hărăbaie albă, pe acoperișul căreia gesticula un fel de insectă mare, neagră. Era un post de telegraf care stătea prietenește de vorbă cu cel de la Notre-Dame de l'Epine.

Se însera, soarele cobora, cerul era magnific. Priveam dealurile de la marginea cîmpiei, pe care o imensă pajiște viorie ca o pelerină de episcop o acoperea pe jumătate. Deodată am văzut un cantonier ridicînd de jos coșul său de nuiele și băgîndu-se sub el să se adăpostească. Apoi brișca a trecut pe lîngă un cîrd de giște care trîncăneau vesele. O să avem ploaie, zise surugiul. Întorsei capul; într-adevăr, în spatele nostru jumătate de cer fusese cuprins de un nor mare negru, vîntul se întetise, cucutele înflorite se îndoiu pînă la pămînt, copacii păreau să-și vorbească îngroziți, mărăcini uscați goneau mai repede decît brișca, pe deasupra capului zburau nori mari. O clipă după aceea, izbucni una din cele mai frumoase furtuni pe care le-am văzut. Ploaia cădea cu găleata, norul însă nu umplea tot cerul. Un uriaș arc de lumină se vedea la apus. Raze mari, negre care cădeau din nori se încrucișau cu razele de aur care coborau din soare. În peisaj nu mai era nici o ființă vie, nici om pe drum, nici pasăre pe cer; tuna îngrozitor și fulgere mari se abăteau uneori peste cîmpie. Frunzișurile se răsuceau în mii de chipuri. Această vijelie dură un sfert de oră, apoi o pală de vînt luă furtuna cu ea, norii coborîră într-o negură care se împrăstie pe dealurile dinspre răsărit și cerul se făcu iar limpede și liniștit. Atît doar că între timp se lăsase amurgul. Soarele părea să se fi topit spre apus în trei-patru dungi mari de fier roșu pe care noaptea le stingea încetîșor în zare.

Cînd am ajuns la Sainte-Menehould luceau stelele.

Sainte-Menehould este un orașel destul de pitoresc, împrăștiat în voie pe pînășul unui deal foarte înverzit, străjuit de copaci mari. La Sainte-Menehould am văzut un lucru frumos, bucătăria de la *hotelul Metz*.

E o adevărată bucătărie. O sală imensă. Unul dintre pereți este ocupat cu vase de aramă, celălalt cu vase de faianță. La

mijloc, în fața ferestrelor, căminul, cavernă uriașă, în care arde un foc mare. Pe tavan, o rețea neagră de grinzi grozav de afumate, de care atârnă tot felul de lucruri : veselă, coșuri, lămpi, dulăpioare de ținut mâncarea, în mijloc o lădiță din împletitură de nuiel în care se înșiră trapeze mari de slănină. Sub cămin, în afară de frigare, de pirostrie și de căldare, lucește și scînteiază o întreagă garnitură de lopățele și vătraie de toate formele și de toate mărimile. Focul din vatră trimite lumină în toate colțurile, face umbre mari pe tavan, învăluie cu o vie lucire trandafirie faianțele albastre și face să strălucească fantasticul edificiu de crățiți ca un perete de jeratic. Dacă aș fi Homer sau Rabelais³¹ aș zice : bucătăria asta e o lume și căminul este soarele ei.

Într-adevăr, e o lume. O lume în care forfotește o întreagă republică de bărbați, femei și animale. Ospătari, slujnice, ajutori de bucătar, cărăuși în fața meselor, tigăi pe plită, oale care gîlgîie, prăjeli care sfîrîie, pipe, cărți, copii care se joacă, pisici, cîini și stăpînul care supraveghează. *Mens agitat malem* *. Într-un colț, o pendulă mare, cu cutie și cu greutate, anunță cu gravitate pe toți acești oameni ocupați cît e ceasul.

Printre nenumăratele lucruri care atîrnă de tavan, am admirat, din seara sosirii mele, în special unul. O colivie mică în care dormea o păsărică. Ea mi s-a părut cea mai grăitoare dovadă de încredere. Această vizuină, acest cuptor de indigestii, această bucătărie înspăimîntătoare e zi și noapte în plin tărboi, iar păsărica doarme. Degeaba se înversunează în jurul ei toți și toate : oamenii suduie, femeile se ceartă, copiii țipă, cîinii latră, pisicile miorlăie, ceasul bate, satîrul izbește, tîgaia sfîrîie, frigarea scîrîie, fîntîna plînge, sticlele suspină, geamurile tremură, diligențele trec ca tunetul pe sub bolți ; pufulețul de pene nu se mișcă. — Domnul este minunat. El dă credință păsărelelor.

Și, în legătură cu aceasta, mi se pare că prea se vorbește de rău despre hanuri. Chiar și eu le-am criticat citeodată. La urma urmelor, un han este un lucru mare pe care ești foarte fericit să-l găsești. Și pe urmă, am observat că în aproape toate hanurile există cîte o femeie minunată. E hangîța. Pe hangiu îl las în seama călătorilor prost dispuși, mie însă să-mi lase hangîța. Hangiul este o ființă destul de morocînoasă. Hangîța e drăguță. Biata femeie ! Uneori bătrînă, alteori bolnavă, adesea însărcinată, se duce, vine, pune mîna la toate, pune totul în mers, întregește tot, se ține după slujnice, șterge copiii la nas, gonește cîinii, face complimente călătorilor, îl strunește pe bucătar, zîmbește unuia, îl ceartă pe celălalt, supraveghează cup-

* Inteligența pune în mișcare materia (Eneida, cartea a VI-a).

torul, duce un bagaj, primește un călător, îl conduce pe celălalt și radiază în toate direcțiile cu sufletul. Și-ntr-adevăr, ea este sufletul acestui trup mare ce se numește han. Hangiul nu e bun decât să bea cu cărașii într-un colț.

Căci, la urma urmei, mulțumită hangiței, ospitalitatea hanurilor își pierde ceva din urîtenia ei de ospitalitate plătită. Hangița are atențiile delicate ale unei femei, care ascund venalitatea primirii. E puțin banal, dar face plăcere.

Hangița de la *hotel Metz* din Sainte-Menehould este o fată tânără cam de cincisprezece-șaisprezece ani, care se află pretutindeni și care conduce de minune această mare mașinărie, avînd timp cîteodată și pentru pian. Hangiul, tatăl său — este oare o excepție? — este un om tare de treabă. Finalmente, este un han excelent.

Deci ieri, așa cum ți-am scris la începutul scrisorii, am plecat din Sainte-Menehould. De la Sainte-Menehould la Clermont drumul este încîntător. O continuă livadă. De cele două părți ale drumului, un haos de arbori fructiferi al căror verde-albastru se veselește în soare, și care își presară pe drum umbrele în cicoare. Satele au ceva elvețian și german. Case de piatră albă, acoperite pe jumătate cu scînduri, cu acoperișuri mari din țiglă ce depășesc zidurile cu un metru, aproape niște vile. Se simte vecinătatea munților. Într-adevăr, Ardenii sînt la un pas.

Înainte de a ajunge la marele burg Clermont, străbați o vale minunată în care se întîlnesc granițele departamentelor Marnei și Meusei. Coborîrea în vale este o feerie. Drumul se lasă între două dealuri, și nu vezi mai întîi deasupra pămîntului decît o mare de frunziș. Apoi el cotește și apare valea. Un vast circ de dealuri, în mijloc un sătuleț frumos, aproape italian, atît de plate sînt acoperișurile, la dreapta și la stînga multe alte sătulețe pe povîrnișurile împădurite, clopotnițe în negurile care dau la iveală alte cătune ascunse în unduiturile văii ca într-o rochie de catifea verde, pajiști imense în care pasc mari turme de vaci; și, printre toate acestea, un riuleț sprinten care saltă vioi. Am făcut o oră traversînd valea. Între timp, un telegraf care se află la capătul văii, închipuia aceste trei semne :

Și-n timp ce mașinăria făcea semnele, copacii foșneau, apa gonea la vale, turmele mugeau și behăiau, soarele trimitea raze în văzduh, și eu, eu îl comparam pe om cu Dumnezeu.

Clermont este un sătuleț frumos așezat deasupra unei mări de verdeață, cu biserica în vîrf, ca Tréport³² deasupra mării de valuri.

În mijlocul Clermont-ului cotești la stînga și printr-un frumos peisaj de cîmpii, dealuri și ape curgătoare, ajungi în două ore la Varennes. Ludovic al XVI-lea a urmat și el drumul acesta plăcut.

Prietene, recitînd scrisoarea de față mi-am dat seama că am folosit de două-trei ori cuvîntul champenois așa cum mi-a venit fără voie în gînd, cu o nuanță ironică din cauza nu știu cărei accepțiuni proverbiale. Să nu te înșeli dragul meu, însă, asupra sensului. Proverbul, poate mai familiar decît se cuvine, vorbește despre Champagne cum vorbea M-me de la Sablière³³ despre La Fontaine, care era un om de geniu prost, așa cum îi stă bine unui om de geniu din Champagne. Asta nu-l împiedica pe La Fontaine să fie un admirabil poet, între Molière și Régnier³⁴, și provincia Champagne să fie o nobilă și ilustră regiune între Rin și Sena.

Virgiliu ar putea zice despre Champagne ca despre Italia :

Alma parens frugum

Alma virum *.

Champagne l-a produs pe Amyot, un alt bonom care și-a risipit harul asupra lui Plutarch, așa cum La Fontaine și l-a risipit asupra lui Esop³⁵; pe Thibaut IV³⁶, poet aproape rege, care n-ar fi cerut mai mult decît să fie tatăl sfîntului Ludovic; pe Robert de Sorbon care a fost fondatorul Sorbonei; pe Charlier de Gerson, care a fost rectorul universității din Paris; pe comandorul de Villegagnon, care a fost pe punctul să aducă Franței Algeria încă din secolul al XVI-lea; pe Amadis Jamyn³⁷, pe Colbert³⁸, pe Diderot³⁹; doi pictori, Lantara și Valentin, doi sculptori, Girardon și Bouchardon, doi istorici, Flodoard și Mabillon, doi cardinali plini de geniu, Henric de Lorraine și Paul de Gondi, doi papi plini de virtuți, Martin al IV-lea și Urban al IV-lea, un rege plin de glorie, Filip August.

Pentru oamenii care țin la proverbe și care traduc Sézanne cu *sexdecim asini* **, ca alții care traduceau acum treizeci de ani pe Fontanes⁴⁰ cu *faciunt asinos* ***, pentru acești oameni Champagne reprezintă o culme prin faptul că l-a văzut născîndu-se aici pe Richelet, autorul *Dicționarului de Rime* și pe Poinsinet⁴¹, omul cel mai batjocorit în secolul în care Voltaire a batjocorit

* Hrănitoarea mamă a grînelor, hrănitoarea vitejilor.

** șaisprezece asini.

*** reprezintă asini.

pe toată lumea. Ei bine, ție care-ți place armonia, care ții ca atât caracterul, cât și opera și spiritul unui om să fie produsul natural al țării lui, ție, căruia i se pare admirabil că Napoleon este corsican, Mazarin⁴² italian și Henric al IV-lea⁴³ gascon, ascultă : Mirabeau⁴⁴ este aproape din Champagne, Danton⁴⁵ de-a binelea. Descurcă-te cum știi.

Ei, Doamne, și de ce n-ar fi Danton din Champagne ? Vaugelas⁴⁶ nu este savoiard ?

Și tot aproape din Champagne a fost și marele Fabert⁴⁷, acest mareșal al Franței, fiul unui librar, care n-a vrut niciodată nici să se coboare prea jos, nici să se urce prea sus ; minte gravă și pură, s-a ținut întotdeauna departe de extremitățile propriei lui soarte, fiind încercat rînd pe rînd de destin, mai întâi în noblețea lui, apoi în modestia lui ; mereu același, în fața jосniciei ca și în fața onorurilor ce i se propuneau, nerespingînd jосnicile din orgoliu și onorurile din umilință, ci respingîndu-le și pe unele și pe celelalte din curățenie sufletească, l-a refuzat pe Mazarin⁴⁸ care-i propunea să-i fie spion și pe Ludovic al XIV-lea care-i propunea să-i fie bucătar. I-a spus lui Ludovic al XIV-lea : *Sînt un soldat și nu un gentilom*, iar lui Mazarin : *Sînt un braț și nu un ochi*.

Champagne este o provincie puternică și robustă. Contele de Champagne era seniorul vicontelui de Brie, regiunea de Brie nefiind ea însăși, la drept vorbind, decît o mică Champagne, așa cum Belgia este o mică Franță. Contele de Champagne era pair de Franța și purta la încoronare stindardul cu flori de crin. Avea o curte regală cu șapte pairi numiți *pairi de Champagne*, care erau conții de Joigny, de Rethel, de Braine, de Roucy, de Brienne, de Grand-Pré și de Bar-sur-Seine.

În Champagne nu există oraș sau orașel care să nu aibă o originalitate. Marile ei așezări se contopesc cu însăși istoria noastră ; cele mici au toate de povestit cîte o întîmplare. Reims, care are catedrala catedralelor, Reims l-a botezat pe Clovis după Tolbiac⁴⁹. Troyes a fost salvat de invazia lui Atila de către Saint Loup și a văzut în 878 ceea ce Parisul n-a văzut decît în 1804, un papă încoronînd un împărat în Franța, Ioan al VIII-lea încoronîndu-l pe Ludovic cel gîngav⁵⁰ ; Pepin, demnitarul palatului⁵¹, își ținea curtea toată la Attigny, de unde îl făcea să tremure pe Gaifre, duce de Aquitania ; întîlnirea dintre Gontran, rege de Burgundia și Childebert, rege al Austrasiei⁵², în prezența marilor vasali, a avut loc la Andelot ; Hincmar⁵³ s-a refugiat la Epernay ; Abailard la Provins ; Héloise⁵⁴ la Paraclet ; la Fismes s-a ținut un conciliu ; Langres a văzut spre sfîrșitul imperiului roman triumfînd doi împărați Gordieni⁵⁵, și în timpul evului

mediu, pe tirgoveții lui distrugînd în jurul lor cele șapte castele formidabile de la Changey, Saint-Broing, Heuilly-Coton, Cobone de Bourg, Humes și de la Pailly ; Joinville a încheiat liga în 1584 ⁵⁶ ; Châlons l-a apărat pe Henric al IV-lea în 1591 ⁵⁷ ; Saint-Dizier l-a ucis pe prințul de Orania ⁵⁸ ; Doulevant l-a adăpostit pe contele de Moret ⁵⁹ ; Bourmont este fostul oraș-fortăreață al lingonilor ⁶⁰ ; Sézanne este fosta fortăreață a ducilor de Burgundia ; Ligny-l'Abbaye a fost întemeiat de sfîntul Bernard pe domeniile seniorului de Châtillon, căruia sfîntul i-a promis, prin document autentic, *tot atîtea pogoane în cer cîte îi dădea seniorul pe pămînt* ; Mouzon era în stăpînirea abatelui de Saint-Hubert, care trimitea în fiecare an regelui Franței „șase cîini de vînătoare alergători și șase păsări de pradă pentru zbor“ ; Chaumont este regiunea naivă în care speri *să fii un diavol de felul sfîntului Ioan ca să-ți plătești datoriile* ; Chateau-Porcien este orașul *pe care regele nu putea nici să-l vîndă, nici să-l înstrăineze* ; Clairvaux, ca Heidelbergul, își avea butiile lui imense ; Villenauxe își avea statuia reginei Pédaucque ⁶¹ ; Arconville mai are încă grămada de pietre a Hughenotului ⁶², pe care fiecare țaran care trece o mai mărește aruncînd cîte una ; semnalele de la Mont-Aigu răspundeau la o distanță de douăzeci de leghe celor de la Mont-Aimé ; Vassy a fost ars de două ori, de către romani în 211, și de imperiali în 1544 ⁶³, ca și Langres de către huni în 351 și de vandali în 407, ca și Vitry de Ludovic al VII-lea în secolul al XII-lea ⁶⁴ și de Carol Quintul în secolul al XVI-lea ⁶⁵ ; Sainte-Menehould este nobila capitală a Argonnei ⁶⁶, care a fost vîndută de un trădător ducelui de Lorena, Carol al II-lea ⁶⁷, dar nu i s-a predat ; Carignan este vechea Ivoi ; Atila ⁶⁸ a înălțat un altar la Pont-le-Roi ; Voltaire ⁶⁹ și-a avut mormîntul la Romilly.

Așa că vezi, istoria locală a tuturor acestor orașe din Champagne este istoria Franței ; pe bucățele, e adevărat, însă mare.

Champagne păstrează încă amprenta vechilor noștri regi. Ei erau încoronați la Reims. La Attigny Carol cel Simplu ⁷⁰ a ridicat la rangul de sirerie ⁷¹ moșia Bourbonilor. Sfîntul Ludovic ⁷² și Ludovic al XIV-lea, regele sfînt și marele rege al dinastiei, și-au început cariera armelor la Champagne ; primul, în 1228, la Troyes, unde i-a învins pe asediați ; cel de-al doilea, în 1652, la Sainte-Menehould, cînd a intrat printr-o spărtură din zidul cetății. Și, coincidență extraordinară, amîndoi aveau paisprezece ani.

Champagne păstrează urma lui Napoleon. El a scris cu nume din Champagne ultimele pagini din poemul lui miraculos : Arcis-sur-Aube, Châlons, Reims, Champaubert, Sézanne, Vertus, Méry,

la Fère, Montmirail. Cîte bătălii, atîtea triumfuri. Fismes, Vitry și Doulevant au avut cîntea de a fi o dată marele său cartier, Piney-Luxembourg de două ori, Troyes de trei ori, Nogent-sur-Seine a văzut în cinci zile cinci victorii ale împăratului, care s-a zbatut pe Marna cu o mîna de eroi. Saint-Dizier mai văzuse două în două zile. La Brienne, acolo unde fusese crescut de un benedictin, a fost cît p-aci să fie omorît de un cazac⁷³.

Străvechile anale ale acestei Galii belgiene, care a devenit Champagne, nu sînt mai puțin poetice decît cele moderne. Toate cîmpiile ei sînt pline de amintiri; Meroveu și francii⁷⁴; Aetius și romanii⁷⁵, Teodoric și vizigoții⁷⁶; Mont-Jules, mormîntul lui Jovinus⁷⁷; tabăra lui Attila lîngă Cheppe; drumurile militare de la Châlons, de la Gruyères și de la Warcq; Voromarus, Caracalla; Eponine și Sabinus⁷⁸; arcul celor doi Gordieni la Langres, poarta lui Marte la Reims; toată această antichitate învăluită în umbră vorbește, trăiește și freamătă încă, și strigă, din fundul întinericului, fiecărui trecător: *Sta, viator* *! Antichitatea celtică își gîngăvește murmurul de neînțeles în noaptea cea mai întunecoasă a acestei istorii. Osiris a fost adorat la Troyes; idolul Borvo Tomona și-a lăsat numele la Bourbonne-les-Bains; și, lîngă Vassy, pe sub înfricoșătoarele crăci ale pădurii Der în care Haute-Borne stă încă în picioare, ca fantoma unui druid⁷⁹, în misterioasele ruine de la Noviomagus Vadicassium, Champagne își are a sa Palenqué⁸⁰.

De la romani și pînă la noi, cucerite rînd pe rînd de alani, de suevi, de vandali, de burgunzi și de germani, orașele din Champagne, construite pe cîmpii, s-au lăsat mai degrabă arse decît să se predea dușmanului. Orașele din Champagne clădite pe stînci și-au luat ca deviză: *Donec moveantur* **. Sîngele străvechii *Gallia comata*⁸¹, sîngele chattiilor, lingonilor, tricasilor, catalonilor, ce i-a învins pe vandali, al nervienilor⁸², ce l-a învins pe Syagrius⁸³; el curge și astăzi în vinele eroice ale țăranilor din Champagne. Soldatul Bartèche, care la Jemmapes a omorît cu mîna lui șapte dragoni austrieci era din Champagne. În 451, cîmpiile Champagnei i-au mistuit pe huni; dacă Domnul ar fi vrut-o, în 1814, i-ar fi mistuit și pe ruși.

Să vorbim întotdeauna cu respect despre această minunată provincie care, pe vremea invaziei, a sacrificat pentru Franța jumătate din fii ei. Numai în departamentul Marnei populația era în 1813 de 311 000 de locuitori; în 1830, de-abia ajunsese la 309 000. Cincisprezece ani de pace nu fuseseră îndeajuns pentru

* Oprește-te, călătorule!

** Numai să se pună în mișcare.

a umple golurile. Și ca să mă întorc la lămurirea pe care trebuia să ți-o dau, cînd aplici la Champagne cuvîntul *prost*, el își schimbă sensul. El înseamnă numai naiv, simplu, aspru, primitiv, la nevoie de temut. Prostul poate fi foarte bine vultur sau leu. Așa a fost Champagne în 1814.

Scrisoarea a IV-a

DE LA VILLERS-COTTERETS LA GRANİȚĂ

Givet, 29 iulie

De data aceasta am mers mult. Îți scriu, dragă prietene, de la Givet, orașel vechi, care a avut cîntea să prilejuiască lui Ludovic al XVIII-lea ultimul său ordin și să facă ultimul său calambur (Saint Denis, Givet)⁸⁴, și unde am ajuns la patru dimineața, frînt de hopurile groaznicei căruțe căreia cei de pe aici îi zic diligență. Am dormit două ore îmbrăcat pe un pat, s-a făcut ziuă și-ți scriu. Am deschis fereastra ca să mă pot bucura de împrejurimile pitorești vizibile din camera mea și care se compun din colțul unui acoperiș dat cu var, dintr-un jgheab vechi de lemn plin cu mușchi și dintr-o roată de brișcă rezemată de un zid. Cît despre cameră, este o hală mare, mobilată cu patru paturi uriașe, cu un gigantic cămin de lemn, împodobit pe dinafară cu o oglinjoară și pe dinăuntru cu un vreasc mititel. Pe vreasc este pus cu delicatețe un cîrlig de tras cizmele, enorm și antediluvian, cioplit cu custura de un tîmplar mînios. Scobitura fantastică din cîrlig imită șerpuiturile Meusei și dacă faci imprudența să-ți bagi piciorul în ea e aproape imposibil să-l mai scoți de acolo. Întîmpini riscul, așa cum am pățit-o eu, de a te plimba cu cîrligul de picior prin tot hanul, urlînd după ajutor. Ca să fie adevărat, trebuie să adaug ceva la peisajul pitoresc de care am pomenit. Am auzit adineauri cotcodăcind niște găini. M-am aplecat înspre curte și am văzut pe o scîndură pusă pe două oale, o fermecătoare nalbă de grădină care-și dă aere de trandafir.

De la ultima mea scrisoare, o întîmplare, care nu merită osteneala de a ți-o povesti, m-a făcut brusc să mă întorc înapoi de la Varennes la Villers-Cotterets și alaltăieri, după ce i-am dat drumul briștei de la Ferté-sous-Jouarre, ca să cîștig din timpul

pierdut, am luat diligența pentru Soissons ; era complet goală, ceea ce între noi fie zis, nu mi-a dispăcut deloc. Am putut să-mi desfășor în voie foile pe banchetă.

Cum ne apropiam de Soissons, s-a lăsat seara. Noaptea își deschidea deja mâna sa plină de pîclă în valea încântătoare în care coboară drumul după cătunul Folle, și-și plimba încetișor imensa ei estompă pe turnul catedralei și pe dubla fleșă de la Saint-Jean-des-Vignes. Totuși, printre negurile care se țirau greoi pe cîmpie, se mai putea deosebi grămada de ziduri, de acoperișuri și de clădiri care alcătuiesc Soissons, pe jumătate prinsă în semi-luna de oțel a râului Aisne, ca un snop pe care secera îl va tăia. M-am oprit o clipă în susul povîrnișului ca să mă bucur de acest frumos spectacol. — Un greier cînta într-un ogor apropiat, copacii de pe drum flecăreau încetișor și înainte de a ațipi, tresăreau în ultima boare a serii ; m-am uitat atent cu ochii minții la marea și adîncă pace ce ieșea din aceste cîmpii în întuneric, care l-au văzut pe Cezar învingînd, pe Clovis⁸⁵ domnind și pe Napoleon clătinîndu-se. Oamenii, chiar Cezar, chiar Clovis, Napoleon chiar, nu sînt decît umbre care trec, iar războiul nu este și el decît tot o umbră care trece ca și ei, pe cînd natura pe care Dumnezeu ne-a dat-o, și pacea pe care ne-o dă natura sînt lucruri veșnice.

Hotărîndu-mă să iau diligența de Sedan, care nu ajungea la Soissons decît la miezul nopții, aveam timp, așa că am lăsat cursa obișnuită să plece. Drumul care mă despărțea de Soissons nu mai era decît o plimbare încântătoare pe care am făcut-o pe jos. La o oarecare distanță de oraș m-am așezat lîngă o căsuță frumoasă pe care o lumina slab focul aprins pe cealaltă parte a drumului la un potcovar. De acolo, m-am uitat cu evlavie la cer care era de o limpezime sublimă. Singurele trei planete vizibile la ora aceea scînteiau la sud-est, într-un spațiu destul de restrîns, în același colț de cer : Jupiter — frumosul nostru Jupiter, prietene, mai știi ? — care descrie de trei luni o fundă foarte complicată, făcea împreună cu celelalte două stele, între care este așezat la vremea asta, o linie dreaptă perfect geometrică. Mai la est, Marte, roșu ca focul și ca sîngele, imita sclipirea stelară printr-un fel de scînteiere sălbatică ; și ceva mai deasupra, cu aspectul ei de stea albă și pașnică, planeta-monstru, lumea îngrozitoare și tainică pe care o numim Saturn. De partea cealaltă, în fundul peisajului, un magnific far rotitor albastru, stacojiu și alb, radia cu sclipirea lui covîrșitoare dealurile întunecate care despart Noyon de Soissons. În clipa în care mă întrebam ce căuta un far în plină cîmpie, îl văzui părăsind marginea colinelor, trecînd peste negurile viorii ale zărilor și urcînd la zenit.

Farul era Aldebaran, soarele tricolor, uriaşa stea de purpură, de argint şi peruzea care urca măreţ în lumina albă, vagă şi sinistră, a amurgului.

O, prietene, oare ce taină există în aceste astre pe care toţi poeţii, de când există ei, toţi gânditorii, de când există ei, toţi visătorii, de când există ei, rînd pe rînd, le-au contemplat, le-au cercetat, le-au adorat, unii ca Zoroastru⁸⁶, cu o uimire încrezătoare, alţii ca Pitagora⁸⁷ cu o spaimă de nespus ! Set⁸⁸ a botezat stelele aşa cum Adam a botezat dobitoacele. Chaldeenii şi genetliacii, Esdras şi Zorobabel, Orfeu, Homer şi Hesiod, Cadmus, Feresid, Xenofon, Hecateus, Herodot şi Tucidide⁸⁹, toţi aceşti ochi de pe pămînt, aşa de demult stinşi şi închişi, s-au îndreptat veacuri de-a rîndul cu groază către aceşti ochi ai cerului mereu deschişi, mereu aprinşi, mereu vii. Toate planetele, toţi aceşti aşttri pe care îi privim noi astăzi, au fost priviţi de toţi aceşti oameni. Iov⁹⁰ pomeneşte de Orion şi de Hiade ; Platon⁹¹ asculta şi înţelegea distinct vaga muzică a sferelor ; Pliniu⁹² credea în soarele dumnezeu şi învinuia fumul de pe pămînt de a fi cauza petelor de pe lună. Poeţii tătari numesc polul „senesticol“, ceea ce înseamnă *cui de fier*. Unii visători, apucaţi de un fel de ameţală, au îndrăznit să-şi rîdă de constelaţii. *Leul*, zice Rocolles⁹³, *putea la fel de bine să fie botezat maimuţă*. Pacuvius⁹⁴, nu prea liniştit totuşi, încearcă să se amăgească şi să nu creadă în astrologi, sub motivul că ar fi egali ai lui Jupiter :

Nam si qui, quae eventura sunt, provideant

Aequiparent Jovi*.

Şi Favorinus⁹⁵ îşi pune întrebarea înfiorătoare : şi dacă în stele s-ar afla cauzele tuturor lucrurilor ? *Si vitae mortisque hominum rerumque humanarum omnium et ratio et causa in coelo et apud stellas foret*** ? El crede că influenţa siderală ajunge pînă la muşte şi la viermişori, *muscis aut vermiculis*, şi, adaugă şi pînă la arici, *aut echinis*. Alu Gelle⁹⁶, plutind de la Egina la Pireu, navigînd pe o mare blîndă se aşeza noaptea la pupa şi privea aşttrii. *Nox fuit et clemens mare, et anni aestas, coelumque liquide serenum ; sedebamus ergo in puppi simul universi et luentia sidera considerabamus****. Horaţiu⁹⁷ însuşi,

* Căci dacă unii ar prevedea ce s-ar întîmpla ar fi egalii lui Jupiter.

** Dacă raţiunea şi cauza vieţii şi a morţii oamenilor şi a lucrurilor omeneşti toate-ar fi în cer şi stele ?

*** Era noapte şi o mare blîndă şi o vară dogoritoare şi limpede cer senin ; stăteam aşadar la pupă laolaltă cu toţii şi contemplant strălucitorii aşttri.

filozof practic, acest Voltaire al secolului lui August, dar poet mai mare, e drept, decît Voltaire-ul secolului lui Ludovic al XV-lea, Horațiu se-nfiora privind stelele, o ciudată îngrijorare îi umplea sufletul și scria versurile aproape înfricoșătoare :

Hunc solem, et stellas, et et descentia certis
Tempora momentis, sunt qui formidine nulla
Imbuti spectant*!

Cît despre mine, nu mă tem de aștri, îi iubesc. Totuși, nu m-am gîndit niciodată fără o strîngere de inimă că starea normală a cerului este noaptea. Ceea ce numim noi zi, nu există pentru noi decît pentru că sîntem lîngă o stea.

Nu poți privi mereu imensitatea ; infinitul zdrobește ; extazul este tot atît de religios ca rugăciunea, dar rugăciunea alină, iar extazul obosește. De la constelații ochii îmi reveniră la sărmanul perete țărănesc de care eram rezemat. Și aci erau subiecte de meditație și de gîndire. În acest zid, țăranul care-l clădise zidise o piatră, o piatră străveche, pe care lumina răsfrîntă din cuptorul fierăriei îmi îngăduia să recunosc urmele unei inscripții antice, aproape în întregime șterse ; nu mai distingeam decît două litere intacte, I.C. ; restul era tocit. Cum era inscripția aceasta ? romană sau romanică ? Fără îndoială că vorbea de Roma. Dar de care Romă ? de Roma păgînă sau de Roma creștină ? despre orașul puterii sau despre orașul credinței ? Am rămas îndelung cu ochii ațintiți pe piatră, cu mintea cufundată în ipoteze fără temeii. Nu știu dacă contemplarea aștrilor mă predispusese la visare, dar am ajuns să văd întrucîtva însuflețindu-se și strălucind sub ochii mei aceste două litere misterioase — I.C. — care, prima oară cînd le-au apărut oamenilor au guvernat lumea, iar a doua oară au transformat-o. Iuliu Cezar și Isus Christos !

Fără îndoială, sub inspirația unei idei ca cea care mă absorbea în acea clipă, a pus Dante în groapa cea mai adîncă a infernului, să fie mistuiți împreună de gura purulentă a lui Satan, pe marele trădător și pe marele ucigaș, Iuda și Brutus.

Pe locul Soissons-ului au ființat rînd pe rînd trei orașe, *Noviodunum* al galilor, *Augusta Suessonium* al romanilor și vechiul *Soissons* al lui Clovis, Carol cel Simplu⁹⁸ și al ducelui de Mayenne. N-a mai rămas nimic din *Noviodunum*ul înspăimîntat de rapiditatea lui Cezar. *Suessones*, spun Comentariile⁹⁹, *celeritate romanorum permoti, legatos ad Caesarem de deditione*

* Acest soare și stele și anotimpuri care declină în anumite momente sînt unii oameni care le privesc nestăpîniți de vreo teamă !

mittunt *. Nu mai subzistă din *Suessonium* decît cîteva ruine gîrbovite, printre altele templul antic din care evul mediu a făcut capela sfîntului Petru. Vechiul Soissons este mai bogat. Are catedrala Saint-Jean-des-Vignes, vechiul său castel și catedrala în care a fost încoronat Pepin¹⁰⁰ în 752. N-am putut să verific ce a mai rămas din fortificațiile ducelui de Mayenne și dacă ele sînt cele care l-au făcut pe împărat să zică în 1814, văzînd în ziduri nu știu ce scoică fosilă, grifee sau belemnit¹⁰¹, că zidurile Soissons-ului sînt clădite din aceeași piatră din care sînt și zidurile de la Saint-Jean d'Acre¹⁰². Observație tare curioasă dacă ținem seama cum a fost făcută, de ce om și în ce clipă.

Era prea beznă cînd am intrat în Soissons ca să mai pot să caut Noviodunum sau Suessonium. M-am mulțumit să cinez în așteptarea diligenței și să rătăcesc în jurul uriașei siluete a catedralei Saint-Jean-des-Vignes, lipită îndrăzneț pe cer ca un decor de teatru. În timp ce mergeam, vedeam stelele apărînd și dispărînd printre crăpăturile clădirii întunecate, ca și cum ar fi fost plină de oameni speriați, urcînd, coborînd, alergînd peste tot cu lumini.

Bătea de miezul nopții cînd m-am întors la han. Tot orașul era cufundat în beznă. Și deodată se auzi un zgomot de uragan la capătul unei străzi înguste, tare pașnică pînă atunci și, după cît părea, incapabilă de un tărăboi nocturn. Venea diligența. S-a oprit la cîțiva pași de hanul meu și avea un loc gol, ceea ce era cît se poate de bine. Într-adevăr, noile diligențe sînt foarte elegante și foarte comode; stai ca într-un fotoliu, cu picioarele la largul lor, dacă vrei să închizi ochii ai pernițe la dreapta și la stînga, iar dacă vrei să-i deschizi ai un geam mare drept în față. În clipa în care era să mă instalez cu voluptate, într-o altă străduță izbucni în beznă, un tărăboi așa de ciudat, țipete amestecate cu zgomotul roților și cu bătaia din copite a cailor, încît cu toate că nu aveam decît un răgaz de cinci minute, am alergat în grabă. Intrînd pe străduță, iată ce am văzut. În partea de jos a unui perete, care avea aspectul odios, înghețat și specific zidurilor de închisori, era deschisă o poartă joasă, boltită, cu lacăte uriașe. La cîțiva pași de poartă, între doi jandarmi călare stătea un fel de căruță lugubră care de-abia se vedea în întuneric. Între căruță și poartă se zbătea un grup de patru-cinci oameni care țirau spre căruță o femeie ce scotea urlete înfiorătoare. Un felinar slab, dus de un om care dispărea în umbra pe care o arunca, lumina funebru această scenă. Femeia,

* ...uluiți de iuteala romanilor, trimit la Cezar niște soli în legătură cu capitularea.

o țărancă voinică de vreo treizeci de ani, se împotriva nebunește celor cinci oameni, urla, izbea, zgîria, iar uneori o rază de lumină de la felinar cădea pe capul ei despletit și sinistru ca însăși figura Disperării. Apucase unul din drugii de fier de la poartă și se crampona de el. Pe cînd mă apropiam, oamenii făcură o sforțare violentă, o smulseră de la poartă și o duseră într-un salt pînă la căruță. Căruța, pe care felinarul o lumina acum puternic, n-avea altă deschidere decît niște găurele rotunde pe cele două fețe laterale și o ușă la spate, închisă pe dinafară cu lacăte mari. Omul cu felinarul trase zăvoarele, ușa se deschise și interiorul căruței apăru brusc. Era un fel de ladă, fără lumină și aproape fără aer, separată în două compartimente lunguiețe printr-o despărțitură groasă, care o tăia în lung. Unica ușă era în așa fel așezată, încît odată zăvorîtă, se rezema de sus și pînă jos de peretele despărțitor și închidea deodată amîndouă compartimentele. Cele două celule, între care nu era cu puțină nici un fel de comunicare, aveau drept mobilă și drept scaun o scîndură în care era scobită o gaură. Celula din stînga era goală; cea din dreapta însă era ocupată. Într-un colț, pe vine, ca un animal sălbatic, așezat de-a curmezișul pe bancă din lipsă de spațiu pentru genunchi, era un om — dacă se mai putea numi om — un fel de spectru cu chipul pătrat, cu capul teșit, cu tîmplele largi, cu părul încăruntit, cu membre scurte, păroase și îndesate, îmbrăcat cu niște pantaloni vechi găuriți și cu o zdreanță care fusese cîndva o haină. Nenorocitul avea picioarele strîns legate cu noduri duble ce i se urcau pînă la gleznă. Piciorul lui drept dispărea într-un sabot; cel stîng, descălțat, era înfășurat cu cîrpe însîngerate care lăsausă se vadă degete oribile, zdrobite și bolnave. Ființa aceea hidoasă mîncă pașnic o bucată de piine neagră și nu părea să bage de seamă nimic din ceea ce se petrecea în jurul lui. Nici măcar nu se întrerupse să se uite la nefericita tovarășă pe care i-o aduceau. Ea însă, cu capul răsturnat pe spate, se împotriva mereu polițiștilor, care se străduiau s-o împingă în compartimentul gol, și continua să urle: Nu vreau! Niciodată! Niciodată! Mai bine omorîți-mă! — Nu-l văzuse încă pe celălalt. Deodată, într-una din convulsiile ei, ochii îi căzură pe căruță și zări în umbră pe groaznicul prizonier. Și-atunci urletele ei încetară brusc, genunchii i se îndoară, și se întoarse de la el tremurînd din toate mădularele și de-abia de mai avu putere să zică cu o voce stinsă, dar cu o expresie de groază pe care n-am s-o uit în viața mea: — Oh! omul ăsta!

În acea clipă omul se uită la ea cu un aer sălbatic și prostesc, ca o fiară și ca un țăran ce era. Îți mărturisesc că n-am mai putut să rezist. Era limpede că era o hoată, poate chiar ceva

mai rău, pe care jandarmeria o transfera dintr-un loc în altul cu unul din odioasele vehicule pe care ştrengarii Parisului le numesc *dube*, dar era totuşi o femeie. Am crezut că era de datoria mea să intervin şi i-am interpellat pe poliţişti. Nici măcar nu s-au întors la mine ; însă, un jandarm demn, care cu siguranţă i-ar fi cerut actele şi lui Don Quijote, profită de ocazie pentru a mă soma să-mi arăt paşaportul. Or, eu tocmai dădusem hîrtia controlorului din diligenţă. În timp ce mă explicam cu jandarmul, poliţiştii făcură o ultimă efortare şi împinseră femeia pe jumătate moartă în dubă, închiseră uşa şi traseră zăvorul ; în clipa în care m-am întors spre ei, nu se mai auzea pe stradă nimic altceva decît zgomotul roţilor dubei şi galopul escortei care se infundau în întuneric.

Puţin după aceea, eu însumi galopam pe drumul spre Reims, dus de o excelentă trăsură cu patru vajnici cai. Mă gîndeam la acea biată femeie, şi, cu o strîngere de inimă, comparam călătoria mea cu a ei.

Şi aşa, în mijlocul unor astfel de idei, am aţipit.

Cînd m-am trezit, zorile începeau să aducă iar la viaţă copacii, pajiştile, dealurile, tufişurile de la marginea drumului, toată firea paşnică căreia diligenţele noastre îi traversează somnul. Eram într-o vale încîntătoare, probabil valea de la Braine-sur-Vesle. O vagă boare înmiresmată plutea pe dealurile încă în beznă. Spre răsărit, la marginea de miazănoapte a luminii crepusculare, lîngă marginea zării, în mijlocul unei limpezimi albastre şi întunecate ce-ţi ia ochii, amestec nespus de perlă, safir şi întuneric, lucea Venus, şi razele ei minunate revărsau, pe cîmpii şi păduri abia întrevăzute, o seninătate, o graţie şi o melancolie de nespus. Era ca un ochi ceresc deschis cu dragoste pe acest peisaj adormit.

Diligenţa a traversat Reimsul în galop, fără nici un respect pentru catedrală. De-abia dacă vezi, în trecere, pe deasupra pinioanelor de pe o stradă îngustă, două sau trei arcade, stema lui Carol al VII-lea şi frumoasa fleşă a Mucenicilor de pe absidă.

De la Reims la Rethel, nimic. — Ținut de mizerie, căruia luna iulie i-a tăiat pletele de aur ; ogoare întinse galbene şi goale, imense şi line unde de pămînt pe coama cărora se înfioară ca o spumă vegetală, mărăciunişuri sărăcăcioase ; din cînd în cînd în fundul peisajului, o moară se învîrte încet, copleşită parcă de soarele de la amiază ; sau, pe marginea drumului, un olar ce şi-a pus la uscat pe o scîndură în pragul colibei, cîteva duzini de oale cu florile de-abia schiţate.

Rethelul se împrăştie graţios din vîrfurile unui deal pînă la râul Aisne, ale cărui braţe taie oraşul în două sau trei locuri.

Aici nu mai este nimic care să amintească de fosta reședință princiară a unuia dintre cei șapte conți-pairi ai Champagnei. Străzile sînt mai degrabă străzi de mare burg decît de oraș, iar profilul bisericii este mediocru.

De la Rethel la Mézières, drumul urcă treptele largi prin care podișul Argonne se leagă de podișul superior de la Rocroy. Acoperișuri mari de ardezie, fațade date cu var, paravane de lemn care apără partea nordică a caselor împotriva ploilor, dau satelor un aspect deosebit. Din cînd în cînd primele culmi ale munților, care apar la sud-est ridică linia orizontului. În rest, puține păduri sau deloc. De-abia dacă vezi ici-colo în depărtare cîteva dealuri împădurite. Despădurirea, copilul bastard al civilizației, a devastat în chip tare trist vechea mlaștină a Mistrețului din Ardeni.

Sosind la Mézières, am căutat cu ochii vechile turnuri pe jumătate în ruină ale castelului saxon Hallebarde; n-am găsit decît zigzagurile reci și dure ale cetății lui Vauban ¹⁰³. În schimb, uitîndu-mă în șanțuri, am zărit, pe alocuri, rămășițe destul de frumoase, deși dărîmate, ale zidurilor atacate de Carol Quintul și apărute de Bayard ¹⁰⁴. Biserica din Mézières are faima vitraliilor. Ca s-o vizitez, am profitat de jumătatea de oră pe care diligența o lasă călătorilor ca să prînzească. Într-adevăr trebuie că vitraliile au fost frumoase; au mai rămas în absidă cîteva fragmente pierdute jalnic în ferestrele mari de sticlă albă. Remarcabilă însă este însăși biserica, din secolul al XV-lea, un ansamblu frumos, cu ferestre și uși cu cercevele flamboyante* și cu un portic* încîntător încadrat portalului dinspre miazăzi. Pe doi stîlpi, la dreapta și la stînga corului, au fost prinse două basoreliefuri de pe vremea lui Carol al VIII-lea ¹⁰⁵, din nefericire mînjite cu var și mutilate. Toată biserica este văruiată în galben, cu nervuri* și chei de boltă de culori diferite. E și prostește și urît. Plimbîndu-mă în partea nordică, coborîtă, a absidei, am descoperit pe zid o inscripție care amintește că Mézières a fost asediat și bombardat cu cruzime de către prusaci în 1815. Dede-subtul inscripției au fost adăugate, două rînduri într-o latinească oarecare: *Lector, leva oculos ad fornicem et vide quasi quoddam divinae manus indicium**. Am ridicat ochii *ad fornicem* și am văzut o mare spărtură în bolta de deasupra capului. În această spărtură, atîrnă o bombă mare, agățată de urechi în ieșiturile din piatră, perfect vizibilă. E o bombă prusacă care, după ce a găurit acoperișul bisericii, schelăria și zidăria masivă, s-a oprit,

* Cititorule, ridică-ți ochii către bolta cerească și vezi un fel de semn al mîinii divine.

ca prin minune, cînd să cadă pe pardoseală. De douăzeci și cinci de ani stă acolo, așa cum a atîrnat-o bunul Dumnezeu. În jurul bombei se văd, talmeș-balmeș, cărămizi sfărîmate, bolovani, moloz, măruntaiele bolții. Bomba și rana căscată deasupra capului trecătorilor sînt de un efect ciudat. Cu atît mai bizar, cînd te gîndești că tocmai la Mézières au fost aruncate în 1521 primele bombe care au fost folosite în vreun război. De cealaltă parte a bisericii, o inscripție constată că nunta lui Carol al IX-lea cu Elisabeta de Austria a fost foarte „fericit celebrată”, *feliciter celebratae fuere*, în biserica de la Mézières la 17 noiembrie 1570 — cu doi ani înainte de noaptea sfîntului Bartolomeu ¹⁰⁶.

Portalul mare este tocmai din acea epocă și prin urmare respiră bunul gust și noblețea. Din nefericire, este una din fațadele tardive ale secolului al XVI-lea care n-a fost desăvîrșită decît în secolul al XVII-lea. Clopotnița n-a apărut decît în 1626. E cu neputință să vezi ceva mai sîngaci și mai greoi decît clopotnițele construite în vremea aceea la diferitele biserici noi din Paris.

În rest, Mézières are pe întărituri copaci mari, străzi curate și triste, pe care cu greu le înveslesc duminicile și sărbătorile și nimic nu amintește de Hallebarde sau de Garinus care au întemeiat orașul; nici de contele Balthazar care l-a pustiit; nici de contele Hugo care l-a înnobilit; nici de arhiepiscopul Foulques și de Aldabéron care l-au asediat. Zeul Macer, care a dat numele orașului Mézières, a devenit în capelele bisericii sfîntul Masert.

La Sedan, unde am ajuns spre prînz, nici un monument, nici o construcție arhitectonică. Femei frumoase, carabinieri frumoși, copaci și pajști de-a lungul Meusei, tunuri, poduri mobile și bastioane, iată Sedanul. Este unul din locurile în care cerul sever al orașelor-fortăreață se amestecă în mod ciudat cu aerul vesel al orașelor-garnizoană. Aș fi vrut să găsesc la Sedan urme ale D-lui de Turenne ¹⁰⁷; nu mai sînt. Aripa de castel unde s-a născut a fost dărîmată și înlocuită cu o piatră neagră avînd următoarea inscripție în litere aurite:

Aci s-a născut Turenne

11 septembrie 1611

Această dată, care scînteia pe piatra întunecată, m-a izbit. Și am adunat în amintire tot ce am putut. În 1611, Sully ¹⁰⁸ se retrăgea. Henric al IV-lea fusese omorît cu un an mai înainte. Ludovic al XIII-lea, care avea să moară ca și tatăl său într-o zi de 14 mai, avea zece ani. Ana de Austria, soția lui, era în cel de-al douăzeci și șaselea an al său. Cîțiva tîrgoveți de treabă îi spuneau *Petrică* celui pe care universul l-a numit mai tîrziu

marele Corneille ; avea cinci ani. Shakespeare și Cervantes mai trăiau încă. Brantôme ¹⁰⁹ și Pierre Mathieu ¹¹⁰ trăiau și ei. Elisabeta a Angliei murise de opt ani ; și de șapte ani murise Clement al VIII-lea, *papă pașnic și bun francez*, cum zice l'Etoile. În 1611 mureau Papirien Masson ¹¹¹ și Jean Busée ¹¹² ; împăratul Rudolf ¹¹³ era în declin ; Gustav-Adolf ¹¹⁴ îi urma lui Carol al IX-lea, regele vizionar ; Filip al III-lea ¹¹⁵ îi gonia pe mauri din Spania, în ciuda sfatului ducelui de Ossuna, iar astronomul olandez Jean Fabricius descoperea pete în soare. Iată ce se petrecea pe lume când s-a născut Turenne.

Dar, Sedanul n-a fost un păstrător al acestei nobile amintiri. Pavilionul în care s-a născut Dl. de Turenne a fost dărâmat, așa cum ți-am mai spus, iar castelul său a fost ras de pe fața pământului.

N-am avut curajul să mă duc să văd la Bazeilles dacă vreun țăran proprietar n-a pus să se smulgă copacii pe care îi sădise în lungul celebrei alei. În loc de toate acestea, marea piață din Sedan oferă vizitatorului o statuie de bronz a lui Turenne destul de mediocră, care nu m-a mîngîiat deloc. Statuia nu reprezintă decît gloria. Camera în care s-a născut, castelul unde a trăit, copacii pe care i-a sădit erau amintiri.

Cu atît mai justificat, nici un fel de amintiri despre Guillaume de La Marck ¹¹⁶, înspăimîntătorul înaintaș al lui Turenne în anele Sedanului. Lucru demn de remarcat și care trebuie pomenit în treacăt ; într-un timp destul de scurt, numai prin progresul natural al lucrurilor și al ideilor, orașul Mistrețului din Ardeni s-a schimbat atît de mult încît l-a putut da pe Turenne.

După ce am prînzit foarte bine într-un loc grozav care se numește *hotelul Crucii de Aur*, nimic nu mă mai oprea la Sedan ; m-am hotărît să mă întorc la Mézières ca să iau diligența de Givet. Sînt cinci leghe, dar cinci leghe foarte pitorești. Le-am făcut pe jos, urmat de un flăcău oacheș în picioarele goale, care mi-a dus voios sacul. Drumul merge aproape tot timpul pe la jumătatea povîrnișului văii Meusei. La o leghe de Sedan, te întîmpină Donchery, cu vechiul lui pod de lemn și cu copacii lui frumoși ; apoi sate zîmbitoare, castele mici cu gherete de pază, scufundate în masive de verdeață, pajiști mari în care cirezi de vaci pasc la soare, Meusa care apare și dispare. Era un timp frumos cum rar întîlnești. Pe la jumătatea drumului mi s-a făcut tare cald și îmi era sete ; am căutat în toate părțile o casă ca să cer de băut. În sfîrșit, văd una. Fug spre ea, sperînd să găsesc o cîrciumă și citesc deasupra ușii firma : *Bernier-Hannas, negustor de ovăz și mezelar*. Pe o bancă lîngă ușă, un gușat. Gușa este foarte răspîndită în regiune. Am intrat totuși

cu curaj la mezelarul negustor de ovăz și am băut cu mare plăcere un pahar din apa care-l făcuse pe om să aibă gușă.

Seara, la șase, am ajuns la Mézières ; la șapte am plecat la Givet, foarte posomorît și înghesuit între un domn gras și o cucoană grasă, soț și soție, care-și vorbeau drăgăstos pe deasupra capului meu. Cucoana îi spunea bărbatului ei *pisoiaș*. Nu știu dacă intenția ei nu era să-i zică mai degrabă *cățeluș* decît *pisoiaș*. Traversînd Charleville, care nu este decît la o bătaie de tun de Mézières, am remarcat piața din centru, construită în 1605, în chip grandios de Charles de Gonzague, duce de Nevers și de Mantova și care este o adevărată soră a pieței noastre regale ¹¹⁷ din Paris. Aceleași case cu arcade, cu fațade de cărămidă și cu acoperișuri mari. Apoi, cum se lăsa noaptea și cum nu aveam nimic mai bun de făcut, am adormit, însă cu un somn agitat, hurducat și oribil, între sforăiturile grasului și gemetele grasei. Mă trezeam din cînd în cînd la schimbarea cailor, în lumina felinarelor lipite de geam și din cauza unor dialoguri cam așa : — Hei, ia zi ! — Hei, ia zi ! — Ce e și cu gloaba asta ? N-o vreau. E nărăvașă. — Și dl. Simon ? unde e ? dl. Simon ? ei ! Lucrează. Lucrează tot timpul mai rău ca un mercenal ¹¹⁸. — Odată, cînd diligența s-a oprit iarăși pentru schimbarea cailor, am deschis ochii. Bătea vîntul tare, cerul era întunecos, o moară uriașă se învîrtea sinistru deasupra capetelor noastre și părea că se uită la noi cu cele două fereștruci luminate asemenea unor ochi de jeratic. O altă dată, soldații au înconjurat diligența, un jandarm ne-a cerut pașapoartele, am auzit zgomotul lanțurilor unui pod mobil, un felinar a luminat o grămadă de ghiulele la picioarele unui zid mare, negru, și gura unui tun ce atîngea diligența ; eram la Rocroy. Numele ăsta m-a trezit de tot. Deși nu se poate spune că *am văzut Rocroy*, totuși mi-a făcut o oarecare plăcere să mă gîndesc că am traversat în aceeași zi, la o distanță de numai cîteva ceasuri, două locuri istorice, Rocroy și Sedan. Turenne s-a născut la Sedan ; am putea zice că și Condé s-a născut la Rocroy ¹¹⁹.

Între timp, vecinii mei grași vorbeau între ei și-și povesteau unul altuia, ca în piesele proaste, lucruri numai de ei știute : că *nu mai trecuseră pe la Rocroy din 1818 ; douăzeci și doi de ani !* că *dl. Crochard, secretarul subprefecturii, era prietenul lor intim ;* că, *întrucît era miezul nopții, trebuie să se fi culcat ;* *ce cumsecade e dl. Crochard !* etc. Cucoana condimenta aceste revelații cu locuțiuni bizare care-i erau familiare ; de pildă zicea : *egoist ca un iepure bătrîn ; norocul săracului în loc de norocul flămîndului.* Grasul monstruos, bărbatul ei, făcea de partea lui calambururi ca de pildă : *se zice că e un loc comun (ca unul), eu*

zic că e un loc ca trei ; sau proverbe ca acesta : *Vinde-ți nevasta și înfundă-ți urechile*. Apoi ridea cu blindețe.

Diligența o pornise din nou, și vecinii mei tot stăteau de vorbă. Mă străduiam foarte să nu le mai aud conversația și încercam să ascult zurgălăii cailor, zgomotul roților pe pavaj și al butucilor roților pe osii, scîrțitul piulițelor și al șuruburilor, clănțanitul sonor al geamurilor, cînd deodată un încîntător zgomot de clopoței mi-a venit în ajutor, sunet fin, ușor, cristalin, fantastic, aerian, care a irumpt brusc în beznă, anunțîndu-ne Belgia, țara clopotelor răsunătoare, clopoței ce-și risipeau gunguritul lor fin și batjocoritor, ironic și spiritual, ca și cum le-ar fi reproșat grașilor mei vecini limbuția lor prostească.

Acești clopoței, care m-ar fi trezit, pe ei i-a adormit. Trebuie că eram la Fumay, noaptea era însă prea întunecoasă ca să pot distinge ceva. A trebuit deci să trec, fără să văd nimic, pe lângă ruinele mărețe ale castelului de la Hierches și pe lângă cele două stînci frumoase, verticale, cărora li se zice *Doamnele Meusei*. Din cînd în cînd, în fundul unei prăpăstii pline de neguri, zăream printr-o gaură, ceva albicios : era Meusa.

În sfîrșit, cînd au apărut primele licăriri ale zorilor, un pod mobil s-a lăsat în jos, s-a deschis o poartă, diligența a intrat în trap mare într-un fel de defileu lung alcătuit la stînga dintr-o stîncă neagră verticală și la dreapta dintr-o clădire, lungă, joasă, străbătută dintr-o parte într-alta de o mulțime de uși și de ferestre, care mi s-au părut toate deschise, fără canaturi, fără obloane, fără giurgiuvele și fără geamuri, lăsîndu-mă să văd prin această casă întunecată și fantastică lumina crepusculară care smălțuia marginea cerului și cealaltă parte a Meusei. La capătul acestei locuințe ciudate se afla o singură fereastră închisă și slab luminată. Apoi diligența a trecut repede prin fața unui turn mare cu profil frumos, s-a înfundat într-o stradă îngustă, a cotit într-o curte ; slujnicele de la han au venit în fugă cu lumînări și rîndașii cu felinare ; eram la Givet.

Scrisoarea a V-a

GIVET

Dintr-un han de pe drum, 1 august

Givet este un oraș frumos, curat, grațios, ospitalier, așezat pe cele două maluri ale Meusei, care îl împarte în Givet-ul mare și cel mic, la picioarele unui perete înalt și frumos de

stîncă căruia liniile geometrice ale fortului Charlemont îi strică întrucîtva vîrful. Hanul, care se cheamă hotelul Mont d'Or, este foarte bun deși, fiind singurul, ar putea să-și găzduiască trecătorii oricum și să le dea să mănînce orice.

Clopotnița din Givet-ul mic este o simplă turlă de ardezic ; cît despre clopotnița din Givet-ul mare, are o arhitectură mai complicată și mai savantă. Iată cum a alcătuit-o probabil inventatorul ei. A luat o tocă pătrată de preot sau de avocat. Pe toca pătrată a așezat un castron de salată răsturnat ; pe fundul acestui castron, devenit platformă, a așezat o zaharniță ; pe zaharniță o sticlă ; pe sticlă un soare, înfipt în gîtul sticlei cu o rază inferioară verticală ; și în sfîrșit, pe soare, un cocoș înfipt în raza verticală superioară. Și presupunînd că i-a trebuit cîte o zi ca să-i vină fiecare dintre aceste idei, se va fi odihnit în a șaptea zi.

Acest artist trebuie că era flamand.

Cam de două secole arhitecții flamanzi își închipuie că nimic nu e mai frumos decît piese din veselă și vase de bucătărie ridicate la proporții uriașe și titanice. Și așa, cînd li s-a dat de construit clopotnița, au pus curajoși mîna pe ocazie și au început să-și împodobească orașele cu o mulțime de ulcioare colosale.

Peisajul din Givet este încîntător, mai ales cînd te oprești pe-nserat, așa cum am făcut-o eu, la mijlocul podului și te uiți spre miazăzi. Noaptea, care ascunde toate prostiile, începuse să învăluie conturul absurd al clopotniței. Fumul plutea pe toate acoperișurile. La stînga mea auzeam

foşnind cu o blîndeţe nesfîrşită ulmi mari deasupra cărora, în lumina serii, ţîşnea marele turn din secolul al XI-lea care străjuieşte de pe coastă Givet-ul Mic. În dreapta mea, alt vechi turn, cu coama conică, jumătate piatră, jumătate cărămidă, care se oglindea în întregime în Meusa, oglindă lucitoare şi metalică ce străbate întregul peisaj întunecat. Mai departe, la picioarele cumplitei stînci Charlemont, distingeam, ca o linie albicioasă, clădirea cea lungă pe care o văzusem în ajun la intrare şi care nu este altceva decît o cazarmă părăsită. Deasupra oraşului, deasupra turnurilor, deasupra clopotniţei, ţîşneşte vertical un perete imens de stîncă care se prelungeşte cît vezi cu ochii pînă la munţii din zare ce închid vederea ca un cerc. În depărtare, pe un cer verde deschis, luna nouă cobora încetişor spre pămînt, aşa de fină, de delicată şi de pură că ai fi spus că Dumnezeu ne lasă să vedem jumătate din inelul lui de aur.

În timpul zilei am vrut să văd venerabilul turn care făcea odinioară din Givet-ul Mic un loc de temut. Poteca este abruptă şi ai nevoie şi de mîini şi de picioare ; trebuie să te caţeri pe stîncă de granit, frumos şi dur.

Ajuns, nu fără oarecare osteneală, la picioarele turnului, care cade în ruină şi ale cărui goluri de uşi şi ferestre romanice s-au deformat, l-am găsit baricadat cu o poartă împodobită cu un lacăt mare. Am chemat, am bătut, nimeni nu mi-a răspuns şi a trebuit să cobor aşa cum am urcat. Totuşi urcuşul nu mi-a fost în zadar. Tot învîrtindu-mă în jurul vechii hărăbăi, ale cărei podoabe sînt aproape în întregime coşcovite, am zărit printre dărîmăturile care se prăvălesc în rîpă continuu, o piatră destul de mare pe care se mai puteau încă distinge rămăşiţele unei inscripţii. M-am uitat cu atenţie : nu mai rămăsese ră din ea decît cîteva litere greu descifrabile.

Iată în ce ordine erau aşezate :

LO QVE SA L OMBRE
PARA S — MO DI S L
ACAV P SOTROS

Letterele adînc săpate în piatră, păreau să fi fost scrise cu un cui ; şi, ceva mai dedesubt, acelaşi cui săpase semnătura rămasă intactă, — IOSE GVTIEREZ, 1643. Am avut întotdeauna o slăbiciune pentru inscripţii şi mărturisesc că asta mi-a dat mult de gîndit. Oare ce să însemne ? Şi în ce limbă ? La prima vedere, şi făcînd oarecare concesii ortografiei, puteai s-o crezi scrisă în franceză şi să citeşti nişte absurdităţi : Zdreanţă murdară. —

Umbră. Umbrelă. — Blestemată pivnița. — Prost. Gloabă. Nu puteai însă alcătui aceste cuvinte decît neținînd deloc seama de literele șterse ; și de altfel mi se părea că grava semnătură castiliană, *Jose Gutierrez*, era acolo pentru a protesta împotriva acestor gugumănii. Făcînd apropierea între semnătura și cuvintele *para* și *otros* care sînt spaniole, am ajuns la concluzia că inscripția trebuie să fi fost scrisă în dialectul castilian, și tot gîndindu-mă, uite cum am crezut că pot s-o refac :

LO QUE EMPESA EL HOMBRE
PARA SIMISMO DIOS LE
ACAVA PARA LOS OTROS

Ceea ce omul începe pentru el, Domnul desăvîrșește pentru alții.

Aceasta mi se pare într-adevăr o gîndire foarte frumoasă, foarte catolică, foarte tristă și foarte castiliană. Și-acum cine era Gutierrez ? Era vizibil că piatra fusese smulsă din interiorul turnului. 1643 este data luptei de la Rocroy. Jose Gutierrez era oare unul dintre învinșii din această bătălie ? Fusese oare prins ? Îl închiseseră oare acolo ? Îi lăsaseră răgazul să scrie în temniță melancolicul rezumat al vieții lui și al oricărei vieți omenești ? Aceste presupuneri sînt cu atît mai probabile cu cît, pentru a săpa în granit cu un cui o frază atît de lungă, i-a trebuit toată răbdarea pe care o au doar prizonierii și care vine dintr-un mare plictis. Și-apoi cine a mutilat inscripția într-atît ? Oare numai timpul și întîmplarea ? — Oare o glumă de prost gust — Înclin către această din urmă ipoteză. Vreun nemernic, vreun frizer prost, devenit prost soldat, va fi fost închis disciplinar în acest turn și va fi crezut că este spiritual întorcînd în ridicol grava tînguire a hidalgoului. Dintr-un chip, a făcut o strîmbătură — Astăzi nemernicul și gentilomul, vaierul și farsa, tragedia și parodia, se rostogolesc împreună sub pașii aceluiași trecător, în același mărăciniș, în aceeași ripă, în aceeași uitare !

A doua zi la cinci dimineața, stînd foarte bine, de data aceasta singur-singurel pe bancheta diligenței Van Gend, ieșeam din Franța pe drumul către Namur și urcam prima culme a singurului șir de dealuri înalte pe care le are Belgia ; căci Meusa, încăpătînîndu-se să curgă în sens invers cu înclinarea generală a podișului Ardenilor, a izbutit să-și sape o vale adîncă în imensa cîmpie ce se cheamă Flandra ; cîmpie în care omul și-a înmulțit fortărețele, fiindcă natura l-a lipsit de munți.

După un urcuș de un sfert de oră, cu caii gifiind și cu surugiul belgian însetat, ne-am oprit de comun acord și într-o

unanimitate mișcătoare, în fața unei circiumi, într-un biet sat pitoresc împrăștiat pe cele două povârnișuri ale unui larg vîlcel care sfișie muntele. Vîlcelul, care este în același timp și albia unui torent și strada mare a satului, este firește pavat cu bolovani de granit din munte. În momentul în care treceam pe acolo, șase cai înhămați cu lanțuri urcau, mai bine zis se cățarau, de-a lungul acestei străzi ciudate și cumplit de abrupte, trăgînd după ei un car cu patru roți, mare și gol. Dacă ar fi fost încărcat, ar fi fost nevoie de douăzeci de cai sau mai degrabă de catîri. Nu prea văd la ce poate sluji carul acesta în vîlcel, doar poate la niște schițe improbabile ale unor bieți pictori olandezi tineri pe care i-am întîlnit ici-colo pe drum, cu sacul în spinare și cu bastonul în mînă.

Ce altceva să faci pe bancheta unei diligențe decît să te uiți ? — Eram foarte bine instalat ca s-o fac. Aveam sub ochi o mare porțiune din valea Meusei ; la sud, cele două sate Givet, grațios legate prin podul lor ; la vest, marele turn Agimont în ruină, făcînd una cu dealul și aruncînd în spatele lui o imensă umbră piramidală ; la nord, șanțul întunecos în care se înfundă Meusa și din care urca ceața luminoasă albastră. În primul plan, la doi pași de bancheta mea, în mansarda circiumii, o țărancă frumoasă în cămașă stătea pe pat și se îmbrăca lîngă fereastra larg deschisă, ce lăsa să intre deodată, și primele raze ale soarelui și privirile călătorilor cocoțați pe imperialele diligențelor. Pe deasupra mansardei și a țărâncii, în depărtare, ca o încoronare a granițelor Franței, se desfășurau pe o linie imensă formidabilele baterii de la Charlemont.

Și în timp ce contemplam peisajul, țărâncă 'lși ridică ochii, mă zări, îmi zîmbi, îmi făcu un semn grațios din cap, și-și continuă încetîșor toaleta.

Scrisoarea a VI-a

MALURILE MEUSEI. — DINANT. — NAMUR

Liège, 3 august

Am ajuns la Liège pe un fermecător drum care însoțește tot cursul Meusei, încă de la Givet. Malurile Meusei sînt tare frumoase. Ciudat că se vorbește așa de puțin de ele. Iată-le pe scurt.

După sat, cîrciumă și țărâna care se îmbrăca în soarele ce răsărea, ne-a întâmpinat un urcuș care mi-a amintit de Val-Suzon lîngă Dijon. În cursul lui drumul s-a răsucit revenind mereu deasupra lui însuși, șerpuiind apoi cam trei sferturi de oră în mijlocul unei păduri deasupra unor rîpi săpate de torenți. Ajungem în sfîrșit pe un platou pe care se merge repede, cu cîmpii mari, netede, cît vezi cu ochii jur-împrejur ; te-ai putea crede în plină Beauce, cînd deodată pămîntul se crapă îngrozitor cîțiva pași mai la stînga. De pe drum privirea se cufundă în jos de-a lungul unei teribile stînci verticale pe care numai vegetația se poate cățăra. Este o prăpastie neașteptată, adîncă de vreo sută de metri, și îngrozitoare. În fundul ei, în întunecime, printre mărăcinișul de pe margini se vede Meusa cu cîte un vas de pescuit care călătorește pașnic remorcat de cai. La malul rîului stă un castel rococo mic și drăguț, care are aerul unei prăjituri manieriste sau al unei pendule de pe vremea lui Ludovic al XV-lea și căruia îi cuprinzi dintr-o privire bazinul liliputan, grădinița Pompadour¹²⁰, toate volutele, toate fanteziile și toate sucelile. Nimic mai ciudat că această mică chinezărie în natura vastă. S-ar zice un protest țipător al prostului gust omenesc împotriva poeziei sublime a lui Dumnezeu.

Ne depărtăm apoi de prăpastie și cîmpia începe din nou căi spintecătura Meusei taie vertical cîmpia netedă așa cum un făgaș taie un ogor.

Un sfert de leghe mai departe se pun opritori la roți ; drumul se unește cu rîul printr-un povîrniș abrupt. De data aceasta prăpastia este încîntătoare. O grămadă de flori și de copaci frumoși, luminați de cerul radiind al dimineții. Livezi înconjurată de garduri vii urcă și coboară de-a valma de ambele părți ale drumului. Meusa, îngustă și verde, curge la stînga, adînc îngropată între cele două pante abrupte. Vine un pod : un alt rîuleț, mai mic și mai fermecător, se aruncă în Meusa ; este Lesse ; la trei leghe de aici, în cheile care se deschid la dreapta, se află faimoasa peșteră de la Han-sur-Lesse. Dar diligența trece nepăsătoare și se depărtează. Zgomotul morilor de apă de pe Lesse se pierde în munți. Malul stîng al Meusei coboară, frumos tivit de un șir neîntrerupt de ferme și de sate ; malul drept crește și se înalță ; peretele de stîncă năpădește și îngustează drumul ; mărăcinii de pe mal freamătă în vînt și în soare, la șaptezeci de metri deasupra capetelor noastre. Deodată, la o cotitură a drumului, apare o stîncă piramidală, ascuțită și îndrăzneată ca o fleșă de catedrală gotică. Surugiul îmi spune că e stîncă lui Bayard. Drumul trece între munți și această bornă colosală, apoi cotește iar, și la picioarele unui enorm bloc de granit

incununat cu o fortăreață, privirea se cufundă într-o stradă lungă cu case vechi, legată de malul stîng printr-un pod frumos, și străjuită la capăt de coamele ascuțite și de ferestrele largi cu cercevele în stil flamboayant ale unei biserici din secolul al XV-lea. E Dinant.

Ne oprim la Dinant un sfert de ceas, tocmai cît trebuie să vezi în curtea diligențelor o grădiniță care ea singură ar fi fost de ajuns ca să-ți spună că ești în Flandra. Florile sînt foarte frumoase iar în mijlocul lor se înalță trei statui din teracotă pictată. Una din ele reprezintă o femeie. Este mai degrabă un manechin decît o statuie, fiindcă e îmbrăcată cu o rochie de stambă și are pe cap o pălărie veche de mătase. După cîteva clipe, după zgomotul ușor care se aude și după niște țîșnituri ciudate care se întrevăd pe sub fuste, îți dai seama că femeia este o fîntînă.

Clopotnița bisericii din Dinant este o imensă cană de apă. Totuși, văzută de pe pod, fațada bisericii are un aer măreț și se contopește de minune cu aspectul întregului oraș.

La Dinant părăsim malul drept al Meusei. Cartierul de pe malul stîng pe care-l traversăm se tupilează admirabil în jurul unui turn vechi năruit care alcătuia vechea incintă. La picioarele turnului, într-un grup de locuințe, am întrevăzut în trecere un mic castel din secolul al XV-lea foarte frumos, cu fațada cu volute, cu ferestre de piatră, cu turnulețe de cărămidă și giruete extravagante.

După Dinant valea se deschide, Meusa se lărgeste ; pe două culmi îndepărtate de pe malul drept se văd două castele în ruină ; apoi valea se lărgeste și mai tare, nu mai apar stînci decît ici-colo sub bogatul veșmînt de verdeață ; o mantie de catifea verde, brodată cu flori, acoperă tot peisajul. Din toate părțile se revarsă culturi de hamei, livezi, copaci care au mai multe fructe și mai puțin frunziș, prune vineții, mere roșii și în fiecare clipă apar tufele enorme de ciorchini stacojii ai scorușilor de munte, adevărați corali vegetali. Rațele și găinile pălăvrăgesc pe drum ; se aud cîntecele luntrașilor de pe rîu ; fete tinere, cu brațele goale pînă la umeri, trec cu coșuri pline de fîn pe cap și din cînd în cînd un cimitir de sat străjuiește-melancolic drumul plin de veselie, de lumină și de viață.

Într-unul din cimitire, cu iarbă înaltă și cu zidul aplecîndu-se spre drum gata să cadă, am citit această inscripție :

O PIE, DEFUNCTIS MISERIS SUCCURRE, VIATOR * !

* Cucernice călător, vino în ajutorul nefericiților defuncți.

După părerea mea, nici un alt *memento* nu face o impresie mai adîncă. De obicei, morții atrag atenția, aici imploră !

Mai departe, după ce am trecut de un deal pe care stîncile de pe malul drept, bătute și sculptate de ploaie, imită pietrele unduite și vermiculare ale bătrinei noastre fîntini a Luxemburgului (în paranteză fie spus, atît de deplorabil refăcută în prezent), simți că te apropii de Namur. Vilele de odihnă încep să se amestece cu casele țăranilor, statuile cu stîncile, parcurile englezești cu culturile de hamei și, trebuie s-o spun, armonizîndu-se destul de bine.

Diligența și-a schimbat caii într-unul din aceste sate de amestec. Aveam de o parte o magnifică grădină cu colonade și cu temple ionice, de cealaltă parte o cîrciumă, flancată la stînga de un grup de pilangii și la dreapta de un splendid boschet de nalbe roșii. În spatele grilajului aurit al vilei, la umbra crăcilor, pe un pedestal de marmură albă cu vine negre, Venus Medicis ¹²¹ se ascundea pe jumătate în frunziș, ca rușinată și indignată că e văzută goală-goluță de țăranii flamanzi care stăteau la masă în fața unei halbe de bere. Cîțiva pași mai departe, două-trei fete înalte și frumoase făceau jaf într-un prun înalt și una dintre ele era cocoțată pe o cracă groasă într-o poziție grațioasă ce însemna că uitase complet de trecători, așa încît călătorilor de pe imperială le-ar fi putut veni o vagă dorință să se dea jos.

Un ceas după aceea eram la Namur. Cele două văi, cea a Sambrei și cea a Meusei, se întîlnesc și se contopesc la Namur, așezat la confluența celor două rîuri. Femeile din Namur mi s-au părut frumoase și atrăgătoare ; oamenii au o fizionomie bună, gravă și ospitalieră. Cît despre oraș în sine, cu excepția vederilor care se deschid de pe podurile ce traversează Meusa și Sambre, n-are nimic extraordinar. Arhitectură fără monumente, fără edificii, fără case vechi, numai cu patru sau cinci biserici rococo urîte și cu cîteva fîntini în stilul Ludovic al XV-lea de un prost gust plat și trist. Namur n-a inspirat nimic altceva decît două poeme, oda lui Boileau și cîntecul unui poet necunoscut în care este vorba de o femeie bătrînă și de prințul de Orania ; și, zău că Namurul nici nu merită altă poezie.

Citadela încununează rece și cu tristețe orașul. Totuși am să-ți spun că m-am uitat nu fără respect la aceste fortificații severe care au avut cîndva cîntea de a fi asediate de Vauban și apărute de Cohorn ¹²².

Unde nu sînt biserici, mă uit la firme. Pentru cine știe să viziteze un oraș, firmele prăvăliilor sînt pline de sens. Oricare ar fi profesiunile dominante și industriile locale care îți apar

la prima vedere, locuțiunile speciale figurează din belșug și numele burgheze, aproape tot așa de importante de studiat ca și cele ale nobilimii, apar în forma lor cea mai naivă și sub o înfățișare cât mai bine scoasă în lumină.

Iată trei nume luate aproape la întâmplare din vitrinele prăvăliilor din Namur; toate trei au o semnificație. — *Sotia Debarsy, negustoreasă*. — Citind, simți că ești într-o regiune ieri franceză, azi străină, miine franceză, în care limba se alterează și se denaturează pe nesimțite, se năruie pe la margini și capătă în expresiile franceze, întorsături stângace germane. Aceste trei cuvinte sînt încă franțuzești, fraza nu mai e. *Crucifix-Piret, mercerie*. Asta e Flandra catolică. Nume, prenume sau poreclă, *Crucifix*, ar fi de negăsit în Franța lui Voltaire. — *Menendez-Wodon, ceasornicar*. — Un nume castilian și un nume flamand, sudate printr-o trăsătură de unire. Nu e oare toată dominația Spaniei asupra Țărilor de Jos, scrisă, dovedită și povestită într-un nume propriu? — Așa că iată trei nume dintre care fiecare exprimă și rezumă unul dintre marile aspecte ale regiunii; unul vorbește despre limbă, altul despre religie, celălalt despre istorie.

Și mai remarcăm imediat că pe firmele de la Dinant, Namur și Liège, apare foarte des repetat numele de *Demeuse*. În împrejurimile Parisului și ale Rouen-ului, e *Desenne* și *Deseine*.

Pentru a termina aceste remarci pur fanteziste, am mai observat într-un cartier din Namur un nume, *Janus, brutar*, care mi-a amintit că la Paris notasem, la intrarea în cartierul Saint-Denis, un *Néron, cofetar*, și, la Arles, pe însuși frontonul unui templu roman în ruină, *Marius, coafor*.

Scrisoarea a VII-a

MALURILE MEUSEI — HUY — LIÈGE

Liège, 4 august

Drumul spre Liège se îndepărtează de Namur printr-o alee de copaci magnifici. Frunzișul imens se luptă cât poate să ascundă călătorului uricioasele clopotnițe ale orașului, care, de departe, apar ca un uriaș joc de popice presărat cu bile. Cînd ieși din umbra frumoșilor copaci, adierea răcoroasă a Marnei îți mîngîie fața, și drumul începe iar să meargă vesel de-a lungul râului.

Meusa, îngroșată de acum înainte de Sambre, și-a lărgit valea ; dar reapare dublul perete stîncos, închipuind la fiecă clipă cetăți de ciclopi, donjoane înalte în ruină, grupuri de turnuri titanice. Stîncile de pe Meusa conțin mult fier ; amestecate în peisaj, au o culoare extraordinară ; ploaia, aerul și soarele le-au dat o rugină superbă ; însă smulse din pămînt, exploatate și cioplite, se transformă într-un odios granit albastru-cenușiu cu care este infestată toată Belgia. Ceea ce edifica altădată munți măreți dă naștere acum la case oribile. Dumnezeu a făcut stîncă, omul a făcut piatra de construcție.

Am trecut cu repeziciune prin Sanson, sat deasupra căruia se năruie cîteva tronsoane dintr-o cetate clădită, se spune, pe vremea lui Clodion ¹²³. Stîncă închipuie aici o figură omenească severă cu barbă, asupra căreia surugiul ține neapărat să atragă atenția călătorilor. Ajungem apoi în Andennes, unde am remarcat o raritate de neprețuit pentru amatorii de antichități, o bisericuță rustică din secolul al X-lea încă intactă. Într-un alt sat, la Selayen cred, se poate citi o inscripție cu litere mari deasupra ușii principale a bisericii : *Afară cu cîinii din casa Domnului*. Dacă aș fi demnul preot de la Selayen, m-aș gîndi mai degrabă să le spun oamenilor să intre decît cîinilor să iasă.

După Andennes, munții se dau la o parte, valea devine cîmpie, Meusa se desparte de drum printre pajiști. Peisajul este încă frumos, dar se ivesc prea des coșuri de uzine, triste obeliscuri ale civilizației noastre industriale.

Apoi dealurile se apropie iar, rîul și drumul se alătură, zărești bastioane mari agățate ca niște cuiburi de vulturi de vîrfurile unei stînci, o biserică frumoasă din secolul al XIV-lea avînd în coastă un mare turn pătrat, o poartă de oraș păzită de un șanț în ruină. Multe case încîntătoare, născocite pentru odihnirea și veselirea ochilor de geniul atît de bogat, așa de fantezist și de spiritual al renașterii flamande, se oglindesc în apa Meusei, cu terasele lor înflorite, de ambele părți ale unui pod vechi. Sintem la Huy.

Huy și Dinant sînt două din cele mai frumoase orașe de pe Meusa. Huy este la jumătatea drumului între Namur și Liège, ca și Dinant între Namur și Givet. Huy, care mai este încă o cetate de temut, a fost altădată o comunitate războinică ce a asediat pe cei din Liège, așa cum Dinant a făcut-o cu cei din Namur în vremurile eroice în care orașele își declarau război așa cum o fac astăzi regatele și în care Froissart ¹²⁴ zicea :

Marele oraș Bar-sur-Saigne

A făcut să tremure Troye în Champagne

După Huy începe iar încântătorul contrast din întreg peisajul Meusei. Nimic mai sever decât stîncile, nimic mai zîmbitor decât pajiștile. Sînt aici cîteva dealuri presărate cu butuci de viță de vie și cu araci, care dau un vin oarecare. Cred că este singura podgorie din Belgia.

Din cînd în cînd îți iese în cale pe malul fluviului, în cîte o rîpă pe deasupra căreia trece drumul, o fabrică de tablă al cărei aspect delabrat și acoperiș cu țiglele crăpate pe unde iese fumul dă impresia unui început sau sfîrșit de incendiu ; sau cîte o fabrică de alaun cu grămezile ei mari de pămînt roșiatic ; sau, în spatele unei culturi de hamei, lîngă un ogor de napi mari, în mijlocul miresmelor unei grădinițe pline de flori înconjurată de gard viu cîrpit ici-colo cu șipci mîncate de carii, în orăcăitul asurzitor al unei populații de găini, gîște și rațe, zărești cîte o casă de cărămidă, cu turnulețe de ardezie, cu ferestre înguste de piatră, cu vitralii delimitate cu plumb, gravă, curată, blîndă, înveselită de o viță urcătoare, cu porumbei pe acoperiș, un copilaș și o rază de soare în prag, și visezi că ești la Teniers și la Mieris.

Între timp s-a înserat ; vîntul stă, pajiștile, tufișurile și copacii tac, nu se mai aude decât clipocitul apei. Interiorul caselor se luminează vag ; obiectele se șterg ca într-un fum. Călătorii din diligență s-au luat la întrecere cu căscatul și-și zic : Peste o oră sîntem la Liège. Exact în momentul acela peisajul a căpătat o înfățișare extraordinară. Acolo departe, în păduri, la poalele dealurilor întunecate și stufoase, doi ochi de foc țîșnesc și scînteiază ca niște ochi de tigru. Aici, pe marginea drumului, un sfeșnic înfricoșător cu o înălțime cam de 30 de metri arde în peisaj și aruncă pe stînci, păduri și rîpi, răsfrîngeri sinistre. Mai departe, la intrarea în valea cufundată în umbră, se deschide și se închide brusc o gură plină de jeratic din care iese în răstimpuri, cu sughițuri groaznice, o limbă de flăcări.

Se aprind luminile uzinelor.

Cînd ai trecut de locul care se cheamă Petite-Flemalle, tabloul devine uimitor și cu adevărat magnific. Întreaga vale pare găurită de cratere în erupție. Unele revarsă în spatele desigurilor vîrtejuri de aburi stacojii, înstelate de scînteii ; altele dezvăluie lugubru pe un fond roșu silueta neagră a satelor ; în alte părți flăcările se ivesc prin crăpăturile unui grup de edificii. Ai crede că țara a fost străbătută de o armată dușmană și că douăzeci de burguri prădate îți înfățișează dintr-o dată, în noaptea întunecoasă, toate aspectele și toate fazele incendiului, unele de-abia aprinse, altele fumegînde și altele în vîlvătaie.

Acest spectacol de război este de fapt unul de pace ; copia înspăimântătoare a prădăciunii este dată de industrie. N-ai sub ochi altceva decât furnalele D-lui Cockerill.

Un zgomot sălbatic și violent iese din haosul de muncitori. Am avut curiozitatea să mă dau jos și să mă apropiu de una din aceste vizuini. Și-am admirat cu adevărat industria. Un spectacol frumos și minunat care pare, noaptea, să dea ceva supranatural tristeții solemne a momentului. Roțile, ferăstraiele, cazanele, laminoarele, cilindrii, valțurile, toți monștrii de aramă, de tablă și de bronz numiți mașini și cărora aburii le dau viață, o viață înfricoșătoare și teribilă, mugesc, șuieră, scârție, giffie, horcăie, latră, scheaună, sfîșie bronzul, răsucesc fierul, mestecă granitul și, pe alocuri, în mijlocul muncitorilor, negri și plini de fum, care le hărțuie, răcnesc dureros în atmosfera arzătoare a uzinei ca niște hidre sau niște balauri chinuți de diavoli în iad.

Liège este unul dintre orașele vechi care sînt pe punctul de a deveni orașe noi — transformare deplorabilă, dar fatală ! — unul dintre orașele în care peste tot vechile fațade pictate și cizelate se coșcovesc și cad lăsînd în locul lor fațade albe împoțonate cu statui de ipsos ; în care frumoasele acoperișuri vechi de ardezie, pline de lucarne, clopoței și giruete, se năruie cu tristețe, privity cu oroare de vreun burghez îndobitocit care citește *Constituționalul* pe o terasă pardosită cu tablă de zinc ; în care biroul vămii, templu grec pricopsit cu un vameș, vine după poarta-donjon străjuită de turnuri și presărată cu lănci ; în care înaltul coș roșu al furnalelor înlocuiește ascuțita fleșă a bisericilor. Orașele vechi făceau zgomot, orașele moderne scot fum.

Liège nu mai are enorma catedrală a principilor-episcopi clădită de episcopul Notger în anul 1000 și dărîmată în 1795 nu se știe de cine ; are însă uzina d-lui Cockerill.

Liège nu mai are mănăstirea dominicanilor, restrîște sumbră de mare faimă, edificiu nobil al unei mîndre arhitecturi ; are, însă, și tocmai pe același loc, un teatru înfrumusețat de coloane cu capiteluri de fontă în care se va juca operă comică și la care prima piatră a fost pusă de D-ra Mars ¹²⁵.

Liège mai este încă, în secolul al XIX-lea ca și în al XVI-lea, orașul armurierilor. El a luptat cu Franța pentru armele de război și cu Versailles îndeosebi pentru armele de lux. Dar vechea cetate a sfîntului Hubert, odinioară biserică și fortăreață, comunitate ecleziastică și militară, nici nu se mai roagă, nici nu se mai bate ; vinde și cumpără. Astăzi este un mare stup

industrial. Valea Meusei îi pune un braț în Franța și un altul în Olanda, și mulțumită acestor două mari brațe ia, fără încetare, de la una și primește de la cealaltă.

Totul se șterge în acest oraș, pînă și etimologia lui. Vechiul pîriu *Legia* se cheamă acum *Ri-de-Coq-Fontaine*.

Trebuie de altfel spus că Liège, armonios împrăștiat pe eulmea verde a muntelui Sainte-Walburge, împărțit în două de Meusa, orașul de sus și cel de jos, întretăiat de treisprezece poduri, dintre care unele cu înfățișare frumoasă, înconjurat cît vezi cu ochii de copaci, dealuri și pajști, are încă destule turnulețe, destule fațade cu pinioane în vultură sau profilate, destule clopotnițe romanice, destule porți-donjon ca cele de la Saint-Martin și de la Amercoeur, pentru a încînta pe poetul și pe iubitorul de antichități cel mai refractar în fața fabricilor, mașinilor și uzinelor.

Cum ploua cu găleata, n-am putut să vizitez decît patru biserici : — *Sfîntul Paul*, catedrala actuală, nobil naos din secolul al XV-lea, alături de o mănăstire gotică cu o poartă încîntătoare de pe vremea Renașterii, prostește dată cu var, avînd deasupra o clopotniță care trebuie că a fost foarte frumoasă dar căreia un arhitect contemporan inapt i-a deformat toate colțurile, operație rușinoasă pe care o suferă în clipa de față sub ochii noștri vechile acoperișuri ale primăriei din Paris. — *Sfîntul Ioan*, fațadă gravă din secolul al X-lea, alcătuită dintr-un mare turn pătrat cu fleșă din ardezie, avînd de ambele laturi alte două clopotnițe joase, tot pătrate. De această fațadă este lipit cu insolență domul, sau mai degrabă, cocoșa unei abominabile biserici rococo ¹²⁶ ; una din porțile ei se deschide spre o mănăstire ogivală urîtită, răzuită, văruiată, tristă și plină de bălării. — *Sfîntul Hubert*, a cărui absidă romanică tivită de galerii joase cu bolte rotunde are o ordine magnifică. — *Sfîntul Denis*, o ciudată biserică din secolul al X-lea la care turnul mare este din secolul al IX-lea. Turnul are la partea inferioară urme vizibile de jaf și de foc. A fost ars probabil în timpul mării năvăliri normande din anul 882. Arhitecții romanici au cîrpit cu naivitate și au continuat turnul cu cărămizi, luîndu-l așa cum rămăsese după pîrjol și așezînd zidul nou peste piatra veche și roasă, astfel încît profilul ruinii apare perfect conservat sub clopotnița actuală. Piatra roșie ce constituie clopotnița, destrămată în partea de jos ca o zdreanță, este de un efect ciudat.

Cum mă duceam de la Saint-Denis la Saint-Hubert printr-un labirint de străzi vechi, joase și înguste, împodobite ici-colo de statui ale Madonei, deasupra cărora se rotunjesc ca niște cercuri concentrice, panglici late de tinichea pline de inscripții pioase,

m-am trezit deodată că merg în lungul unui zid sumbru de piatră cu arcade largi în formă de toarte de coș și împodobite cu un lux de nervuri care anunță fațada din spate a unui palat din evul mediu. Am găsit o ușă întunecoasă, am intrat, și după câțiva pași m-am trezit într-o curte mare. Curtea, de care nimeni nu vorbește și care ar trebui să fie celebră, este curtea interioară a palatului principilor ecleziaști din Liège. N-am văzut nicăieri un ansamblu arhitectural mai ciudat, mai morocănos și mai superb. Patru fațade înalte de granit acoperite de patru prodigioase acoperișuri de ardezie, stînd pe patru galerii joase cu arcade în ogivă și bolți teșite care caracterizează sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui de-al XVI-lea. Ferestrele acestui palat clerical au cercevele ca ferestrele de biserică. Din nefericire celelalte două fațade, distruse de marele incendiu din 1734, au fost reconstruite în stilul sfrijit al acelei epoci și strică întrucîtva efectul general. Uscăciunea lor nu are totuși nimic care să contrarieze flagrant austeritatea vechiului palat. Episcopul care păstora acum o sută cinci ani a refuzat cu înțelepciune podoabele în stil rococo, astfel că s-au reclădit două fațade posomorite și sărăcăcioase ; căci aceasta a fost legea arhitecturii din secolul al XVIII-lea, fără cale de mijloc ; ori zdrențe strălucitoare, ori goli-ciune ; tinichea ori sărăcie.

Împătrita galerie care închide curtea s-a păstrat admirabil. Am ocolit-o. Nimic mai curios de studiat decît stîlpii pe care se sprijină ogivele teșite. Ei sînt din granit cenușiu, ca de altfel întregul palat. După cum cercetezi unul sau altul din cele patru rînduri, stîlpii dispar pînă la jumătatea înălțimii, cînd în partea de sus, cînd în partea de jos, fiind înlocuiți de o parte bombată împodobită cu arabescuri. La un întreg rînd de stîlpi, rîndul de la apus, partea bombată este dublă și trunchiul stîlpului dispare în întregime. Simplu capriciu flamand din secolul al XVI-lea. Dar ceea ce îl lasă perplex pe arheolog este faptul că arabescurile cizelate pe părțile bombate, aceste capiteliuri naiv și grosolan sculptate, pline de figuri himerice de o mare precizie, de frunze imposibile, de animale apocaliptice, de balauri înaripați aproape egipteni și hieroglifici, par să aparțină artei din secolul al XI-lea ; și pentru ca stîlpii scurți, îndesați și gheboși să nu fie atribuiți arhitecturii bizantine, trebuie să ne amintim că palatul princiar-episcopal din Liège n-a fost început decît în 1508 de către principele Erard de la Mark, care a domnit treizeci și doi de ani.

Acest edificiu solemn este astăzi palatul de justiție. Librari și negustori de jucărioare și-au instalat prăvălii pe sub toate arcadele. În curte e o piață de legume. Vezi robele negre ale

slujitorilor legii trecînd prin mijlocul coșurilor mari cu verze roșii sau vineții. Grupuri de negustorese flamande, vesele și artăgoase, flecăresc și se ceartă în fața fiecărui stîlp; pledoarii întăritate se aud pe la toate ferestrele; și în curtea întunecoasă, reculeasă și tăcută odinioară ca o mănăstire, de la care are forma, se amestecă și se încrucișează fără încetare îndoita și necesara vervă a avocatului și a cumetrei, trîncăneala și vorbăria.

Deasupra acoperișurilor mari ale palatului se ivește un turn înalt și masiv din cărămizi. Odinioară turn de pază al principelui-episcop, el este acum închisoare pentru fetele de moravuri ușoare; tristă și rece antiteză pe care burghezul volterian de acum treizeci de ani ar fi făcut-o în chip *spiritual*, și pe care burghezul utilitar și pozitivist de astăzi o face prostește.

Ieșind din palat pe poarta mare, am putut să-i admir fațada actuală, operă glacială și declamatorie a dezastruosului arhitect din 1748. Ai crede că vezi o tragedie de Lagrange-Chancel¹²⁷ din marmură și piatră. În piață, în fața fațadei era un om de treabă care voia neapărat să mă facă s-o admir. I-am întors spatele fără milă, deși mă învățase că Liège se cheamă în olandeză *Luik*, în germană *Luttich* și în latină *Leodium*.

Camera în care stau la Liège este împodobită cu perdele de muselină pe care sînt brodate, nu buchete de flori, ci pepeni. Am mai admirat și gravurile triumfătoare ce reprezintă, în onoarea aliaților, dezastrele noastre din anul 1814, umilindu-ne cu cruzime în chiar limba noastră. — Iată textual *legenda* imprimată în josul uneia dintre aceste gravuri: „LUPTA DE LA ARCIS-SUR-AUBE, 21 martie 1814. Cea mai mare parte din garnizoana orașului, alcătuită din garda veche (probabil din *bătrîna gardă*) a fost făcută prizonieră și aliații au intrat învingători în Paris la 2 aprilie“.

MALURILE VESDREI. — Verviers

Aix-la-Chapelle ¹²³, 4 august

Ieri, la nouă dimineața, când diligența de la Liège spre Aix-la-Chapelle tocmai trebuia să plece, un cumsecade burghez valon îi lua ca martori pe trecători, refuzînd să urce pe imperială, amintindu-mi prin energia lui pe acel țăran din Auvergne care plătise să fie înăuntru și nu afară. M-am oferit să iau locul acestui demn călător, m-am suit pe imperială, totul s-a potolit și diligența a pornit.

Și bine-am făcut. Drumul este vesel și încântător. Acum nu mai este Meusa, ci Vesdra. Meusa se duce prin Maestricht și Ruremonde spre Rotterdam și spre mare.

Vesdra este un rîu-torent care coboară din Saint-Cornelis-Munster, între Aix-la-Chapelle și Duren, prin Verviers și Chaufffontaines, pînă la Liège, prin cea mai încîntătoare vale din cîte există în lume. În acest anotimp, pe o zi frumoasă, cu cer albastru, ea este uneori o vilcea, adesea o grădină, întotdeauna un rai. Drumul nu se depărtează nici o clipă de rîu. Cîteodată străbat împreună un sat vesel, grămădit pe sub copaci cu cîte un pod rustic în fața fiecărei porți; alteori, la un cot singuratic al văii, trec pe lîngă un castel vechi al vreunui mare dregător, clădire cu turnurile pătrate, cu acoperișurile înalte și ascuțite și cu fațada mare cu cîteva ferestre rare, mîndră și modestă în același timp, așa cum se cuvine unei clădiri ce trebuie să fie ceva între coliba țăranului și donjonul seniorului. Apoi deodată peisajul se îmbogățește cu o voce zgomotoasă și veselă; și, la o cotitură, după un deal, ochiul întrezărește, sub un tufiș de tei și de arini care lasă să treacă soarele, acea casă joasă și roata mare neagră, sclipind de nestemate, care este o moară de apă.

Între Chaufffontaines și Verviers valea îmi apare de o blîndețe virgiliană. Este un timp minunat, copilași drăguți se joacă în fața grădinilor, adierea din ploi se împrășteie pe drum, junci frumoase, cîte trei, cîte patru, se odihnesc la umbră, culcate pe pajiștea verde. Undeva, departe de orice casă, singură în mij-

locul unei pajiști mari închisă de garduri vii, paște maiestuos o vacă strașnică, demnă să fie păzită de Argus¹²⁹. Din munte, se aude un flaut.

Mercurius septem mulcet arundinibus*.

Din cînd în cînd, cîte un coș de uzină sau cîte o fișie lungă de postav, așternută lîngă drum să se usuce la soare, întreprinde aceste egloge.

Drumul de fier ce străbate toată Belgia de la Anvers la Liège și care trebuie să meargă pînă la Verviers va străpunge dealurile și va întretaia văile. Acest drum, o inițiativă colosală, va găuri munții de vreo douăsprezece-cincisprezece ori. La fiecare pas înfilnești terasamente, rambleuri, schele de poduri sau de viaducte ; sau, la poalele unui uriaș perete de stîncă, vezi un furnicar negru trebăluind ca să sape o gaură mică. Furnicile depun o muncă de uriași.

Din cînd în cînd, în locurile unde găurile sînt deja largi și adînci, un suflu greu și un muget răgușit răzbat deodată. Ai zice că muntele siluit strigă printr-o gură deschisă. Sînt exploziile din galerii. Apoi diligența se oprește brusc, lucrătorii care săpau la un terasament din apropiere fug în toate direcțiile, tunetul izbucnește, repetat de eoul dealurilor care-l umflă, bucăți mari de stîncă fișnesc dintr-un colț al peisajului și împoacă pretutindeni cîmpia. Este o mină cu exploatare la zi. În timpul acestei opriri, călătorii își povestesc că ieri a fost omorît un om și că un copac a fost tăiat în două de unul din acești bolovani ce cîntărea douăzeci de mii, că alaltăieri nevasta unui lucrător care aducea *cafeaua* (și nu supa) bărbatului ei, fusese lovită în același chip. Astfel de vorbe strică puțin idila.

Verviers, oraș neînsemnat de altfel, se împarte în trei cartiere care se numesc Chick-Chack, Basse-Crotte și Dardanelle. Am remarcat un băiețel de vreo șase ani care-și fuma cu măiestrie pipa șezînd pe pragul casei. Văzîndu-mă trecînd, țîncul fumător izbucni în rîs. Am tras concluzia că-i păream tare ridicol.

După Verviers, drumul merge din nou pe lîngă Vesdra pînă la Limbourg. Limbourg, oraș de comitat, „pateu“ căruia Ludovic al XIV-lea îi găsea coaja prea groasă, nu mai este decît o cetate în ruine, încununare pitorească a unui deal.

Imediat după aceea pămîntul se netezește, cîmpia se așterne, o ușă mare își deschide aripile : vama ; o gheretă tivită cu roșu și negru de sus pînă jos ; sîntem acasă la regele Prusiei.

* Mercur ne desfată cu cele șapte țevi ale naiului său.

AIX-LA-CHAPELLE.

MORMÎNTUL LUI CAROL CEL MARE

Aix-la-Chapelle, 6 august

Aix-la-Chapelle este pentru un bolnav un izvor de apă minerală, caldă, rece, feruginoasă, sulfuroasă ; pentru un turist este o regiune de baluri și concerte ; pentru un pelerin este racla cu moaște sfinte pe care nu le vezi decât din șapte în șapte ani, rochia Sfintei Fecioare, scutecele copilului Isus, pînza pe care a fost decapitat sfîntul Ioan Botezătorul ; pentru iubitorul de antichități-cronicar este o nobilă abație de fete cu o stareță, urmașă directă a unei mănăstiri de bărbați clădită de sfîntul Grigore, fiul lui Nicefor, împărat al Orientului ; pentru un amator de vînătoare este fosta vale a Mistreților, *Porcetum*, din care au făcut *Borcette* ; pentru un proprietar de manufactură este un izvor de apă leșioasă foarte potrivită la spălatul lînii ; pentru un neguțator este o fabrică de postav și de cașmiruri, de ace de cusut și de gămălie ; pentru cel ce nu este nici negustor, nici proprietar de manufactură, nici vînător, nici iubitor de antichități, nici pelerin, nici turist, nici bolnav, este orașul lui Carol cel Mare ¹³⁰.

Carol cel Mare s-a născut într-adevăr la Aix-la-Chapelle și tot aici a și murit. S-a născut în vechiul palat pe jumătate roman al regilor franci, din care n-a mai rămas decât turnul lui Granus, înglobat astăzi în primărie. Este îngropat în biserica pe care a ctitorit-o după doi ani de la moartea soției sale Fastrada, în anul 796, și pe care papa Leon al III-lea a sfințit-o în anul 804 ; și pentru închinarea căreia, zice tradiția, doi episcopi de Tongres, morți și îngropați la Maestricht, au ieșit din mormintele lor ca să întregească la ceremonie numărul de trei sute șazeci și cinci de arhiepiscopi și episcopi care reprezentau zilele anului.

Această biserică, istorică și fabuloasă, care a dat orașului numele său, a suferit multe transformări timp de o mie de ani.

De-abia ajuns la Aix, m-am dus la Capela Palatină.

Dacă privești biserica din față, iată cum se prezintă :

Un portal mare de pe vremea lui Ludovic al XV-lea din granit albastru-cenușiu, cu uși de bronz din secolul al VIII-lea, încadrat într-un zid carolingian pe care se ridică un etaj de bolți romanice rotunjite. Deasupra acestor arhive, un frumos etaj

gotic bogat cizelat, la care recunoști ogiva severă din secolul al XIV-lea; și ca încununare, o pocită zidărie de cărămidă cu acoperiș de ardezie care datează de vreo douăzeci de ani. La dreapta portalului, un con mare de brad, din bronz roman, pus pe un stîlp de granit și, de partea cealaltă, pe un alt stîlp, o lupoaică de bronz, tot antică și romană, care se întoarce pe jumătate spre trecători, cu botul întredeschis și dinții încheștați.

Iartă-mă, prietene, dar îngăduie-mi să deschid aici o paranteză. Conul de brad are un sens și lupoaica la fel, sau lupul, căci n-am putut să recunosc prea clar sexul animalului. Iată ce povestesc bătrînele torcătoare din regiune în legătură cu asta:

Demult, tare de demult, cei din Aix-la-Chapelle au vrut să-și construiască o biserică. Au pus mînă de la mînă și au săpat temeliile, au înălțat zidurile, au ridicat schelăria și timp de șase luni a fost un tărăboi asurzitor de ferăstraie, ciocane și bătăi. După șase luni, banii s-au terminat. S-a făcut apel la pelerini și s-a pus un lighenaș de cositor la ușa bisericii, dar de-abia de căzură în el cîțiva scuzi și cîteva parale cu cruce. Ce să facă? S-a adunat sfatul, dregătorii au căutat, au discutat, și-au dat cu părerea, s-au consultat. Muncitorii refuzau să mai lucreze, iarba și mărăcinii, iedera și toate plantele nerușinate ce năpădesc ruinele puneau stăpînire pe pietrele noi ale clădirii părăsite. Erau oare nevoiți să lase biserica așa? Mărețul sfat al dregătorilor era consternat.

Și cum se ciorovăiau ei, intră un oarecare, un străin, un necunoscut, înalt și frumos la chip.

— Bună ziua, tîrgoveți. Despre ce-i vorba? Sînteți tare speriați. Vă iubiți tare mult biserica, nu-i așa? Nu știți cum să faceți s-o sfîrșiți? Se zice că n-ați mai avea bani?

— Trecătorule, ziseră ei, du-te dracului. Ne-ar trebui un milion de galbeni.

— Iată-i, zise gentilomul. Și deschizînd o fereastră, le arătă un car mare oprit în piață la ușa primăriei. Carul avea zece juguri de boi și era păzit de douăzeci de negri din Africa înarmați pînă-n dinți.

Unul dintre dregători coborî cu gentilomul, luă la îndeplinire una din pungile cu care era încărcat carul, urcă apoi din nou și goli punga în fața sfatului; și-ntr-adevăr era plină cu galbeni.

Dregătorii deschiseră ochii mari prostiți și-l întrebă pe străin:

— Cine ești dumneata, monseniore?

— Dragii mei țopirlani, eu sînt cel care are banii. Ce mai vreți ? sînt de loc din Pădurea Neagră, de lîngă lacul Wildsee, nu departe de ruinele de la Heidenstadt, orașul păgînilor. Am mine de aur și de argint și, noaptea, vîntur cu mîinile grămezi de giuvaeruri. Am însă obiceiuri simple, mă plictisesc, sînt o fire melancolică și-mi trec zilele privind în lacul transparent cum se joacă virtejurile și tritonii și cum crește printre stînci tros-cotul de apă. Dar să lăsăm nedumeririle și trăsnaile. Mi-am des-făcut băierile, luați. Uite milionul vostru de galbeni. Îl vreți ?

— Doamne, da, zise sfatul. Ne-am sfîrși biserica.

— Ei bine, luați-l ; însă cu o condiție.

— Care, monseniore ?

— Tîrgoveți, sfîrșiți-vă biserica ; luați toți gologanii ăștia ; făgăduiți-mi în schimb primul suflet, oricare ar fi el, care o să intre în biserică, primul care va trece pragul în ziua cînd clopotele vor bate pentru sfințirea ei.

— Ești diavolul ! țipă sfatul.

— Sînteți niște netoți ! răspunse Urian ¹³¹, căci el era.

Dregătorii începură să se scuture, să se înfioare și să-și facă semnul crucii. Dar cum Urian era un drac cumsecade și cum rîdea cu hohote făcînd să sune un galben nou-nouț, se liniștiră și începură să se tîrguie.

— La urma urmelor, zise el, în tîrgul ăsta eu pierd. Voi o să vă aveți și milionul și biserica. Eu n-o să am decît un suflet. Și ce suflet, mă rog ? Primul venit. Un suflet la întîmplare. Vreun afurisit de fățarnic care o să facă pe cucernicul și care o să vrea, plin de ifose și de zel, să intre el primul. Tîrgoveți, prieteni, biserica voastră arată tare frumos. Îmi place planul. Cred că o să fie o clădire măreață ; văd cu plăcere că arhitectul vostru preferă trompa Montpellier trompei de colț*. N-am ce zice de bolta în pandantiv, cu planul prelung și cu tăietură rotunjită, însă aș fi preferat, totuși, o boltă în muchii, piezișe și tot prelungă. Bine a gîndit că a făcut o ușă cu arcadă rotunjită, nu știu însă dacă a potrivit bine grosimea pietrei de zid. — Cum îl cheamă pe arhitectul vostru ? — Spuneți-i din partea mea că pentru ca să-i iasă bine pragul de sus al ușii are nevoie de patru fețe : două jos și una de acoperire deasupra ; cea de-a patra se pune pe extradados. În sfîrșit ! Uite o scară de pivniță cu trompă scobită care are un stil frumos și este minunat proporționată. Ar fi păcat să vă opriți aici. — Trebuie să duceți bise-rica la bun sfîrșit. Hai, cumetrilor, milionul pentru voi, sufletul pentru mine. S-a făcut ?

Așa vorbi gentilomul Urian. — La urma urmelor, se gîndiră țirgoveții, să fim fericiți că se mulțumește numai cu un suflet. Dacă s-ar uita ceva mai bine, ar putea să le ia pe toate din orașul ăsta.

Făcură țirgul, își luară milionul. Urian dispăru printr-o trapă, de unde, așa cum se cuvine, ieși o flăcăruie albastră, și, la doi ani după aceea biserica a fost gata.

E de la sine înțeles că toți dregătorii se juraseră să nu povestească nimănui nimic, și, tot bineînțeles, că fiecare dintre ei povestiseră toată treaba nevestelor lor. E o lege. O lege pe care n-au făcut-o ei, dar pe care au respectat-o. Așa că, atunci cînd biserica a fost gata, cum tot orașul știa taina sfatului mulțumită nevestelor, nimeni nu a vrut să intre în biserică.

Iar încurcătură, mai mare ca prima. Biserica era gata, dar nici unul nu vroia să pună piciorul în ea. Biserica era gata, dar era goală. Or, la ce slujește o biserică goală? — Dregătorii se adunară din nou dar fără nici un rezultat. — Îl chemară pe episcopul de Tongres, care nu găsi nici el vreo soluție. Chemară pe clericii din sfat și nici ei nu găsiră nimic. — Îi chemară atunci pe călugării de la mănăstire.

— Doamne, zise un călugăr, monseniorilor, tare vă împiedicați de un fleac. Îi datorati lui Urian primul suflet care va trece pragul bisericii. Dar n-a pus condiția ce fel de suflet să fie. Și vă zic, că Urian nu e decît un prost. Monseniorilor, după o îndelungată hăituială a fost prins un lup viu în valea Borcette. Urian o să se mulțumească cu el. Nu este decît un suflet de lup, dar este un suflet oarecare — cum a cerut el.

— Bravo! zise sfatul. Uite un călugăr mintos.

A doua zi de dimineață, încă din zori, clopotele începură a bate.

— Ce! ziseră țirgoveții, azi este sfîntirea bisericii! Cine va îndrăzni oare să intre întîiul? Eu nu.

— Nici eu.

— Nici eu.

— Nici eu.

Și alergară înghesuindu-se. Sfatul dregătorilor și cel al clericilor se aflau în fața porții. Atunci, fu adus lupul într-o cușă, și cînd se dădu semnalul, se deschiseră în aceeași clipă și ușile bisericii și porțița cuștii. Lupul, înspăimîntat de mulțime, văzu biserica pustie și se năpusti înăuntru. Urian aștepta, cu gura larg deschisă și cu ochii închiși alene. Ia gîndiți-vă la mînia lui cînd simți că înghite un lup. Dădu un răcnet înspăimîntător și își luă zborul învîrtindu-se un timp cu zgomot de tunet pe dea-

supra înaltelor arcade ale bisericii. În sfârșit, țîșni afară, nebun de furie, și, ieșind, dădu cu piciorul în poarta mare de bronz așa de tare, că se crăpă de sus pînă jos. — Și astăzi se mai vede această crăpătură.

— De aceea, adăugară bătrînelele, au așezat la stînga ușii statuia lupului de bronz și la dreapta un con de brad, care închipuie bietul lui suflet, înghițit cu atîta neghiobie de Urian.

Las legenda și mă întorc la biserică. Trebuie totuși să-ți spun că am căutat pe ușă faimoasa crăpătură făcută de călcîiul diavolului și că n-am găsit nimic. Și acum închid paranteza.

Dacă vrei să intri în Capelă dinspre portalul principal, stilurile roman*, romanic, gotic*, rococo și modern se amestecă și se suprapun pe fațadă, fără afinități între ele și chiar fără a fi nevoie, fără ordine și, prin urmare, fără măreție.

Dacă vrei să intri în Capelă dinspre altar, efectul este cu totul altul. Absida înaltă din secolul al XIV-lea îți apare în toată îndrăzneala și în toată frumusețea ei, cu unghiul savant al acoperișului, cu lucrătura bogată a balustradelor, cu varietatea garguielor sale, cu culoarea întunecată a pietrei și cu transparența sticloasă a ferăstruicilor, la picioarele cărora căsuțele cu două etaje, refugiate între contraforturi, par de-o șchioapă.

Și totuși chiar de acolo, cît ar fi de impunătoare, înfățișarea bisericii este hibridă și discordantă. Între absidă și portal, într-un fel de gaură în care se pierd toate liniile clădirii, se ascunde, de-abia legată de fațadă printr-o frumoasă punte sculptată în secolul al XIV-lea, cupola bizantină cu frontoane* triumphiulare construită sub Otto al III-lea¹³² chiar deasupra mormîntului lui Carol cel Mare.

Fațada adăugată, cupola îngropată, absida frîntă, așa este Capela de la Aix. Arhitectul din anul 1353 a vrut să includă în minunata Capelă și capela bisericii lui Carol cel Mare, prădată în anul 882 de către normanzi și cupola lui Otto, arsă în anul 1236. Un sistem de capele joase, legate la bază de marea capelă centrală, trebuia să înfășoare tot edificiul în articulațiile lui pînă aproape de portal. Două din aceste capele, care mai dăinuie încă și care sînt admirabile, erau clădite cînd s-a întîmplat incendiul din 1366. Căci viguroasa vegetație arhitecturală s-a oprit aici. Lucru ciudat, secolele al XV-lea și al XVI-lea n-au făcut nimic pentru această biserică. Secolele al XVIII-lea și al XIX-lea mai mult i-au stricat.

Trebuie spus totuși că, luată în ansamblu, așa cum se prezintă, Capela de la Aix este masivă și măreață. Dacă o contempli cîteva clipe, o deosebită maiestate se desprinde din această clă-

dire extraordinară, rămasă neterminată, ca însăși opera lui Carol cel Mare, și alcătuită din arhitecturi care vorbesc în toate stilurile, așa cum imperiul său era alcătuit din națiuni care vorbeau toate limbile. Dacă te gîndești mai bine, privind-o din afară, există o adîncă și ciudată armonie între marele om și marele său mormînt.

Eram nerăbdător să intru.

După ce am trecut de bolta porticului și am lăsat în spate vechile uși de bronz împodobite în mijloc cu un cap de leu, tăiate pătrat ca să se potrivească în arhitrave*, ceea ce mi-a izbit de la început privirea a fost o rotondă mare cu două etaje, luminată de sus, în care înfloreau de pretutindeni toate fanteziile cochete ale arhitecturii rococo, cu scoici și frunze. Apoi, coborînd privirea, am observat în mijlocul pardoselii acestei rotonde, sub lumina palidă care se furișează prin geamurile albe, o placă mare de marmură neagră, tocită de pașii trecătorilor, cu o inscripție în litere de aramă :

CAROLO MAGNO

Nimic mai izbitor și mai nerușinat decît această capelă rococo, desfășurîndu-și grațiile de curtezană în jurul marelui nume carolingian. Îngerii care seamănă cu niște amorași, lauri care seamănă cu panașuri, ghirlande de flori și funde, toate puse pe gustul Pompadour sub cupola lui Otto al III-lea și pe mormîntul lui Carol cel Mare.

Singurul lucru demn de omul acesta și de locul lui în capela indecentă este un imens candelabru circular cu patruzeci și opt de lumînări, cu un diametru de circa patru metri, dăruit de Barbarossa¹³³ lui Carol cel Mare în secolul al XII-lea. Candelabrul de aramă și de argint aurit, are forma unei coroane imperiale ; el este atîrnat de boltă, deasupra plăcii de marmură neagră, cu un lanț gros de fier lung de aproape nouăzeci de picioare.

Placa neagră are o lungime cam de nouă picioare, o lățime de șapte.

De altfel, este vizibil că pe acest loc Carol cel Mare avusese un alt monument. Nimic nu arată că lespeda neagră, avînd pe margine un îngust fir de aramă și înconjurată de o ramă de marmură albă ar fi veche. Cît despre literele CAROLO MAGNO, ele n-au nici o sută de ani.

Carol cel Mare nu se mai află sub această lespede. În anul 1166, Frederic Barbarossa a pus să fie dezgropat marele împărat, și candelabrul, cît de magnific ar fi, nu răscumpără pîngărirea.

Biserica a luat scheletul imperial și l-a tăiat în bucățele ca pe un sfânt, ca să facă din fiecare oscior o relicvă. În sacristia de alături, un vicar le arată trecătorilor și am văzut pentru trei franci și șaptezeci și cinci de centime, preț fix, brațul lui Carol cel Mare, cel care a ținut sfera pământului, os venerabil care poartă scrisă pe tegumentele uscate o inscripție săpată pentru cîțiva gologani de un scrib din secolul al XII-lea : *Brachium sancti Caroli Magni* *. După braț, am văzut craniul, acest craniu care a cuprins tiparul unei întregi Europe noi, și pe care țircovnicul bate cu unghia.

Toate lucrurile acestea stau într-un dulap.

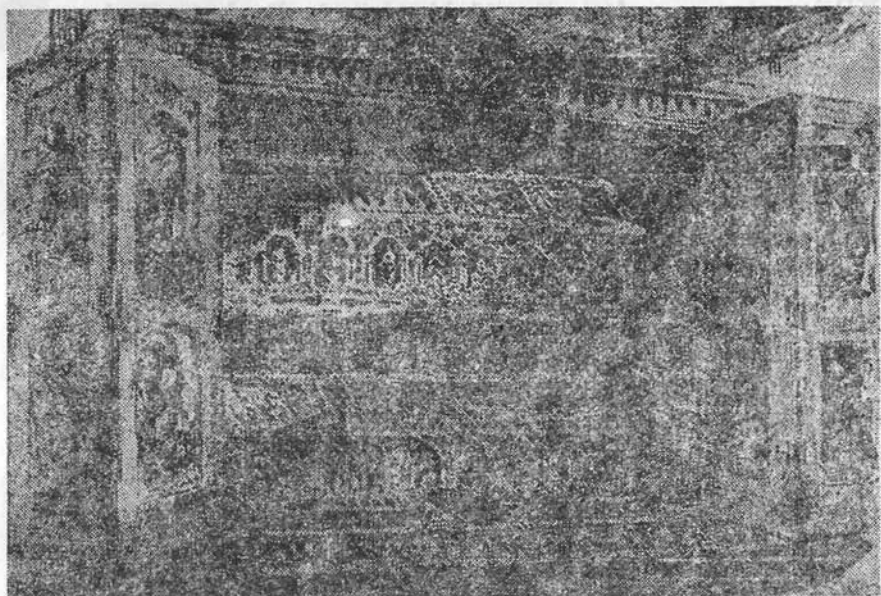
Un dulap de lemn vopsit în cenușiu, cu vine de aur, îmbodbit la partea de sus cu cîțiva din *îngerii asemeni unor amorași* de care vorbeam mai sus, este mormîntul de astăzi al marelui Carol, ce strălucește pînă la noi prin zece secole, și care n-a plecat de pe această lume decît după ce și-a acoperit numele, pentru o îndoită nemurire, cu două cuvinte, *sanctus* și *magnus*, sfînt și mare, epitetele cele mai auguste cu care cerul și pămîntul pot încorona un cap omenesc.

Lucru de mirare este mărimea fizică a craniului și a brațului ; *grandia ossa* **. Într-adevăr, Carol cel Mare a fost unul dintre acei foarte rari oameni mari care sînt și oameni înalți. Fiul lui Pepin cel Scurt era un colos la trup și la minte. Avea în înălțime de șapte ori lungimea piciorului lui, care a devenit măsură. Acest picior de rege, piciorul lui Carol cel Mare, este cel care a fost înlocuit în chip searbăd cu *metrul*, jertfind astfel dintr-o dată istoria, poezia și limba, pe altarul unei invenții de care neamul omenesc se lipsise timp de șase mii de ani și care se numește *sistemul zecimal*.

Deschiderea dulapului fîți provoacă un fel de uluire, intratît scînteiază de aurării și argintării. Canaturile sînt acoperite la interior cu picturi pe fond de aur, printre care am remarcat opt panouri care sînt evident de Albrecht Dürer ¹³⁴. În afară de craniu și de braț, dulapul mai conține : cornul lui Carol cel Mare, un enorm dinte de elefant gol pe dinăuntru și sculptat ciudat către capătul cel gros ; crucea lui Carol cel Mare, giuvaer în care este montată o bucățică din adevărata cruce a lui Isus și pe care împăratul o avea la gît în mormînt ; un frumos chivot din timpul Renașterii, dăruit de Carol Quintul și urîțit în secolul trecut de un exces de ornamentație ; cele patrusprezece plăci de aur acoperite de sculpturi bizantine care împodobesc

* Brațul sfîntului Carol cel Mare.

** Os mare.

fotoliul de marmură al marelui împărat ; un chivot dăruit de Filip al II-lea ¹³⁵, care reproduce din profil domul din Milano ; frînghia cu care a fost legat Isus Christos în timpul biciuirii ; o bucătică din buretele îmbibat cu fiere din care i s-a dat să-și potolească setea pe cruce ; în sfîrșit, cingătoarea de lînă a Sfintei Fecioare, și cingătoarea de piele, a lui Isus Christos. Șuvița subțire de piele, sucită și răsucită ca un bici de școlar, a fost stăpînită de trei împărați : de Constantin ¹³⁶ care și-a pus pe ea *sigillum*, vizibil și acum, apoi de Harun-al-Rașid ¹³⁷ în mîinile căruia a căzut și care a dăruit-o lui Carol cel Mare.

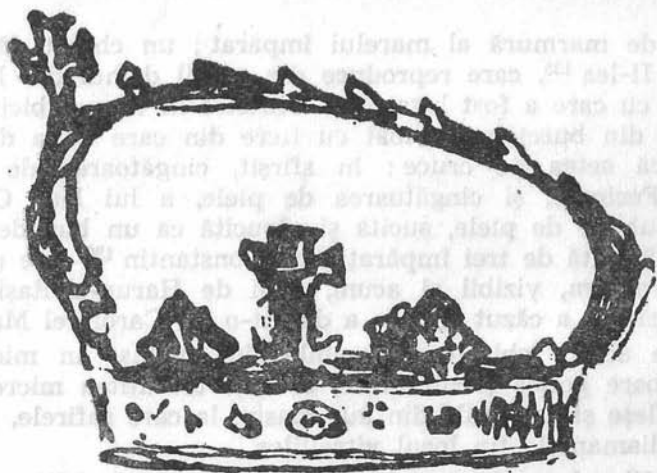
Toate aceste obiecte venerabile sînt închise în mici racle scînteietoare gotice și bizantine, ce sînt tot atîtea microscopice capele, fleșe și catedrale din aur masiv, la care safirele, smaral-dele și diamantele țin locul vitraliilor.

În mijlocul nenumăratelor giuvaeruri îngrămădite pe cele două rafturi ale dulapului se înalță, ca doi munți de aur și de pietre prețioase, două racle mari de o valoare imensă și de o frumusețe uluitoare. Prima, cea mai veche, este bizantină. Are de jur-împrejur nișe în care stau, cu coroana pe cap, șaisprezece împărați, și conține restul oaselor lui Carol cel Mare ; ea nu este deschisă niciodată. Cea de-a doua, datînd din secolul al

XII-lea și care a fost dăruită bisericii de Frederic Barbarossa, conține faimoasele moaște mari despre care ți-am vorbit la începutul scrisorii, și care nu se deschide decît din șapte în șapte ani. O singură deschidere a raclei, în anul 1496, a atras patruzeci și două de mii de pelerini și a adus în cincisprezece zile optzeci de mii de fiorini de aur.

Racla nu are decît o cheie. Ea este ruptă în două bucăți, una dintre ele fiind în paza sfatului de clerici, cealaltă în paza magistratului orașului. Cîteodată, în chip cu totul excepțional, este deschisă, dar numai pentru capete încoronate. Actualul rege al Prusiei, nefiind pe atunci decît principe moștenitor, a cerut să fie deschisă dar a fost refuzat.

În dulapul mic, de lîngă cel mare, am văzut copia exactă, în argint aurit, a coroanei germanice a lui Carol cel Mare. Coroana germanică carolingiană, avînd în vîrf o cruce, încărcată de giuvaeruri și de camee, e formată numai dintr-un cerc înflorit ce încinge capul, și dintr-un semicerc sudat de la frunte la ceafă, cu o ușoară încovoiere ce imită profilul cornului ducal al Vene-

ției. Astăzi, dintre cele trei coroane pe care le-a purtat Carol cel Mare acum zece veacuri, ca împărat al Germaniei, ca rege al Franței și ca rege al lombarzilor, cea dintîi, coroana imperială este la Viena ; cea de-a doua, coroana Franței este la Reims ; cea de-a treia, coroana de fier este la Milano.

La ieșirea din sacristie, ȋrcovnicul m-a ȋncredințat unui slujitor, care mergȋnd ȋnainte mea a ȋnceput să străbată biserica, deschizȋndu-mi, din cȋnd ȋn cȋnd, dulapuri ȋntunecoase din care scȋnteiau brusc splendori.

Astfel amvonul, cu ȋnfățișarea unui simplu amvon de sat, iese din hȋda lui crisalidă de lemn roșcat și ȋȋi apare brusc ca un turn splendid de argint aurit. Este o minune a giuvaergiilor și a cizelorilor din veacul al XI-lea, dăruită Capelei de ȋmpăratul Henric al II-lea ¹³⁸. Fildeșuri bizantine, adȋnc gravate, o cupă de cristal de stȋncă cu farfurioara ei, un onyx monstruos lung de nouă degete, sȋnt ȋncrustate ȋn platoșa de aur a amvonului din care preotul vorbește ȋn numele Domnului și a cȋrui placă din față ȋl reprezintă pe Carol cel Mare purtȋnd Capela de la Aix pe braț.

Amvonul este așezat ȋn colțul corului, care ocupă minunata absidă din anul 1353. Toate vitraliile colorate au dispărut. Ogi-vele sȋnt albe de sus pȋnă jos. Bogatul mormȋnt al lui Otto al III-lea, ctitorul cupolei, distrus ȋn anul 1794, este ȋnlocuit cu o lespede netedă care marchează locul unde a fost la ȋntrarea ȋn cor. O orgă dăruită de ȋmpărăteasa Josefina ¹³⁹, pusă lȋngă minunata boltă din secolul al XIV-lea este dovada stilului urȋt din anul 1804 ¹⁴⁰. Boltă, stȋlpi, capiteluri, coloane, statui, corul, totul este dat cu var.

ȋn mijlocul acestei abside dezonorate, vulturul de bronz al lui Otto al III-lea, cu ciocul deschis, cu ochii supărați, cu aripile pe jumătate desfăcute, ȋnspăimȋntat și ȋnfiorat, se indignează cȃ a fost transformat ȋn dascăl de strănă, menit să poarte cartea de litanii, el care are globul pȃmȋntesc ȋn gheare.

Ar fi trebuit, totuși, să se respecte acest vultur. Cȋnd Napoleon a vizitat Capela, i s-a adăugat globul pȃmȋntesc pe care-l ține ȋn gheare vulturul lui Otto, trăsnetul, vizibil și astăzi, fixat pe ambele părți ale globului imperial.

La cererea curioșilor, slujitorul deșurubează trăsnetul.

Pe spinarea vulturului, ca un trist și ironic presentiment, sculptorul din secolul al X-lea a ȋntins un liliac de bronz cu față omenească, care se află acolo țintuit, pe el sprijinȋndu-se acum cartea dascălului.

La dreapta altarului este zidită inima lui Antoine Berdolet, primul și ultimul episcop de Aix-la-Chapelle. Cȃci biserica n-a avut decȋt un singur episcop, cel pe care l-a numit Bonaparte și pe care epitaful său ȋl califică de *primus Aquisgranensis episcopus* *. ȋn prezent, ca și odinioară, Capela este administrată de un sfat de clerici, prezidat de un decan cu titlul de președinte.

* Primul episcop de Aquigranus (Aix).

Într-o sală întunecoasă a Capelei, slujitorul mi-a mai deschis un dulap. În el se află sarcofagul lui Carol cel Mare. Este un magnific sicriu roman de marmură albă ce are sculptată în partea din față ¹⁴¹ și executată cu o daltă magistrală răpirea Proserpinei. M-am uitat îndelung la acest basorelief vechi de două mii de ani. La extremitatea compoziției, patru cai năvăși, infernali și divini, conduși de Mercur, tirăsc spre o prăpastie întredeschisă în soclu, un car în care Proserpina, ținută de Pluton, țipă, se luptă și se frînge de disperare. Mîna voinică a zeului apasă pe pieptul pe jumătate gol al tinerei fecioare, răsturnată pe spate și al cărei cap despletit întîlnește figura dreaptă și imposibilă a Minervei cu cască. Pluton o trage pe Proserpina, căreia Minerva, sfătuitoarea, îi vorbește încetișor la ureche. Amor, zîmbitor, stă pe car între picioarele colosale ale lui Pluton. În spatele Proserpinei, se zbate grupul de nimfe și de furii, redat în liniile cele mai nobile și mai sculpturale. Tovarășele Proserpinei se străduiesc să oprească un car la care sînt înhămați doi balauri înaripați vărsînd flăcări, aflat acolo ca un car din suită. Una dintre tinerele zeițe l-a apucat cu îndrăzneală pe balaur de aripi și-l face să urle de durere. Basorelieful este un poem, o sculptură violentă, viguroasă, exorbitantă, superbă, întrucîtva emfatică, așa cum o făcea Roma păgînă și cum ar fi făcut-o Rubens.

Se spune că sicriul, înainte de a fi fost sarcofagul lui Carol cel Mare, ar fi fost sarcofagul lui Augustus ¹⁴².

În sfîrșit, pe o altă scară, îngustă și întunecoasă, pe care au urcat-o timp de șase secole mulți regi, împărați și trecători iluștri, călăuza m-a condus pînă la galeria care formează primul etaj al rotondei și care se numește Hochmünster. Acolo, sub un oblon de lemn pe care l-a ridicat pe jumătate și pe care nu-l dă la o parte niciodată de tot, decît pentru vizitatorii încoronăți, am văzut tronul de piatră al lui Carol cel Mare. — Acest tron, scund, larg, cu spătar rotunjit, format din patru plăci de marmură albă, netede și fără sculpturi, încheiate cu corniere de fier, avînd drept scaun o scîndură de stejar acoperită cu o pernă de catifea roșie, este înălțat pe șase trepte, din care două sînt de granit și patru de marmură albă.

Pe acest tron, acoperit de cele paisprezece plăci bizantine despre care ți-am vorbit adineauri, în înaltul unei estrade de piatră la care duceau treptele de marmură albă, cu coroana pe cap, cu globul într-o mînă și cu scepтрul în cealaltă, cu spada germanică alături, cu mantaua imperială pe umeri și cu crucea lui Isus la gît, au picioarele afundate în sarcofagul lui August,

a fost așezat împăratul Carol cel Mare în mormînt. A rămas în beznă pe acest tron și în această ținută timp de trei sute cincizeci și doi de ani, de la 814 la 1166.

În anul 1166 Frederic Barbarossa, vrînd să aibă un tron pentru încoronare, a intrat în mormînt, a cărui formă monumentală nu a fost păstrată de nici o tradiție și la care se găseau cele două sfinte uși de bronz adaptate astăzi la portalul bisericii. Barbarossa era el însuși un principe ilustru și un cavaler viteaz. Trebuie că a fost o clipă ciudată și de temut atunci cînd acest om încoronat s-a aflat în fața unui cadavru, și el încoronat: unul, cu toată maiestatea imperială; celălalt, cu toată maiestatea morții. Soldatul a învins umbra, cel viu l-a prădat pe cel mort. Capela a păstrat scheletul, Barbarossa a luat tronul de marmură; și din scaunul de pe care tronase neantul lui Carol cel Mare a făcut tronul pe care avea să se așeze măreția împăraților timp de patru veacuri.

Într-adevăr, treizeci și șase de împărați, inclusiv Barbarossa, au fost unși și încoronați pe acest tron în Hochmünsterul din Aix-la-Chapelle. Ferdinand I⁴³ a fost ultimul, Carol Quintul antepenultimul. — De atunci, încoronarea împăraților Germaniei se face la Frankfurt.

Nu mă puteam smulge de lângă tronul atît de simplu și de mare. Mă uitam la treptele de marmură tocite de călcîiele celor treizeci și șase de cezari care văzuseră aprinzîndu-se aureola lor ilustră și care se stinseseră și ei la rîndul lor. Mă năpădiră nenumărate gînduri. Mi-am amintit că profanatorul acestui mormînt, Frederic Barbarossa, a vrut la bătrînețe să plece în cruciadă pentru a doua sau a treia oară și s-a dus în Orient. Acolo, într-o bună zi, întîlnind un fluviu și fiindu-i cald, avu fantezia să se scalde. Era Cydnus⁴⁴. Omul care-l profanase pe Carol cel Mare a putut să-l uite și pe Alexandru cel Mare. A intrat în fluviu unde apa glacială l-a cuprins. Alexandru, tînăr, fusese cît pe ce să moară; Barbarossa, bătrîn, muri*.

Nu mă-ndoiesc că într-o zi îi va veni vreunui rege sau vreunui împărat gîndul cucernic și sfînt să-l scoată pe Carol cel Mare din dulapul în care l-au vîrît țircovnicii și să dispună să

* Istoricii povestesc faptele într-alt fel. După unele cronici, ilustrul împărat Frederic al II-lea, vrînd să traverseze voinicește fluviul Cydnus sau Calycadnus, a fost atins de o săgeată maură în mijlocul fluviului și s-a înecat. După legende, el nu s-a înecat, ci a dispărut, fiind salvat de păstori, după spusele unora, și de duhuri, după spusele altora, apoi a fost miraculos transportat din Siria în Germania, unde a făcut canon de pocăință în faimoasa peșteră de la Kaiserslautern, dacă te iei după poveștile de pe malul Rinului, sau în peșterile de la Kiffhäuser, dacă te iei după tradițiile din Württemberg. (Nota autorului).

fie așezat la loc în mormîntul lui și să se adune cu evlavie tot ceea ce a rămas din marele schelet.

Să i se dea înapoi cavoul bizantin, ușile de bronz, sarcofagul roman, tronul de marmură, înălțat pe estrada de piatră și împodobit cu cele paisprezece plăci de aur. Să i se așeze cununa carolingiană pe cap, globul imperiului pe braț, mantia țesută cu aur pe oseminte. Vulturul de bronz să-și reia mîndru locul la picioarele acestui stăpîn al lumii. Să i se așeze în jurul estradei toate raclele încrustate cu nestemate și diamante ca și mobilele și cuferele ultimei camere regale ; și atunci — de vreme ce biserica vrea ca sfinții să poată fi priviți cu înfățișarea care le-a dat-o moartea — printr-o ferestruică îngustă, cioplită în grosimea zidului și întărită cu drugi de fier, la lumina unei candelă atîrnate de bolta mormîntului, trecătorul ingenuncheat o să poată vedea, în înaltul celor patru trepte albe pe care nici un muritor să nu le mai atingă, pe tronul lui de marmură cu solzi de aur, cu coroana pe cap, cu globul în mîină, strălucind vag în întuneric, fantoma imperială care va fi fost Carol cel Mare.

Pentru cel ce va îndrăzni să-și arunce privirea în cavou va fi o revelație, și, de la acest mormînt fiecare va lua cu sine un gînd mare. Și vor veni sigur de la capătul lumii tot felul de gînditori. Carol, fiul lui Pepin, este într-adevăr una dintre acele ființe complete care privesc omenirea din patru unghiuri. Pentru istoric, este un om mare ca August și ca Sesostri¹⁴⁵ ; pentru legendă este un paladin ca Roland¹⁴⁶, un vrăjitor ca Merlin¹⁴⁷ ; pentru biserică este un sfînt ca Ieronim și Petru ; pentru filozofie este însăși civilizația personificată, care se întruchipează la fiecare mie de ani pentru a trece prăpăstii adînci, războaie civile, barbarie, revoluții și care ia atunci numele de Cezar, de Carol cel Mare, de Napoleon.

În anul 1804, atunci cînd Bonaparte devenea Napoleon, el a vizitat Aix-la-Chapelle. Josefina, care-l însoțea, a avut toana să se așeze pe tronul de marmură. Împăratul, care din respect se îmbrăcase cu uniforma de ceremonie, a lăsat-o pe creolă să facă ce vrea. El a rămas însă nemișcat, în picioare, tăcut și cu capul descoperit în fața jilțului lui Carol cel Mare.

Lucru ciudat și care mi-a venit în minte în trecere pe aici, Carol cel Mare a murit în 814. O mie de ani după aceea, în 1814, cam la aceeași oră, a căzut și Napoleon.

În același an fatal, în 1814, suveranii aliați au făcut o vizită umbrei lui Carol cel Mare. Alexandru al Rusiei, ca și Napoleon, și-a îmbrăcat uniforma de ceremonie¹⁴⁸ ; Friedrich-Wilhelm al Prusiei purta mantaua și șapca obișnuită¹⁴⁹ ; Francisc al Austriei¹⁵⁰ era în redingotă și cu pălărie. Regele Prusie urcă două

din treptele de marmură și puse pe diacon să-i explice amănuntele încoronării împăraților Germaniei. Cei doi împărați rămăseseră tăcuți.

Astăzi Napoleon, Josefina, Alexandru, Friedrich Wilhelm și Francisc sînt morți.

Călăuza ce îmi dădea toate aceste amănunte, este un bătrîn soldat francez de la Austerlitz și Iena ¹⁵¹, stabilit de pe atunci la Aix-la-Chapelle și devenit prusac mulțumită congresului din anul 1815. Acum poartă la ceremonii, în fața consiliului de clerici, eșarfa de piele și halebardă. Admiram providența care se vedește în cele mai mici lucruri. Omul le vorbea trecătorilor de Carol cel Mare, era plin de Napoleon și avea, fără să știe, o oarecare măreție. Îi dădeau lacrimile-n ochi cînd îmi vorbea de vechile lupte, de vechii săi camarazi, de fostul lui colonel. Și cu duioșia aceasta m-a ținut de vorbă despre mareșalul Soult ¹⁵², despre colonelul Graindorge și despre generalul Hugo ¹⁵³, neștiind cît mă interesa acest nume. Recunoscuse în mine un francez și nu voi uita niciodată cu ce solemnitate simplă și profundă mi-a zis la despărțire. — O să puteți spune, domnule, că ați văzut la Aix-la-Chapelle un genist din regimentul treizeci și șase, slujitor la catedrală.

Altă dată mi-a spus: Așa cum mă vedeți, domnule, țin de trei națiuni: sînt prin voia întîmplării prusac, slujitor elvețian ¹⁵⁴ prin meserie, în inimă sînt însă francez.

De altfel, trebuie să recunosc că nepriceput ca orice militar în treburile eclesiastice, nu o dată m-a făcut să zîmbesc în timpul vizitei, atunci cînd îmi arăta stranele spunîndu-mi cu gravitate: — Iată locurile pentru „chamoines“ — Nu crezi c-ar trebui să se scrie chats-moines ¹⁵⁵?

Ieșind din Capelă am fost așa de absorbit de un singur gînd că de-abia am privit, la cîțiva pași de biserică, o fațadă, totuși foarte frumoasă, din secolul al XIV-lea, împodobită de șapte mărețe statui de împărați, și care este astăzi o trecere spre un canal oarecare colector. În clipa aceea a intervenit ceva care m-a abătut de la gîndurile mele. Doi vizitatori ca și mine ieșeau din Capelă, unde probabil că bătrînul soldat îi călăuzise cîteva minute. Cum rîdeau în hohote, m-am întors și am recunoscut doi călători. Cel mai în vîrstă își scrisese numele în registru, chiar în dimineața aceea, la *Hotelul Împăratului*, dl. conte de A., unul dintre cele mai vechi și mai nobile nume din Artois. Vorbeau tare.

— Auzi ce nume! ziceau ei. A fost nevoie de revoluție ca să iasă la iveală. Căpitanul la Soupe! colonelul Graindorge ¹⁵⁶! De unde au ieșit? — Erau numele căpitanului și colonelului bietului

meu însoțitor, care, după cât se pare, le vorbise și lor, așa cum îmi vorbise și mie. Nu m-am putut împiedica să le răspund : — De unde au ieșit ? Vă spun eu, domnilor. Colonelul Graindorge era văr de-al treilea al mareșalului de Lorge, socrul ducelui de Saint-Simon ; cât despre căpitanul la S soupe, cred că este înrudit cu ducele de Bouillon ¹⁵⁷, unchiul electorului palatin.

Cîteva clipe după aceea eram în piața Primăriei unde m-am grăbit să ajung.

Primăria de la Aix este, ca și Capela, o clădire formată din cinci-șase alte clădiri. Pe cele două laturi ale unei fațade întinecoase cu ferestre alungite, înguste și apropiate, de pe vremea lui Carol Quintul, se înalță două turnuri de pază, unul scund, rotund, larg, strivit ; celălalt înalt, zvelt, și pătrat. Cel de-al doilea turn este o construcție frumoasă din secolul al XIV-lea. Primul este pur și simplu faimosul turn al lui Granus, pe care-l recunoști cu greu sub clopotnița informă cu care se termină. Această clopotniță, care se repetă în mai mic și pe celălalt turn, pare o piramidă de turbane uriașe de toate formele și de toate dimensiunile, puse unele peste altele și în descreștere, dînd un unghi destul de ascuțit. În partea de jos a fațadei se desfășoară o scară mare făcută ca scara din curtea Cheval-Blanc de la Fontainebleau. În față, în mijlocul pieții, o fîntînă de marmură în stilul Renașterii, retușată și refăcută întrucitva în secolul al XVIII-lea, are, deasupra unei largi cupe de bronz, o statuie a lui Carol cel Mare, înarmat și încoronat. La dreapta și la stînga, două alte fîntîni mai mici, poartă în vîrf doi vulturi negri înspăimîntați și înspăimîntători, întorși pe jumătate spre împăratul grav și liniștit.

Acesta este locul în care s-a născut Carol cel Mare, poate în turnul scund roman.

Fîntîna, fațada, turnurile, tot ansamblul este regal, melancolic și sever. Carol cel Mare este încă acolo, întreg. El contopeste în puternica lui unitate toate elementele disparate ale clădirii. Turnul lui Granus amintește Roma, înaintașa sa ; fațada și fîntînile îl amintesc pe Carol Quintul, cel mai mare dintre urmașii săi. Iar înfățișarea orientală a turnului înalt te face să te gîndești vag la mărețul calif Harun-al-Rașid, prietenul său.

Se lăsa seara, după ce îmi petrecusem întreaga zi în prezența acestor amintiri mărețe și austere. Mi se părea că am pe mine colbul a zece secole și simțeam nevoia să ies din oraș, să respir, să văd cîmpii, copaci, păsări. Așa că am ieșit din Aix-la-Chapelle și m-am plimbat pe niște alei verzi și răcoroase, unde am rămas pînă noaptea, rătăcind de-a lungul zidurilor vechi. Aix-la-Chapelle și-a păstrat incinta de turnuri, întrucit Vauban

n-a trecut pe aici. Numai subteranele, care mergeau de la camelele de jos ale primăriei și de la cavourile Capelei pînă la mănăstirea Borcette și chiar pînă la Limbourg, s-au umplut și s-au pierdut.

Cum se înnopta, m-am așezat pe un delușor cu iarbă. Aix-la-Chapelle se întindea în fața mea, așezată în vale ca într-o cupă mare. Treptat, treptat negurile serii, învăluind acoperișurile dantelate ale vechilor străzi, au șters conturul celor două turnuri, care, contopite în perspectivă cu clopotnițele orașului, amintesc intrucitva profilul moscovit și asiatic al Kremlinului. Din tot orașul nu se mai desprindeau decît două mase distincte, primăria și Capela. Și-atunci mi-au revenit grămadă toate emoțiile, toate gîndurile și toate viziunile din timpul zilei. Orașul însuși, acest oraș ilustru și simbolic, parcă se transfigurase în mintea mea și sub ochii mei. Prima dintre cele două mase întunecate pe care le mai deslușeam, și numai pe ele le mai deslușeam, n-a fost pentru mine decît leagănul unui copil ; cea de-a doua, doar lințoliul unui mort ; și, din cînd în cînd, din adîncă reculegere în care eram parcă învăluit, mi se părea că văd umbra uriașului căruia îi spunem Carol cel Mare ridicîndu-se încetișor în palida zare a nopții, între marele leagăn și marele mormînt.

Scrisoarea a X-a

COLONIA ¹⁵⁸

Malurile Rinului, Andernach, 11 august

Dragă prietene, sînt furios pe mine. Am traversat Colonia ca un barbar. De-abia dacă am stat acolo patruzeci și opt de ore. Credeam că am să stau vreo cincisprezece zile ; însă, după aproape o săptămînă încheiată de ceață și ploaie, a început să lucească pe Rin un soare atît de frumos, încît am vrut să profit ca să văd peisajul fluviului în toată bogăția și veselia lui. Așa că am plecat azi dimineață cu vasul cu aburi *Cockerill*. Am lăsat orașul lui Agrippa în urma mea și n-am văzut nici tablourile vechi ale Sfintei Maria din Capitoliu ; nici cripta pardosită cu mozaic a Sfîntului Gerson ; nici *Răstignirea sfîntului Petru* pictată de Rubens ¹⁵⁹ pentru vechea biserică jumătate romană închinată sfîntului Petru, în care pictorul fusese botezat ; nici osemintele celor unsprezece mii de fecioare din mănăstirea ursu-

linelor ; nici moaștele martirului Albinus ; nici sarcofagul de argint al sfântului Cunibert ; nici mormîntul lui Duns Scotus ¹⁶⁰ din biserica minoriților ; nici mormîntul împărătesei Theofana, soția lui Otto al II-lea, din biserica sfântului Pantaleon ; nici Maternus-Grufft din biserica de la Lisolf ; nici cele două încăperi de aur ale mănăstirii sfintei Ursula și ale Domnului ; nici sala dietelor imperiului, astăzi antrepozite comerciale ; nici vechiul arsenal, astăzi depozitul de grîu. N-am văzut nimic din toate acestea. E absurd, dar așa e.

Și ce-am vizitat atunci la Colonia ? Catedrala și primăria, nimic mai mult. Dar trebuie să te afli într-un oraș admirabil cum este Colonia ca asta să nu însemne mare lucru. Fiindcă sînt într-adevăr două edificii rare și minunate.

Am ajuns la Colonia după apusul soarelui. M-am îndreptat spre catedrală de îndată ce mi-am încredințat bagajele unuia dintre demnii comisionari cu uniformă albastră cu guler portocaliu ce muncesc în această țară pentru regele Prusiei (te asigur, o muncă grozavă și rentabilă, călătorul fiind obligat să plătească o taxă bunișoară pe care comisionarul o împarte cu regele). Și acum un amănunt folositor : înainte să mă despart de acest om cumsecade, i-am poruncit, spre marea lui surprindere, să-mi ducă bagajele, nu într-un hotel din Colonia, ci într-un hotel din Deuz, un orașel situat de cealaltă parte a Rinului și care este legat de Colonia printr-un pod de vase. Iată și motivul : pe cît pot îmi aleg hanul după orizontul și peisajul pe care-l voi avea de la fereastră atunci cînd știu că voi sta mai multe zile în același loc. Or, ferestrele din Colonia dau înspre Deuz, iar ferestrele din Deuz dau înspre Colonia, fapt pentru care mi-am însușit principiul incontestabil că e mai bine să stai în Deuz și să vezi Colonia, decît să stai în Colonia și să vezi Deuz.

Odată singur, am început să merg drept înainte, căutînd Domul, pîndindu-l la fiecă colț de stradă. Nu cunoșteam însă orașul acesta teribil de încurcat ; umbrele serii se îngroșaseră în străzile înguste ; nu-mi place să întreb care-i drumul așa că am hoinărit destul de mult timp la întîmplare.

În sfîrșit, după ce m-am aventurat printr-un fel de poartă într-un fel de curte, care se termina la stînga printr-un fel de coridor, am ajuns deodată într-o piață destul de mare, complet întunecată și pustie. Acolo am văzut un spectacol măreț. În fața mea, în lumina fantastică a cerului în amurg, se înălța și se întindea, în mijlocul unei mulțimi de case joase cu pinioane capricioase, o masă neagră, enormă, încărcată de vîrfuri ascuțite și piramidale ; ceva mai departe, cît bătaia unei arbalete, se

înălța izolată o altă masă întunecată, mai puțin largă și mai înaltă, un fel de fortăreață mare pătrată, avînd în cele patru colțuri turnuri înalte, și în vârful căreia se profila un fel de braț ciudat înclinat, parcă o pană uriașă așezată pe fruntea vechiului donjon ca pe o cască. Partea coborîtă era o absidă iar donjonul, un început de clopotniță ; absida și începutul de clopotniță erau catedrala din Colônia.

Ceea ce mi se părea o pană neagră aplecată peste creasta sumbrului monument, era imensa macara simbolică pe care am revăzut-o a doua zi acoperită și înveșmîntată cu plăci de tablă, și care, din înaltul turnului, spune oricărui trecător că bazilica neterminată va fi continuată, că fragmentul de clopotniță și începutul de biserică, despărțite acum de un spațiu atît de mare, se vor contopi într-o zi și vor trăi împreună ; că visul lui Engelbert de Berg, devenit edificiu sub Conrad de Hochstetten¹⁶¹, va fi peste un secol sau două cea mai mare catedrală din lume ; că această Iliadă neimplinită mai speră încă în Homerii.

Biserica era închisă. M-am apropiat de clopotniță ; dimensiunile ei sînt enorme. Ceea ce luasem drept turnuri la cele patru colțuri nu era altceva decît umflătura făcută de contraforturi. Nu s-a construit încă decît parterul și primul cat, alcătuit dintr-o ogivă colosală, și totuși masa construită atinge aproape înălțimea turnurilor de la Notre-Dame din Paris.

Dacă pe acest monstruos trunchi de piatră se va înălța vreodată fleșa proiectată, catedrala din Strasbourg nu va mai fi nimic pe lîngă ea. Mă-ndoiesc că însăși clopotnița de la Malines, și ea neterminată, are o temelie de această lărgime și amploare.

Am mai spus-o în altă parte, nimic nu seamănă mai bine cu o ruină decît o clădire începută. Mărăcinii, saxifragele, urzicile, toate ierburile cărora le place să roadă cimentul și să-și înfigă unghiile în îmbinările pietrelor, s-au cățărat pe străvechiul portal. Nici n-a sfîrșit omul de construit că natura a și început să distrugă.

Piața era tot tăcută. Nu trecea nimeni. M-am apropiat de portal atît cît îngăduia un bogat gard de fier din secolul al XV-lea, care o ferește, și auzeam foșnind liniștit în adierea nopții nenumăratele tufișuri care prind rădăcini și cresc din belșug pe toate reliefurile bătrînelor dărîmături. O lumină apărută la o fereastră din vecini a luminat o clipă pe sub boltiri o mulțime de statuete încîntătoare, îngeri și sfinți care citesc într-o mare carte deschisă pe genunchii lor, sau care vorbesc și predică, cu degetul în sus. Astfel unii învață, alții predau altora. Admirabil prolog pentru o biserică, ce nu este altceva decît Cuvîntul,

devenit marmură, bronz și piatră ! Gingașe cuiburi de rîndunică, vîrîte peste tot, rotunjesc fermecător arhitectura severă.

Apoi lumina s-a stins și n-am mai văzut nimic decît vasta ogivă de aproape optzeci de picioare, larg deschisă, fără cercevele și fără obloane, spintecînd turnul de sus pînă jos și lăsîndu-mi privirea să pătrundă în întunecoasele măruntaie ale clopotniței. În această fereastră se înscrisa, micșorată de perspectivă, fereastra opusă, și ea larg deschisă și ale cărei rozasă și cercevele, ca trase cu cerneală, se profilau cu o puritate de nespus pe cerul limpede și metalic al amurgului. Nimic mai melancolic și mai ciudat decît ogiva mică, elegantă și albă, în ogiva mare și neagră.

Așa a fost prima mea vizită la catedrala din Colonia.

Nu ți-am spus nimic de drumul de la Aix-la-Chapelle la Colonia. Nu-i mare lucru de spus. Este un simplu peisaj picardian sau tourainian ¹⁶², o cîmpie înverzită sau dată în copt, cu cîte un ulm strîmb pe alocuri și cu o perdea gălbuie de plop în ultimul plan. Nu urăsc genul acesta pașnic, dar mă bucur de el fără să mor de entuziasm. În sate, țărănci bătrîne trec ca niște spectre, înfășurate în mantii lungi de stambă cenușie sau de un roșu șters ale căror glugi le cad pe ochi ; tinerele, cu fuste scurte, avînd pe cap o scufie plină de paiete și mărgele de sticlă, ce de-abia le ascund frumoasele cosițe, prinse deasupra cefeii cu o săgeată mare de argint, spală cu vioiciune în fața caselor, și cînd se apleacă, își arată trecătorilor pulpele, ca în tablourile bătrînilor maestri olandezi. Cît privește bărbații, ei sînt gătiți cu șorțuri de lucru și cu o pălărie ca un joben, ca și cum ar fi țărani unei țări constituționale.

Cît despre drum, plouase și era plin de noroi. N-am întîlnit pe nimeni decît, din cînd în cînd, cîte un muzicant tînăr și blond, slab și palid, care mergea la balurile de la Aix-la-Chapelle sau de la Spa, cu tasca într-o parte, cu contrabasul în spinare, învelit într-o zdreanță verde, cu toiagul într-o mînă și cu cornul în cealaltă ; îmbrăcat în haine albastre, cu o vestă înflorată, cravată albă și pantaloni pe jumătate lipiți de pulpe, dar răsfrînți deasupra cizmelor din cauza noroiului ; un biet pîrlit gătit în partea de sus de bal și în cea de jos de drum. Am mai văzut, pe un ogor vecin cu drumul, un vîntător de prin partea locului astfel îmbrăcat : pălărie rotundă verde ca mărul cu o panglică lată liliachie din saten spălăcit, cămașă cenușie, nas mare, pușcă.

Într-un frumușel oraș pătrat, mărginit de ziduri de cărămidă și cu turnuri în ruină, aflat la jumătatea drumului și al cărui nume nu-l știu, am admirat patru călători grozavi care stăteau,

cu geamurile deschise, la parterul unui han, în fața unei mese pantagruelice încărcate cu cărnuri, pește, vinuri, pateuri, fructe ; bind, tăind, mușcînd, răsucind, rupînd bucăți, devorînd ; unul roșu, altul cărămiziu, al treilea purpuriu, al patrulea vînăt, precum patru personificări vii ale lacomilor și mîncărilor. Mi s-a părut că văd pe zeul Goulou, pe zeul Gluton, pe zeul Goinfre și pe zeul Gouliaf ¹⁶³ stînd la masă în jurul unui munte de mîncare.

De altfel în această țară, hanurile sînt excelente, cu excepția, totuși, a hanului la care am stat la Aix-la-Chapelle, care nu a fost decît acceptabil (*Hotelul Împăratului*), unde aveam în cameră, ca să-mi ție cald la picioare, un superb covor pictat pe pardoseală, splendoare care justifică probabil scumpetea exorbitantă a pomenitului Gasthof *.

Și ca să termin cu Aix-la-Chapelle, reproducerea proaste înfloresc aici la fel ca în Belgia. Pe o stradă mare ce dă în piața primăriei m-am văzut expus în vitrina unei prăvălii, cot la cot cu Lamartine, ilustră și dragă tovarășie. Portretul prost făcut al acestei reimprimări prusace era totuși ceva mai puțin urît decît toate caricaturile oribile pe care negustorii de poze și librării, înțelegîndu-i și pe editorii mei de la Paris, le vînd publicului credul și speriat ca fiind imaginea mea exactă ; calomnie mîrșavă împotriva căreia protestez aici solemn. *Coelum hoc et conscia sidera testor* **.

Trăiesc de altfel ca un neamț perfect. Cinez cu șervete, mari cît batistele, și mă culc pe niște cearceafuri mari cît șervetele. Mănînc pulpă de miel cu cireșe și iepure cu prune și beau un vin grozav de Rin și un vin grozav de Mosella, pe care un francez isteț, cinînd ieri la cîțiva pași de mine, l-a botezat *vin de demoirelle*. Același francez, după ce și-a cinstit cana cu vin, a formulat următoarea axiomă : *apa din Rin nu face cît vinul de pe Rin*.

În hanuri, stăpînul, slujitorii și slujnicele, nu vorbesc decît nemțește ; există însă întotdeauna un „garçon“ care vorbește franțuzește, franțuzească, ce-i drept, cam colorată din pricina mediului german în care este cufundată ; însă această variantă nu este lipsită de farmec. Ieri, l-am auzit tot pe călătorul amintit întrebîndu-l pe chelner și, arătîndu-i farfuria pe care tocmai i-o adusese : Ce-s astea ? Băiatul i-a răspuns cu demnitate : *sînt cățeluși*. Erau de fapt porumbei ¹⁶⁴.

De altfel, un francez ca mine, care nu știe nemțește, își pierde vremea dacă se adresează „oberului“, cum i se spune pe aici, cu

* Han, hotel, ospătărie (lb. germană).

** Iau martor acest cer și astrele care sînt părtașe la fapta noastră.

alte întrebări decît cele prevăzute și tipărite în Călăuza călătorului. „Garçon“-ul are numai o spoială de limbă franceză ; dacă rîci nițel, afli pe neamț, neamțul pur, neamțul surd.

Ajung acum la cea de-a doua vizită a mea la Domul din Colonia.

M-am întors dis-de-dimineată. — Ajungi la această biserică-capodoperă printr-o curte cu cocioabe. Aici ești asediat de femei sărace. În timp ce le împărțeam ceva mărunțiș, mi-am amintit că înainte de ocupația franceză se aflau la Colonia douăsprezece mii de cerșetori, care aveau privilegiul de a transmite urmașilor locurile fixe și speciale unde stăteau. Această instituție a dispărut. Aristocrațiile se năruie. Veacul nostru nu mai respectă nici cerșetoria ereditară cum n-a respectat nici pairia¹⁶⁵ ereditară. Bieții coate-goale nu mai știu ce să lase moștenire familiilor lor.

După ce treci de cerșetore, pătrunzi în biserică.

O pădure de stîlpi, de coloane și colonașe, oblojite la bază de gîrdulețe de scîndură, pierzîndu-și vîrfurile într-o încîlceală de bolți joase, de curburi diferite și înălțimi inegale, făcute din șipci ; în biserică, puțină lumină ; toate aceste bolți joase nu lasă să urce privirea mai sus de patruzeci de picioare ; la stînga patru-cinci vitralii strălucitoare coboară din tavanul de lemn la pardoseala de piatră ca niște falduri largi de topaze, smaralde și rubine ; la dreapta, o harababură de scări, scripeți, frînghii, căpriori, trolii și macarale ; în fund, un cînt bisericesc, vocea gravă a cîntăreților și dascălilor, frumoasa latină a psalmilor străbătînd bolta în unde contopite cu mirosul de tămîie, o orgă minunată cu vaier de o suavitate de nespus ; în primul plan, scîrțîitul ferăstraielor, geamătul căpriorilor și al macaralelor, tărăboiul asurzitor al ciocanelor pe scînduri ; așa mi-a apărut Domul din Colonia la interior.

Această catedrală gotică este îmbinată cu un atelier de dulgherie ; ea, nobila stareță este măritată brutal cu un zidar, domnița de neam este silită să asocieze răbdătoare obiceiurile ei liniștite, viața augustă și discretă, imnurile, rugăciunea și reculegerea, cu uneltele, cu vacarmul, cu dialogurile grosolane. Toată această *mezalianță* îți dă mai întîi o impresie bizară, care provine din faptul că la noi nu se mai vîd construindu-se catedrale gotice, dar după o clipă impresia se împrășteie cînd stai să te gîndești că, la urma urmelor, nimic nu-i mai simplu decît să construiești o catedrală gotică. Macaraua de la clopotniță are un sens. A fost reluată opera întreruptă în 1499. Vuietul de dulgheri și cioplitori în piatră este necesar. Se continuă cate-

drala din Colonia și, cu voia lui Dumnezeu, va fi terminată. Și va fi foarte bine dacă oamenii vor ști să o sfîrșească ¹⁶⁶.

Stîlpii ce poartă bolțile de lemn, fac naosul care într-o zi va uni absida cu clopotnița.

Am cercetat vitraliile datînd de pe timpul lui Maximilian ¹⁶⁷ și care sînt zugrăvite cu robusta și măreața exagerare a renașterii germane. Sînt aici din belșug regi și cavaleri cu chipuri severe, cu înfățișare superbă, cu panașuri imense, cu eșarfe fil-fîind sălbatic, cu coifuri uriașe, cu spade enorme, înarmați ca niște călăi, încordați ca niște arcași, gâtiți ca niște cai de luptă. Au pe lingă ei soțiile lor, mai bine zis pe femelele lor formidabile, îngenucheate pe la colțurile vitraliilor, cu profiluri de leoaice și de lupoalice. Soarele trece prin aceste chipuri, le pune flăcări în ochi și le face să trăiască.

Unul din vitralii reproduce o temă frumoasă pe care am mai întîlnit-o de multe ori în genealogia Sfintei Fecioare. În partea de jos a tabloului, uriașul Adam, în veșminte de împărat, stă culcat pe spate. Din pîntecele lui crește un arbore mare ce umple întreg vitraliul și pe ramurile căruia apar toți străbunii încoronați ai Mariei, David cîntînd la harfă, Solomon gînditor; în vîrfurile copacului, într-o despărțitură de un albastru tare, o ultimă floare se întredeschide și lasă să se vadă Sfînta Fecioară purtînd copilul.

Cîțiva pași mai departe, am citit pe un stîlp mare acest epitaf trist și resemnat:

INCLIT VS ANTE FVI, COMES EMVNDVS
VOCITATVS, HIC NECE PROSTATVS, SVB
TEGOR VT VOLVI, FRISHEIM, SANCTE,
MEVM FERRO, PETRE, TIBI COMITATVM,
ET MIHI REDDE STATUM, TE PRECOR,
AETHEREVM, HAEC LAPIDUM MASSA
COMITIS COMPLECTITUR OSSA *

L-am transcris așa cum este el rînduit pe o placă verticală de piatră, în chip de proză, fără indicarea hexametrilor și a pentametrilor nițel barbari ce formează distihurile. Versul cu

* Am fost înainte vestit și conte ales

Doborît aici prin omor și acoperit de mormînt

De îndată ce m-am rostogolit. Oh, Sfînte, O! Petre,

Îți ofer comitatul meu și tu redă-mi condiția cerească.

Acest morman de pietre cuprinde într-o îmbrățișare oasele unui conte.

cesură rimată care termină inscripția conține o greșeală de cantitate, *massa*, care m-a mirat, întrucît evul mediu știa să facă versuri latine.

Brațul stîng al transeptului* este de-abia indicat și se termină cu un mare paraclis rece, urît, plecticos și prost mobilat, cu citeva confesionale*. M-am grăbit să mă întorc în biserică și, ieșind din paraclis, trei lucruri m-au izbit aproape în același timp: la stînga mea, un mic amvon încîntător din secolul al XVI-lea, foarte spiritual conceput și foarte delicat strunjit în stejar negru; ceva mai încolo, balustrada corului, model rar și deplin al delicatei forjerii de secol al XV-lea; în fața mea, o foarte frumoasă tribună cu pilaștri mici și robuști și cu arcade joase, în stilul prerenasterii noastre și care-mi închipui că a fost așezată acolo pentru trista regină refugiată, Maria de Medicis¹⁶⁸.

La intrarea în cor, într-un elegant dulăpior rococo scînteiază și lucește o adevărată madonă italiană, încărcată de paiete și fluturări, cu al ei bambino. Sub această opulentă madonă cu brățări și coliere de perle, este pus, pare-se ca o antiteză, un butuc masiv drept cutia milei, fasonat în secolul al XII-lea, cu ghirlande de lanțuri și lacăte de fier și pe jumătate înfundat într-un bloc de granit grosolan sculptat. S-ar zice un trunchi de copac îngropat într-un pavaj.

Cînd mi-am ridicat ochii am văzut atîrnînd de ogiva de deasupra capului niște vergele aurite legate la un capăt de o bară transversală. Alături de vergele se află o inscripție: — *Quot vides pendere baculos, tot episcopus annos huic Agrippinae preofuit ecclesiae* *. — Îmi place felul acesta sever de a număra anii și de a ține viu înaintea ochilor arhiepiscopului timpul folosit sau pierdut. Acum atîrnă de boltă trei vergele.

Corul reprezintă interiorul acestei abside celebre care, la drept vorbind, este la ora actuală întreaga catedrală din Colonia întrucît clopotniței îi lipsește fleșa, naosului îi lipsește bolta și bisericii transeptul.

În cor sînt bogății din belșug. Sacristii pline de lucrături delicate în lemn, capele pline cu sculpturi severe; tablouri din toate epocile, morminte de toate formele: episcopi de granit culcați într-o fortăreață, episcopi de jasp negru culcați pe un pat purtat de o procesiune de figurine pline de jale, episcopi de marmură culcați sub o rețea metalică, episcopi de bronz culcați pe jos, episcopi de lemn îngenucheați în fața altarelor; locotenenți

* Cite toiege vezi că atîrnă, atîția ani a fost el episcop în fruntea acestei biserici agrippine.

generali de pe vremea lui Ludovic al XVI-lea stînd într-un cot pe mormintele lor ; cavaleri de pe timpul cruciadelor culcați cu cîinele ce se freacă cu dragoste de picioarele lor de oțel ; statui de apostoli acoperiți cu veșminte de aur ; confesionale de stejar cu coloane răsucite ; strane mărețe pentru clerici ; cristelnițe gotice în formă de sicriu, tripticuri încărcate de statuete ; fragmente frumoase de vitralii ; grupuri statuare cu bunăvestire, din veacul al XV-lea, pe fond de aur cu bogate aripi multicolore pe deasupra și albe pe dedesubt, cu îngerul care se uită la Sfînta Fecioară și aproape că o rîvnește ; tapiserii pictate după desene de Rubens ; grilajuri de fier pe care le-ai crede de Metzsis-Quentin ¹⁶⁹, dulapuri cu voleuri pictate și aurite, ai crede de Franc-Floris ¹⁷⁰.

Însă, trebuie să ți-o spun, toate acestea sînt teribil de stricate. Dacă cineva construiește catedrala din Colonia pe dinafară, nu știu cine o dărimă pe dinăuntru. Nici un mormînt care să nu aibă figurinele smulse sau trunchiate ; nici un grilaj care să nu fie ruginit acolo unde a fost aurit. Peste tot praf, cenușă și murdărie. Muștele necinstesc chipul venerabil al arhiepiscopului Filip de Heinsberg. Omul de bronz culcat pe lespede, Conrad de Hochstetten, care a putut să construiască această catedrală, nu poate astăzi să zdrobească păianjenii care, cu miile lor de fire, îl țin legat de pămînt ca pe Guliver. Vai ! Brațele de bronz nu fac cît cele de carne.

Cred că o statuie bărboasă a unui bătrîn culcat, zărită într-un ungher întunecos, spartă și mutilată, este de Michelangelo. Asta îmi amintește că am văzut la Aix-la-Chapelle, zăcînd într-un ungher al bătrînei mănăstiri-cimitir, ca niște trunchiuri de copaci ce așteaptă să fie cojite, faimoasele coloane antice de marmură luate de Napoleon și reluate de Blücher ¹⁷¹.

Unul din lucrurile pe care îl repet mereu în zilele noastre este : la ce bun ?

În toată pagina asta n-am văzut decît două morminte nițel mai respectate și șterse uneori de praf, cenotafurile * conților de Schauenburg. Se pare că cei doi conți sînt unul dintre acele cupluri imaginate de Virgiliu. Au fost frați, fiind amîndoi arhiepiscopi de Colonia, amîndoi îngropați în același cor, amîndoi avînd morminte foarte frumoase din secolul al XVII-lea, înălțate unul în fața celuilalt. Adolf se uită la Anton.

Am omis dinadins pînă acum să-ți vorbesc mai amănunțit de construcția cea mai venerată ce se află în catedrala din Colonia, faimosul mormînt al celor trei magi. Este o cameră destul de mare din marmură de toate culorile, închisă printr-un grilaj gros de aramă ; arhitectură hibridă și bizară în care se conto-

pesc două stiluri, Ludovic al XIII-lea și Ludovic al XIV-lea, cu tot ce au ele mai cochet și mai greoi. Camera se află în spatele altarului mare din capela principală a absidei. Trei turbane în desenul grilajului principal izbesc privirea de la bun început. Ridici ochii și vezi un basorelief reprezentînd închinarea magilor ; îi cobori și citești acest distih mediocru :

Corpora sanctorum recubant hic terna magorum

Ex his sublatum nihil est alibiva locatum *.

Și-ți vine în minte o idee, totodată nostimă și gravă. Aici zac deci trei regi legendari ai Orientului care au venit, conduși de stea, *ab Oriente venerunt* **, să se închine unui copil dintr-un staul, *et procidentes adoraverunt* ***. M-am închinat și eu la rîndul meu. Mărturisesc că nimic pe lume nu mă încîntă mai mult ca această legendă de O mie și una de nopți înglobată în Evanghelie. M-am apropiat de mormînt și prin grilajul, a cărui desime îl apără cu strășnicie de privirile trecătorilor, am zărit, în spatele unui geam întunecos, în umbră, o mare și minunată raclă bizantină din aur masiv, scînteind de arabescuri, de perle și de diamante, tot așa cum întrevezi, prin negura a douăzeci de veacuri, în spatele întunecatei și sumbrei rețele de tradiții ale bisericii, orientala și strălucitoarea poveste a celor trei regi.

De ambele părți ale grilajului venerat, două mîini de aramă aurită ies din marmură și fiecare întredeschide o cutie de pomeni dedesubtul cărora diaconul a pus să se graveze această provocare indirectă : — *Et apertis thesauris suis obtulerunt et munera* ****.

În fața mormîntului ard trei candelă de aramă din care una poartă numele : *Gaspar*, cealaltă *Melchior*, și cea de-a treia *Balthazar*. Este o idee isteată aceea de a evoca numele celor trei magi în fața mormîntului.

Cum tocmai mă retrăgeam, am simțit că ceva ascuțit mi-a străpuns talpa cizmei ; am coborît privirea ; era capul unui cui de aramă înfipt într-o mare lespede de marmură pe care pășeam. Examinînd lespede, mi-am amintit că Maria de Medicis a vrut ca inima să îi odihnească sub pardoseala catedralei din Colonia, în fața capelei celor trei magi. Lespedea pe care o călcam în picioare acoperea fără îndoială inima ei. Altădată se afla pe les-

* Aici odihnesc cele trei trupuri ale preasfinților magi și din aceste trupuri nimic nu a fost sustras și așezat în altă parte.

** ... au venit din Orient.

*** ... și prosternîndu-se s-au închinat.

**** ... Și deschizîndu-și comorile, i-au oferit daruri ¹⁷².

pede, și i se mai vede încă urma, o placă de aramă sau de bronz aurit purtând, după moda germană, blazonul și epitaful moartei și la ținutirea căreia folosise cuiul care îmi zdrelise cizma. Când francezii au ocupat Colonia, ideile revoluționare, și probabil vreun căldărar speculant, au smuls placa cu floarea de crin¹⁷³, ca de altfel și altele care o înconjurau, căci o mulțime de cuie de aramă, ce ies din lespezile învecinate, dau de gol și sînt mărturia unor astfel de smulgeri. Biata regină ! s-a văzut întîi ștearsă din inima lui Ludovic al XIII-lea, fiul ei, apoi din amintirea lui Richelieu¹⁷⁴, pe care-l crease ; iar acum iat-o ștearsă și de pe pămînt !

Ce întorsături ciudate au destinele oamenilor ! Maria de Medicis, văduva lui Henric al IV-lea, exilată, părăsită, cerșetoare, așa cum a fost și fiica ei, Henriette¹⁷⁵, văduva lui Carol I, venită, cîțiva ani mai tîrziu, în 1642, să moară la Colonia, în casa Ibach, Sterngasse nr. 10, chiar acolo unde se născuse, cu șaizeci și cinci de ani în urmă, în anul 1577, Rubens, cel ce avea să fie pictorul ei.

Domul din Colonia, despuiat de supramărirea fantastică dată obiectelor de amurg și căreia eu îi zic *măreție crepusculară*, mi s-a părut, ca să fiu sincer, că, văzut la lumina zilei, pierde un pic din sublimul lui. Linia rămîne mereu frumoasă, dar se profilează cu o oarecare uscăciune. Asta ține poate de îndîrjirea cu care arhitectul actual astupă și lipește cu chit venerabila absidă. Bisericile vechi nu trebuie refăcute ca să arate ca noi. Operația aceasta, care micșorează liniile voind să le fixeze, face să dispară misterul vag al conturului. Așa cum este acum, ca ansamblu de construcții, prefer clopotnița începută decît absida terminată. În orice caz, fără intenția de a supăra pe cei cîțiva rafinați care ar vrea să facă din Domul din Colonia Parthenonul¹⁷⁶ arhitecturii creștine, nu văd, în ce mă privește, de ce n-aș prefera acest început de catedrală vechilor noastre Notre-Dame întregi din Amiens, Reims, Chartres și Paris.

Catedrala din Beauvais, rămasă și ea în stare de absidă, de-abia cunoscută și foarte puțin lăudată, mărturisesc că nu mi se pare, nici ca masă, nici ca amănunte, inferioară catedralei din Colonia.

Primăria din Colonia, situată destul de aproape de catedrală, este una din acele încîntătoare clădiri-arlechin alcătuite din piese provenind din toate epocile și din fragmente aparținînd tuturor stilurilor, așa cum vechile comune și-au făcut ele singure legile, obiceiurile și costumele. Modul de alcătuire al unor astfel de clădiri și comune este interesant de studiat. A fost mai degrabă

aglomerare decît construire, creştere treptată, mărire la întîmplare, încălcarea vecinătăţilor ; nu s-a făcut nimic după un plan reglementat şi trasat dinainte ; totul s-a format treptat, după nevoile care se iveau.

Astfel primăria din Colonia, ce are probabil la temelie o pivniţă romană, nu era spre 1250 decît o clădire gravă şi severă cu ogive ca Maison-aux-Piliers a noastră ; apoi localnicii au înţeles că le trebuie un turn pentru clopotul de alarmă, pentru mobilizări şi pentru paznicii de noapte, aşa că în secolul al XIV-lea s-a construit acest turn frumos, şi burghez şi feudal ; apoi sub Maximilian, suflul vesel al Renaşterii a început să bată în întunecoasele frunzişuri de piatră ale catedralelor, o nevoie de eleganţă şi de podoabă s-a răspîndit pretutindeni. Municipalitatea din Colonia a simţit astfel nevoia să-şi împodobească primăria ; a fost chemat din Italia vreun elev arhitect al lui Michelangelo, sau din Franţa vreun sculptor, prieten al tînarului Jean Goujon ¹⁷⁷ şi la faţada neagră din secolul al XIII-lea a fost adaptat un portic triumfal şi magnific. Cîţiva ani mai tîrziu le-a trebuit localnicilor, pe partea grefei, o alee de plimbare, şi au construit o încîntătoare curte interioară cu galerii cu arcade, somptuos înveselite de blazoane şi de basoreliefuri, pe care eu am văzut-o, dar pe care, peste doi-trei ani, n-o va mai vedea nimeni, căci este lăsată să cadă în ruină. În sfîrşit, sub Carol Quintul s-a recunoscut că era nevoie de o sală mare pentru licitaţii, pentru strigări, pentru adunările de tîrgoveţi, şi s-a înălţat în faţa foisorului şi a porticului, un bogat corp de locuinţe din cărămidă şi piatră de un admirabil gust şi cu o sistematizare plină de nobleţe. — Astăzi, edificiul din secolul al XIII-lea, foisorul din al XIV-lea, porticul şi curtea interioară de pe vremea lui Maximilian, hala de pe vremea lui Carol Quintul, îmbătrînite împreună de timp, încărcate de tradiţii şi amintiri, de evenimente, sudate şi grupate de întîmplare în chipul cel mai original şi mai pitoresc, alcătuiesc primăria din Colonia.

În treacăt fie spus, dragă prietene, atît ca expresie de artă cît şi ca expresie a istoriei, aşa ceva este preferabil construcţiei reci şi şterse, bastardă prin tripla ei faţadă încărcată de arhive, bastardă prin economica şi meschina monotonie a ornamentaţiei, în care totul se repetă şi nimic nu străluceşte, bastardă prin acoperişurile ei trunchiate, fără creste şi fără coşuri, în care nişte zidari oarecare din zilele noastre îneacă, chiar faţada bunei noastre primării din Paris, încîntătoarea capodoperă a lui Boccador ¹⁷⁸. Sîntem nişte oameni ciudaţi, lăsăm să se dărîme hotelul Trémouille şi construim altceva ! Admitem ca nişte

domni ce-și spun și se cred arhitecți, să coboare pe furiș, cu două-trei picioare, adică să-l desfigureze complet, frumosul acoperiș ascuțit al lui Dominique Boccador, ca să-l împopoțoneze, vai ! cu un pod neted pe care l-au inventat ei. Vom fi oare mereu același popor care-l admiră pe Corneille dar care pune pe dl. Andrieux ¹⁷⁹ să-l retușeze, să-l pieptene și să-l îndrepte ? — Dar hai, să ne întoarcem la Colonia.

M-am urcat în foișor și de acolo, sub un cer cenușiu și mohorât, potrivit însă cu clădirile și gândurile mele, am văzut întinzându-se jos admirabilul oraș.

Colonia pe Rin, ca Rouen pe Sena, ca Anvers pe Escaut, ca toate orașele așezate pe o apă prea lată ca să poată fi trecută cu ușurință, are forma unui arc de cerc a cărui coardă o formează fluviul.

Acoperișurile sînt de ardezie, strînse unele lîngă altele, ascuțite ca o ilustrată îndoită ; străzile sînt înguste, pinioanele sînt profilate. O curbă roșcată de ziduri și jgheaburi de cărămidă, ce apare pretutindeni deasupra acoperișurilor, strînge orașul ca o cingătoare, închisă chiar de fluviu, în aval de către turnulețul *Thürmchen* * și în amonte de către superbul turn *Bayenthurm* din crenelurile căruia se ridică un episcop de marmură care binecuvîntează Rinul. De la *Thürmchen* la *Bayenthurm*, orașul desfășoară pe malul fluviului ferestre și fațade pe o lungime de o leghe. Către mijlocul acestei lungi linii un pod mare de vase, ușor arcuit împotriva curentului, traversează fluviul, foarte lat aici, și se duce la malul celălalt, legînd grămada de clădiri înnegrite, Colonia, de Deuz, mică aglomerare de case albe.

În însăși masa citadină a Coloniei, din mijlocul acoperișurilor, turnulețelor și mansardelor pline de flori, se înalță detașîndu-se, vîrfurile foarte diferite a douăzeci și șapte de biserici, printre care, fără a mai socoti catedrala, patru maiestuoase biserici romanice, fiecare de un desen diferit, demne prin mărimea și frumusețea lor, de a fi ele însele catedrale. Sfîntul Martin la nord, Sfîntul Géréon la vest, Sfinții Apostoli la sud, Sfînta Maria a Capitoliului la răsărit, se înlănțuie ca niște imense încolăcirii de abside, de turnuri și de clopotnițe.

Dacă cercetezi orașul în amănunt, totul trăiește și palpită ; podul este plin de trecători și de trăsuri, fluviul este acoperit de pînze, malul este străjuit de catarge. Toate străzile sînt niște furnicare, toate răscrucile vorbesc, toate acoperișurile cîntă. Ici-colo pîlcuri de copaci ce mîngîie cu blîndețe casele înnegrite și vechile edificii de piatră din secolul al XV-lea se contopesc cu

* *Thürmchen* în lb. germană înseamnă turnuleț.

monotonia acoperişurilor de ardezie şi a faţadelor de cărămidă cu lungă lor friză de flori, fructe şi frunzişuri sculptate, pe care vin să se așeze veseli, porumbeii.

În jurul marii comunităţi de negustori prin industria ei, de militari prin poziţia ei, de marinari prin fluviul ei, se întinde şi se lărgeste în toate sensurile o vastă şi bogată cîmpie ce se pleacă şi se pierde spre Olanda şi pe care Rinul o străbate dintr-o parte într-alta. Ea este încununată la nord-est de cele şapte culmi istorice, cuib minunat de tradiţii şi legende, ce se cheamă Şapte-Munţi ¹⁸⁰.

Astfel Olanda şi comerţul ei, Germania şi poezia ei, se înalţă ca cele două mari aspecte ale spiritului omenesc, pozitivul şi idealul, pe cerul Coloniei, ea însăşi oraş al negoţului şi al visării.

Coborînd din foişor, m-am oprit în curte în faţa încîntătorului portic din vremea Renaşterii. Îi spuneam adineauri *portic triumfal*, ar fi trebuit să zic *portic de triumf*; căci cel de-al doilea etaj al splendidei compoziţii este format dintr-o serie de mici arcuri de triumf, alipite ca nişte arcade şi dedicate, după cum o dovedesc inscripţiile epocii, primul lui Cezar, al doilea lui August, al treilea lui Agrippa ¹⁸¹, întemeietorul oraşului Colonia (*Colonia Agrippina*), al patrulea lui Constantin, împăratul creştin, al cincilea lui Justinian ¹⁸², împăratul legislator, al şaselea lui Maximilian, împăratul atunci în viaţă. Pe faţadă, sculptorul-poet a cizelat trei basoreliefuri care reprezintă pe cei trei împlînzitori de lei, Milon din Crotona ¹⁸³, Pepin cel Scurt şi Daniel ¹⁸⁴. La cele două capete a pus pe Milon din Crotona care doboară leii cu puterea corpului şi pe Daniel care îi supune cu forţa spiritului; între Daniel şi Milon, şi ca o legătură naturală ţinînd în acelaşi timp şi de unul şi de celălalt, l-a aşezat pe Pepin cel Scurt, atacînd fiarele cu amestecul de vigoare fizică şi de vigoare morală ce caracterizează soldatul. Între forţa pură şi gîndirea pură, curajul. Între atlet şi profet, eroul.

Pepin are spada în mînă; braţul stîng înfăşurat în mantie este vîrît în gura leului; leul cu ghearele scoase şi fălcile deschise, se înalţă pe picioarele din spate, în atitudinea formidabilă care pe blazoane se cheamă a „leului ce se tîrăşte”; Pepin îl întîmpină cu vitejie, se luptă. Daniel stă drept, imobil, cu braţele atîrnînd, cu ochii ridicaţi la cer în timp ce leii drăgăstoşi se vînzolesc la picioarele lui; spiritul nu luptă, el triumfă. Cît despre Milon din Crotona, cu braţele prinse într-un copac, se zbate iar leul îl sfîşie; este agonia trufiei oarbe şi lipsite de inteligenţă care crede în muşchii şi în pumnii ei; forţa în sine este învinsă. Cele trei basoreliefuri au o semnificaţie pro-

fundă. Ultimul este de un efect îngrozitor. Se desprinde din acest sumbru poem, poate fără ca poetul însuși s-o fi știut, nu știu ce impresie înspăimântătoare și fatală. E natura care se răzbună pe om, vegetalul și animalul care fac cauză comună, stejarul care îi vine leului în ajutor.

Din nefericire, arhivoltele, basoreliefurile, antablamentele *, impostele, cornișele și coloanele, întregul portic atât de frumos, este restaurat, răzuit, reîmbinat și văruiat într-un mod și de o curățenie ce deranjează.

Cum tocmai ieșeam din primărie, un om, mai degrabă îmbătrînit decît bătrîn, mai degrabă gîrbov decît îndoit, cu o înfățișare mizeră și cu un aer orgolios, străbătea curtea. Portarul, care mă condusese în turnul foisorului, mi-a atras atenția asupra lui. Acest om este un poet, care are veniturile lui, dar care trăiește prin cîrciumi compunînd epopei. Un nume, de altfel complet necunoscut. A făcut, îmi spuse călăuza mea care-l admira grozav, epopei împotriva lui Napoleon, împotriva revoluției din 1830, împotriva romanticilor, a francezilor și o altă frumoasă epopee în care-l invita pe actualul arhitect al Coloniei să continue catedrala în genul Panteonului ¹⁸⁵ din Paris. Epopei, fie. Însă omul era de o murdărie rară. N-am văzut în viața mea un caraghios mai puțin periat. Și cred că n-avem în Franța pe nimeni care să se compare cu acest poet arțăgos.

În schimb, cîteva clipe mai tîrziu, pe cînd traversam o străduță îngustă și întunecoasă, un bătrînel cu privirea vie a ieșit deodată din prăvălia unui bărbier și a venit drept la mine răcnind : Tomnule ! Tomnule ! tunneata franțuz ! oh, franțuji ! ran ! plan ! plan ! ran ! plan ! plan ! război cu toată lumea ! prafi ! prafi ! Napoleon, nu-i așa ? Război cu toată Europa ! oh ! franzujii ! tare prafi ! tomnule ! Cu paioneta în toți prusacii ! o pătăiță bună ca la Iena ! Prafo franțujii ! ran ! plan ! plan !

Îți mărturisesc că mi-a plăcut cuvîntarea lui. Franța este mare în amintirile și în speranțele acestor națiuni nobile. Întregul țărîm al Rinului ne iubește, era cît pe ce să zic că ne așteaptă.

Seara, cînd s-au aprins stelele, m-am plimbat pe celălalt mal al fluviului, pe partea opusă Coloniei. Aveam în fața mea întreg orașul, ai cărui nenumărați stîlpi masivi și clopotnițe negre se profilau cu toate amănuntele lor pe cerul palid al amurgului. La stînga mea se înălța, ca punct culminant al Coloniei, înalta fleșă a bisericii Sfîntul Martin cu cele două turnulețe ajurate. Aproape în fața mea, sumbra absidă-catedrală, cu micile clopotnițe ascuțite, părea un arici monstruos tupilat la marginea apei. Macaraua clopotniței era parcă coada, iar cele două felinare

aprinse la partea de jos a acestei mase întunecoase erau parcă ochii înflăcărați. N-auzeam în umbră decât înfiorarea mîngîitoare și tainică a valurilor la picioarele mele, pașii înăbușiți ai unui cal pe scîndurile podului de vase, și în depărtare, într-o fierărie, bătaia răsunătoare a unui ciocan pe nicovală. Nici un alt zgomot al orașului nu traversa Rinul. Cîteva geamuri luceau vag, și de sub fierărie, cuptor de jăratec, punct scînteietor, cobora și se împrăstia pe fluviu o lungă diră luminoasă, ca și cum o pungă plină de foc s-ar fi golit în apă.

Acest frumos și sumbru ansamblu naștea în mintea mea o visare melancolică. Îmi spuneam : cetatea germanică a dispărut, cetatea lui Agrippa a dispărut, orașul Sfîntului Engelbert este încă în picioare. Cît timp oare va mai dăinui el ? Templul clădit acolo de sfînta Elena a căzut acum o mie de ani ; biserica construită de arhiepiscopul Anno va cădea și ea. Orașul este uzat de fluviul lui. În fiecare zi o piatră veche, o amintire, un vechi obicei, se desprind la frecarea a douăzeci de vapoare. Și nu fără urmări poate sta un oraș pe marea arteră a Europei. Colonia, deși mai tînără decît Trêves¹⁸⁶ și Soleure¹⁸⁷, două din cele mai vechi așezări ale continentului, s-a deformat și transformat de trei ori în curentul rapid și violent de idei ce o străbate, urcînd și coborînd fără încetare din orașele lui Wilhelm Taciturnul înspre munții lui Wilhelm Tell¹⁸⁸ și aducînd de la Maiența¹⁸⁹ afluenții din Germania și de la Strasbourg afluenții din Franța. Și iată o a patra epocă ce se întrevede pentru Colonia. Spiritul de *pozitivism* și de *utilitarism*, cum vorbesc barbarii actuali, o pătrunde și o cuprinde ; noutățile se furișează pretutindeni în labirintul arhitecturii ei antice ; străzile noi deschid goluri largi prin îngrămădeala gotică ; „bunul gust modern“ se instalează, construiește fațade Rivoli¹⁹⁰ și se bucură prostește de admirația prăvăliașilor ; există chiar versificatori beți care îndeamnă cetatea lui Conrad să semene cu Panteonul lui Soufflot. Mormintele arhiepiscopilor cad în ruină în catedrala, continuată astăzi din vanitate, nu din credință. Frumoasele țărănci, îmbrăcate în stacojiu și cu pieptănături împodobite cu aur și argint, au dispărut ; și aici, ca și la Paris, lucrătoarele tinere și cochete se plimbă pe cheiuri ; azi am văzut căzînd ultimele cărămizi din mănăstirea romanică a Sfîntului Martin, deoarece aici se va construi o cafenea Tortoni ; rînduri lungi de case albe dau feudalului și catolicului cartier Martyrs-de-Thèbes un aer fals de Batignolles¹⁹¹. Un autobuz trece peste străbunul pod de vase și te duce pentru șase parale de la Agrippina la Tuitium. — Vai ! Se duc vechile orașe !

ÎN LEGĂTURĂ CU CASA IBACH

Andernach

Prietene ! Prietene ! Lucrurile poate știu ce fac, dar cu siguranță, oamenii, nu. Adeseori confruntând istoria cu natura, în mijlocul veșnicelor comparații pe care mintea mea nu se poate împiedica să le facă între evenimentele în care Dumnezeu se ascunde și creațiunea prin care se arată, am tresărit deodată cu o teamă tainică, și mi-am închipuit că pădurile, lacurile, munții, tunetul adânc al norilor, floarea care-și înalță căpșorul când trecem, steaua care scînteiază în negurile zării, oceanul care vorbește și bubuie, și care mereu pare să amenințe pe cineva, sînt lucruri clarvăzătoare și teribile, pline de lumină și de cunoaștere, care se uită cu milă cum se mișcă pe dibuite în mijlocul lor, în noaptea care îi este proprie, omul, acest orgoliu căruia neputința îi leagă mîinile, această desertăciune pe care neștiința o leagă la ochi. Și nu m-ar mira ca pomul să fie conștient de roadele lui ; dar cu siguranță omul nu este conștient de destinul lui.

Viața și inteligența omului sînt supuse nu știu cărei mașini necunoscute și divine, numită de unii *providență*, de alții *întîmplare*, care amestecă, contopește, descompune totul, care-și tănuiește roțițele în întuneric și-și dezvăluie rezultatele la lumina zilei. Crezi că faci un lucru, și în realitate faci cu totul altul. *Uceus exit* *. Istoria e plină. Când bărbatul Caterinei de Medicis și iubitul Diane de Poitiers se lăsa tîrît în tainice plăceri alături de Philippe Duc, frumoasa fată piemonteză, el nu va zămisli numai pe Diane d'Angoulême pentru Orazio Farnese, ci va determina și viitoarea împăcare a aceluia dintre fiii săi care va fi Henric al III-lea cu acela dintre verii săi care va fi Henric al IV-lea ¹⁹³. Când ducele de Nemours cobora în galop treptele Sfintei Capele pe calul lui de luptă *Réal*, nu a adus la modă numai nebunia jocurilor periculoase, ci pregătea în același timp și moartea regelui Franței. La 10 iulie 1559, pe terenul de luptă de pe strada Saint-Antoine, atunci când Montgomery, șiroind de sudoare sub imensul lui panaș roșu, potrivea lancea în atac și dădea pîteni calului în întîmpinarea frumosului cavaler regal aplaudat de toate doamnele, nu i-au venit în gînd urmările ului-

* Iese un urciur ¹⁹².

toare ale luptei. Niciodată bețișorul unei zîne nu va fi săvîrșit ce a săvîrșit această lance. Adică, dintr-o lovitură, Montgomery îl va uide pe Henric al II-lea, va dărîma palatul Tournelles și va construi piața regală, va răsturna comedia providenței, suprimînd personajul și schimbînd decorul ¹⁹⁴.

Atunci cînd Carol al II-lea al Angliei, după lupta de la Worcester, s-a ascuns în scorbura stejarului, el a crezut că se ascunde, și atîta tot ; dar nu este așa ; el va dărui unei constelații numele de *stejarul domnesc*, iar lui Halley prilejul de a lua în derîdere faima lui Tycho ¹⁹⁵. Cînd cel de-al doilea soț al doamnei de Maintenon a revocat edictul de la Nantes și cînd parlamentul din 1688 l-a expulzat pe Iacob al II-lea, nu au făcut altceva decît să dea prilejul ciudatei bătălii de la Almanza, unde au putut fi văzute față în față, pe același cîmp de luptă, armata franceză comandată de un englez, mareșalul Berwick, și armata engleză comandată de un francez, Ruvigny, lord Galloway ¹⁹⁶. Dacă Ludovic al XIII-lea n-ar fi murit la 14 mai 1643, bătrînului conte de Fontana nu i-ar fi venit ideea să atace Rocroy peste cinci zile și un prinț eroic de douăzeci și doi de ani n-ar fi avut mărețul prilej ca la 19 mai, să devină marele Condé din ducele de Enghien ¹⁹⁷. Și în mijlocul acestui vîrtej de fapte care năpădesc cronologiile, cîte ecouri ciudate, cîte paralelisme extraordinare, ce de contralovituri năprasnice ! În mai 1664, după jignirea adusă ambasadorului său, ducele de Créqui ¹⁹⁸, Ludovic al XIV-lea dispune exilarea tuturor corsicanilor din Roma ; o sută patruzeci de ani mai tîrziu, Napoleon Bonaparte exilează Bourbonii din Franța.

Ce întunecime ! și ce de fulgere în această întunecime ! Către 1612, cînd tînărul Henri de Montmorency, pe atunci în vîrstă de șaptesprezece ani, vedea trebăluind în casa tatălui său, printre gentilomii slujitori, un copil palid și plăpînd, micul Laubespine de Châteauneuf, aducîndu-i ibricul cu apă și ținîndu-i să se spele în umila atitudine a slujbei sale, cine i-ar fi putut spune că acest copil de casă, atît de respectuos plecat în fața lui, va deveni ajutor de diacon, că acest ajutor de diacon va deveni ministru de justiție, că acest ministru de justiție va fi însărcinat să prezideze parlamentul din Toulouse, și că, douăzeci de ani mai tîrziu, acest copil de casă — ajutor de diacon — președinte, are să ceară pe ascuns dispense de la papă pentru a putea să-i taie capul, lui, stăpînului acestui netrebnic, lui, Henric al II-lea, duce de Montmorency, mareșal al Franței prin forța sabiei, pair al regatului prin grația Domnului ¹⁹⁹ ! Cînd președintele de Thou, în

cartea lui, lustruia, ascuțea și reactualiza cu grijă edictul lui Ludovic al XI-lea din 22 decembrie 1477, cine i-ar fi putut spune acestui tată că tocmai acest edict va fi toporul cu care Richelieu va tăia capul fiului lui avîndu-l drept coadă pe Laubardemont²⁰⁰ ? Și în mijlocul acestui haos sînt legi. Haosul nu este decît aparență, dedesubt este ordine. După lungi intervale, aceleași fapte cumplite care i-au îngrozit și pe strămoșii noștri se-ntorc ca niște comete, din cele mai întunecoase adîncimi ale istoriei. Sînt mereu aceleași capcane, aceleași prăbușiri, aceleași naufragii, izbite de aceleași stînci ; numele se schimbă, lucrurile dăinuie. Cîteva zile înainte de fatalul Paște din 1814, împăratul ar fi putut spune și el celor treisprezece mareșali ai lui : *Amen dico vobis, quia unus vestrum me traditurus est* *. — Și mereu un Cezar va adopta un Brutus²⁰² ; mereu un Carol I îl va împiedica pe un Cromwell²⁰³ să plece în Jamaica ; mereu un Ludovic al XVI-lea îl va împiedica pe un Mirabeau să pornească pe mare spre Indii ; mereu și pretutindeni regine crude vor fi pedepsite de fii cruzi ; mereu și pretutindeni regine ingrate vor fi pedepsite de fii ingrați. Orice Agrippină va zămisli un Neron²⁰⁴ care o va ucide ; orice Marie de Medicis va da naștere unui Ludovic al XIII-lea care o va surghiuni.

Și nu-ți dai seama în ce chip ciudat gîndul mă poartă, din idee în idee și aproape fără știrea mea, la aceste două femei, la aceste două italience, Agrippina și Maria de Medicis, care sînt cele două năluci ale Coloniei. Colonia este orașul reginelor-mame nefericite. Fiica lui Germanicus, mama lui Neron și la o distanță de o mie șase sute de ani, soția lui Henric al IV-lea, mama lui Ludovic al XIII-lea, și-au legat de Colonia numele și memoria. Dintre aceste două femei, devenite văduve, prima prin otravă, cea de-a doua prin pumnal, una, Maria de Medicis, a murit aici, cealaltă, Agrippina s-a născut aici.

Am vizitat la Colonia casa care a văzut-o pe Maria de Medicis dîndu-și ultima suflare, — casa Ibach, după unii, casa Jabach, după alții, și în loc să-ți spun ce-am văzut acolo, am să-ți spun la ce m-am gîndit. Iartă-mă, prietene, că de data aceasta n-am să-ți dau toate amănuntele care-mi plac și care, după mine, îl zugrăvesc pe om, îl explică prin învelișul lui și conduc gîndirea de la exteriorul la interiorul faptelor. De data aceasta am să mă abțin. Mi-e frică să nu te obosesc cu *festoa-nele* * și cu *astragalurile* * mele.

* Amin zic vouă că unul dintre voi mă va vinde²⁰¹.

Trista regină a murit aici, la 3 iulie 1642. Avea şaizeci şi opt de ani. Era surghiunită din Franţa de unsprezece ani. Rătăcise cam pretutindeni, în Flandra, în Anglia, fiind o povară pentru fiecare dintre aceste ţări. La Londra, Carol I a tratat-o cu demnitate; timp de trei ani, cât a stat acolo, i-a dat o sută de lire pe zi. Mai târziu, o spun cu regret, Parisul a înapoiat reginei Angliei ospitalitatea pe care Londra o oferise reginei Franţei. Henriette, fiica lui Henric al IV-lea şi văduva lui Carol I, a fost găzduită la Luvru. Ea a fost găzduită în nu ştiu ce magheriţă, fiind nevoită să stea în pat în lipsa oricărui vreasc, aşteptând cei câţiva ludovici cu care o împrumuta episcopul adjunct. Mama ei, văduva lui Henric al IV-lea, şi-a sfârşit zilele la Colonia aproape în acelaşi chip, în cea mai neagră mizerie. La cererea cardinalului-ministru, Carol I o gonise din Anglia. Îmi pare rău pentru domnescul şi melancolicul autor al lui *Eikon Basilike* ²⁰⁵, şi nu înţeleg cum omul care a ştiut să rămână rege în faţa lui Cromwell n-a ştiut să rămână rege în faţa lui Richelieu ²⁰⁶.

De altfel, insist asupra acestui amănunt plin de o sumbră semnificaţie: Maria de Medicis a fost urmată îndeaproape de Richelieu, care a murit la un an după ea. La ce bun aceste uri dintre trei fiinţe omenesti, la ce bun atâtea intrigi, atâtea prigoane, atâtea certuri, atîta făţarnicie, ca să moară toţi trei aproape la aceeaşi oră? — Domnul ştie ce face.

Există o tristă îndoială în legătură cu Maria de Medicis. Întotdeauna mi s-a părut că umbra aruncată de Ravailiac ²⁰⁷ atinge cutele lungii sale rochii. Am fost întotdeauna înspăimîntat de fraza cumplită pe care preşedintele Hénault a scris-o, poate fără intenţie despre regină: — *N-a fost prea surprinsă de moartea lui Henric al IV-lea.*

Mărturisesc că toate acestea fac să mi se pară mai minunată epoca senină, loială şi pompoasă a lui Ludovic al XIV-lea. Ludovic al XIV-lea înseamnă puterea ca Richelieu, plus majestatea; înseamnă măreţia lui Cromwell, plus seninătatea; Ludovic al XIV-lea nu înseamnă geniul stăpînului, ci geniul în jurul stăpînului, ceea ce îl face, poate, pe rege mai mic, însă domnia lui mai măreaţă. Cît despre mine, căruia, după cum ştii, îmi plac lucrurile reuşite şi întregi, fără a tăgădui toate obiectiile ce i se pot aduce, am avut întotdeauna o adîncă simpatie pentru gravul şi măreţul principe, de neam atît de mare, atît de potrivit, atît de bine înconjurat, rege încă din leagăn şi rege în mormînt; monarh adevărat în cea mai înaltă accepţiune a cuvîntului, suveran central al civilizaţiei, pivotul Europei, căruia i-a fost dat

să epuizeze, și să vadă, rînd pe rînd, în timpul domniei sale, apă-rînd, strălucind și dispărînd în jurul tronului său opt papi, cinci sultani, trei împărați, doi regi în Spania, trei în Portugalia, patru regi și o regină ai Angliei, trei regi ai Danemarcei, o regină și doi regi ai Suediei, patru regi ai Poloniei și patru țari ai Moscovei; stea polară a unui veac întreg care, timp de șaptezeci și doi de ani, a văzut rotindu-se în jurul ei toate constela-țiile !

Scrisoarea a XII-a

ÎN LEGĂTURĂ CU MUZEUL WALLRAF

Andernach

În afară de catedrală, de primărie și de casa Ibach, am vizitat la Schleis-Kotten, lângă Colonia, rămășițele apeductului subteran, care mergea, pe vremea romanilor, de la Colonia la Trèves și din care se mai găsesc astăzi urme în treizeci și trei de sate. Chiar în Colonia am văzut muzeul Wallraf. Tare aș fi tentat să-ți fac inventarul lui, dar te cruț. Ajunge să știi că, grație jafurilor baronului Hubsch, n-am mai găsit nici carul de luptă al vechilor germani, nici faimoasa mumie egipteană și nici tunul cu țeavă lungă de șase metri turnat la Colonia în anul 1400; am văzut în schimb aici un foarte frumos sarcofag roman și armura epis-copului Bernard de Galen. Mi s-a mai arătat și o enormă armură care pare-se că a aparținut unui general al imperiului, Jean de Wert; am căutat însă zadarnic marea lui spadă lungă de trei metri, sulița lungă asemeni cu parul lui Polyfem²⁰⁸ și marea lui cască homerică pe care, se zice, că doi oameni puteau cu greu s-o ridice.

Plăcerea de a vedea toate lucrurile acestea frumoase sau ciu-date, muzee, biserici, primării, este, trebuie să ți-o spun, binișor domolită de sîcîiala bacșișurilor. Pe malul Rinului, ca de altfel în toate regiunile foarte vizitate, bacșișul este un țințar foarte obraznic, care revine în fiecare clipă și în legătură cu orice, să-ți înțepe, nu pielea, ci punga. Ori, punga călătorului, prețioasa lui pungă, conține pentru el totul, de vreme ce sfînta ospitalitate nu mai există ca să-l primească în pragul caselor cu zîmbetul ei

blînd și cu o prietenie plină de mîndrie. Iată la ce grad de putere a fost ridicat bacșișul de deștepții localnici ai acestei regiuni. Îți expun faptele, nu exagerez cu nimic. — Intri într-un loc oarecare ; la poarta orașului, un străjer te întreabă la ce hotel crezi că ai să tragi, îți cere pașaportul, ți-l ia și-l păstrează. Diligența se oprește în curtea poștei ; surugiul, care tot drumul nu s-a uitat la tine nici măcar o dată, se prezintă, îți deschide ușa și-ți dă mîna cu un aer prea fericit. Bacșiș. Îndată după aceea, vine la rîndul lui ajutorul de surugiul, și avînd în vedere că toate acestea sînt interzise de poliție, îți ține o lungă cuvîntare care vrea să însemne : bacșiș. Se descarcă bagajele ; un nătărău îți coboară de pe acoperișul diligenței valiza și cufărul. Bacșiș. Un altul îți ia bagajele și ți le pune pe o roabă, te întreabă la ce hotel tragi, ți-o ia înainte și începe să alerge împingînd roaba. Ajunși la hotel, se ivește stăpînul care începe cu tine acest mic dialog care ar trebui să fie scris în toate limbile pe ușa tuturor hanurilor — Bună ziua, domnule. — Domnule, aș dori o cameră. — Foarte bine, domnule. (aparte) : — Du-l pe domnul la numărul patru ! — Domnule, aș vrea să cinez. Îndată, domnule, etc., etc. Te urci la numărul patru. Bagajul e acolo. Apare și omul, e cel care l-a adus cu roaba pînă la hotel. Bacșiș. Mai vine unul, ce vrea ? E cel ce ți-a dus bagajele în cameră. Îi spui — bine, am să-ți dau la plecare, cînd dau la toți slujitorii. — Domnule, îți răspunde omul, eu nu sînt de la hotel. Bacșiș. Ieși din hotel. Ai în față o biserică, o biserică frumoasă. Trebuie să intri. Ușile sînt închise. Isus a zis : *Compelle intrare* *. Preoții ar trebui să țină ușile deschise. Țîrcovnicii le închid ca să cîștige treizeci de parale. O bătrînă te-a văzut totuși în încurcătură, vine către tine și-ți arată un clopoțel alături de o ferestruică. Înțelegi, suni, ferestruica se deschide, țîrcovnicul se arată, ceri să vezi biserica, țîrcovnicul ia o legătură de chei și se îndreaptă spre ușa. În clipa în care ești cît pe ce să intri în biserică, te simți tras de mîneacă ; e îndatoritoarea bătrînă pe care tu, nerecunoscător, ai uitat-o și care s-a ținut după tine. Bacșiș. Iată-te și-n biserică ; contempli, admiri, exclami. De ce acest tablou este acoperit cu perdea verde ? Fiîndcă e cel mai frumos din biserică, zice țîrcovnicul. — Bine, zici iar, aici tablourile frumoase se țin ascunse ? în altă parte ți le-ar arăta. De cine e tabloul ? — De Rubens. Aș vrea să-l văd. Țîrcovnicul pleacă și se întoarce după cîteva minute cu un tip foarte grav și foarte trist. Este custodele. El apasă pe

* Constrînge-i să intre ²⁰⁹.

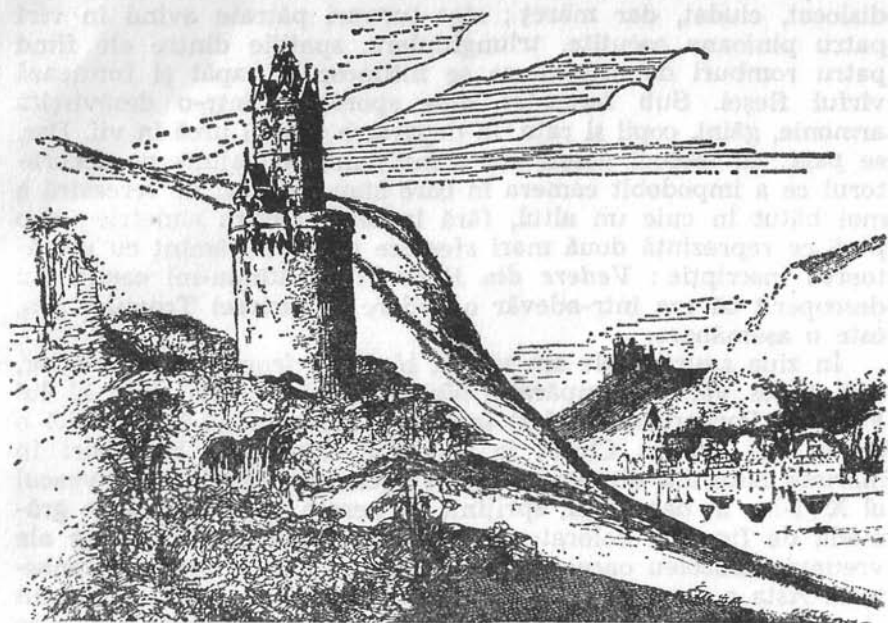
un arc, perdeaua se trage la o parte, vezi tabloul. După ce l-ai văzut, perdeaua se trage la loc și îți face un salut semnificativ. Bacșiș. Și tot continuându-ți plimbarea prin biserică, cu țircovnicul mereu după tine, ajungi la grilajul corului, temeinic zăvorât și în fața căruia stă de pază un personaj măreț, splendid împodobit; este slujitorul elvețian, care a și fost anunțat că ai să treci pe acolo și care te așteaptă. Corul este al lui. Ți dai ocol. În clipa când să ieși, ciceronele cu pene și galoane te salută maiestuos. Bacșiș. Slujitorul elvețian te restituie țircovnicului. Treci prin fața sacristiei. Minune! e deschisă. Intri. Dai de un paracliser. Țircovnicul se-ndepărtează cu demnitate, căci se cuvine să te lase pradă paracliserului. Paracliserul te-nhață, îți arată vasele cu anafură, patrafirele, vitraliile pe care ai putea tot așa de bine să le vezi și fără el, mitra episcopului, și, sub un geam, o cutie căptușită cu saten alb învechit, un schelet de sfânt îmbrăcat ca un trubadur. După ce-ai văzut sacristia, îți rămâne paracliserul. Bacșiș. Țircovnicul te ia din nou în primire. Uite scara turnurilor. Din înaltul clopotniței mari vederea trebuie că e frumoasă, vrei să te urci. Țircovnicul împinge ușa în tăcere; te cațeri vreo treizeci de trepte pe scara în spirală a Sfântului Gilles. Apoi trecerea este brusc împiedicată. O ușă închisă. Te întorci, ești singur. Țircovnicul nu mai este acolo. Bați la o fereastră, apare un chip. E clopotarul. Îți deschide și-ți spune: *Urcă, domnule*. Bacșiș. Te urci, clopotarul nu se ține după tine; cu atât mai bine, gîndești. Respiri, te bucuri că ești singur, ajungi voios la platforma înaltă a turnului. Acolo, te duci, vii, cerul este albastru, peisajul superb, zărilor imense. Deodată îți dai seama că o ființă plicticoasă se ține de câteva clipe după tine, că-ți dă cu cotul și că-ți bîzîie la ureche niște lucruri încîlcite. Este „explicatorul” oficial și privilegiat, însărcinat să comenteze în fața străinilor mărețiile clopotniței, ale bisericii și ale peisajului. De obicei omul ăsta e bîlbîit. Cîteodată e și bîlbîit și surd. Nu-l asculți, îl lași să bolborosească în voie și-l uiți contemplînd cum din panta enormă a acoperișului bisericii ies arcurile butante ca niște coaste disecate, mille de amănunte ale fleșei gotice de piatră, acoperișurile, străzile, pinioanele, drumurile care o apucă în toate direcțiile ca spițele unei roți al cărei orizont este obada și a cărei osie este orașul, cîmpiile, copacii, riurile, dealurile. După ce ai văzut bine tot, te gîndești să te dai jos, și te îndrepti către scară. Omul îți iese în față. Bacșiș. — E foarte bine, domnule, zice el băgîndu-l în buzunar, acum poate vreți să-mi dați ceva și pentru mine? — Cum, și ce ți-am dat? — E pentru

„oficial“, domnule, trebuie să dau doi franci de persoană ; nu credeți însă că-mi trebuie și mie ceva ? Bacșiș. Te dai jos. Deodată o trapă se deschide lângă tine. E încăperea clopotelor. Trebuie să vezi și clopotele unei clopotnițe atât de frumoase. Un tânăr năzdrăvan ți le arată și le spune pe nume. Bacșiș. Jos, coborînd din clopotniță, dai iar peste țircovnic, care te-a așteptat cu răbdare și care te duce respectuos pînă în pragul bisericii. Bacșiș. Te întorci la hotel și te ferești bine pe drum să întrebi ceva pe vreun trecător, căci bacșișul ar înhăța repede prilejul. De-abia ai pus piciorul în han și vezi venind spre tine, cu un aer prietenesc, un chip care-ți este cu desăvîrșire necunoscut. Este străjerul care-ți aduce pașaportul înapoi. Bacșiș. Iei cina ; ora plecării se apropie, un slujitor îți aduce lista de plată. Bacșiș. Un rîndaș îți duce bagajele la diligență sau la „Schneellpost“ *. Bacșiș. Un factor le cocoată pe imperială. Bacșiș. Te urci în diligență, plecăm, se-nnoptează ; mîine o iei din nou de la cap.

Să recapitulăm : bacșiș surugiului, bacșiș ajutorului de surugi, bacșiș celui care dă jos bagajele, bacșiș celui cu roaba, bacșiș celui *care nu e de la hotel*, bacșiș bătrînicii, bacșiș pentru Rubens, bacșiș slujitorului elvețian, bacșiș paracliserului, bacșiș clopotarului, bacșiș bîlbîitului, pentru el și pentru „oficial“, bacșiș ajutorului de clopotar, bacșiș țircovnicului, bacșiș străjerului, bacșiș slujitorilor, bacșiș rîndașului, bacșiș factorului ; și așa optsprezece bacșișuri într-o zi. Scoate biserica, care e foarte scumpă, mai rămîn nouă. Acum calculează toate bacșișurile la un minimum de cincizeci de centime și la un maximum de doi franci, care uneori este obligatoriu, și ai să ai o sumă destul de neliniștitoare. Și nu uita că orice bacșiș trebuie să fie o monedă de argint. Gologanii și mărunțișul de aramă sînt numai așchii și gunoi la care ultimul dintre nenorociți s-ar uita cu un dispreț de nedescris.

Pentru aceste popoare deștepte, călătorul nu este altceva decît un sac de bani bun de golit, și cît mai repede cu putință. Fiecare se îndirjește de partea lui. Cîteodată se mai amestecă și guvernul, îți ia valiza și cuferele, le încarcă în spinare și-ți întinde mîna, cerșindu-ți. În orașele mari, hamalii datorează tezaurului regal doisprezece gologani și două parale de fiecare călător. Nici nu m-am aflat în Aix-la-Chapelle decît de un sfert de ceas și deja îi dădusem bacșiș regelui Prusiei, să bea și el ceva.

* Poșta rapidă (lb. germană).

Scrisoarea a XIII-a

ANDERNACH

Andernach

Îți scriu încă din Andernach, de pe malurile Rinului, unde am debarcat acum trei zile. Andernach este un fost municipiu roman înlocuit de o comună gotică care mai există încă. De la fereastra mea peisajul este încântător. Am în față, la poalele unui deal înalt care de-abia mă lasă să văd o fîșie îngustă de cer, un turn frumos din secolul al XIII-lea, din vârful căruia se avîntă, complicație simpatică, pe care nu am văzut-o decît aici, un alt turn, mai mic, octogonal, cu opt frontoane, încununat cu un acoperiș conic; la stînga, cele patru clopotnițe bizantine ale unei magnifice biserici din secolul al XI-lea, două cu portal, două cu absidă. Cele două mari clopotnițe cu portal au un profil

dislocat, ciudat, dar măreț; sînt turnuri pătrate avînd în vîrf patru pinioane ascuțite, triunghiulare, spațiile dintre ele fiind patru romburi de ardezie ce se întîlnesc la capăt și formează vîrfurile fleșei. Sub fereastra mea sporovăie într-o desăvîrșită armonie, găini, copii și rațe. În depărtare țărani urcă în vii. Dar, se pare, că tabloul acesta nu a mulțumit îndeajuns pe decoratorul ce a împodobit camera în care stau; alături de fereastră a mai bătut în cuie un altul, fără îndoială pentru simetrie; e o poză ce reprezintă două mari sfeșnice puse pe pămînt cu următoarea inscripție: *Vedere din Paris*. Tot bătîndu-mi capul, am descoperit că era într-adevăr o vedere a Barierei Tronului. Da, este o asemănare.

În ziua sosirii mele am vizitat biserica, frumoasă în interior, însă hidos văruiată. Împăratul Valentinian²¹⁰ și un copil al lui Frederic Barbarossa au fost îngropați aici. Azi nu mai e nici o urmă. Un frumos Christ în mormînt, sculptură cu figuri în mărime naturală din veacul al XV-lea; un cavaler din veacul al XVI-lea în basorelief, sprijinit de perete; într-un pod, o grămadă de figurine colorate, din alabastru cenușiu, rămășițe ale vreunui mausoleu oarecare dar admirabil, de pe vremea Renașterii. Asta e cam tot ce a putut să-mi arate un clopotar cocoșat și zîmbăreț pentru micuța monedă de aramă argintată care înseamnă aici treizeci de gologani.

Trebuie să-ți povestesc acum un lucru adevărat, mai degrabă o întîlnire decît o întrevvedere, care mi-a lăsat în minte impresia voalată și sumbră a unui vis.

Ieșind din biserică, care se deschide aproape în cîmp, am făcut turul orașului. Soarele tocmai apusese în spatele dealului înalt, cultivat și împădurit, îngrămădire de lavă în timpurile ce au precedat istoria, astăzi carieră de bazalt și care a dominat acum două mii de ani Artonacumul, iar astăzi Andernachul. Acest deal a văzut dispărînd pe rînd citadela prefectului roman, palatul regilor Austrasiei, de la ferestrele căruia principii acelor vremuri naive pescuiau crapi în Rin, mormîntul imperial al lui Valentinian, mănăstirea fiicelor de nobili de la Saint-Thomas, iar acum vede năruindu-se, piatră după piatră, străvechile ziduri ale orașului feudal al electorilor de Trêves.

Am urmat șanțul ce merge de-a lungul acestor ziduri pe care se sprijină astăzi, cu familiaritate, doar cocioabe de țărani, și care nu mai servesc decît să adăpostească de crivăț straturile de varză și lăptuci. Nobila cetate demodată mai are încă cele patru-sprezece turnuri rotunde sau pătrate, transformate însă în biete locuințe de grădinari; ținci pe jumătate goi stau pe pietrele căzute și se joacă iar fetele, așezate la fereastră, pălăvrăgesc

despre iubirile lor prin deschizăturile catapultelor. Formidabila cetăţuie care apăra Andernachul la răsărit nu mai este decât o mare ruină ce-şi deschide melancolic hăurile ferestrelor sparte pentru razele soarelui sau ale lunii, iar curtea de arme a acestui lăcaş de război este năpădită de iarba verde pe care femeile din oraş pun la înălbit, vara, pînza ţesută iarna.

După ce am lăsat în urma mea marea poartă ogivală a Andernachului, ciuruită de gloanţe, toată numai găuri înnegrite de vreme, iată-mă pe malul Rinului. Nisipul fin presărat cu mici petece de iarbă mă invita şi am început să urc încetişor malul spre dealurile îndepărtate de la Sayn. Seara era de o blîndeţe nesfîrşită, natura se liniştea înainte de a adormi. Codobaturile veneau să bea apă din fluviu şi o luau la fugă în tufişurile de răchită; vedeam, pe deasupra cîmpurilor de tutun, trecînd pe poteci înguste, care înhămate cu boi, încărcate cu tuf bazaltic din care Olanda îşi construieşte digurile. Lîngă mine era priponit un vas cu punte de la Lautersdorf care avea la proră cuvîntul auster şi blind : *Pius*. De partea cealaltă a Rinului, la poalele unui deal prelung şi întunecos, treisprezece cai trăgeau încetişor un alt vas, pe care îl ajutau să înainteze şi două pînze mari triumghiulare, umflate în vîntul serii. Pasul măsurat al cailor, zgomotul clopoţeilor şi pocnetul bicelor ajungeau pînă la mine. Un oraş alb se pierdea în depărtare în pîclă; şi departe de tot, spre răsărit, la marginea cea mai pierdută a zării, luna plină, roşie şi rotundă, ca un ochi de ciclop, se iveau între cele două pleoape de nori de pe fruntea cerului.

Cît timp am mers aşa, visînd la natura atotcuprinzătoare ? Nu ştiu. Dar noaptea se lăsase de tot, cîmpia era cu totul pustie, luna strălucitoare ajunsese aproape la zenit cînd m-am trezit, ca să zic aşa, la poalele unei înălţimi încununate în vîrf cu un mic bloc întunecat, în jurul căruia se profilau linii negre ce imitau fie spînzurători, fie catarge cu vergelele lor transversale. M-am urcat pînă acolo păşind peste snopi de napi mari tăiaţi de curînd. Blocul, aşezat pe un soclu circular de zidărie, era un mormînt învăluit în schelărie.

Pentru cine era mormîntul ? De ce cu schelărie ?

În soclul de zidărie era tăiată o poartă arcuită şi joasă, grosolan închisă cu nişte scînduri. Am bătut cu vîrfurile bastonului; locatarul adormit nu mi-a răspuns.

Atunci, pe o rampă lină, aşternută cu iarbă deasă presărată cu flori albastre pe care parcă le deschisese luna, m-am urcat pe soclul circular şi m-am uitat la mormînt.

Un obelisc mare, trunchiat, așezat pe un zar enorm închipuind un sarcofag roman, amîndouă din granit albăstrui ; în jurul monumentului și pînă în vîrf, o schelărie ușoară traversată de o scară lungă ; cele patru fețe ale zarului, crăpate și deschise ca și cum ar fi fost smulse de acolo patru basoreliefuri ; ici-ocolo, la picioarele mele, pe platforma circulară, plăci de granit albastru sfărîmate, fragmente de cornișe, rămășițe de antablamente, iată ce-mi arăta luna.

Am făcut înconjurul mormîntului, căutînd numele mortului. Pe primele trei fațade nu se afla nimic ; pe cea de-a patra, am văzut această inscripție în litere de aramă lucitoare : *Armata Sambre și-Meuse, generalului ei suprem* ; și, dedesubtul acestor două linii, clarul de lună mi-a îngăduit să citesc numele, mai degrabă schițat decît scris :

HOCHE

Literele fuseseră smulse. Ele lăsaseră însă o vagă amprentă pe granit. Numele, văzut în acest loc și la această oră, la lumina lunii, mi-a făcut o impresie adîncă și stranie. Întotdeauna l-am iubit pe Hoche²¹¹. Hoche a fost, ca și Marceau²¹², unul dintre acei oameni mari tineri, prin care providența, ce voia ca revoluția să învingă și ca Franța să fie mai tare, îl anunța pe Bonaparte ; încercări pe jumătate reușite, nedesăvîrșite, pe care destinul le-a sfărîmat de-ndată ce a scos din umbră profilul desăvîrșit și sever al omului definitiv.

Mă gîndeam deci că aici a murit Hoche. Și data eroică de 18 aprilie 1797 îmi veni în minte.

Nu știam unde sînt. Mi-am plimbat privirea în jurul meu. La nord aveam o cîmpie întinsă ; la sud, la o bătaie de pușcă, Rinul ; și la picioarele mele, la poalele înălțimii care era baza acestui mormînt, un sat la intrarea căruia se înălța un vechi turn pătrat.

În clipa aceea un om traversa cîmpul la cîțiva pași de monument ; l-am întrebat la întîmplare în franțuzește care este numele satului. Omul — poate a fost soldat, căci războiul, ca și civilizația, le-a învățat pe toate națiunile lumii limba noastră — mi-a strigat : Weiss Thurm ; a dispărut apoi în spatele unui gard viu.

Aceste două cuvinte, *Weiss Thurm*, înseamnă turn alb ; mi-am adus aminte de *Turris Alba* al romanilor. Hoche a murit într-un loc ilustru. Căci aici, chiar pe locul acesta, acum două mii de ani, a trecut Cezar pentru prima dată Rinul.

Și ce să însemne schelăria asta în jurul mormîntului ? E pentru restaurare ? E pentru dărmare ? Nu știu.

M-am cățarat pe soclu, ținându-mă de schelărie și m-am uitat în mormînt printr-una din cele patru deschideri tăiate în cubul de piatră. Era o cămăruță în formă de patruleter, goală, sinistră și rece. O rază de lună, intrînd printr-una din crăpături, profila în umbră o formă albă, dreaptă, în picioare, lîngă perete.

Am intrat în cămăruță printr-o fereastră îngustă lăsînd capul în jos și tîrîndu-mă pe genunchi. Și am văzut acolo, în mijlocul pardoselii de piatră o gaură rotundă, căscată, plină de întuneric. Fără îndoială că odinioară prin gaura asta a fost coborît sicriul în cavoul inferior. Mai atîrna o frînghie care se pierdea în noapte. M-am apropiat. Am îndrăznit să scrutez această gaură, tenebrele și cavoul : am căutat cu ochii sicriul ; n-am văzut nimic.

De-abia de am deosebit vagul contur al unui fel de alcov funebru, cioplit în boltă, și care se profila în penumbră.

Am rămas îndelung, cu ochiul și cu mintea adînc cufundate în dublul mister al morții și al nopții. Un fel de suflare înghețată ieșea din deschizătura cavoului ca dintr-o gură deschisă.

N-aș putea să-ți spun ce se petrecea în mine. Mormîntul acesta înlînit atît de brusc, numele acesta mare neașteptat, cămăruța lugubră, cavoul locuit sau gol, schelăria pe care o întrevedeam afară prin crăpătura cubului, singurătatea și luna care învăluia mormîntul, toate ideile îmi veniră deodată în minte și o umplură de umbre. O milă adîncă îmi strîngea inima. Iată deci ce devin morții iluștri surghiuniți sau uitați printre străini. Trofeul funebru ridicat de o întreagă armată este la voia trecătorului. Generalul francez doarme departe de țara lui într-un cîmp de napi și zidarii prusaci fac cu mormîntul lui ce le trece prin minte.

Mi se părea că aud ieșind din aceste grămezi de pietre o voce care zicea : *Trebuie ca Franța să ia din nou Rinul.*

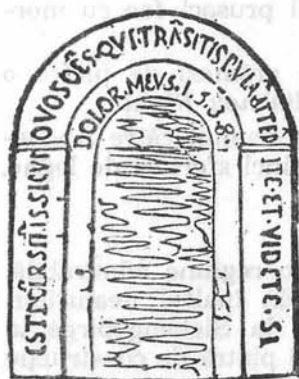
O jumătate de oră după aceea eram pe drumul către Andernach, de care nu mă depărtasem decît cu cinci sferturi de leghe.

*

Nu-i înțeleg pe „turiști“. Mă aflu într-o regiune admirabilă. Am străbătut ținutul care este superb. Din înaltul dealurilor, vederea cuprinde o cunună de uriași, de la Siebengebirge la crestele masivului Ehrenbreitstein. Aici nu-i piatră de construcție care să nu fie o amintire, nu-i amănunt din peisaj care să nu aibă har. Localnicii au un chip afectuos și bun care-i încîntă pe străini. Hanul (*Hotelul Împăratului*) este excelent, printre cele

mai bune din Germania. Andernach este un oraș încântător ; ei bine, Andernach este un oraș pustiu. Nu vine nimeni aici. Se duc unde este îmulzeală, la Coblenz, la Basel, la Mannheim ; nu se merge acolo unde se află istoria, natura, poezia, la Andernach.

M-am întors încă o dată la biserică. Ornamentația bizantină a clopotnițelor este de o bogăție rară și de un gust în același timp sălbatic și rafinat. Portalul de la miazăzi are capiteli ciudate și o mare nervură-arhivoltă lucrată adânc. Pe timpanul cu unghi obtuz se află o pictură bizantină a *Răstignirii*, încă perfect vizibilă și distinctă. Pe fațadă, lângă ușa ogivală, un basorelief pictat de pe vremea Renașterii îl reprezintă pe Isus îngenunchat, cu brațele desfăcute, într-o atitudine de spaimă. În jurul lui se învârtesc și se amestecă, ca într-un vis groaznic, toate lucrurile cumplite care vor alcătui patimile lui, mantia lui de batjocură, sceptrul de trestie, cununa de spini, nuiielele, cleștele, ciocanul, cuiele, scara, lancea, buretele cu fiere, profilul sinistru al tâlharului cel rău, masca lividă a lui Iuda, cu punga de gît ; în sfîrșit, în fața ochilor dumnezeiescului învățător, crucea, și între brațele crucii, ca un chin suprem, ca durerea cea mai sfîșietoare dintre toate durerile, o coloană mică în vârful căreia se ridică un cocoș care cîntă, adică nerecunoștința și abandonul prietenilor. Acest din urmă amănunt este neasemuit de frumos. Este întregul șir de suferințe morale, mai rele decît suferințele fizice. Umbra uriașă a celor două mari clopotnițe se întinde pe întunecata elegie. În jurul basoreliefului sculptorul a săpat o legendă pe care am copiat-o. (Sic)

O vos omnes qui transitis per
viam, attendite et videte per
dolor similis sicut dolor meus.
1538 *.

În fața fațadei severe, la cîțiva pași de îndoitul plîns al lui Iov și al lui Isus, niște copilași drăguți, veseli și rumeni se zbenguiau pe iarba verde, silind cu țipete strașnice, un biet iepuraș, îmblînzit dar speriat, să pască. Nimeni altcineva nu trecea pe drum.

Mai există o a doua biserică frumoasă la Andernach, dar aceasta gotică.

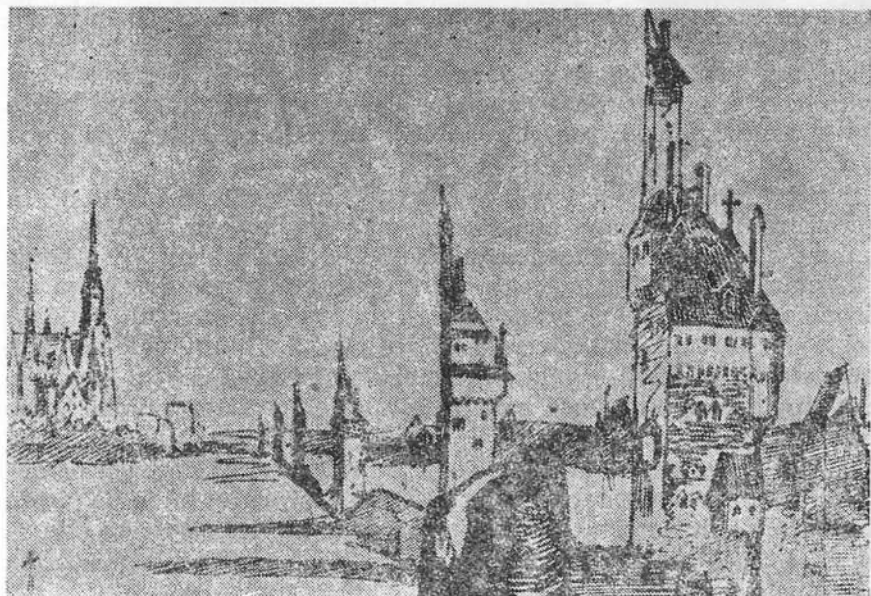
* O, voi toți care treceți pe cale luați aminte și vedeți dacă este vreo durere asemănătoare durerii mele. 1538

Este un naos din secolul al XIV-lea, transformat astăzi în grajd de cazarmă și păzită de cavaleriști prusaci, cu sabia în mână. Prin ușa întredeschisă se zărește un lung șir de crupe de cai care se pierde în umbra capelelor. Deasupra portalului se poate citi : *Sancta Maria, ora pro nobis* *. La ora actuală rugăciunea o fac caii.

Aș fi vrut să mă urc în ciudatul turn pe care-l văd de la fereastra mea și care, după toate aparențele, este vedeta orașului ; scara este însă stricată și bolțile s-au năruit. A trebuit să renunț. De altfel, măreța hardughie are atâtea flori, așa de frumoase, aranjate cu atîta gust și întreținute cu atîta grijă la toate ferestrele, încît ai crede că e locuită. Și într-adevăr este ocupată de cea mai șăgalnică și mai neîmblînzită dintre locatäre, de blînda zîină nevăzută care sălășluiește în toate ruinele, care pune stăpînire pe ele numai pentru ea însăși, care le surpă toate caturile, toate tavanele, toate scările, pentru ca pașii oamenilor să nu tulbure cuiburile păsărilor și care pune la toate ferestrele și în fața tuturor ușilor ghivece de flori, pe care știe să le facă, ca o adevărată zîină ce e, din orice piatră veche scobită de ploaie sau mîncată de timp.

* Sfîntă Maria, roagă-te pentru noi.

Scrisoarea a XIV-a

RINUL

*Saint-Goar*²¹³, 17 august

Știi că-mi plac fluviile, ți-am spus-o adesea. Fluviile poartă cu ele ideile, tot așa cum poartă și mărfurile. În creație totul își are rolul său măreț. Fluviile, ca niște trâmbițe uriașe, îi vestesc oceanului frumusețea pământului, ogoarele cultivate, splendoarea orașelor și gloria oamenilor.

Și, ți-am mai spus că dintre toate fluviile, mie îmi place Rinul. Prima dată l-am văzut acum un an, la Kehl, trecînd pe un pod de vase. Se însera, diligența mergea la pas. Mi-aduc aminte că atunci cînd am traversat bătrînul fluviu am încercat un fel de respect pentru el. De mult doream să-l văd. Și nu intru niciodată, fără emoție în comunicare, era cît pe ce să zic comuniune, cu lucrurile mari din natură care sînt și lucruri mari în

istorie. Adaugă la asta și faptul că obiectele cele mai disperate mi se înfățișează, nu știu de ce, cu afinități și armonii ciudate. Îți aduci aminte, prietene, de Ron la Valserine ? — L-am văzut împreună în anul 1825 în timpul frumoasei călătorii în Elveția, una din amintirile luminoase din viața mea. Aveam pe-atunci douăzeci de ani ! — Ți-aduci aminte cu ce urlat de mînie, cu ce răcnet sălbatic se prăvălea Ronul în prăpastie, în timp ce ușoara punte de lemn se cutremura sub pașii noștri ? Ei bine, încă de pe atunci, Ronul trezea în mintea mea ideea tigrului, iar Rinul pe cea a leului.

În seara aceea, cînd am văzut Rinul pentru prima oară, acest gînd nu m-a deranjat. Am contemplat îndelung fluviul mîndru și nobil, violent, dar fără furie sălbatică, ci maiestuos. Se umflase și era magnific în timp ce-l traversam. Își ștergea coama sălbatică de vasele podului, *barba mîloasă*, cum zice Boileau²¹⁴. Cele două maluri se pierdeau în amurg. Zgomotul lui era un muget puternic și pașnic. Regăseam în el ceva din marea întinsă.

Da, prietene, este un fluviu nobil, feudal, republican, imperial, demn să fie totodată francez și german. Are în el toată istoria Europei privită sub cele două mari aspecte ale ei, fluviu al războinicilor și al gînditorilor, unda lui trufașă făcînd să tresalte Franța, iar murmurul lui adînc să viseze Germania.

Rinul contopește totul. Este repede ca Ronul, larg ca Loara, incastrat ca Meusa, șerpuitor ca Sena, limpede și verde ca Somme, istoric ca Tibrul, regal ca Dunărea, misterios ca Nilul, cu fluturi de aur ca un fluviu din America, plin de povești și de fantome ca un fluviu din Asia.

Înainte ca istoria să se scrie, înainte, poate, ca omul să fi existat, acolo unde se află astăzi Rinul, scotea fum și flăcări un îndoit lanț de vulcani care s-au stins lăsînd pe loc două grămezi de lave și coloane bazaltice așezate paralel ca două ziduri lungi. În aceeași vreme, cristalizările uriașe care sînt munții primordiali se încheiau, aluviunile enorme care sînt munții secundari se uscau, cumplita grămadire pe care astăzi o numim Alpi se răcea încetîșor, zăpezile se îngrămădeau ; două mari șuvoaie de apă provenind din aceste zăpezi se împrăștiară pe pămînt ; unul, șuvoiul de pe povîrnișul nordic, străbătu cîmpiile, întîlni dublul șir de vulcani stinși și se duse printre ei spre ocean ; celălalt, șuvoiul de pe povîrnișul occidental, se prăvăli din munte în munte, trecu pe lîngă celălalt bloc de vulcani stinși pe care-i numim Ardèche și se pierdu în Mediterana. Primul din aceste șuvoaie e Rinul ; cel de-al doilea e Ronul.

Primii oameni pe care i-a văzut istoria ivindu-se pe malurile Rinului au fost din marea familie de popoaře pe jumătate sălbatice ce se numeau *celți*, și pe care Roma i-a numit *gali*; *qui ipsorum lingua CELTAE, nostra vero GALLI vocantur**, zice Cezar. Rauracii s-au așezat mai aproape de izvor, argenteracii și mogunții mai aproape de vărsare. Și apoi, cînd sosi ceasul, apăru Roma; Cezar trecu Rinul; Drusus²¹⁶ înălță cincizeci de forțărețe; consulul Munatius Plancus²¹⁷ începu un oraș pe coastele de miazănoapte ale munților Jura; Martius-Vipsanius Agrippa²¹⁸ construi un fort în fața ieșirii din cheile Mainului, apoi așază o colonie în fața lui Tuitium; senatorul Antonius întemeie sub Nero un municipiu lîngă marea batavă; și întregul Rin intră astfel sub stăpînire romană. Cînd cea de-a douăzeci și doua legiune, ce sălășluise chiar sub măslinii care văzuseră agonia lui Isus Christos, s-a întors de la asediul Ierusalimului, Titus a trimis-o pe Rin. Legiunea romană a continuat opera lui Martius Agrippa; cuceritorii avură nevoie de un oraș care să lege Melibocus cu Taunus și astfel legiunea a construit Moguntiacum, schițat încă de Martius. El a fost apoi extins de Traian²¹⁹ și înfrumusețat de Adrian²²⁰. Un fapt izbitor ce trebuie notat în treacăt! această a douăzeci și doua legiune l-a adus cu ea și pe Crescentius, cel care a propovăduit primul cuvîntul lui Christos în Rhingau, încetățenind religia cea nouă. Domnul a vrut ca aceiași oameni orbi care răsturnaseră ultima piatră a templului de pe Iordan să fie cei care să pună prima piatră pe Rin. — După Traian și Adrian a venit Iulian²²¹, care a înălțat o forțăreață la confluența Rinului cu Mosella; după Iulian, Valentinian²²², care a ridicat cetăți pe cei doi vulcani stinși ce se numesc Lowenberg și Stromberg; și așa s-a înnodat și întărit în cîteva veacuri, ca un lanț țintuit de fluviu, lungul și puternicul șir de colonii romane: Vinicelle, Atavilla, Lorca, Trajani castrum, Versalia, Mola Romanorum, Turris Alba, Victoria, Bodo-briga, Antoniacum, Senticum, Rigodulum, Rigomagum, Tulpetum, Broilum. Acest șir pornește de la Cornu Romanorum de pe lacul Constanța, coboară pe Rin sprijinindu-se pe Augusta, care este Basel, pe Argentina, care este Strasbourg, pe Moguntiacum, care este Maiența, pe Confluentia, care este Coblenz, pe Colonia Agrippina, care este Colonia, și se leagă, lîngă ocean, de Trajectum ad Mosam, care este Maëstricht și de Trajectum ad Rhenum, care este Utrecht.

Cu începere de atunci Rinul a fost roman. N-a mai fost decît fluviul care uda viitoarea provincie helvetică, prima și cea de-a

* care se numesc în limba lor celți, iar într-a noastră gali²¹⁵.

doua Germanie, prima Belgie și provincia batavă. Galul cu plete din nord, cel pe care au venit să-l vadă, în secolul al treilea, din curiozitate, galul cu togă din Milano și galul cu pantaloni largi din Lyon, galul acesta cu plete a fost îmblinzit. Cetățile romane de pe țărmul stîng au ținut la respect țărmul drept, legionarul înveșmîntat cu postav de Trêves și înarmat cu suliță de Tongres, n-a mai avut decît să vegheze din înaltul stîncilor, vechile care de luptă ale germanilor, masive turnuri mișcătoare trase de boi, cu roțile armate cu coase, cu oiștea înțesată de sulițe, cu creneluri pentru zece arcași, și care se încumetau uneori să treacă de cealaltă parte a Rinului pînă sub catapultele fortărețelor lui Drusus.

Această cumplită migrație a oamenilor din nord către regiunile sudice, care în mod fatal s-a repetat la anumite intervale din viața națiunilor, numită năvălire barbară, a copleșit și Roma atunci cînd acesteia i-a sunat ceasul să se transforme. Barierea de granit și militară a fortărețelor de pe Rin a fost zdrobită de această revărsare și a fost un moment către secolul al VI-lea cînd crestele Rinului au fost încununate de ruine romane, așa cum sînt astăzi de ruine feudale.

Carol cel Mare a restaurat aceste dărîmături, a reconstruit fortărețele, făcîndu-le să țină piept vechilor hoarde germanice ce renășteau sub alte denumiri : boemani, abodriți, walebați, sarabi ; a pus să se construiască la Maiența, unde a fost înmormîntată soția lui Fastrada, un pod de stîlpi de piatră, ale cărui ruine se zice că se mai văd și astăzi sub apă ; a reconstruit apeductul de la Bonn ; a pus să se repare drumurile romane de la Victoria, astăzi Neuwied, de la Bacchiara, astăzi Bacharach, de la Vinicella, astăzi Winkel ; și de la Tronus Bacchi, astăzi Trarbach ; și a pus să se construiască pentru el însuși, din rămășițele unor băi ale lui Iulian, un palat, Saal-ul, la Nieder-Ingelheim. Însă, în ciuda geniului și voinței sale, Carol cel Mare n-a făcut altceva decît să galvanizeze niște oseminte. Vechea Romă murise. Fizionomia Rinului se schimbase.

Deja, cum am arătat mai înainte, sub dominația romană, un germen imperceptibil fusese însămîntat în Rhingau. Creștinismul, acest vultur dumnezeiesc care începea să-și deschidă aripile, depusese printre stîncile de pe Rin un ou care cuprindea o lume. După exemplul lui Crescentius, care încă din anul 70 creștinase Taunusul, Sfîntul Apollinaire a propovăduit în Rigomagum ; Sfîntul Goar a predicat la Bacchiara ; Sfîntul Martin, episcop de Tours, a convertit Confluentia ; Sfîntul Maternus, înainte de a se duce la Tongres, a locuit la Colonia ; Sfîntul Eucharius și-a clădit un schit în pădurile de lîngă Trêves ; și, în aceleași păduri,

Sfântul Gézelin a stat în picioare trei ani pe o coloană, lup-
tându-se corp la corp cu o statuie a Diane, pe care pînă la urmă
o făcu să se năruie, ca să zicem așa, cu privirea. Chiar la Trèves
mulți creștini neștiuți au murit de moartea martirilor în curtea
palatului prefecților din Gallia și cenușa le-a fost aruncată în
vînt ; însă această cenușă era o sămînță. Bobul era în brazdă ;
oît timp a durat însă migrațiunea barbarilor n-a crescut nimic.

Dimpotrivă, a fost o prăbușire adîncă în care părea să fi
căzut civilizația ; șirul tradițiilor sigure s-au rupt ; istoria era
pe cale să se șteargă ; oamenii și evenimentele din această epocă
întunecată au traversat Rinul ca niște năluci, de-abia aruncînd
pe fluviu fantastice umbre, dispărînd de îndată ce se zăreau.

Atunci a început pentru Rin, după o perioadă istorică, o peri-
oadă supranaturală.

Imaginația omului, ca și natura, nu îngăduie vidul. Acolo unde
nu există nici un zgomot omenesc, natura face să ciripească
cuiburile de păsări, să foșnească frunzele copacilor și să fre-
mete miile de glasuri ale singurătății. Acolo unde certitudinea
istorică încetează, închipuirea face să vibreze umbra, visul, plăs-
muirile. Poveștile dau muguri, cresc, se contopesc și înfloresc
în golurile istoriei năruite, ca răsurile și gențianele în crăpăturile
unui palat în ruine.

Civilizația se aseamănă cu soarele ; are zile și nopți, epoci
de plenitudine și de eclipsă, dispare și apare din nou.

De îndată ce zorii civilizației care renăștea au început să se
ivească la Taunus, pe Rin a apărut un minunat gîngurit de
legende și de mici povestiri populare ; în toate locurile luminate
de această rază venind din depărtare, mii de chipuri supranatu-
rale și încîntătoare au strălucit deodată, în timp ce în locurile
întunecate colcăiau forme hidoase și năluci înspăimîntătoare.
Și atunci, în timp ce alături de rămășițele romane, astăzi dis-
părute, se construiau, cu bazalte frumoase și noi, castelele saxone
și gotice, astăzi dărîmate, o întregă populație de ființe imagi-
nare, în directă legătură cu fetele frumoase și cu cavalerii chipeși,
s-a răspîndit în Rhingau ; oreadele au luat pădurile, ondinele²²³
au luat apele, piticii, măruntaiele pămîntului ; au apărut apoi
duhul stîncilor ; duhul morților ; vîntătorul negru care străbate
tufișurile călare pe un cerb mare cu șaisprezece ramuri ;
fecioara din mlaștina neagră ; cele șase fecioare din mlaștina
roșie ; Wodan, zeul cu zece mîini ; cei doisprezece oameni negri ;
sturzul care spune ghicitori ; corbul care își croncăne cîntecul ;
gaița care istorisește povestea bunicii ; spiridușii de la Zeitel-
moos ; Everard Bărbosul care dă sfaturi prinților rătăciți la vînă-

toare ; Siegfried cu casca încornorată care doboară balauri în vizuini. Diavolul a pus piatra de temelie la Teufelstein și scara la Teufelsleiter ; a îndrăznit chiar să se ducă să predice mulțimii la Garnsbach, lângă Pădurea Neagră ; din fericire însă Dumnezeu a înălțat pe partea cealaltă a fluviului, în fața Amvonului Diavolului, Amvonul Îngerului. În timp ce în masivul Siebengebirge un mare crater stins se umplea de monștri, de hidre și de năluci uriașe, la celălalt capăt al șirului de munți, la intrarea în Rhingau, asprul vînt de pe Wisper aducea pînă la Bingen un nor de zîne bătrîne, mici ca niște lăcuste. În aceste văi, mitologia s-a altoit pe legendele sfinților și a dat naștere la ciudățenii, flori bizare ale închipuirii omenеști. Drachenfels și-a avut, sub alte nume ce-i drept, balaurul său și o sfîntă Marta a sa ; îndoita poveste a lui Echo și Hylas a poposit pe stîncă de temut a lui Lorelei ; fecioara-șarpe s-a tîrît prin subteranele de la Angst ; Hatto, episcopul cel rău, a fost mîncat în turn de către supușii lui preschimbați în șobolani ; cele șapte surori batjocoritoare de la Schöenberg au fost transformate în stînci. Rinul își are și el *domnițele* așa cum Meusa își are *doamnele*. Demonul Urian a trecut Rinul la Düsseldorf, avînd în spinare, împăturită în două ca un sac de morar, duna cea mare pe care o luase de la țarmul mării, la Leyda, ca să îngroape Aix-la-Chapelle, și pe care, frînt de obo-seală și păcălit de o bătrînă, a lăsat-o prostește să cadă la porțile orașului împărătesc, devenind Loosbergul de astăzi. Pe vremea aceea, cufundată pentru noi într-o întunecime în care scînteiază ici-colo luciri magice, în păduri, pe stînci, în văi, sînt numai apariții, viziuni, întîlniri miraculoase, vînători îndrăcite, castele infernale, sunete de harfe în tufișuri, cîntece melodioase fredonate de cîntăreți nevăzuți, hohote de rîs crîncene izbucnind de la trecători misterioși. Oameni-eroi, aproape tot atît de fantastici ca și personajele supranaturale, Cunon de Sayn, Sibo de Lorch, zis și Sabie Puternică, Griso păgînul, Attich, duce de Alsacia, Thassilo, duce de Bavaria, Anthyse, duce al francilor, Samo, rege al venzilor, toți rătăcesc înfricoșați prin codrii amețitori, căutînd și plîngîndu-și frumoasele, înaltele și zveltele prințese albe încununate cu nume fermecătoare : Gela, Garlinde, Liba, Williswinde, Schonetta. Acești aventurieri, pe jumătate plutind în imposibil, de-abia mai ținînd de viața reală, se plimbă prin legende, pierduți în faptul serii prin păduri încîlcite, sfărîmînd sub pașii calului mărăcini și spini, precum *Cavalerul Morții* al lui Albrecht Dürer, urmați de cîte un ogar jigărit, priviți de larve printre două crăci, întîlnind în umbră cînd vreun cărbunar înnegrit șezînd lângă foc, care este diavolul, grămădind într-o căldare sufletele celor morți, cînd nimfe goale-goluțe care

le oferă casete pline cu nestemate, cînd bătrînei care le înăpoiază sora, fiica sau logodnica, găsită pe un munte, adormită pe un pat de mușchi, sau în fundul unui frumos chioșc, căptușit cu corali, scoici și cristale, cînd vreun pitic puternic care, zic vechile poeme, *cuvîntează ca un uriaș*.

Printre acești eroi himerici, se ivesc din cînd în cînd chipuri în carne și oase ; mai întîi și mai ales Carol cel Mare și Roland ; Carol cel Mare are toate vîrstele, copil, tînar, moș ; Carol cel Mare pe care legenda îl face să se nască la un morar, în Pădurea Neagră ; Roland, pe care tot ea îl face să moară, nu la Roncevaux ²²⁴, de loviturile unei întregi armate, ci de dragoste pe Rin, în mănăstirea Nonnenswerth ; mai tîrziu apar împărații Otto, Frederic Barbarossa și Adolf de Nassau ²²⁵. Acești oameni din istorie, amestecați în basme cu personaje supranaturale, constituie tradiția faptelor reale care dăinuie în învălmășeala de visuri și plăsmuiri, înseamnă istoria care-și face ușurel drum printre povești, înseamnă ruinele care-și fac loc ici-colo pe sub flori.

Totuși umbrele se împrăstie, basmele se șterg, se face lumină, civilizația se reîncheagă și istoria își recapătă chipul o dată cu ea.

Iată patru oameni, veniți din patru colțuri diferite, care se întrunesc din cînd în cînd lîngă o piatră aflată la malul Rinului, pe țărmul stîng, la cîțiva pași de o alee de copaci, între Rhens și Kapellen. Cei patru oameni se așază pe această piatră și acolo fac și desfac pe împărații Germaniei. Cei patru oameni sînt electorii Rinului, iar piatra este lăcașul regesc, Königssthal.

Din locul pe care l-au ales, cam pe la jumătatea văii Rinului, din Rhens, aparținînd electorului de Colonia, zărești, în același timp : la apus, pe țărmul stîng, Kapellen, aparținînd electorului de Trêves ; la miazănoapte, pe malul drept, pe de o parte Oberlahnstein, ținînd de electorul de Maiența, și pe de cealaltă parte Braubach, al electorului palatin. Într-un ceas fiecare elector putea ajunge de la castelul lui la Rhens.

De partea lor, în fiecare an, în cea de-a doua zi a Rusaliilor, oamenii de vază din Coblentz și din Rhens se întruneau în același loc pe motiv că e sărbătoare și se sfătuiesc asupra unor lucruri încă nu destul de lămurite ; început al dreptului de auto-guvernare al orașenimii care își face loc pe tăcute în temelile formidabilului edificiu germanic gata construit ; puternică și veșnică conspirație a celor mici împotriva celor mari, mocnînd cum îndrăzneală lîngă Koenigssthal, chiar la umbra tronului de piatră al feudalității.

Aproape în același loc, în castelul electoral de la Stolzenfels, care străjuiește sătucul Kapellen, astăzi splendidă ruină, Werner, arhiepiscop de Colonia a găzduit și întreținut, de la 1380 la

1418, alchimiști care n-au făcut aur dar care, bîjbîind după piatra filozofală, au găsit multe din legile mari ale chimiei. Astfel, într-un interval destul de scurt, același punct de pe Rin, locul din fața gurii riului Lahn pe care astăzi de-abia îl bagi în seamă, a văzut născîndu-se pentru Germania, imperiul, democrația și știința.

De atunci înainte Rinul a căpătat o înfățișare militară și religioasă. Abațiile și mănăstirile se înmulțesc; bisericile așezate la jumătatea coastei de deal, leagă virfurile munților de satele de pe țarmul fluviului, imagine izbitoare ce revine la fiecare cotitură a Rinului, ilustrînd modul în care preotul trebuie să se afle în societatea omenească. Principii ecleziaști înmulțesc edificiile în Rhingau, așa cum o făcuseră cu o mie de ani înainte prefectii Romei. Arhiepiscopul Baudoin de Trèves clădește biserica din Oberwesel; arhiepiscopul Henric de Wittingen construiește podul de pe Mosella de la Coblenz; arhiepiscopul Walram de Juliers sfințește cu o cruce de piatră, magnific sculptată, ruinele romane și vîrfurile vulcanice de la Godersberg, ruine și dealuri cam suspecte de magie. Puterea spirituală și puterea vremelnică se contopesc în acești principii ca și în papă. De unde o dublă jurisdicție asupra trupului și asupra sufletului, care nu se oprește ca în statele pur laice, înaintea beneficiului clerical ce scutește pe cel ce aparține bisericii de justiția laică. Johann de Barnich, capelanul de la Saint-Goar, otrăvește cu vinul de la împărtaşanie pe iubita lui, contesa de Katzenellenbogen; electorul de Colonia, ca și episcopul său, îl excomunică și, la fel ca prințul său, pune să fie ars pe rug.

De partea lui, electorul palatin²²⁶ simte perpetuu nevoia de a protesta împotriva încălcărilor posibile ale celor trei arhiepiscopi de Colonia, de Trèves și de Maiența; iar contesele palatine vin să nască, dovadă domnească, la Pfalz, turn construit în fața Gaub-ului, chiar în mijlocul Rinului.

În același timp, în mijlocul acestor domnii simultane sau succesive ale principilor electori, ordinele cavaleresti ocupă poziții pe Rin. Ordinul teutonic se așază la Maiența, vizînd Taunusul, în timp ce cavalerii de Rodos se stabilesc la Martinshof, în apropiere de Trèves, vizînd masivul Siebengebirge. De la Maiența ordinul teutonic se ramifică pînă la Coblenz, unde își instalează unul din sedii. Templierii, stăpîni pe Courgenay și pe Porentruy din episcopatul de Basel, au Boppard și Saint-Goar, pe malul Rinului, și Trarbach între Rin și Mosella. Este vorba de același Trarbach, regiunea cu vinuri alese, Thronus Bacchi al romanilor, care a aparținut mai tîrziu lui Pierre Flotte, de care papa Bonifaciu spunea că este *chior la trup și orb la minte*.

În timp ce principii, episcopii și cavalerii puneau temelii, comerțul își făcea colonii. O mulțime de orașele comerciale iau naștere, după exemplul Coblenz-ului de pe Mosella și al Maienței din fața Mainului, la confluența tuturor râurilor și a tuturor torenților cu Rinul, în care se varsă nenumăratele ape ce coboară din Hunsrück, din Hohenrück, de pe crestele Hammerstein-ului și ale masivului Siebengebirge. Bingen se așază pe Nahe; Niederlahnstein pe Lahn; Engers, în fața Saynului; Irlich pe Wied; Linz în fața Aarului; Rheindorf pe Mahrbachuri și Bergheim pe Sieg.

Totuși, în perioadele când principii bisericii și principii feudali erau despărțiți, ca și sediile cavalerilor-călugări, de circumscriptiile juridice ale comunelor, spiritul vremurilor și natura locurilor a făcut să se dezvolte o rasă ciudată de seniori. De la lacul Constanța la masivul Siebengebirge fiecare creastă de pe Rin își avea burgul și burgravul său. Acești formidabili baroni ai Rinului, produse robuste ale unei naturi aspre și sălbatice, cuibăriți în bazalte și buruieni, ținuiți în vizuina lor și sluiți în genunchi de ofițerii lor la fel ca și împăratul, oameni de pradă semănând pe de-a întregul atât cu vulturul cât și cu bufnița, puternici doar în jurul lor, dar acolo într-adevăr atotputernici, stăpîneau versanții și valea, adunau soldați, băteau drumurile, impuneau taxe, dijmuiiau pe negustorii ce veneau fie de la Saint-Gall, fie de la Düsseldorf, barau Rinul cu lanțul și trimiteau provocări pline de mândrie orașelor din vecinătate atunci când îndrăzneau să-i înfrunte. Astfel, burgravul de Ockenfels a provocat marea comună Linz, iar cavalerul Hausner de la Hegau orașul imperial Kaufbeuren. Uneori, în aceste ciudate dueluri, orașelor, care simțeau că nu sînt destul de puternice, li se făcea frică și cereau ajutor împăratului; atunci burgravul izbucnea în rîs și la cea mai apropiată sărbătoare a vreunui sfînt, se ducea cu obraznicie la turnirul de la oraș, călare pe măgarul morarului său. În timpul crîncenelor războaie ale lui Adolf de Nassau și ale lui Didier d'Isembourg, mulți dintre acești cavaleri ce își aveau cetățile pe Taunus au împins îndrăzneala pînă la a merge să jefuiască cartierele mărginașe ale Maienței, chiar sub ochii celor doi pretendenți care se certau pentru oraș. Așa ziceau ei că sînt neutri. Burgravul nu era nici pentru Isembourg, nici pentru Nassau; el era pentru burgrav. Numai sub Maximilian, atunci cînd marele căpitan al Sfîntului imperiu, George de Frundsberg, a distrus ultimul dintre burguri, Hofenkrähen, numai atunci și-a dat duhul această specie de gentilomi sălbatici și de temut, care a început în secolul al XVI-lea cu burgravi-tîlhari.

Pe vremea aceea se săvârșeau însă pe Rin multe alte lucruri nevăzute, dar ale căror rezultate vor prinde cheag mult după aceea ; în același timp cu comerțul și, ca să zicem așa, îmbarcat pe același vapor, urca și cobora marele fluviu, ce pare că a purtat întreaga gândire omenească, și spiritul de erezie, de iscodire și de libertate. S-ar putea spune că sufletul lui Tanquelin, care în secolul al XII-lea predica împotriva papei în fața catedralei din Anvers, cu pompa și măreția unui rege, păzit de trei mii de oameni înarmați din secta lui, a urcat Rinul după moarte pentru a-l inspira pe Jan Hus²²⁷ în casa acestuia de la Constanța, apoi din Alpi a coborât pe Ron și a făcut să apară Doucin²²⁸ în comitatul Avignon. Jan Hus a fost ars pe rug. Doucin a fost tras pe roată. Ceasul lui Luther²²⁹ nu bătuse încă. Pe căile providenței există oameni meniți fructelor verzi și alții fructelor coapte.

Totuși secolul al XVI-lea se apropia. Rinul văzuse luînd ființă, în secolul al XIV-lea, la Nürenberg, artileria și în al XV-lea, chiar pe malul lui, la Strassbourg, tiparul. În 1400, la Colonia fusese topit faimosul tun lung de patrușprezece picioare ; în 1472, Vindelin de Spira tipărise Biblia. O nouă lume avea să răsară și, lucru demn de reținut și de insistat asupra lui, aici, pe malurile Rinului, aveau să apară și să capete formă nouă cele două tainice unelte cu care Dumnezeu trudea la civilizarea omului, catapulta și cartea, războiul și gândirea.

Rinul are o semnificație providențială în destinele Europei. Este marele șanț transversal care separă sudul de nord. Providența a făcut din el un fluviu-frontieră ; fortărețele, un fluviu-zid. Rinul a văzut chipul și a oglindit umbra aproape a tuturor marilor conducători de oști care, de treizeci de veacuri, au arat bătrînul continent cu un plug ce se cheamă sabie. Cezar a urcat pe Rin venind de la miazăzi ; Attila a traversat Rinul venind de la miazănoapte. Clovis a cîștigat bătălia de la Tolbiac aici. Carol cel Mare și Napoleon au domnit aci. Împăratul Frederic Barbarossa, împăratul Rudolf de Habsburg²³⁰ și palatinul au fost mari aici, învingători și formidabili. Gustav-Adolf și-a comandat armatele din înaltul străjii de la Taub. Ludovic al XIV-lea a văzut Rinul, Enghien și Condé l-au trecut ! și vai ! de asemenea Turenne. Drusus are piatra funerară la Maiența, la fel Marceau la Coblenz și Hoche la Andernach. Pentru ochii gânditorului care vede istoria trăind, doi mari vulturi planează în veci peste Rin, vulturul legiunilor romane și vulturul regi-mentelor franceze.

Nobilul Rin, pe care romanii îl numeau *Rhenus superbus*, a purtat cîndva podurile de vase înșesate de lănci, sulii și baio-

nete, pe care fie le-au vărsat asupra Germaniei armatele din Italia, Spania și Franța, fie le-au revărsat asupra lumii romane, vechile hoarde barbare, mereu învecinate geografic și veșnic aceleași. Acum el poartă pașnic brazii de la Murg și Saint-Gall, porfirele și serpentinele²³¹ de la Basel, potasa de la Bingen, sarea de la Karlshall, pielea de la Stromberg, mercurul de la Lansberg, vinurile de Johannisberg și de Bacharach, ardeziile de Caub, somonii de Oberwesel, cireșele de la Salzig, mangelul de la Boppard, vasele de staniu de la Coblenz, sticlăria de la Mosella, fierul forjat de la Bandorf, tuful și pietrele de moară de la Andernach, tabla de la Neuwied, apele minerale de la Antoninstein, postavurile și olăria de la Wallendar, vinurile roșii de pe Aar, arama și plumbul de la Linz, piatra pentru cioplit de la Königswinter, lîneturile și mătăsurile de la Colonia. În felul acesta el își îndeplinește maiestuos de-a lungul Europei, după voința Domnului, dubla lui funcție de fluviu al războiului și de fluviu al păcii, avînd continuu, pe îndoitul șir de dealuri între care se afundă cea mai mare parte a cursului lui, de o parte stejarii, de cealaltă viile, adică de o parte nordul, de cealaltă sudul, de o parte forța, de cealaltă bucuria.

Pentru Homer, Rinul nici nu exista. Era unul din fluviile probabile, dar necunoscute, din întunecata țară a cimberienilor, unde plouă întruna și unde nu se vede soarele niciodată. Pentru Virgiliu, el nu era un fluviu necunoscut, ci înghețat, *frigora Rheni*. Pentru *Shakespeare* e *frumosul Rin, the beautiful Rhine*. Pentru noi, pînă în ziua în care Rinul va constitui problema Europei, el reprezintă o excursie pitorească, la modă, locul de plimbare al trîndavilor din Ems, din Baden și din Spa.

Petrarca²³² a fost la Aix-la-Chapelle, dar nu cred să fi vorbit despre Rin.

Geografia dăruiește, cu voința inflexibilă a pantelor, a bazi-nelor și a versanților, căroră toate congresele de pe lume nu li se pot împotrivi mult timp, geografia dăruiește, zic, Franței țarmul stîng al Rinului. Providența dumnezeiască i-a dăruit de trei ori cele două țarmuri : sub Pepin cel Scurt, sub Carol cel Mare și sub Napoleon.

Imperiul lui Pepin cel Scurt era călare pe Rin. Cuprindea Franța propriu-zisă, fără Aquitania și Gasconia, și Germania propriu-zisă, fără Bavaria.

Imperiul lui Carol cel Mare a fost de două ori mai mare decît imperiul lui Napoleon.

Este adevărat, și faptul este demn de luat în considerare, că Napoleon a avut trei imperii, sau, mai bine zis, era împărat

în trei feluri ; imediat și nemijlocit, al imperiului francez ; prin intermediul fraților săi, al Spaniei, al Italiei, al Westfaliei și al Olandei, regate din care făcuse contraforturile imperiului central ; moral și cu dreptul supremației, al Europei, care nu mai constituia decât baza, din zi în zi mai invadată, a prodigiosului său edificiu. Înțeles în felul acesta, imperiul lui Napoleon a fost cel puțin egal cu cel al lui Carol cel Mare.

Carol cel Mare, al cărui imperiu avea același centru și același fel de expansiune ca și imperiul lui Napoleon, a luat și a îngrămădit în jurul moștenirii lui Pepin cel Scurt, Saxonia până la Elba, Germania până la Saar, Esclavonia²³³ până la Dunăre, Dalmația până la gurile Cattarului²³⁴, Italia până la Gaeta²³⁵, Spania până la Ebru. Nu s-a oprit în Italia decât la fruntariile Beneventului²³⁶ și ale grecilor, iar în Spania la cele ale sara-zinilor.

Cînd în 843 acest uriaș întreg s-a dezmembrat pentru prima oară după moartea lui Ludovic cel Blajin²³⁷, care îi lăsase pe sarazini să-și ia partea lor, adică toată porțiunea din Spania cuprinsă între Ebru și Llobregat, fiecare din cele trei fragmente în care s-a sfărîmat imperiul a fost suficient pentru a face : un împărat Lothar, care a luat Italia precum și o mare parte triunghiulară din Galia, și doi regi, Ludovic care a luat Germania și Carol, care a luat Franța²³⁸. Apoi, în 855, cînd primul dintre aceste trei fragmente s-a împărțit la rîndul lui, din rămășițele unei bucăți din imperiul lui Carol cel mare, s-au mai putut face ; un împărat, Ludovic, în Italia ; un rege, Carol, în Provența și Burgundia, și un alt rege, Lothar, în Austrasia, care de atunci s-a numit Lotaringia, apoi Lorena²³⁹. Cînd a sosit momentul în care a fost sfîșiat al doilea fragment, regatul lui Ludovic Germanicul, partea cea mai mare a alcătuit imperiul Germaniei, iar din părțile mai mici a luat ființă o puzderie de nenumărate comitate, ducate, principate și orașe libere, protejate de mar-gravi, păzitori ai hotarelor. În sfîrșit, cînd cel de-al treilea fragment, statul lui Carol cel Pleșuv, s-a îndoit și s-a frînt sub povara anilor și a principilor, această ultimă ruină a fost îndeajuns pentru : un rege, regele Franței ; pentru cinci duci suverani, ducii de Burgundia, Normandia, Bretania, Aquitania și Gasconia și pentru trei conți-principi, contele de Champagne, de Toulouse și de Flandra.

Cei trei mari împărați au fost niște titani. Au ținut o clipă universul în mîna lor, apoi moartea le-a desfăcut degetele și totul s-a prăbușit.

Se poate spune că țărîmul drept al Rinului i-a aparținut lui Napoleon tot așa cum i-a aparținut și lui Carol cel Mare. Napo-

leon n-a visat un ducat al Rinului, așa cum au dorit cîțiva politicieni mediocri în îndelungata luptă dintre casa de Franța și casa de Austria. El știa că un regat longitudinal care nu este insular nu poate supraviețui; se îndoia și la prima izbitoră violentă se rupe. Un principat nu trebuie să aibă o ordine simplă; pentru a se menține și a rezista, statele au nevoie de o ordine complexă. Cu cîteva mutilări și cu cîteva aglomerări, împăratul a luat confederația Rinului așa cum o făcuseră geografia și istoria și s-a mulțumit s-o sistematizeze²⁴⁰. Trebuie ca această confederație să înfrunte nordul și sudul și să fie o piedică. Era pornită împotriva Franței, dar împăratul i-a schimbat orientarea. Politica lui era o mîină care așeza imperiile și le muta cu forța unui uriaș și cu înțelepciunea unui jucător de șah. Ridicînd principii de pe Rin, împăratul a înțeles că ridică coroana Franței și face să coboare coroana Germaniei. Într-adevăr, acești margravi, landgravi deveniți mari duci, cîștigau în grandoare, față de Austria și de Rusia, ceea ce pierdeau față de Franța; mari la față, mici la spate, ei erau regi pentru împărații nordului, prefecți pentru Napoleon.

Astfel, există în istoria Rinului patru faze distincte, patru fizionomii bine marcate. Prima fază, epoca antediluviană și poate preadamită, vulcanii; cea de-a doua fază, epoca istoriei antice, luptele dintre germani și Roma, în care strălucește Cezar; cea de-a treia fază, epoca minunată în care a apărut Carol cel Mare; cea de-a patra fază, epoca istoriei moderne, luptele dintre Germania și Franța, pe care o domină Napoleon. Căci, orice ai face, pentru a ocoli monotonia acestor mari glorii, cînd traversezi istoria Europei de la un cap la altul, Cezar, Carol cel Mare și Napoleon sînt cele trei uriașe pietre de hotar militare, sau mai degrabă milenare, de care te lovești mereu în drum.

Și acum, să termin cu o ultimă observație. Rinul, fluviu providențial, pare să fie și un fluviu simbolic. Locurile pe care le străbate în curgerea lui sînt însăși imaginea civilizației pe care a slujit-o și pe care o va mai sluji. Coboră de la Constanța la Rotterdam, din țara vulturilor, în orașul scrumbiilor, din cetatea papilor, a conciliilor și a împăraților, la tejghelele negustorilor și ale burghezilor, din Alpi la Ocean, așa cum însăși omenirea a coborît de la ideile înalte, imuabile, inaccesibile, senine, strălucite, la ideile largi, mobile, furtunoase, sumbre, utile, navigabile, primejdioase, insondabile, care încarcă tot, poartă cu ele tot, care fac totul să rodească și care înghit tot; de la teocrație la democrație, de la o idee mare la o altă idee mare.

ȘOARECELE

Saint-Goar, august

Sîmbăta trecută a plouat toată dimineața. Mi-am cumpărat un bilet de vapor la Andernach pentru vasul cu aburi *Stadt Mannheim*. Urcam pe Rin de cîteva ceasuri, cînd, deodată, din nu știu ce toană, vîntul de sud-vest, acel Favonius al lui Virgiliu și al lui Horațiu, același care sub numele de Föhn provoacă furtuni atît de crîncene pe lacul Constanța și care de obicei aduce ploaie, a sfîșiat cu o aripă marea boltă de nori de deasupra capului nostru și a început să împrăstie rămășițele în toate colțurile cerului cu o bucurie de copil. În cîteva clipe adevărata și veșnica cupolă albastră a apărut din nou, sprijinită pe cele patru unghiuri ale zării și un soare cald de amiază i-a făcut pe toți călătorii să urce iar pe punte.

Tocmai atunci, tot înaintînd *printre vii și stejari*, am trecut prin fața unui sat vechi și pitoresc de pe malul drept, Velmich, a cărui clopotniță romană, astăzi prostește mutilată și restaurată, era străjuită, încă pînă acum cîțiva ani, de patru turnulețe, la fel ca turnul militar al unui burgrăv. Deasupra Velmich-ului se ridică aproape vertical unul dintre acele uriașe bancuri de lavă a cărui față dinspre Rin seamănă, în proporții gigantice însă, cu spărtura dintr-un trunchi de copac tăiat pe jumătate de securea pădurarului. Pe această coastă vulcanică, o mîndră fortăreață feudală în ruine, făcută din aceeași piatră și avînd aceeași culoare, ca o excrescență naturală a muntelui. Chiar pe malul Rinului, flecăreau fete care spălau rufe bătîndu-le la soare.

Țărml m-a îmbiat și am coborît. Știam că ruina din Velmich are una din cele mai rele faime și este una din cele mai puțin vizitate de pe Rin. Pentru călători ea este greu accesibilă și, se zice, chiar periculoasă. Pentru țărani, este lăcaș de fantome și de povești înspăimîntătoare, plină de flăcărui vii, ascunse ziua în subteranele inaccesibile și care nu se vād decît noaptea în înaltul turnului mare și rotund. Acest turn mare nu este el însuși altceva decît prelungirea, afară din pămînt, a unui puț imens, astăzi înfundat, care străbătea odinioară întregul munte și cobora mai jos de nivelul Rinului. În puț, un senior de la

Velmich, un Falkenstein, nume fatal în legende, care a trăit în secolul al XIV-lea, pune să se arunce, fără spovedanie, pe oricine îi venea în cale dintre trecători sau dintre vasali. Și astăzi toate aceste suflete chinuite locuiesc în castel. Pe atunci, în clopotnița de la Velmich era un clopot de argint dăruit și sfințit de Winfried, episcop de Maiența în anul 740, vremuri de neuitat în care Constantin al VI-lea era împărat al Romei la Constantinopol, regele păgîn Massilius poseda patru regate în Spania iar în Franța domnea regele Clotar, excomunicat mai târziu, cu întreită excomunicare, de către sfântul Zacharia, cel de-al nouăzeci și patrulea papă. Clopotul nu bătea decît pentru rugăciunile de patruzeci de ore și cînd un senior de Velmich era grav bolnav sau în primejdie de moarte. Or, Falkenstein, care nu credea în Dumnezeu și poate nici în diavol, și care avea nevoie de bani, a rîvnit la acest clopot. A pus deci să fie smuls din clopotniță și să fie adus în donjonul lui. Starețul de la Velmich îngrijorat, s-a dus la senior, cu patrafirul și etola, precedat de doi copii din cor care purtau crucea, și a cerut clopotul înapoi. Falkenstein se porni pe rîs și-i strigă : *Îți vrei clopotul ? ei bine, o să-l ai și n-ai să-l mai pierzi niciodată.* Și zicînd așa, ordonă aruncarea preotului în puțul turnului cu clopotul de argint legat la gît. Apoi, din porunca burgravului puțul a fost umplut cu bolovani, peste preot și clopot, pînă la o adîncime de șaizeci de coți. La cîteva zile după aceea, Falkenstein a căzut deodată bolnav. Și atunci, după căderea nopții, astrologul și doctorul care-l vegheau au auzit cu groază clopotul de argint dînd glas de moarte, din adîncul pămîntului. A doua zi Falkenstein a murit. De atunci, în fiecare an, în noaptea de 18 ianuarie, sărbătoarea amvonului sfîntului Petru și data morții seniorului, se aude deslușit clopotul de argint cum bate în munte. Iată una din povești. Adaugă la asta că muntele învecinat, care închide pe partea cealaltă torentul Velmich, este în întregime mormîntul unui uriaș de altădată ; închipuirea oamenilor, care a văzut, pe bună dreptate, în vulcani marile fierări ale naturii, a pus ciclopi pretutindeni unde munții scot fum, toate Etnele avînd astfel Polifemul lor.

M-am pornit deci să urc spre ruine întru amintirea lui Falkenstein și cea a uriașului. Trebuie să-ți spun că mai înainte fi pusesem pe copiii din sat să-mi arate care este cea mai bună cărare, serviciu pentru care i-am lăsat să ia de la mine din pungă tot ce au vrut ; căci monezile de aramă și cele de argint ale acestor popoare îndepărtate, taleri, groși, pfenigi, sînt lucru-

rile cele mai fantastice și mai de neînțeles din lume, și, cît mă privește, nu pricep nimic din aceste monezi barbare impuse de boruși în țara ubienilor.

Într-adevăr poteca e grea, însă nu primejdioasă, poate cel mult pentru cei care suferă de amețeli, sau poate, după ploii mari, cînd pămîntul și stîncă sînt alunecoase. De altfel, această ruină blestemată și temută are avantajul, față de alte ruine de pe Rin, că nu este exploatată. Nici o persoană săritoare nu te urmărește în urcuș, nici un prezentator de fantome nu-ți cere bacșiș, nici o ușă cu zăvor și cu lacăt nu-ți taie drumul la jumătatea urcușului. Te cațeri, te sui pe vechea scară de bazalt a burgravilor, care mai apare încă pe alocuri ; te agăți de mărăciniș și de tufele de iarbă ; nimeni nu te stînjenește. Cam după vreo douăzeci de minute eram în vîrfurile muntelui, în pragul ruinii. Acolo m-am întors spre vale și m-am oprit nițel înainte să intru. În spatele meu, de sub o ușiță, devenită o crevasă fără formă, urca o scară abruptă devenită o rampă cu iarbă. În fața mea se desfășura un imens peisaj aproape geometric, fără să fie totuși rece, de fișii concentrice ; la picioarele mele, satul adunat în jurul clopotniței ; în jurul satului, o cotitură a Rinului ; în jurul Rinului, un semicerc întunecat de munți, încununați în depărtare ici-colo de donjoane și de castele vechi ; de jur-împrejur și deasupra munților, rotunjimea cerului albastru.

După ce mi-am tras sufletul, am intrat pe ușiță și am început să urc fișia îngustă de iarbă. În acea clipă fortăreața aceasta spartă, mi s-a înfățișat atît de descompusă, de formidabilă și de sălbatică, încît îți mărturisesc că n-aș fi fost cîtuși de puțin surprins să văd ieșind de sub perdelele de iederă un chip supranatural cu flori ciudate în poală, Gela de exemplu, logodnica lui Barbarossa, sau Hildegarda, soția lui Carol cel Mare, acea blîndă împărăteasă care cunoștea puterile oculte ale celor simpli și ale mineralelor și care mergea să strîngă ierburi prin munți. M-am uitat o clipă la peretele de la miazănoapte cu o dorință nelămurită de a vedea ivindu-se deodată dintre pietre niște spiriduși *care totdeauna sînt la miazănoapte*, cum zicea piticul lui Cunon de Sayn, sau cele trei băbuțe care cîntă sinistrul cîntec din legende :

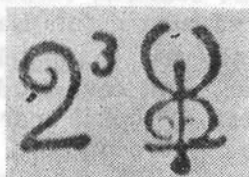
Fir cu fir, vrăjite, rar,
trei urzici eu am cules
pe-un mormînt de urieș,
soră bună, ia-le-n dar.

A trebuit să mă resemnez să nu văd nimic și să nu aud nimic altceva decât șuieratul ironic al unei mierle de stîncă, cocoțată nu știu pe unde.

Și acum, prietene, dacă vrei să ai o idee completă despre interiorul acestei ruine faimoase și necunoscute, n-am de făcut altceva mai bun decât să transcriu notele pe care le-am luat la fiecare pas. E un talmeș-balmeș, însă amănunțit și luat pe viu, prin urmare, autentic.

„Mă aflu în ruine. Turnul rotund, deși ros la vîrf, are încă o înălțime prodigioasă. La două treimi din înălțimea lui, crăpături verticale rămase de la un pod mobil a cărui poartă este zidită. Din toate părțile, ziduri mari cu ferestre strîmbe mai delimitează sălile fără uși și tavane. Etaje fără scări, scări fără camere. Sol inegal, vălurit, făcut din bolți prăbușite, acoperit de iarbă. Harababură și învălmășeală. Am admirat adesea modul în care singurătatea, cu gelozie de proprietar avar, păzește, închide și apără ceea ce i-a încredințat omul odinioară. Ea așază și înalță cu grijă în prag mărăcinișul cel mai sălbatic, plantele cele mai răutăcioase și mai bine înarmate ca ilicele, urzica, ciulinii, păducelul, arbuștii spinoși, adică mai multe unghii și gheare decât într-o menajerie de tigri. Prin aceste tufișuri năra-vașe și artăgoase, mărăcinele, șarpele vegetației, se întinde, se furișează și vine să te muște de picioare. Dar, cum natura nu-și uită niciodată podoaba, dezordinea vegetală este încîntătoare. Este un fel de buchet mare și sălbatic în care abundă plante de toate formele și de toate felurile, unele cu flori, altele cu fructe, iar altele cu bogatul lor frunziș autumnal : nalbe, volbure, clopoței, anason, bibernil alb, gențiane galbene, fragi, cimbru, porumbar vînat, măceșul cu fructele lui stacojii, vrejuri lungi încărcate de boabe de culoarea singelui. Un soc. Doi salcîmi frumoși. Ungher neașteptat în care un țăran voltairian, profitînd de superstițiile altora, cultivă pentru el un mic strat de sfeclă, cît să faci o bucată de zahăr. La stînga mea, turnul, fără poartă, fără ferestre, fără intrare vizibilă. La dreapta mea, o subterană cu tavanul prăbușit, transformată într-un aven. Foșnet superb al vîntului ; printre crăpăturile imensei ruine, minunatul cer albastru. Am să mă urc pe scara de iarbă pînă într-un fel de sală înaltă. Am ajuns. Nimic altceva decât două vederi magnifice asupra Rinului, dealurilor și satelor. Mă aplec peste despărțitura în fundul căreia este subterana-aven. Deasupra capului meu, două resturi de căminuri din granit albastru, secolul al XV-lea. Urme de funingine și de fum în vatră. Picturi șterse pe la ferestre. Sus de tot, un turnuleț frumos fără acoperiș, fără scară,

plin de plante înflorite care se apleacă să se uite la mine. Aud rîsetele fetelor care spală rufe în Rin. Cobor într-o sală joasă. Nimic. Urme de săpături în pardoseala de piatră. Vreo comoară îngropată de pitici pe care o vor fi căutat țaranii. Altă sală joasă. Scobitură pătrată în mijloc care dă într-un cavou. Două nume pe zid : Phoedovius, Kutorga. Îl scriu și pe al meu alături cu o bucățică ascuțită de bazalt. Alt cavou. Nimic. De aici văd din nou avenul. Este inaccesibil. O rază de soare pătrunde pînă la el. Subterana se află la baza marelui donjon pătrat care ocupa unghiul opus turnului rotund. Trebuie să fi fost închisoarea burgului. Despărțitură mare ce dă spre Rin. Trei căminuri, dintre care unul cu coloane mici, atîrnă smulse la diverse înălțimi. Trei etaje dărîmate sub picioarele mele. În fund, două arcade boltite. La una, crăci moarte ; la cealaltă, două frumoase ramuri de iederă care se leagănă cu grație. Mă duc la ele. Bolți construite chiar pe bazaltul muntelui, care apare la suprafață. Urme de fum. Într-o altă mare despărțitură, în care am intrat mai întîi, și care trebuie că a fost curtea, lîngă turnul rotund, pe perete, tencuială albă de ghips cu un rest de pictură și două cifre scrise cu roșu : 23 — 18 (sic)

Fac ocolul castelului pe dinafară, prin șanț. Urcuș destul de anevoios. Iarba alunecă. Trebuie să te tîrăști din mărăciniș în mărăciniș pe deasupra unei rîpe destul de adînci. Baza turnului mare, tot fără intrare, tot fără urmă de poartă zidită. Urme de picturi pe metereze. Vîntul îmi întoarce foile din carnet și mă stînjenește la scris. Am să mă întorc în ruine. Am ajuns. Scriu șezînd pe o consolă mică de mușchi catifelat verde pe care mi-o oferă vechiul zid.

Am uitat să-ți spun că această uriașă ruină se cheamă *Șoarecele* (Die Maus). Iată de ce.

În secolul al XII-lea nu era aici decît un mic burg, veșnic pîndit și foarte adesea atacat de locuitorii unei mari cetăți așezate la o jumătate de leghe mai departe, căreia i se spunea *Pisica* (Die Katze), prescurtarea numelui seniorului, Katzenellen-

bogen. Kuno de Falkenstein, căruia îi revenise ca moștenire prăpăditul burg de la Velmich, a dispus ca acesta să fie ras de pe fața pământului și a construit în același loc o cetate mult mai mare decât cea învecinată, făcând cunoscut că *de acum înainte Soarele va mânca Pisica*.

Și a avut dreptate. Într-adevăr, *Die Maus*, deși decăzută astăzi, mai este încă, cu șoldurile ei de lavă bazaltică, o cumătră sinistă și de temut, ieșită odinioară înarmată și însuflețită din însăși măruntaiele acestui vulcan stins, care o poartă, se pare, cu orgoliu. Nu cred să se fi gândit vreodată cineva să-și ridă de muntele ce a zămislit un astfel de soarece.

Am rămas în ruina părăsită pînă la apusul soarelui, care este și ora nălucilor și fantomelor. Mi se părea, prietene, că eram iar un școlar voios; rătăceam și mă cățăram peste tot, mutam din loc vechile pietre, mîncam mure sălbatice, încercam să zgîndăr pe locuitorii supranaturali, să-i fac să iasă din umbră; și cum stîlceam iarba deasă mergînd la întîmplare, simțeam nelămurit urcînd pînă la mine mirosul înțepător al plantelor de ruine pe care le iubesc atît încă din copilărie.

La urma urmelor, este firesc ca, prin faima lui proastă, de puț plin de suflete și de schelete, turnul acesta de nepătruns, fără uși, fără ferestre, să aibă o înfățișare lugubră și ciudată.

Între timp soarele coborîse în spatele munților, și aveam și eu să fac la fel ca el, cînd ceva ciudat s-a mișcat deodată lîngă mine. M-am aplecat. O șopîrlă mare de o formă extraordinară, lungă de aproape zece centimetri, cu pîntecele mare, cu coada scurtă, cu capul plat și triunghiular ca o viperă, neagră ca cerneala și cu două dungi de un galben auriu pe spinare mergînd de la cap la coadă, își punea cele patru lăbuțe negre cu coate ascuțite pe ierburile ude și se tîra încetîșor spre crăpătura de la picioarele vechiului zid. Era locuitorul tainic și singuratic al acestei ruine, animalul-duh, în același timp real și fabulos — o salamandră — care întorcîndu-se în gaura ei, se uita la mine cu o privire plină de blîndețe.

PE CÎMP

Saint-Goar, august

Nu puteam să mă smulg de lângă această ruină. De mai multe ori am început să cobor și am urcat iar înapoi.

Natura, ca o mamă zîmbitoare, se învoiește la toate visurile și la toate capriciile noastre. Cum tocmai mă hotărîsem să plec de la Șoarece, mi-a venit o idee și mărturisesc că am dus-o la îndeplinire. Mi-am lipit urechea de partea de jos a turnului celui mare, ca să pot spune conștiincios, față de mine însumi, că, dacă nu am intrat în turn, cel puțin l-am ascultat. Speram un zgomot oarecare, fără să-mi fac însă iluzii în privința clopotului lui Winfried, că ar consimți să se trezească pentru mine. Și în clipa aceea, minune! am auzit, da, am auzit cu propriile mele urechi, un foșnet nelămurit metalic, sunetul slab și de-abia simțit al unui clopot, care urca pînă la mine prin amurg și care părea, într-adevăr că iese din turn. Mărturisesc că la auzul acestui zgomot atît de straniu mi-au venit brusc în amintire versurile lui Hamlet către Horațiu, ca și cum ar fi fost scrise cu litere luminoase²⁴¹; am crezut chiar o clipă că-mi luminau mintea. Am revenit însă repede în lumea reală. Era vecernia din vreun sat pe care mi-o aducea vîntul. Nu-i nimic. Nu depinde decît de mine să cred și să zic că am auzit răsunînd și vibrînd în munți misteriosul clopot de argint de la Velmich.

Cum ieșeam din șanțul de la miazănoapte, care a devenit o rîpă plină de spini, mi-a ieșit brusc în față muntele învecinat, mormîntul uriașului. Din locul în care mă aflu, stîncă schițează la baza muntelui, foarte aproape de Rin, profilul colosal al unui cap răsturnat pe spate, cu gura căscată. S-ar zice că uriașul care, după spusele legendei, zace acolo pe pîntece, înăbușit sub povara muntelui, a reușit să ridice nițel înfricoșătoarea masă și să scoată capul dintre stînci, tocmai cînd vreun Apollo sau vreun sfînt Mihai, punînd piciorul pe munte, a zdrobit monstrul ce și-a dat duhul în această poziție, dînd un țipăt puternic. Strigătul s-a pierdut în întunecimea a patruzeci de secole, dar gura a rămas deschisă.

De altfel trebuie să mărturisesc că nici uriașul, nici clopotul de argint, nici stafia lui Falkenstein, nu împiedică viile și aracii să urce din terasă în terasă pînă foarte aproape de Șoarece. Cu atît mai rău pentru nălucile care locuiesc în ținuturile cu

podgorii ! Li se face vin la uşă şi vrejurile viţei se agaţă voioase de viziunile lor. Doar dacă dealul de la Velmich nu este cumva cultivat chiar de duhuri, şi dacă nu trebuie să li se aplice fantasticilor podgoreni fraza pe care am citit-o ieri într-un vechi ghid nemţesc pentru malurile Rinului : „În spatele muntelui Johannisberg se află satul cu acelaşi nume cu aproape şapte sute de suflete care fac un vin foarte bun“.

De altfel, trecătorul, chiar cel mai însetat trebuie să se ferească să atingă strugurii, vrăjiţi sau nu de la Velmich. Aici sîntem în ducatul D-lui de Nassau şi legile din Nassau sînt cumplite în ce priveşte delictele cîmpeneşti. Astfel, orice delinvent prins este obligat să achite o amendă egală cu suma pagubelor provocate de delictele anterioare, comise de vinovaţii care au scăpat. De curînd un turist englez a cules de pe cîmp şi a mîncat o prună pe care a plătit-o cu cincizeci de florini.

Voiam să mă duc să caut un adăpost la Saint-Goar, aflat pe malul stîng, la o jumătate de leghe mai sus de Velmich. Un om din sat m-a trecut Rinul şi m-a lăsat politicoş la regele Prusiei, căruia malul stîng îi aparţine. Cînd ne-am despărţit luntraşul cumsecade, a încercat, într-o limbă amestecată, jumătate nemţeste, jumătate galică, să-mi dea indicaţii asupra drumului, indicaţii pe care fără îndoială că le-am înţeles prost, căci în loc să mă ţin de calea ce mergea pe lîngă fluviu, am luat-o peste munte, crezînd că scurtez, şi m-am cam rătăcit.

Totuşi, cum traversam, călcînd în picioare paele proaspăt cosite, nişte cîmpii înalte, roşcate, în care se vîntura vîntul de seară, deodată a apărut la stînga mea o rîpă. Am intrat în ea şi după cîteva clipe de coborîre foarte ţeapănă, de-a lungul unei poteci ce părea pe alocuri o scară făcută din lespezi late de ardezie, am dat iar de Rin.

M-am aşezat jos ; era obosit.

Ziua nu se stinsese cu totul. Era beznă în rîpa în care mă aflam, ca şi în văile de pe malul stîng pitite sub mari coloane de abanos ; însă o lucire trandafirie de nespus, reflex al amurgului purpuriu, plutea pe munţii de pe cealaltă parte a Rinului şi pe siluetele nelămurite ale ruinelor ce se iveau din toate părţile. Sub ochii mei, într-o prăpastie, Rinul, al cărui murmur ajungea pînă la mine, se pierdea într-un val mare de negură albicioasă din care ieşea chiar la picioarele mele fleşa înaltă a unei clopotniţe gotice. Fără îndoială că acolo era un oraş, ascuns de pînza de negură. Vedeam la dreapta, la cîţiva stînji sub mine, planşeu, acoperit de iarbă, al unui mare turn cenuşiu dărîmat, care se mai ţinea încă mîndru pe coasta muntelui, fără creneluri, fără balcoane, fără scări. Pe acest planşeu, într-o

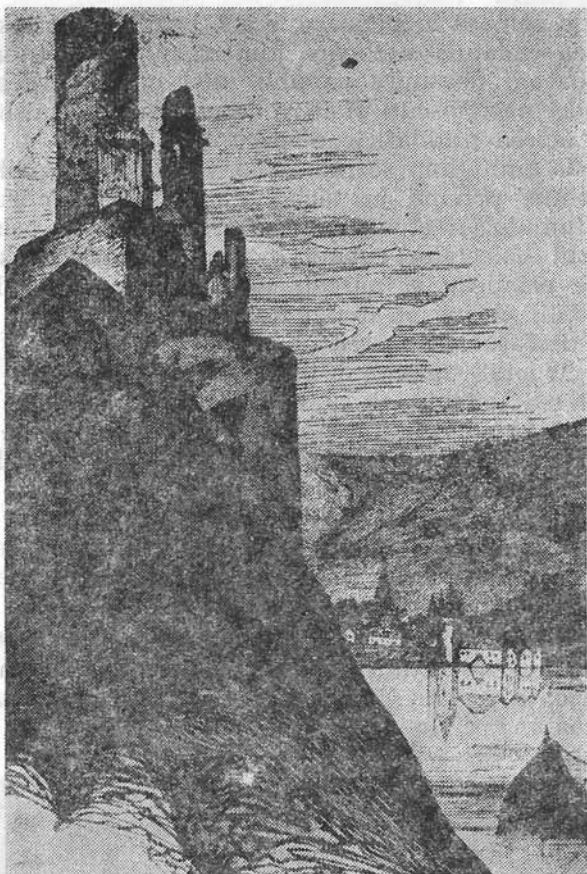
bucată de zid rămasă în picioare, era o poartă larg deschisă, căci nu mai avea canaturi sub care nimeni nu mai putea să pună piciorul. Auzeam deasupra capului meu cum mergeau și vorbeau trecători necunoscuți și le vedeam umbrele mișcându-se în întineric. Lucirea trandafirie dispăruse.

Am rămas mult timp șezînd acolo, pe o piatră, odihnindu-mă și gîndindu-mă, privind în tăcere cum trece sumbrul ceas în care vâlul fumului și al negurilor șterge încetișor peisajul și în care conturul obiectelor capătă o formă fantastică și lugubră. Cîteva stele prindeau și păreau să țintuiască la zenit lințoliul negru al nopții, întins pe o jumătate de cer, și albul lințoliu al amurgului, desfășurat sinistru pe cealaltă.

Treptat, treptat, zgomotul pașilor și al vocilor a încetat în ripă, vîntul s-a domolit și cu el s-a stins și dulcele foșnet al ierbii care stă la sfat cu trecătorul obosit și îi ține de urît. Nici un zgomot nu venea din orașul nevăzut, chiar Rinul se părea că ațipise ; un nor galben și livid cuprinsese imensul spațiu de la apus la răsărit ; stelele se acoperiseră una cîte una și nu mai aveam deasupra capului decît un cer de plumb, în care plutea, vizibil pentru poet, marele liliac care poartă scris pe pîntecele lui deschis : *melancholia*.

Deodată a bătut briza, a sfișiat negura, biserica s-a desprins din umbră, un grup întunecat de case, presărat cu mii de geamuri aprinse, a apărut în fundul hăului prin borta care se făcuse în ceață. Era Saint-Goar.

Scrisoarea a XVII-a

SAINT-GOAR

Saint-Goar, august

Poți să petreci la Saint-Goar o săptămână cu mare folos. Trebuie să ai grijă să-ți alegi ferestre care dau pe Rin în foarte confortabilul *Gasthaus zur Lilie* (Hanul „La Crinul“). Aici ești între Șoarece și Pistică. La stînga ai Șoarecele, pe jumătate voalat în fundul zării; la dreapta și în față, Pisica, donjon

robust, încins cu turnulețe, care, în înaltul dealului, ocupă vârful unui triunghi a cărui bază o formează pe Rin pitorescul sat Saint-Goarshausen, unghiurile fiind marcate de cele două turnuri vechi ale lui, unul pătrat, celălalt rotund. Cele două castele vrăjmașe se pîndesc și par să-și arunce priviri fulgerătoare de-a curmezișul peisajului ; căci atunci cînd un donjon cade în ruină, fereastra lui mai privește încă, însă cu privirea hidoasă a unui ochi scos.

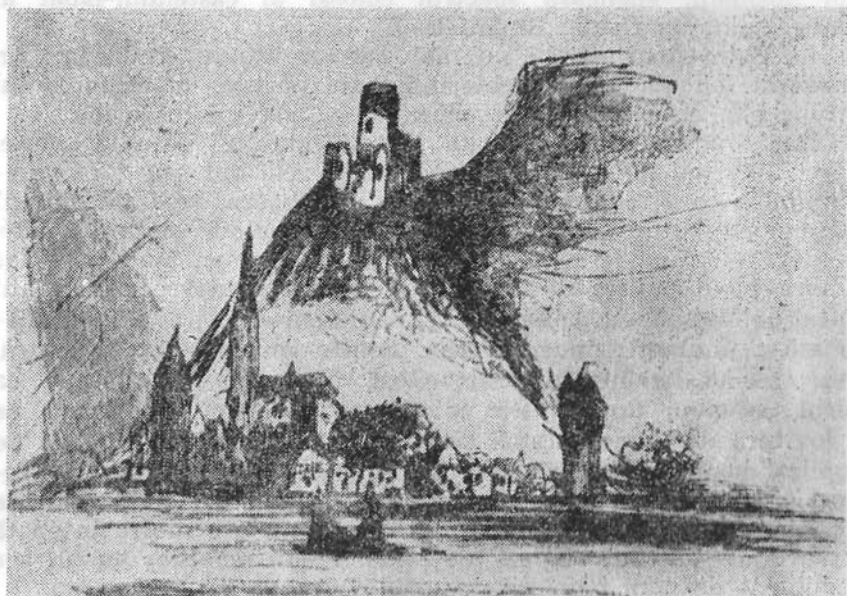
În față, pe malul drept, parcă gata să-i despartă pe cei doi dușmani, veghează spectrul colosal al castelului-palat al landgravilor de Hessa, Rheinfels-ul.

La Saint-Goar, Rinul nu mai este un fluviu ci un lac, un adevărat lac din Jura, închis din toate părțile, cu căldarea lui întunecată, cu sclipirile lui adînci și cu vuietul lui uriaș.

Dacă rămîi acasă, ai toată ziua spectacolul Rinului, plute, bărci lungi cu pînze, bărcuțe-săgeată și cele opt sau zece vase-omnibuze care se duc și vin, urcă și coboară, trec tot timpul cu clipocitul unui dulău care înoată, fumegînde și împodobite. În depărtare, pe țărmul din față, sub niște nuci mari care fac umbră pe o pajiște de iarbă, vezi făcînd manevre pe soldații D-lui de Nassau, cu haine verzi și pantaloni albi și auzi toba gălăgioasă a unui mic duce suveran. Foarte aproape, sub fereastră, vezi trecînd femeile din Saint-Goar cu boneta lor albastră ca cerul, asemeni unei mitre episcopale, oarecum modificată de o lovitură de pumn și auzi rîzînd și pălăvrăgînd o grămadă de copilași veniți să se joace cu Rinul. De ce nu ? Cei de la Tréport și din Etretat se joacă și ei cu oceanul. În fond, copiii de pe Rin sînt încîntători. Nici unul din ei nu are mutra înțepată și severă a puștilor englezi, de pildă. Puștii nemților au un aer indulgent de popi bătrîni.

Dacă ieși din casă, poți să treci Rinul pentru șase gologani, prețul unui omnibuz parizian, și să urci la Piscică. În acest conac al baronilor de Katzenellenbogen s-a petrecut, în anul 1471, lugubra aventură a capelanului Jean de Barnich. Astăzi, *die Katze* este o ruină frumoasă, al cărei uzufruct ducele de Nassau l-a cedat unui plutonier major prusac pentru cinci florini pe an. Cu trei sau patru vizitatori renta este plătită. Am răsfoit registrul în care se înscriu străinii și pe treizece de pagini — cam un an — n-am găsit nici măcar un nume francez. Multe nume germane, cîteva nume englezești, două-trei nume italienești, acesta-i tot registrul. De altfel, interiorul Piscicii este complet dărîmat. Sala de jos a turnului, unde a pregătit capelanul otrava pentru contesă, servește acum de pivniță pentru vinuri. Cîteva fire de viță de vie prăpădite se răsucesc în jurul aracilor, chiar pe locul

unde era sala portretelor. Într-un cabinet micuț, singurul cu ușă și cu fereastră, a fost ținută în perete o gravură care-l înfățișează pe Bogdan Emielnițki și sub care se poate citi: *Belli servilis autor (sic) rebeliumque Cosaccorum et plebis Ukrayne* *. Cumplitul șef zaporojan, împopoțonat cu un costum pe jumătate moscovit și pe jumătate turcesc, pare să se uite chiorș, poate din cauza gravorului, la cele două-trei portrete de principii domnitori contemporani aranjați în jurul lui.

Din înaltul Pisicii, privirea se cufundă în faimoasa vîltoare a Rinului, ce se cheamă *Bank*. Între *Bank* și turnul pătrat de la Goarshausen nu e decît o trecere îngustă. Pe o parte vîltoarea, pe cealaltă un colț de stîncă ieșind din apă. Găsești de toate pe Rin, chiar și o *Scylla* și *Charybda*²⁴². Pentru a trece această strîmtoare foarte temută, plutele își leagă la partea stîngă, cu o frînghie destul de lungă, un trunchi de copac căruia îi spun *ciinile* (*Hund*) și în momentul în care trec între *Bank* și *Turn*, aruncă trunchiul de copac în *Bank*. *Bankul* apucă trunchiul de copac cu furie și îl atrage în el. În felul acesta ține

* Autorul războiului robilor al rebelilor cazaci și al plebei ucrainiene.

pluta la distanță de Turn. După ce primejdia a trecut, se taie frînghia și viltoarea înghite ciinele. Este o prăjitură pentru acest Cerber.

Dacă te afli pe platforma Pisicii și îl întrebi pe ciceronele tău: *Unde e Bankul?* el îți arată la picioare un cot mic pe Rin. Acest cot este viltoarea. Viltoarea nu trebuie judecată după aparențe.

Ceva mai departe de Bank, la o cotitură din cele mai sălbatice, se înfige și se aruncă vertical în Rin, cu miile ei de trepte de granit care îi dau înfățișarea unei scări prăbușite, fabuloasa stîncă Lorelei. E aici un ecou celebru care, se zice, repetă de șapte ori tot ce i se spune sau i se cîntă.

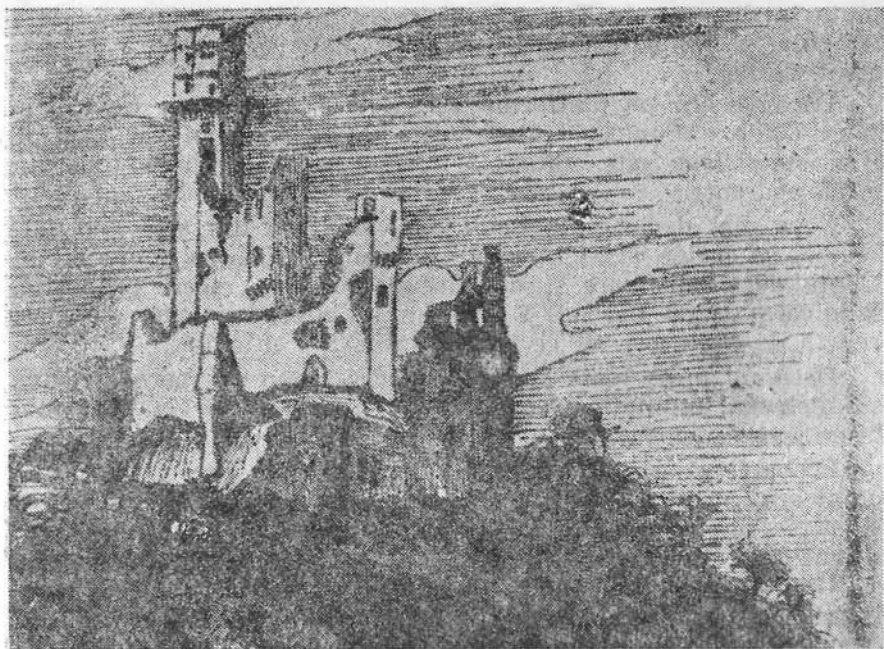
Dacă nu m-aș teme de a avea aerul unui om care încearcă să distrugă reputația ecourilor, aș mărturisi că eu personal n-am auzit niciodată ecoul mai mult de cinci ori.

Probabil că oreada de la Lorelei²⁴³, căreia i-au făcut curte, odinioară, atîția prinți și conți mitologici, începe să răgușească și să se plictisească. Biata de ea, nu mai are acum decît un singur adorator, care și-a săpat în fața ei, de partea cealaltă a Rinului, două cămăruțe în stîncă și care își petrece ziua întreagă cîntînd din cornul de vînătoare și trăgînd cu pușca. Omul acesta, care dă de lucru ecoului și care trăiește de pe urma lui, este un husar francez, bătrîn și cumsecade.

De fapt, pentru cel ce se plimbă și care nu se așteaptă la așa ceva, efectul ecoului de la Lorelei este extraordinar. O luntre care traversează Rinul în acest loc face cu vîslele un zgomot nemaipomenit. Închizînd ochii ai crede că trece o galeră de Malta cu cele cincizeci de rame trase fiecare de patru ocași în lanțuri.

Coborînd de la Pisică, înainte de a pleca din Saint-Goarshausen, trebuie să te duci să vezi, pe o stradă veche paralelă cu Rinul, o casă drăguță de pe vremea renașterii germane, bineînțeles foarte disprețuită de cei ce o locuiesc. Apoi te întorci la dreapta, treci pe o punte un torent și te cufunzi, în zgomotul morilor de apă, în „Valea Elvețiană“, superbă vale aproape alpină, mărginită de înaltul deal de la Petersberg și de unul din povîrnișurile din spate ale stîncii Lorelei.

Plimbarea prin Valea Elvețiană este o încîntare. Te duci, vii, vizitezi satele de sus, te cufunzi în niște chei înguste, atît de întunecate și pustii, că am văzut într-una din ele pămîntul răscolit proaspăt și iarba întoarsă de rîtul unui porc mistreț. Sau îți firul văii, printre bolovani ce seamănă cu ziduri ciclopice, pe sub ploi și pe sub arini. Acolo, singur, cufundat într-o

văgăună, înghițit cu totul de un abis de frunze și flori, poți să rătăcești și să visezi toată ziua, să asculți, ca un al treilea prieten îngăduit, cum tăifăsuiesc tainic torentul și poteca. Apoi, dacă te apropii de drumurile cu făgașuri, de ferme și de mori, tot ce întâlnești pare să fie aranjat și potrivit dinainte ca să împodobească un colț dintr-un peisaj de Poussin. Un păstor pe jumătate gol, singur cu turma lui pe un câmp roșiatic suflând melodii ciudate într-un fel de corn antic. Un car tras de boi, așa cum vedeam în vinietele din ediția Herhan a lui Virgiliu, pe care le explicam în copilărie ; între jug și fruntea boilor este pusă o pernă de piele brodată cu flori roșii și arabescuri sculptate. Fete tinere trec cu picioarele goale, pieptănate ca statuile de pe vremea imperiului roman târziu. Am văzut una încântătoare. Stătea lângă un cuptor de uscat fructe din care ieșea un fum ușor ; ridica la cer ochii mari albaștri și triști, tăiați ca niște migdale, pe chipul ei ars de soare ; avea la gât o mulțime de coliere de sticlă, artistic așezate ca să-i ascundă o gușă ce începuse să se umfle. Cu această diformitate împletită cu atîta frumusețe, ai fi zis că este un idol din India șezînd cu picioarele încrucișate lângă un altar.

Traversînd o pajiște, deodată se deschid buzele unei prăpastii și vezi apărînd brusc în vîrfurile unui deal împădurit o splendidă ruină. Acest *Schloss** este Reichenberg. Aici a trăit pe vremea războaielor breslelor din evul mediu, unul dintre cei mai de temut dintre acei cavaleri-tîlhari, care își spuneau ei înșiși *biciul ținutului* (*Landsschaden*). Degeaba se plîngea orașul învecinat, degeaba împăratul îl pomenea în dieta imperiului pe tîlharul cu blazon, omul de fier se închidea în casa lui de granit și își continua îndrăzneț orgia lui de atotputernicie și jaf, și a trăit, excomunicat de biserică, condamnat de dietă, hărțuit de împărat, pînă ce barba albă i-a ajuns pînă la genunchi. Am intrat în Reichenberg. Nu mai există nimic în această peșteră homerică de hoți, decît mușcate sălbatice, umbra sfîșiată a ferestrelor hoinărind pe dărîmături, două-trei vaci care pasc iarba ruinelor, o rămășiță de stemă mutilată cu ciocanul deasupra porții principale și, ici-colo, sub picioarele călătorului, pietre sfărîmate de trecerea reptilelor.

În spatele dealului Reichenberg, am mai vizitat și cîteva dărîmături, ce de-abia se mai pot vedea, rămase de la un sat dispărut, ce se chema *Satul Bărbierilor*.

Iată ce era Satul Bărbierilor.

Diavolul, care avea ciudă pe Frederic Barbarossa din cauza numeroaselor sale cruciade, avu într-o bună zi ideea să-i taie barba. Era o șotie cu adevărat magistrală, foarte potrivită de la drac la împărat. S-a înțeles deci cu o Dalilă²⁴⁴ locală să nascocască o trădare nemaipomenită cu ajutorul căreia împăratul Barbarossa, în trecere prin Bacharach, trebuia să fie adormit, apoi ras de unul dintre numeroșii bărbieri ai orașului. Or, Barbarossa care nu era pe atunci decît duce de Suabia, îndatorase cîndva, pe vremea dragostei dintre el și frumoasa Gela, pe o zîină bătrînă de la Wisper care hotărî să-i joace un renghi diavolului. Micuța zîină, mare cît o lăcustă, se duse în căutarea unui uriaș tare prost care-i era prieten, și-l rugă să-i împrumute un sac. Uriașul o servi și se oferî chiar s-o însoțească pe zîină cu drag, ceea ce ea primi. Micuța zîină se făcu probabil ceva mai mare, apoi se duse la Bacharach chiar în noaptea dinaintea trecerii lui Barbarossa, îi luă unul cîte unul pe toți bărbierii orașului pe cînd dormeau adînc și-i băgă în sacul uriașului. După care, îi spuse uriașului să încarce sacul pe umeri și să-l ducă departe, oriunde. Uriașul, care fie din pricina nopții, fie din pricina prostiei, nu văzuse nimic din ceea ce făcuse bătrînica, o

* castel (lb. germană).

ascultă și porni cu pași mari prin ținutul adormit, cu sacul în spinare. În timpul acesta, bărbierii din Bacharach, lovindu-se de-a valma unii de alții, începură a se trezi și a se foi în sac. Uriașul se înfricoșă și îndoi pasul. Cum trecea pe deasupra Reichenbergului și cum ridica sus piciorul din cauza turnului mare, unul dintre bărbieri care își avea briciul în buzunar, îl scoase și făcu o gaură mare în sac, gaură prin care toți bărbierii, cam șifonați și loviți, căzură în mărăciuniș tipînd înfiorător. Uriașul crezu că are în spinare un cuib de diavoli, și fugi cît îl ținură picioarele. A doua zi, cînd împăratul trecu prin Bacharach, nu mai era în ținut nici un bărbier; și cum Belzebut tocmai venea, un corb cocoțat pe poarta orașului îi spuse acestuia în zeflemea: — Prietene, ai în mijlocul feței ceva foarte mare ce n-ai putea să vezi nici în cea mai bună oglindă, o tiflă. — De atunci nu mai există bărbieri la Bacharach. Fapt sigur, căci și astăzi este cu neputință să găsești aici o atare prăvălie. Cît despre bărbierii luați de zînă, aceștia își construîră un sat ce a fost botezat *Satul Bărbierilor*. Și așa împăratul Frederic I, zis Barbarossa, și-a păstrat și barba și porecla.

Pe lîngă Șoarece și Pisică, Lorelei, Valea Elvețiană și Reichenberg, mai există lîngă Saint-Goar și Rheinfels-ul despre care ți-am vorbit puțin mai sus.

Un întreg munte golit pe dinăuntru, crenelat de ruine în vîrf; două-trei etaje de apartamente și de coridoare subterane ce par a fi fost săpate de cîrțițe uriașe; dărîmături imense; săli peste măsură de mari ale căror ogive au o deschidere de aproape cincizeci de picioare; șapte temnițe cu celule subterane pline cu apă stătută, care, imobilă și moartă, plescăie la căderea unei pietre; zgomotul morilor de apă în mica vale din spatele castelului, și prin crăpăturile fațadei, Rinul cu un vapor care, văzut de la această înălțime, pare un pește mare verde cu ochi galbeni plutind la suprafața apei, dresat să ducă în spinare oameni și trăsuri; un palat feudal al landgravilor de Hessa devenit o enormă epavă; pervazuri pentru tunuri și catapulte în care crește iarbă și care seamănă cu lojile fiarelor sălbatice din vechile circuri romane; pe alocuri, pe jumătate îngropată, o pompă de apă, ruinată și înfundată, a cărei elice primitivă are aerul unei scoici antediluviene monstruoase; ardezii și bazalte necioplite care dau arhivoltelor profiluri de ferăstraie și de fâlci deschise; butoaie mari pîntecoase căzute întregi, sau, mai bine zis, culcate pe o parte ca și cum ar fi ostenit să mai stea în picioare. Acesta este Rheinfels-ul. Îl vezi pentru două parale.

Aici ai impresia că pămîntul s-ar fi cutremurat sub ruine.

Nu a fost însă un cutremur de pământ, ci Napoleon care a trecut pe aici. În 1807 împăratul a ordonat aruncarea Rheinfels-ului în aer.

Ciudat lucru ! totul s-a năruit, afară de cei patru pereți ai capelei. Și nu străbați fără o anumită emoție melancolică acest loc, singurul care s-a păstrat în mijlocul înfricoșătoarei fortărețe răvășite. În găurile ferestrelor se citesc inscripții grave, câte două la fiecare fereastră : *Sanctus Franciscus de Paula vixit 1500. Sanctus Franciscus vixit 1526. — Sanctus Dominicus ... (șters). Sanctus Albertus vixit 1292. — Sanctus Norbertus, 1150. Sanctus Bernardus, 1139. — Sanctus Bruno, 1115. — Sanctus Benedictus, 1140. —* Și mai există încă un nume șters ; apoi, după ce ai urcat veacurile creștinătății din aureolă în aureolă, ajungi la aceste trei rânduri maestuoase : — *Sanctus Basilius magnus, episc. Caesareae Cappadociae, magister monachorum orientaliū vixit anno 372. —* Alături de Basilius magnus, chiar sub ușa capelei, sînt scrise încă două nume : *Sanctus Antonius magnus, Sanctus Paulus eremita. —* Asta-i tot ce-au respectat minele și bombele.

Castelul formidabil, care s-a năruit sub Napoleon, tremurase în fața lui Ludovic al XIV-lea. Vechea *Gazetă a Franței*²⁴⁵, care se tipărea în biroul Adresei din mezaninul Luvrului, anunță la data de 23 ianuarie 1693 că „landgravul de Hessa-Cassel ia în stăpînire orașul Saint-Goar și Rheinfelsul, cedate lui de către landgravul Frederic de Hessa, hotărît să meargă să-și sfîrșească zilele la Colonia“. În numărul următor, la data de 5 februarie, se anunță că „cinci sute de țărani lucrează împreună cu soldații la fortificațiile de la Rheinfels“. Cincisprezece zile după aceea, proclama : „contele de Thingen a pus să se întindă lanțuri și să se construiască redute pe Rin“. De ce landgravul o lua la fugă ? Ce era cu cei cinci sute de țărani care lucrau cot la cot cu soldații ? Dar cu redutele și cu lanțurile întinse în grabă peste Rin ? Pentru că Ludovic cel Mare încruntase din sprîncene. Războiul cu Germania avea să reînceapă.

Astăzi Rheinfelsul, la poarta căruia este încastrată în perete coroana ducală a landgravilor, sculptată în gresie roșie, ține de o fermă. Vegetează în el cîțiva butuci de vie și pasc două-trei capre. Seara, întreaga ruină, profilîndu-se pe cer cu ferestrele ei goale, este o masă magnifică.

Urcînd pe Rin, la o milă de Saint-Goar (mila prusacă, ca și legua spaniolă, ca și ceasul de mers al turcilor, face cît două leghe²⁴⁶ din Franța), zărești deodată, în despărțitura dintre doi munți, un frumos oraș feudal împrăștiat de la jumătatea coastei pînă la malul Rinului, cu străzi vechi cum nu mai vedem la

Paris decît în decorurile de la operă, cu paisprezece turnuri crenelate mai mult sau mai puțin învelite în iederă, și două biserici mari în cel mai pur stil gotic. E Oberwesel, unul dintre orașele de pe Rin care a purtat cele mai multe războaie. Vechile ziduri din Oberwesel sînt ciuruite de lovituri de tun și de găuri de gloanțe. Poți descifra, ca pe un palimpsest²⁴⁷, marile ghiulele de fier ale episcopilor de Trêves, cele ale lui Ludovic al XIV-lea și gloanțele revoluției noastre. Astăzi Oberwesel nu mai este decît un vechi soldat care s-a făcut podgorean. Vinul său roșu este excelent.

Ca aproape toate orașele de pe Rin, Oberweselul are pe munte castelul său în ruine. Schönberg-ul, una dintre cele mai superbe vestigii din cîte sînt în Europa. În Schönberg au locuit în secolul al X-lea cele șapte domnițe, vesele și crude, pe care le poți vedea și astăzi, prin crăpăturile castelului lor, schimbate în șapte stînci aflate în mijlocul fluviului.

Excursia de la Saint-Goar la Oberwesel este plină de farmec. Drumul merge de-a lungul Rinului, care aici se îngustează brusc și este gîtit între dealuri înalte. Nici o casă, aproape nici un trecător. Locul este pustiu, tăcut și sălbatic. Bancuri mari de ardezie pe jumătate roase ies din fluviu și acoperă tărîmul ca o grămadă de solzi uriași. Din cînd în cînd se întrevede pe malul Rinului, ascuns pe jumătate ca la pîndă, sub spini și răchită, un fel de păianjen imens alcătuit din două prăjini suple și îndoit, încrucișate transversal, unite la mijloc și în punctul lor culminant cu un nod mare legat de o pîrghie, cufundîndu-și cele patru vîrfuri în apă. Cu adevărat un păianjen. Uneori, în această singurătate și în această tăcere, pîrghia misterioasă se pune în mișcare și vezi insecta hidoasă ridicîndu-se încetișor, ținîndu-și între labe pînza, în mijlocul căreia sare și se zvîrcolește un frumos somon de argint.

Seara, după ce ai gonit cît ai putut și ți se deschid și cele mai tainice cute ale stomacului, te întorci la Saint-Goar și te trezești la capătul unei mese lungi, la care stau din loc în loc fumători tăcuți, în fața unei excelente și cinstite cine nemțești la care potîrnicile sînt mai mari ca puii. Te refaci de minune, mai ales dacă știi, precum călătorul Ulysse, să te pleci în fața obiceiurilor unei națiuni și dacă ai suficientă minte să nu te scandalizezi de anumite întîlniri ciudate, care au loc uneori în aceeași farfurie, de pildă, rață friptă cu marmeladă de mere, sau rît de mistreț cu dulceață. Către sfîrșitul cinei izbucnește afară o fanfară amestecată cu împușcături. Te duci în grabă la fereastră. E husarul franțuz care își face de lucru cu ecoul din Saint-Goar.

Ecoul de aici nu e mai puțin minunat decât ecoul de la Lorelei. Este într-adevăr formidabil. Fiecare împușcătură cu pistolul devine o lovitură de tun în muntele acesta. Fiecare fantezie a fanfarei se repetă cu o precizie prodigioasă în adâncimea întunecată a văilor. Sînt simfonii delicate, alese, voalate, din ce în ce mai slabe, ușor ironice, care par să-și ridă de tine mîngîindu-te. Cum este cu neputință să crezi că acest munte mare și greoi ar putea avea atîta duh, după cîteva clipe te lași pradă iluziei, și gînditorul cel mai pozitiv este gata să jure că, acolo jos, în umbră, într-un crîng fantastic, vreo ființă supranaturală și singuratică, vreo zîină, o Titanie ²⁴⁸, se amuză să parodieze cu deliciu muzica omenească și să arunce jumătate de munte pe jos de îndată ce răsună o lovitură de pușcă. Este și înfricoșător și fermecător. Efectul ar fi și mai puternic dacă ai putea să uiți o clipă că ești la fereastra unui han și că această senzație extraordinară îți este servită ca un plus la desert. Totul se petrece însă în modul cel mai firesc din lume; după ce reprezentația s-a terminat, un slujitor de la han, cu o farfurie de cositor în mîină, pe care o întinde pentru chetă, face ocolul hanului în numele husarului, care se ține la o parte într-un colț, plin de demnitate, și totul s-a terminat. Fiecare se retrage după ce și-a plătit ecoul.

Scrisoarea a XVIII-a

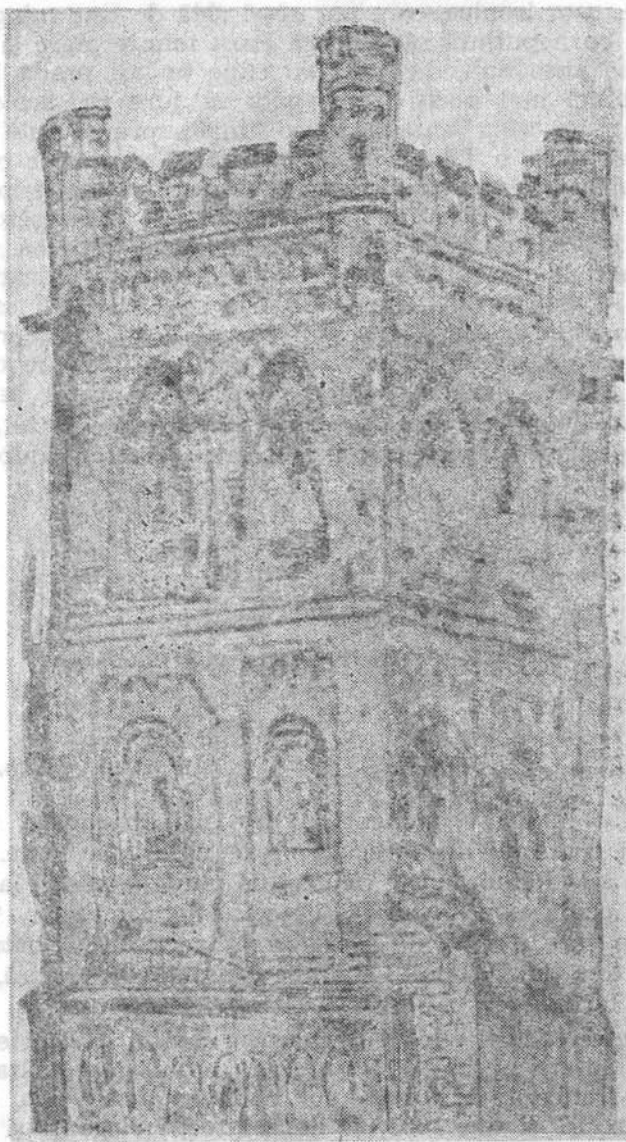
BACHARACH

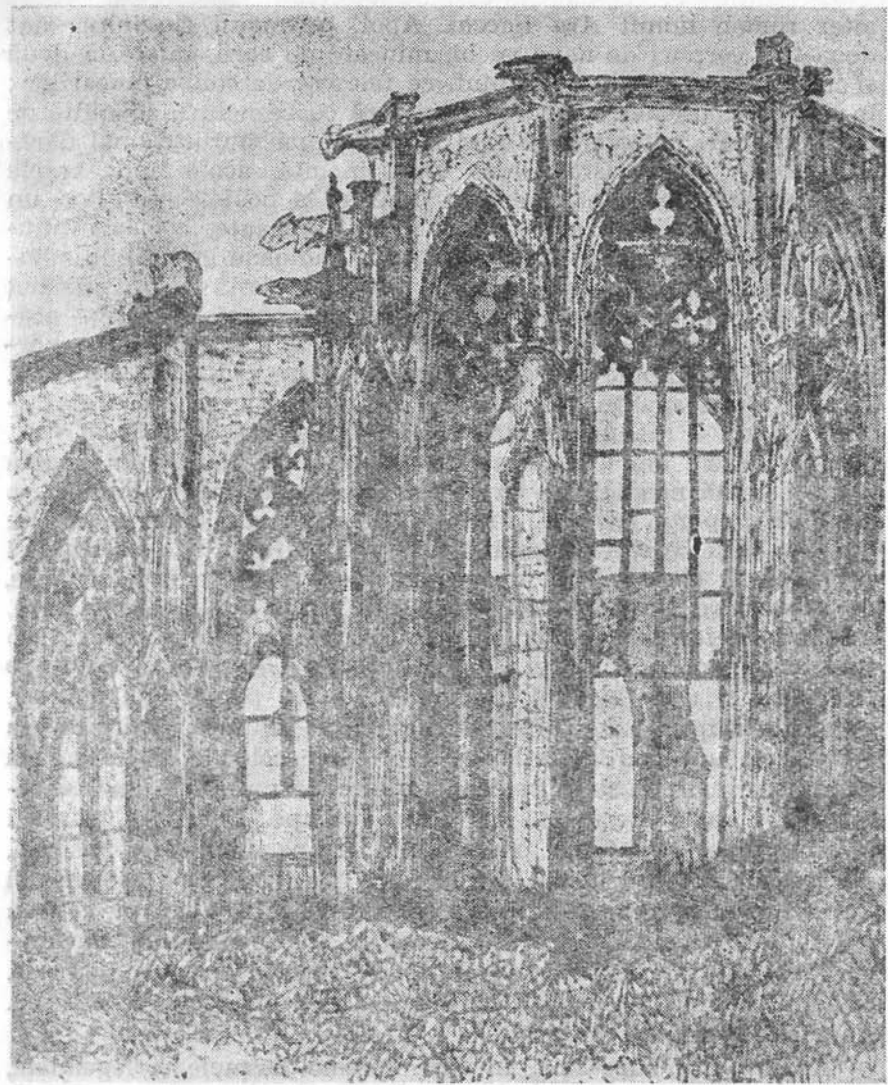
Lorch, 23 august

Mă aflu în acest moment în cele mai frumoase, cele mai cinstite și cele mai necunoscute orașe vechi din lume. Stau în interioare a la Rembrandt ²⁴⁹, cu colivii pline de păsări la ferestre, cu lămpi ciudate în tavan și, în colțurile camerelor, trepte în spirală pe care o rază de soare urcă încetîșor. O bătrînă și o roată de tors cu picioarele strîmbe mormăie în umbră, care de care mai tare.

Am petrecut trei zile la Bacharach, un fel de Curte a Miracolelor ²⁵⁰ uitată pe malul Rinului de bunul plac voltairian, de revoluția franceză, de luptele lui Ludovic al XIV-lea, de canoadele din '97 și din 1805, și de arhitecții eleganți și înțelepți

care fac case în formă de scrin și de birouașe. Bacharach este chiar cea mai antică îngrămădire de locuințe omenești pe care am văzut-o vreodată în viața mea. Pe lângă Bacharach, Oberwesel, Saint-Goar și Andernach sînt străzi Rivoli și orașe Ber-

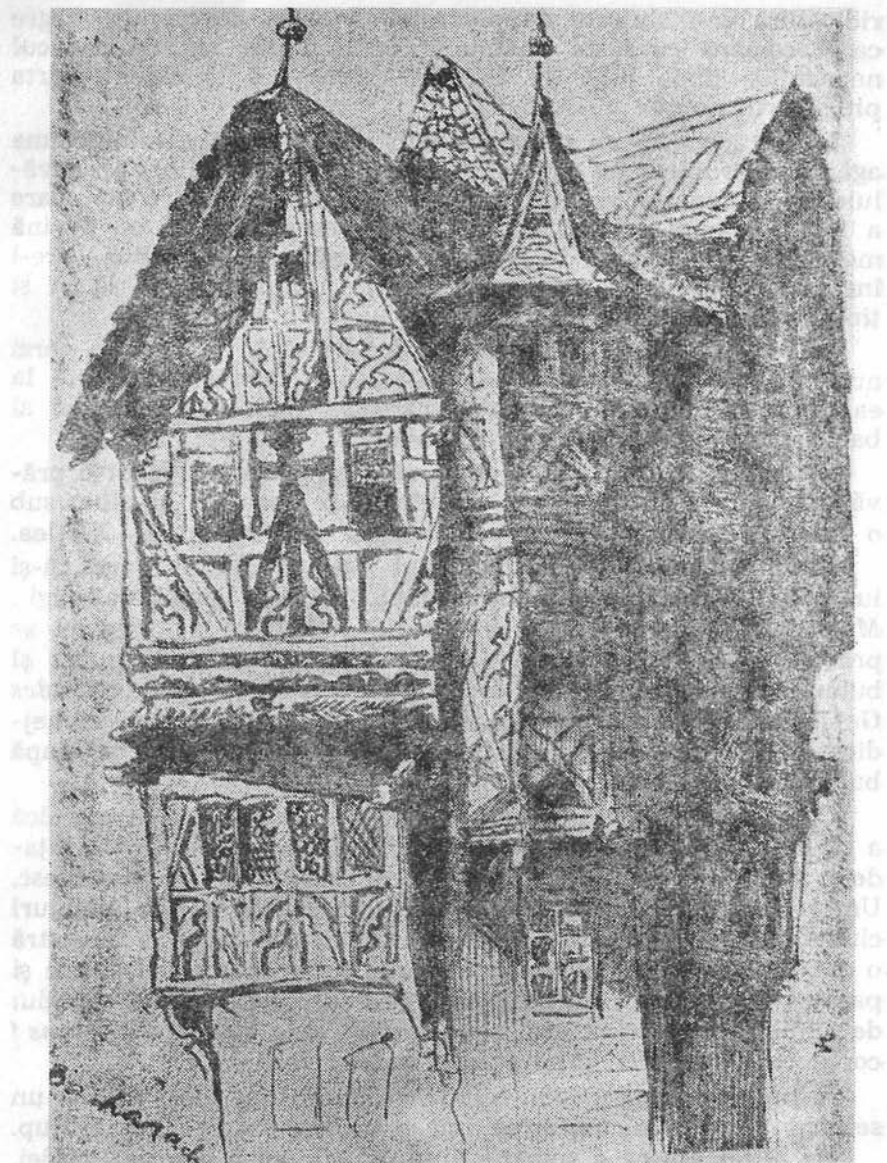
gère²⁵¹. Bacharach este fostul *Bacchi Ara*. Ai zice că un uriaș, negustor de vechituri, vrînd să-și deschidă o prăvălie pe Rin, a luat un munte drept raft și a așezat de sus și pînă jos, cu gustul lui de uriaș, o grămadă de curiozități imense. Și a început chiar cu Rinul. Aici, la suprafața apei, este o stîncă vulcanică după unii, un menhir²⁵² celtic după alții, iar după cei mai recentî un

altar roman numit *Ara Bacchi*. Apoi, pe malul fluviului, sînt două-trei corpuri de nave vechi, mincate de carii, tăiate în două și înfipte la verticală în pămînt, ce folosesc de colibe pescarilor ; în spatele colibelor, o incintă, odinioară cu creneluri, străjuită de patru turnuri pătrate, cele mai crăpate, mai ciuruite, mai dărăpănate din cîte există. Chiar lîngă incintă, acolo unde casele și-au scobit ferestre și galerii, și dincolo, la poalele munților, un talmeș-balmeș de nedescris de clădiri amuzante, cocioabe-bijuterii, turnulețe stranii, fațade gheboase, pinioane imposibile adîncite în două trepte, împodobite pe fiecare treaptă cu un turnuleț ca un sparanghel, grinzi greoaie care desenează pe colibe arabescuri delicate, mansarde în volute, balcoane proeminente, hornuri care închipuie tiare și coroane pline filozofic de fum, giruete extravagante, care nu mai sînt giruete, ci litere majuscule din vechi manuscrise tăiate în tablă și care scîrîie în vînt. (Printre altele am avut deasupra capului un R care își repeta numele toată noaptea — rrrrr). În îmbulzeala asta minunată, o piață — o piață strîmbă, făcută din blocuri de locuințe căzute din cer la întîmplare, avînd mai multe golfuri, insule, stînci și promontorii cît un fiord norvegian. De o parte a acestei piețe, două poliedre alcătuite din construcții gotice, înclinate în afară, aplecate, deformate, se țin cu nerușinare în picioare împotriva tuturor legilor geometriei și echilibrului. De cealaltă parte, o frumoasă și rară biserică romanică, cu un portal cu romburi, avînd deasupra lui o înaltă clopotniță militară, șnuruită la absida cu un rînd de mici arhivolte cu coloane în marmură neagră ce au încrustate peste tot pietre de mormînt din Renaștere ca o raclă încrustată cu pietre scumpe. Deasupra bisericii bizantine, la jumătatea povîrnișului, ruina unei alte biserici, din veacul al XV-lea, din gresie roșie, fără uși, fără acoperiș și fără vitralii, măreț schelet care se profilează mîndru pe cer. În sfîrșit, pentru încununare, în partea de sus a muntelui, dărîmăturile și pietrele smulse, acoperite de iederă, dintr-un Schloss, castelul Stahlech, reședința conților palatini în secolul al XII-lea. Toate astea fac Bacharachul.

Acest vechi burg-zîină, în care mișună basmele și legendele, este ocupat de o populație de locuitori pitorești, care toți, bătrîni și tineri, plozi și buni, gușați și fete frumoase, au în privire, în profil, în ținută, un aer din secolul al XIII-lea.

Ceea ce nu le împiedică pe frumoase, să fie foarte frumoase ; dimpotrivă.

Din înaltul Schloss-ului ai o vedere imensă și descoperi prin cotloanele munților alte cinci castele în ruină ; pe malul

stîng Fürstenberg, Sonneck și Heimbürg ; de cealaltă parte a fluviului, la apus, se întrevide vastul Gutenfels, plin de amintirea lui Gustav-Adolf ; și spre răsărit, deasupra unei văi care este leagănul de basme Wisperthal, în vîrfurile unui deal, pe o mică

ridicătură ce-i slujește de piedestal, o cutie de turnuri negre care seamănă cu fosta Bastilie²⁵³ de la Paris, se află conacul neprimitor unde Sibot de Lorch²⁵⁴ refuza să deschidă poarta piticilor în nopțile de furtună.

Bacharach este un peisaj sălbatic. Nori, aproape întotdeauna agățați de ruinele lui înalte, stânci abrupte, ape sălbatice, învăluie cu demnitate vechiul oraș sever, care a fost roman, care a fost romanic, care a fost gotic, dar care nu vrea să devină modern. Lucru demn de remarcat, cingătoarea de stânci care-l înconjoară împiedică vasele cu aburi să ajungă pînă la el și ține civilizația la distanță.

Nici o notă discordantă, nici o fațadă albă cu obloane verzi nu strică armonia austeră a ansamblului. Totul contribuie la ea, pînă și numele Bacharach, care pare un vechi strigăt al bachanalelor²⁵⁵, potrivit pentru sabbat²⁵⁶.

Totuși, ca istoric fidel, trebuie să-ți spun că am văzut o prăvălie de mode instalată, cu panglicile și bonetele ei albe, sub o înfricoșătoare ogivă complet neagră din veacul al XII-lea.

Rinul mugește trufaș în jurul Bacharachului. Pare că-și iubește și își păzește orgolios vechiul oraș. Ești gata să-i strigi : *Mugești bine, leule !* La o bătaie de archebuză de oraș, el se prăvale și se învîrte într-o pîlnie de stânci imitînd spuma și bubuitul oceanului. Această trecere anevoioasă se cheamă *Wildes Gefährt*. E mult mai înfricoșătoare și mult mai puțin primejdioasă decît Bankul de la Saint-Goar. Nu trebuie să te iei după bulboane etc.

Cînd soarele dă la o parte un nor și rîde printr-o fereastră a cerului, nimic nu e mai încîntător ca Bacharachul. Toate fațadele scofîlcite și morocănoase se descrețesc și se învesesc. Umbrele turnulețelor și ale giructelor desenează mii de unghiuri ciudate. Florile — căci sînt flori pretutindeni — apar la fereastră o dată cu femeile și în toate pragurile se ivesc grupuri vesele și pașnice, copii și bătrîni, încălzindu-se împreună la razele soarelui de amiază, bătrîni cu acel zîmbet șters care spune : *De ajuns !* copiii cu acea dulce privire care spune : *Încă nu !*

În mijlocul acestei lumi blînde, se plimbă, se duce și vine un sergent prusac în uniformă, cu o mutră între cîine și lup.

De altfel, fie că e spiritul ținutului, fie că e gelozia Prusiei, n-am văzut în ramele care atîrnă pe pereții hanurilor alt om mare decît pe acel cuceritor cu profilul cam rococo, acel amestec de Napoleon-Ludovic al XV-lea, adevărat erou, adevărat gînditor și, desigur, adevărat prinț, numit Frederic al II-lea²⁵.

La Bacharach un trecător este un fenomen. Nu ești numai străin, ești și ciudat. Călătorul este privit și urmărit cu ochi speriați. Asta fiindcă, în afară de câțiva bieți pictori care merg pe jos, cu sacul în spinare, nimeni nu catadicsește să viziteze vechea capitală renegată a conților palatini, loc părăsit și uitat de care se feresc Dampfschiff-urile* și pe care toate ghidurile Rinului îl califică de oraș trist.

Trebuie să mărturisesc totuși că într-o cămăruță vecină cu camera mea era o litografie care o înfățișa pe EUROPA²⁵⁸, adică două cuconițe frumoase și decoltate și un domn frumos cu mustați care cîntă în jurul unui pian, acompaniați de un catren zvăpăiat, prea puțin demn de Bacharach :

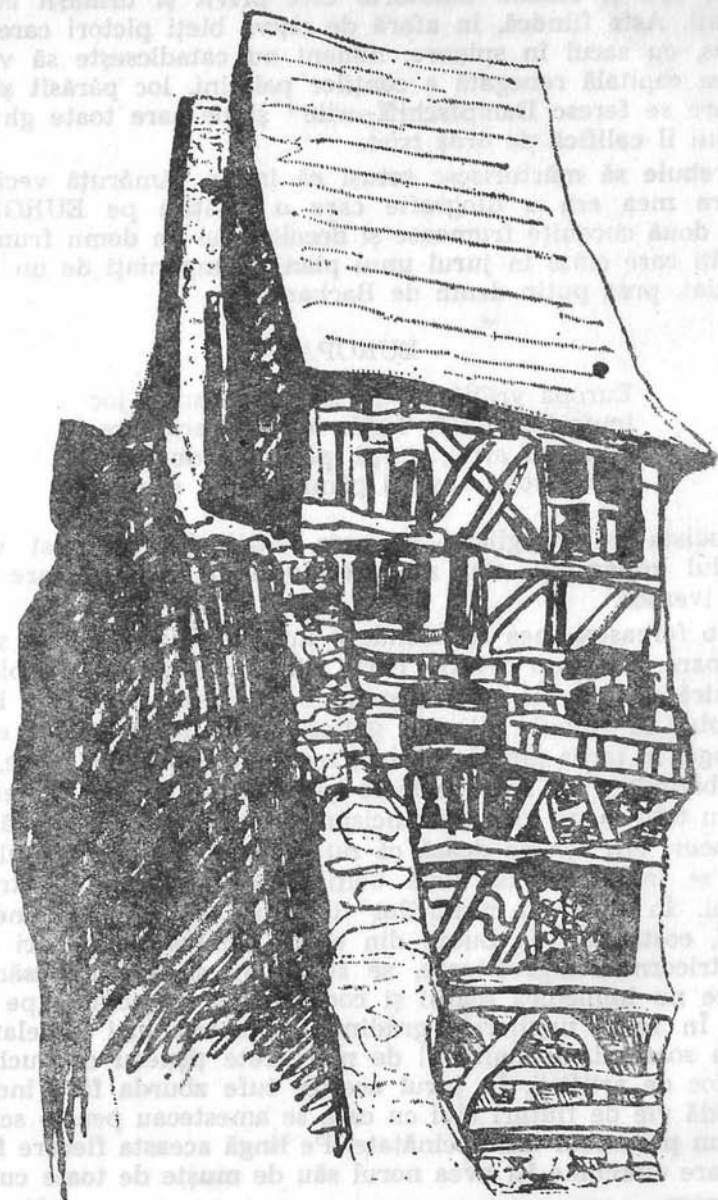
EUROPA

Europa vrăjitoare în care-al Franței joc
împarte-oriunde legile modiei trecătoare :
minunea artei, grații, pasiunile de foc,
sînt cultele acestui pămînt, unic sub soare.

Modista cu panglicile ei roze, litografia și acest catren în stilul imperiului, sînt zorii secolului al XIX-lea care încep să se ivească.

Sub fereastra mea se întinde o întreagă lume fericită și fermecătoare. Este un fel de curte din spate ținînd de biserica romanică de unde se poate urca pe o scară săpată în lavă înche-gată pînă la ruinele bisericii gotice. Acolo se jucau cît e ziua de lungă, în iarba pînă la bărbie, trei băieței și două fetețe, ultimele bătîndu-i cu mare plăcere pe cei trei băieței. Puteau să aibă cu toții la un loc cam cincisprezece ani. Iarba ușor vălurită pe alocuri era așa de deasă că nu se mai vedea pămîntul. Din iarba se înălțau voios două bolți verzi încărcate cu struguri superbi. În mijlocul ramurilor de viță, două manechine-sperietori, costumate ca Lubin din opera comică, cu peruci și cu niște tricornuri îngrozitoare, se străduiau să sperie păsărelele, ceea ce nu împiedica scatiile și codobaturile să abunde pe ciorchini. În toate ungherele grădiniței, mănunchiuri înstelate de floarea soarelui, de nalbe și de margarete fișneau ca buchetele unui foc de artificii. În jurul acestor tufe zburda fără încetare o zăpadă vie de fluturi albi cu care se amestecau penele scăpate dintr-un porumbar din vecinătate. Pe lîngă aceasta fiecare floare și fiecare ciorchine își avea norul său de muște de toate culorile

* vas cu aburi (lb. germană).

care scînteiau în soare. Muștele bîzîiau, copiii pălăvrăgeau și păsările cîntau, iar bîzîiala muștelor, pălăvrăgeala copiilor și cîntecul păsărilor aveau drept fond uguițul continuu al porumbeilor și al turturelelor.

În seara sosirii mele, după ce am admirat vesela grădină pînă noaptea tîrziu, am văzut scara de lavă și mi-a venit ideea să mă sui, pe un frumos clar de lună plin de stele, pînă la ruinele bisericii gotice, care era dedicată sfîntului Werner, martirizat la Oberwesel. După ce am urcat cele șazeci sau optzeci de trepte fără rampă sau balustradă, am ajuns pe platforma cu covor de iarbă în care-și are rădăcinile puternice frumosul naos dărîmat. Și acolo, în timp ce orașul dormea într-o umbră adîncă la picioarele mele, am contemplat cerul și ruinele fără formă ale castelului palatin prin golurile ferestruicilor negre ale cercevelor și rozaselor. O briză blîndă de noapte de-abia de îndoia ovăzul stufos și uscat. Deodată am simțit că pămîntul se înmoaie și se înfundă sub mine. Am lăsat ochii în jos și, la lumina constelațiilor, mi-am dat seama că mergeam pe o groapă proaspăt săpată. M-am uitat în jur; cruci negre cu capete de mort albe se iveau, greu de deslușit, din toate colțurile. Mi-am adus aminte atunci de unduirile ușoare ale pămîntului de jos. Și-ți mărturisesc că în acel moment n-am putut să mă feresc de fiorul pe care ți-l provoacă neașteptatul. Frumoasa mea grădiniță plină de copii, de păsări, de porumbei, de fluturi, de muzică, de lumină, de viață și de bucurie, nu era altceva decît un cimitir.

Scrisoarea a XIX-a

FEUER ! FEUER !

Loch, august

La Bacharach, cînd vine miezul nopții, te culci, închizi ochii, lași baltă ideile care te-au frămîntat toată ziua și ajungi la clipa în care ai în tine și ceva treaz și ceva adormit, în care trupul obosit se odihnește, în care gîndirea încăpătînată mai lucrează încă, în care ți se pare că somnul este viu și că viața moțăie. Deodată un zgomot străbate întunericul și ajunge pînă la tine, un zgomot ciudat, de nedescris, oribil, un fel de mîrîit de fiară, amenințător și jalnic în același timp, care se contopește cu vîntul

noptii și care pare să vină din cimitirul care se află deasupra orașului, unde ai văzut în aceeași dimineață cele unsprezece gar-guie de piatră ale bisericii dărîmate a sfîntului Werner, deschizîndu-și botul ca și cum s-ar pregăti să urle. Te trezești tresărînd, te ridici pe șezut, ascuți. — Ce o fi ? — Este veghetorul de noapte care suflă în corn vestind orașul că totu-i bine și că poate dormi liniștit. Fie ; nu cred însă că este cu putință să liniștești oamenii în chip mai înfricoșător ca acesta.

La Lorch poți să fii trezit în chip și mai dramatic.

Lasă-mă, însă, prietene, să-ți spun ce este Lorchul.

Lorch este un burg mare, cam de o mie opt sute de locuitori, așezat pe malul drept al Rinului și care se prelungește în formă de echer de-a lungul rîului Wisper, căruia îi marchează vîrsarea în Rin. Este valea poveștilor și basmelor ; este țara micilor zîne-lăcuste. Lorch este așezat la poalele Scării Dracului, stîncă înaltă, aproape verticală pe care viteazul Gilgen a urcat-o călare ca să-și caute logodnica, ascunsă de pitici pe vîrfurile muntelui. La Lorch zîna Ava a născocit — zic legendele — arta de a face postav pentru a-și îmbrăca iubitul, pe friguerosul cavaler roman Heppius, de unde numele Heppenheim. În treacăt fie spus, este de remarcă că la toate popoarele și în toate mitologiile, arta țesutului a fost născocită de o femeie ; la egipteni, Isis ; la lydieni, Arachne ; la greci, Minerva ; la peruvieni, Menacella, soția lui Manco-Capac ; în satele de pe Rin, zîna Ava. Numai chinezii atribuie această invenție unui bărbat, împăratul Yas ; și încă pentru chinezi împăratul nu este un bărbat, este o ființă fantastică a cărei realitate dispăre sub titlurile bizare cu care este împopoțonat. Nu-și cunoaște natura căci i se spune *Balaurul* ; nu i se știe vîrsta căci îi spun *Zece-Mii-de--Ani* ; și nu i se știe nici sexul, căci i se zice *Mamă*. Da' ce cauți în China ? Să mă întorc la Lorch. Iartă-mi abaterea.

Primul vin roșu de pe Rin a fost făcut la Lorch. Lorch-ul exista înainte de Carol cel Mare și găsim urma lui în hărțile din anul 732. Lui Henric al III-lea, arhiepiscop de Maiența, îi plăcea locul și pe la 1348 își avea chiar reședința aici. Astăzi la Lorch nu mai sînt nici cavaleri romani, nici zîne, nici arhiepiscopi ; orașelul este însă fericit, peisajul este magnific, locuitorii ospitalieri. Frumoasa casă de pe vremea Renașterii care se află pe malul Rinului are o fațadă tot așa de originală și tot atît de bogată în felul ei ca cea a conacului nostru francez de la Meillan. Fortăreața fabuloasă a vechiului Sibo străjuiește burgul, pe care îl amenință de pe celălalt mal al fluviului castelul istoric Fürstenberg cu turnul lui mare, rotund pe dinafară,

hexagonal pe dinăuntru. Și nimic nu e mai încântător decît să vezi prosperînd cu voioșie mica colonie vie de țărani între două înfricoșătoare schelete care i-au fost fortărețe.

Și iată cum mi-a fost turburată una din nopțile petrecute la Lorch.

Săptămîna trecută, putea să fie cam unu după miezul nopții, întreg burgul dormea, eu scriam în camera mea, cînd deodată îmi dau seama că hîrtia s-a făcut roșie sub pana mea. Ridic ochii și văd că nu mai sînt luminat de lampă, ci de ferestre. Cele două ferestre ale mele se schimbaseră în două pete de opal roz prin care se împrăstia în jurul meu o reverberație ciudată. Le deschid, mă uit. O boltă mare de flăcări și de fum se frîngea deasupra capului meu, la cîțiva stînji, cu un zgomot îngrozitor. Nu era decît hotelul P..., Gasthaus învecinat cu al meu, care luase foc și ardea.

Într-o clipă hanul se trezește, tot burgul este în picioare, strigătul : Feuer ! Feuer * ! umple cheiul și străzile, clopotul începe să bată. Scara mare de lemn a Gasthausului meu, care aproape atîngea casa incendiată, luminată de ferestre mari, pare și ea toată în flăcări ; și pe scară, de sus pînă jos, se izbesc, se grăbesc și se strivesc o mulțime de umbre supraîncărcate de siluete bizare. Un întreg han se mută ; unul în indispensabili, altul în cămașă, călătorii cu bagajele, slujitorii cu mobilele. Toți fugarii sînt încă pe jumătate adormiți. Nimeni nu strigă, nimeni nu vorbește. Este un zgomot de furnicar.

O strălucire groaznică umple spațiul dintre capete.

Cît despre mine, căci în astfel de momente fiecare se gîndește la sine, avînd bagaje foarte puține și stînd la primul etaj, nu întîmpinam alt risc decît să fiu silit să ies din casă pe fereastră.

Între timp izbucnise o furtună, ploua cu găleata. Așa cum se întîmplă întotdeauna la grabă, hotelul se golea încet ; o clipă a fost o strașnică confuzie. Unii voiau să intre, alții să iasă ; mobilele mari coborau greoi pe ferestre, legate cu frînghii ; saltele, saci de noapte și pachete de rufe cădeau de sus de pe acoperiș pe pavaj ; femeile se speriaseră, copiii plîngeau ; țăranii, treziți de clopot, veneau alergînd de pe munte cu pălăriile lor mari și roind de apă și cu gălețile de piele în mînă. Focul se întinsese deja în podul casei și se zicea că fusese pus dinadins la hanul P..., împrejurare care adaugă întotdeauna unui incendiu un interes sumbru și un fel de fundal dramatic.

* foc (lb. germană).

Curînd au venit și pompele și s-au alcătuit lanțurile de oameni ; m-am suit și eu în pod, imensă încîlceală, pe mai multe etaje, de șarpantă pitorească, așa cum se află la toate acoperișurile mari de ardezie de pe malurile Rinului. Toată lemnăria casei de alături ardea într-o singură flacără. Imensa piramidă de jar, învolburată într-o imensă creastă roșie pe care o scutura vîntul furtunii, se apleca cu trosnete surde peste acoperișul nostru deja aprins și pîlpîind ici și colo. Treaba era serioasă ; dacă acoperișul nostru lua foc, cu siguranță zece case și poate, cu ajutorul vîntului, o treime din oraș ar fi ars. Munca a fost grea. A trebuit, pe sub flăcări și vîrtejurile de scînteii, să se dea jos ardeziile de pe o parte din acoperiș și să se taie pinioanele-giruetele ale lucarnelor. Pompele mergeau de minune.

Prin lucarnele podului m-am cufundat în jăratec și, ca să zic așa, am fost în însăși inima incendiului. Un incendiu văzut pe neașteptate este un lucru înfricoșător și extraordinar. Nu văzusem niciodată un asemenea spectacol ; de vreme ce eram aci, l-am acceptat.

În prima clipă, cînd te vezi înfășurat în această monstruoasă peșteră de foc în care totul arde, totul lucește, aruncă scînteii, strigă, suferă, izbucnește și se prăbușește, nu-ți poți stăpîni un sentiment de îngrijorare, ți se pare că totul este pierdut și că nimic nu va putea să lupte împotriva cumplitei forțe care este focul ; însă, imediat ce vin pompele, capeți din nou curaj.

Nu-ți poți închipui cu ce furie își atacă apa dușmanul. În momentul în care furtunul, șarpe lung pe care-l auzi gîfîind în întuneric, și-a trecut pe deasupra zidului întunecos gîtul subțirel și a lăsat să scînteieze în flăcări capul fin de aramă, că și începe să scuipe cu furie o aruncătură de oțel lichid asupra înspăimîntătoarei himere cu o mie de capete. Jarul, atacat pe neprevăzute, urlă, se înalță, țîșnește îngrozitor, deschide guri cumplite pline de rubine, și linge cu nenumăratele lui limbi toate ușile și ferestrele. Aburii se amestecă cu fumul ; vîrtejuri albe și vîrtejuri negre se spulberă în bătaia vîntului, se răsucesc și se strîng în întuneric sub nori. Șuieratul apei răspunde mugetului focului. Nimic nu este mai teribil și mai imens decît această veche și veșnică luptă între hidră și balaur.

Forța coloanei de apă aruncată de pompă este uimitoare. Ardeziile și cărămizile pe care le atinge se sfărîmă și se împrăstie ca niște solzi. Cînd acoperișul în flăcări s-a prăbușit, clipă magnifică în care creasta stacojie a incendiului a fost înlocuită, într-un zgomot îngrozitor, de o jerbă de scînteii, înaltă și imensă, pe casă a rămas în picioare doar un coș, ca un fel de mic turn. Un jet al pompei îl aruncă însă în prăpastia de foc.

Rinul, satele, munții, ruinele, întreg spectrul însîngerat al peisajului au apărut din nou în această lumină, s-au contopit cu fumul, cu flăcările, cu bătaia tristă a clopotului, cu bubuitul zidurilor care cad întregi ca niște poduri mobile, cu loviturile surde ale topoarelor, cu vuietul furtunii și cu zgomotul orașului. Este într-adevăr groaznic, dar este frumos.

Nimic mai ciudat decît amănuntele acestei mari întîmplări. Între un vîrtej de foc și un vîrtej de fum, se ivesc capete de oameni la capătul unei scări. Îi vezi pe acești oameni stropind de foarte aproape flacăra îndîrjită care se luptă, pîlpîie și se încăpățînează chiar sub jetul de apă. În mijlocul acestui haos îngrozitor, sînt un fel de unghere tăcute în care pîlpîie încetîșor mici incendii liniștite, ca un foc de văduvă. Ferestrele camerelor devenite inaccesibile se deschid și se închid bătute de vînt. Flăcărui albastre joacă la capetele grinzilor. Căpriori grei se desprind de marginea acoperișului și rămîn atîrnați de un cui, legați de uragan deasupra străzii și învăluiți de flăcări. Alții cad în ulicioarele înguste dintre case și fac acolo un fel de pod de jeratic. În interiorul apartamentelor, tapetele pariziene cu borduri pretențioase apar și dispar printre răbufnirile de cenușă înroșită. Era la etajul al treilea un biet panou Ludovic al XV-lea, cu trunchiuri sculptate, încrustate cu scoici și pietre și cu păstori de Gentil-Bernard²⁵⁹ care a luptat mult timp cu flăcările. Mă uitam la el cu admirație. N-am văzut niciodată o scenă pastorală atît de decisă să reziste. În sfîrșit o flăcără mare a intrat în cameră, a cuprins nefericitul peisaj verde pal, pe săteanul îmbrățișîndu-și săteanca, pe Tircis mîngîind-o pe Glycera²⁶⁰ și l-a prefăcut în fum. Făcîndu-i pereche, o biată grădiniță, stropită groaznic de cărbuni aprinși, ardea jos lîngă casă. Un salcîm tînăr, rezemat de un spalier în flăcări, s-a încăpățînat să nu ia foc și a rămas intact timp de patru ore, scuturîndu-și frumosul cap verde sub o ploaie de scînteii.

Mai adaugă la asta cîteva englezoaice blonde și palide pe jumătate goale sub ploaia torențială lîngă valizele lor la cîțiva pași de han și toți copiii de prin partea locului rîzînd cu hohote și bătînd din palme ori de cîte ori un jet al pompei stropea pînă la ei, și o să ai o idee destul de completă despre incendiul hotelului P... de la Lorch.

O casă care arde nu e decît o casă care arde; dar partea cu adevărat tristă este că a murit un om.

Către patru dimineața, oamenii erau, ca să zicem așa, *stăpîni pe foc*. Gasthausul P..., acoperiș, tavane, scări și pardoseli căzute, mai fumega încă între cei patru pereți iar noi reușisem să ne salvăm hanul nostru.

Și atunci, aproape fără nici un fel de răgaz, în urma focului a venit apa. În camere a năvălit un roi de slujnice, care au periat, frecat, șters, și în mai puțin de un ceas toată casa a fost spălată de sus pînă jos.

Lucru demn de a fi remarcat, nu s-a furat nimic. Toate lucrurile mutate pe ploaie, în grabă, în toiul nopții, au fost aduse cu sfințenie înapoi de foarte sărmanii țărani din Lorch.

De fapt, acest fel de accidente nu sînt rare pe malurile Rinului. Toate casele de lemn sînt purtătoarele unui incendiu iar casele de lemn sînt pe aici din belșug. Numai la Saint-Goar sînt, în prezent, în diferite locuri din oraș, patru-cinci ruine provocate de incendii.

A doua zi de dimineată, am remarcat cu o oarecare surpriză, la parterul casei incendiate, două-trei camere închise, complet întregi, deasupra cărora pojarul bîntuise cu furie, fără să strice nimic în ele. Și uite în legătură cu asta o povestioară care se spune în regiune. Nu ți-o garantez ca adevărată. — Acum cîțiva ani, un englez a venit destul de tîrziu la hanul de la Braubach, a cînat și s-a culcat. În toiul nopții, hanul ia foc. Oamenii intră în camera englezului. Dormea. Îl trezesc, i se explică precum că a luat casa foc și că trebuie să se mute de urgență. — Pe naiba! zise englezul; și mă sculați pentru asta! Ia lăsați-mă în pace. Sînt obosit și nu mă scol. Ați înnebunit să vă închipuiți c-o să încep să alerg pe cîmp în cămașă de noapte! Țin să dorm în voie nouă ore. Stingeți focul dacă simțiți nevoia, nu vă stau împotrivă. Cît despre mine, stau foarte bine în pat, și rămîn în el. Noapte bună, prieteni, și pe mîine. — Și acestea fiind spuse, se culcă la loc. Prin nici un mijloc n-au reușit să se înțeleagă cu el și, cum focul se întindea, oamenii au fugit, după ce au închis la loc ușa englezului, care a adormit sfîrșind mai departe. A doua zi de dimineată, oamenii care dădeau la o parte dărîmăturile au ajuns și la camera englezului, au deschis ușa și l-au găsit pe călător jumătate treaz, în pat, frecîndu-se la ochi, și care le strigă căscînd de îndată ce-i zări: — N-ați putea să-mi spuneți dacă în casa asta există vreun cîrlig de tras cizmele? — Se sculă, prînzi foarte bine și plecă perfect odihnit și proaspăt, spre marea neplăcere a băieților din oraș, care contaseră să facă din mumia englezului ceea ce este numit în valea Rinului un *primar uscat*, adică un mort bine afumat și păstrat, pe care să-l arate străinilor pentru cîteva parale.

Scrisoarea a XX-a

DE LA LORCH LA BINGEN

Bingen, 27 august

De la Lorch la Bingen sînt două mîle germane, cu alte cuvînte patru leghe franțuzești, sau șaisprezece kilometri în limba îngrozitoare pe care vrea să ne-o impună legea, ca și cum legea este cea care face limba. Dimpotrivă, prietene, într-o mulțime de cazuri, limba e cea care face legea.

Îmi știi gusturile. Ori de cîte ori pot să-mi continuu drumul pe jos, adică să transform călătoria în plimbare, o fac.

După mine, nimic nu este mai încîntător decît să călătorești în felul acesta. — Pe jos ! — Ești stăpîn pe tine, ești liber, ești voios ; ești în întregime părtaș al întîmplărilor de pe drum, al

fermei unde prânzești, al copacului care te adăpostește, al bisericii în care te reculegi. Pleci, te oprești, pornești din nou ; nimic nu te împiedică, nimic nu te reține. Mergi și visezi drept în fața ta. Mersul leagănă visarea ; visarea învăluie oboseala. Frumusețea peisajului ascunde lungimea drumului. Nu călătorești, rătăcești. La fiecare pas pe care-l faci, îți vine o idee. Ți se pare că simți roiuri apărînd și bîzîind în creier. De multe ori, stînd la umbră la marginea drumului mare, alături de un izvorăș viu din care o dată cu apa ies bucuria, viața și prospețimea, sub un ulm plin de păsări, lîngă un cîmp plin de coșai, odihnit, senin, fericit, plin de mii de vise duioase, m-am uitat cu compătimire cum trece prin fața mea, ca un vîrtej în care gonește trăsnetul, diligența, scînteietoare și iute, cu atîția călători înceți, greoi, plictisiți și ațipiți ; fulgerul care ia cu el niște broaște țestoase. — Oh ! bieții oameni, care la urma urmei sînt oameni cu minte și cu suflet, cum s-ar mai arunca jos din închi-soarea lor, în care armonia peisajului se rezumă la zgomot, soarele la căldură și drumul la praf, dacă ar avea idee de toate florile pe care le găsești în mărăcinișuri, de toate perlele pe care le aduni printre pietre, de toate huriile²⁶¹ pe care le descoperi printre țărance : închipuirea înaripată, bogată și voioasă a unui om care merge pe jos ! *Musa pedestris*.

Și apoi omului care merge i se mai întîmplă cîte ceva. Nu-i vin numai idei, îi mai sînt hărăzite și aventuri ; și, cît mă privește, mie îmi place să mi se întîmple aventuri. Dacă este amuzant să născoci aventuri pentru altul, pentru tine însuși este amuzant să le ai.

Mi-aduc aminte că acum șapte-opt ani mă dusesem la Claye, la cîteva leghe de Paris. De ce ? Nu-mi mai amintesc, atît numai că am găsit în carnetul meu de note aceste cîteva rînduri. Ți le transcriu pentru că fac întrucîtva parte din ceea ce vreau să-ți povestesc :

— „Un canal la parter, un cimitir la primul etaj, cîteva case la al doilea, iată Claye. Cimitirul ocupă o terasă care dă pe canal, de unde umbrele de țărani morți din Claye pot auzi serenade de pe vasul poștal ce trece de la Paris la Meaux și care face patru leghe pe oră. În această regiune nu ești înmormîntat într-o groapă, ci într-o terasă. E o soartă ca oricare alta“.

Mă întorceam la Paris pe jos ; plecasem dis-de-dimineată și spre prînz, îmbiindu-mă frumoșii copaci din pădurea Bondy, într-un loc unde drumul cotește brusc, m-am rezemat de un stejar, pe taluzul de iarbă, cu picioarele atîrnînd în șanț, și am început să aștern în carnetul meu notele pe care le-ai citit.

Cum terminam al patrulea rînd, — pe care azi îl văd pe manuscris despărțit de un spațiu destul de mare de rîndul al cincilea, — am ridicat vag ochii și am zărit de partea cealaltă a șanțului, pe marginea drumului, în fața mea, la cîțiva pași, un urs care mă privea țintă. În plină zi n-ai vedenii ; nu te poate păcăli o formă, o aparență, o stîncă strîmbă sau un trunchi de copac absurd. *Lo que puede un sastre* * e formidabil noaptea ; la prînz însă, sub un soare de mai, n-ai halucinații. Era un urs adevărat, un urs viu, un urs veritabil, un urs foarte hidos în fond. Stătea grav pe șezut, arătîndu-mi partea de dedesubt a labelor lui dinapoi prăfuite, la care puteam să-i deosebesc toate ghearele, iar labele din față le ținea pașnic încrucișate pe burtă. Botul era întredeschis ; una dintre urechi, sfîșiată și sîngerîndă, atîrna pe jumătate ; buza de jos, și ea pe jumătate smulsă, lăsa să i se vadă colții descărnați ; unul dintre ochi îi era scos și cu celălalt mă privea cu un aer serios.

Nu era nici un pădurar în pădure, și puținul pe care-l vedeam din drum din locul acela era complet pustiu.

Bineînțeles că am simțit o oarecare emoție. La nevoie te descurci cu un ciine chemîndu-l *Fox*, *Soliman* sau *Azor* ; dar ce să-i spui unui urs ? De unde venea ursul ăsta ? Și ce însemna un urs în pădurea Bondy pe drumul mare dintre Paris și Claye ? Și ce însemna acest fel nou de vagabond ? Era tare ciudat, tare ridicol, tare fără rost și pînă la urmă tare puțin vesel. Îți mărturisesc că eram total perplex. Totuși nu mă mișcam ; și trebuie să-ți spun că nici ursul nu făcea vreo mișcare ; îmi părea chiar, pînă la un anumit punct, destul de binevoitor. Mă privea duios, cît de duios te poate privi un urs chior. Și mai deschidea și botul, dar îl deschidea cum se deschide o gură. Nu era un rictus, ci un căscat ; nu era feroce, ci aproape literar. Ursul avea în el ceva cinstit, blajin, resemnat și adormit, și, de atunci, am mai găsit expresia asta pe fizionomia vechilor obișnuiți ai teatrului care ascultă tragedii. De fapt, nu părea deloc tulburat și m-am hotărît ca nici eu să nu-mi pierd cumpătul. L-am acceptat pe urs de spectator și am continuat ceea ce începusem. Și m-am așternut iar să scriu al cincilea rînd din nota de mai sus, rînd care, după cum ți-am mai spus, este foarte depărtat de al patrulea ; asta din cauză că, începînd să scriu, țineam ochii ațintiți pe urs.

În timp ce scriam, o muscă mare veni să se așeze pe urechea înșingerată a spectatorului meu. Și-a ridicat încetinel laba dreaptă și a trecut-o pe deasupra urechii cu o mișcare de pisică. Musca își luă zborul. El o căută cu privirea ; apoi,

* Ceea ce poate să facă un croitor (lb. spaniolă).

cînd dispăru, își apucă cele două labe din spate cu cele două din față și parcă satisfăcut de această atitudine clasică, începu iar să mă contemple. Îți mărturisesc că-i urmăream mișcările cu mare interes.

Începusem să mă obișnuiesc cu această scenă între patru ochi și scriam cel de-al șaselea rînd din notele mele, cînd interveni un incident; un zgomot de pași grăbiți se auzi pe drumul mare, și deodată, văzui apărînd după cotitură un alt urs, un urs mare negru; primul era roșcat. Ursul negru veni în fuga mare și zărindu-l pe ursul roșcat începu să se dea de-a dura grațios pe lîngă el. Ursul roșcat nici nu catadicsi să se uite la ursul negru, iar ursul negru nu catadicsi să fie atent la mine.

Mărturisesc că la această nouă apariție, care-mi urca perplexitățile la puterea a doua, mîna îmi tremură. Tocmai trebuia să scriu rîndul cu „... pot auzi trecînd serenade“. Pe manuscrisul meu văd azi un spațiu destul de mare între cuvintele: *pot auzi* și *serenade*. Spațiul acesta înseamnă — *Al doilea urs!*

Doi urși dintr-o dată, prea era de tot! Ce rost aveau? Pe cine avea întîmplarea pică? Dacă mă luam după direcția din care venise ursul negru, toți veneau de la Paris, unde sînt totuși puține dobitoace — mai ales sălbaticе.

Rămăsesem ca împietrit. Ursul roșcat sfîrșise prin a lua parte la joaca celui alt și tot dîndu-se de-a dura în praf, se făcuseră amîndoi cenușii. Între timp reușisem să mă ridic și mă întrebam dacă să mă duc să-mi iau de jos bastonul, care se rostogolise în șanț, cînd apăru un al treilea urs, un urs roșcovan, mic, strîmb, mai sfîșiat și mai sîngerînd decît primul, apoi un al patrulea, un al cincilea și un al șaselea, aceștia din urmă tîrînd împreună. Cei patru urși din urmă au traversat drumul așa cum figuranții traversează fundul unei scene, fără să vadă nimic, fără să se uite la nimic, aproape în fugă ca și cum ar fi fost urmăriți de cineva. Devenea prea inexplicabil ca să nu caut o explicație. Am auzit lătrături și țipete; zece, doisprezece buldogi, șapte, opt oameni înarmați cu ciomege ferecate și cu botnițe în mînă dădură năvală pe drum, urmărindu-i îndeaproape pe urșii care o luaseră la fugă. Unul dintre acești oameni se opri și în timp ce ceilalți aduceau înapoi animalele cu botniță, mi-a dat dezlegarea enigmei. Stăpînul cercului de la bariera Combat, profitînd de vacanța de Paște, trimisese urșii și buldogii să dea cîteva reprezentații la Meaux. Toată menajeria călătorea pe jos. La ultima oprire li se scosese botnițele ca să-i lase să mănînce; și, în timp ce paznicii stăteau la masă la cîrciuma din

apropiere, urșii profitaseră de acest moment de libertate ca să-și facă voia, veseli și singuri, o bucată de drum.

Erau actori în concediu.

Asta-i una din aventurile mele de călător pe jos.

Dante își începe poemul povestind că a întâlnit într-o pădure o panteră, apoi după panteră un leu și după leu o lupoaică²⁶². Dacă tradiția exprimă adevărul, în călătoriile lor în Egipt, în Fenicia, în Chaldeea și în India, cei șapte înțelepți ai Greciei au avut toți aventuri de acest fel. Fiecare a întâlnit un animal diferit, așa cum le stă bine unor înțelepți care au fiecare o înțelepciune diferită. Thales din Milet²⁶³ a fost mult timp urmărit de un grifon înaripat; Bias din Priene²⁶⁴ a mers cot la cot cu un linx; Periandros din Corint²⁶⁵ a făcut un leopard să dea înapoi privindu-l țință; Solon din Atena²⁶⁶ a înaintat plin de îndrăzneală drept spre un taur furios; Pittacos din Mitilene²⁶⁷ s-a întâlnit cu un mistreț; Kleobulos din Rodos²⁶⁸ a fost întâmpinat de un leu, iar Chilon din Lacedemona de o leoaică. Toate aceste fapte minunate, dacă le-am cerceta un pic mai de aproape, s-ar putea explica probabil cu menajerii în concediu, cu vacanțe de Paște și cu bariere Combat. Povestind cum se cuvine aventura mea cu urșii, așa avea, peste vreo două mii de ani, aerul unui Orfeu²⁷⁰. *Dictus ob hoc lenire tigris* *. Vezi, prietene, bieții mei urși saltimbanci ne dau cheia multor minuni. Și în pofida poeziilor antici precum și a filozofilor greci, n-am nici o încredere în puterea unei strofe împotriva unui leopard, nici în puterea unui silogism contra unei hiene; cred, însă, că este mult timp de când omul, această inteligență care transformă după voia lui instinctele, a găsit taina de a-i înjosi pe lei și pe tigri, de a schilodi animalele și de a abrutiza dobitoacele.

Omul crede întotdeauna și pretutindeni că a făcut un mare pas înainte când, folosind o educație inteligentă, a înlocuit prostia cu ferocitatea. Dacă stai să te gîndești, poate că este așa. Fără acest pas așa fi fost mîncat, și, probabil, și cei șapte înțelepți ai Greciei.

Și fiindcă sînt pus pe amintiri, mai îngăduie-mi o povestioară.

Îl cunoști pe G..., acest bătrîn poet savant, care dovedește că un poet poate fi răbdător, că un savant poate fi fermecător și că un bătrîn poate fi tînăr. Merge ca la douăzeci de ani. În luna aprilie a anului 183... făceam împreună o excursie în regi-

* Spus pentru acest motiv că-i îmblînzește pe tigri.

unea Gâtinais²⁷¹. Mergeam unul lângă altul într-o dimineață răcoroasă încălzită de un soare vesel. Eu, care sînt încîntat de adevăr și mă amuză paradoxul, nu cunosc tovarăș mai plăcut decît pe G... Știe toate adevărurile dovedite și născocеște toate paradoxurile posibile.

Îmi aduc aminte că-l apucase atunci fantezia să susțină că basilicul²⁷² există. Pliniu vorbește de el și-l descrie, îmi zicea el. Basilicul se naște în regiunea Cyrene²⁷³ din Africa. E lung cam de douăsprezece degete; are pe cap o pată albă ca o diademă și, cînd șuieră, șerpi o iau la fugă. Biblia zice că are aripi. Fapt dovedit este că, pe vremea sfîntului Leon, era la Roma, în biserica sfînta Lucia, un basilic care a infectat tot orașul cu răsuflarea lui. Sfîntul papă a îndrăznit să se apropie de bolta umedă și întunecoasă sub care se afla monstrul, și, cum spune Scaliger²⁷⁴ în cuvinte tare frumoase, l-a „stins” cu rugăciunile.

G..., adăugă, văzîndu-mă că nu cred în basilic, că anumite locuri au o putere specială asupra anumitor animale; că la Seriphs, în Arhipelag²⁷⁵, broaștele nu orăcăie; că la Reggio, în Calabria, greierii nu cîntă; că în Macedonia mistreții sînt muți; că șerpilor de pe Eufrat nu-i mușcă pe băștinași, chiar adormiți, ci numai pe străini; în timp ce scorpionii de pe muntele Latmos, inofensivi pentru străini, îi înțepă mortal pe locuitorii din ținut. Îmi puneă, sau mai degrabă își puneă lui însuși, o mulțime de întrebări, și îl lăsam. De ce există o mulțime de iepuri în Majorca²⁷⁶, și de ce nu e nici măcar unul la Yviza²⁷⁷? De ce iepurii de cîmp mor în Itaca²⁷⁸? De unde și pînă unde nu se poate găsi un lup pe muntele Olimp sau vreo bufniță în insula Creta, sau un vultur în insula Rodos?

Văzîndu-mă zîmbind, se întrerupse: — Ușurel, dragă; astea sînt părerile lui Aristot²⁷⁹! — La care m-am mulțumit să răspund: — Prietene, e știință moartă; și știința moartă nu mai e știință, ci erudiție. — Și G... îmi răspunse cu privirea lui blîndă, plină de gravitate și entuziasm: — Ai dreptate. Știința moare; numai arta rămîne nemuritoare. Un savant mare face ca un alt savant mare să fie uitat; cît despre marii poeți din trecut, marii poeți din prezent și din viitor nu pot decît să-i egaleze. Aristot este depășit, Homer nu.

Acestea fiind spuse, deveni gînditor, și începu să caute în iarbă un acarian și în nori o rimă.

Și așa am ajuns pînă lângă Milly, pe o cîmpie unde se mai văd încă rămășițele unei ruine devenite de renume prin procesul vrăjitorilor din secolul al XVII-lea. Uite în ce ocazie. Un rîs

dăduse iama în ținut. Gentilomii cu haita de vînătoare a regelui l-au hărțuit, ajutați de mulți slujitori și țărani. Risul, urmărit pe această cîmpie, a intrat în ruină și s-a ascuns înăuntru. Vînătorii au înconjurat-o și au intrat apoi brusc. Au găsit o babă, o babă tare urîță, la picioarele căreia mai era încă pielea risului pe care diavolul n-avusese timp s-o facă să dispară în trapă. E de la sine înțeles că baba a fost arsă pe vreascuri verzi, execuție ce a fost adusă la îndeplinire în fața frumosului portal al catedralei din Sens.

Sînt plin de admirație în fața oamenilor care, cu un fel de cochetărie prostească și ineptă, caută neconținut liniștilele și seninele minuni ale inteligenței omenești ca să facă în numele lor cele mai mari prostii.

Aceasta s-a petrecut în anul 1636, anul în care a început să se joace *Cidul* lui Corneille ²⁸⁰.

În timp ce îi spuneam lui G... povestea asta : — Ascultă, îmi zice el. — Și într-adevăr auzirăm ieșind dintr-un grup de case ascunse de copaci la stînga noastră, trompeta și toba unui prezentator de bîlci. Lui G... i-au plăcut întotdeauna zgometele grotești și triumfale. Lumea, îmi zicea el într-o zi, este plină de tărăboai serioase iar acestea sînt parodia lor. Pe cînd avocații declamă pe podiumul politic, pe cînd retorii perorează pe podiumul scolastic, eu trăiesc pe pajiști, cataloghez musculițe și colecționez fire de iarbă, mă pătrund de măreția lui Dumnezeu și am să fiu întotdeauna încîntat să întîlnesc la orice pas un astfel de simbol zgomotos al micimii oamenilor, ca a circarului acesta care își dă duhul pe tobă, pe acest Bobino, acest Bobèche, această ironie ²⁸¹ ! Oamenii de bîlci intră în studiile mele și le completează ; țintuiesc o atare figură cu un ac pe carton, ca pe un păianjen sau ca pe un fluture, și clasez insecta omenească printre celelalte.

G... mă tîrî către grupul de case din care venea zgomotul ; un cătun destul de prăpădit care cred că se numește Petit-Sou ²⁸² ceea ce mi-a amintit de burgul Asculum, pe drumul de la Trivicum la Brindes, care l-a făcut pe Horațiu să facă un rebus :

*Quod versu dicere non est,
Signis perfacile est *.*

Într-adevăr *Asculum* nu poate intra într-un vers alexandrin. Era sărbătoarea satului. Piața, biserica și primăria erau gătite de duminică. Cerul, el însuși, cochet împodobit cu o mulțime de

* Ceea ce nu se poate exprima prin poezie
Se poate arăta prin semne.

norii frumoși, albi și trandafirii, avea ceva rustic, voios și duminical. Hore de copilași și de fete, admirate cu blindețe de bătrâni, ocupau un capăt al pieții care era un covor de iarbă; la celălalt capăt, pietruit cu bolovani ascuțiți, mulțimea înconjură un podium rezemat de un fel de baracă. Podiumul era alcătuit din două scinduri și dintr-o scară; baraca era acoperită de clasică pânză cu desen în șah albastru și alb care-ți aduce aminte de un pat nenorocit și care, devenind la nevoie halat, a făcut să se dea numele de paiață tuturor slujitorilor de circari. Lângă podium se deschidea ușa barăcii, simplă crăpătură în pânză, și deasupra ușii, pe o tăbliță albă, era scris cu litere mari negre acest cuvânt :

MICROSCOP

Pe ea se învălmășeau, grosolan desenate, în mii de atitudini fantastice mai multe animale înfricoșătoare, mai mulți monștri himerici, mai multe ființe imposibile decât văzuse vreodată sfântul Anton sau de câte visase Callot ²⁸³.

Doi oameni se împăunau pe podium. Unul, murdar ca Iov ²⁸⁴, arămiu ca Ptha ²⁸⁵, cu o pieptănătură ca Osiris ²⁸⁶, gemind ca Memnon ²⁸⁷ avea ceva oriental, fabulos, prostesc și egiptean, și bătea într-o tobă mare suflând la întâmplare într-un flaut. Celălalt se uita la el. Era un fel de Sbrigani ²⁸⁸, burtos, bărbos, păros și pletos, cu aer feroce și îmbrăcat cu un costum unguresc de melodramă.

În jurul barăcii, al podiumului și al celor doi, o mulțime de țărani uimiți, de țărănci fascinate, de admiratori hidoși căscau guri nătinge și ochi îndobitociți. În spatele estradei, câțiva copii se apucaseră cu sîrg să facă găuri în pânza veche albă și albastră, care li se împotriva tare puțin, lăsându-i să vadă înăuntrul barăcii.

Cînd am ajuns acolo, egipteanul tocmai terminase de cîntat și Sbrigani începu să vorbească. G... începu să asculte.

În afară de invitația obișnuită *Intrați și veți vedea* etc. îi mărturisesc că tot ce trîncănea paiața asta era complet de neînțeles pentru mine, pentru țărani și pentru egiptean, care își luase un aer de basorelief și trăgea cu urechea cu tot atîta demnitate de parcă ar fi asistat la consacrarea marilor coloane ale sălii hipostile de la Carnac ²⁸⁹, de către Menephta I, tatăl lui Ramses al II-lea ²⁹⁰.

Totuși, de la primele cuvinte ale tipului, G... tresărise. După cîteva minute se aplecă spre mine și-mi spuse încet : — Tu care ești tînăr, care ai ochi buni și un creion, fă-mi plăcerea și

scrie ce spune omul ăsta. — Am vrut să-i cer lui G... explicația acestei dorințe ciudate, însă atenția lui revenise la podium cu prea multă energie ca să mă mai audă. Am luat hotărîrea să-i fac pe voie lui G... și, cum prezentatorul vorbea cu o încetinelă solemnă, uite ce am scris după dictarea lui : — „Familia Seyrilor se împarte în două genuri : primul nu are ochi, al doilea are șase, ceea ce îl deosebește de genul *Cunaxa*, care are doi și de genul *Bdella*, care are patru“.

Aici G..., care asculta cu un interes din ce în ce mai mare, își scoase pălăria și se adresă prezentatorului cu vocea lui cea mai amabilă și mai dulce : — Iartă-mă, domnule, dar nu spui nimic de grupul gamaselor ?

— Cine vorbește acolo ? zise omul, aruncînd o privire spre cei ce-l ascultau, însă fără surpriză și fără șovăire. Bătrînul ăsta ? Ei bine, domnule, în grupul gamaselor n-am găsit decît o specie, un *Dermanyssus*, parazit al liliacului cu urechi ascuțite.

— Credeam, reluă G... cu timiditate, că era un *Glyciphagus cursor*.

— Greșeală, dragul meu, răspunse Sbrigani. E o prăpastie între *Glyciphagus* și *Dermanyssus*. Și devreme ce te ocupi de astfel de probleme înalte, studiază natura. Consultă-l pe Deger, pe Hering și pe Hermann. Observă (scriam mereu) pe *Sarcoptes ovis*²⁹¹ care are cel puțin una din cele două perechi de picioare posterioare complete și cu excrescențe cărnoase ; pe *Sarcoptes rupicaprae* ale cărui picioare posterioare sînt rudimentare și cu păr aspru, fără veziculă și fără segmente tarsiene, pe *Sarcoptes hippopodos* care este poate un *glyciphag*.

— Nu ești sigur ? îl întrerupse G... aproape cu respect.

— Nu, nu sînt sigur de asta, răspunse maiestuos prezentatorul. Da, în numele sfîntului adevăr trebuie să recunosc că nu sînt sigur. De ce sînt sigur, e că am cules un *glyciphag* printre penele unei bufnițe. Lucrul de care sînt sigur e că am găsit, vizitînd galeriile de anatomie comparată, *glyciphagi* în cavitățile dintre cartilajele și sub epifizele scheletelor.

— Extraordinar ! murmură G...

— Însă, urmă omul, toate astea mă duc prea departe. Am să vă vorbesc altă dată, domnilor, de *glyciphag* și de *psoropt*. Animalul extraordinar și de temut pe care am să vi-l arăt astăzi e *sarcoptul*. Înfricoșător și minunat ! Acarianul cămilei, care nu seamănă cu cel al calului și care seamănă cu cel al omului. De aici o confuzie posibilă, ale cărei urmări ar fi funeste (scriam mereu). Să-i studiem, domnilor, să-i studiem pe acești monștri.

Forma unuia și a celuilalt sînt aproape aceleași ; însă sarcoptul dromaderului este ceva mai alungit decît sarcoptul omenesc ; partea intermediară a perilor posteriori, în loc să fie cea mai mică, este cea mai mare. Suprafața ventrală are și ea particularități. Colierul este mai net separat la *Sarcoptes hominis* și trimite în jos un vîrf aciculiform care nu există la *Sarcoptes dromadarii*. Acesta din urmă este mai mare decît celălalt. Mai e și o diferență enormă la spinii de la baza picioarelor posterioare ; ei sînt simpli la prima specie și inegal bifizi la cea de-a doua.

Aici, obosit să mai scriu toate lucruri tenebroase și impunătoare, n-am putut să mă împiedic să-i dau un cot lui G... și să-l întreb încetișor : — Despre ce naiba vorbește ăsta ?

G... se întoarce pe jumătate spre mine și-mi spuse cu grație : — Despre riie.

Am izbucnit într-un rîs atît de violent, încît carnetul de note mi-a căzut din mîini. G... îl luă de pe jos, îmi smulse creionul și fără să catadicsească să-mi răspundă la accesul meu de veselie măcar printr-un gest de dispreț, mai atent ca niciodată la cuvintele prezentatorului, continuă să scrie în locul meu, în atitudinea recaleasă și rafaeliană a unuia din discipolii școlii din Atena ²⁹².

Trebuie să spun că țăranii, din ce în ce mai uluiți, împărțeau în cel mai mare grad, admirația și beatitudinea lui G... Extrema știință și extrema ignoranță se învecinează cu extrema naivitate. Dialogul obscur și formidabil dintre G... și prezentator prinsese grozav la sătenii din cinstitul ținut al Petit-Sous-ului. Poporul, ca și copiii, se minunează de ceea ce nu înțelege. Îi plac lucrurile de nepătruns, stufoase, balivernele declamatorii și pline de minunății. Cu cît omul este mai neștiutor, cu atît lucrurile obscure îl farmecă, cu cît omul este mai barbar cu atît îi plac lucrurile mai complicate. Nimic nu e mai puțin simplu ca un sălbatic. Idiomurile huronilor, botucuşilor, indienilor chesapeake ²⁹³ sînt păduri de consoane printre care, pe jumătate cufundate în mîlul ideilor prost redade, se tîrăsc cuvinte imense și hidoase, așa cum se tîrau monștrii antediluvieni pe sub încălțita vegetație a lumii primitive. Algonquinii ²⁹⁴ redau acest cuvînt atît de scurt, atît de simplu și atît de dulce *Franța*, cu *Mittigouchiougkendalakiank*.

Așa că, atunci cînd s-a deschis baraca, mulțimea nerăbdătoare să admire minunile promise, năvăli înăuntru. Mittigouchiougkendalakiank-urile șarlatanilor se termină totdeauna cu o ploaie de parale sau de dubloni în punga lor, după cum s-au adresat poporului de jos sau celor de sus.

O oră după aceea, ne reluasem plimbarea ținînd mîglinea unei pădurici. G... nu-mi adresase încă nici un cuvînt. Și făceam mii de eforturi ca să-i reintru în grații. Deodată, pîrînd că iese dintr-o adîncă visare și ca și cum și-ar fi răspuns lui însuși, spuse :

— Vorbește foarte bine !

— Despre rîie, nu-i așa ? zisei tare timid.

— Da, desigur, despre rîie ! îmi răspunse G... cu hotărîre.

Și adăugă după o tăcere :

— Omul ăsta a făcut magnifice observații microscopice. Adevărate descoperiri.

Mai îndrăznii să spun un gînd :

— O fi studiat subiectul pe faraonul ăsta al Egiptului din care și-a făcut slujitor și muzician.

Însă G... nu mă mai auzea.

— Ce minunat ! exclamă el și ce subiect de meditație melancolică ! Boala care-l urmărește pe om și după moarte. Scheletele care au rîie !

A mai fost o clipă de tăcere, apoi reluă :

— Omul ăsta trebuia să fie membru al Institutului²⁹⁵. Doar există academicieni care sînt șarlatani, uite și un șarlatan care ar trebui să fie academician.

Și acum, prietene, te văd de aici cum rîzi la rîndul tău și cum exclami :

— Asta-i tot ? oh, ce aventuri grozave, ce povești, nemai-pomenite, și ce călător pedestru mai ești ! Să întîlnești urși, să auzi pe unul care înghite săbii, cum confruntă în aer liber, cu brațele goale și cu cingătoare roșie, acarizii omului cu acarizii cîmillei și să ții țăranilor un curs filozofic de rîie comparată ! Într-adevăr, pentru fericirea asta nemaipomenită merită să ne aruncăm în graba mare din diligență.

Cum vrei. Cît despre mine, nu știu dacă e de vină dimineața, dacă e de vină primăvara sau tinerețea care se contopesc cu aceste amintiri, vai ! deja vechi, dar ele radiază încă în mine. Le găsesc un farmec pe care nu ți-l pot descrie. Rîzi cît poțtești de călătorul pedestru, sînt gata să încep iar oricînd și dacă astăzi mi s-ar întîmpla ceva asemănător, „mi-ar face o foarte mare plăcere“.

Noroacele astea sînt însă rare și cînd mă hotărîsc la o excursie pe jos, cu condiția ca cerul să aibă un aer de bucurie, cu condiția ca satele să aibă un aer de fericire, cu condiția ca roua să se înfioare în vîrfurile ierburilor, cu condiția ca omul să muncească, ca soarele să strălucească și ca pasărea să cînte, îi mulțumesc bunului Dumnezeu și nu-i mai cer nimic altceva.

Zilele trecute, la cinci și jumătate dimineața, după ce am dat poruncile necesare ca să mi se transporte bagajele la Bingen încă din zori, am plecat din Lorch trecînd cu vaporul pe malul opus. Dacă faci vreodată drumul acesta, fă-l la fel. Ruinele romane, romanice și gotice de pe malul stîng sînt mai interesante pentru pieton decît ardeziile de pe malul drept. La ora șase, după un urcuș anevoios printre vii și mărăcini, m-am așezat pe coasta unui deal de lavă stinsă care străjuiește castelul Fürstenberg și valea Diebach, și acolo am constatat o greșeală a cercetătorilor de antichități. Ei povestesc, și după ei îți scriam în scrisoarea mea dinainte, că turnul cel mare de la Fürstenberg, rotund pe dinafară, este hexagonal pe dinăuntru. Or, din locul înalt în care mă așezasem, privirea mea cobora destul de adînc în turn, și pot să-ți afirm, dacă te interesează, că și la interior este rotund ca și la exterior. Demn de remarcat, este înălțimea lui considerabilă și forma lui care este ciudată. Cum are creneluri enorme fără mașiculi *, și cum se face din ce în ce mai larg de la vîrf spre bază, fără uși, fără ferestre, numai cu cîteva feres-truici scobite, seamănă în modul cel mai ciudat cu misterioasele și masivele donjoane din Samarcand, din Calicut sau din Canganor²⁹⁶; și te aștepți ca mai degrabă să apară în vîrfurile turnului, aproape indian, maharadjahul din Lahore sau cel din Malabar, decît Ludovic de Bavaria sau Gustav al Suediei. Și totuși această fortăreață, mai degrabă orientală decît gotică, a jucat un mare rol în luptele din Europa. În momentul în care mă gîndeam la toate scările care s-au rezemat pe rînd de zidurile acestui uriaș de piatră și îmi aminteam de întreitul ei asediu, al bavarezilor în anul 1321, al suedezilor în anul 1632 și al francezilor în anul 1689²⁹⁷, o ciocănitoare se cățăra veselă pe el.

Ceea ce a provocat greșeala amatorilor de antichități a fost un turnuleț care apără fortăreața dinspre partea muntelui și care, rotund înăuntru, are un vîrf încununat de mașiculi tăiat în șase laturi. Ei au luat turnulețul drept turn și exteriorul drept interior. De altfel, la această oră matinală, din cauza negurei care se tîra încă la rasul solului, nu deosebeam decît capătul donjonului, coama zidurilor, și în zare, în jurul meu, creasta înaltă a dealurilor. La picioarele mele, fundul peisajului era ascuns de o pîclă albă și deasă căreia soarele îi poleia marginile. Ai fi zis că a căzut un nor în vale.

Cînd a bătut de șapte în acest nor la clopotnița cătunului Rheindiebach, aflat la poalele Fürstenbergului, ciocănitoarea și-a luat zborul, iar eu m-am ridicat. În timp ce coboram, ceața s-a

ridicat și, când am ajuns în sat, am ajuns o dată cu razele soarelui. Cîteva clipe după aceea am lăsat satul în urma mea, fără să mă fi gîndit, mărturisesc, să pun vreo întrebare faimosului ecou din prăpastie. Mergînd voios de-a lungul Rinului am schimbat un salut prietenesc cu trei pictori tineri, care se duceau spre Bacharach, cu sacul și umbrela în spinare. Ori de cîte ori mă întîlnesc cu trei tineri care călătoresc pe jos cam fără bagaje, veseli și cu ochii scînteietori, ca și cum ar oglindi feeria viitorului, nu mă pot împiedica să sper pentru ei realizarea himerelor lor, și să mă gîndesc la ce trei frați, Cadenet, Luynes și Brandes, care, acum două sute de ani, au plecat într-o bună dimineată, pe jos, la curtea lui Henric al IV-lea, neavînd toți trei decît o manta, pe care o purtau pe rînd, și care, cincisprezece ani mai tîrziu, sub Ludovic al XIII-lea, aveau să fie, primul, duce de Chaulnes, al doilea, conetabil de Franța, cel de-al treilea, duce de Luxemburg. — Deci, tinerilor, visați și mergeți pe jos !

Se pare, de altfel, că felul acesta de călătorie în trei este la modă pe malurile Rinului, căci nu făcusem nici o jumătate de leghe, de-abia ajunsesem la Niederheimbach, când am mai întîlnit trei tineri făcînd drumul împreună. Aceștia erau, vizibil, studenți la vreuna din nobilele universități care se dezvoltă în bătrîna Teutonie, civilizînd tînăra Germanie. Purtau șepcile clasice, plete lungi, cureaua de la redingotă bine strînsă, bastonul în mînă, pipa de faianță colorată în gură și, ca și pictorii, sacul dublu în spinare. Pe pipa celui mai tînăr dintre cei trei era pictat un blazon, probabil al lui. Păreau să discute cu căldură și se duceau și ei, ca și pictorii, spre Bacharach. Trecînd pe lîngă mine, unul din ei îmi strigă, salutîndu-mă cu șapca :

— *Dic nobis, domine, in qua parte corporis animam veteres locant philosophi* * ?

Îi răspunsei la salut spunîndu-i :

— *In corde Plato, in sanguine Empedocles, inter duo supercilia Lucretius* **.

Cei trei tineri îmi zîmbiră și cel mai în vîrstă îmi strigă :

— *Vivat Gallia regina* !

Îi răspunsei :

— *Vivat Germania mater* !

Ne mai salutarăm încă o dată și trecui mai departe.

Sînt de acord cu acest fel de a călători. Doi iubiți, sau trei prieteni.

* Spune-ne, nouă, domnule, în care parte a trupului statornicească vechii filozofi, sufletul ?

** În inimă Platon, în sînge Empedocle, între cele două sprîncene Lucretius.

Deasupra Niederheimbachului se etajează și se suprapun mameloanele întunecatului codru Sann sau Sonn, unde, printre stejari, se înalță două fortărețe distruse, Heimbürg, castel al nobililor și Sonneck, castel al tâlharilor. Împăratul Rudolf a dărimat Sonneckul în anul 1282²⁹⁸, timpul a dărimat Heimbürgul. O ruină și mai melancolică se ascunde în cutele acestor munți, e Falkenburg.

Cum ți-am spus, lăsasem satul în urma mea. Soarele era arzător, răcoroasa adiere a Rinului se încălzea, drumul se acoperea de praf ; la dreapta mea se deschidea, înghesuit între două stînci, un vilcel încîntător plin de umbră ; un stol de păsărele ciripeau, care mai de care mai tare și se dedau la birfeli groaznice una despre alta în desişurile pădurilor ; un pîriu sprinten, umflat de apa ploilor, cădea din piatră în piatră și își lua aere de torent, răvășea părăluțele, speria musculițele și cădea în cascade mici, gîlgîitoare, pe bolovani ; puteam să deosebesc vag de-a lungul pîriului, în dulcea întunecime revărsată de frunziș, o cărare pe care mii de flori sălbatice, rochița-rînduncii, creasta-cocoșului, siminoc, gladiole cu frunzele ca lănciile canelate, stînjelul cu petalele albastre-verzui, o ascundeau ochilor profanului și așterneau un covor poetului. Știi că există momente în care aproape îmi vine să cred în inteligența lucrurilor ; mi se părea că o mulțime de glasuri șopteau în vilcel, și-mi ziceau : unde te duci ? cauți locuri în care să fie puține urme de oameni și în care să fie multe semne ale divinității, vrei să-ți lași sufletul în echilibru cu sufletul singurătății, vrei umbra și lumina, mișcarea și pacea, transformările și seninătatea, cauți locul în care cuvîntul înflorește în tăcere, în care vezi viața la suprafața a tot ce te înconjoară și în care simți veșnicia în adîncuri ? îți place pustiul dar nu urăști omul ; cauți iarba și mușchiul, frunzele umede, ramurile umflate de sevă, păsările care cîntă, apele care curg, miresmele care se răspîndesc ? Ei bine, intră. Drumul tău este pe această cărare.

Nu m-am lăsat rugat îndelung și am intrat în vilcel.

Să-ți spun ce am făcut acolo, sau mai degrabă, ce mi-a făcut singurătatea ; am auzit și privit cum bîzîiau viespile în jurul clopoștelor viorii ; cum necroforii²⁹⁹ și feroniile³⁰⁰ se refugiau în micile vizuini microscopice săpate pentru ele de ploaie la rădăcinile ierburilor ; cum foșneau aripile în frunziș ; am ascultat ce tresărea surd în mușchi, ce ciripea în cuiburi, zgomotul dulce și nedeslușit al vegetației ce creștea, al mineralizării și al fecundărilor tainice, strigătele îndepărtate, vaietele ; am observat bogăția scarabeilor, activitatea albinelor, veselie libelulelor, răbdarea păianjenilor, miresmele, sclipirile, înfloririle, luptele între

insecte, catastrofele furnicarelor, micile drame ale ierbii ; boarea care ieșea din stînci ca niște suspine, razele ce cădeau din cer printre copaci ca niște priviri, picăturile de apă ce se lăsau de pe flori ca niște lacrimi ; secrete pe jumătate dezvăluite se iveau de pretutindeni ; munca liniștită, armonioasă, înceată și continuă a tuturor ființe care trăiesc în aparență mai aproape de Dumnezeu decît omul ; să-ți spun toate acestea, prietene dragă, ar însemna să-ți spun ceea ce nu se poate spune, să-ți arăt ce nu se poate vedea, să-ți zugrăvesc nesfîrșitul. Ce am făcut acolo ? Nu mai știu. Ca și în vilcelele de la Saint-Goarsshausen, am rătăcit, m-am gîndit, am adorat, m-am rugat. La ce mă gîndeam ? Nu mă întreba. Știi, sînt clipe cînd mintea plutește ca înecată în mii de idei nelămurite.

Totul în acești munți se contopea cu gîndurile mele, cu visurile mele : verdeața, ruinele, nălucile, peisajul, amintirile, oamenii care au trăit în aceste singurătăți, istoria care a strălucit aici, soarele care luminează mereu. Cezar, îmi spuneam, poate că a trecut pîriul acesta, urmat de soldatul care îi ținea spada mergînd pe jos ca mine. Aproape toate marile glasuri care au zguduit inteligența omenească au tulburat ecourile din Rhingau și din Taunus. Acești munți sînt aceiași care s-au înfiorat atunci cînd prințul Tomas d'Aquino³⁰¹, atît de mult timp poreclit *Bos mutus*, a dat în sfîrșit acel răcnet doctrinar ce făcu să tresară întreaga lume : *Dedit in doctrina mugitum quod in tot mundo sonavit* *. În munții aceștia, Jan Hus, prevestitorul lui Luther, aidoma vîlului ce se destramă în ultimul ceas lăsînd să se vadă lămurit viitorul, a aruncat din înaltul rugului din Constanța strigătul profetic : *Astăzi ardeți gîsca, peste o sută de ani însă se va naște lebăda*. În sfîrșit dintre stîncile acestea, la o sută de ani după aceea, Luther, ivindu-se la ceasul hărăzit, și-a deschis aripile dînd acel formidabil strigăt : *Mai degrabă să moară episcopii și principii, mănăstirile, bisericile și palatele decît să moară un singur suflet ! ...*

Și mi se părea că din mijlocul ramurilor și al mărăcinilor, ruinele răspundeau din toate părțile : O, Luther ! episcopii și principii, mănăstirile, bisericile și palatele au murit !

Și așa, cufundat în astfel de lucruri vii și fără sfîrșit, care există, dăinuie, care înfloresc și înverzesc, și acoperă sub vegetația lor veșnică istoria, este oare această istorie mare sau mică ? Hotărăște dacă poți. Cît despre mine, mi se pare că legătura cu natura, care este apropierea de Dumnezeu, uneori îl micșo-

* În învățătura sa a scos un muget care a răsunat în toată lumea.

rează pe om, alteori îl face să crească. Pentru om faptul că el este o ființă inteligentă avîndu-și propria lege, care-și aduce opera la îndeplinire și își joacă rolul în mijlocul realizărilor imense ale creațiunii este foarte mult. Faptul că te poți gîndi la năluca ce a fost Luther, la fantoma care a fost Hus, la umbra care a fost Cezar, în fața unui stejar mare plin de bătrînețe și de viață, umflat de sevă, încărcat de frunziș, populat de mii de păsări, reprezintă foarte mult.

Îți mărturisesc totuși că a existat în plimbarea mea un moment în care toate amintirile au dispărut, în care omul s-a făcut nevăzut, și în care nu l-am mai avut în suflet decît pe Dumnezeu. Am ajuns, n-aș mai putea să-ți spun pe ce cărări, în vîrfurile unui deal foarte înalt, acoperit de tufișuri ce seamănă cu stejarul spinos din Provence ; aveam sub ochii mei o pustietate, însă o pustietate fericită și superbă, o pustietate divină. N-am văzut nimic mai frumos în toate excursiile pe care le-am făcut în împrejurimile Rinului. Nu știu cum se cheamă locul. Nu erau în jurul meu, cît vezi cu ochii, decît munți, pajiști, ape sprintene, verdeață nesfîrșită, pîcle subțiri, luciri umede sclipind ca niște ochi întredeschise, scînteieri de aur înecate în albastrul depărtărilor, păduri magice aidoma unor mănunchiuri de pene verzi, zări cu reflexe de umbră și lumină. Era unul din acele locuri unde crezi că poți vedea, desfășurîndu-și larg coada, pe magnificul păun ce se cheamă natură.

Din înălțimea mobilei acoperite de brazi, de castani și de arțari, vedeam în spatele dealului pe care mă aflu, o ruină întunecată, îngrămădire colosală de bazalt negru. Ai fi zis o grămadă de lavă, frămîntată de un uriaș pentru a-i da formă de citadelă. Ce castel era ? N-aș putea să-ți spun pentru că nu știam unde mă aflu.

Îmi cunoști mania de a pune întrebări mai îndeaproape unei clădiri. După un sfert de oră mă aflu în ruine.

Un cercetător de antichități care face portretul unei ruine, la fel ca un iubit ce face portretul iubitei, se încîntă pe sine însuși, cu riscul de a plictisi pe alții. Pentru cei nepăsători care-l ascultă pe îndrăgostit, toate frumoasele seamănă între ele ; și ruinele la fel, toate. Nu-ți făgăduiesc prietene, că de acum înainte o să mă abțin de a-ți mai face vreo descriere de clădiri. Știu că istoria și arta te pasionează și știu că ești un public inteligent și nu unul de rînd. De data asta însă am să te trimit la portretul migălos pe care ți l-am făcut pentru Șoarece. Închipuiește-ți o mulțime de mărăcinișuri, de planșee căzute, de ferestre strîmbe, și deasupra tuturor, patru-cinci diabolice turnuri negre, sfirtecate și formidabile.

Eram într-un continuu du-te-vino printre dărîmături, căutînd, iscodind, întrebînd ; întorceam pietrele sfărîmate în speranța de a găsi vreo inscripție care să-mi atragă atenția asupra unui fapt, sau vreo sculptură care să dea la lumină vreo epocă, cînd o deschizătură, ce fusese odinioară o ușă, mi-a lăsat liberă trecerea sub o boltă unde, printr-o crăpătură, pătrundea o scînteietoare rază de soare. Am intrat și m-am aflat într-un fel de cameră joasă luminată de niște ferestruici a căror formă și tăietură în zid îmi arătau cu fuseseră folosite la joaca puilor de șoim și a scorpionilor. M-am aplecat la una din aceste ferestruici dînd la o parte tufa de flori care o astupa acum. De la această fereastră peisajul nu era vesel. Se zărea o vale îngustă și întunecoasă, mai degrabă o ruptură de munte, traversată odinioară de un pod din care nu mai rămăsese decît arcade de sprijin. Pe de o parte o surpare de pămînt și de stînci, de cealaltă o apă, înnegrită de patul de bazalt, se prăvăleau și se sfărîmau în prăpastie. Copaci bolnavi și nesănătoși făceau umbră unor pajiști mici, așternute cu o iarbă deasă ca de cimitir. Nu știu dacă era o părere, sau doar jocul umbrelor și al vîntului, dar mi se părea că văd pe alocuri în iarbă înaltă, urma ușoară a unor

cercuri mari, ca și cum niște hore nocturne ar fi culcat-o pe ici, pe colo. Vilcelul acesta nu era numai singuratic, ci și lugubru. Ai fi zis că asistă, uneori la spectacole hidoase, că în întineric se petrec lucruri rele și supranaturale și că păstrează, în plină zi, chiar în plin soare, o tristețe amestecată cu groază. În această vale, mai mult decât oriunde, am simțit lămurit trecerea sumbrei și recilor ore ale nopții, lăsînd acolo, pe mireasma ierbii, pe culoarea pămîntului și pe forma stîncilor, ceea ce au ele mai vag, mai sinistru și mai pustiu.

Tocmai cînd să ies din camera joasă, privirea mi-a fost atrasă de colțul unei pietre de mormînt ce ieșea de sub moloz. M-am aplecat repede. Ia judecă și tu graba mea ; poate că aveam să găsesc răspunsul pe care-l așteptam de la această ruină misterioasă, numele castelului. Am îndepărtat dărîmăturile cu mîinile și cu picioarele și în cîteva clipe am dat la iveală o foarte frumoasă placă de mormînt din secolul al XIV-lea, din gresie roșie de Heilbronn.

Pe placă zăcea sculptat un cavaler înarmat de sus pînă jos, dar căruia îi lipsea capul. Sub picioarele acestui om de piatră era gravat cu litere mari romane acest distih primitiv, ce se putea însă citi și descifra cu ușurință :

VO X TACVIT. PERIIT LU X. NO X RVIT ET RVIT VMBRA.
VIR CARET IN TVMBA QVO CARET EFFIGIES *.

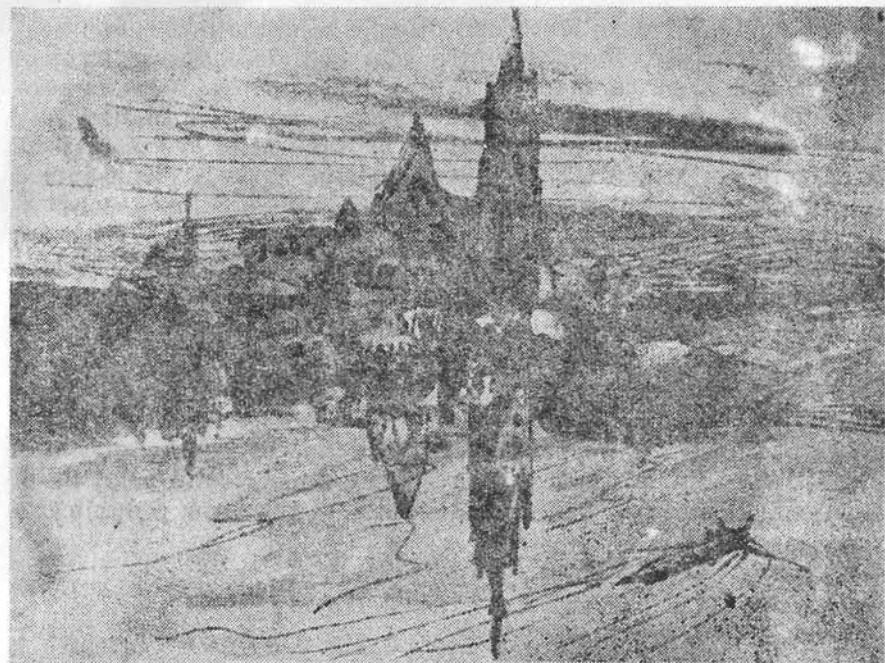
Eram încă și mai puțin dumirit ca înainte. Castelul acesta era o enigmă, îi căutasem cheia și o găsisem sub forma unei inscripții fără dată, a unui epitaf fără nume, a unui om fără cap. Ai să fii de acord că răspunsul era însă nelămurit și explicația de neînțeles.

Despre ce personaj vorbea distihul, lugubru în fond, barbar în formă ? Dacă ar fi trebuit să crezi cel de-al doilea vers săpat pe lespede de mormînt, scheletul care se afla dedesubt era fără cap, așa cum era efigia de deasupra. Și ce însemnau acești trei X detașați de restul inscripției prin mărimea majusculilor ? Uitîndu-mă mai de aproape și curățînd lespede cu un pumn de iarbă, am găsit pe statuie gravuri ciudate, trei cifre săpate în trei locuri diferite :

acesta pe mîna dreaptă (1) ; acesta pe mîna stîngă (2) ; și ultimul în locul capului (3).

* Vocea a tăcut, lumina a pierit, s-a năpustit noaptea împreună cu umbra

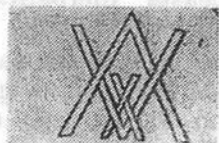
Bărbatului din mormînt îi lipsește ce-i lipsește efigiei.

a

b

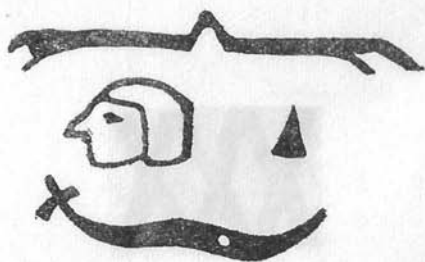

c

Or, aceste cifre nu sînt decît diferite combinații ale unei aceleiași monograme. Fiecare dintre cele trei desene este alcătuit din cei trei X pe care, cel ce a săpat epitaful, i-a făcut să proemineze din inscripție. Dacă acest mormînt ar fi fost în Bretania, acești trei X ar fi putut fi o aluzie la lupta celor treizeci; dacă ar fi fost din secolul al XVII-lea, cei trei X ar fi putut indica războiul de treizeci de ani; însă în Germania și în secolul al XIV-lea ce rost puteau să aibă? Și apoi, întîmplarea era oare aceea care, pentru a face bezna mai densă, folosisese în alcătuirea cifrei funebre tocmai acest element X, care barează pătrunderea în toate problemele și care desemnează *Necunoscutul*? — Îți mărturisesc că nu mă vedeam ieșind din impas. De altfel, mi-am amintit că felul acesta de a ascunde și totodată de a semnala mormîntul și amintirea unui om decapitat este specific tuturor epocilor și tuturor popoarelor. La Veneția, în galeria ducală a marelui consiliu, o ramă neagră înlocuiește portretul celui de-al cincizeci și șaptelea doge și, dedesubt, întunecata republică a scris acest memento sinistru:

LOCVS MARINI FALIERI DECAPITATI*.

În Egipt, cînd călătorul obosit ajunge la Biban-el-Moluk, găsește în nisip, printre ruinele palatelor și templelor, un mormînt misterios, cel al lui Ramses al V-lea, pe care se vede un desen:

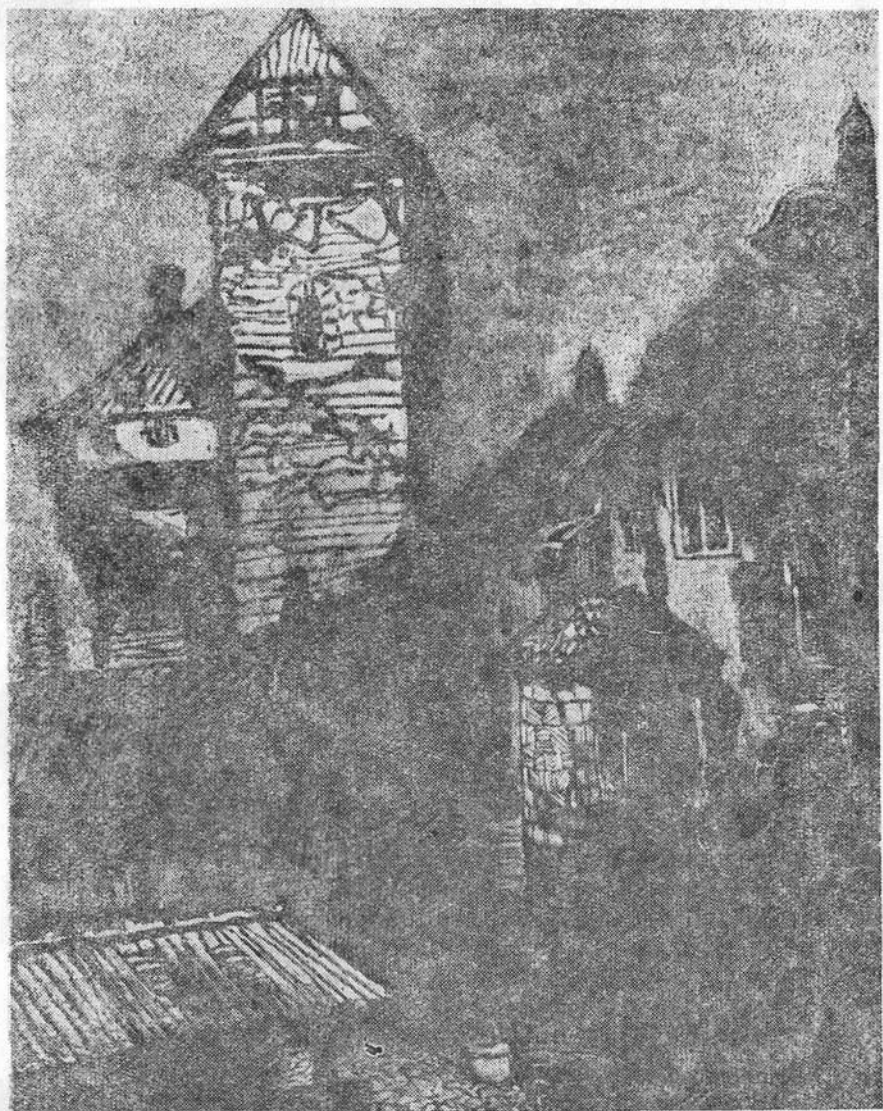

Și această hieroglifă, care povestește istoria deșertului, înseamnă: *cel fără cap*.

Însă și la Veneția ca și în Egipt, la palatul ducal ca și la Biban-el-Moluk, știi despre ce este vorba, știi că ai de-a face cu Marino Faliero sau cu Ramses al V-lea³⁰². Ai nu știam

* Este locul lui Marino Falieri decapitatul.

nimic, nici numele locului, nici numele omului. Mi se trezise curiozitatea în cel mai înalt grad. Îți mărturisesc că această ruină atât de desăvârșit de mută mă pune pe gânduri și aproape că mă necăjea. Nu-i îngăduit unei ruine, fie ea și mormînt, dreptul de a tăcea într-atît.

Tocmai era să ies din camera joasă, încântat de a fi găsit acest monument ciudat, dar dezamăgit de a nu fi aflat mai mult despre el, când un zgomot de glasuri sonore, limpezi și vesele, ajunseră pînă la mine. Era un dialog rapid și viu din care n-am deslușit, în mijlocul rîsetelor și țîpetelor voioase, decît cîteva cuvinte : *Fall of the mountain ... Subterranean passage ... Very ugly footpath* *... O clipă după aceea, cum mă ridicam de pe mormîntul pe care mă așezasem, trei fete, tinere și zvelte, îmbrăcate în alb, trei capete blonde și roz, cu zîmbete cuceri-toare și ochi albaștri, intrară deodată sub boltă și, dînd de mine, se opriră brusc în raza de soare care lumina pragul. Nimic mai magic și mai încîntător, pentru un visător care stă pe un mormînt într-o ruină, decît o astfel de apariție în această lumină. Un poet cu siguranță ar fi avut dreptul să vadă îngeri și aureole. Mărturisesc că eu n-am văzut decît englezoaice.

Mărturisesc chiar, spre rușinea mea, că pe dată mi-a venit ideea, plată și prozaică, să profit de acești îngeri ca să aflu numele castelului. Iată cum am judecat, și asta foarte repede : Englezoaicele — căci sigur că sînt englezoaice deoarece vorbesc englezește și sînt blonde — englezoaicele deci, după toate aparențele, sînt vizitatoare venite din vreo stațiune de agrement din împrejurimi, de la Bingen sau de la Rudesheim. E clar că și-au făcut din dărîmătura asta obiectul excursiei lor și cunosc deci neapărat numele locului ales drept țel al plimbării. Odată stabilit acest lucru nu mai rămînea decît să încep conversația, dar mărturisesc că am recurs la cel mai stîngaci dintre mijloacele folosite în asemenea cazuri. Îmi deschisei portofelul ca să fac ceva, chemai în ajutor picul de engleză pe care credeam că-l știu și începui să mă uit în prăpastie prin ferestruică, murmurînd, ca și cum aș fi vorbit singur, niște epifoneme admirative și ridicole : *Beautiful view ! Very fine, very pretty waterfall !* ** etc., etc. — Fetele, la început intimidat și surprinse de întîlnirea cu mine, începură să șușotească încetișor, înăbușindu-și rîsul. Erau fermecătoare, dar era vizibil că-și rîdeau de mine. Am luat atunci o hotărîre mare, să trec direct la fapte, și deși pronunț engleza ca un irlandez, deși în special *th*-ul este pentru mine un obstacol de netrecut, făcînd un pas către grupul mereu nemișcat, mă adresai, cu aerul cel mai grațios, celei mai mari dintre cele trei fete : *Miss, zisei, dregînd laconismul frazei cu un salut exagerat, what is, if you please, the name of this castle ?* ***

* Povîrniș de munte... Galerie subterană... Foarte urîte urme de pași.

** Frumoasă vedere ! Minunată, foarte drăguță cascadă.

*** Domnișoară, care este, dacă sînteți bună, numele acestui castel.

Frumoasa copilă zîmbi ; cum meritam un hohot de rîs, și cum mă așteptam la asta, am fost mișcat de această clemență, apoi ea se uită la cele două tovarășe și-mi răspunse roșind ușor, în cea mai bună limbă franceză din lume : — Domnule, se pare că acest castel se numește Falkenburg. Cel puțin așa a zis un păzitor de capre, care este francez și care stă de vorbă cu tata în turnul cel mare. Dacă vreți s-o luați pe-acolo, îl găsiți.

Englezoaicele mele erau franțuzoaice.

Cuvintele limpezi, rostite fără nici o umbră de accent, mi-o dovedeau ; dar frumoasa copilă își dădu osteneala să adauge : — Nu este nevoie domnule, să vorbim englezește, sîntem franțuzoaice și sînteți francez.

— Dar, domnișoară, reluai, după ce ați văzut că sînt francez ?

— După limba engleză pe care o vorbiți, zise cea mai tînără.

Sora ei mai mare se uită la ea cu un aer aproape sever, dacă vreodată frumusețea, grația, adolescența, nevinovăția și bucuria, pot avea aerul sever. Am început să rîd.

— Dar, domnișoarelor, și dumneavoastră vorbeați adineauri englezește.

— Ca să ne distrăm, zise cea mai tînără.

— Ca să ne exersăm, reluă cea mai mare.

Această rectificare, impunătoare și aproape maternă, a fost inutilă pentru cea tînără, care fugi veselă la mormînt, ridicîndu-și rochia din cauza pietrelor și lăsînd să se vadă cel mai frumos picior din lume. — Oh ! strigă ea, ia veniți să vedeți ! o statuie pe jos ! ia te uită ! n-are cap. E un bărbat.

— E un cavaler, zise cea mai mare, care se apropiase. Era în vorba ei o umbră de reproș, și tonul vocii ei, pe cînd o spunea, însemna : *Soră dragă, o fată tînără nu trebuie să zică* : E un bărbat, poate însă să spună : E un cavaler.

În general, acestea sînt prejudecăți de femei. Toate sînt la fel. Resping faptele, dar dacă îmbraci faptele în cuvinte, le acceptă. Cuvîntul trebuie totuși bine ales. De vorba pe șleau se indignează, de cuvîntul propriu se sperie, tolerează cuvîntul ocolit, primesc cuvîntul elegant, zîmbesc la perifrază. Nu știu că mai tîrziu — adeseori prea tîrziu — își vor da seama cîtă realitate există în aproximație. Cea mai mare parte dintre femei alunecă, și multe cad, pe panta primejdioasă a traducerilor atenuate.

De fapt, această simplă nuanță, *e un bărbat — e un cavaler*, exprima starea celor două tinere inimi. Una dormea încă adînc, cealaltă se trezise. Cea mai mare dintre surori era deja o femeie,

ultima era încă un copil. Și totuși, nu era între ele mai mult de doi ani. Doar cea mijlocie era o fetișcană. De la intrarea lor în cavou, roșise mult, zîmbise puțin și nu rostise nici un cuvînt.

Între timp toate trei se aplecaseră asupra mormîntului și reverberația fantastică a razei de soare desena profilurile lor grațioase pe spectrul de granit. Adineauri mă întrebam care era numele fantomei, acum mă întrebam care o fi numele fetelor, și n-aș putea să-ți spun ce simțeam văzînd contopindu-se cele două mistere, unul plin de groază, celălalt plin de farmec.

Tot ascultînd dulcele lor șușotit, am prins din zbor unul din cele trei nume, numele celei mijlocii. Era cea mai frumoasă. O adevărată prințesă dintr-un basm. Lungile ei gene blonde îi ascundeau ochii albaștri, lăsînd totuși să se vadă lumina lor curată. Stătea între sora ei mai mică și sora ei mai mare, ca pudoarea între naivitate și grație, blînd colorată de un vag reflex al amîndurora. M-a privit de două ori și nu mi-a vorbit. Ea a fost singura dintre cele trei căreia nu i-am auzit vocea, dar tot ea a fost singura căreia i-am știut numele. La un moment dat sora ei cea mică i-a spus încet : *Ia uite, Stella !* Și n-am înțeles niciodată mai bine ca atunci cîtă seninătate, cîtă lumină și cît farmec cuprinde acest nume de stea.

Cea mai mică cugeta cu glas tare : Bietul bărbat (lecția fusese zadarnică), i-au tăiat capul. Așa erau vremurile : li se tăia capul bărbaților. — Deodată se întrerupse : — Ah ! uite epitaful ! e pe latinește. — *Vox — tacuit — Periiit — lux...* — E greu de citit. Tare aș vrea să știu ce înseamnă.

— Fetelor, zise cea mai mare, hai să-l căutăm pe tata, el o să ne explice.

Și o zbughiră din criptă ca trei căprioare.

Nici nu le trecuse prin cap să mi se adreseze ; eram nițel umilit că englezeasca mea le făcuse să aibă o idee atît de proastă de latineasca mea.

Odinioară fusese zidit ceva pe mormînt și alături de epitaf rămăsese o pată de tencuială netezită cu mistria. Am luat un creion și am scris pe această pagină albă, traducerea distihului :

Glasu-n noapte a-nghetăt,
umbra flacăra a stins ;
ce statuii nu i-au dat
lipsă-i și la mortu-ntins.

De-abia plecaseră fetele de două minute, că le-am auzit glasurile strigînd : Pe aici, tată ! Pe aici ! Se-ntorceau. Scrisei în grabă ultimul vers, și înainte ca să apară, bătui în retragere.

Găsit-au oare explicația pe care le-o lăsasem ? Nu știu ; m-am înfundat în cotloanele ruinei și nu le-am mai revăzut.

După cum n-am mai aflat nimic nici despre misteriosul cavalier decapitat. Tristă soartă ! Ce crimă o fi săvârșit oare nenorocitul ? Oamenii îl pedepsiseră cu moartea, providența i-a adăugat uitarea. Întuneric și iar întuneric. Capul i-a fost tăiat de pe statuie, numele din legendă, povestea din amintirile oamenilor. Și chiar și lespede de pe mormânt va dispărea fără îndoială în curînd. Vreun podgorean din Sonneck sau din Ruperstsberg o s-o ia într-o bună zi, o să împrăstie cu piciorul scheletul mutilat pe care lespede, poate, îl mai acoperă încă, o să taie în două mormîntul și o să facă din el pervazuul unei uși de cîrciumă. Iar țărani o să se așeze la masă, și bătrînele o să toarcă, iar copiii o să ridă în jurul statuii fără nume, decapitată odinioară de călău și tăiată astăzi de un zidar. Căci în zilele noastre, în Germania ca și în Franța, se folosesc ruinele. Din vechile palate se fac colibe noi.

Vai ! Legile cele vechi ca și societățile cele vechi suferă aproape aceeași transformare.

Să privim, să învățăm, să cugetăm, și să nu ne plîngem. Dumnezeu știe ce face. Numai că, mă-ntreb cîteodată : de ce trebuie ca „mîrlanul“ să nu se mulțumească cu faptul că este viu ci are întotdeauna aerul că încearcă să se răzbune pe *împăratul îngropat* ?

Iată-mă însă, prietene, foarte departe de Falkenburg. Mă-ntorc. Însemna destul de mult pentru mine să mă știu în acest cuib de legende și să pot spune niște lucruri precise despre vechile turnuri care se mai țin încă atît de mîndre și de drepte, deși sînt moarte și-și lasă măruntaiele în iarbă. Mă aflu deci în acest faimos castel, ale cărui aventuri ți le voi povesti poate într-o zi, dacă nu le știi. Guntram și Liba mai ales îmi veneau în minte.³⁰⁹ În punctul acesta s-a întîlnit Guntram cu cei doi oameni care duceau un sicriu. Pe scara aceasta Liba s-a aruncat în brațele lui și i-a spus rîzînd : — Un sicriu ? nu, poate ai văzut un pat nupțial. — Lîngă căminul acesta, încă ținut de peretele fără pardoseală și fără tavan, se afla lemnul din pațul adus și pe care ea i l-a arătat. În curtea asta, plină astăzi de cucută în floare, Guntram, ducîndu-și logodnica la altar, a zărit, mergînd înaintea lui, și numai el putînd să-i vadă, un cavalier îmbrăcat în negru și o femeie acoperită de văluri. În capela asta romanică năruită, unde șopîrlele vii se plimbă peste șopîrlele sculptate, în clipa cînd să vîre inelul blagoslovit pe degetul tran-dafiriu al logodnicei, a simțit deodată o mîină rece într-a sa —

mîna fecioarei de la castelul din pădure, care se pieptăna noaptea cîntînd lîngă un mormînt deschis și gol. — În sala aceasta de jos și-a dat duhul, și Liba a murit văzîndu-l murind.

Ruinele dau viață poveștilor și poveștile dau viață ruinelor.

Am petrecut mai multe ceasuri printre dărîmături, șezînd sub mărăcinișuri de nepătruns și lăsînd să-mi vină ideile în voia lor. *Spiritus loci*. * Viitoarea mea scrisoare ți le va aduce, poate.

Între timp mi se făcuse și foame, și către ora trei, mulțumită păzitorului de capre francez despre care îmi vorbiseră frumoasele călătore și pe care din fericire îl întîlnisem, am putut să ajung într-un sat de pe malul Rinului, care este, cred, Trechtingshausen, vechiul Trajani Castrum.

Drept han era acolo numai o cîrciumă cu bere și drept cină o pulpă de miel foarte tare, de care un student, ce-și fuma pipa la ușă, încercă să mă scîrbească spunîndu-mi că un englez informat, sosit cu un ceas înaintea mea, nu-i putuse veni de hac și o abandonase. Nu i-am răspuns cu mîndrie, ca mareșalul de Créqui³⁰⁴ în fața fortăreței genoveze de la Gavi : *Ceea ce Barbarossa n-a putut lua, o să ia Barbă-Cenușie*, și-am mîncat pulpa de miel.

Am pornit iar la drum cînd apunea soarele.

Peisajul era încîntător și sever. Am lăsat în urma mea capela gotică Saint-Clément. Aveam la stînga malul drept al Rinului, încărcat de vii și de ardezii. Ultimele raze ale soarelui înroșeau în depărtare faimoasele dealuri de la Asmanshausen, la poalele cărora, pîcla, poate fumul, lăsau să se vadă Aulhausen, satul olarilor. Deasupra drumului pe care mergeam, deasupra capului meu, se înălțau în trepte, din munte în munte, trei castele : Reichenstein și Rheinstein, dărîmate de Rudolf de Habsburg și reconstruite de contele palatin ; și Vaugtsberg, locuit în 1348 de Kuno de Falkenstein și restaurat astăzi de prințul Frederic de Prusia. Vaugtsbergul a jucat un mare rol în războaiele breslelor. Arhiepiscopul de Maiența l-a dat într-o bună zi drept gaj împăratului Germaniei pentru patruzeci de mii de livre regale bătute la Tours. Asta mi-aduce aminte că, atunci cînd Thibaut, conte de Champagne, neștiind cum să-și plătească datoria către regina Ciprului, a vîndut *prea scumpului său senior Ludovic, rege al Franței*³⁰⁵, comitatul Chartres, comitatul Blois, comitatul Sancerre și vicomitatul Châteaudun, tot pentru suma de patruzeci de mii de livre. Astăzi, patruzeci de mii livre este prețul cu care un aprod la pensie plătește o casă la țară la Bagatelle sau la Pantin.³⁰⁶

* Duhul locului.

Între timp de-abia dacă mai eram atent la peisaj și la amin-tiri. De cînd începuse să se însereze nu mai aveam decît un gînd. Știam că înainte de a ajunge la Bingen, ceva mai încolo de confluența cu Nahe, am să dau peste o clădire ciudată, o dărîmătură lugubră, în picioare printre trestiiile din mijlocul fluviului între doi munți înalți. Această dărîmătură este Mäusethurm.*

În copilărie aveam deasupra patului un tablou mic cu rama neagră, agățat de o slujnică nemțoaică pe perete. Reprezenta un vechi turn singuratic, mucegăit, înconjurat de ape adînci și negre cu pîcle ce-l învăluiau și de munți care-l acopereau cu umbră. Cerul de deasupra acestui turn era trist și plin de nori hidoși. Seara, după ce îmi făceam rugăciunea, înainte să adorm, mă uitam la tablou. Noaptea îl vedeam în vis într-un mod îngrozitor. Turnul creștea, apa fierbea, un fulger cădea din nori, vîntul suiera prin munți și părea citeodată că scoate țipete. Într-o zi am întrebat-o pe slujitoare cum se chema turnul. Mi-a răs-puns, făcîndu-și cruce, Mäusethurm.

Și atunci mi-a spus o poveste. Cum că altădată la Maiența, în țara ei, existase un arhiepiscop rău numit Hatto, care era și abate de Fuld, preot avar, zicea ea, *deschizînd mai degrabă mîna pentru ca să blagoslovească decît ca să dea*. Într-un an prost el a cumpărat tot grîul ca să-l vîndă mai scump lumii, căci era un preot care voia să se îmbogățească. Foametea a devenit atît de mare, încît țărani mureau în satele de pe Rin. Atunci poporul s-a adunat în jurul burgului Maiența, jelind și cerînd pîine. Arhiepiscopul i-a refuzat însă. Și aici povestea devine oribilă. Poporul înfometat nu s-a împrăștiat și a încon-jurat, văicărîndu-se, palatul arhiepiscopului. Hatto, plictisit, a pus pe arcași să înconjoare pe bieții oameni; arcașii i-au prins pe bărbați și pe femei, pe bătrîni și pe copii și i-au închis într-un hambar căruia i-au dat foc. A fost, adăuga buna bătrînă, *un spectacol de-ar fi plîns și pietrele*. Iar Hatto n-a făcut altceva decît a rîs; și cum nenorociții, dîndu-și duhul în flăcări, dădeau țipete jalnice, a zis: *N-auziți cum suieră șobolanii?* A doua zi, hambarul pîrjolit era cenușă; nu mai exista nimeni în Maiența; orașul părea mort și pustiu, cînd deodată, o mulțime de șobolani, mișunînd în hambarul ars, ca buboaiele lui Assuerus³⁰⁷, au început să iasă de sub pămînt, țîșnind dintre bolovanii de pe jos, apărînd din crăpăturile zidurilor, reînviind sub picioarele care-i striveau, revărsîndu-se pe străzi, în fortăreață, în palat, în pivnițe, în camere, în alcovuri. Era un flagel, o foială cumplită.

* Turnul Șoarecilor.

Hatto, pierdut, părăsi Maiența și fugi pe cîmp, șobolanii îl urmară; alergă să se închidă în Bingen, care avea ziduri înalte, dar șobolanii trecură peste ziduri și intrară și acolo. Atunci arhiepiscopul puse să se construiască în mijlocul Rinului un turn și se refugie în el, cu o barcă în jurul căreia zece arcași băteau apa; șobolanii se aruncară înot, traversară Rinul, se cățărară în turn, roaseră ușile, acoperișul, ferestrele, pardoselile și tavanele și, ajunși în sfîrșit la groapa de jos, în care se ascunsese nelegiuitul prelat, îl sfișiară, mîncîndu-l de viu — Acum blestemul cerului și groaza oamenilor apasă pe acest turn, care se cheamă Mäusethurm. E pustiu și cade în ruină în mijlocul fluviului; citeodată, noaptea, se vede ieșind din el o ciudată negură roșiatică ce seamănă cu fumul dintr-un cuptor cu jeratic; este sufletul lui Hatto care se întoarce.

Ai observat un lucru? Istoria este citeodată imorală, poveștile sînt întotdeauna cinstite, morale, și virtuozose. În istorie adeseori cel mai tare prosperă, tiranii reușesc, călăilor le merge bine, monștrii se îngrașă, cei ca Sylla³⁰⁸ se transformă în orașeni de treabă, cei ca Ludovic al XI-lea³⁰⁹ și Cromwell mor în patul lor. În povești, apare întotdeauna iadul. Nici o greșală care să nu-și aibă pedeapsa, uneori chiar exagerată; nici o crimă care să nu fie ispășită prin chinuri, adesea îngrozitoare; nici un om rău care să n-ajungă un nefericit, uneori de plîns. Asta ține de faptul că istoria evoluează în infinit, și povestea în finit. Omul care face povestea, nu-și permite să-ți dea faptele doar și să te lase să presupui consecințele; căci el, bîjbîind în întuneric, și pe nimic sigur, are nevoie să pună la toate o limită printr-o învățătură, printr-o lecție; și n-ar îndrăzni să nascocoască evenimente fără concluzie imediată. Dumnezeu, care face istoria, arată ce vrea, și știe restul.

Mäusethurm este un cuvînt comod. Vezi în el ce vrei. Sînt minți care se cred pozitive și care nu sînt decît aride, care gonesc poezia de pretutindeni, și care sînt veșnic gata să-i spună privighetorii, așa cum a făcut un alt om pozitiv: *Taci, animal prost!* Astfel de minți afirmă că *Mäusethurm* vine de la Maus sau *Mauth* care înseamnă *vamă*. Ei spun că în secolul al X-lea, înainte ca albia fluviului să fi fost lărgită, parcurgerea Rinului nu era posibilă decît pe partea stîngă, și că orașul Bingen își fixase, cu ajutorul acestui turn, dreptul de barieră la trecerea vapoarelor. Ei se sprijină pe faptul că mai există încă lîngă Strasbourg două turnuri consacrate percepției taxei de la cei ce trec, care se cheamă și ele *Mäusethurm*. Pentru acești gravi gînditori, inaccesibili poveștilor, turnul blestemat nu este decît un lăcaș al vămii și Hatto un vameș.

Pentru femeile care spun povești, și tare-mi vine să fiu ca ele, Mäusethurm vine de la *Maus*, care vine de la *mus* și care înseamnă șoarece. Această pretinsă vamă este Turnul Șoarecilor, iar vameșul este o nălucă.

La urma urmelor, cele două păreri se pot împăca. Nu este deloc imposibil ca, în secolul al XVI-lea sau al XVII-lea, după Luther, după Erasmus, primari luminați să fi folosit turnul lui Hatto și să fi introdus atunci o taxă și o vamă în această ruină bîntuită de năluci. De ce nu ? Roma a făcut și ea din templul lui Antoniu o vamă, *dogana*. Ceea ce a făcut Roma cu istoria, a putut să facă și Bingen cu legenda.

În felul acesta *Mauth* ar avea dreptate și *Mäuse* n-ar fi greșit.

Oricum ar fi, de cînd o slujitoare bătrînă mi-a spus povestea lui Hatto, Mäusethurm a fost întotdeauna una dintre viziunile familiare minții mele. Știi că nu există om care să nu-și aibă nălucile, cum nu există om care să nu-și aibă himerele sale. Noaptea sîntem ai viselor, străbătute cînd de o rază, cînd de o flacără ; și după nuanța culorii, același vis poate fi slavă cerească sau apariție de iad. Efecte de focuri bengale care se produc în închipuire.

Trebuie să-ți spun că niciodată Turnul Șobolanilor ³¹⁰, în mijlocul mlaștinii lui, nu mi-a apărut altfel decît oribil.

Deci, trebuie să-ți mărturisesc că atunci cînd întîmplarea, care mă plimbă cam după fantezia ei, m-a adus pe malurile Rinului, primul gînd care mi-a venit n-a fost să văd domul din Maiența sau catedrala din Colonia sau Pfalz, ci să vizitez Turnul Șobolanilor.

Ia gîndește-te ce se petrecea în mine, biet poet credul, dacă nu credincios, și biet pasionat de antichități ce sînt. Amurgul înlocuia treptat ziua, dealurile se întuneceau, copacii se făceau negri, Rinul clipea în umbră, cîteva stele scînteiau, nimeni nu trecea pe drumul alburiu și greu de deslușit, care se scurta pentru privirea mea pe măsură ce noaptea se îndesă, și care se pierdea într-o negură la cîteva pași. Mergeam încet, cu ochii ațintiți în întuneric ; simțeam că mă apropii de Mäusethurm și că în cîteva momente această hardughie de temut, care nu fusese pentru mine pînă atunci decît o halucinație, avea să devină o realitate.

Un proverb chinez zice : dacă întinzi arcul prea tare săgeata se abate. Așa se întîmplă și cu gîndirea. Treptat, treptat, acea boare care se cheamă visare puse stăpînire pe spiritul meu. Freamătul vag al frunzișului de-abia șoptea în munți ; clinchetul lim-

pede, slab și încântător al unei fierării îndepărtate și nevăzute ajungea pînă la mine ; și, pe nesimțite, am uitat și de Mäuse-thurm, și de șobolani, și de arhiepiscop ; începui să ascult, în timpul mersului, zgomotul de nicovală, care dintre toate glasurile serii este cel care trezește în mine cele mai multe idei inexprimabile ; încetase și-l mai auzeam încă, și nu știu cum s-a întîmplat, dar după un sfert de ceas, aproape fără să vreau, făcusem versurile următoare :

Amorul făurea bătînd pe nicovală
și păsările toate priveau cu ochi speriați
că era ceasu-n care vin brumele năvală
sau sus pe munți ca flacăra crește triumfală
strălucitoarea Venus, cunună de-mpărați.

Și prepelița-n orzuri și sturzu-n cuibul tandru
cîntînd se-ntreabă : Ce face-acel ce făurea
la ceas de seară ?... Gușă de sînge, măcăleandru
le spuse : — Știu ce bate pe nicovală tandrul
e o privire-a Stelei ce-a prins-o cum zbura.

Și de stăpînul tînăr, rîzînd înariparea
țipa bătînd văzduhul : — Amor ce-ai să alegi
din zîmbetul pe care nu-l paște-nveninarea ?
prea pur ca să-ți slujească să-ți împlinești trădarea,
să-l ai supus — haine — n-ar să se afle legi.

Dar Cupidon răspunse iscînd mărunte stele :
— Dormiți mărunte păsări în codri, sau de vreți,
clociți sub voi, în cuiburi, viitoare păsărele ;
lănci ucigătoare-s privirile acele
ce-mi umplu tolba cu-nveninate săgeți.

Cum tocmai sfîrșeam, drumul coti și m-am oprit brusc. Uite ce aveam în fața mea. La picioare Rinul, curgînd și grăbindu-se prin mărăciniș cu un murmur răgușit și furios, ca și cum ar fi scăpat dintr-o strîmtoare ; la dreapta și la stînga, munții sau mai bine zis mase mari de întuneric ce își pierdeau vîrfurile în norii unui cer întunecat, țintuit ici-colo de cîteva stele ; în fund, în zare, o imensă perdea de umbră ; în mijlocul fluviului, în depărtare, drept în picioare, în apa plată, uleioasă, ca și moartă, un turn mare negru, cu o formă oribilă, din vîrfurile căruia ieșea,

mișcându-se cu legănări stranie, o nebulozitate roșiatică. Această lumină, care semăna cu reverberația unei fereștri aprinse sau cu pălălaia jeraticului, arunca asupra munților o lucire palidă și lividă, scoțind în relief, la jumătatea dealului de pe malul drept, o ruină lugubră, asemănătoare unei larve de clădire, care se reflecta pînă la mine în oglindirea fantastică a apei.

Închipuiește-ți, dacă poți, acest peisaj sinistru, vag conturat de lumini și de întuneric.

În această singurătate, nici un zgomot omenesc, nici un țipăt de pasăre ; o tăcere înghețată și posomorită, tulburată numai de vaietul enervat și uniform al Rinului.

Sub ochii mei se afla Mäusethurm.

Nu mi-l închipuisem mai înfricoșător. Toate erau așa cum mi le imaginasem : de la noapte, nori, munți, trestii fremătînde, zgomotul fluviului plin de o tainică groază, ca și cum s-ar fi auzit șuieratul hidrelor ascunse sub apă, suflarea tristă și slabă a vîntului, întunericul, părăsirea, izolarea, și pînă la *pălălaia de jeratic* de pe turn, pînă chiar și la sufletul lui Hatto !

Îmi atinsesem visul ce rămînea tot vis !

Și atunci îmi veni o idee, cea mai simplă din lume, însă care în clipele acelea, îmi dădu amețală ; am vrut ca, imediat, la acel ceas, fără să mai aștept ziua de mîine, să intru în ruină. Arătarea era sub ochii mei, noaptea era adîncă, năluca palidă a arhiepiscopului se înălța din Rin ; era clipa în care trebuia să vizitez Turnul Șobolanilor.

Dar cum să fac ? Unde să găsesc o barcă, la ceasul acesta și în locul acesta ? Ca să traversez Rinul înot ar fi însemnat să împing prea departe gustul de năluci. De altfel, cît de mare înotător și cît de mare nebun aș fi fost, tocmai aici, la cîteva brațe de Mäusethurm, se află unul dintre vîrtejurile cele mai de temut, Bingerloch, care înghițea odinioară galiotele ³¹¹ așa cum un rechin înghițe o scrumbie și pentru care, prin urmare, un înotător n-ar fi însemnat nici măcar cît un peștișor. Eram tare încurcat.

Tot mergînd ca să mă apropii de ruină, mi-am amintit că bățile clopotului de argint și strigoii din donjonul de la Velmich nu împiedicau butucii de vie și aracii să folosească dealurile și să se cocoațe pe dărîmături, și am tras concluzia că apropierea vîrtejului însemna că rîul era neapărat plin de pește și că, probabil, am să întîlnesc pe marginea apei o colibă de pescari de somon. De vreme ce podgorenii de treabă înfruntă Falkensteinul și șoarecele lui, poate și pescarii înfruntă pe Hatto cu șobolanii lui.

Și nu m-am înșelat. Totuși am mers mult timp fără să întâlnesc nimic. Am atins țărmlu la punctul cel mai apropiat de ruină, am trecut de el, am ajuns aproape la confluența cu Nahe, și începusem să nu mai sper să găsesc vreun luntraș, cînd, coborînd pînă la tufe de răchită de pe mal, am zărit unul din acele năvoade-păianjen despre care ți-am mai vorbit. La cîțiva pași de năvod era priponită o barcă în care dormea un om învelit cu o pătură. Am pășit în barcă și l-am trezit, i-am arătat turnul, dar n-a înțeles și i-am arătat un scud mare de Saxa care valorează doi fiorini și patruzeci și doi de creițari, adică șase franci ; m-a înțeles, și după cîteva minute, fără să fi spus vreun cuvînt, ca și cum am fi fost noi înșine două năluci, ne îndreptam spre Mäusethurm.

Cînd eram în mijlocul fluviului, mi se păru că turnul de care ne apropiam, în loc să crească, se micșora ; măreția Rinului îl făcea mai mic. Acest efect a durat puțin. Cum luasem barca dintr-un punct al țărmlui așezat mai sus de Mäusethurm, coboram Rinul înaintînd foarte repede.

Aveam ochii ațintiți asupra turnului, în vîrfurile căruia tot mai apărea acea lucire vagă, pe care acum o vedeam deslușit cum crește, la fiecare bătaie de vîsle, în așa fel încît nu știu pentru ce, mi se părea cumplită. Deodată am simțit barca cum se lasă cu mine, ca și cum apa se-ndoaia sub ea ; zguduitorul făcu să mi se rostogolească bastonul la picioare ; mă uitai la tovarășul meu care se uită la mine cu un zîmbet ; luminat sinistru de reverberația naturală a Mäusethurmului, avea ceva înfricoșător ; el spusese : Bingerloch. Eram deasupra vîrtejului.

Barca se răsuci ; omul se ridică, apucă o cange cu o mină și cu cealaltă o frînghie, cufundă cangea în valuri și apăsînd cu toată greutatea, începu să păsească pe marginea bărcii. În timp ce mergea, fundul bărcii se hîrșia cu un zgomot răgușit de creasta stîncilor ascunse sub apă.

Făcu această manevră delicată cu simplitate și cu o îndemînare uimitoare, cu un admirabil sînge rece, fără să fi scos o vorbă.

Deodată își scoase cangea din apă și o ținu pe loc la orizontală, aruncînd unul dintre capetele frînghiei afară din barcă. Barca se opri cu o zvicnitură. Eram la mal.

Mi-am ridicat ochii. La o jumătate de bătaie de pistol, pe o insuliță invizibilă de la malul fluviului, se înălța Mäusethurm, întunecat, enorm, formidabil, cu vîrfurile sfîrtecat, mult și adînc ros la bază, ca și cum înfricoșătorii șobolani din legendă l-ar fi mîncat pînă la stîncă.

Lumina nu mai era o sclipire, era o vilvătaie strălucitoare și năvalnică, ce arunca scînteieri pînă în munți și ieșea prin crăpăturile și deschizăturile strîmbe ale turnului ca prin găurile unui felinar uriaș.

Mi se părea că aud în funesta clădire un fel de zgomot ciudat, strident și continuu, asemeni unui scrișnet.

În sfîrșit ajunsesem ! — Era într-adevăr turnul lui Hațto, Turnul Șobolanilor, Mäusethurmul ! Era înaintea ochilor mei, la cîțiva pași de mine, și aveam să intru înăuntru ! Să intri într-un coșmar, să atingi pietrele unui coșmar, să smulgi iarbă dintr-un coșmar, să-ți uzi picioarele în apa dintr-un coșmar, era cu adevărat o senzație extraordinară.

Fațada către care mă îndreptam era străpunsă de o lucarnă și de patru ferestre inegale, toate luminate, două la primul cat, una la al doilea și una la al treilea. Cam la înălțimea unui om, sub cele două ferestre de jos, era larg deschisă o ușă joasă și lată, comunicînd cu pămîntul cu ajutorul unei scări groase de lemn cu trei trepte. Ușa, care dădea și mai multă lumină decît ferestrele, avea un canat de stejar primitiv încheiat, pe care vîntul de pe fluviu îl făcea să scrișție încetișor în balamale. Cum mă îndreptam spre ușă, destul de încet din cauza vîrfurilor de stînci ascunse în mărăciniș, nu știu ce corp rotund și negru trecu cu repeziciune pe lîngă mine, aproape printre picioarele mele, și mi se păru că văd un șobolan mare fugind în trestii.

Auzeam mereu scrișnetul.

Am continuat totuși să înaintez și din cîțiva pași mari am ajuns în fața ușii.

Ușa, pe care arhitectul arhiepiscopului cel rău o pusese la o înălțime de cîteva picioare deasupra pămîntului, probabil ca să facă din acest urcuș o piedică pentru șobolani, fusese odinioară intrarea în camera de jos a turnului ; acum nu mai erau în hardughie nici camere de jos, nici camere de sus. Toate caturile căzute unul peste altul, toate tavanele năruite pe rînd, făcuseră din Mäusethurm o sală închisă între patru pereți înalți, ce avea dărîmături drept pardoseală și, drept tavan, norii de pe cer.

Am întîrziat totuși să-mi arunc privirea înăuntru al acestei săli, din care ieșea scrișnetul ciudat și o văpaie extraordinară. Și iată ce am văzut :

Într-un ungher din fața ușii se aflau doi oameni. Erau cu spatele la mine. Se aplecau, unul pe vine, celălalt îndoit, dea-

supra unui fel de menghină de fier, pe care, cu un pic de imaginație, ai fi putut s-o iei drept instrument de tortură. Erau cu picioarele goale, îmbrăcați în zdrențe, cu un șorț de piele pe genunchi și cu o haină mare cu glugă în spinare. Unul era bătrîn, îi vedeam părul cărunt; celălalt era tînăr, îi vedeam părul blond, care părea roșu din cauza reflexelor purpurii ce veneau de la un cuptor mare aprins în ungherul opus al hardughiei. Bătrînul își avea gluga înclinată spre dreapta ca guelfii³¹², tînărul o purta înclinată spre stînga ca ghibelinii³¹³. De altfel, nu erau nici guelfi, nici ghibelini, nici diavoli, nici năluci, ci doi fierari. Cuptorul, în care se înroșea o bară lungă de fier, era vatra lor. Lumina care apărea așa de stranie în peisajul melancolic și închipuia sufletul lui Hatto, prefăcut de iad în flacără vie, era focul și fumul din vatră. Scrișnetul era zgomotul unei pile. La ușă, lîngă un hîrdău plin cu apă, două ciocane cu mîner lung se sprijineau de o nicovală; nicovala pe care o auzisem cu un ceas mai înainte și care mă făcuse să scriu versurile pe care le-ai citit.

Așa că azi Mäuserthurmul este o fierărie. De ce să nu fi fost odinioară vamă? Vezi, prietene, că *Mauth* nu este, poate, o greșeală.

Nimic mai dărăpănat și coșcovit ca interiorul acestui turn. Zidurile, pe care au fost atîrnate splendide tapiserii episcopale în care șobolanii, spun legendele, *au ros pretutindeni numele de Hatto*, sînt acum goale, crăpate, mîncate de ploi, înverzite pe dinafară pe pîcla de pe fluviu, înnegrite pe dinăuntru de fumul de la fierărie.

Cei doi fierari erau în fond oamenii cei mai cumsecade din lume. Mă urcai pe scară și intrai în hardughia lor. Îmi arătară lîngă vatră o ușiță îngustă și plină de crăpături care ducea la un turnuleț fără fereastră, astăzi inaccesibil, unde, ziceau ei, se ascunsese la început arhiepiscopul. Apoi mi-au împrumutat un felinar și am putut să cotrobăi prin toată insulița. E o limbă de pămînt lungă și îngustă în care crește peste tot, în mijlocul unei cingători de stuf și trestie, *euphorba officinalis*³¹⁴. În fiecare clipă, străbătînd insula, piciorul se lovește de moviște sau se înfundă în galerii subterane. Cîrțițele au luat locul șobolanilor.

Rînul a spălat și dezvelit capătul de răsărit al insuliței, care luptă ca o proră împotriva curentului. Nu se află aici nici pămînt, nici vegetație, ci numai o stîncă de marmură trandafirie care, la lumina felinarului îmi părea că are vine de sînge.

Pe marmura aceasta este construit turnul.

Turnul Șobolanilor e pătrat. Turnulețul, al cărui interior mi-l arătasera fierarii, formează pe fațada care dă spre Bingen o proeminență pitorească. Construcția pentagonală a acestui turnuleț înalt și avîntat, și balcoanele cu trapă adăugate ulterior, pe care se sprijină, indică o clădire din secolul al XI-lea. Sub acest turnuleț se pare că șobolanii au ros adînc pînă la baza turnului. Deschizăturile turnului și-au pierdut într-atît forma, încît ar fi imposibil să le poți atribui o datare. Ornamentația exterioară, jupuită ici-colo, zugrăvește pe pereții din afară o lepră hidoasă. Pietre strîmbe, care au fost creneluri sau metereze, închipuie pe vîrfurile zidurilor un fel de dinți de cașalot sau oase de mastodont înzidite.

Deasupra turnulețului, la capătul unui stilp înalt, filfiie și se sfișie în vînt o zdreanță tristă, albă și neagră. Mai întîi mi s-a părut că există o oarecare armonie între ruina în doliu și cîrpa funebră. Era însă pur și simplu drapelul prusac.

Mi-am amintit că într-adevăr domeniile marelui duce de Hessa se sfîrșesc la Bingen, și că acolo începe Prusia renană.

Te rog să nu-mi iei în nume de rău ceea ce ți-am spus despre drapelul prusac. Îți vorbesc de efectul pe care-l face și nimic altceva. Toate drapelele sînt pline de glorie. Cine iubeste drapelul lui Napoleon, nu va insulta niciodată drapelul lui Frederic.

După ce am văzut tot și am cules un fir de euforie, am părăsit Mäusethurm. Luntrașul meu adormise la loc. În timp ce el își relua vîslele și barca se îndepărta de insulă, cei doi fierari se așezaseră iar la nicovală și auzeam sfîrșind în hîrdăul cu apă drugul roșu pe care-l cufundaseră în el.

Și acum ce să-ți mai spun? Că după o jumătate de ceas eram la Bingen, că îmi era tare foame și că după cină, deși eram obosit, și deși era foarte tîrziu, deși bieții oameni adormiseră, m-am urcat, cu ajutorul unui taler dăruit la țanc, pe Klopp, vechiul castel în ruină care străjuiește Bingenul.

Și acolo, am văzut un spectacol demn să sfîrșească această zi în care văzusem atîtea lucruri și îmi veniseră atîtea idei.

Noaptea era în momentul ei cel mai liniștit și mai adînc. Dedesubtul meu, o grămadă de case negre zăcea ca un lac de întuneric. Nu mai erau în tot orașul decît șapte ferestre luminate. Printr-o întîmplare ciudată, aceste șapte ferestre, asemeni cu șapte stele roșii, reproduceau cu o exactitate perfectă Carul Mare care scînteia chiar atunci, alb și pur în adîncul cerurilor; așa încît maiestuoasa constelație, aprinsă la milioane de leghe deasupra capetelor noastre, părea să se răsfrîngă la picioarele mele într-o oglindă de cerneală.

LEGENDA FRUMOSULUI PECOPIN ȘI A FRUMOASEI BOLDUR

Bingen, august

Îți promisesem una dintre faimoasele legende din Falkenburg, poate cea mai frumoasă, aventura sumbră a lui Guntram și a Libei. M-am gândit însă bine. La ce bun să-ți povestesc basme pe care ai să le găsești în prima culegere la îndemână și care ți le va povesti mai bine decât mine? De vreme ce vrei neapărat povești pentru nepoți, uite una. Cel puțin este o legendă pe care n-ai s-o găsești în cărțile de povești. Ți-o trimit așa cum am scris-o, chiar lângă zidurile castelului năruit, cu pădurea fantastică Sonn sub ochi, și, după câte mi s-a părut mie, dictată chiar de copacii, păsările și vântul din ruine.

Tocmai stătusem de vorbă cu fostul soldat francez care se făcuse păzitor de capre în munți și care devenise acolo aproape sălbatic și puțin vrăjitor; ciudat sfârșit pentru un tambur major din regimentul 37 de infanterie ușoară. Omul acesta de treabă, fost copil de trupă în armatele voltairiene ale republicii, mi-a făcut impresia că în prezent crede în zîne și pitici, așa cum credea odinioară în împărat. Aceasta este influența singurătății asupra inteligenței; trezește poezia care este veșnic prezentă în om; orice păstor este un visător.

Am scris basmul chiar în acest loc, ascuns în rîpă, stînd pe un bloc care fusese odinioară o stîncă, care fusese la rîndul ei un turn în secolul al XII-lea și care a redevenit stîncă, culegînd cînd și cînd o floare sălbatică pentru a-i sorbi sufletul, cîte o rochița-rîndunicii care miroase atît de frumos și care moare atît de repede și uitîndu-mă pe rînd la iarba verde și la cerul luminos, în timp ce întunecatele ruine ale Falkenburgului sfîșiau nori mari de aur.

Acestea fiind spuse, iată povestea.

I

Legendă

Frumosul Pecopin o iubea pe frumoasa Boldur și frumoasa Boldur îl iubea pe frumosul Pecopin. Pecopin era fiul burgravului de Sonneck și Boldur era fiica seniorului de Falkenburg.

Unul poseda pădurea, celălalt avea muntele. Ce-i oare mai simplu decât să unești muntele cu pădurea? Cei doi părinți se înțeleaseră și Boldur fu logodită cu Pecopin.

În acea zi, era o zi de aprilie, socul și răsurile în floare se deschideau în pădure la soare, mii de cascade mici încântătoare, zăpezi și ploi schimbate în pîrîuri, uriciuni ale iernii prefăcute în grația primăverii, săltau armonios în munți, iar dragostea, acest aprilie al oamenilor, cînta, radia și înflorea în inima celor doi logodnici.

Tatăl lui Pecopin, un cavaler bătrîn și viteaz, fala din Nahegau, a murit la cîtva timp după logodnă, binecuvîntîndu-și fiul și sfătuindu-l să aibă grijă de Boldur. Pecopin a plîns, apoi treptat-treptat privirea lui, părăsind mormîntul care-l înghițise pe tatăl lui, se îndreptă spre chipul dulce și luminos al logodnicei sale și se consolă. Cînd se ridică luna, cine se mai gîndește la soarele care a apus?

Pecopin avea toate calitățile unui gentilom, ale unui tînăr și ale unui bărbat. Boldur era o regină în castel, o sfîntă fecioară în biserică, o nimfă în pădure și o zîină la lucru. Pecopin era un mare vînător, iar Boldur o mare torcătoare. Or, nu există ură între fus și tolba vînătorului. Torcătoarea toarce în timp ce vînătorul vînează. Dacă el este plecat, furca aduce mîngîiere și ține de urît. Haita latră, virtelnița cîntă. Haita, care e departe și care de-abia se aude printre sunete de corn, adînc pierdută în lăstăriș, șoptește încetișor într-un zgomot șters de fanfară: gîndește-te la iubitul tău. Virtelnița care o silește pe frumoasa torcătoare să-și plece privirea, spune tare și continuu cu un glas dulce, dar sever: gîndește-te la soțul tău. Și ce bine e cînd iubitul și soțul sînt unul și același.

Uniți deci prin căsătorie pe torcătoare și pe vînător și nu mai aveți de ce vă teme.

Trebuie totuși să spun că lui Pecopin îi plăcea prea mult vînătoria. Cînd era călare, cînd avea șoimul pe mînă sau cînd urmărirea cu privirea pasărea în zbor, cînd auzea lătratul feroce al copoilor lui cu picioare strîmbe, pornea, zbură, uita tot. Or, nu trebuie să depășești măsura în nimic. Fericirea se capătă prin cumpătare. Gusturile trebuie să fie echilibrate și poftele înfrîmate. Cel căruia îi plac prea mult caii și cîinii le supără pe femei; cel căruia îi plac prea mult femeile îl supără pe Dumnezeu.

Cînd Boldur, și aceasta se întîmpla adeseori, îl vedea pe Pecopin gata să plece călare, pe calul lui nechezînd de bucurie și mai mîndru decât dacă ar fi fost încălecat de Alexandru cel Mare în vestmînt împărătesc, cînd îl vedea pe Pecopin mîn-

gîindu-l, trecîndu-i mîna pe grumaz și îndepărtînd pîntenii de pe burta lui, cînd îl vedea dînd armăsarului un mînunchi de iarbă ca să se răcorească, Boldur era geloasă pe cal. Cînd Boldur, nobila și mîndra domniță, o stea de dragoste, de tinerețe și de frumusețe, îl vedea pe Pecopin că-și mîngîie buldogul și că-și apropie prietenos chipul frumos și bărbătesc de capul turtit și cîrn, de nările mari, de urechile late și de botul negru, Boldur era geloasă pe ciîne.

Se întorcea în încăperea ei de taină, mîniată și tristă, și plîngea. Apoi își certa slujnicele și, după slujnice, își certa piticul. Căci mînia la femei este ca ploaia în pădure : cade de două ori. *Bis pluit.*

Pecopin venea seara, prăfuit și obosit. Boldur îl întîmpina îmbufnată și șoptea ceva cu o lacrimă la coada ochilor ei albaștri. Pecopin îi săruta însă mînuța și ea tăcea ; Pecopin o săruta pe frunte și ea zîmbea.

Fruntea fetei era albă, inocentă și minunată, precum fildeșul cornului lui Carol cel Mare.

Ea se retrăgea apoi în turnul ei, și Pecopin într-al lui.

Nu suferea niciodată ca el s-o prindă de cingătoare. Într-o seară, el o apucă de cot și ea roși tare. Era logodită și nu măritată. Pudoarea este la femeie ceea ce este cavalerismul la bărbat.

II

Pasărea Phoenix și planeta Venus

Se adorau așa de mult că stîrneau invidie.

Pecopin avea la Sonneck, în sala de arme, un tablou mare aurit care reprezenta bolta cerească și cele nouă ceruri, fiecare planetă cu propria ei culoare și cu numele scris cu roșu alături ; Saturn de un alb plumburiu ; Jupiter luminos, dar înflăcărat și puțin sîngeriu ; Venus a răsăritului jeratic ; Mercur scînteietor ; Luna cu gheața ei argintie ; Soarele în flăcări radiînd. Pecopin șterse numele lui Venus și scrise în locul lui Boldur.

Boldur avea în iatacul ei cu miresme o tapiserie înaltă și netedă pe care era reprezentată o pasăre de mărimea unui vultur, cu inel de aur în jurul gîtului, cu trupul purpuriu, cu coada albă înspicată, cu pene lungi stacojii, avînd pe cap creste împodobite cu un moț de pene. Sub pasărea minunată mîna meșterului scrisese cuvîntul grecesc : Phoenix. Boldur șterse cuvîntul și brodă în locul lui acest nume : Pecopin.

Între timp se apropia ziua nunții. Pecopin era voios, iar Boldur era fericită.

Printre slujitorii ce se îngrijeau la Sonneck de vînătoare se afla un hăitaș, hăzos și foarte isteț, liber la gură, gata să dea sfaturi șirete, care se numea Erilangus. Odinioară arcaș frumos, multe dintre sătencele din ținutul Lorch căutaseră să-l aibă de soț; le respinsese însă și se făcuse îngrijitor de cîini de vînătoare. Într-o zi Pecopin îl întrebă de ce luase această hotărîre și Erilangus îi răspunsese : *Stăpîne, cîinii au șapte feluri de turbări, femeile au o mie de feluri*. Altă dată, aflînd de apropiata nuntă a stăpînului său, veni și-l întrebă cu îndrăzneală : *Stăpîne, de ce te însori ?* Pecopin îl goni.

Întrebarea l-ar fi putut îngrijora pe cavaler, fiindcă Erilangus avea o minte ascuțită și memoria bună. Adevărul este însă că slujitorul a plecat după puțin timp de la curtea lui și s-a dus la aceea a marchizului de Lusace, unde a devenit căpetenie de hăitași și Pecopin n-a mai auzit vorbindu-se despre el.

În săptămîna de dinaintea nunții, Boldur torcea în pervazul ferestrei. Piticul ei veni să-i dea de știre că Pecopin urca scările. Vru să alerge în întîmpinarea logodnicului ei și, ridicîndu-se de pe scaunul ei care avea spătarul drept și sculptat, își prinse piciorul în firul de la furcă. Căzu. Biata Boldur se ridică. Nu o durea nimic, însă își aminti că la fel pățise odinioară și castelana Liba, și simți cum i se strînge inima.

Pecopin intră radios, îi vorbi de nunta și de fericirea lor, și norul care-i stătea pe suflet zbură.

III

În care se explică ce deosebire este între urechea unui om tînăr și cea a unui bătrîn

A doua zi, Boldur torcea în iatac și Pecopin vîna în pădure. Era singur și n-avea cu el decît un singur cîine. Tot vînînd la întîmplare, ajunse lîngă o fermă la intrarea în pădurea Bonn și care însemna hotarul dintre moșiile Sonneck și Falkenburg. Spre răsărit, ferma era umbrită de patru copaci mari : un frasin, un ulm, un brad și un stejar, cărora li se spunea în ținut „*cei patru evangheliști*.” Se pare că erau niște copaci-zîne. La ceasul cînd Pecopin trecea pe sub umbra lor, pe cei patru copaci erau cocoțate patru păsări, o gaiță pe frasin, o mierlă pe ulm, o coțofană în brad și un corb în stejar. Cele patru glasuri ale

celor patru jivine cu pene se contopeau în mod bizar și păreau că-și pun întrebări și că-și răspund. Se mai auzea și un hulub, care nu se vedea fiindcă era în pădure, și o găină, care nu se vedea pentru că era în curtea fermei. Ceva mai departe, un moș tare gîrbovit rînduia lîngă un perete buturugi pentru iarnă. Văzîndu-l pe Pecopin că se apropie, se întoarse spre el și cuvîntă :

— Stăpîne cavaler, glăsui el, înțelegi ce-și spun păsările acestea ?

— Omule, răspunse Pecopin, nu-mi pasă !

— Stăpîne, zise iar țăranul, pentru omul tînăr mierla șuieră, gaița flecărește, coșofana țiuie, corbul croncănește, hulubul gîngurește, găina cotcodăcește ; pentru omul bătrîn, păsările vorbesc.

Cavalerul izbucni în rîs.

— Pe naiba ! Vorbe de dlacă.

Moșul îi răspunse cumpănit :

— Greșești, stăpîne Pecopin.

— Nu m-ai văzut niciodată, se miră tînărul, cum de-mi știi numele ?

— Păsările mi l-au spus, răspunse țăranul.

— Ești bătrîn și nebun, omule, zise Pecopin.

Și plecă mai departe.

Cam după un ceas, cum trecea printr-un luminîș, auzi sunet de corn și văzu apărînd în codru o ceată de călăreți ; contele palatin se ducea la vînătoare, însoțit de burgravi, care sînt căpeteniile castelelor, de wildgravi care sînt mai-marii pădurilor, de landgravi care sînt căpeteniile pămînturilor de la șes, de ringravi care sînt căpeteniile de pe Rin și de raugravi care sînt cei mari și tari în dreptul pumnului. Un cavaler, gentilom al pfalzgravidului³¹⁵, numit Gairefroi, îl zări pe Pecopin și-i strigă :

— Hei, mîndrurile vînător ! nu viii cu noi ?

— Unde vă duceți ? zise Pecopin.

— Mîndrurile vînător, răspunse Gairefroi, ne ducem să vînam un uliu care se află la Heimbürg și ne mănîncă fazanii, un vultan care se află la Vaugtsberg și care face prăpăd printre șoimii noștri, și un vultur care se află la Rheinstein și care ne ucide șoimarii. Hai cu noi.

— Și cînd vă întoarceți ? întrebă Pecopin.

— Mîine, zise Gairefroi.

— Vin cu voi, zise Pecopin.

Vînătorea a durat trei zile. În prima zi Pecopin a ucis uliul, în a doua vultanul și într-a treia vulturul. Contele palatin se minună de un arcaș așa de strașnic.

— Cavaler de Sonneck, îi spuse el, îți dăruiesc moșia Rheineck, care ține de turnul meu de la Gutenfels. Mă urmezi la Stahleck ca să-ți primești împuternicirea și să-ți depui jurământul de credință, în fața întregii lumi și în fața dregătorilor, *in malo publico et coram scabinis* *, așa cum zic cărțile sfântului împărat Carol cel Mare.

Trebuia să se supună. Pecopin îi trimise veste logodnicei sale, prin care îi dădea de știre cu tristețe că voința milostivă a pfalzgravului îl silea să se ducă de îndată la Stahleck pentru un lucru de foarte mare însemnătate.

— Fii liniștită, doamna mea, adăuga el la sfârșit, mă voi întoarce luna viitoare.

După ce solia plecă, Pecopin îl urmă pe palatin și se duse să se culce, la moșia de jos de la Bacharach, împreună cu ceilalți cavaleri din suita prințului. În noaptea aceea avu un vis. Văzu iar intrarea în pădurea Sonneck, ferma, cei patru copaci și cele patru păsări ; păsările nici nu țipau, nici nu șuierau, nici nu cântau, ci vorbeau. Glasurile lor, care se contopeau cu cele ale găinii și hulubului, se schimbaseră într-un dialog ciudat pe care Pecopin, în somn, îl auzi deslușit :

Gaița

Hulubul e în pădure.

Mierla

Găina în curte

Merge zicînd : Pecopin.

Gaița

Hulubul zice : Boldur.

Corbul

Stăpînul e pe drum.

Coțofana

Domnița e în turn.

Gaița

Veni-va el înapoi din Alep ?

Mierla

De la Fez ?

Corbul

De la Damanhur ?

* într-o nenorocire publică și în fața scabinilor.

Cotofana

Găina a pus prinsoare că nu, și hulubul că da.

Găina

Pecopin ! Pecopin !

Hulubul

Boldur ! Boldur ! Boldur !

Pecopin se trezi acoperit de o sudoare rece ; în prima clipă își aminti de moș și se înspăimintă, fără să știe de ce, de acest vis și de acest dialog, apoi încercă să înțeleagă, dar nu înțelese și adormi la loc ; a doua zi de dimineată, când se făcu ziuă, când văzu iar soarele luminos care gonește toate nălucile, împrăștiind visele și poleind negurile, nu se mai gândi nici la cei patru copaci, nici la cele patru păsări.

IV

În care este vorba de feluritele însușiri potrivite unor felurite solii

Pecopin era un gentilom cu faimă, de viță, deștept și frumos la chip. Odată introdus la curtea pfalzgravului și instalat pe noua lui moșie, plăcu așa de mult palatinului, încât acest mîndru prinț îi spuse într-o zi :

— Prietene, trimit o solie la vărul meu din Burgundia și te-am ales drept sol din cauza faimei tale.

Pecopin trebui să facă ceea ce îi cerea prințul. Ajuns la Dijon, știu așa de bine să se facă prețuit pentru felul frumos de a vorbi, încât într-o seară ducele, după ce golise trei cupe mari de vin de Bacharach, îi spuse :

— Seniore Pecopin, ești prietenul nostru ; intrucît am de lămurit niște încurcături cu monseniorul rege al Franței, contele palatin îmi îngăduie să te trimit la rege, căci te-am ales de sol, fiind om de neam.

Pecopin se duse la Paris. Regele îl prețui teribil și, într-o dimineată, luîndu-l de-o parte, îi zise :

— Ascultă, cavaliere Pecopin, de vreme ce palatinul te-a împrumutat burgundului pentru a sluji Burgundia, burgundul te va împrumuta fără îndoială regelui Franței pentru a sluji creștinătatea. Am nevoie de un senior de calitate, nobil, care să meargă

să dojenească din partea mea pe șeful maurilor din Spania și te-am ales drept sol pentru istețimea dumitale.

Poți refuza să dai votul împăratului, poți refuza să dai soția papei ; nu poți să refuzi însă nimic regelui Franței. La Granada șeful maurilor îl primi minunat și-l invită la zambarele³¹⁶ de la Alhambra. Serbările nu conteneau : lupte cu bîta, cu lancea, vînători cu șoimi. Pecopin, ca un mare luptător și vînător ce era, a luat parte la ele. Fiind bogat, șeful maurilor avea o mare varietate de șoimi cu care au făcut nemaipomenite vînători. Între timp Pecopin nu uita să aducă la îndeplinire însărcinările regelui Franței. După ce-și termină cu bine solia, cavalerul veni la sultan să-și ia rămas bun.

— Îți primesc salutul, seniorule creștin, zise maurul, mai ales că ai să pleci curînd la Bagdad.

— La Bagdad ! se miră Pecopin.

— Da, cavaliere, zise iar prințul maur ; căci nu pot semna tratatul cu regele de la Paris fără consimțămîntul califului din Bagdad, care este cea mai mare căpetenie a credincioșilor ; și trebuie să trimit la calif pe cineva de seamă ; te-am ales deci de sol pentru înfățișarea ta chipeșă.

Cînd te afli printre mauri, te duci unde vor ei, căci sînt ciinoși și păgîni. Pecopin se duse la Bagdad. Acolo a avut parte de o aventură. Într-o zi, pe cînd trecea pe sub zidurile seraiului, îl văzu sultana favorită și, cum era frumos, trist și mîndru, se îndrăgosti de el. Îi trimise o sclavă neagră care vorbi cavalerului în grădina orașului sub teiul cel mare microphylla ce se mai vede și azi, dîndu-i un talisman și zicîndu-i : — E de la o prințesă care te iubește și pe care n-ai s-o vezi niciodată. Păstrează talismanul. Cît timp îl vei purta, vei fi tînăr. Cînd vei fi în primejdie de moarte, atinge-l și te va salva.

Pecopin primi talismanul într-o doară. Era o peruzea foarte frumoasă încrustată cu litere necunoscute pe care o prinse de lîntșorul de la gît.

— Și acum, monseniore, adăugă sclava plecînd, ia seama : cît timp vei avea peruzeaua la gît, n-ai să îmbătrînești nici măcar cu o zi ; dacă o vei pierde, vei îmbătrîni într-o clipită cu toți anii pe care îi vei fi lăsat în urmă. Adio, frumosule ghiaur.

Și zicînd acestea, sclava neagră plecă. Dar califul o văzuse pe sclavă stînd de vorbă cu cavalerul creștin. Califul era tare gelos și puțin vrăjitor. Îl pofti pe Pecopin la o serbare și, după căderea nopții, îl duse sus pe terasa unui turn înalt. Pecopin, fără să ia seama, se apropie mult de parapetul foarte scund, iar califul îi vorbi astfel :

— Cavallere, contele palatin te-a trimis la ducele de Burgundia din cauza nobilei tale faime, ducele de Burgundia te-a trimis la regele Franței fiindcă erai de neam, regele Franței te-a trimis la maurul din Granada din cauza istețimii tale, maurul din Granada te-a trimis la califul din Bagdad din cauza înfățișării tale chipeșe ; eu, din cauza faimei tale, a viței tale nobile, a istețimii și înfățișării chipeșe, te trimit la dracu.

Și, glăsuind astfel, califul îl îmbrânci cu putere pe Pecopin care-și pierdu echilibrul și căzu din înaltul turnului.

V

Roadele bune ale unei idei bune

Cînd un om cade într-o prăpastie, un fulger cumplit îi trece pe dinaintea ochilor și la lumina lui vede viața pe care o va părăsi și moartea care-l așteaptă. În clipa aceea supremă, Pecopin, pierdut, îi închină ultimul lui gând logodnicei sale Boldur și-și puse mîna pe inimă, drept care, fără să se gîndească, atinse talismanul. De-abia pusese mîna pe peruzeaua vrăjită și se și simți purtat ca de aripi. Nu cădea, plana. Zbură astfel toată noaptea. Cînd se crăpă de ziuă, mîna nevăzută care-l sprijinea îl lăsă jos pe un țarm singuratic, la marginea mării.

VI

În care se vede că diavolul însuși greșește cînd e lacom

Or, tocmai în acea vreme diavolul pățise ceva supărător și ciudat. El are obiceiul să care sufletele care-i aparțin într-un coș de nuiete prins în spinare, așa cum se vede pe portalul de la Fribourg din Elveția, pe care este reprezentat cu cap de porc, cu un cîrlig în mîină și cu un coș pentru zdrențe în spinare ; căci diavolul află și adună sufletele celor răi în grămezile de gunoaie pe care specia umană le lasă să se strîngă la colțurile tuturor marilor adevăruri pămîntești sau divine. Diavolul nu avea obiceiul să-și închidă coșul, și așa, multe suflete scăpau, mulțumită șireteniei îngerilor năstrușnici din ceruri. Diavolul, observînd acest lucru, puse pe coș un capac solid cu un lacăt strașnic. Sufletele însă, foarte istețe, nu au fost prea stîn-

jenite de capac și, ajutate de degetele mici și trandafirii ale heruvimilor, mai găseau câte un mijloc să fugă prin găurile coșului. Ceea ce văzînd, diavolul, tare înciudat, omorî un dromader și din pielea cocoasei lui își făcu un burduf pe care se pricepu să-l închidă de minune cu ajutorul dracului Hermes ; cînd burduful era plin de suflete, el era mai fericit decît un școlar cu punga plină de țechini de aur. De obicei diavolul își umplea burduful în Egiptul de Sus, pe malurile Mării Roșii, după ce făcuse ocolul țărilor de păgîni și necredincioși. Locul era tare pustiu ; era un țărm nisipos lîngă o pădurice de palmieri, așezat între Coma, unde s-a născut sfîntul Anton, și Clisma, unde a murit sfîntul Sisoe.

Într-o bună zi deci, cînd diavolul vînase mai mult ca de obicei și își umplea burduful voios, se întoarse întîmplător și văzu la cîțiva pași de el un înger care-l privea zîmbind. Înălță din umeri și continuă să stivuiască în sac sufletele, pe care, ți-o jur, le jupuia puținel ; dar pentru căldarea diavolului toate-s bune. Cînd și-a sfîrșit treaba, apucă burduful cu o mîină ca să și-l suie în spinare ; îi fu însă cu neputință să-l ridice căci grămadise prea multe suflete și nelegiuirile cu care erau încărcate erau prea grele și apăsătoare. Apucă atunci cu amîndouă mîinile această desagă a iadului ; și cea de-a doua strădanie fu însă tot atît de fără folos ca și prima ; burduful nu se clinti cîtuși de puțin, ca și cum ar fi fost un vîrf de stîncă ieșit din pămînt.

— O ! suflete de plumb ! zise diavolul.

Și începu să suduie. Întorcîndu-se, văzu pe îngerul cel frumos cum rîdea.

— Ce faci acolo ?

— Nu vezi ? zise îngerul, adineauri zîmbeam, acuma rid.

— O ! orătanie a cerului ! neghiob mare ce ești ! răspunse Aghiută.

Îngerul se făcu însă sever și-i vorbi astfel :

— Balaure, uite ce cuvinte îți spun din partea celui ce este Domnul nostru : n-ai să poți duce coșul acesta de suflete în gheena atîta timp cît un sfînt din rai sau un creștin căzut din cer nu te va fi ajutat să-l ridici de jos și să ți-l pui pe umeri.

Și zicînd acestea, îngerul își deschise aripile de vultur și-și luă zborul.

Diavolul rămase tare încurcat.

— Ce vrea să zică nătărăul ăsta ? bombăni el printre dinți. Un sfînt din rai ? sau un creștin căzut din cer ? Pot s-aștept mult și bine pînă să-mi vină un ajutor de ăsta ! De ce dracu' oi fi umplut așa de tare coșul ? Și găgăuță ăsta, nici om nici pasăre, își rîde de mine. Și acum trebuie să aștept pe sfîntul care

să vină din rai sau pe creștinul care să cadă din cer. Ce gugu-mănie ; cu ce fleacuri se mai desfată și cei de sus !

În timp ce-și vorbea astfel sie însuși, locuitorii din Coma și din Clisma credeau că aud tunetul bubuind surd în mare. Când colo, diavolul mîriia.

Pentru un căruțaș înămolit în noroi, a sudui e o treabă ; a ieși însă din făgaș e una și mai bună. Bietul drac își bătea capul și visa. Cel ce a dus-o pe Eva la pierzanie e un drac năstrușnic și iscusit. Intră peste tot. Când vrea, așa cum se furișează în dragoste, se furișează și în rai. Și-a păstrat legăturile cu sfîntul Ciprian magicianul, și știe, la nevoie, să se pună bine și cu alți sfinți, fie făcîndu-le mici servicii tainice, fie lingușindu-i cu vorbe frumoase. Știe el, ca mare învățat, cam ce fel de vorbe plac fiecăruia. Îi ia pe toți cu binișorul pe acolo pe unde sînt mai slabi de înger. Sfîntului Robert de York îi aduce chifle de ovăz cu unt. Cu sfîntul Eloi vorbește despre giuvae-ruri și cu sfîntul Teodot despre bucătărie. Sfîntului episcop Ger-main îi vorbește despre regele Childebert, sfîntului abate Wan-drille despre regele Dagobert și sfîntului eunuc Usthazad despre regele Sapor. Îi vorbește sfîntului Pavel cel Simplu despre sfîntul Anton, și sfîntului Anton despre porcul lui. Îi vorbește sfîntului Lup despre nevasta sa, Pimeniola, și nu-i vorbește sfîntului Gromer de nevasta sa, Gwinmaria. Mare lingușitor e diavolul. Gură de miere, inimă de fiere.

În acest timp patru sfinți, cunoscuți pentru strînsa lor prie-tenie, sfîntul Nil Singuraticul, sfîntul Otremoniu, sfîntul Ioan Piticul și sfîntul Medard, tocmai ieșiseră în acea zi să se plimbe pe malurile Mării Roșii. Cum veneau ei tot stînd de vorbă, pe lîngă pădurea de palmieri, diavolul îi văzu venind spre el înainte ca ei să-l fi zărit. Luă de îndată chipul unui moș tare sărac și tare gîrbovit și se porni să scoată țipete jalnice. Sfinții se apropiară.

— Ce s-a întîmplat ? zise sfîntul Nil.

— Vai ! Vai ! bunii mei stăpîni, se vaită diavolul, vă rog în genunchi să mă ajutați ! Am un stăpîn tare rău, sînt un biet rob și-i tare rău stăpînul meu, un neguțător din ținutul Fez. Știți că toți cei din Fez, mauri, numizi, garamanți, și toți locuitorii din Barbaria, din Nubia și din Egipt sînt răi, ticăloși, desfrînați și rîvnitori de femeia altuia, vajnici, hrăpăreți, primejdioși și nemiloși din cauza planetei Marte. Mai mult, stăpînul meu este chinuit de fierea neagră, de fierea galbenă și de boala lui Cicero ³¹⁷ ; din bolile acestea îi vine o melancolie distantă și nepăsătoare care-l face timid, fără curaj, dar mare născocitor de rele. Și toate cad pe noi, bieți robi, pe mine, un moș amărit.

— Ce vrei să spui, prietene ? zise sfântul Otremoniu, cu interes.

— Uite, bunule senior, răspunse diavolul. Stăpînul meu călătoreşte mult. Şi are damblale. În toate ţările unde se duce, are chef să construiască în grădină un munte de nisip adunat de pe ţărmurile mării pe lîngă care se aşază, ticălosul. În Zeelanda a ridicat o grămadă de nisip negru şi plin de noroi ; în Friza o grămadă mare de nisip amestecat cu scoici roşii, şi printre ele erau şi obişnuitele cochilii de Mediterana, vărgate ca un tigrul ; în Peninsula cimbrică ce se cheamă astăzi Jutlanda, o grămadă de nisip cu scoici albe, printre care găseşti adeseori scoica soare-răsare...

— Să te ia dracul ! îl întrerupse sfântul Nil, nerăbdător din fire. Treci la fapte. A trecut un sfert de ceas de cînd ne tot îndrugi baliverne. Pentru mine contează minutele.

Diavolul se înclină cu umilinţă.

— Numeri minutele, monseniore ? Bună treabă. Trebuie că sînteţi din sud ; căci cei din sud sînt mai iscusiţi şi mai pricepuţi la matematici, fiindcă sînt mai aproape de cercul stelelor rătăcitoare decît ceilalţi oameni.

Apoi, izbucnind deodată în suspine şi dîndu-şi cu pumnii în piept : — Vai ! Vai ! bunii mei principii, am un stăpîn tare crud. Ca să-şi clădească muntele mă sileşte să vin în fiecare zi, eu, om bătrîn, să umplu burduful ăsta cu nisip de la ţărmul mării. Şi trebuie să-l duc pe umeri. După ce am făcut un drum, o iau de la capăt, şi așa din zori pînă la apusul soarelui. Dacă vreau să mă odihnesc, dacă vreau să dorm, dacă pic de oboseală, dacă burduful nu e plin ochi, pune să mă biciuiască. Vai ! sînt tare nenorocit, bătut şi împovărat de beteşuguri. Ieri, făcusem şase drumuri toată ziua ; seara eram așa de obosit că n-am putut să ridic pînă la umeri burduful pe care-l umplusem ; mi-am petrecut toată noaptea aici, plîngînd alături de el, înfricoşat de mînia stăpînului meu. Domnii mei, bunii mei domni, fie-vă milă şi ajutaţi-mă să-mi urc povara asta pe umeri, ca să mă pot întoarce la stăpînul meu, căci dacă întîrzii, mă omoară. Ai ! Ai !

Ascultînd această cuvîntare jalnică, sfântul Nil, sfântul Otremoniu şi sfântul Ioan Piticul se simţiră mişcaţi, iar sfântul Medard se porni pe plîns, ceea ce aduse pe pămînt o ploaie de patruzeci de zile.

• Sfântul Nil însă zise diavolului : — Nu pot să te ajut, prietene, şi-mi pare rău ; ar trebui să pun mîna pe burduf, care este un lucru mort, şi un verset din prea sfînta scriptură mă opreşte să ating lucrurile moarte ca să mă păstrez curat.

Sfîntul Otremoniu zise diavolului : — Nu pot să te ajut, prietene, și-mi pare rău ; cred că ar fi o faptă bună și faptele bune au neajunsul că împing la deșertăciune pe cel ce le face ; mă silesc să nu le fac ca să mă păstrez umil.

Sfîntul Ioan Piticul zise diavolului : — Nu pot să te ajut, prietene, și-mi pare rău, dar, cum știi, sînt atît de mic că n-aș putea să-ți ajung nici pînă la centură. Cum să fac să-ți urec povara pe umeri ?

Sfîntul Medard, în lacrimi, îi spuse diavolului : — Nu pot să te ajut, prietene și-mi pare rău ; sînt atît de mișcat, încît mi s-au muiaț mîinile.

Și își văzură de drum.

Diavolul turba de furie. — Dobitoci ! zise uitîndu-se după sfîinții care se îndepărtau. Babalîci pedanți ! Sînt absurzi cu bărbile lor albe cu tot ! Pe onoarea mea, sînt mai dobitoci ca îngerul !

Cînd unul din noi se înfurie, poate cel puțin să-l trimită dracului pe cel ce l-a iritat. Diavolul n-are nici măcar mîngîierea asta. Și de aceea, cînd se supără tare, are un ghimpe împotriva lui însuși care-l scoate din fire.

Cum bodogănea țintindu-și ochii plini de flăcări și furie spre cer, dușmanul său, iată că vede în nori un punct negru. Punctul crește și se apropie ; diavolul se uită ; e un om, — un cavaler cu armură și cu cască —, un creștin cu o cruce roșie pe piept, care cade din nori.

— Oricine o fi, fie el lăudat, strigă diavolul sărind în sus de bucurie. Sînt salvat. Uite că-mi vine creștinul ! N-am putut eu să vin de hac celor patru sfîinți, însă n-aș mai fi dracul dacă nu i-aș veni de hac omului acestuia.

În clipa aceea, Pecopin, lăsat ușurel pe țărîm, puse piciorul pe pămînt.

Văzîndu-l pe bătrîn, care stătea acolo ca un rob ce se odihnește alături de povara sa, merse spre el și-i zise :

— Cine ești, prietene și unde mă aflu ?

Diavolul se porni să se vaite jalnic.

— Ești pe malurile Mării Roșii, monseniore, și eu sînt cel mai nenorocit dintre nenorociți.

Și începu să-i înșire cavalerului aceeași poveste ca sfîinților, rugîndu-l din suflet să-l ajute să-și suie burduful în spinare.

Pecopin dădu din cap : — Știi, amice, povestea asta nu prea este de crezut.

— Stăpîne care cazi din cer, răspunse diavolul, nici a ta nu-i de crezut și totuși este adevărată.

— Așa e, zise Pecopin.

— Ş-apoi, la urma urmelor, continuă diavolul, ce şi se poate întâmpla, voinice, dacă ajuţi un biet bătrîn beteag să-şi salte burduful ăsta pe umeri ?

Aceasta îl decise pe Pecopin. Se aplecă, ridică burduful de jos, ceea ce făcu fără vreo greutate, şi ţinîndu-l în braţe, se pregăti să-l pună în spinarea moşneagului, care stătea încovoiat în faţa lui.

Încă o clipă şi treaba ar fi fost făcută.

Diavolul este însă vicios şi aceasta îl pierde. E lacom. El avu în momentul acela ideea să pună şi sufletul lui Pecopin alături de celelalte suflete pe care le lua cu el ; pentru aceasta trebuia însă mai întîi să-l omoare pe Pecopin.

Începu deci să cheme cu voce înceată un duh nevăzut căruia îi porunci nu ştiu ce, în cuvinte tainice.

Toată lumea ştie că atunci cînd diavolul stă de vorbă cu alţi draci, vorbeşte un jargon : jumătate italiană, jumătate spaniolă. Şi pe ici, pe colo mai zice şi cîteva vorbe latineşti.

Acest lucru s-a dovedit şi stabilit limpede în mai multe prilejuri şi în special în procesul doctorului Eugenio Torralva, care a început la Valladolid la 10 ianuarie 1526 şi s-a terminat cum se cuvine la 6 mai 1531, cu autodafé-ul ³¹⁸ sus-amintitului doctor.

Pecopin ştia multe lucruri. V-am spus că era un cavaler istet, în stare să facă faţă savanţilor. Avea carte şi ştia şi limba diavolilor.

Or, în clipa în care îi prindea burduful în spinare, auzi pe moşneagul gîrbovit zicînd încet : *Bamos, non sierra occhi, verbera, frappa, y echa la piedra.* * Pentru pecopin fu ca un fulger.

Îl cuprinse o bănuială. Ridică ochii şi văzu la mare înălţime deasupra lui un bolovan enorm pe care un uriaş nevăzut îl ţinea atîrnat deasupra capului lui.

Pecopin, — ca şi cum ar fi fost un vîrtej, care în aceeaşi secundă trece, zboară, se răsucesce, luceşte, tună şi trăsneşte, se aruncă înapoi, duse mîna stîngă la talisman, apucă cu dreapta pumnalul şi sfîşie burduful cu o violenţă şi o repeziciune năprasnică.

Diavolul scoase un ţipăt de groază. Sufletele dezrobite fugiră prin gaura făcută de pumnalul lui Pecopin, lăsîndu-şi în burduf toate păcatele, fărădelegile şi răutăţile, grămadă hîdă, bubă scîrbavnică care, din cauza propriei atracţii a demonului, se încrustă în el şi, acoperită de pielea păroasă a burdufului, rămase pe vecie ţintuită între umerii lui. Din acea zi Aghiută e cocoşat.

* Să mergem, nu închide ochii, bate, loveşte şi aruncă piatra.

În acest timp, în clipa în care Pecopin sărise înapoi, uriașul nevăzut a dat drumul bolovanului care căzu pe piciorul diavolului și-l strivi. Din acea zi Aghiută e șchiop.

Diavolul, ca și Dumnezeu, are tunetul la dispoziție ; dar acesta este un tunet dinăuntru, care iese din pământ și dezrădăcinează copacii. Pecopin simți țărnul mării cutremurându-se sub el și cum ceva cumplit îl acoperă ; un fum negru îl orbi, un zgomot înfricoșător îl asurzi ; i se păru că se prăvale și că se rostogolește iute la pământ, ca o frunză moartă gonită de vînt. Leșină.

VII

Cuvintele potrivite ale unui cărturar bătrîn dintr-o colibă de frunziș

Cînd își reveni, auzi o voce blîndă care zicea : *Phi smâ*, ceea ce pe arăbește înseamnă : E în cer. Simți că i se pusese o mînă pe piept și auzi o altă voce gravă și înceată care răspundea : *Lô lô, machi muth*, care vrea să însemne : Nu, nu, n-a murit. Deschise ochii și văzu un moșneag și o fată ingenuncheați lingă el. Moșneagul era negru ca noaptea și avea o barbă lungă și albă, împletită în codițe, în felul vechilor magi, și era îmbrăcat cu o mantie mare de mătase verde fără cute. Fata avea culoarea aramei roșii, cu ochi mari de porțelan și cu buzele de coral. Avea inele de aur în nas și la urechi. Era încîntătoare.

Pecopin nu mai era la malul mării. Suflul iadului, purtîndu-l la împlinire, îl aruncase într-o vale plină de stînci și de copaci cu o formă ciudată. Se ridică. Moșneagul și fata îl priveau cu blîndețe. Se apropie de unul din acești copaci ; frunzele se strînseseră ; crăcile se traseră înapoi, florile de un alb palid se făcură roșii ; și tot copacul păru să se dea întrucîtva înapoi. Pecopin recunoscu arborele rușinii și înțelese că plecase din India și că se afla în faimoasa țară a Pudiferanului.

În acest timp moșneagul îi făcu un semn. Pecopin îl urmă și cîteva clipe după aceea, moșneagul, fata și Pecopin se așezară toți trei pe o rogojină într-o colibă făcută din frunze de palmier, plină înăuntru de nestemate de tot felul care scînteiau ca jericul aprins.

Moșneagul se întoarse spre Pecopin și îi spuse în nemțește :
— Fiule, sînt omul care știe tot, lapidariul cel mare etiopian, talebul arabilor. Numele meu este Zin Eddin pentru oameni și Evil Merodach pentru duhuri. Sînt primul om care a pătruns în această vale, tu ești al doilea. Mi-am petrecut viața smulgînd naturii știința lucrurilor și dînd lucrurilor știința sufletului. Mul-

tumită mie, mulțumită învățămintelor mele, mulțumită razelor izvorâte din ochii mei timp de o sută de ani, în valea aceasta pietrele trăiesc, plantele gîndesc și animalele înțeleg. Eu sînt cel care le-a învățat pe jivine medicina cea adevărată ce lipsește omului. L-am învățat pe pelican să-și provoace sîngerarea ca să-și vindece puii răniții de vipere, pe șarpele orb să mănînce mărar ca să-și recapete vederea, pe ursul atins de cataractă să sîcîie albinele ca să-l înțepe la ochi. Vultureselor le-am adus piatra fermecată care le face să ouă ușor. Eu sînt, fiule, cel care a învățat gaița să ia ca purgativ frunze de afin, broasca țestoasă foi de cucută, cerbul foi de dictaon, lupul mătrăgună, mistrețul iederă, turtureaua iarba de helxină ; tot eu am învățat caii să-și deschidă ei înșiși vinele de la coapsa dinapoi cînd suferă din cauza singelui ; șopîrla cînd năpîrlește să-și mănînce vechea piele ca să se vindece ; rîndunica să vindece oftalmia puilor cu calcedonie pe care se duce să o caute peste mări și țări ; nevăstuica să folosească rutișorul cînd se luptă cu șarpele. Pînă acum nu am avut discipoli decît animalele. Așteptam un om. Ai venit. Fii fiul meu. Sînt bătrîn, am să-ți las coliba, nestematele, valea și știința. O iei de soție pe fiica mea, pe care o cheamă Aissab, care e frumoasă. Am să te învăț să deosebești diferitele feluri de rubine, să pui perla-mamă într-o oală cu sare și să aprinzi scînteierea rubinului prea întunecat muindu-l în oțet. Fiecare zi de ședere în oțet îi dă un an de frumusețe. O să ne petrecem viața frumușel adunînd diamante și mîncînd rădăcini. Fii fiul meu...

— Îți mulțumesc, venerabile stăpîn, zise Pecopin. Primesc cu bucurie.

După ce se înnoptă, fugi.

VIII

Creștinul rătăcitor

A rătăcit mult timp prin tot felul de țări. Să-i povestești toate călătoriile ar însemna să faci istoria lumii. A mers în picioarele goale și în sandale ; a călărit tot felul de dobitoace : măgar, cal, catir, cămilă, zebra, onagru³¹⁹ și elefant. A îndurat tot felul de călătorii pe apă cu tot felul de vapoare : navele rotunde de pe Ocean și navele lunguiețe de pe Mediterana, *oneraria et remigia*, galera și galionul, fregata și fregatonul, feluca, polaca și tartana, barca, bărcuța și barcarola. A avut curaj să încerce caracorele³²⁰ de lemn ale indienilor din Bantan și șalupele de piele

de pe Euftrat, despre care vorbește Herodot. L-au bătut toate vînturile : sirocco de răsărit și sirocco de miazănoapte, tramontana, vîntul de apus și galerna³²¹. A străbătut Persia, Pegul, Bramazul, Tagataiul, Transiana, Sagistanul, Hasubia³²². L-a văzut pe Monomotapa ca și Vincent le Blanc, Sofala ca Pedro Ordoñez, Ormusul ca seniorul de Fines, sălbaticii ca Acosta și uriașii ca Melherbe de Vitré. Și-a pierdut în deșert patru degete de la picioare ca Gerôme Costilla. A fost vîndut de șaptesprezece ori, ca Mendez Pinto, a fost ocnaș ca Texeus, și a fost cît pe-aci să fie făcut eunuc, ca Parisol³²³. A avut boala de piele de care pier negrii, scorbutul care-l speria pe Avicena³²⁴, și rău de mare de care Cicero zice că-i preferă moartea. S-a urcat pe munți atît de înalți, încît ajuns în vîrf, își varsă sîngele, flegmele și mînia. A ajuns la insula de care dai uneori cînd n-o cauți și pe care n-o poți niciodată găsi cînd o cauți, constatînd că toți locuitorii ei sînt buni creștini. În Midelpala, care este la nord, a văzut un castel într-un loc în care nu se află așa ceva ; însă minunățiile de la miazănoapte sînt așa de mari că nu trebuie să te miri. A rămas mai multe luni la regele Mogor Ekebas, bine văzut și răsfațat de acest prinț despre curtea căruia povestea mai tîrziu tot ceea ce au așternut în scris englezii, olandezii și chiar și părinții iezuiți. A devenit doct, căci avea pe cei doi magiștri ai oricărei doctrine, călătoria și nefericirea. A studiat faunele și floarele tuturor climatelor. A observat atent vînturile cu ajutorul migrației păsărilor și curenții cu ajutorul migrației cefalopodelor. A văzut, în regiunile submarine, cum se duceau *Ommastrephes sagitatus* spre Polul Nord și *Ommastrephes giganteus*³²⁵ spre Polul Sud. A văzut oameni și monștri precum anticul grec Ulise. A cunoscut tot felul de animale minunate : rosmarul, cristeiul negru, molusca-cuțit, garagianii asemeni unor vulturi de mare, capercalzele din Scoția, antenalele care merg în turme, alcatrazii mari ca niște gîște, moraxii, mai mari decît catiburonii, peimonii din insulele Maldive care mănîncă oameni, peștele manar care are cap de bou, pasărea claki care se naște din anumite lemne putrezite, micuțul saru care cîntă mai bine decît papagalul și în sfîrșit boranetul, animalul-plantă din țările tătare, care are rădăcina în pămînt și paște iarba din jurul lui. A vînat și a omorît un triton de mare din specia yapiaria și a inspirat o mare dragoste unui triton de rîu din specia baepapina³²⁶. Într-o zi, aflîndu-se în insula Manar, la două sute de leghe de Goa, l-au chemat niște pescari care i-au arătat șapte oameni-episcopi și nouă sirene prinse în năvoadele lor. A auzit zgomotul nocturn al fierarului de mare și a mîncat din cele o sută cincizeci și trei de feluri de pește care se află în mare și care

se aflau cu toții în năvodul apostolilor atunci când au pescuit din porunca Domnului. În Scipia a străpuns cu săgeți un grifon cu care se războiau triburile arimaspe³²⁷, ca să-i ia aurul pe care-l păzea. Aceste triburi au vrut să-l facă rege, dar a fugit. În sfârșit fu cît pe aci să naufragieze de mai multe ori și mai ales lîngă capul Guardafui³²⁸, căruia cei vechi îi ziceau *Promontorium aromatorum**; și în atîtea aventuri, atîtea greșeli, oboseli, isprăvi, munci și nenorociri, cavalerul Pecopin cel viteaz și credincios n-avea decît un țel : să se reîntoarcă în Germania ; decît o speranță : să se reîntoarcă la Falkenburg ; decît un gînd, s-o vadă iar pe Boldur.

Mulțumită talismanului sultanei, pe care-l purta mereu cu sine, el nu putea nici să îmbătrînească, nici să moară.

Număra anii cu tristețe. La vremea cînd a ajuns în sfârșit în nordul Franței, trecuseră cinci ani de cînd nu o mai văzuse pe Boldur. Uneori se gîndea la ea seara, după ce mersese din zori ; se așeza pe o piatră pe marginea drumului și plîngea.

Îi venea apoi inima la loc și-și făcea curaj. — Cinci ani, se gîndea el, da, dar am s-o văd iar. Avea atunci cincisprezece ani ; ei bine, acum o să aibă douăzeci ! — Hainele-i erau în zdrențe, încălțămîntea ruptă, picioarele înșingerate, însă puterile și bucuria îi veneau la loc și pornea iar.

Și-așa ajunsese pînă în munții Vosgi.

IX

În care se vede cu ce se poate desfăta un pitic în pădure

Într-o seară, după ce mersese toată ziua printre stînci, căutînd o trecere ca să coboare spre Rin, a ajuns la marginea unei păduri de brazi, de frasini și de arțari. Nu șovăi și intră în ea. Mergea de mai bine de un ceas, cînd, deodată, poteca pe care o ținea se pierdu într-o poiană presărată cu ilex³²⁹, cu ienuperi și cu zmeuriș sălbatic. Alături de poiană era o mlaștină. Istovit de oboseală, murind de foame și sete, sleit de puteri, se uită în toate părțile, căutînd o colibă, o cărbunărie sau un foc de cioban, cînd, deodată, un cîrd de călifari trecu pe lîngă el dînd din aripi și țipînd. Pecopin tresări recunoscînd aceste păsări ciudate care-și fac cuibul sub pămînt și cărora țăraniile din Vosgi le zic rațe-iepuri. Dădu la o parte tufele de ilex și văzu pretutindeni în iarbă flori de iarbă-surzilor, anghelică, iarbă-nebunilor și

* Promontoriu al mirodeniilor.

gențiana cea mare. Cum se apleca să se convingă, i-a izbit privirea o cochilie de scoică căzută pe iarbă. O luă de jos. Era una din miștile de Vologne care au în ele perle mari cât bobul de mazăre³³⁰. Ridică ochii ; o pajură plana deasupra capului lui.

Pecopin începu să se îngrijeze. Avea și de ce. Flexul și zmeurișul, călifarii, ierburile vrăjite, scoica, pajura îi dădeau toate de gândit. Plin de teamă, se întreba unde se află, când un cântec ajunsese din depărtare pînă la el. Trase cu urechea. Era o voce răgușită, frîntă, tristă, supărătoare, înfundată și țipătoare în același timp și iată ce cînta :

Lacul meu mic creează-n ocrotitoare umbră
surîsul Amfitritei, și-un negru zeu Neptun ;
umilu-mi lac nutrește-ntre munți fără stăpîn
pe zeea Amfitrita, pe zeul mării, sumbră.

Eu sînt pitic, bunicul a mari făpturi montane
și dintr-un strop de apă nasc două oceane.
Revărs din stînci pe unde zbor n-a trecut pe-aproape ;
Ei, un albastru fluviu și verde pentru el
revărs din grota-mi unde foc n-a lucit de fel, spre el
spre el un fluviu verde, spre ea albastre ape.

Eu sînt pitic, bunicul a mari făpturi montane
și dintr-un strop de apă nasc două oceane.
Un fin smaragd nisipului galben îi dă tonul
în sipetul meu umed safirul joacă lin
topit, smaragdul crește vîdînd frumosul Rin,
safirul se dizolvă curgînd să crească Ronul.

Eu sînt pitic, bunicul a mari făpturi montane
și dintr-un strop de apă nasc două oceane.

Pecopin nu mai avea nici o îndoială. Biet călător istovit, se afla în *pădurea fermecată a pașilor pierduți*, un codru mare plin de labirinte, de enigme și de cotituri în care se plimbă piticul Rulon. Piticul Rulon locuiește într-un lac din munții Vosgi, într-un vîrf de munte ; și fiindcă din acest lac trimite un șuvoi Ronului și un altul Rinului, piticul lăudăros își zice tată al Mediteranei și al Oceanului. Plăcerea lui este să rătăcească prin pădure și să-i rătăcească pe trecători. Călătorul care a apucat să intre în pădurea pașilor pierduți nu mai iese niciodată. Vocea, cîntecul erau cele ale piticului Rulon cel răutăcios.

Pecopin, pierdut, se aruncă cu fața la pămînt.

— Vai ! exclamă el, s-a sfîrșit, niciodată n-am să o mai văd pe Boldur !

— Ba da ! zise cineva lîngă el.

Equis canibusque *

Se îndreptă din şale ; un senior bătrîn, îmbrăcat într-un magnific veşmint de vînătoare, stătea în picioare la cîţiva paşi de el. Gentilomul era complet echipat : un jungher de aur la sold iar la cingătoare îi atîrna un corn încrustat cu cositor şi făcut din cornul unui zimbru. Luminat de ultima licărire a amurgului, acest chip palid care zimbea avea ceva ciudat, nelămurit şi luminos. Acest vînător bătrîn, apărut aşa deodată într-un astfel de loc, la un asemenea ceas, şi s-ar fi părut desigur straniu, cum mi s-ar fi părut şi mie ; însă în pădurea paşilor pierduţi gîndul îţi zboară numai la Rulon ; bătrînul nu era pitic şi lui Pecopin îi fu de ajuns.

De altfel avea o înfăţişare graţioasă, plăcută şi simpatice. Şi deşi era îmbrăcat ca un vînător adevărat, era aşa de bătrîn, aşa de vlăguit, de gîrbovit, de frînt, cu mîinile zbîrcite şi plăpînde, cu sprîncenele atît de albe şi cu picioarele aşa de slăbite, încît nu putea să-ţi fie frică de el. Dacă te uitai mai bine, zimbetul lui era banal şi fără profunzime, ca al unui rege imbecil.

— Ce vrei de la mine ? întrebă Pecopin.

— Să te duc la Boldur, zise bătrînul vînător zîmbind mereu.

— Cînd ?

— Petrece-ţi numai o noapte cu mine la vînătoare.

— Ce noapte ?

— Aceea care începe.

— Şi am s-o văd iar pe Boldur ?

— Cînd noaptea de vînătoare se va fi sfîrşit, la răsăritul soarelui, am să te las la poarta Falkenburgului.

— Să vînam noaptea ?

— De ce nu ?

— Mi se pare ciudat.

— Ba !

— Şi e şi foarte obositor.

— Nicidecum.

— Dar eşti bătrîn.

— Să nu-ţi pese de mine.

— Dar sînt obosit, am mers toată ziua, sînt mort de foame şi de sete, zise Pecopin. Nici n-am să mă pot sui pe cal.

* Cu cai şi cîini.

Bătrînul senior desprinsese de la cingătoare o ploscă încrustată cu argint și i-o întinse.

— Bea din asta.

Pecopin duse cu lăcomie plosca la gură. De-abia sorbise cîteva înghițituri că simți că-i revin puterile. Se simțea tînăr, puternic, sprinten și tare, dormise, mîncase, băuse. — I se părea chiar cîteodată că băuse prea mult.

— Hai, zise, să mergem, să alergăm, să vînam toată noaptea ; acum vreau ; am s-o văd însă iar pe Boldur ?

— După ce va fi trecut noaptea, la răsăritul soarelui.

— Și ce cheazășie îmi dai pentru făgăduială ?

— Însăși ființa mea. Ajutorul pe care ți-l dau. Aș fi putut să te las aici să mori de foame, de oboseală și de amărăciune, aș fi putut să te las piticului Rulon care se plimbă în jurul lacului ; mi-a fost însă milă de tine.

— Merg după tine, zise Pecopin, și să fie așa, la răsăritul soarelui la Falkenburg.

— Hei, voi ceilalți ! haideți ! la vînătoare ! strigă seniorul cel bătrîn cu glasul lui hîrîit.

Și tot strigînd spre crîng, se întoarse iar Pecopin văzu că era cocoșat. Făcu apoi cîteva pași și Pecopin văzu că era schiop.

La chemarea bătrînului senior, o ceată de cavaleri înveșmîntați ca niște prinți, cu niște cai împodobiți regește, ieși din desișul pădurii.

Veniră să se așeze, într-o adîncă tăcere, în jurul bătrînului care părea stăpînul lor. Toți erau înarmați cu junghere și țepușe ; numai el avea un corn. Se lăsase noaptea ; însă în jurul gentilomilor se rînduiseră în picioare două sute de slujitori cu două sute de făclii.

— *Ebbene*, zise stăpînul, *ubi sunt los perros ?* *

Amestecul de italiană, de latină și de spaniolă nu-i prea plăcu lui Pecopin.

Bătrînul reluă însă nerăbdător : — Cîinii ! cîinii !

De-abia sfîrși, că lătrături cumplite umplură luminișul ; apăruse o haită.

O haită superbă, o adevărată haită de împărat. Slujitori cu haine galbene și ciorapi roșii, slujitori înarmați care păzeau cuștile de cîini și negri goi-goluți îi țineau zdravăn în lesă.

Niciodată o adunătură de cîini nu a fost mai completă. Se aflau acolo toate felurile posibile de cîini, împerecheați și împărțiți pe grupe și pe neamuri, după instinct și după rasă. Primul grup se compunea dintr-o sută de dogi englezi și dintr-o sută

* Ei bine, unde sînt cîinii (lb. latină și spaniolă).

de ogari, împreună cu douăsprezece perechi de câini-tigri și cu douăsprezece perechi de câini iuți. Cel de-al doilea grup era format în întregime din câini din Berberia³³¹, albi pătați cu roșu, câini viteji care nu se sperie de zgomot, rămân trei ani în putere, buni și la alergatul vitelor și la vânătorile mari. Cel de-al treilea grup era format dintr-un foarte mare număr de câini din Norvegia : câini sălbatici, cu părul zbirlit bătînd în roșu, cu o pată albă pe frunte sau la gît, cu miros bun și inimă vitează și cărora le place mai ales vînătoarea de cerbi ; câini cenușii, ca leopardul pe spinare, care au pe picioare același păr, labelle de iepure sau cu dungi roșii și negre. Alegerea era grozav de bună. Nu era printre câini nici o corcitură. Pecopin, care se pricepea, nu văzu nici unul cu galben sau cu cenușiu printre cei roșcați și nici printre cenușii vreunul care să fi avut ape argintii sau labelle roșcate. Toți erau autentici și grozavi. Cel de-al patrulea grup era formidabil : o îmbulzeală deasă, strînsă și imensă de dogi puternici de la mănăstirea Saint-Aubert-din-Ardeni, care au picioarele scurte și care nu aleargă repede, dar care sînt copoi de temut și vînează cu furie mistreții, vulpile și jivinele cu miros urît. Ca și cei din Norvegia, erau de rasă, adevărați câini gentilomi, care supseseră de lîngă inimă. Aveau capul de mărime mijlocie, mai degrabă alungit decît strivit, botul negru și nu roșu, urechile mari, șalele arcuite, greabănul musculos, picioarele mari, coapsa sus, glezna continuată cu gheare zdravene, coada groasă lîngă șale și în restul subțire, păr aspru sub burtă, gheare tari, laba în formă de labă de vulpe. Al cincilea grup era oriental. Trebuie că fusese plătit cu sume uriașe ; erau câini de Palimbotra, care mușcă taurul, câini de Cintiqui care atacă leiul, câini de Monomotapa³³², care alcătuiesc garda împăratului Indiilor. Cu toții, englezi, berberi, norvegieni, din Ardeni și din India, urlau îngrozitor. Un parlament al oamenilor n-ar fi putut face mai mult zgomot.

Pecopin era uluit de haită. Toată pofta lui de vînătoare se trezi.

Totuși, apariția ei stranie, nu putu să-l împiedice să-și zică lui însuși, că era ciudat că, lătrînd atît de tare, n-o auzise înainte să apară.

Căpetenia hăițașilor care conducea vînătoarea se afla la cîțiva pași de Pecopin, întorcîndu-i spatele. Pecopin se duse la el să-l întrebe și-i puse mîna pe umăr ; hăițașul se întoarse spre el : purta o mască. Pecopin amuți. Începu chiar să se întrebe foarte serios dacă să ia parte cu adevărat la vînătoare, cînd bătrînul îl luă în primire.

— Ei bine, cavaliere, ce zici de ciinii noștri ?

— Zic, seniore, că pentru ca să poți să te ții de niște ciinii așa de grozavi, ți-ar trebui niște cai grozavi.

Fără să răspundă, bătrînul duse la gură un fluier de argint care era legat la degetul mic al mîinii lui stîngi, prevedere de om cuminte care știe că se expune să vadă niște tragedii, și suieră.

La șuieratul lui, se făcu un zgomot printre copaci, cei din jur se strinseră și patru grăjdari în livrea stacojie se iviră, ducînd doi cai magnifici. Unul dintre ei era un cal frumos arab cu un aer măreț, cu copita netedă, negricioasă, înaltă, rotunjită, frumos scobită, cu chișită scurtă, ca o semilună, cu mădularele slabe și nervoase, cu genunchi descărnați și bine articulați. Avea picioarele unui cerb frumos, grumazul larg și deschis, coama bogată, dublă și tremurătoare. Celălalt era un alergător tătar cu crupa enormă, cu grumazul alungit, cu coapsele netede, cu părul bălțat. Gîtul potrivit de arcuit, nu însă boltit, era acoperit cu o coamă mare creată ce flutura ; coada deasă îi atîrna pînă la pămînt. Avea pielea de pe frunte tivită sub ochii mari și scînteietori, gura mare, urechile neliniștite, nările deschise, stea în frunte, pete albe la picioare, plin de curaj și în vîrstă de șapte ani. Primul avea pe cap și pe piept platoșă și șaua de război. Al doilea era gătit mai puțin regește, dar mai frumos ; avea zăbală de argint, rozete aurite, hamul brodat cu aur, șa domnească, pătură de brocart, moț care-i atîrna și panaș care se clătina. Primul tropăia, îi curgeau balele, sforăia, își rodea frîul, sfărîma pietre și cerea să lupte. Celălalt se uita ici și colo, cerea aplauze, necheza voios, nu atîngea pămîntul decît cu vîrfurile copitei, făcea pe regele și tropăia de minune. Amîndoi erau negri ca abanosul. Pecopin, cu ochii aproape înfricoșați de admirație, contempla cele două dobitoace minunate.

— Ei bine, zise seniorul schiopătînd, tușind și zîmbind mereu, pe care-l iei ?

Pecopin sări, fără șovăire, pe calul arab.

— Stai bine în șa ? îi strigă bătrînul.

— Da, zise Pecopin.

Atunci bătrînul izbucni în rîs, smulse cu o mînă gîteala, panașul, șaua și platoșa calului tătar, îl apucă de coamă, sări ca un tigru și încălecă fără șa pe superbul animal, care tremura din toate mădularele ; luînd apoi cornul de la cingătoare, începu să sune atît de puternic, încît Pecopin, asurzit, crezu că bătrînul cel înfricoșător avea tunetul în piept.

La ce te expui cînd călărești un cal pe care nu-l cunoști

La sunetul cornului, pădurea se luminează în adîncurile ei de mii de lumini nemaipomenite, prin codru trecură umbre și voci îndepărtate strigă : Înainte ! Haita lătră, caii sforăiră și copacii se înfiorară ca de un vînt mare.

În acea clipă, un clopot crăpat, ce părea că behăie în întuneric, bătă miezul nopții.

La cea de-a douăsprezecea bătaie, seniorul cel bătrîn duse din nou la gură cornul lui de fildes, slujitorii dezlegară haita, cîinii porniră ca din pușcă, strigătele și urletele se îndoiră și toți vînătorii, pîndarii și hăitașii, și bătrînul și Pecopin se avîntară în galop.

Galop tare, rapid, scînteietor, vertiginos, supranatural, care-l prinse pe Pecopin, îl tîrî și-l duse cu el, care făcea să-i răsune în creier pașii calului ca și cum capul lui ar fi fost un bolovan de pe drum, care-l uluia ca un fulger, îl îmbăta ca o orgie, îl exaspera ca o luptă ; galop care se făcea uneori vîrtej, vîrtej care se făcea cîteodată uragan.

Pădurea era imensă, vînătorii fără număr, luminiș urma după luminiș, vîntul se tînguia, mărăcinișul șuiera, cîinii lătrau, umbra colosală și neagră a unui cerb cu șaisprezece ramuri se ivea cînd și cînd printre crăci și fugea prin umbre și lumini, calul lui Pecopin gîfîia cumplit, copacii se plecau să vadă trecînd vînătoarea și se dădeau pe spate după ce o văzuseră, sunete de cornuri de vînătoare înspăimîntătoare izbucneau cînd și cînd, apoi totul tăcea și se auzea în depărtare cornul bătrînului vînător.

Pecopin nu știa unde se află. Galopînd pe lîngă o ruină la umbra unor brazi, printre care se prăvălea o cascadă din înaltul unui zid mare de porfir, i se păru că zărește castelul din Nideck. Văzu apoi trecînd cu repeziciune la stînga lui niște munți ce-i părură a fi Vosgii de Jos. Recunoscă pe rînd după forma lor cele patru piscuri Ban-de-la-Roche, Champ-de-Feu, Climont și Ungersberg. Puțin după aceea se afla în Vosgii de Sus. În mai puțin de un sfert de ceas calul lui străbătuse Giromagny, Rotabac, Sultz, Barenkopf, Graisson, Bressoir, Haut-de-Honce, muntele Lure, Capul Ursului, marele Donon și marele Ventron. Culmile acestea mari îi apăreau de-a valma în întuneric, fără nici o ordine, fără legătură ; s-ar fi zis că un uriaș răvășise șirul cel mare de munți al Alsaciei. Cîteodată i se părea că deosebește dedesubtul lui lacurile din vîrfurile Vosgilor, ca și cum munții i-ăr

fi trecut pe sub burta calului. Își văzu astfel umbra oglinindu-se în Baia Păgînilor și în Saut-des-Cuves, în Lacul Alb și în Lacul Negru. O văzu însă așa cum și-o văd rîndunelele pe a lor cînd trec la rasul iazurilor, dispărînd de îndată ce s-avîit. Totuși, cît de ciudată și de nestăpînită era goana, se liniștea ducînd mîna la talismanul lui, gîndindu-se că la urma urmelor nu se îndepărta de Rin.

Deodată îl înfășură o ceață deasă, copacii se șterseră, apoi se pierdură, în umbră zgomotul vînătoarei se dublă, și calul lui arab începu să galopeze cu și mai multă furie. Ceața era atît de deasă că Pecopin de-abia mai distingea urechile calului ridicate în fața lui. În clipe atît de cumplite, este o mare sfortare și, desigur, un mare merit să-ți închini sufletul Domnului și inima iubitei. Așa făcea cu evlavie viteazul cavaler. Se gîndea la bunul Dumnezeu și la Boldur, și poate chiar mai mult la Boldur decît la bunul Dumnezeu, cînd i se păru că tînguiala vîntului se schimbă într-un glas pronunțînd deslușit cuvîntul : *Heimbürg* ; în acel moment o făclie mare dusă de un hăitaș străbătu ceața și, la lumina acestei făclii, Pecopin văzu deasupra capului lui un uliu străpuns de o săgeată care totuși mai zbură. Vru să mai privească pasărea, însă calul făcu un salt, uliul dădu din aripi, făclia se cufundă în pădure și Pecopin fu iar în întuneric. Puțin după aceea, vîntul grăi iar și zise : *Vaugtsberg* ; o nouă lumină străpunse ceața și Pecopin zări în umbră un vultan cu aripa străpunsă de o suliță și care totuși mai zbură. Deschise ochii, deschise gura ca să strige, dar înainte să fi apucat să o facă, lumină, vultanul și sulița dispăruseră. Calul nu încetinise de fel și se năpustea cu capul în jos printre toate aceste năluci, ca și cum ar fi fost calul orb al demonului Pafos sau calul surd al regelui Sisymordachus. Vîntul se tîngui pentru a treia oară și Pecopin auzi vocea lugubră din văzduh care zicea : *Rheinstein* ; un al treilea fulger împurpură copacii în ceață și o a treia pasăre trecu. Un vultur cu o săgeată în pîntec și care totuși zbură. Atunci Pecopin își aminti de vînătoarea pfalzgravului la care se lăsase tîrît și se înfioră. Dar galopul calului arab era atît de nebunesc, copacii și lucrurile nelămurite din peisajul nocturn treceau în fuga mare, viteza era atît de amețitoare în jurul lui Pecopin încît, chiar în el însuși nimic nu se mai putea opri. Aparițiile și nălucile se urmau atît de confuz, că nici măcar nu putea să-și fixeze gîndurile la aceste triste amintiri. Ideile îi treceau prin cap ca vîntul. Se auzea mereu în depărtare zgomotul vînătorii și cîteodată monstruosul cerb al nopții răgea în tufișuri.

Treptat se ridicase ceața. Deodată aerul se făcu călduț, copacii își schimbă formă; printre stînci apărură stejari de plută, arbori de fistic și pini de Alep; luna mare, albă, înconjurată de un halo imens lumina lugubru mărăcinișurile. Și totuși nu era zi de lună plină.

Gonind în fundul unui scoc, Pecopin se aplecă și smulse din malul drumului un mănunchi de ierburi. Cercetă plantele la lumina lunii și recunoscă cu groază vătămatoarea de Ceveni³³³, șopîrlița³³⁴ și mărăruțul sălbatic³³⁵, ale căror frunze hîde se termină cu gheară. După o jumătate de ceas vîntul era și mai cald, un fel de miraje ale mării se strecurau prin codru; se aplecă încă o dată în malul drumului și smulse iar primele plante la îndemînă. De data aceasta erau drobul argintat de Cette³³⁶, anemona înstelată de Nisa³³⁷, nalba marină de la Toulon³³⁸, *Geranium sanguineum* din Pirineii de Jos³³⁹, atît de ușor de recunoscut după frunza ei cu cinci palme, *Astrantia major*³⁴⁰ a cărei floare este un soare care radiază printr-un inel, ca planeta Saturn. Pecopin văzu că se îndepărtează de Rin cu o cumplită repeziciune; făcuse mai mult de o sută de leghe între cele două mănunchiuri de ierburi. Străbătuse Vosgii, traversase Cevenii, acum străbătea Pirineii. — Mai bine moartea! gîndi el. Și vru să se arunce jos de pe cal. Pe cînd voia să se desprindă își simți picioarele strînse ca de două mîini de fier. Se uită. Scările îl prinseseră și-l țineau. Erau scări vii.

Strigătele îndepărtate, nechezaturile și lătrăturile făceau prăpăd; cornul bătrînului, care mergea înaintea alaiului vînătoresc la o distanță înfricoșătoare, scotea sunete sinistre, iar printre crăcile mari albăstriei scuturate de vînt, Pecopin văzu cîinii trecînd înot iazuri pline de luciri fermecate.

Sărmanul cavalier se resemnă, închise ochii și se lasă dus.

O dată îi deschise; căldura de cuptor a unei nopți tropicale îl lovea în față; răgete vagi de tigri și de șacali ajungeau pînă la el; întrevăzu ruine de pagode pe acoperișul cărora stăteau gravi, în picioare, așezați în rînduri lungi, vulturi filozofi și berze; în vale, copaci cu forme bizare luau mii de atitudini ciudate; recunoscă bananul și baobabul; *Oue-nonbuyuh* suiera, *cyra rameum* îngîna, micuțul gonambuch cînta. Pecopin se afla într-o pădure din India.

Închise ochii.

Și iar îi deschise. Într-un sfert de ceas după vîntul ecuatorialului venea la rînd un vînt de gheață. Era un frig îngrozitor. Copitele calului făceau să scîrîție chiciura. Renii, elanii și satirii goneau ca niște umbre prin ceață. Asprimea pădurilor și a

munților era îngrozitoare. Nu se vedeau în zare decît două-trei stînci imense în jurul cărora zburau pescăruși și stîrci și prin verdeața înnegrită se întrezăreau valuri lungi albe care-și aruncau spuma spre cer și cărora cerul le arunca fulgi de zăpadă. Pecopin străbătea desișurile de zădă din Biarmia³⁴¹ ce se afla la Capul Nord.

Îndată după aceea noaptea se făcu mai deasă, Pecopin nu mai văzu nimic, auzi însă un zgomot înspăimîntător și-și dădu seama că trece pe lîngă prăpastia Maelstrom³⁴², Tartarul celor vechi și buricul mării.

Ce era cu pădurea aceasta îngrozitoare care făcea ocolul lumii?

Cerbul cu șaisprezece ramuri apărea iar, cînd și cînd, mereu fugind, mereu urmărit. Umbrele și zgomotele se năpusteau de-a valma pe urmele lui, iar cornul bătrînului vînător suna mai tare decît toate, mai tare decît vuietul prăpastiei Maelstrom.

Deodată arabul se opri brusc. Lătrăturile încetară și în jurul lui Pecopin se făcu tăcere. Bietul cavalier, care de peste un ceas nu mai deschisese ochii, îi deschise iar. Se afla în fața unei clădiri întunecate și colosale, ale cărei ferestre luminate păreau să arunce priviri. Fațada era neagră ca o mască și vie ca un chip omenesc.

XII

Descrierea unui lăcaș al răutăților

Ce era clădirea aceea, e greu de spus. Era o casă întărită ca o cetățuie, o cetățuie magnifică ca un palat, un palat amenințător ca o cavernă, o cavernă mută ca un mormînt.

Nu se auzea nici un glas, nu se vedea nici o umbră.

În jurul acestui castel, a cărui imensitate avea ceva supranatural, se întindea pădurea cît vezi cu ochii. La orizont luna dispăruse. Pe cer se vedeau cîteva stele roșii ca singele.

Calul se opri în fața treptelor care duceau la o poartă mare închisă. Pecopin se uită la dreapta și la stînga. I se păru că vede în lungul fațadei și alte trepte în fața cărora stăteau nemișcați alți cavaleri pîrînd să aștepte în tăcere.

Pecopin își scoase jungherul și tocmai era să bată cu el în balustrada de marmură a scării, cînd cornul vînătorului cel bătrîn izbucni brusc lîngă castel, probabil în spatele fațadei, puternic, sonor, asurzitor ca trîmbița vijelioasă a îngerului rău.

Făcînd, vizibil, să se plece copacii, cornul arunca în întuneric îngrozitoarea asmuțire împotriva cerbului încolțit.

Cornul tăcu. De-abia sfîrși că porțile castelului se deschiseră cu amîndouă canaturile în afară, ca și cum un vînt dinăuntru le-ar fi împins cu violență. Se văzu un șuvoi de lumină.

Arabul urcă treptele și Pecopin intră într-o sală mare splendid luminată.

Pereții acestei săli erau acoperiți de tapiserii cu subiecte luate din istoria romană. Benzile dintre lambriuri erau acoperite cu lemn de chiparos și cu fildeș. În partea de sus era o galerie plină de flori și de copaci, și într-un ungher, sub o rotondă se afla locul destinat femeilor, pardosit cu agate. Restul pardoselii era un mozaic reprezentînd războiul troian.

Dar, nimeni ; sala era pustie. Lumina aceea mare era sinistrală în acea mare singurătate.

Calul, care pășea singur mai departe și ai cărui pași răsunau pe pardoseală, traversă încet prima sală și intră într-o a doua încăpere, la rîndul ei tot luminată, imensă și pustie.

De jur-împrejurul ei se întindeau panouri mari de cedru în care un artist misterios încadraseră tablouri minunate, încrustate cu sîdef și sur. Erau scene de luptă, de vînătoare, serbări în castele pline de focuri de artificii, asediate și cucerite de fauni și sălbatici, întreceri războinice și lupte navale cu tot felul de vase gonind pe un ocean de peruzele, de smaralde și safire, imitînd minunat rotunzimea apei sărate și umflarea mării.

Sub aceste tablouri, o friză, cizelată cu dalta cea mai fină și mai magistrală, reprezenta, în nenumăratele relații ce au între ele, cele trei specii de creaturi terestre înzestrate cu inteligență : uriașii, oamenii și piticii ; pretutindeni în această operă uriașii și piticii îl umileau pe om, mai mic decît uriașii și mai prost decît piticii.

Și totuși tavanul părea că aduce un omagiu ironic geniului uman. Era în întregime decorat cu medalioane, unele lîngă altele, în care străluceau, iluminate de o înflăcărare întunecată și cu coroana lui Pluton ³⁴³ pe cap, portretele tuturor oamenilor cărora pămîntul le datorează descoperiri recunoscute ca utile, fiind numiți de aceea *binefăcătorii omenirii*. Toți erau acolo pentru descoperirile lor. Arabus ³⁴⁴ pentru medicină, Dedalus ³⁴⁵ pentru labirint, Pisistrate ³⁴⁶ pentru cărți, Aristotel pentru biblioteci, Tubalcain ³⁴⁷ pentru nicovale, Arhimede ³⁴⁸ pentru mașinile de război, Noe ³⁴⁹ pentru navigație, Abraham ³⁵⁰ pentru geometrie, Moise ³⁵¹ pentru trompetă, Amphictyon ³⁵² pentru ghicirea viselor, Frederic Barbarossa pentru vînătoria cu șoimi și jupînul Bachou,

din Lyon, pentru cvadratura cercului. În unghiurile bolții și în pandantive erau grupate, în chip de constelații majore ale acestui cer de stele omenești, portrete ale unor oameni iluștri : Flavius ³⁵³, care a inventat busola ; Cristofor Columb, care a descoperit America ; Botargus ³⁵⁴, care a născocit sosurile pentru bucate ; Marte ³⁵⁵, care a inventat războiul ; Faustus ³⁵⁶, care a inventat tipografia ; călugărul Schwartz ³⁵⁷, care a inventat praful de pușcă ; și papa Pontian ³⁵⁸, care a născocit cardinalii.

Multe dintre aceste personaje îi erau necunoscute lui Pecopin, pentru simplul motiv că nu se născuseră încă la vremea în care se petrece povestea aceasta.

Și așa cavalerul, pășind în urma calului, pătrunse într-un lung șir de săli magnifice. Într-una din ele, văzu pe peretele de la răsărit următoarea inscripție în litere de aur : „Cafeaua arabilor este o iarbă care crește din belșug în imperiul turcesc, iar în India se cheamă iarba miraculoasă, preparată fiind după cum urmează : luați o jumătate de uncie din această iarbă, pisați-o și lăsați-o să se opărească într-o pintă ³⁵⁹ de apă obișnuită timp de trei-patru ceasuri ; lăsați-o apoi să fiarbă astfel ca să scadă cam o treime din infuzie. Beți-o câte puțin, sorbind-o. Oamenii cu stare o îndulcesc cu zahăr și o parfumează cu ambră cenușie !

În față, pe peretele dinspre apus, strălucea altă inscripție : „Focul grecesc se face și se întreține cu cărbune de salcie, cu sare, rachiu, pucioasă, smoală, tămîie precum și cu camfor, care, putînd să ardă singur în apă fără vreun alt amestec, consumă întreaga compoziție“.

Într-o altă sală, nu se afla drept ornament decît portretul foarte asemănător al slujitorului care, la festinul lui Trimalcion ³⁶⁰, făcea ocolul mesei preamărind cu o voce delicată sosurile în care se pune smirnă.

Pretutindeni făclii, lustre, lumînări și sfeșnice cu multe brațe, reflectate în oglinzi imense de aramă și de oțel, scînteiau în încăperile fără de măsură de mari și bogate în care Pecopin n-a întîlnit nici picior de om și prin care înainta cu ochii rătăciți, cu mintea tulbure, singur, neliniștit, speriat, plin de gînduri de nedescris și nedeslușite ca cele care le vin visătorilor în întunecimile pădurilor.

Ajunse în sfîrșit în fața unei uși de metal roșcat deasupra căreia se rotunjea, într-un frunziș de nestemate, un măr mare de aur, și pe acest măr putu citi următoarele două rînduri :

ADAM A INVENTAT PRÎNZUL,
EVA A INVENTAT DESERTUL.

Așa han, așa bucate

Cum încerca să aprofundeze sensul lugubru și ironic al acestei inscripții, ușa se deschise încetiu, calul intră și Pecopin se trezi ca cel ce trece brusc din plin soare de amiază într-o pivniță. Ușa se închise în urma lui și locul în care intră era atît de întunecos, încît în prima clipă crezu că a orbit. Zărea numai, la o oarecare distanță, o mare lumină palidă. Treptat, treptat ochii, orbiți de scînteierea mirifică a încăperilor prin care trecuse, se obișnuiră cu întunecimea și el începu să deslușească ca prin ceață mii de stîlpi monstruoși ai unei extraordinare săli babiloniene. Lumina aflată în mijlocul acestei săli prinse contur, forme începură să se deslușească și, după cîteva clipe, cavalerul văzu ivindu-se din umbră, în mijlocul unei păduri de coloane răsucite, o masă mare, palid luminată de un sfeșnic cu șapte brațe, în vîrfurile cărora tremurau și pîlpîiau șapte flăcărui albastrii.

La capătul acestei mese stătea, așezat pe un tron de aur verde, un uriaș de bronz dar care era viu. Uriașul era Nemrod ³⁶¹. La dreapta și la stînga lui stăteau pe fotolii de fier, o mulțime de comeseni palizi și tăcuți, unii cu fes maur, alții mai acoperiți cu perle decît regele din Bisnagar.

Pecopin recunoscuse acolo pe cei mai faimoși vînători care au lăsat urmă în istorie : regele Mithrobuzan, tiranul Machanidas ³⁶², consulul roman Emilius Barbula II ³⁶³; Rollo ³⁶⁴, regele mării; Tuentibold, nelegitimul fiu al marelui Arnolf, rege al Lorenei ³⁶⁵; Haganon, favoritul regelui Franței ³⁶⁶; Herbert, conte de Verman-dois ³⁶⁷; Guillaume-Cap-de-Cînepă, conte de Poitiers, întemeietorul ilustrei case de Rechignevoisin ³⁶⁸; papa Vitalianus ³⁶⁹; Fardulfus, abate de Saint-Denis ³⁷⁰, Athelstan, rege la Angliei ³⁷¹ și Aigrold, rege al Danemarcei ³⁷². Alături de Nemrod stătea cu coatele pe masă Cyrus cel Mare ³⁷³ care a întemeiat imperiul persan cu două mii de ani înainte de Isus Christos și care-și purta stema pe piept, reprezentînd, după cum se știe, un scut verde cu un leu de argint cu înfățișarea lipsită de viclenie și încununat cu lauri de aur cu o margine crenelată în aur și roșu, încărcată cu opt flori a trei petale și codiță de argint.

Masa era servită după ceremonialul imperial și în cele patru colțuri se aflau patru femei, vînătoare distinse și ilustre : regina Emma ³⁷⁴, regina Ogiva, mama lui Ludovic cel de peste Mare ³⁷⁵, regina Gerberge ³⁷⁶ și Diana ³⁷⁷, care zeiță fiind, avea un baldachin în consolă și un șnur la fel ca celelalte trei regine.

Nici unul dintre comesenii nu mîncă, nici unul nu vorbea, nici unul nu privea. Un loc mare gol în mijlocul feței de masă părea să aștepte să se servească masa, căci pe masă nu se aflau decît sticle în care sclișeau mii de feluri de băuturi din țările cele mai felurite, vin de palmier de India, vin de orez din Bengal, apă distilată din Sumătra, rachiu de orez din Japonia, pamplisul chinezilor și braga turcilor. Pe ici, pe colo, în ulcioare mari de pămînt bogat smălțuite, mustea spuma băuturii numită de norvegieni wel, de goți buska, de carintieni vo, de sclavoni oll, de dalmați bieu, de unguri ser, de cei din Boemia piva, de polonezi pwo și căreia noi îi zicem bere.

Negrii care semănau cu dracii sau draci care semănau cu negri înconjurau masa, în picioare, muți, cu șervetul pe braț și cu cana de apă în mînă. Fiecare comesean, după cum se cuvine, își avea piticul alături de el. Doamna Diana avea un ogar.

Uitîndu-se cu atenție în adîncimea cețoasă a acestei încăperi extraordinare, Pecopin văzu că în imensitatea, poate fără fund a sălii, pe sub pădurea de coloane, se aflau o mulțime de spectatori, toți călare ca el, toți în haine de vînătoare: umbre din cauza întunecimii, statui prin imobilitatea lor, năluci prin tăcerea lor. Printre cei apropiați de el, crezu că recunoaște pe cavalerii care-l însoțiseră pe bătrînul vînător în pădurea pașilor pierduți. După cum spuneam, comesenii, slujitorii, privitorii, păstrau o tăcere înfricoșătoare și ai fi auzit mai degrabă pietrele de pe un mormînt șoptindu-și decît ieșind vreo suflare din această mulțime.

În întineric era foarte frig. Pecopin era înghețat pînă în măduva oaselor; și totuși simțea cum îi șiruie sudoarea din toate măduarele.

Deodată răsunară niște hămăituri, mai întîi în depărtare, apoi violente, vesele și sălbătice, contopite mai apoi cu cornul bătrînului vînător, care începu să execute cu o splendoare triumfală, leit-motivul de încolțire a cerbului, ciudat și nou, care, regăsit cîteva veacuri mai tîrziu de Roland de Lattre într-o inspirație nocturnă, i-a adus acestui mare muzician la 6 aprilie 1574, cîntecul de a fi făcut de papa Grigore al XIII-lea³⁷⁸, cavalier al Sfîntului Petru cu pînten de aur, *de numero participantum* *.

Auzindu-l, Nemrod ridică capul, abatele Fardulfus se întoarse pe jumătate și Cyrus, care se sprijinise pe cotul drept, trecu pe cotul stîng.

* Numărul participanților.

Un nou fel de a cădea de pe cal

Lătrăturile și sunetul de corn se apropiară : o ușă mare din fața celei pe care intrase Pecopin își deschise larg cele două canaturi și cavalerul văzu înaintînd printr-o lungă galerie întunecoasă cei două sute de slujitori purtători de făclii, ținînd pe umeri o tavă mare de aur verde pe care zăcea înotînd în sos cerbul cu șaisprezece ramuri, fript, cu crustă și aburind.

Înainte slujitorilor, cu torțele lor roșii ca de jeratic, mergea bătrînul vînător, cu cornul de zimbru în mînă, călare pe armăsarul tatar ce spumega furios. Nu mai sufla din corn, ci suridea curtenitor în mijlocul urletelor nemaipomenite ale haitei ce însoțea cerbul, condusă de hăitașul cu mască.

În momentul în care alaiul ieși din galerie și intră în sală, făcliile slujitorilor se făcură albastre și cîinii tăcură brusc. Dogii cumpliți, cu boturi de leu și cu răgete de tigrii, înaintară în sală în urma stăpînului lor, cu pași înceți, capul în jos, coada strînsă între picioare, șalele fremătînd de o groază profundă, ochii rugători, spre masa la care stăteau misterioșii comeseni, tot palizi, impasibili și abătuți ca niște chipuri de marmură.

Ajuns lîngă masă, bătrînul privi în față pe oaspeții lui lugubri și izbucni în rîs. — *Hombres y mugeres, or çà, vosotros belle signore, domini et dominoer, amigos mios**, cum merge treaba ?

— Ai întîrziat rău, zise omul de bronz.

— Pentru că am avut un prieten căruia am vrut să-i arăt vînătoarea, glăsui bătrînul.

— Da, îi răspunse Nemrod, dar uită-te.

Și în același timp, întinzînd degetul cel mare de la mîna lui dreaptă pe deasupra umărului lui de bronz, arătă în spatele lui fundul sălii. Ochii lui Pecopin urmăriră mecanic indicația uriașului și văzu în depărtare profilîndu-se ogive alburii pe pereții negri, ca și cum ar fi fost niște ferestre prin care se deslușeau vag primele luciri ale zorilor.

— Ei bine, zise iar vînătorul, trebuie să ne grăbim.

Și la un semn al lui, cei două sute de slujitori purtători de făclii, ajutați de negri, așezară cerbul fript pe masă, lîngă piciorul sfesnicului cu șapte brațe.

* Bărbați și femei, haideți împreună cu nevestele voastre, cu copiii voștri, prietenii mei (lb. spaniolă veche, spaniolă actuală, portugheză, italiană, latină).

Atunci Pecopin își înfipse pintenii în burta arabului, care, lucru ciudat, i se supuse, poate din cauza ivirii zorilor care slăbesc farmecele; își împinse calul între slujitori și masă, se înalță în scări, puse mîna pe sabie și se uită țintă, rînd pe rînd, la chipurile sinistre de la masa cea mare și la bătrînul vînător și strigă cu o voce tunătoare :

— Ei, fir-ar să fie, orice ați fi, spectre, larve, strigoi, năluci, împărați sau diavoli, vă interzic să mai faceți vreun pas; de nu, și Dumnezeu să mă ajute! cu moartea am să vă arăt la toți, chiar și ție, om de bronz, cît poate să apese piciorul de fier al unui cavaler viu pe capul unei năluci! Deși sînt în peștera umbrelor, țin însă să fac aici, după capul și după voia mea niște lucruri reale și cumplite și să nu vă amestecați fîrtaților! Și tu care m-ai mințit, bătrîn nenorocit, scoate-ți sabia din teacă ca un tînăr, de vreme ce suni din corn cu mai multă furie ca un taur. În gardă, sau, pe sfînta liturghie, îți taie șalele prin pîntece, chiar dacă ai fi regele Pluto în persoană!

— A, iată-te! grăi bătrînul. Ei bine, ai să cînezi cu mine. Zimbetul care însoțea această invitație grațioasă îl exasperă pe Pecopin. — În gardă, nemernicule! Mi-ai făgăduit ceva și m-ai înșelat!

— *Hijo!* așteaptă sfîrșitul! ce știi tu?

— În gardă, îți zic!

— Daa, prietene, tare iei lucrurile în rău.

— Dă-mi-o pe Boldur, mi-ai făgăduit-o!

— Și cine-ți spune că n-am să ți-o dau? Și ce-o să faci cînd ai s-o revezi?

— E logodnica mea, știi bine, nemernicule! și am să mă înșor cu ea, zise Pecopin.

— Și probabil foarte curînd o să fiți o nouă pereche tristă și nenorocită în plus, răspunse bătrînul vînător dînd din cap. Și la urma urmelor, ce-mi pasă? Dacă așa trebuie să fie. Bărbații și femeile de pe pămînt au ca pildă rea bărbatul și femeia de colo de sus, soarele și luna, care trăiesc tare rău în căsnicie și nu sînt niciodată împreună.

— Hai! termină cu batjocura, strigă cavalerul, ori te ucid și pe tine și pe diavolii ăștia, cu zeițele lor cu tot și curăț peștera!

Bătrînul răspunse cu un rîset de paiată: — Du-te de te deșartă, amice, uite rețeta: siminichie, revent, sare de Epsom³⁷⁹. Siminichia curăță stomacul, reventul duodenul, sarea de Epsom intestinalele.

Pecopin, mînios, se aruncă asupra lui, cu spada ridicată; de-abia făcu însă calul un pas că-l simți tremurînd și prăbu-

şindu-se. Privi. O rază rece şi albă de lumină de zi pătrundea în vizuină şi luneca pe lespezile albastrii. În afară de bătrînul vînător, mereu zîmbitor şi nemişcat, toţi cei din jur începură să se şteargă. Sfeşnicul şi făcliile se stingeau ; ochii strigoilor, însufleţiţi o clipă de subita nebunie a lui Pecopin, îşi pierdură privirea ; şi prin enormul piept de bronz al uriaşului Nemrod, Pecopin desluşi limpede ca printr-un vas de sticlă, stîlpii din fundul sălii.

De-abia îşi mai simţea calul, care se topea treptat sub el. Şi picioarele lui Pecopin aproape că atinseră pămîntul.

Şi deodată cîntă un cocoş. În cîntecul lui limpede, metalic şi vibrant, ce trecu prin urechile lui Pecopin ca o lamă de oţel era ceva cumplit. În acea clipă bătut un vîntişor răcoros, calul dispăru de sub el, şi el se clătină gata să cadă. Cînd se îndreptă, totul dispăruse.

Era singur de tot, pe pămînt, în picioare, cu sabia în mînă, într-un vilcel înfundat de ierburi, la cîţiva paşi de o apă ce se înspuma printre stînci, la poarta unui vechi castel. Se crăpa de ziuă. Ridică ochii şi dădu un strigăt de bucurie. Era castelul Falkenburg.

XV

**În care se vede ce figură retorică foloseşte bunul Dumnezeu
cel mai bucuros**

Cocoşul cîntă a doua oară. Cîntecul lui venea din curtea de păsări a castelului. Cocoşul acesta, a cărui voce făcuse să se năruie în jurul lui Pecopin palatul plin de vîrtejurile vînătorilor nocturni, ciugulise poate chiar în acea noapte fărîmiturile ce cădeau în fiecă seară din mîinile lui Boldur.

O, putere a dragostei ! putere generoasă a inimii ! radioasă căldură a pasiunilor şi a anilor frumoşi ! De-abia revăzu turnurile dragi şi chipul fraged şi orbitor de frumos al logodnicei sale îi veni în minte şi-l umplu de lumină ; simţi topindu-se în el ca un abur toate amărăciunile trecutului, ambasadele, regii, călătoriile şi strigoii, înfricoşătoarea peşteră de stafii din care ieşise.

Desigur, nu aşa, cu capul sus şi cu ochii în flăcări, a ţîşnit preotul încoronat, de care vorbeşte *Speculam historiae*³⁸⁰, din mijlocul strigoilor, după ce vizitase vizuina sumbră şi splendidă a balaurului de bronz. Şi pentru că cel ce povesteşte aceste

lucruri a evocat această figură de temut, e mai bine să fie blestemat, și să fie înfierat falsul înțelept cu două fețe, una întoarsă spre lumină, cealaltă spre întuneric, și care era în același timp pentru Dumnezeu papa Silvestru al II-lea și pentru diavol vrăjitorul Gerbert ³⁸¹.

Față de trădători și de cei cu două fețe, ura devine o datorie. Orice parizian e obligat să arunce în trecere o piatră în Périnet Leclerc ³⁸², orice spaniol în contele Julien ³⁸³, orice creștin în Iuda, orice om în Satan.

Și în rest, să nu uităm că Dumnezeu pune întotdeauna ziua alături de noapte, binele alături de rău, îngerul în fața demonului. Învățătura austeră a providenței a ieșit din această veșnică și sublimă antiteză. Se pare că Dumnezeu zice fără încetare: alegeți. În veacul al XI-lea, a pus față în față pe preotul cabalist Gerbert cu Emuldus ³⁸⁴ cel cast și savant. Vrăjitorul a ajuns papă, sfântul doctor a ajuns medic. Astfel că oamenii au putut să vadă sub un același cer, la acea vreme și în timpul aceluiași evenimente, știința albă în robă neagră și știința neagră în robă albă.

Pecopin își virise sabia în teacă și mergea cu pași mari spre castel, ale cărui ferestre înveselite de o rază de soare păreau că oglindesc surisul zorilor. Cum se apropia de pod, din care azi n-a mai rămas decât o arcadă, auzi în spatele lui un glas care zicea: Ei bine, cavaliere de Sonneck, nu mi-am ținut făgăduiala?

XVI

**În care se pune întrebarea dacă poți să recunoști
pe cineva pe care nu-l cunoști**

Se întoarse. În măraciniș se aflau doi oameni în picioare. Unul din ei era hăitașul mascat și Pécopin se înfioră văzându-l. Avea sub braț o tașcă mare roșie. Celălalt era un bătrînel ghebos, șchiop și tare urît. Acesta îi vorbise lui Pécopin și Pécopin se chinuia să-și aducă aminte unde-l mai văzuse.

— Nu mă mai recunoști, gentilomule? grăi cocoșatul.

— Ba da, zise Pécopin.

— Ce bine!

— Ești robul de pe malul Mării Roșii.

— Sînt vînătorul din pădurea pașilor pierduți, i-o întoarse omulețul.

Era diavolul.

— Pe cinstea mea ! zise iar Pecopin, fii ce-ți place ; însă, fiindcă la urma urmelor te-ai ținut de cuvânt, întrucît sînt la Falkenburg și am s-o văd iar pe Boldur, sînt al tău, și-ți mulțumesc cu plecăciune.

— Astă noapte mă acuzai. Ce ți-am spus ?

— Mi-ai spus : așteaptă sfîrșitul.

— Și-acuma îmi mulțumești ; și-ți mai spun : așteaptă sfîrșitul. Prea te-ai grăbit să mă acuzi, poate că prea te grăbești să-mi mulțumești.

Și vorbind așa, micul ghebos avea un aer cu neputință de descris. Ironia este însuși chipul diavolului. Pecopin tresări.

— Ce vrei să spui ?

Diavolul îi arătă hăitașul mascat.

— Îl recunoști ?

— Da.

— Îl cunoști ?

— Nu.

Hăitașul își scoase masca : era Erilangus. Pecopin simți că tremură. Diavolul urmă :

— Pecopin, ești creditorul meu. Îți datorez două lucruri : cocoșa și piciorul schiop. Or eu sînt bun platnic. M-am dus să-l aflu pe fostul tău slujitor Erilangus, să-mi spună ce gusturi ai. Mi-a povestit că-ți place vînătoarea. Și atunci mi-am zis : ar fi păcat ca acest vînător frumos să nu ia parte la vînătoarea cea neagră. Cum soarele apunea, te-am întîlnit într-un luminiș. Era în pădurea pașilor pierduți. Veneam la timp ; piticul Rulon avea să te ia cu el, te-am luat cu mine. Uite-așa.

Pecopin se înfioră fără voie. Diavolul adăugă :

— Dacă n-ai fi avut talismanul, te-aș fi păstrat. Îmi place însă ca lucrurile să fie așa cum trebuie. Răzbunarea trebuie potrivită cu multe mirodenii.

— Și ce vrei să spui, drace, la urma urmelor ? zise iar cu greu Pecopin.

Diavolul continuă :

— Ca să-l răsplătesc pe Erilangus de veștile ce mi-a adus, l-am făcut să-mi poarte tașca. Îi aduce cîștiguri frumoase.

— Nemernicule, îmi spui sau nu-mi spui ce înseamnă asta ? i-o întoarse Pecopin.

— Ce ți-am promis ?

— Că după noaptea petrecută cu tine la vînătoare, la răsăritul soarelui, ai să mă duci la Falkenburg.

— Ești aici.

— Spune-mi, demone, a murit Boldur ?
 — Nu.
 — S-a măritat ?
 — Nu.
 — S-a călugărit ?
 — Nu.
 — Nu mai este la Falkenburg ?
 — Ba da.
 — Nu mă mai iubește ?
 — Ba da. Mereu.
 — Dacă-i așa, dacă spui adevărul, strigă Pecopin, răsuflând ca și cum i-ar fi luat un munte de pe piept, oricine ai fi și orice s-ar întâmpla, îți mulțumesc.

— Hai ! zise diavolul, ești mulțumit, și eu la fel.

Zicînd acestea, îl luă pe Erilangus în brațe, deși el era mic și Erilangus mare ; apoi, răsucindu-și piciorul strîmb în jurul celuilalt și înălțîndu-se în vîrfurile piciorului, se învîrte pe loc și Pecopin îl văzu înfundîndu-se ca un sfredel în pămînt. O clipă după aceea dispăruse.

Pămîntul închizîndu-se deasupra diavolului lăsă să țîșnească o lumină viorie presărată cu scînteii verzi, care se duse, cu sărituri și giumbușlucuri, pînă în pădure, unde se opri cîțva timp ca atîrnată de copaci, colorîndu-i cu mii de nuanțe luminoase, așa cum face curcubeul cînd se ivește printre frunze.

XVII

Mărunțișurile de la ușă

Pecopin dădu din umeri. — Boldur trăiește, e liberă și mă iubește, gîndi el. De ce să mă tem ? Înainte să întîlnesc diavolul ăsta, aseară tocmai se împliniseră cinci ani de cînd am plecat. Ei, și o să fie cinci ani și o zi ! Și am s-o văd iar, mai frumoasă ca oricînd. Femeia este sexul frumos, iar douăzeci de ani este vîrsta cea mai frumoasă.

Pe timpurile acelea de mari fidelități nu te mai minunai de cinci ani.

Și tot vorbind așa singur, se apropie de castel și recunoscă cu bucurie fiecă podoabă de pe portal, fiecare dinte al grilajului, fiecare piron de la puntea mobilă. Se simțea fericit și binevenit. Pragul casei care ne-a văzut copii ne zîmbește cînd ne vede iar oameni în toată firea, cu chipul înduioșat al mamei.

Cum traversa puntea, zări lângă cea de-a treia arcadă un stejar tare frumos a cărui coroană depăsea cu mult parapetul. — Ciudat, își zise, nu era nici un copac aici. Își aminti apoi că, cu două-trei săptămîni înainte să fi întîlnit vînătoarea palatinului, se jucase cu Boldur cu ghinde și cu arșice stînd cu coatele pe parapet, și că tocmai în acest loc lăsase că cadă o ghindă în șanț. — Drace ! gîndi el, ghinda s-a făcut în cinci ani stejar. Bun pămînt.

Patru păsări cocoțate în stejar flecăreau pe-ntrecute : o gaită, o mierlă, o coțofană și un corb. De-abia de le dădu atenție, cum nu fu atent nici la un hulub care gîngurea într-un porumbar, nici la o găină care cotcodăcea în curtea de păsări. Nu se gîndea decît la Boldur și se grăbi.

Soarele fiind la orizont, slujitorii de la poartă tocmai coboriseră podul mobil. În momentul în care Pecopin intra sub poartă, auzi în spatele lui un hohot de rîs ce părea să vină din depărtare, deși foarte deslușit și lung. Se uită peste tot și nu văzu pe nimeni. Dracul rîdea în peștera lui.

Sub boltă se afla un bazin cu apă din care umbra și reverberația se preschimbaseră în oglindă. Cavalerul se plecă asupra lui. După oboseala îndelungatei călătorii, care de-abia lăsase pe el cîteva zdrențe, mai ales după zbuciumul nopții de vînătoare supranaturală, se aștepta să se sperie de el însuși. Cîtuși de puțin. Era oare puterea talismanului dăruit de sultană, sau efectul elixirului pe care i-l dăduse diavolul să-l bea, căci era mai fermecător, mai proaspăt, mai tînăr și mai odihnit ca oricînd. Lucrul de care se minună cel mai tare fu că era înveșmîntat în haine noi și mărețe. Gîndurile îi erau așa de încurcate în cap, că nu-și putu aminti în ce moment anume al nopții fusese astfel gătit. Era însă tare frumos. Avea straietele unui prinț și aerul unui geniu.

În timp ce se oglindea astfel, puțin mirat, dar foarte mulțumit de el și găsindu-se pe placul lui, auzi un al doilea hohot de rîs și mai vesel decît cel dintîi. Dracul rîdea în peștera lui.

Străbătu curtea de onoare. Străjerii înarmați se aplecară peste crenelurile zidurilor ; nici unul nu-l recunoscă și nici el nu recunoscă pe vreunul. Slujitoarele cu fuste scurte care băteau rufe la spălătoare se întoarseră ; nici una nu-l recunoscă și nici el nu recunoscă pe vreuna. Avea însă o înfățișare atît de frumoasă încît îl lăsară să treacă. Aerul măreț înseamnă neam mare.

Își cunoștea drumul și se îndreptă spre turnulețul cu scară care ducea la camera lui Boldur. Trecînd prin curte, i se păru

că fațadele castelului se mai întunecaseră și se mai coșcoviseră, că iedera de pe zidurile de la miazănoapte se îndesise peste măsură și că vița de pe peretele de la miazăzi crescuse ciudat de mult. Însă o inimă îndrăgostită se mai minunează ea oare de niște pietre înnegrite sau de mai multe sau mai puține frunze?

Cînd ajunse la turnuleț, recunoscu cu greu poarta. Bolta scării era un sfert de volută cu turn rotund și atunci cînd Pecopin plecase din ținut, tatăl lui Boldur pusese să se reconstruiască intrarea cu gresie frumoasă și albă de Heidelberg. Or, această intrare, clădită după socoteala lui Pecopin, de-abia de cinci ani, era acum foarte înnegrită, acoperită și roasă de ierburi, iar pe sub streșina ei adăpostea trei-patru cuiburi de rîndunele. Însă un suflet de îndrăgostit se mai minunează el oare de niște cuiburi de rîndunele?

Dacă fulgerele ar avea obiceiul să urce pe scări l-aș compara pe Pecopin cu ele. Într-o clipită fu la etajul al cincilea, în fața ușii iatacului lui Boldur. Ușa aceasta, cel puțin, nu se schimbase și nu se înnegrise; era tot curată, veselă, frumoasă și fără pată, cu închizătorile lucind ca argintul, cu nodurile din scîndurile de lemn curate ca ochii unei fete frumoase și se vedea că este aceeași ușă feciorelnică de care tînăra castelană avea grijă să fie în fiecare dimineață spălată de slujitoarele ei. Cheia era în broască, ca și cum Boldur l-ar fi așteptat pe Pecopin.

N-avea decît să pună mîna pe cheie și să intre. Giffia de bucurie, de duioșie și de fericire, și nițel pentru că urcase cinci etaje. Flăcărui trandafirii îi treceau prin fața ochilor și i se părea că-i răcoresc fruntea. Îi vîjîia capul și-i băteau tîmplele.

Cînd se mai domoli și începu să se liniștească, stătu și ascultă. Și cît se tulbură bietul suflet beat de dragoste! Dincolo de ușă, se auzea în încăpere zumzetul vîrtelniței de tors.

XVIII

În care mințile profunde vor învăța care este cea mai obraznică dintre metafore

În cel mai rău caz, putea să nu fie vîrtelnița lui Boldur, ci cea a uneia dintre slujitoarele ei; căci lîngă iatacul lui Boldur se afla chilia ei de rugăciune în care adeseori își petrecea zilele. Torcea mult, dar se și ruga mult. Pecopin se gîndi și la aceasta,

dar asculta totuși cu încântare cîntecul vîrtelniței. Sînt prostii de om care iubește, pe care le faci mai ales cînd ai o minte și un suflet mare.

Clipe ca cea în care se afla Pecopin sînt făcute din extaz, care-l îmbie să aștepte și din nerăbdare care-l împinge să intre; echilibrul stăruie cîteva minute, vine apoi clipa în care nerăbdarea e mai tare. Pecopin puse în sfîrșit tremurînd mîna pe cheie, o întoarse, zăvorul cedă, ușa se deschise, intră.

— A ! gîndi el, m-am înșelat, nu era vîrtelnița lui Boldur.

Într-adevăr, se afla cineva în cameră, și torcea, însă era o femeie bătrînă. Puțin spus, o femeie bătrînă ; o zînă bătrînă, căci numai zînele ating vîrstele acestea nemaipomenite și gîrboveala de veacuri. Or ea părea să aibă neapărat peste o sută de ani. Închipuți-vă, dacă puteți, o biată vietate omenească sau supraomenească, mică, gîrbovită, indoită, frîntă, tăbăcită, ruginită, dogită, coșcovită, posacă și morocănoasă ; cu ochii și sprîncenele albe, dinții și buzele negre, restul galben ; slabă, cheală, spîină, pămîntie, bălăbănindu-se hîdă. Și dacă vreți să vă faceți o idee asupra chipului ei pe care mii de încrețituri se strîngeau în jurul gurii ca spițele unei roți la butuc, închipuți-vă că vedeți trăind insolenta metaforă a latinilor, *anus*. Această ființă venerabilă și groaznică stătea ghemuită la fereastră, cu ochii plecați pe vîrtelniță, cu fusul în mîină ca o parcă³⁸⁵.

Probabil că biata doamnă era și foarte surdă, căci la zgomotul făcut de ușa și de Pecopin care intra, nu se mișcă.

Între timp cavalerul își scoase panglica și pălăria, așa cum se cuvine în fața unor persoane atît de vîrstnice și zice făcînd un pas înainte.

— Doamnă, unde este Boldur ?

Doamna centenară ridică ochii, lăsă fusul să-i cadă, tremură din toate măduarele ei mici, dădu un țipăt, se ridică pe jumătate de pe scaun, întinse spre Pecopin mîinile ei lungi de schelet, ținti ochii asupra lui și zise cu un glas slab și osos ce părea să iasă din mormînt : — O, cerule ! cavaliere Pecopin, ce vrei ? Vrei slujbe ? O, Doamne Dumnezeu ! Cavaliere Pecopin, ești mort și ți se întoarce umbra pe pămînt ?

— Doamne, buna mea doamnă, — răspunse Pecopin, izbucnind în rîs și vorbind foarte tare pentru ca Boldur să-l audă, dacă era în chilie, oarecum surprins că bătrîna îi știa numele — n-am murit. Nu e umbra mea, sînt eu care m-am întors, eu, Pecopin, un strigoi în carne și oase. Nu vreau slujbe la biserică, vreau un sărut de la logodnica mea, de la Boldur pe care o iubesc mai mult ca oricînd. Auziți, buna mea doamnă ?

Cum sfîrşea aceste cuvinte, bătrîna i se aruncă de gît.

Era Boldur.

Vai ! Noaptea de vînătoare a necuratului durase o sută de ani.

Mulţumită Domnului sau diavolului, Boldur nu murise ; însă acum cînd Pecopin, tot aşa de tînăr şi frumos ca altădată, o regăsise şi putea iar s-o vadă, biata fată avea o sută douăzeci de ani şi o zi.

XIX

Frumoasele şi înţeleptele cuvinte ale unor patru filozofi cu două picioare gătite cu pene

Pecopin, pierdut, o luă la fugă. Se năpusti jos pe scară, străbătu curtea, împinse poarta, trecu podul, urcă povîrnişul, trecu rîpa, sări peste torent, se înfundă în tufişuri, se căţăra pe munte şi se refugie în pădurea Sonneck. Goni toată ziua, speriat, înapăimîntat, disperat, nebun. Tot o mai iubea pe Boldur, dar îi era groază de stafia aceea. Nu mai ştia unde-i era mintea, amintirea, inima. La căderea serii, văzînd că se apropie de turnurile castelului lui de obîrşie, îşi sfişie veşmintele bogate şi ironice pe care le avea de la diavol şi le aruncă în torentul adînc de la Sonneck. Îşi smulse părul şi deodată îşi dădu seama că ţine în mîină o tufă de păr alb. Apoi, deodată, genunchii începură să-i tremure, şalele i se îndoieră, fu silit să se ţină de un copac, mîinile îi erau grozav de zbîrcite. În rătăcirea lui îndurerată, nemişcîndu-şi seama de ce face, îşi apucase talismanul ce-i atîrna de gît şi-l aruncase în torent odată cu hainele.

Şi cuvintele roabei sultanei se adevăraiseră pe loc. Îmbătrînise într-o clipită cu o sută de ani. Dimineaţa îşi pierduse dragostea, seara îşi pierdea tinereţea. Şi atunci, pentru a treia oară în acea zi, cineva, în spatele lui, izbucni în rîs. Se întoarse şi nu văzu pe nimeni. Diavolul rîdea în peştera lui.

Ce să mai facă după o atît de mare durere ? Adună de pe jos un vreasc uitat de vreun pădurar, şi sprijinindu-se de toiag, păşi anevoie spre castel, care din fericire era aproape. Cînd ajunsese, văzu în ultimele raze ale amurgului o gaită, o coţofană, o mierlă, şi un corb cocoţat pe acoperişul porţii între giruete ; păreau să-l aştepte. Auzi o găină pe care n-o vedea, zicînd : Pecopin ! Pecopin ! Şi auzi un hulub pe care nu-l vedea zicînd :

Boldur ! Boldur ! Boldur ! Și-și aminti atunci de visul lui de la Bacharach și de cuvintele pe care i le spusese odinioară — vai ! erau de atunci o sută cinci ani ! — bătrînul care rînduia buturugi lingă un perete : *Stăpine, pentru cel tînăr mierla suieră, gaița trîncăne, coțofana țipă, corbul croncăne, hulubul gîngurește, găina cotcodăcește ; pentru cel bătrîn, păsările vorbesc.* Trase atunci cu urechea și iată dialogul pe care-l auzi :

Mierla

În sfîrșit, iată-te, frumosule vînător.

Gaița

Ai plecat pentru o zi și-un an ai fost călător.

Corbul

Ai vînat ulii și vulturi, mare senior.

Coțofana

Mai bine ai fi vînat al dragostei fior.

Găina

Pecopin ! Pecopin !

Hulubul

Boldur ! Boldur ! Boldur !

Scrisoarea XXII

BINGEN

Maienta, 15 septembrie

Mă cerți, prietene, în ultima ta scrisoare dar greșești un pic și, ai și un pic de dreptate. Greșești în legătură cu biserica din Epernay, căci eu nu am scris în realitate ceea ce crezi că ai citit. Și în același timp ai dreptate, întrucît se pare că nu am fost destul de clar. Îmi scrii că te-ai informat în privința bisericii din Epernay „că m-am înșelat atribuind-o d-lui Poterlet-Galichet, că dl. Poterlet-Galichet, un burghez din Epernay, demn și de treabă, este complet străin de construirea bisericii, și că în afară de el se mai află în oraș doi oameni foarte distinși cu numele de Poterlet, un inginer foarte merituos și un pictor tînăr

cu un mare viitor". Subscriu la toate acestea, căci și eu am cunoscut acum zece ani un pictor tânăr și încântător numit Poterlet, care, dacă n-ar fi murit la douăzeci și cinci de ani, ar fi astăzi pentru public un mare talent, așa cum era un mare talent pentru prietenii lui în anul 1829. N-am scris însă ceea ce vrei tu să zici că am scris. Citește din nou scrisoarea mea, cea de-a doua, cred ; nu atribui cîtuși de puțin d-lui Galichet construirea bisericii din Epernay. Zic numai : „Biserica îmi dă impresia de a fi fost clădită de" etc. Glumă nevinovată care nu cade decît asupra bisericii.

Acesta fiind spuse, revin de la Epernay la Bingen. Tranziția este bruscă și pasul mare ; tu faci însă parte dintre acei ascultători inteligenți și blînzi, pătrunși de necesitatea lucrurilor și a esențelor naturii ființelor, care îngăduie poeților versurile libere iar visătorilor libertatea de a versifica.

Bingen este un oraș frumos, alb și negru în același timp, grav ca un oraș antic și vesel ca un oraș nou care, de la consulul Drusus pînă la împăratul Carol cel Mare, de la împăratul Carol cel Mare pînă la arhiepiscopul Willigis, de la arhiepiscopul Willigis pînă la neguțătorul Montemagno, de la neguțătorul Montemagno pînă la vizionarul Holzhausen, de la vizionarul Holzhausen pînă la notarul Fabre care domnește în prezent în castelul lui Drusus, s-a aglomerat treptat, treptat și s-a îngrămădit, casă cu casă în Y-ul format de Rin și riul Nahe, așa cum roua se adună picătură cu picătură în caliciul unui crin. Iartă-mi această comparație, care greșește prin aceea că este înflorită, avînd însă meritul de a fi adevărată, căci reprezintă cu fidelitate, în toate cazurile cu putință, modul de formare al unui oraș la o confluență.

Totul contribuie să facă din Bingen un fel de antiteză clădită în mijlocul unui peisaj care este el însuși o antiteză. Orașul, înghesuit la stînga de către rîu, și la dreapta de către fluviu, se desfășoară în formă de triunghi în jurul unei biserici gotice rezemate cu spatele de o cetățuie romană. În cetățuie, care datează din secolul întîi, servind mult timp de sălaș cavalierilor-tîlhari, există o grădină a preotului ; în biserică, care datează din secolul al XV-lea, se află mormîntul unui medic cvasivrăjitor, Barthélémy de Holzhausen pe care electorul de Maiența l-ar fi ars probabil ca ghicitor, dacă nu l-ar fi plătit ca astrolog. Înspre Maiența, radiază și strălucește în verdeața ei, faimoasa cîmpie-paradis care deschide Rhingau-ul. Înspre Coblenz, întunecații munți de la Leyen își încrunță sprînceana.

Aici natura zîmbeşte ca o nimfă frumoasă, întinsă goală-goluţă pe iarbă ; colo ameninţă ca un uriaş culcat.

Mii de amintiri, una reprezentată de o pădure, alta de o stîncă, o alta de o clădire, se contopesc şi se ciocnesc în acest colţisor al Rhingaului. Acolo, dealul acela înverzit, este voiosul Johannisberg ; la poalele Johannisbergului, impunătorul donjon pătrât ce străjuie unghiul puternicului oraş-fortăreaţă Rudesheim a slujit drept cap de pod romanilor. În vârful Niederwaldului, în faţa Bingenului la marginea unei păduri minunate, pe muntele care începe să încadreze Rinul, dar care înainte de timpurile istorice îi bara drumul, se înalţă un mic templu cu coloane albe, semănînd cu rotonda unei cafenele pariziene, deasupra posacului şi superbului Ehrenfels, clădit în secolul al XII-lea de arhiepiscopul Siegfried, turnuri morocănoase care au fost cîndva o formidabilă cetăţuie şi care nu sînt astăzi decît o ruină magnifică. Jucăria domină şi umileşte fortăreaţa. De cealaltă parte a Rinului, pe Ruppertsberg, uitîndu-se la Niederwald, în ruinele mănăstirii Disibodenberg, puţul binecuvîntat săpat de sfînta Hildegard se învecinează cu turnul blestemat construit de Hatto. Viţa de vie împrejmuieşte mănăstirea, ripele înconjoară turnul. În turn sălăşluiesc nişte fierari, în mănăstire au fost instalate birourile vămii prusace. Stafia lui Hatto stă şi ascultă nicovala, umbra lui Hildegard asistă la plumbuirea coletelor.

Printr-un contrast bizar, răscoala lui Civilis³⁸⁶, care a distrus podul lui Drusus, războiul Palatinatului³⁸⁷, care a distrus podul lui Willigis, legiunile lui Tutor, certurile gaugravilor Adolf de Nassau şi Didier d'Isemburg, normanzii în 890, burghezii din Creuznach în 1279, arhiepiscopul Baudouin de Trêves în 1334, ciuma din 1349, inundaţia din 1458, judecătorul palatin Goler de Ravensberg în 1496, landgravul Wilhelm de Hessa în 1504³⁸⁸, războiul de treizeci de ani, armatele revoluţiei şi ale imperiului, toate pustiirile au trecut pe rînd peste această cîmpie fericită şi senină, în timp ce figurile cele mai încîntătoare ale liturghiei şi ale legendei, Gela, Jutta, Liba, Guda ; Gisèle, dulcea fiică a lui Boemser ; Hildegard, prietena sfîntului Bernard ; Hiltrude, pocăita papei Eugeniu, au sălăsluit rînd pe rînd în aceste stînci sinistre. Mirosul singelui mai dănuie încă pe cîmpie, mireasma sfintelor şi a frumoaselor mai umple încă munţii.

Cu cît te uiţi mai mult la acest ţinut frumos, cu atît mai mult se amplifică antiteza sub ochii tăi şi în mintea ta. Ea se continuă sub mii de forme. Atunci cînd riul Nahe trece printre arcadele podului de piatră, pe parapetul căruia leul din Hessa întoarce spatele vulturului prusac³⁸⁹, ceea ce îi face pe cei din Hessa să spună că este dispreţuitor, iar pe prusaci să spună că

este fricos, atunci, zic, cînd Nahe, venind liniștit și lent din Donnersberg, iese de sub acest pod-graniță, brațul verde de bronz al Rinului apucă brusc bălăul și leneșul rîu și-l aruncă în Bingerloch. Ce se întîmplă acolo în prăpastie e treaba zeilor. Dar este sigur că niciodată Jupiter n-a împins naiadă mai adormită într-un fluviu mai violent.

Biserica din Bingen este zugrăvită în cenușiu și pe dinafară și pe dinăuntru. E absurd. Îți mărturisesc totuși că îngrozitoarele restaurări ce se fac acum în Franța, vor sfîrși prin a mă face să mă împac cu zugrăveala. În treacăt fie spus, nu cunosc nimic mai deplorabil decît restaurarea abației Saint-Denis, vai ! terminată în prezent, și restaurarea catedralei Notre-Dame din Paris, de-abia începută. Fii sigur că am să revin într-o zi asupra acestor două operațiuni barbare. Nu pot scăpa de un sentiment de rușine personală cînd mă gîndesc că prima s-a săvîrșit la porțile noastre și că a doua se face chiar în centrul Parisului. Sîntem cu toții vinovați de această dublă crimă arhitecturală, prin tăcerea, îngăduința și inerția noastră, și asupra noastră, a tuturor contemporanilor va cădea judecata și indignarea posterității, cînd în prezența a două edificii desfigurate, degenerate, parodate, mutilate, travestite, dezonorate, de nerecunoscut, ni se va cere socoteală pentru aceste două minunate bazine, frumoase între bisericile frumoase, ilustre între monumentele ilustre, una metropola regalității, cealaltă metropola Franței !

Să ne plecăm capul de pe acum. Asemenea restaurări sînt mai curînd demolări.

Zugrăveala se mulțumește doar a fi năroadă. Nu devastează. Murdărește, minjește, năclăiește, dă cu făină, tatuează, ridiculizează, urîțește ; nu distruge. Adaptează gîndirea lui Cesar Cezariano sau a lui Herwin de Steinbach la chipul lui Gauthier Gargouille³⁹⁰ ; îi pune o mască de ghips. Nimic altceva. Curățîți biata fațadă îngroșată cu alb, galben, roz sau cenușiu, și veți găsi, vie și pură, venerabila înfățișare a bisericii.

Să te așezi sus pe Klopp, la ceasul cînd soarele se îndreaptă spre apus, să privești de acolo orașul întins la picioare și de jur-împrejur zarea imensă ; să vezi munții cum se întunecă, fumul cum iese din hornurile de pe acoperișuri, umbrele cum se alungesc și versurile lui Virgiliu cum trăiesc în peisaj ; să inspiri într-o aceeași suflare vîntul din copaci, adierea de pe fluviu, briza munților și suflul orașului, cînd aerul este cald, vremea blîndă, ziua frumoasă, toate acestea îți dau o senzație intimă, gingașă, de nedescris, plină de mici bucurii tainice, învăluite de măreția spectacolului și de adîncimea contemplării.

Fete tinere cu ochii plecați pe lucrul lor cîntă la ferestrele mansardelor ; păsările ciripesc vesele pe iedera ruinelor, străzile mișună de lume, lume care are zgomotul ei, de muncă și fericire ; bărcile se încrucișează pe Rin, se aud vîslele cum taie apa, se văd pînzele fremătînd ; porumbeii zboară în jurul bisericii, fluviul sclipește, cerul pălește ; o rază de soare orizontală împurează în depărtare colbul de pe drumul ducal de la Rudesheim la Biberich și face să scînteieze caleștile iuți ce par să gonească într-un nor de aur purtate de patru stele. Spălătoresele de pe Rin își întind pînza pe tufișuri, tropăie încoace și încolo cu picioarele goale și ude pe plute făcute din trunchiuri de brad pripornite la marginea apei, și-și rîd de turistul ce stă și desenează Ehrenfelsul. Turnul Șobolanilor, prezent și drept în picioare în mijlocul acestei bucurii, fumegă în umbra munților.

Soarele apune, se lasă seara, se face noapte, acoperișurile din oraș se contopesc într-un singur acoperiș, munții se ghemuiesc într-o singură grămadă întunecată în care se cufundă și se pierde marea lumină albă a Rinului. Văluri de ceață urcă încetîșor de la orizont la zenit ; micuțul vas cu aburi de la Maiența la Bingen se rînduiește la locul lui de noapte de-a lungul cheiului, în fața hotelului Victoria ; spălătoresele, cu boccelele lor de rufe pe cap, se întorc acasă pe drumuri desfundate ; zgomotele se sting, vocile tac ; o ultimă lumină trandafirie, ce pare un reflex de pe altă lume pe fața galbenă a unui muribund, mai colorează încă puțin timp Ehrenfelsul, palid, gîrbov și descărnat pe vîrfurile stîncii lui. — Apoi se șterge, — și atunci se pare că turnul lui Hatto, care cu două ceasuri mai înainte de-abia putea fi observat, crește dintr-o dată și cuprinde tot peisajul. Fumul ce iese din el care era întunecat cînd ziua strălucea, acum se înroșește treptat, treptat de reverberațiile din fierărie, ca sufletul unui ticălos care se războacă, și devine din ce în ce mai luminos pe măsură ce cerul se face mai negru.

Acum cîteva zile, mă afluam pe platforma Klopp-ului, și în timp ce toată această visare prindea formă în jurul meu, lăsîndu-mi mintea să o ia razna, deodată, la picioarele mele, s-a deschis o ferestruică de la un acoperiș, și am auzit o voce limpede, proaspătă și pură — vocea unei fete tinere — cîntînd pe o arie lentă, jalnică și tristă, următorul cuplet :

Plas mi cavalier frances,
E la dona catalana,
E l'onraz del ginoes
E la court castelana,

Lou cantaz provençales
E la danza trevisana,
E lou corps aragones,
La mans a kara d'angles
E lou donzel de Toscana *.

Am recunoscut versurile voioase ale lui Frederic Barbarossa și nu pot să-ți spun ce efect a avut asupra mea, în această ruină romană metamorfozată în vilă de notar, în mijlocul întinericului, la lumina lumînării, la două sute de stînjeni de Turnul Șobolanilor prefăcut în fierărie, la patru pași de hotelul Victoria, la zece pași de un vas-omnibus cu aburi, poezia împăratului ajunsă poezie populară, cîntecul de cavaler ajuns cîntec de fată, rimele romanice pronunțate de o gură germană, veselie trecutului transformată în melancolie, raza vie a cruciadelor străbătînd umbra prezentului și aruncîndu-și brusc lumina pînă la mine, biet visător speriat.

De altfel, întrucît îți vorbesc despre muzica ce mi-a fost dat să aud pe malurile Rinului, nu vād de ce nu ți-aș spune că la Braubach, în timp ce vasul nostru cu aburi se oprise în port pentru debarcarea călătorilor, niște studenți, șezînd pe un trunchi de brad desprins de la vreo plută de la Murg, cîntau în cor, cu cuvinte nemțești, minunata arie a lui Quasimodo, una dintre cele mai vii și mai originale din opera D-rei Bertin ³⁹¹ ? Să n-ai nici o îndoială, prietene, viitorul va așeza la locul ei această operă severă și remarcabilă, sfîșiată încă de la apariție cu atîta violență și proscrisă cu atîta nedreptate. Publicul, prea adesea înșelat de virtutejurile de ură ce se nasc în jurul tuturor operelor mari, își va revizui judecata pătimașă, stîrnită în unanimitate de partidele politice, de rivalitățile muzicale și de clicile literare, și va ști într-o bună zi să admire muzica dulce și profundă, atît de patetică și de puternică, atît de grațioasă pe alocuri, și totuși așa de dureroasă ; creație în care se contopește, ca să zic așa, în fiecare notă, tot ce este mai duios și mai grav, inima

* Trad. din lb. spaniolă :

Îmi place cavalerul francez
Și femeia catalană
Și cinstitul genovez
Și curtea castelană,
Cîntecul provensal
Și dansul din Treviso
Și trupul aragonezului
Mîna și fața englezului
Și domnișorul din Toscana.

unei femei și mintea unui gînditor. Germania i-a recunoscut meritele, și Franța o va face în curînd.

Cum nu prea am încredere în curiozitățile locale, prea trîm-bițate, îți mărturisesc că n-am fost să văd miraculosul corn de bou, nici patul nupțial, nici lanțul de fier de la vechiul Broemser, în schimb, am vizitat donjonul pătrat de la Rudesheim, locuit în prezent de un stăpîn inteligent care a înțeles că această ruină trebuie să-și păstreze aerul ei dărăpănat dacă vrea să-și mențină aerul de palat. Locuințele, ca și gentilomii, sînt cu atît mai nobile cu cît sînt mai vechi. Ce conac minunat este donjonul pătrat ! Pivnițe romane, ziduri romanice, o sală a Cavalerilor, a cărei masă este luminată de o lampă înflorată asemeni celei de la mormîntul lui Carol cel Mare, vitralii de pe vremea Renașterii, dulăi aproape homerici lătrînd în curte, felinare de fier din secolul al XIII-lea atîrnate de zid, scări înguste în șurub, tem-nițe a căror adîncime înspăimîntă, urne sepulcrale rînduite într-un fel de osuar, un întreg ansamblu de lucruri negre și cumplite, deasupra cărora se deschide învoltă o uriașă tufă de verdeață și de flori. Este înmiita vegetație a ruinelor pe care proprietarul actual, om de mare gust, o întreține, o îndesește și o cultivă. Ea formează o terasă înmiresmată și stufoasă, de unde contempli mărețiile Rinului. În acest imens boschet sînt alei pe care se plimbă lumea. De departe, este o coroană ; de aproape, o grădină.

Dealurile Johannisbergului adăpostesc venerabilul donjon și-l apără de vîntul din nord. Vîntul călduț din sud intră pe ferestrele deschise pe Rin. Nu cunosc boare mai încîntătoare și adiere mai literară decît vîntul din sud. Face să se nască în minte tot felul de idei vesele, profunde, serioase și nobile. Încălzind trupul, pare să lumineze mintea. Atenienii, care se pricepeau, au exprimat acest gînd într-una din cele mai ingenioase sculpturi ale lor. Pe basoreliefurile din Turnul Vînturilor, vînturile înghețate sînt hîde și păroase, au un aer tîmp și sînt îmbrăcate ca barbarii ; vînturile blinde și calde sînt îmbrăcate ca filozofii greci.

Vedeam cîteodată la Bingen, la capătul sălii în care cinam, două mese la care se servea în chip cu totul diferit. La una stătea singur-singurel un maior bavarez gras, vorbind puțin franțuzește, care se uita în fiecare zi cum îi trece prin față, aproape fără s-o atingă, o adevărată cină nemțească completă, cu cinci feluri de mîncare. La cealaltă masă stătea melancolic sprijinit în coate, în fața unei farfurii cu varză, un biet amărît care, după ce-și mînca tainul sărăcăcios, își sfîrșea cina devo-rînd cu ochii festinul pantagruelic al vecinului său. N-am înțeles

nicicînd mai bine ca în fața acestei parabole vii vorbele lui d'Albancourt ³⁹² : *Providența pune adeseori banii într-o parte și pofta de mîncare în cealaltă.*

Bietul amărît era un tînăr savant palid, serios și cu plete, tare îndrăgostit de entomologiē și cam îndrăgostit și de slujitoarea de la han, căci așa este gustul savanților. De altfel, pentru mine un savant îndrăgostit reprezintă o problemă. Cum se comportă pasiunea, cu tresăririle ei, cu mîniile, cu gelozia și cu timpul pe care-l pierde, în mijlocul calmei înlănțuiri de studii exacte, de experiențe reci și de observații migăloase care compun viața unui savant ? Îți închipui, de pildă, cam cum putea să fie îndrăgostit doctul savant Huxham ³⁹³, care în frumosul lui tratat *De aere et morbis epidemicis* a însemnat în fiecare lună de la 1724 la 1746 cantitățile de apă de ploaie căzute la Plymouth timp de douăzeci și doi de ani la rînd ?

Ți-l închipui pe Romeo cu ochii la microscop, numărînd cele șaptesprezece mii de fațete ale ochiului unei muște ; pe Don Juan, cu șorț în față, analizînd paratartratul de antimoniu și paratetravinatul de potasiu și pe Othello, plecat asupra unei lentile de maximă mărire, căutînd gaioanele și gomfoneme ³⁹⁴ în făina fosilă a chinezilor ?

Oricum ar fi, în ciuda unei teorii contrarii, entomologul meu era îndrăgostit. Cîteodată stam de vorbă, discuta franțuzește mai bine decît maiorul, și avea un sistem de organizare a lumii destul de bun ; n-avea însă nici un gologan.

Îmi plac sistemele, deși nu cred în ele. Descartes ³⁹⁵ visează, Huyghens ³⁹⁶ modifică visele lui Descartes, Mariotte ³⁹⁷ modifică modificările lui Huyghens. Acolo unde Descartes vede stele, Huyghens vede globule și Mariotte ace. Ce e dovedit din toate acestea ? Nimic altceva decît micimea omului și măreția lui Dumnezeu.

E ceva.

La urma urmelor, îți zic, îmi plac sistemele. Ele sînt treptele cu ajutorul cărora urci la adevăr.

Uneori tînărul meu savant venea să bea o sticlă de bere la ora prînzului ; luam un ziar, mă așezam la glaful unei ferestre, și-l observam. Prînzurile la ore fixe de la hotelul Victoria erau cu lume tare amestecată și care nu se prea potrivea, așa cum face întotdeauna întîmplarea cînd juxtapune. În capul masei era o cucoană englezoaică destul de în vîrstă cu trei copii drăguți. Mai mult o însoțitoare decît o doică ; mai mult o mătușă decît o mamă. Tare i-am mai compătimit pe bieții copii. Mîna cucoanei era o rezervă de palme. Maiorul cina cîteodată alături de cucoană ca să-și facă poftă de mîncare. Stătea de vorbă cu un avocat pari-

zian în vacanță, ce se ducea la Baden³⁹⁸, pentru că, zicea el, *trebuie să te duci, că toată lumea se duce*. Lângă avocat se așeza un gentilom distins și demn, cu părul alb, mai mult decât octogenar, cu acel aer liniștit pe care ți-l dă apropierea mormântului care cita lbucuros versuri din Horațiu. Cum nu avea dinți, cuvântul *mors* * își schimba pronunția în *mox* **, ceea ce în gura bătrânelului căpăta un sens melancolic.

În fața bătrânelului se așeza un domn care făcea versuri în franțuzește și care, într-o bună zi, după ce băuse, le-a citit vecinilor lui, un ditiramb în versuri libere despre Olanda, vorbind pompos de cuvântările ce ies din mare. Cuvântări în mare ! Din partea mea îți mărturisesc, eu n-aș fi găsit decât scrumbii.

În completarea grupului, doi negustori alsacieni grași, îmboğațiți de contrabanda cu piei de nevăstuică, astăzi electori și jurați, își fumau pipele povestindu-și unul altuia istorioare, mereu aceleași. Când le terminau, le luau iar de la cap. Cum, invariabil, uitau numele personajelor de care vorbeau, unul zicea *dl. Cutare* și celălalt *dl. Cutăriță*. Se înțelegeau de minune.

Făcătorul de versuri, — poetul, dacă vrei — era șmecherul clasic, filozof, constituțional, ironic și voltairian, căruia îi plăcea să *sape*, cum zicea el, *prejudecățile*, adică să insulte, repetând întruna banalități împotriva ideilor perimate, multe dintre ele grave, misterioase și sfinte pe care oamenii le respectă. Îi plăcea să *dea*, era expresia lui, *lovituri vajnice de lance în greșelile omenești* ; și, deși nu ajungea niciodată să atace adevăratele mori de vânt ale veacului, în momentele de veselie își zicea singur *don Quichotte*. Eu îi ziceam *don Quichotte*³⁹⁹.

Uneori, poetul și avocatul, deși făcuți să se înțeleagă, se certau. Poetul, ca să-i întregesc portretul, era o inteligență neînțeleasă, o minte năucă, unul dintre împiedicații care bolborosesc vorbind și zmîngălesc scriind. Avocatul îl zdrobea cu superioritatea lui. Câteodată poetul o lua razna și-l supăra pe celălalt. Atunci avocatul, incindat, vorbea timp de două ceasuri, cu o elocință clară, limpede, curgătoare, transparentă, de nesecat, așa cum vorbește robinetul de la cișmea când o ia razna.

Entomologul, la rîndul lui, era spiritual și se distra zdrobindu-l pe avocat. Vorbea serios și bine, se lăsa admirat de ceilalți, și se uita din când în când pe furiș să vadă dacă frumoasa lui leliță îl asculta.

* moarte (lb. latină).

** îndată (lb. latină).

Într-o zi perorase foarte sigur de el despre virtute, resemnare și renunțare ; nu mîncase însă nimic. Or, filozofia este o cină săracă, dacă n-ai nimic de pus în gură. L-am invitat la cină ; deși i-ar fi fost greu să ghicească, după cele două-trei cuvinte pe care le rostisem, din ce țară eram, a binevoit să accepte. Am stat de vorbă, s-a împrietenit cu mine și am făcut împreună cîteva excursii în Insula Șobolanilor și pe malul drept al Rinului. Luntrașul era plătit de mine.

Într-o seară, pe cînd ne întorceam de la Turnul lui Hatto, l-am rugat să ia masa cu mine. Maiorul era la masă. Doctul meu tovarăș luase cu el din insulă un scarabeu frumos cu plătoșă de azur și, tot arătîndu-mi-l îmi zise : *Nimic nu-i mai frumos decît un gîndac albastru*. Maiorul nu se putu opri să-l întrerupă : *Drace, domnule, suduielile sînt bune cîteodată ca să împingi soldații și caii, nu văd însă ce au frumos în ele* ⁴⁰⁰.

Astea sînt toate aventurile mele la Bingen. În rest, deși orașul nu este mare, este un loc în care-ți ușurezi din belșug punga, de la comisionar la luntraș, de la luntraș la ghid, de la ghid la slujitoare, de la slujitoare la rîndaș, o cascadă de băcășișuri pe care ți-am mai descris-o odată, la capătul căreia punga amărîtului călător este desființată, plată și goală.

Apropo, de la Bacharach am ieșit din taleri, groși de argint și pfenigi și am intrat în fiorini și creițari. O încurcătură și mai și. Iată cam cum decurge dialogul cu negustorii dacă îți faci curaj să intri într-o prăvălie : — Cît costă asta ? Negustorul răspunde : Un fiorin și cincizeci și trei de creițari, domnule — Explică, te rog, mai limpede. — Adică un taler și doi groși și optsprezece pfenigi prusaci, domnule. — Iartă-mă, da' tot nu înțeleg. Și în bani francezi ? — Domnule, un fiorin face doi franci, trei gologani și o centimă ; un taler prusac face trei franci trei sferturi, un groș de argint face doi gologani și jumătate ; un creițar face trei sferturi dintr-un gologan ; un pfenig face trei sferturi dintr-o para. — I-am răspuns atunci ca don César pe care-l știi : *E foarte clar, și-mi deschid punga la întîmplare, avînd încredere în străvechea cinste a ubienilor de care vorbește Tacit* ⁴⁰¹. *Ara ubiorum* *.

Treaba devine și mai tenebroasă cînd se complică cu pronunția. *Kreutzer* se pronunță în Hessa *creusse*, în Baden *criche* și în Elveția *cruche* ⁴⁰².

* Altarul ubienilor !

MAIENȚA

Maiența, septembrie

Maiența și Frankfurt, ca Versailles-ul și Parisul, fac acum un singur oraș. În evul mediu, erau opt leghe între cele două cetăți, adică două zile ; astăzi le despart, sau mai bine zis, le apropie, cinci sferturi de ceas. Între orașul imperial și cel electoral, civilizația noastră a aruncat trăsătura de unire ce se cheamă cale ferată. Cale ferată încântătoare, ce merge de-a lungul Main-ului câteodată, care străbate o cîmpie verde, întinsă și bogată, fără viaducte, tunele, debleuri și rambleuri, numai cu simple traverse de lemn sub șine ; cale ferată pe care merii o umbresc părintește ca pe o cărare de sat ; fără șanțuri și fără garduri, e lăsată în voia saturniană a copiilor nemți și de-a lungul căreia pare că o mînă nevăzută îți înfățișează livezile, grădinile și ogoarele cultivate, ți le ia înapoi ca să le cufunde de-a valma în fundalul peisajului, ca pe niște stofe disprețuite de un cumpărător.

Frankfurt și Maiența sînt, ca și Liège, orașe minunate nimicite de bunul gust. Nu știu ce proprietate corosivă au arhitectura asta ștearsă, coloanele de stuc, bisericile-teatre și palatele-cîrciumioare, însă este sigur că toate aceste biete orașe vechi se tolesc și se dizolvă cu repeziciune în grămezi groaznice de case albe. Speram să văd la Maiența, Martinsburgul, reședință feudală a electorilor-arhiepiscopi pînă în veacul al XVII-lea ; francezii au făcut din el un spital, cei din Hessa l-au ras de pe fața pămîntului ca să mărească portul liber. Cît despre hotelul negustorilor, construit în anul 1317 de faimoasa ligă a celor o sută de orașe⁴⁰³, splendid decorat cu statuile de piatră ale celor șapte electori, cu blazoanele lor, avînd dedesubt două figuri colosale ce țineau stema imperiului, a fost dărîmat ca să se facă o piață. Mă gîndeam să trag vizavi, la hotelul Trei-Coroane, deschis încă din anul 1360 familia Cleemann, cu siguranță cel mai vechi hotel din Europa ; mă așteptam la unul din acele hoteluri ca cele descrise de cavalerul de Gramont⁴⁰⁴, cu un cămin uriaș, o sală mare cu stîlpi și cu grinzi, ai cărei pereți sînt vitralii bătute în plumb, avînd afară bîrna de urcat pe catîri. Nici măcar n-am intrat. Vechiul han Cleemann este în prezent un fel de fals hotel Maurice⁴⁰⁵, cu rozace de stuc pe tavan iar la ferestre cu luxul de draperii și lipsa de perdele ce caracterizează hotelurile nemțești.

Într-o zi Maiența va face cu casa *Bona Monte* și cu casa *Zum Jungen* ceea ce s-a făcut la Paris cu venerabilul lăcaș al stîlpului din hale. Pentru a-l înlocui, cu vreo fațadă urîță ornată cu vreun bust urît, va distruge acoperișul părintesc al lui Johannes Gensfleisch, gentilom de cameră al electorului Adolf de Nassau, pe care posteritatea îl va cunoaște sub numele de *Gutenberg*⁴⁰⁶, așa cum cunoaște sub numele de Molière, pe Jean-Baptiste Poquelin, valetul de cameră al regelui Ludovic al XIV-lea.

Și totuși vechile biserici mai apără tot ceea ce le înconjoară; Maiența trebuie căutată în jurul catedralei ei, așa cum Frankfurtul trebuie căutat în jurul bisericii-colegiu.

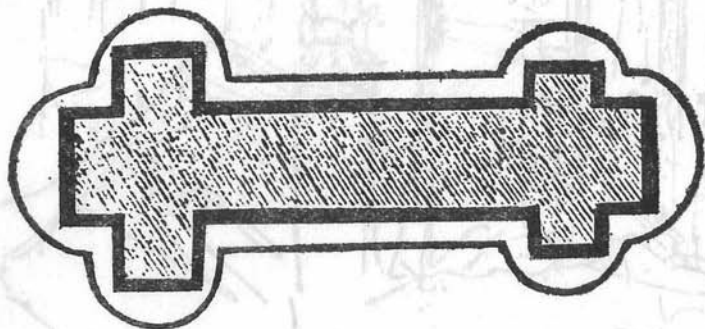
Colonia este o cetate gotică întirziată în epoca romanică, Frankfurt și Maiența sînt două orașe gotice deja cufundate în Renaștere și chiar, cu multe aspecte în stilul rococo și chinez. Din această cauză, și Maiența și Frankfurt au un aer de orașe flamande care le deosebește și le izolează printre orașele de pe Rin.

La Colonia se simte că austerii constructori ai Domului, meșterul Gérard, meșterul Arnold și meșterul Jean, au cuprins mult timp cu suflarea lor întregul oraș. Pare că aceste trei mari umbre au vegheat timp de patru veacuri asupra Coloniei, apărînd biserica lui Plectrude, biserica lui Annon, mormîntul Theophaniei și camera de aur a celor unsprezece mii de fecioare, barînd calea falsului gust, de-abia tolerînd imaginația aproape clasică a Renașterii, păstrînd puritatea ogivelor și arhivoltelor, plivind cicoarea lui Ludovic al XV-lea de peste tot pe unde se aciuiseră, menținînd, toate pinioanele profilate și hotelurile severe din secolul al XIV-lea cu vioiciunea profilurilor și muchiilor lor, și cei trei s-au retras, ca leul în fața măgarului, doar în fața artei năroade și abominabile a arhitecților parizieni ai imperiului și ai Restaurației. La Maiența și la Frankfurt, arhitectura Rubens, cu linia rotundă și puternică, capriciul flamand bogat, stufoasa și încălțita vegetație a grilajelor de fier încărcate de flori și animale, varietatea inepuizabilă a ungherelor și a turnulețelor, culoarea, fenomenul, conturul durduiliu, pîntecos, opulent, mai mult sănătos decît frumos, mascaronul⁴⁰⁷, tritonul, naiada, delfinul șiroid de apă, întreaga sculptură păgînă, cărnoasă și robustă, ornamentația enormă, hiperbolică și exorbitantă, prostul gust magnific au năvălit în oraș de la începutul veacului al XVII-lea și au umplut cu panase și ghirlande, conform poeticei lor fantastice, vechea și grava zidărie germană. Peste tot vezi numai fațade decorate cu scene cu personaje, lucrate în negativ; frontoane complicate cu urne cu flăcări, grenade, conuri de brad, stele

votive, ornamente rocaille * generînd profiluri piramidal solzoase, și pinioane în volută cu trei ciocane ca peruca de ceremonie a lui Ludovic al XIV-lea.

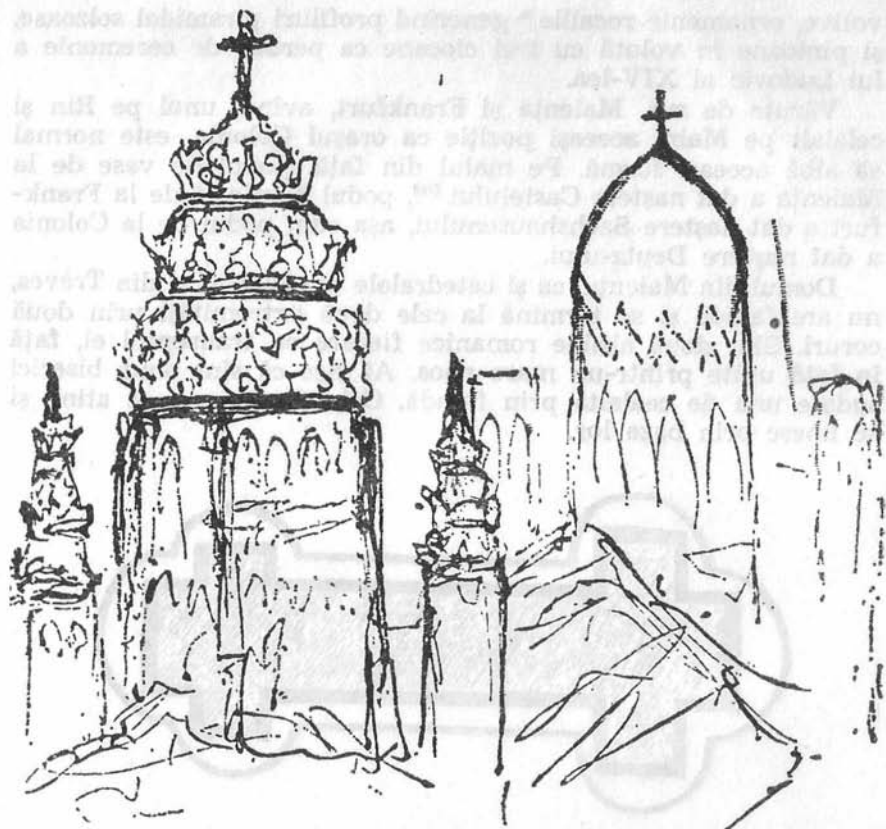
Văzute de sus, Maiența și Frankfurt, avînd, unul pe Rin și celălalt pe Main, aceeași poziție ca orașul Colonia, este normal să aibă aceeași formă. Pe malul din față, podul de vase de la Maiența a dat naștere Castelului ⁴⁰⁸, podul de piatră de la Frankfurt a dat naștere Sachshausenului, așa cum podul de la Colonia a dat naștere Deutz-ului.

Domul din Maiența, ca și catedralele din Worms și din Trêves, nu are fațadă și se termină la cele două extremități prin două coruri. Sînt două abside romanice fiecare cu transeptul ei, față în față unite printr-un mare naos. Ai zice că sînt două biserici sudate una de cealaltă prin fațadă. Cele două cruci se ating și se unesc prin baza lor.

Această așezare simetrică face ca la partea de sus să apară șase campanile *, adică pe fiecare absidă o clopotniță mare între două turnulețe, ca un preot între diacon și subdiacon, simbolism pe care-l reproduce, cum ți-am mai spus-o odată, rozasa mare a catedralelor noastre între cele două ogive ale ei.

Cele două abside din unirea cărora este alcătuită catedrala din Maiența, sînt din două epoci diferite și, deși aproape identice ca formă, cu aproape aceleași dimensiuni, prezintă ca edificii un contrast complet și izbitor. Prima și cea mai mică datează din veacul al X-lea. Începută în anul 978, a fost terminată în anul 1009. Cea de-a doua, a cărei clopotniță mare are o înălțime de două sute de picioare, a fost începută puțin după aceea, a fost însă incendiată în anul 1190 și de atunci fiecare veac i-a mai adăugat ceva. Acum o sută de ani, gustul care domnea pe atunci a năpădit în dom ; toată flora arhitecturii Pompadour și-a ames-

tecat excrescențele de piatră, zorzoanele și ramurile de dante-
lărie bizantină, cu romburile lombarde și cu bolțile în plin
cintru * saxone, și astăzi această vegetație bizară și caraghioasă
acoperă vechea absidă. Clopotnița mare, con lat, robust, amplu
la bază, superb încărcată cu trei diademe înflorate, ale căror
diametre descresc de la bază spre vîrf, cioplită peste tot în
suprafețe curbe și fațete, pare mai degrabă construită cu nes-
temate decît cu pietre. Pe celălalt turn mare din fața ei, grav,
simplu, bizantin și gotic, zidarii moderni au înălțat, probabil
din economie, tot o cupolă ascuțită ce se sprijină la bază pe un
cerc de pinioane ascuțite ce seamănă cu coroana de fier a
regilor lombarzi ; cupola este de zinc, complet despuiată, nepo-
leită și fără ornamente, cu un profil ușor umflat ce amintește
vechea mitră pontificală din timpurile primitive. S-ar zice că

este tiara severă a lui Grigore al VII-lea⁴⁰⁹ uitându-se la tiara splendidă a lui Bonifaciu al VIII-lea⁴¹⁰. Idee profundă, gravă, construită și sculptată de cei doi mari arhitecți, timpul și întîmplarea.

Tot acest venerabil ansamblu este zugrăvit în roz ; totul, de sus pînă jos, cele două abside, naosul cel mare și cele șase clopotnițe. Treabă făcută cu căutări și cu gust. Clopotniței bizantine i-a fost hărăzit rozul palid, cel viu clopotniței Pompadour.

Ca și capela din Aix, catedrala din Maiența își are porțile de bronz împodobite cu capete de lei ; cele de la Aix-la-Chapelle sînt romane. Cînd am fost la Aix și am văzut aceste porți, ți-aduci aminte, ți-am povestit că am căutat zadarnic crăpătura pe care a făcut-o, se zice, diavolul, cu piciorul, cînd a plecat furios că înghițise un suflet de lup în loc de un suflet de burghez înstărit. Nici un fel de poveste de genul acesta nu-ți recomandă porțile domului din Maiența. Ele datează din veacul al XI-lea și au fost dăruite de arhiepiscopul Willigis bisericii Sfintei Fecioare, astăzi dărimată, de la care au fost luate pentru a fi înglobate în maiestuosul portal romanic al catedralei. Pe cele două canaturi de sus sînt înscrise cu caractere romane privilegiile acordate orașului în anul 1135 de arhiepiscopul Adalbert, cel de-al doilea elector al Coloniei. Dedesubt se află gravată pe un singur rînd această legendă mai veche :

WILLGVS REBPS EX METAL
STELIE VALVAS EFFECERAT PRIMVS

Dacă interiorul Maienței amintește orașele flamande, interiorul catedralei amintește bisericile belgiene. Naosul, capelele, cele două transepturi și cele două abside sînt fără vitralii, fără mistere, văruiute cu alb, de la pardoseală și pînă la boltă, însă somptuos mobilate. De pretutindeni se ivesc în fața ochilor fresce, tablouri, lemnărie frumos lucrată, coloane răsucite și aurite ; dar adevăratele giuvaeruri ale acestei imense clădiri sînt mormintele arhiepiscopilor-electori. Biserica este pardosită cu ele, altarele sînt făcute din ele, stîlpii se sprijină de ele, pereții sînt acoperiți cu ele ; sînt lespezi magnifice de marmură și piatră, uneori mai prețioase prin sculptura și lucrătura lor decît plăcile de aur ale templului lui Salomon. Am numărat în biserică, în sala de consiliu și în mănăstire, un mormînt din

veacul al VIII-lea, două din al XIII-lea, șase din al XIV-lea, șase din al XV-lea, unsprezece din al XVI-lea, opt din al XVII-lea și nouă din al XVIII-lea; cu totul patruzeci și trei de morminte. Și în numărul lor nu intră nici mormintele-altare, de care cu greu te poți apropia să le cercetezi, nici mormintele-pardoseală, întunecat și confuz mozaic al morții, ce se șterge pe zi ce trece sub picioarele celor ce vin și se duc.

De asemenea, am mai omis patru sau cinci morminte nesemnificative din veacul al XIX-lea.

Toate aceste morminte, cu excepția a cinci dintre ele, sînt ale unor arhiepiscopi. Pe cele treizeci și opt de cenotafe, împrăstiate fără ordine cronologică și ca la întîmplare sub o pădure de coloane bizantine cu capiteluri enigmatice, se desfășoară arta a șase veacuri, își înmulțește și-si încrucișează ramurile, din care cad ca un îndoit fruct, istoria gîndirii și istoria faptelor. Colo, Lichtenstein, Hompurg, Gemmingen, Heufestein, Brandenburg, Steinburg, Ingelheim, Dalberg, Eltz, Stadion, Weinsberg, Ostein, Leyen, Hennenberg, Tur-și Taxis, aproape toate numele mari ale Germaniei renane apar în acea lumină sumbră pe care o răspîndesc mormintele în întunecimea bisericilor. Toate fanteziile epocilor, artistului și muribundului se contopesc în aceste epitafe. Mausoleele din veacul al XVIII-lea se întredeschid și lasă să se vadă scheletele lor ducînd între degetele descărnate mitrele arhiepiscopilor și pălăriile electorilor. Arhiepiscopii contemporani cu Richelieu și cu Ludovic al XIV-lea visează, culcați pe sarcofagele lor, sprijiniți într-un cot. Arabescurile Renașterii își agață volutele și își cocoată himerele în frunzișul delicat din veacul al XV-lea, lăsînd să se întrevadă pe sub mii de complicații ferme-cătoare, statuete, distihuri latine și blazoane colorate. Nume severe, *Mathias Burhecq*, *Conradus Rheingraf* (Conrad, conte al Rinului) se înscriu între călugărul cu tonsură ce reprezintă clerul și oșteanul cu coif ușor ce reprezintă noblețea, sub ogiva pură cu triunghi echilateral din veacul al XIV-lea; iar pe placa pictată și aurită din veacul al XIII-lea, arhiepiscopi uriași cu monștri apocaliptici la picioare, încoronează cu mîinile lor regi și împărați mai mici ca ei. Cu ținuta aceasta măreață te privesc țință cu ochii lor de mumie egipteană, Siegfried, care a încoronat doi împărați, pe Henric de Turingia și pe Wilhelm de Olanda ⁴¹¹, Peter Aspeld, care a încoronat doi împărați și un rege, pe Ludovic de Bavaria, pe Henric al VII-lea și pe Ioan al Boemiei ⁴¹². Ste-mele, mantiile heraldice, mitra, coroana, pălăria electorală, pălăria de cardinal, sceptrele, spadele, cîrjele sînt din belșug, se adună și se grămădesc pe aceste monumente, străduindu-se să recom-

pună, în fața ochilor trecătorului, marea și formidabila figură ce se afla în fruntea celor nouă electori ai imperiului germanic, arhiepiscopul de Maiența. Haos, pe jumătate cufundat în umbră, de urme auguste sau ilustre, embleme venerabile sau de temut, din care acești principii puternici voiau să facă să țîșnească ideea de măreție și din care nu mai iese decît ideea de neant.

Un lucru trebuie observat, lucru ce dovedește cît de mult a fost revoluția franceză un fapt providențial, ca o rezultată necesară, algebrică ca să zic așa, a întregului ansamblu vechi european : tot ceea ce revoluția a distrus a rămas distrus pentru totdeauna. A venit la ceasul dat, ca un pădurar grăbit să-și săvîrșească munca, să doboare în grabă și de-a valma toți bătrînii copaci tainic însemnați de Domnul. Simți, așa cum cred că ți-am mai spus-o odată, că purta în ea acel *quid divinum* *. Nimic din ce a doborât nu s-a mai ridicat, nimic din ceea ce a condamnat n-a mai supraviețuit, nimic din ceea ce a desfăcut nu s-a mai făcut la loc. De remarcat că viața statelor nu este suspendată de același fir ca viețile oamenilor. Nu este de ajuns să lovești un imperiu pentru a-l doborî, nu ucizi orașe și regate decît atunci cînd ele trebuie să moară. Revoluția franceză a atins Veneția și Veneția a căzut ; a atins imperiul germanic și imperiul germanic a căzut ; a atins electorii și electorii au dispărut. În același an, anul-prăpastie, s-a prăbușit regele Franței, om aproape Dumnezeu, și arhiepiscopul de Maiența, preot aproape rege.

Revoluția nici n-a exterminat și nici n-a distrus Roma, pentru că Roma nu are temelii, ci rădăcini ; rădăcini care cresc fără încetare în umbră sub Roma și sub toate națiunile, care străbat și pătrund întregul glob dintr-o parte într-alta, și pe care le vezi în prezent apărînd din nou în China și în Japonia, de cealaltă parte a pămîntului.

Wilhelm de Hagen, grefier al orașului, un fel de Jean de Troyes al Coloniei ⁴¹³, povestește în anul 1270 în Mica Cronică manuscrisă, distrusă din nefericire în timpul ocupației franceze, și din care nu au mai rămas decît cîteva foi desperecheate la Darmstadt, că în anul 1247, sub domnia chiar a acestui arhiepiscop de Maiența, Siegfried, ce are în catedrală un formidabil mormînt, un bătrîn astrolog, pe nume Mabusius, a fost condamnat la ștreang ca vrăjitor și ghicitor și dus să moară în spînzurătoarea de piatră de la Lorchhausen, la granița arhiepiscopatului de Maiența, față în față cu o altă spînzurătoare ce marca hotarul contelui palatin. Ajuns acolo, cum astrologul refuza crucea și se încăpățîna să-și zică profet, călugărul care-l însoțea îl întrebă în derîdere în ce an se vor sfîrși arhiepiscopii de Maiența. Bătrînul rugă să i se dezlege mîna dreaptă, ceea ce

se făcu ; apoi adună de jos un cui căzut de la spînzurătoare și, după ce visă o clipă, săpă cu acest cui pe spînzurătorea din fața Maienței, această poligramă ciudată : după care se dădu

pe mîna călăului, în timp ce cei din jurul lui rîdeau de nebunia și de enigma lui. Astăzi, apropiind între ele cele trei numere misterioase scrise de bătrîn, găsești o cifră formidabilă : nouăzeci și trei ⁴¹⁴.

Și este de reținut că spînzurătorea aceasta amenințătoare, care încă din veacul al XIII-lea purta pe soclul ei sinistru data căderii imperiilor, purta în același timp și propria ei condamnare și data propriei ei prăbușiri. Spînzurătorea făcea parte din vechea putere. Revoluția franceză n-a respectat dăinuirea spînzurătorilor, cum n-a respectat nici dăinuirea dinastiilor. Cum nimic nu mai e de marmură, nimic nu mai e nici din piatră. În veacul al XIX-lea, eșafodul și-a pierdut și el din maiestate și măreție ; este de brad, ca și tronurile.

Ca și Aix-la-Chapelle, Maiența a avut și un episcop, unul singur, numit de Napoleon, un păstor demn și respectabil, se zice, care a păstorit între anii 1802 și 1818 și care este îngropat, ca și ceilalți, în ceea ce a fost catedrala lui. Trebuie totuși să recunoaștem că, față de maiestuosul neant al electorilor arhiepiscopali de Maiența, neantul D-lui Louis Colmar, episcop al departamentului Mont-Tonnere, e tare sărăcăcios și tare mic în mormîntul său ogival în stilul trubadur, care ar fi un minunat model de pendulă gotică pentru burghezii bogați de pe strada Saint-Denis, dacă el ar fi adăpostit un cadran și nu un episcop. De altfel, cum ți-am mai spus, plătîndul episcop, care nu a fost mare decît pentru că era rezultatul revoluției, l-a ucis pe arhiepiscopul suveran. De la Dl. Louis Colmar încoace, la Maiența, care este astăzi capitala Hessei renane, nu a mai fost decît un singur episcop.

Am mai găsit aici și un cuplu de episcopi neprihăniți, frați, îngropați unul în fața celuilalt, după ce au domnit asupra ace-

luiși popor și au păstorit aceleași suflete, unul în anul 1390, celălalt în anul 1419. Ioan și Adolf de Nassau se privesc în naosul de la Maiența cum se privesc Adolf și Anton de Schauenburg în corul din Colonia ⁴¹⁵.

Ți-am spus că unul dintre cele patruzeci și trei de morminte este din veacul al VIII-lea. Acest monument, care nu este al vreunui arhiepiscop, este cel pe care l-am căutat primul și la care m-am oprit cel mai mult, căci face pereche în mintea mea cu mormîntul cel mare de la Aix-la-Chapelle. Este mormîntul Fastradei, soția lui Carol cel Mare. El este o simplă placă de marmură albă, astăzi încastrată într-un zid. Am descifrat pe ea acest epitaf, înscris cu litere romane cu abrevieri bizantine :

FASTRADANA PIA CAROLI CONIVX VOCITATA
CHRISTO DILECTA IACET HOC SVB MARMORE TECTA
ANNO SEPTENGENTESIMO NONAGESIMO QVARTO*.

Vin apoi trei versuri misterioase :

QVEM I NVMERVM METRO CLAVDERE MVSA NEGAT
REX PIE QVE GESST VIRGO LICET HIC CINEREC SIT
SPIRITVS HAERES SIT PIRIAE QVAE TRISTIA NEBCIT**

și dedesubt mileniul în cifre arabe :

Într-adevăr, în anul 794 Fastrada, depusă mai întâi în biserica Saint-Alban ⁴¹⁶, a dormit sub această lespede. La o mie de ani după aceea, căci istoria adaugă uneori lucrurilor mărețe o cumplită precizie geometrică, în anul 1794, tovarășa lui Carol cel Mare s-a trezit. Orașul ei, Maiența a fost bombardat, biserica ei,

* Fastrada cea evlavioasă, numită soția lui Carol
Preaiubită de Christos, zace acoperită sub această marmură
În anul șapte sute nouăzeci și patru.

** Ritmul pe care muza refuză să-l închidă într-un metru,
Regele pe care l-a purtat în sîn cu evlavie fecioara, îngăduie să se
prefacă aci în cenușă
Spiritul moștenitor să fie sprijin patriei care nu cunoaște ce este
tristețea.

Saint-Alban s-a năruit sub incendiu, mormîntul ei s-a deschis. Nu se ştie ce au devenit osemintele la acea vreme. Lespedea de pe mormînt a fost transportată în catedrală.

Acum, un biet slujitor elveţian bătrîn cu perucă plină de paie, îmbrăcat cu un fel de uniformă de invalid, spune trecătorilor povestea ei.

În afară de morminte, cadre cu statuete, tablouri cu volesti pe fond de aur, basoreliefuli la altare, fiecare dintre cele două abside are un mobilier special. Absida veche, cea din anul 978, împodobită cu două fermecătoare scări bizantine, se rotunţeşte în jurul unei magnifice cristelniţe din bronz din veacul al XIV-lea. Pe faţa exterioară a acestui mare bazin sînt sculptaţi cei doisprezece apostoli şi sfîntul Martin, protectorul bisericii. Capacul s-a sfărîmat în timpul bombardamentului. Pe timpul imperiului, epocă de gust, vasul gotic a fost acoperit cu un fel de tîgaie.

Cealaltă absidă, cea mai mare şi mai puţin veche, este ocupată şi, ca să zic aşa, umplută cu un cor mare din lemn de stejar înnegrit, lucrat meşteşugit, în care stilul frămîntat şi mînios al veacului al XVIII-lea se desfăşoară şi se revoltă împotriva liniei drepte cu atîta violenţă, încît aproape că atinge frumuseţea. Niciodată nu s-a pus în slujba prostului gust o daltă mai delicată, o fantezie mai puternică, o născocire mai felurită. Patru statui, Crescentius, primul episcop de Maienţa în anul 70, Bonifaciu, primul arhiepiscop în anul 755, Willigis, primul elector în anul 1011 şi Bardo, întemeietorul domului în anul 1050, stau gravi în picioare în jurul corului, dominat, de deasupra baldachinului asiatic al arhiepiscopului, de grupul ecvestru al sfîntului Martin şi al săracului⁴¹⁷. La intrarea în cor se înalţă, cu toată pompa misterioasă de mare preot ebraic, Aaron, care-l reprezintă pe episcop ca interior, şi Melchisedec⁴¹⁸, care-l reprezenta ca exterior.

Arhiepiscopul de Maienţa, ca şi principii-episcopi de la Worms şi de la Liège, ca şi arhiepiscopii de la Colonia şi de la Trêves, ca şi papa, întruneau în persoana lor un dublu pontif. Erau în acelaşi timp şi Aaron şi Melchisedec.

Sala de consiliu care se învecinează cu corul este o sumbră şi splendidă hală romanică, repetă, cu minunata lemnărie Pompadour, antiteza dintre cele două clopotniţe. Aici, nimic altceva decît un perete mare gol, o pardoseală colbuită denivelată de morminte, un rest de vitraliu la o fereastră joasă, un timpan colorat închipuindu-l pe sfîntul Martin, nu ca un cavaler roman, ci ca episcop de Tours ; trei sculpturi mari din veacul al XVI-lea, *Răstignirea, Ieşirea din Mormînt şi Înălţarea* ; jur-împrejurul

sălii, o bancă de piatră pentru canonici și, în fund, pentru arhiepiscopul-președinte, un jilt larg, tot din piatră, amintind jiltul sever de marmură al primilor papi, păstrat la Notre-Dame-des-Doms din Avignon. Când ieși din sală, intri în mănăstire, o mănăstire din veacul al XIV-lea care a fost dintotdeauna un loc auster și care azi este lugubru. Pretutindeni sînt urmele bombardamentului din anul 1794. Ierburi înalte și umede, printre care mucegăiesc lespezile argintate de urmele reptilelor ; arcade-ogive cu geamurile sparte ; morminte crăpate de obuze ca și geamurile ; cavaleri de piatră înarmați pînă în dinți, cărora li s-au aruncat disprețuitor în față schijele de bombe, nemaiavind în locul figurii decît cicatrici ; zdrențe de femei bătrîne uscîndu-se pe o frînghie, scînduri bătute ca să cîrpească pe ici-colo zidurile de granit ; o singurătate mohorîtă, o deznădejde adîncă întretăiată de croncăniturile corbilor, așa arată astăzi mănăstirea episcopală din Maiența. Una din bazele unui contrafort, izbită de o ghiulea, a alunecat în întregime în alveola ei sub șoc, dar n-a căzut și se mai vede și astăzi ca o clapă de clavecin pe care apasă un deget nevăzut. Două-trei statui triste și cumplite, în picioare, într-un colț în ploaie și în vînt, privesc în tăcere pustietatea.

Sub galeriile mănăstirii se află un monument obscur, un basorelief din veacul al XIV-lea, căruia am căutat zadarnic să-i dezleg enigma. Pe de o parte sînt niște oameni înlănțuiți în toate atitudinile deznădejdii ; de cealaltă, un împărat însoțit de un episcop, înconjurat de o mulțime de personaje triumfătoare. O fi oare Barbarossa ? Ludovic de Bavaria ? O fi revolta din anul 1160 ? O fi războiul celor din Maiența împotriva celor din Frankfurt din anul 1332 ? N-o fi nimic din toate acestea ? — Nu știu. Am trecut mai departe.

Cînd să ies din galerie, am deslușit în umbră un cap de piatră ieșind pe jumătate din perete, încins cu o coroană ducală, ca regii din veacul al XI-lea. M-am uitat. Era un chip blînd și în același timp sever, unul dintre acele chipuri pline de frumusețea augustă pe care o dă feței omenеști obișnuința unei gîndiri înalte. Dedesubt, un trecător scrisese cu cărbunele un nume : FRAUENLOB. Mi-am amintit de acel Tasso din Maiența, atît de calomniat în timpul vieții lui, atît de venerat după moartea lui. Atunci cînd Heinrich Frauenlob⁴¹⁹ a murit, în anul 1318 cred, femeile din Maiența, care-și bătuseră joc de el și-l insultaseră, au vrut să-i poarte sicriul. Femeile și sicriul încărcat de flori și de coroane sînt cizelate pe lespede ceva mai jos decît capul. M-am uitat la capul nobil. Sculptorul i-a lăsat ochii deschiși. În această biserică plină de morminte, în mulțimea aceasta de prin-

cipi și de episcopi culcați pe lespezi, în mănăstirea adormită și moartă, n-a mai rămas în picioare decât poetul ce stă de veghe.

Piața târgului, care înconjoară catedrala pe două părți, este un ansamblu îmbelșugat, înflorit și distractiv. În mijloc se înalță o fântină frumoasă în trei unghiuri în stilul renașterii germane; mic poem fermecător care, dintr-o îngrămădire de steme, de mitre, de fluvii, naiade, cirje episcopale, cornuri ale abundenței, îngeri, delfini și sirene, fac un pedestal Fecioarei Maria. Pe una dintre fețe se citește acest pentametru :

ALBERTUS PRINCEPS. CIVIBUS IPSE SUIS *

care amintește, cu mai puțină bunăvoință, dedicația scrisă pe fântina ridicată de ultimul elector de Trêves lângă palatul lui, în orașul nou Coblenz : CLEMENS VINCE-LACS, ELECTOR, VICINIS SUIS. *Concetățenilor lui* sună constituțional. *Vecinilor lui* este încântător.

Fântina din Maiența a fost construită de Albert de Brandenburg, care a domnit pe la 1540 și căruia îi citisem epitaful în catedrală : *Albert, cardinal-preot la biserica Sfântul-Petru-în-Lanțuri, arhicancelar al sfântului imperiu, marchiz de Brandenburg, duce de Stettin și de Pomerania, elector.* A ridicat sau mai bine zis, a reconstruit această fântină în amintirea prosperității de pe vremea lui Carol Quintul și a captivității lui Francisc I, cum se constată din inscripția înviorată de curînd cu litere de aur :

DIVO KAROLO V CAESARE SEMP. AVG. POST VICTORIÃ
GALLICAM REGE IPSO AD TICINV SVPERATO AC CAPTO
TRIÛPHANTE FATALIQ RÛSTICOÛPER GERMNIA COSP.
RATIONE PROSTRATA ALBER. CARD. ET ARCHIEP. MOG
FONTE HÛNC VETVSTATE DIILAPSÛ AD CIVIÛ SVORVM
POSTERITATISQVE VSVM RESTITVI CVRAVIT **.

Văzută din înaltul cetățuii, Maiența prezintă șaisprezece vîrfuri spre care se întorc grațios tunurile Confederației germanice ;

* Principele Albert cel cu trup și suflet pentru cetățenii săi.

** Sub divinul Carol al V-lea, Cezarul întotdeauna august și după victoria reputată asupra francilor, biruit fiind de el regele însuși al acestora lângă Ticinum și luat în captivitate, iar după ce printr-un triumf care a fost fatal țărănilor, și după înfringerea puterii țărănești în Germania, cardinalul Albert și arhiepiscopul Mog. s-au îngrijit să restabilească această fântină năruită de ani pentru folosul cetățenilor săi și al posterității.

cele șase clopotnițe ale catedralei, două turnuri de pază militară, o fleșă din veacul al XII-lea, patru ornamente piramidale flamande pe acoperișuri, plus domul Carmelitelor ⁴²⁰ de pe strada Cassette, repetat de trei ori, ceea ce e mult. Pe po-vârnișul dealului încununat de fortăreață, un dom urît acoperă o biată biserică saxonă veche, cea mai tristă și cea mai umilită din lume, învecinată cu o încin-tătoare mănăstire gotică cu fe-restre flamboiante unde oștenii Kaiserului își adapă caii din sarcofagele romanice.

Frumusețea femeilor de pe țărmurile Rinului nu se dez-minte la Maiența, numai că fe-meile sînt în același timp cu-rioase și ca flamandele și ca alsacienele. Maiența este punc-tul de îmbinare între oglinda-iscoadă de la Anvers și tur-nulețul-iscoadă din Strasbourg.

Orașul, cît de alb ar fi, și-a păstrat în multe locuri înfăți-șarea lui onorabilă de cetate co-mercială a Hessei renane. Se mai poate încă citi pe uși PRO CELERI MERCATURAE EXPEDITIONE*. Peste vreo doi-trei ani vom citi: *Circulație accelerată*.

De altfel, o viață profundă, care iese din Rin, însuflețește acest oraș. Nu e mai puțin plină de catarge, mai puțin îngrămă-dită de baloturi, mai puțin zgomotoasă decît Colonia. Se umblă, se vorbește, se înghesuie, se tîrăște, se ajunge, se pleacă, se vinde, se cumpără, se țipă, se cîntă, se trăiește, în toate cartierele, în toate casele, în toate străzile. — Noaptea, imensul bîzîit tace și

* Pentru mai rapida transportare a mărfii.

nu se mai aude în Maiența decît murmurul Rinului și veșnicul zgomot al celor șaptesprezece mori de apă priponite de picioarele podului lui Carol cel Mare, înghițite de ape.

Orice ar fi făcut congresele sau, mai bine zis, din cauza a ceea ce au făcut congresele, vidul lăsat la Maiența de tripla dominație a romanilor, a arhiepiscopilor și a francezilor n-a fost umplut. Nimeni nu-i la el acasă. Marele duce de Hessa nu domnește decît cu numele. Pe fortăreața lui de la Cas se poate citi : **CURA CONFOEDERATIONIS CONDITUM***; și se pot vedea un soldat alb și unul albastru, adică Austria și Prusia, plimbîndu-se zi și noapte, cu arma în mînă, prin fața fortăreței de la Maiența. Și nici Prusia, nici Austria nu sînt nici ele la ele acasă ; se încurcă și se freacă una de alta. Desigur că nu este decît o stare provizorie. Chiar în zidul cetățuii se află o ruină pe jumătate intrată în zidul nou de apărare, — un fel de pedestal trunchiat ce se mai numește și acum *Piatra Vulturului*, Adlerstein. E mormîntul lui Drusus. Într-adevăr un vultur, un vultur imperial, formidabil și atotputernic, a stat acolo timp de o mie șase sute de ani, apoi a apus. În anul 1804 a apărut din nou, în anul 1814 și-a luat din nou zborul⁴²¹. — Astăzi, chiar în ceasul în care ne aflăm, Maiența întrevește în zare, dinspre Franța, un punct negru care crește și se apropie. Vulturul se întoarce.

Scrisoarea a XXIV-a

FRANKFURT PE MAIN

Maiența, septembrie

Eram într-o sîmbătă la Frankfurt. Încă de mult umblam la întîmplare și căutam vechiul meu Frankfurt într-un labirint de case noi foarte urîte și de grădini foarte frumoase, cînd am ajuns deodată la intrarea într-o stradă ciudată. Două rînduri lungi, paralele, de case înnegrite, întunecoase, înalte, sinistre, aproape la fel, avînd însă între ele acele ușoare diferențe care la lucrurile

* Construită prin grija Confederației.

ce se aseamănă caracterizează epocile frumoase ale arhitecturii ; între aceste rînduri de case, toate lipite și compacte, parcă strînse cu groază una lîngă alta, un drum îngust, întunecos, drept, ca tras cu șnurul ; nimic altceva decît uși fără nici un stil, avînd deasupra o rețea metalică ciudat împletită ; toate ușile închise, la parter numai ferestre cu obloane groase de fier ; toate obloanele închise ; la etajele de sus tot obloane, dar de lemn, întărite cam pretutindeni cu bare de fier ; o tăcere mohorîtă, nici un cîntec, nici o voce, nici o suflare ; cînd și cînd, zgomotul înăbușit de pași în interiorul caselor ; alături de uși cîte o feres-truică cu gratii pe jumătate întredeschisă lăsa să se vadă o alee întunecoasă ; pretutindeni colb, cenușă, pînze de păianjeni, dără-pănare măcinată de carii, mizerie mai mult simulată decît reală ; un aer de groază și de teamă răspîdit pe fațadele clădirilor ; unul sau poate doi trecători de pe stradă se uitau la mine cu un fel de neîncredere speriată ; la ferestrele de la primele etaje apăreau pe furiș fete frumoase, gătite, cu pielea negricioasă, cu profilul coroiat, sau bătrîne cu nas de cucuvaie, cu pieptănături nemaipomenite, nemișcate și palide în spatele geamurilor tul-buri ; în gangurile de la parter, grămezi de baloturi și de măr-furi ; mai degrabă fortărețe decît case, mai degrabă peșteri decît fortărețe, mai degrabă stafii decît trecători. Eram pe strada Evreilor într-o zi de sabbat.

Mai există încă la Frankfurt evrei și creștini ; creștini adevă-rați care îi disprețuiesc pe evrei, evrei adevărați care îi urăsc pe creștini. Cele două părți nu se pot suferi și fug una de alta. Civilizația noastră, care ține toate aceste idei în echilibru căutînd să elimine mînia, nu mai înțelege nimic din privirile de ură pe care și le aruncă niște necunoscuți unul altuia. Evreii din Frankfurt trăiesc în case lugubre, retrași în curțile din spate ca să se ferească de suflarea creștinilor. Acum doisprezece ani, strada Evreilor, reconstruită și lărgită puțin în anul 1662, mai avea încă la cele două capete uși de fier, întărite cu drugi și cu armături la exterior și la interior. La căderea nopții, cînd evreii se întorceau acasă, cele două porți se închideau. Erau zăvorîte pe dinafară ca pentru ciumași iar ei se baricadau înăuntru ca niște asediați.

Strada Evreilor nu e o stradă, este un oraș într-un oraș. Ieșind din Strada Evreilor, am găsit orașul vechi. Îmi făceam intrarea în Frankfurt.

Frankfurtul este orașul cariatidelor. N-am văzut nicăieri în altă parte hamali atît de uriași ca la Frankfurt. E cu neputință să pui marmura, piatra, bronzul și lemnul să fie lucrate, să geamă

și să urle cu un spirit născocitor mai bogat și cu o cruzime mai variată. Ori încotro te întorci, vezi biete chipuri din toate epocile, în toate stilurile, de ambele sexe, de toate vîrstele, toate fantasmagoriile, care se răsucesc și se vaită jalnic sub niște greutate-uri așe. Satiri cu coarne, nimfe cu grumazuri flamande, pitici, uriași, sfincși, balauri, îngeri, diavoli, o întreagă lume nefericită de ființe supranaturale, luată de vreun vrăjitor care a pescuit fără rușine în toate mitologiile deodată și care a fost închisă de el în învelișuri de piatră, înlănțuită aici sub antablamente, imposte și arhitrave, ținută în ziduri pînă la jumătatea trupurilor. Unii sprijină balcoane, alții turnulețe, cei mai împovărați case; alții înalță pe umerii lor un negru insolent de bronz înveșmîntat într-o robă de cositor aurit sau un uriaș împărat roman de piatră cu toată pompa costumului lui Ludovic al XIV-lea, cu peruca, mantia lui amplă, jilțul, estrada, credența pe care se află coroana, baldachinul cu falduri decupate și cu draperii bogate; sau altul, ansamblu colosal ce reprezintă o gravură de Audran ⁴²² reproducă în întregime în relief într-un monolit înalt de douăzeci de picioare. Aceste monumente prodigioase sînt firme de hanuri. Sub aceste poveri gigantice, cariatidele se îndoaie în toate atitudinile de minie, durere și oboseală. Unele pleacă capul, altele se întorc pe jumătate; unele își pun în șolduri mîinile crispate, sau își apasă pieptul gata să se spargă; Herculi disprețuitori care susțin pe un singur umăr o casă cu șase etaje, arătînd oamenilor pumnul; Vulcani triști și cocoșați ce se sprijină pe genunchi, sirene nefericite a căror coadă acoperită cu solzi e strivită între pietrele ancadramentului; himere exasperate care se mușcă furioase una pe alta; unele plîng, altele au un rîs amar, altele se strîmbă cumplit la trecători. Am observat că multe săli de circumi, ce răsună de ciocnitul paharelor, sînt așezate în suplombă pe cariatide. Se pare că a fost gustul vechilor burghezi liberi din Frankfurt de a fi serviți de statuile răbdătoare.

Coșmarul cel mai îngrozitor pe care-l poți avea la Frankfurt nu este nici invazia rușilor, nici năvala francezilor, nici războiul european traversînd țara, nici vechile războaie civile ce pot sfîșia din nou cele paisprezece cartiere ale orașului, nici tifosul, nici holera; ci trezirea, dezlănțuirea și răzbunarea cariatidelor.

Una dintre curiozitățile Frankfurtului, de care tare mi-e frică să nu dispară în curînd, este cartierul măcelarilor. El ocupă două străzi vechi. E cu neputință să vezi case mai vechi și mai înnegrite aplecîndu-se asupra unei splendide grămezi de carne proaspătă. Un aer de veselie lacomă este imprimat pe fațadele de ardezie sculptată, al căror parter pare să devore, ca o gură adîncă și larg deschisă, nenumărate sferturi de bou și de oi.

Măcelari însingerați și măcelărițe trandafirii stau grațios de vorbă sub ghirlandele de pulpe. Un pîrîu roșu, căruia două fîntîni țîsnitoare de-abia îi schimbă culoarea, curge și scoate aburi în mijlocul străzii. Pe cînd treceam eu, era plină de țipete înfiorătoare. Omorîtori de animale, cu chipuri de irozi neînduplecați, făceau un masacru de porci de lapte. Slujitoarele, cu coșuri în mînă, rîdeau în mijlocul tărăboiului. Există emoții ridicole pe care nu trebuie să lași să fie văzute; îți mărturisesc însă, că dacă aș fi știut ce să fac cu un biet porceluș de lapte pe care-l ducea un măcelar în fața mea, ținîndu-l de cele două picioare dinapoi, și care nu țipa neștiind ce-l așteaptă și neînțelegînd nimic, l-aș fi cumpărat și l-aș fi salvat. O fetiță drăguță de vreo patru ani, care se uita ca și mine cu compătimire, părea să mă încurajeze cu privirea. N-am făcut ce-mi spuneau ochii aceia fermecători, n-am ascultat de privirea dulce și am remușcări. — O firmă aurită, falnică și măreață, spînzurată de niște gratii, cea mai frumoasă și cea mai bogată, alcătuită din toate emblemele breslei măcelarilor, în frunte cu coroana imperială, domină și întregește acest magnific măcel demn de Parisul evului mediu și de care tare s-ar mai fi minunat Calatagirone în veacul al XV-lea și Rabelais⁴²³ în al XVI-lea.

De la măcelării dai într-o piață de mărime mijlocie, demnă de Flandra, care ar merita să fie celebrată și admirată, imediat după Piața-Veche din Bruxelles. Este o piață în formă de trapez, în jurul căreia se înalță toate stilurile și toate capriciile arhitecturii burgheze din vremea evului mediu și a Renașterii, reprezentate de case model în care, conform epocii și gustului, ornamentația a folosit totul cum nu se poate mai la locul potrivit. Ardezia și piatra, tabla și lemnul. Fiecare fațadă își are valoarea ei și participă în același timp la ansamblu și la armonia generală a pieții. La Frankfurt, ca și la Bruxelles, două sau trei case noi, cu un aspect cît se poate de prostesc, care au aerul a doi-trei imbecili într-o adunare de oameni spirituali, strică ansamblul pieței și pun în valoare frumusețea vechilor clădiri învecinate. O casă mizerabilă dar atrăgătoare din veacul al XV-lea, la ce-o fi folosit nu știu, alcătuită dintr-un naos de biserică și un turn de pază de primărie, umple cu silueta ei superbă și elegantă una din laturile trapezului. Către mijlocul pieței, în locuri la nime-reală, fără nici o simetrie, au răsărit, ca două tufişuri vii, două fîntîni, una din vremea Renașterii, cealaltă din veacul al XVIII-lea. La aceste fîntîni se întîlnesc și se înfruntă, printr-o întîmplare ciudată, fiecare în picioare în vîrfurile coloanei ei,

Minerva și Judita, femeia bărbătoasă homerică și femeia bărbătoasă biblică, una cu capul Meduzei, cealaltă cu capul lui Holofern⁴²⁴.

Judita frumoasă, trufașă, și încântătoare, înconjurată de patru renumite sirene, care suflă în trompete la picioarele ei, este fiica eroică a Renașterii. Nu mai este cu capul lui Holofern, pe care-l ținea în sus cu mâna stângă, ci cu sabia pe care o mai ține încă cu mâna dreaptă iar rochia ei, bătută de vânt, se ridică deasupra genunchiului de marmură și-i descoperă picioarele fine și cât se poate de frumoase.

Unii comentatori pretind că statuia reprezintă Justiția și că n-ar fi ținut în mână capul lui Holofern, ci o balanță. Nu-i cred deloc.

O justiție care ar ține balanța cu mâna stângă și spada cu mâna dreaptă ar fi o Injustiție. De altfel, Justiția n-are dreptul să fie nici atât de frumoasă, nici cu fustele atât de sumese.

În fața acestei figuri, se înalță, cu cadranul lor negru și cu cele cinci ferestre inegal de înalte, cele trei pinioane suprapuse ale Römer-ului⁴²⁵.

În Römer împărații erau aleși, iar în această piață erau proclamați.

Tot în această piață avea loc, și mai au încă loc, târgurile faimoase de la Frankfurt: târgul din septembrie, instituit în anul 1240 prin hrîsoavul lui Frederic al II-lea, și târgul de Paști fixat în anul 1330 de Ludovic de Bavaria. Târgurile au supraviețuit împăraților și imperiului.

Am intrat în Römer.

După ce am rătăcit, fără să întîlnesc pe nimeni, printr-o sală mare, joasă și strîmbă, cu bolți în ogivă, plină de barăcile târgului, apoi pe o scară lată cu rampă în stil Ludovic al XIII-lea avînd pe pereți tablouri fără rame, apoi printr-o mulțime de coridoare și trepte întunecoase, tot bătînd la toate ușile, am găsit în sfîrșit o slujitoare care la cuvîntul *Kaisersaal*, a luat o cheie dintr-un cui din bucătărie și m-a dus la sala împăraților.

Zîmbind, drăgălașa fată m-a dus mai întîi prin sala electorilor, care cred că astăzi slujește drept sală de ședințe înaltului senat al orașului Frankfurt. Aici electorii, sau delegații lor, îl alegeau între ei pe împăratul-rege al romanilor⁴²⁶. Pe un jîlt între cele două ferestre, prezida arhiepiscopul de Maiența. Apoi veneau în ordine, stînd în jurul unei mese imense acoperită cu piele roșcată, fiecare sub stema lui zugrăvită pe tavan, Trêves, Boemia și Saxa; la stînga lui, Colonia, Palatinatul⁴²⁷ Brandenburgul; în față, Brunswick și Bavaria. Trecătorul încearcă sim-

țămîntul pe care ți-l produc lucrurile simple care cuprind în ele lucrurile mari, atunci cînd vede și atinge pielea roșcată și colbuită de pe această masă la care se făceau împărații Germaniei. De altfel, în afară de masă, transportată într-o sală alăturată, sala electorilor se află astăzi în aceeași stare în care se afla și în veacul al XVII-lea. Cele nouă blazoane din tavan încadrînd o frescă proastă, draperii din damasc roșu, aplice, candelabre din aramă argintată reprezentînd Faimetele ⁴²⁸, o oglindă mare cu baghete răsucite, în fața căreia a fost pus ca să-i facă pereche, în secolul trecut, un portret al lui Iosif al II-lea, deasupra ușii, un medalion cu un portret al celui din urmă dintre nepoții lui Carol cel Mare, mort în anul 910, cînd tocmai trebuia să domnească, și căruia germanii îi zic *Copilul*. Nimic altceva. — Ansamblul este auster, serios, liniștit și te face mai mult să te gîndești decît să te uiți.

După sala electorilor am văzut sala împăraților.

În veacul al XIV-lea, negustorii lombarzi care au lăsat numele lor Rîmerului, și își aveau prăvăliile aici, au avut ideea să înconjoare sala cea mare cu nișe unde să-și poată etala mărfurile. Un arhitect, al cărui nume s-a pierdut, a măsurat conturul sălii și a construit patruzeci și cinci de nișe. În anul 1564, Maximilian al II-lea a fost ales împărat la Frankfurt și s-a arătat poporului din balconul acestei săli care, cu începere de la el, s-a numit Sala împăraților și a slujit la proclamarea lor. S-a hotărît atunci că ea trebuie decorată și prima idee care a venit a fost să se pună în nișele ce se desfășoară de jur-împrejurul sălii imperiale, portretele tuturor cezarilor germanici aleși și încoronați de la stingerea neamului lui Carol cel Mare, păstrîndu-se nișele vacante pentru viitorii cezari. Numai de la Conrad I din anul 911 și pînă la Ferdinand I în anul 1556 fuseseră încoronați la Aix-la-Chapelle treizeci și șase împărați. Adăugîndu-l pe noul rege al romanilor nu mai rămîneau pentru viitor decît opt nișe goale. Era tare puțin. Totuși se făcu așa, cu gîndul să se mărească sala cînd va fi nevoie. Nișele s-au umplut treptat, cam cu patru împărați pe secol. În anul 1764, cînd Iosif al II-lea s-a urcat pe tronul imperial sacru, nu mai rămăsese decît un loc gol. S-a emis atunci foarte serios ideea să se prelungească Kaisersaal-ul și să se adauge nișe noi la cele vechi, construite cu cinci veacuri înainte de arhitectul negustorilor lombarzi. Dar, în anul 1794, Francisc al II-lea, cel de-al patruzeci și cincilea rege al romanilor, a ocupat cea de-a patruzeci și cincea nișă. Era ultima, și el a fost cel din urmă împărat. Cînd sala a fost plină, imperiul germanic s-a năruit ⁴²⁹.

Arhitectul necunoscut care a aranjat asta era destinul ; sala misterioasă cu patruzeci și cinci de celule, este însăși istoria Germaniei care, după stingerea neamului lui Carol cel Mare, nu avea să mai cuprindă decât patruzeci și cinci de împărați.

Într-adevăr, în sala lungă, mare, rece, aproape în întuneric, avînd într-un colț mobile vechi înghesuie, printre care am văzut și masa de piele a electorilor, de-abia luminată la capătul de răsărit de cele cinci ferestre de înălțime inegală așezate în piramidă după forma pinionului de afară, între cei patru pereți înalți încărcăți cu fresce șterse, sub o boltă de lemn cu nervuri odinioară aurite, singuri într-un fel de penumbră care seamănă cu începutul uitării, cu toții, pictați grosolan ca busturi de bronz, ale căror pedestale poartă cele două date care deschid și închid orice domnie, unii avînd pe cap lauri ca cezarii romani, alții florile de fier ale diademei germanice, stau acolo și se uită în tăcere unul la altul, fiecare în ogiva lui întunecoasă, cei trei Conrad, cei șapte Henric, patru Otto, singurul Lothar, patru Frederic, un Filip, doi Rudolf, un Adolf, doi Albert, un Ludovic, patru Carol, un Wenceslas, un Robert, un Sigismund, doi Maximilian, trei Ferdinand, un Mathias, doi Leopold, doi Iosif, doi Francisc, cele patruzeci și cinci de fantome care, timp de nouă veacuri, de la 911 la 1806, au străbătut istoria lumii, cu sabia Sfîntului Petru într-o mînă și cu globul lui Carol cel Mare în cealaltă.

La capătul opus celor cinci ferestre, lîngă boltă, se înnegrește și se cojește o pictură mediocră ce reprezintă judecata lui Solomon.

După ce electorii îl alegeau în sfîrșit pe împărat, senatul din Frankfurt se întrunea în această sală ; burghezii împărțiți în paisprezece secțiuni, conform celor paisprezece cartiere ale orașului, se adunau afară în piață. Atunci cele cinci ferestre ale Kaisersaal-ului se deschideau în fața poporului. Fereastra cea mare, cea din mijloc, era acoperită cu un baldachin și rămînea goală. La fereastra mijlocie din dreapta, împodobită cu un balcon de fier înnegrit, dar la care am observat roata Maientei, apărea împăratul, singur, în veșmînt bogat, cu coroana pe cap. Avea la dreapta, adunați la fereastra cea mică, pe cei trei electori-arhiepiscopi de Maienta, de Trêves și de Colonia. La celelalte două ferestre, la stînga de marea fereastră goală, stăteau, în cea mijlocie, electorii de Boemia, Bavaria și palatinul Rinului ; în cea mică, cei de Saxa, Brunswick și Brandenburg. În piață, în fața Römerului, în mijlocul unui pătrat

mare gol înconjurat de gârzi, se afla o grămadă de ovăz, o urnă plină cu bani de aur și de argint, o masă cu un lighean de argint și o cană de argint aurit și o altă masă cu un bou mare fript întreg. În clipa în care apărea împăratul, izbucneau trompetele și cimbalele, și marele mareșal al sfântului imperiu, marele cancelar, marele paharnic, marele vistiernic și marele spătar intrau cu alaiul în piață. În mijlocul aclamațiilor și fanfarelor, marele mareșal călare se suia pe grămada de ovăz pînă la chinga șeii și umplea o măsură de argint cu ovăz; marele cancelar lua ligheanul de pe masă, marele paharnic umplea cu vin și cu apă cana de argint aurit; marele vistiernic lua monede din urnă și le arunca mulțimii jur-împrejur; marele spătar tăia o bucată din boul fript. În acea clipă apărea marele grămatic al imperiului care proclama cu voce tare pe noul împărat și citea formula jurămîntului. La sfîrșit, senatul în sa'lă și burghezii în piață răspundeau cu gravitate: *Da*. În timpul depunerii jurămîntului noul împărat, deja formidabil, își scotea coroana și ținea paloșul.

De la 1564 la 1794, această piață, astăzi neștiută, astăzi pustie, a văzut de nouă ori o astfel de ceremonie maiestuoasă.

Dregătoriile cele mari ale imperiului, moștenite de electori din tată în fiu, erau îndeplinite de delegați. În evul mediu, monarhiile de mîna a doua se considerau foarte onorate și găseau că este o politică bună să ocupe marile dregătorii ale celor două imperii ce înlocuiseră imperiul roman. Fiecare principe gravita către centrul imperial cel mai apropiat de el. Regele Boemiei era arhipaharnic al imperiului germanic; dogele Veneției era protospătar al imperiului de răsărit.

După proclamarea de la Römer venea încoronarea în biserica colegială.

Am urmat ceremonialul. Ieșind din Kaisersaal m-am dus la biserică.

Biserica colegială din Frankfurt, închinată sfîntului Bartolomeu, este alcătuită dintr-un dublu naos încrucișat, din veacul al XIV-lea, avînd deasupra un turn frumos din veacul al XV-lea, din nefericire neterminat. Biserica și turnul sînt făcute cu o gresie roșie frumoasă, înnegrită și ruginită de ani. Numai interiorul este zugrăvit.

Aici, încă o biserică belgiană. Ziduri albe; fără vitralii; un mobilier bogat de altare sculptate, morminte colorate, tablouri și basoreliefuri. În naosuri, cavaleri severi de marmură, episcopi cu mustăți de pe vremea lui Gustav-Adolf avînd capete de pedestrași germani, admirabile ornamente piramidale de piatră,

golite și săpate de zine, lampadare magnifice de aramă ce amintesc de lampa *Alchimistului* lui Gerard Dow ⁴³⁰, un *Christos în mormânt* pictat în veacul al XIV-lea, o *Fecioară pe patul de moarte*, sculptată în veacul al XV-lea. În cor, fresce curioase, scene oribile cu sfântul Bartolomeu și fermecătoare cu Magdalena ; o lemnărie aspră și sălbatică lucrată către anul 1 400 ; lemnărie și fresce dăruite de cavalerul de Ingelheim, care a pus să fie pictat în genunchi într-un colț cu blazoane aurite. Pe ziduri, o colecție completă de coifuri și de scuturi înfiorătoare, specifice cavaleriei germanice, agățate în cuie ca tigăile și spumierele din bucătărie. Lângă poartă, unul din acele orologii enorme care este echivalentul unei case cu două etaje, a unei cărți în trei tomuri, a unui poem în douăzeci de cînturi, o întreagă lume. Sus, pe un fronton mare flamand, se întinde cadranul zilei ; jos, în fundul unui fel de peșteră, în care se mișcă de-a valma în întuneric o mulțime de fire, pe care le-ai lua drept antenele unor insecte monstruoase, strălucește tainic cadranul anului. Orele se rotesc sus, anotimpurile defilează jos. Soarele în nimbul lui de raze aurite, luna albă și neagră, stelele pe fond albastru, efectuează evoluții complicate, care fac să se deplaseze la celălalt capăt al orologiului un sistem de tablouri mici în care școlarii patinează, bătrînii se încălzesc, țărani seceră grîul, păstorile culeg flori. Maxime și proverbe cam tocite lucesc pe cer în lumina stelelor, și ele cam decolorate. Ori de cîte ori acul atinge o cifră, uși se deschid și se închid pe frontul orologiului și păpuși înarmate cu ciocane, ies și intră brusc la loc, bat ceasul în clopot executînd dansuri bizare. Totul trăiește, palpită și murmură, chiar în zidul bisericii, cu zgomotul pe care l-ar face un cașalot în hîrdăul mare de la Heidelberg.

Această biserică colegială posedă o minunată *Răstignire* a lui Van Dyck ⁴³¹. Albrecht Dürer și Rubens au fiecare cîte un tablou, un *Christ pe genunchii Fecioarei*. În aparență subiectul este același ; tablourile sînt însă foarte diferite. Rubens a așezat pe genunchii mamei dumnezeiești un Isus copil, Albrecht Dürer un Christ răstignit. Nimic nu egalează grația din primul tablou, poate doar groaza din cel de-al doilea. Fiecare dintre cei doi pictori și-a ascultat propriul său geniu. Rubens a ales viața, Albrecht Dürer a ales moartea.

Un alt tablou în care se contopesc groaza și grația, este o prețioasă pictură pe piele, din veacul al XVI-lea, reprezentînd interiorul mormîntului sfintei Cecilia. Ancadramentul este alcă-

tuit din toate momentele principale ale vieții sfinte. În mijloc, sub o criptă întunecată, este culcată sfânta pe burtă, în rochia ei de aur, cu tăietura securii la git, rană roză și delicată ce seamănă cu o gură fermecătoare, ce ai vrea s-o săruți în genunchi. Ți se pare că ai să auzi vocea sfinte muziciene ieșind și cîntînd *por la boca de su herida* *. Sub sicriul deschis stă scris cu litere de aur : *En tibi sanctissimae virginis Ceciliae in sepulchro jacentis imaginem, prorsus eodem corporis situ expressam* **. Într-adevăr, în veacul al XVI-lea, un papă, Leon al X-lea cred, a pus să se deschidă mormîntul sfintei Cecilia și această pictură se zice că ar fi portretul exact al miraculosului cadavru.

În centrul bisericii colegiale, la intrarea în cor, în punctul de intersecție al transeptului cu naosul se încoronau împărații încă de la Maximilian al II-lea. Am văzut într-un colț al transeptului, învelită într-o pungă de hîrtie cenușie care-i dă forma unei perne de copil, imensa coroană imperială din lemnărie placată cu aur ce se atîrna deasupra capului lor în timpul ceremoniei și mi-am adus aminte că acum un an văzusem covorul cu flori de crin de la încoronarea lui Carol al X-lea rulat, legat cu o sfoară și uitat într-o roabă în podul catedralei din Reims. Chiar la dreapta ușii corului, tocmai lîngă locul în care era încoronat împăratul, lemnăria gotică îți vădește cu îngăduință tocmai această antiteză sculptată în lemn de stejar : sfîntul Bartolomeu jupuit, ducîndu-și pielea pe braț, și uitîndu-se cu dispreț la stînga lui la diavolul cocoțat pe o magnifică piramidă de mitre, diademe, scuturi, tiare, sceptre, spade și coroane. Ceva mai departe, noul cezar putea să întrevadă cîteodată, pe sub tapiseria care-l ascundea fără îndoială, în picioare, în întuneric, lipit de zid, ca o apariție sinistră, sceptrul de piatră al nefericitului pseudo-împărat Gunther de Schwarzburg ⁴³², cu fatalitatea și cu ura în ochi, ținînd cu o mînă scutul cu un leu care se tîrăște și cu cealaltă coiful lui imperial ; mîndru și cumplit mormînt care, timp de două sute treizeci de ani, a asistat la întronarea împăraților și a cărui tristețe de granit a supraviețuit tuturor sărbătoririlor de mucava pictată și de lemn poleit.

Am vrut să mă urc pe clopotniță. Clopotarul, care mă condusesese în biserică și care nu știe nici un cuvînt franțuzesc, m-a părăsit la primele trepte ale scării în spirală și m-am suit singur.

* prin gura durerii sale.

** Vezi aici imaginea prea sfintei Fecioare Cecilia care zace în mormînt, înfățișată chiar deasupra trupului său.

Ajuns sus am găsit scara astupată cu o barieră cu vîrfuri de fier ; am chemat, nu mi-a răspuns nimeni ; drept care, m-am hotărît să încalec peste barieră. După ce am trecut de obstacol, m-am aflat pe platforma Pfarthurm-ului ⁴³³. Și acolo am avut o priveliște încântătoare. Deasupra capului, un soare frumos, la picioarele mele întreg orașul ; la stînga, piața Römerului, la dreapta strada Evreilor, așezată ca o creastă neagră și inflexibilă printre casele albe ; ici, colo cîteva abside de biserici străvechi nu prea dărîmate, două sau trei turnuri de veghe care marceau odinioară marginile bicului stat liber ; în spatele meu, Main-ul, pînză de argint vărgată cu aur de urmele vaselor ; podul vechi cu acoperișurile de la Sachshausen și zidurile roșietice ale străvechii case teutonice ; în jurul orașului, o cingătoare deasă de copaci ; dincolo de copaci, o masă mare rotundă de cîmpii și de ogoare arate, sfîrșind sub coamele albăstriei ale Taunus-ului ⁴³⁴. În timp ce visam la nu știu ce, rezemat cu spatele de un crîmpei de clopotniță trunchiată din anul 1509, s-au adunat norii și au început să se rostogolească pe cer, goniți de vînt, acoperind și descoperind mereu fișii mari de cer senin și lăsînd să cadă pe pămînt, pretutindeni, plăci mari de umbră și de lumină. Așa, orașul și zarea erau minunate. Peisajul e întotdeauna mai frumos atunci cînd își îmbracă pielea de tigru. — Mă credeam singur pe turn, și aș fi rămas acolo toată ziua. Am auzit deodată un mic zgomot lîngă mine ; am întors capul ; era o fată foarte tînă, cam de vreo paisprezece ani, ce mă privea zîmbind, ieșind pe jumătate dintr-o ferestruică. Am riscat cîteva pași, am trecut de un colț al Pfarthurm-ului peste care nu trecusem încă și m-am aflat în mijlocul locuitorilor clopotniței. E o mică lume blîndă și fericită. Fata, tricotează ; o bătrînă, fără îndoială maică-sa, toarce la vîrtelniță ; porumbei, uguie cocoțați pe garguiile clopotniței ; o maimuță primitoare, care-ți întinde mîna din fundul unei cuști ; greutatea marelui orologiu, urcă și coboară cu un zgomot surd și se distrează făcînd să se miște păpușile în biserică unde au fost încoronați împărați ; adaugă liniștea adîncă a înălțimilor, alcătuită din șoapta vîntului, din razele soarelui și din frumusețea peisajului, — nu-i oare un ansamblu pur și încântător ? — Din colivia vechilor clopote, fata și-a făcut camera ei ; și-a pus patul în umbră, și cîntă cum cîntau clopotele, dar cu o voce mai dulce, numai pentru ea și pentru Dumnezeu. Dintr-unul din ornamentele de formă piramidală neterminate mama a făcut un cămin pentru focșorul ei de văduvă pe care-și fierbe biata ei oală. Așa arată înaltul clopotniței din Frankfurt. Cum și de ce a apărut această colonie acolo și ce face ? Nu

știu, dar am admirat-o. Mîndrul oraș imperial, ce a purtat atîtea războaie, a primit atîtea ghiulele, a întronat atîția împărați, ale cărui ziduri erau ca o armură, al cărui vultur ținea între cele două gheare diademele pe care vulturul Austriei le pune pe cele două capete ale lui, este privit astăzi de sus și încununat de căminul umil al unei bătrîne, din care iese oleacă de fum.

Scrisoarea a XXV-a

RINUL

Maiența, 1 octombrie

Un pîriu iese din lacul Toma, de pe povîrnișul de răsărit al Saint-Gothardului ; un alt pîriu iese dintr-un alt lac la poalele muntelui Lukmanierberg ; un al treilea pîriu iese dintr-un ghețar și coboară printre stînci înalte de o mie de stînji. La cincisprezece leghe de izvoarele lor, cele trei pîraie ajung în aceeași prăpastie, lîngă Reichenau. Acolo se unesc. Spune-mi, prietene, nu admiri în ce chip puternic și simplu dă naștere providența lucrurilor mari ? Se întîlnesc trei păstori, e un popor ; se întîlnesc trei pîraie, e un fluviu.

Poporul s-a născut la 17 noiembrie în anul 1307, noaptea, pe malul unui lac unde trei păstori au venit să se îmbrățișeze ⁴³⁵ ; apoi poporul s-a ridicat, a crescut, l-a recunoscut pe Dumnezeu cel ce îi face pe țărani și pe cezari, a alergat apoi la bice și furci.

Uriaşul rustic s-a luat la trîntă cu uriaşul suveran, împăratul Germaniei. Zdrobeşte la Kussnacht pe ispravnicul Gessler, care îi punea să se închine la pălăria lui ; la Sarnen, pe judecătorul Landenberg, ce scotea ochii bătrînilor ; la Thalewyl, pe judecătorul Wolfenschless, ce ucidea femeile cu lovituri de secure ; la Morgarten, pe ducele Leopold ⁴³⁶ ; la Morat, pe Carol Teme-rarul ⁴³⁷. Îngroapă sub dealul Buttisholz pe cei trei mii de englezi ai lui Enguerrand de Coucy ⁴³⁸. Ține la respect în același timp pe cei patru dușmani de temut ce-i vin din cele patru puncte car-dinale ; bate la Sempach pe ducele de Austria ⁴³⁹, la Granson pe ducele de Burgundia ⁴⁴⁰, la Chillon pe ducele de Savoia ⁴⁴¹, la Novara pe ducele de Milano ; în treacăt fie spus că la Novara, în anul 1513, ducele de Milano era duce prin dreptul sabiei și se numea Ludovic al XII-lea, rege al Franței. Acest popor agată într-un cui, printre armele lui, pe deasupra hainelor lui de țaran, alături de jugul de fier ce-i fusese hărăzit, splendidele armuri ducale ale principilor învinși ; are cetățeni mari, mai întîi pe Wilhelm Tell, apoi pe cei trei eliberatori, apoi pe Pierre Collin și pe Gundoldingen ce și-au lăsat sîngele pe drapelul orașului lor, și pe Conrad Baumgarten, pe Scharnachthal și pe Winkelried, ce s-au aruncat în sulii precum Curtius ⁴⁴² în prăpastie ; luptă la Bellinzona pentru inviolabilitatea pămîntului și la Cappel pentru inviolabilitatea conștiinței ⁴⁴³ ; îl pierde pe Zwingli în anul 1531 ⁴⁴⁴, eliberează însă pe Bonivard în anul 1536 ⁴⁴⁵ ; și de atunci e în picioare. Își împlinește destinul, între cei patru coloși ai conti-nentului, tare, solid, de nepătruns, nod al civilizației, adăpost al științei, refugiu al gândirii, piedică năvălirilor nedrepte, sprijin rezistențelor legitime. De șase sute de ani în centrul Europei, în mijlocul unei naturi severe, sub ochii unei providențe binevoi-toare, acești munteni înalți, fii demni ai munților înalți, gravi, reci și senini ca și ei, supuși nevoii, geloși de independența lor față de monarhiile absolute, de aristocrațiile trîndave și de demo-crațiile invidioase, trăiesc o viață puternică și populară, practi-cînd în același timp primul dintre drepturi, libertatea, și prima dintre datorii, munca.

Fluviul ia naștere între doi pereți de granit ; face un pas și se întîlnește la Andeer, cu satul romanic, cu amintirea lui Carol cel Mare ; la Coire, vechea Curia, cu amintirea lui Drusus ; la Feldkirch, cu amintirea lui Masséna ⁴⁴⁶ ; apoi, ca și cum acest întreit botez germanic, romanic și francez l-ar fi hărăzit des-tinului care-l așteaptă, lăsîndu-te nehotărît între etimologia greacă *Pæly* și etimologia lui germană *rinnen*, care înseamnă amîndouă *a curge*, curge într-adevăr, trece prin păduri și printre

munți, ajunge în lacul Constanța, țîșnește la Schaffhausen, întovărășește și dă ocol terminațiilor munților Jura și atinge Vosgii, străpunge șirul de vulcani stinși ai Taunus-ului, străbate cîmpiile Frisei, inundă și înecă pămînturile joase ale Olandei, și, după ce și-a săpat în stînci, în pămînturi, în lave, în nisipuri și în trestii o albie contorsionată de două sute șazeci și șapte de leghe⁴⁴⁷, după ce și-a plimbat în marele furnicar european zgomotul neîntrerupt al valurilor, alcătuit, s-ar zice, din veșnica ceartă dintre nord și sud, după ce a primit douăsprezece mii de cursuri de apă, după ce a udat o sută paisprezece orașe, a despărțit sau, mai bine zis, a împărțit unsprezece națiuni, rostogolindu-se în spuma lui și contopindu-și vuietul cu istoria a treizeci de veacuri și a treizeci de popoare, se pierde în mare. Fluviu proteic ; centură de imperii ; graniță a ambițiilor ; stavilă cuce-riturilor ; șarpe pe uriașul caduceu pe care zeul Comerț îl întinde peste Europa ; bucurie și podoabă a globului ; lungi plete verzi ale Alpilor care se întind pînă la Ocean. Așadar trei păstori, trei pîrîuri. Elveția și Rinul iau naștere în același chip și în aceeași munți.

Rinul are toate aspectele posibile. E cînd lat, cînd îngust. E verzui, limpede, iute, bucuros de marea bucurie proprie a tot ce e puternic. E torent la Schaffhausen, prăpastie la Laufen, rîu la Sickingen, fluviu la Maiența, lac la Saint-Goar, mlaștină la Leyda.

Se zice că se domolește, că devine mai lent spre seară ca și cum ar adormi ; fenomen mai degrabă aparent decît real, ce poate fi văzut la toate apele mari.

Ți-am spus cîndva că unitatea în varietate este principiul oricărei arte complete. Din acest punct de vedere natura este cel mai mare artist care există. Nu părăsește niciodată o formă fără să o fi făcut să străbată toți logaritmii ei. În aparență nimic nu seamănă mai puțin decît un copac cu un fluviu ; dar în fond și copacul și fluviul au aceeași linie generatoare. Uită-te, iarna, la un copac despuiat de frunze și culcă-l în minte pe pămînt și vei avea înfățișarea unui fluviu văzut de sus de un uriaș. Trunchiul copacului va fi fluviul, crăcile mari vor fi rîurile, ramurile și rămurelele vor fi torenții, pîraiele și izvoarele ; lățirea rădăcinii va fi gura lui la vărsare. Toate fluviile văzute pe o hartă geografică sînt copaci care poartă orașe, cînd la capătul rămurelelor ca pe niște fructe, cînd între două crăci ca niște cuiburi ; și nenumărații lor confluenți și afluenți imită, după înclinarea versanților și după natura terenului, feluritele încrîngături ale diferitelor specii vegetale care toate, după cum se

știe, își țin lăstarii mai mult sau mai puțin departe de tulpină, după forța specială a sevei lor și densitatea lemnului lor. Trebuie remarcat că dacă privești Rinul în felul acesta, ideea de regalitate, ce pare legată de acest fluviu robust, nu-l părăsește. Y-ul format de aproape toți afluenții Rinului, de Murg, Neckar, Main, Nahe, Lahn, Mosella și Aar, are o deschidere de circa nouăzeci de grade. Bingen, Niederlahnstein, Coblenz se află în unghiuri drepte. Dacă cu gândul înalți în picioare pe pământ imensa siluetă geometrică a fluviului, Rinul apare ca purtând toate râurile lui la capetele brațelor întinse și capătă înfățișarea unui stejar.

Nenumăratele pîrîuri în care se împarte înainte să ajungă la ocean sînt rădăcinile dezgolite.

Partea cea mai celebră din fluviu și cea mai admirată, cea mai bogată pentru geolog, cea mai curioasă pentru istorie, cea mai importantă pentru politicieni, cea mai frumoasă pentru poet, este partea centrală a Rinului care, de la Bingen la Königswinter, străbate de la răsărit la apus haosul negru de dealuri vulcanice pe care romanii le numeau Alpii cataractelor.

Acesta este faimosul drum de la Maiența la Colonia pe care aproape toți turiștii îl fac în paisprezece ore în lungile zile de vară. În felul acesta ești pur și simplu uluit de Rin și nimic mai mult. Cînd un fluviu este repede, ca să-l vezi bine trebuie să urci pe el, nu să cobori. Cît despre mine, cum știi, am făcut drumul de la Colonia la Maiența și am făcut o lună.

De la Maiența la Bingen, ca și de la Königswinter la Colonia, sînt șapte-opt leghe⁴⁴⁸ de cîmpii bogate, înverzite și zîmbitoare, cu sate frumoase și fericite pe malul apei. Însă, cum ți-am mai spus-o cîndva, la Bingen începe marea încastrare a Rinului între Ruppertsberg și Niederwald, doi munți de șisturi și ardezie, și se sfîrșește la Königswinter, la poalele masivului Siebengebirge.

Totul e frumos aci. Coastele abrupte, întunecoase de pe cele două maluri se oglindesc în unduirile largi ale apei. Pantele repezi fac ca vița de vie să fie cultivată pe Rin la fel ca măslinii în Provence. Pretutindeni unde cade soarele amiezii, dacă stînca are o mică ieșitură, țăranul cară saci și coșuri de pămînt, și în acest pămînt plantează, în Provence, un măslin și pe Rin un butuc de viță de vie. Își sprijină apoi terasa cu un parapet de pietre, care oprește pămîntul și lasă apele să se scurgă. Aici, ca un plus de precauție, pentru ca ploile să nu tîrască pămîntul, podgoreanul îl acoperă cu ardeziile sparte din munți, făcîndu-i un fel de acoperiș. Astfel, pe coasta stîncilor celor mai abrupte, vița de pe Rin, ca și măslinul de pe malul Mediteranei, crește pe

un fel de consolă așezată deasupra capului trecătorului, ca un ghiveci de flori la o mansardă. Toate pantele line sînt pline de butuci de viță de vie.

De fapt, e o muncă ingrătă. De zece ani încoace locuitorii de pe malurile Rinului n-au mai avut o recoltă bună. În mai multe locuri și mai ales la Saint-Goarshausen⁴⁴⁹, în ținutul Nassau, am văzut vii părăsite.

Văzute de jos, toate parapetele acestea de pietre, care urmăresc miile de undiri ale pantei și cărora scobiturile rocii le dau în mod fatal, forma de semilună, încălecate de franjurii verzi ai viței de vie, legați și parcă agățați de ieșiturile muntelui la amîndouă capetele ce se subțiază, închipuie nenumărate ghirlande atîrnate de peretele auster al Rinului.

Iarna, cînd vița și pămîntul sînt negre, aceste terase de un cenușiu murdar par niște pînze mari de păianjen etajate și suprapuse pe la colțurile ruinelor părăsite, un fel de hamacuri hîde în care s-a grămădit colbul.

La fiecare cotitură a fluviului ia naștere cîte un pîlc de case, un oraș sau tîrg. Deasupra fiecărui pîlc de case se înalță un donjon în ruină. Orașele și satele, pline de foișoare, de turnulețe și de clopotnițe par în înaltul muntelui ca un arici zbîrlit.

Adeseori cătunele se alungesc pe malul rîului ca niște cozi, înveselite de spălătoresele care cîntă și de copiii care se joacă. Ici colo cîte o capră paște mugurii tineri ai răchitei. Casele de pe Rin seamănă cu niște căști mari de ardezie așezate pe malul rîului. Îngrămădeala plină de gust, de grinzi vopsite cu roșu și cu albastru pe tencuiala albă alcătuiește podoaba fațadei. Multe din aceste sate, ca Bergheim și Mondorf de lîngă Colonia, sînt locuite de pescari de somon și de meșteșugari ce fac coșuri. În timpul frumoaselor zile de vară e un spectacol încîntător să vezi pe cei ce împletesc coșuri în pragul casei lor, pe pescarii ce-și cîrlesc năvoadele în bărci, iar deasupra capetelor lor soarele ce coace vița de pe deal. Astrul și omul fac ceea ce Dumnezeu le-a sortit să facă.

Orașele au o înfățișare mai complicată și mai tumultuoasă. Pe Rin, ele sînt din belșug. Bingen, Oberwesel, Saint-Goar, Neuwied, Andernach. Linz, comună mare cu turnuri pătrate, ce a fost asediat de Carol Temerarul în anul 1476, se uită în față, peste Rin, la Sinzig, clădit de Sentius ca să păzească vărsarea rîului Aar. Boppard, vechiul Bodobriga, fort al lui Drusus, cens regal⁴⁵⁰ al regilor franci, oraș imperial proclamat în același timp cu Oberweselul, aparținînd de tribunalul din Trêves, veche așezare fermecătoare, ce păstrează un idol în biserică, deasupra

căreia două clopotnițe romanice, legate printr-un pod, seamănă cu doi boi mari la un jug. Am remarcat, lângă poarta orașului din amonte, o încintătoare absidă ruinată. Apoi Caub, orașul palatinelor, Braubach, amintit într-o cartă din anul 933, feudă a conților de Arnstein din Langhau, oraș imperial sub Rudolf în anul 1279, moșie a conților de Katzenellenbogen în anul 1283, care i-a revenit Hessei în anul 1473, Darmstadtului în anul 1632 și ținutului Nassau în anul 1802.

Braubach, care comunică cu băile de la Taunus, este admirabil situat la poalele stîncii înalte ce poartă în vîrf Marksburg-ul. Vechiul castel Saint-Marc este astăzi închisoare de stat. Orice marchiz vrea să aibă paji. Mi se pare că Dl. de Nassau își dă aere că are prizonieri de stat. Frumos lux.

Douăsprezece mii șase sute de locuitori în o mie o sută de case, un pod de treizeci și șase de vase construit în anul 1819 pe Rin, un pod cu paisprezece arcade pe Mosella construit din piatră de lavă chiar pe temeliile podului ridicat către anul 1311 de arhiepiscopul Balduin cu ajutorul unei mari distribuții de indulgențe; celebrul fort Ehrenbreitstein, ce s-a predat francezilor la 27 ianuarie 1799 după o blocadă în timpul căreia asediații plătiseră trei franci pentru o pisică și treizeci de gologani pentru o livră de carne de cal; un puț adînc de cinci sute optzeci de picioare, săpat de margravul Johan de Baden; piața arsenalului unde se putea vedea odinioară faimosul tun *Gri-fonul*, care arunca ghiulele de o sută șazeci de livre și cîntărea douăzeci de mii; o veche mănăstire de franciscani transformată în spital în anul 1804; o biserică romanică închinată Sfintei Fecioare, restaurată în gustul stilului Pompadour și zugrăvită în roz; o biserică Saint-Florin, transformată în depozit de nutreț de către francezi, astăzi biserică evanghelică, și, ceea ce este cumplit din punct de vedere artistic, zugrăvită și ea în roz; o biserică colegială Saint-Castor, îmbogățită în anul 1805 cu un portal, zugrăvită în roz; nici o bibliotecă; iată Coblenz, pe care francezii îl scriu *Coblentz* din politețe față de germani și pe care germanii îl scriu *Coblence* ca să-i menajeze pe francezi. Mai întîi castru roman în Althof, apoi curte regală sub franci, reședință imperială pînă la Ludovic de Bavaria, oraș patronat de conții de Arnstein pînă în anul 1250 și, cu începere de la Arnold II, de arhiepiscopii de Trèves, asediat zadarnic în anul 1688 de Vauban și de Ludovic al XIV-lea în persoană, Coblenz a fost luat de francezi în anul 1794 și dat prusacilor în anul 1815. Cît despre mine, n-am intrat în el. M-au speriat atîtea biserici roz.

Ca punct militar Coblenz este un loc important. Cele trei fortărețe ale lui străjuiesc în toate direcțiile. Chartreuse domină drumul de la Maiența, Petersberg păzește drumul spre Trêves și Colonia, Ehrenbreitstein supraveghează Rinul și drumul spre Nassau.

Ca peisaj, Coblenz este poate prea lăudat, mai ales dacă îl compari cu alte orașe de pe Rin, pe care nimeni nu le vizitează și de care nimeni nu vorbește. Ehrenstein, o ruină frumoasă și colosală odinioară, este acum o cetățuie înghețată și mohorâtă care încununează cu platitudine o stîncă magnifică. Adevăratele cununi ale munților erau fortărețele vechi. Fiecare turn era o floare din cunună.

Unele dintre aceste orașe au bogății artistice și arheologice neprețuite. Muzeele sînt pline de măestrii cei mai vechi și de cei mai mari pictori. Domenichino, Carraccii, Guérchin, Jordans, Snyders, Laurent Sciarpelloni ⁴⁵¹ se află la Maiența. August Braun, Wilhelm de Colonia, Rubens, Albrecht Dürer, Mesquida se află la Colonia ⁴⁵². Holbein, Lucas de Leyda, Lucas Cranach, Scorel, Rafael, *Venus adormită* a lui Tizian, se află la Darmstadt ⁴⁵³. Coblenz are opera completă a lui Albrecht Dürer, cam cu patru pagini lipsă, Maiența are psaltirea din anul 1459. Colonia avea faimoasa carte de rugăciuni de la castelul Drachenfels, colorată în veacul al XII-lea, dar a lăsat-o să se piardă ; a păstrat însă, și mai păstrează încă, prețioasele scrisori ale lui Leibniz către iezuitul de Brosse ⁴⁵⁴.

Aceste orașe frumoase și aceste sate încîntătoare se contopesc cu natura cea mai sălbatică. Negurile se tîrăsc prin prăpăstii ; norii aninați de dealuri par să șovăie și să-și aleagă vîntul ; păduri întunecoase druidice ⁴⁵⁵ se cufundă între munți în depărtările viorii ; păsări mari de pradă planează sub un cer straniu ce seamănă cu cele două climate ce despart Rinul, cînd strălucind de raze, ca cerul Italiei, cînd întinat de cețurile roșcate ca cerul Groenlandei. Țărmlul este aspru ; lăvele sînt albastre, bazaltul este negru ; pretutindeni, pulbere de mică și cuarț ; pretutindeni, rupturi violente ; stîncile au profiluri de uriași cîrni. Culmi de ardezie în plăci, fine ca mătăsurile, scînteiază în soare și seamănă cu niște spinări de mistreți uriași. Înfățișarea întregului fluviu este extraordinară.

Este evident că natura, făcînd Rinul, s-a gîndit la un pustiu ; omul a făcut din el o stradă.

Pe vremea romanilor și a barbarilor, era drumul soldaților. În evul mediu, cum aproape întreg fluviul era mărginit de state eclesiastice și, de la izvor la vărsare, în posesia — întrucîtva — a abatelui de Saint-Gall, a principelui-episcop de Constanța, a

principelui-episcop de Basel, a principelui-episcop de Strasbourg, a principelui-episcop de Spira, a principelui-episcop de Worms, a arhidiaconului-electoral de Maiența, a arhidiaconului-electoral de Colonia, Rinul era drumul preoților. Astăzi e drumul neguțătorilor.

Călătorul care urcă pe fluviu, îl vede, ca să zic așa, venind spre el și în felul acesta spectacolul este mai frumos. În fiecare clipă întâlnești ceva care trece ; cînd un îngust vas-săgeată ce te înfioară cînd îl vezi, atît e de încărcat de țărani, mai ales dacă e duminică, zi în care bravii catolici de pe țarm, dominați de hughenoti, se duc uneori tare departe după liturghie ; cînd un vas cu aburi pavoazat ; cînd o ambarcație lungă cu două pînze în formă de triangu coborînd pe Rin, cu încărcătura ei ce face o cocoașă sub catargul cel mare, cu pilotul atent și serios, cu marinarii forfotind, cu vreo femeie șezînd la ușa cabinei și, în mijlocul baloturilor, cu cuferele marinarilor pictate cu trandafiri roșii, verzi și albaștri. Sau convoaie înhămate la țarm și trase de nave grele care urcă fluviul încetinel ; sau un căluț curajos remorcînd el singur o barcă mare cu punte, ca o furnică ce tirăște un scarabeu mort. Deodată fluviul șerpuiește și, la cotitură, apare maiestuoasă o plută mare de la Namedy. Trei sute de marinari manevrează mașinăria monstuoasă, visle uriașe bat în cadență apa la proră și la pupa, un bou întreg deschis și sîngerînd atîrna agățat de o macara, un alt bou viu se învîrte în jurul stîlpului de care e legat și mugește văzînd jun-cile ce pasc pe țarm ; stăpînul urcă și coboară scara dublă a estradei lui, drapelul tricolor orizontal filfiie desfășurat în vînt, cărbunele ațîță focul sub cazanul cel mare, fumul se prelinge din trei-patru gherete din care ies și intră marinari, un întreg sat trăiește și plutește pe prodigioasa pardoseală de brad.

Ei bine, aceste plute uriașe nu sînt totuși, față de marile plute de altădată de pe Rin, decît ceea ce este o șalupă față de un vas cu trei punți. Pluta de odinioară, alcătuită, ca și astăzi, din brazi sortiți catargelor, din stejari, din bîrne și lemne subțiri, legate la capete cu căpriori numiți Bundsparren, înnodeați la încheieturi cu curmeie de răchită și cu scoabe de fier, ducea cincisprezece pînă la optsprezece case, zece-douăsprezece bărcuțe încărcate cu ancore, cu sonde și cu frînghii, o mie de vislași, avea o adîncime de opt picioare în apă, o lățime de șaptezeci de picioare și o lungime de nouă sute de picioare, adică lungimea a zece brazi mari de la Murg, legați cap la cap. În jurul plutei centrale și praponite de marginea ei cu ajutorul unui trunchi de copac ce slujea în același timp de punte și de cablu, pluteau, fie pentru a-i da direcția, fie pentru a micșora primejdia de a

esua, zece sau douăsprezece plute mici, lungi cam de optzeci de picioare, unele numite *Knies*, altele *Anhänge*. Pe pluta cea mare era o cărare ce ducea, într-o parte, la un cort foarte mare și în partea cealaltă la casa stăpînului, un fel de palat de lemn. Fumul ieșea fără încetare de la bucătărie. Un cazan mare de aramă fierbea zi și noapte. Seara și dimineța, pilotul striga apelul și ridica deasupra convoiului un coș atîrnat de o prăjină; era semnalul pentru masă și cei o mie de muncitori veneau în fugă cu străchinile lor de lemn. Aceste plute consumau în timpul unei călătorii opt butii de vin, șase sute butoiașe de bere, patruzeci de saci de legume uscate, douăsprezece mii de livre de brînză, o mie cinci sute de livre de unt, două mii de livre de carne afumată, douăzeci de mii de livre de carne proaspătă și cincizeci de mii de livre de pîine. Lua cu ea o turmă și măcelari. Fiecare dintre aceste plute reprezenta șapte opt mii de fiorini, adică aproape două milioane de franci.

Îți închipui anevoie această mare insulă de lemn croindu-și drum de la Namedy la Dordrecht și tîrîndu-și șerpuit arhipelagul ei de insulițe printre coturi, pîlnii, repezișuri, bulboane și contorsiunile Rinului. Naufragiile erau dese. De aceea se zicea și se mai zice, ca proverb, că un antreprenor de plute trebuie să aibă trei capitaluri, unul pe Rin, un al doilea pe pămînt și un al treilea în buzunar. Artă de a conduce printre atîtea colțuri de stînci aceste cumplite plute nu este stăpînită de obicei decît de un om într-o generație. La sfîrșitul secolului trecut era taina unui meșter plutaș de la Rudesheim, numit bătrînul Jung. După ce Jung a murit, marile convoaie de plute au dispărut.

În momentul în care ne aflăm, douăzeci și cinci de vase cu aburi urcă și coboară în fiecare zi pe Rin. Cele nouăsprezece vapoare ale companiei din Colonia, ce se pot recunoaște după coșul lor alb și negru, merg de la Strasbourg la Düsseldorf; cele șase vapoare ale companiei din Düsseldorf, care au coșul tricolor, merg de la Maiența la Rotterdam. Această uriașă navigație se leagă cu Elveția prin Dampfschiff-ul de la Strasbourg la Basel și cu Anglia prin steamboat-uri * de la Rotterdam la Londra.

Vechea navigație renană, continuată de vasele cu pînze, contrastează cu navigația nouă reprezentată de vasele cu aburi. Vasele cu aburi, zîmbitoare, cochete, elegante, rapide, confortabile, cu panglici și cu culorile celor șase națiuni: Anglia, Prusia, Nassau, Hessa, Baden, tricolorul olandez, au ca dedicație nume de principii și de orașe, *Ludwig II*, *Gross-Herzog von Hessen*, *Königin Victoria*, *Herzog von Nassau*, *Prinzessin Marian*, *Gross-*

* Navă cu aburi, vapor (lb. engleză).

Herzog von Baden, Stadt Mannheim, Stadt Coblenz. Vasele cu pînze trec încet, purtînd la proră nume grave și blînde, *Pius, Columbus, Amor, Sancta Maria, Gratia Dei.* Vasele cu aburi sînt lustruite și aurite, vasele cu pînze sînt gudronate. Vasul cu aburi reprezintă specula; vasul cu pînze, navigația frumoasă, austeră și evlavioasă. Unele merg făcîndu-și reclamă, celelalte făcîndu-și rugăciunea. Unele se bizuie pe oameni, celelalte pe Dumnezeu.

Această antiteză vie și izbitoare se încrucișează și se înfruntă în fiecare clipă pe Rin.

În acest contrast se vădește, cu o mare forță de realitate, esența dublă a vremii noastre, care este fiica unui trecut religios și care se crede mama unui viitor industrial.

Patruzeci și nouă de insule acoperite cu verdeață deasă, ascunzînd acoperișuri ce scot fum în tufișurile de flori, adăpostind bărci în porturi mici încîntătoare, sînt împrăștiate pe Rin, de la Colonia la Maiența. Toate au cîte o amintire; Graupenwerth, în care olandezii au construit un fort căruia i-au zis *Tichie de preot*, Pfarrerermütze, fort pe care spaniolii scandalizați l-au recucerit și l-au botezat *Isabelle*; Graswerth, *Insula Ierbii*, unde Johan-Filip de Reichenberg și-a scris *Antiquitates Saynenses*. Niederwerth, atît de bogat odinioară prin daniile margravului-arhiepiscop Johan al II-lea. Urmitzer, care l-a văzut pe Cezar; Nonnenswerth, care l-a văzut pe Roland.

Amintirile de pe țarm par să răspundă amintirilor de pe insule. Îngăduie-mi să amintesc doar cîteva acum, dar voi reveni asupra acestui subiect interesant cu mai multe amănunte. Orice umbră ce se înalță pe un mal al fluviului face să se ridice o alta pe celălalt mal. Siciul sfintei Nizza, nepoata lui Ludovic cel Blajin se află la Coblenz; mormîntul sfintei Ida, vara lui Carol-Martel se află la Colonia. Sfînta Hildegard⁴⁵⁶ și-a lăsat la Eubingen inelul dăruit de sfîntul Bernard, purtînd deviza: Îmi place să sufăr. Siegebert este ultimul rege al Austrasiei care a locuit la Andernach. Sfînta Genoveva trăia la Frauenkirch⁴⁵⁷, în pădure, lingă un izvor mineral, alături de care se află astăzi o capelă comemorativă. Soțul ei își avea reședința la Altsimmern. Schinderhannes⁴⁵⁸ a pustiit valea rîului Nahe. Aici s-a distrat într-o zi, cu pistolul în mînă, punînd o ceată de evrei să se descalțe; i-a silit apoi să se încălțe în mare grabă după ce avusese grijă să le încurce pantofii. Evreii o luară la fugă tîrîș-grăpiș, ceea ce l-a făcut să ridă pe Ioan Jupuitorul. Înaintea lui Schinderhannes, această vale blîndă l-a avut pe Ludovic cel Negru, duce al celor Două Punți⁴⁵⁹.

După ce călătorul care urcă pe fluviu a trecut de Coblenz, lăsînd în urma lui grațioasa insulă Oberwerth, unde nu știu ce

clădire albă a luat locul vechii mănăstiri a domnițelor de neam, Sfinta-Magdalena-a Insulei, îi apare vărsarea râului Lahn. Locul este minunat. La marginea apei, în spatele unei îngrămădeli de ambarcațiuni priponite, se înalță cele două clopotnițe gata să se dărîme de la Johanniskirch, ce amintesc vag de Jumièges. La dreapta, deasupra burgului Capellen, pe o culme de stînci se înalță Stolzenfels, mare și magnifică fortăreață arhiepiscopală în care electorul Werner studia Almuchabala⁴⁶⁰; iar la stînga, pe râul Lahn, în fundul zării, norii și soarele se contopesc cu ruinele întunecoase ale Lahneck-ului, pline de enigme pentru istoric și de întineric pentru amatorii de antichități. De cele două părți ale Lahnelui, două orașe frumoase, Niederlahnstein și Oberlahnstein, legate unul de altul cu o alee de copaci, se privesc și par să-și zîmbească. La cîteva aruncături de piatră de partea de răsărit a Oberlahnstein-ului, la care mai există încă dubla cingătoare de șanțuri și de metereze, copacii dintr-o livadă lasă să se vadă și ascund în același timp o capelă micuță din veacul al XIV-lea, tencuită și zugrăvită din nou, avînd deasupra un ornament piramidal sărăcăcios, capelă în care a avut loc mazilirea împăratului Wenceslas.

În această biserică de sat, în anul de la Christos 1400, cei patru electori de pe Rin, Johann de Nassau, arhiepiscopul de Maiența, Frederic de Saarwerden, arhiepiscop de Colonia, Werner de Königstein, arhiepiscop de Trêves și Rupert al III-lea, conte palatin, au proclamat solemn din înaltul portalului destituirea lui Wenzel, împărat al Germaniei. Wenceslas⁴⁶¹ era un om slab și rău, bețiv și feroce la băutură. Punea să fie înecați preoții care nu voiau să-i spună tainele de la spovedanii. Deși își bănuia nevasta de infidelitate, avea încredere în mintea ei și se lăsa influențat de ea. Or, acest lucru îngrijora Roma. Wenceslas avea de soție pe Sofia de Bavaria care-l avea ca duhovnic pe Jan Hus. Jan Hus, propovăduindu-l pe Wyclif⁴⁶², îl săpa pe papă care a vrut să lovească în împărat. Ca urmare a instigației sfîntului scaun cei trei arhiepiscopi l-au convocat pe contele palatin. Încă de pe atunci Rinul domina Germania. Cei patru l-au mazilit pe împărat, numind apoi în locul lui pe acela dintre ei care nu era față bisericească, pe contele Rupert. Rupert, căruia fără îndoială i se făgăduise tainic această răsplată, a fost de altfel un împărat bun și demn. Vezi deci că, tutelînd de sus regate și regi, acțiunea Romei, uneori publică, alteori ocultă, era adeseori binefăcătoare. Hotărîrea luată împotriva lui Wenceslas se întemeia pe zece acuzații; principalele patru vini erau: jefuirea imperiului, schisma bisericii, războaiele civile din imperiu și de a fi lăsat cîinii să alerge prin încăperea lui.

Jan Hus a continuat însă lupta și Roma la fel. — *Decît să mă plec, a declarat el, mai bine să fiu aruncat în mare cu o piatră de moară de gît.* El a luat *sabia minții* și s-a luptat corp la corp cu Roma. Apoi, cînd a fost chemat la conciliu, a venit cu îndrăzneală, fără zămis de liberă trecere, *venimus sine salvo-conductu*. * Sfirșitul îl știi. Deznodămîntul a avut loc la 6 iulie 1415 ⁴⁶³. Anii, care rod tot ce este carne și suprafață, transformă și faptele în cadavre, și despoaie fibrele istoriei. Astăzi, pentru cel care, mulțumită acestei despuieri, poate să privească alcătuirea providențială a evenimentelor din acea vreme întunecată, destituirea lui Wenceslas este prologul unei tragedii în care rugul din Constanța a fost catastrofa.

În fața capelei, pe țărnul opus, chiar la marginea fluviului, se mai vedea încă pînă acum o jumătate de veac, scaunul regesc, vechiul Königsstuhl **, de care ți-am vorbit. Königsstuhl luat în ansamblu avea o înălțime de șaptesprezece picioare germane și un diametru de douăzeci și patru de picioare. Iată cum arăta : șapte stîlpi de piatră purtau o platformă largă, octogonală, tot de piatră, sprijinită în centru pe un al optulea stîlp, mai gros decît ceilalți, reprezentînd pe împărat în mijlocul celor șapte electori. Șapte scaune de piatră, așezate fiecare deasupra unui din cei șapte stîlpi, rînduite în cerc cu fața spre mijloc, erau plasate în dreptul laturilor platformei. Cea de-a opta latură, uitîndu-se spre sud, era ocupată de scara masivă de piatră făcută din paisprezece trepte, cîte două trepte de fiecare elector. Totul avea un sens în această construcție venerabilă și gravă. În spațele fiecărui scaun pe fațeta fiecărei laturi a platformei octogonale erau sculptate și pictate blazoanele celor șapte electori ; Boemia, leul ; Brandenburgul, spadele încrucișate ; Saxa, argint cu vultur cu dungi verticale ; Palatinatul, dungi verticale cu leu de argint ; Trêves, argint cu cruce pe dungi verticale ; Colonia, argint cu cruce de nisip și Maiența, dungi cu roată de argint. Aceste blazoane ale căror emailuri, culori și aurării rugineau la soare și la ploaie, erau singura podoabă a acestui vechi tron de granit.

Acolo, în aer liber, în vînt și sub razele soarelui, șezînd în jîlturile țepene de piatră pe care ningeau frunzele copacilor și gonea umbra norilor, aspri și simpli, naivi și auguști ca regii lui Homer, vechii electori ai Germaniei alegeau dintre ei pe împărat. Mai tîrziu aceste obiceiuri mărețe s-au șters, o civilizație mai puțin poetică a chemat în jurul mesei de piele de la

* am venit fără permis de liberă trecere.

** (lb. germană) scaunul regesc.

Frankfurt pe cei șapte principii, ajunși spre sfârșitul veacului al XVII-lea la numărul de nouă prin ridicarea Bavariei și a Brunswick-ului la rangul de electorat.

Cei șapte principii care se așezau în evul mediu pe scaunele acestea erau puternici și însemnați. Electorii erau în fruntea sfântului imperiu. În ierarhia imperială ei precedau pe cei patru duci, pe cei patru arhimareșali, pe cei patru landgravi, pe cei patru burgravi, pe cei patru conți conducători militari, pe cei patru abați, pe cavalerii reprezentanți ai celor patru burguri, pe marchizii reprezentanți ai celor patru orașe, pe conții reprezentanți ai celor patru sate, pe seniorii reprezentanți ai celor patru teritorii rurale, pe cei patru baroni reprezentanți ai regiunilor muntoase, pe cei patru maeștri de vinătoare reprezentanți ai celor patru posesiuni și pe cei patru slujbași reprezentând cele patru oficii suabe. În fața fiecăruia dintre ei, mareșalul lor personal ducea o spadă cu teaca aurită. Ei îi numeau pe ceilalți principii *capete încoronate*, iar lor își ziceau *mîini de încoronare*. Bula de aur⁴⁶⁴ îi compară cu cele șapte daruri ale Sfântului Duh, cu cele șapte coline ale Romei, cu cele șapte brațe ale sfeșnicului lui Solomon. Printre ei, calitatea electorală trecea înaintea calității de rege; arhiepiscopul de Maiența mergea la dreapta împăratului, iar regele Boemiei la dreapta arhiepiscopului. Erau așa

de mari, îi vedeai de atât de departe în Europa și dominau națiunile de atât de sus, încît țărani din Wesen, în Elveția, numeau și numesc încă cele șapte piscuri ce domină lacul lor *Sieben Churfürstein*, cei Șapte Electori.

Königsstuhl a dispărut, electorii de asemenea. Astăzi, patru pietre marchează locul Königsstuhl-ului ; pe locul electorilor n-amai rămas nimic.

În veacul al XVI-lea, cînd a apărut moda ca împărații să fie numiți la Krankfurt, cînd în sala din Römer, cînd în capela-conclav a sfîntului Bartolomeu, alegerea a devenit o ceremonie complicată. Era o copie a etichetei spaniole. Formula a devenit minuțioasă ; desfășurarea ceremoniei fiind severă, bănuitoare, uneori cumplită. În ziua fixată pentru alegere, încă de dimineată se închideau porțile orașului, tîrgoveții își luau armele, tobele de luptă băteau, clopotul de alarmă suna ; electorii, înveșmîntați în brocart țesut cu fir de aur, avînd deasupra roba roșie căptușită cu hermină, mirenii avînd pe cap tichia electorală, arhiepiscopii mitra stacojie, primeau solemn jurămîntul magistratului orașului, care jura pentru păstrarea secretului ; după aceea, ei înșiși își făceau jurămînt unul altuia în fața arhiepiscopului de Maiența ; apoi se oficia liturghia ; se așezau în amvoane de catifea neagră, mareșalul sfîntului imperiu închidea ușile și se purcedea la alegere. Oricît de bine ar fi fost însă închise ușile, cancelarii și notarii tot intrau și ieșeau. În sfîrșit, preacucernicii cădeau de acord cu preailustrii și desemnau pe regele romanilor, principii se ridicau din amvoane și, în timp ce alesul era înfățișat poporului de la ferestrele Römerului, unul dintre episcopii de Maiența cînta în biserica sfîntului Bartolomeu un *Te Deum* cu trei coruri și orgă, și tot atunci răsunau trompetele electorilor și cele ale împăratului.

Totul era însoțit de bătaia marilor clopote din turnuri și de bubuiturile tunurilor ce trăgeau de bucurie, zice în curiosul lui manuscris povestitorul anonim al alegerii lui Mathias al II-lea.

Pe Königsstuhl lucrurile se petreceau mai simplu, și după mine, mai măreț. Electorii urcau în chip de procesiune pînă pe platforma octogonală, pe cele paisprezece trepte fiecare de un picior înălțime, și luau loc în jilțurile lor de piatră. Poporul din Rhens, străjuit de archebuzieri, înconjura jilțul regesc. Arhiepiscopul de Maiența, în picioare, glăsuia : *Prea mărinimos principe, sfîntul imperiu este fără domn*. Apoi corul intona *Veni sancta Spiritus* și arhiepiscopii de Colonia și de Trèves cîntau celelalte versete. După ce se termina cîntul, toți cei șapte făceau jurămînt, mirenii cu mîna pe evanghelie, clericii cu mîna pe inimă.

Deosebire frumoasă și mișcătoare ce înseamnă că inima oricărui preot trebuie să fie o evanghelie. După jurământ ei se sfătuiau așezați în cerc vorbindu-și încet; deodată, arhiepiscopul de Maiența se ridica, întindea minile spre cer și vestea poporului împrăștiat pînă departe, prin boschete, tufișuri și pajști, numele noii căpetenii pămîntești a creștinătății. Atunci mareșalul imperiului înflegea flamura imperială la malul Rinului și poporul striga: *Vivat rex!*

Înainte de Lothar al II-lea, care a fost ales la 11 septembrie 1125, același vultur, vulturul de aur, își desfășura aripile atît pe flamura imperiului de răsărit, cît și pe aceea a imperiului de apus⁴⁶⁵; însă pe una se reflecta cerul trandafiriu al zorilor, iar pe cealaltă cerul rece de miazănoapte. Flamura răsăritului era roșie; cea a apusului era albastră. Lothar a înlocuit aceste culori cu cele ale neamului său, aur și nisip. Vulturul de aur pe un cer albastru a fost înlocuit pe flamura imperială cu un vultur negru pe un cer de aur. Atît timp cît au existat două imperii, au fost doi vulturi, care aveau fiecare cîte un cap. La sfîrșitul veacului al XV-lea, cînd imperiul bizantin s-a prăbușit, vulturul germanic, rămas singur, a vrut să reprezinte ambele imperii, să privească în același timp apusul și răsăritul, și a căpătat două capete.

Nu este, de altfel, prima apariție a vulturului cu două capete. Mai poate fi văzut, sculptat, pe scutul unuia dintre soldații de pe columna lui Traian, și, dacă trebuie să-l credem pe călugărul Attaich și culegerea de texte a lui Urstisius, Rudolf de Habsburg îl avea brodat pe piept la 26 august 1278, în bătălia de la Marchefeld.

După ce flamura era înfiptă pe malul Rinului în cinstea noului împărat, vîntul îi legăna faldurile și după chipul în care flutura, poporul făcea prevestiri. În anul 1346, atunci cînd electorii împinși de papa Clement al VI-lea l-au proclamat din înaltul Königsstuhl-ului pe Carol, margrav de Moravia, drept rege al romanilor, deși Ludovic al V-lea mai trăia încă, la strigătul de *Vivat rex!* flamura imperială a căzut în Rin și s-a pierdut. Cincizeci și patru de ani mai tîrziu, în anul 1400, prezicerea fatală s-a împlinit: Wenceslas, fiul lui Carol, a fost mazilit.

Căderea acestei flamuri a fost și căderea casei de Luxemburg, care, după Carol al IV-lea și Wenceslas, n-a mai dat decît un singur împărat, pe Sigismund, și apoi s-a șters pe vecie în fața casei de Austria.

După ce ai lăsat în urma ta locul unde a fost Königsstuhl-ul, aruncat la pămînt de revoluția franceză ca amintire feudală, urci

spre Braubach, treci de Boppard, Welmich, Saint-Goar, Oberwesel și deodată la stînga, pe malul drept îți apare, ca un acope-riș al unei case de uriași, o stîncă mare de ardezie avînd în vîrf un turn imens, ce pare să reverse ca un coș colosal fumul rece al norilor. La poalele stîncii, de-a lungul țărmlui, un oraș frumos adunat în jurul unei biserici romanice cu fleșă prezintă toate fațadele caselor spre sud. În mijlocul Rinului, în fața orașului, adesea pe jumătate învăluit în ceturile fluviului, se înalță pe o stîncă aproape de nivelul apei o clădire alungită, îngustă, ca un vapor cu borduri înalte, a cărei parte din față și din spate taie valurile ca o proră și o pupă, cu ferestre largi și joase ce imită tambuchiuri și saborduri iar pe peretele inferior mii de cram-poane de fier desenează vag ancore și cîrlige. Ornamente capricioase cu mici scobituri atîrnă de pereții ciudatei construcții, sugerînd bărci și șalupe, iar cele o sută de giruete de pe turnulețe se oferă vîntului ca niște stegulețe de catarg.

Turnul acesta este Gutenfels ; orașul este Gaub ; nava de piatră, veșnic pe apele Rinului și pe vecie ancorată în fața orașului palatin este palatul, Pfalzul.

Ți-am mai vorbit despre Pfalz. Nu se intra în această reședință simbolică, clădită pe un banc de marmură numit *Stîncă conților palatini*, decît cu ajutorul unei scări ce ducea la un pod mobil ce se mai vede încă. În palat erau temnițe pentru prizonierii de stat și o mică încăpere în care contesele palatine erau silite să aștepte să nască, fără altă distracție decît să se ducă să vadă în pivnițele palatului un puț săpat în stîncă mai jos de albia Rinului, plin cu o apă ce nu era apă din Rin. Astăzi Pfalz-ul și-a schimbat stăpînul, Dl. de Nassau este posesorul Luvrului palatin ; palatul este pustiu, nici un leagăn princiar nu se mai leagănă pe lespezile sale, nici un scîncet domnesc nu mai tulbură bolțile înnegrite. N-a mai rămas decît puțul tainic ce se umple mereu. Vai ! picătura de apă ce se furișează printre stînci seacă mai încet decît spițele regești.

Pe marea întindere a fluviului, Pfalz-ul este vecin cu Königsstuhlul. Aproape în același punct, Rinul vedea o femeie dînd naștere unui conte palatin și imperiul dînd naștere unui împărat.

De la Taunus la Siebengebirge, de ambele părți ale mărețului povîrniș care încastrează fluviul, sînt paisprezece castele pe malul drept : Ehrenfels, Fürsteneck, Gutenfels, Rineck, Pisica, Șoarecele, Liebenstein și Sternberg cărora li se zice Frații, Markusburg, Philipsburg, Lahneck, Sayn, Hammerstein și Okenfels ; pe malul stîng sînt cincisprezece castele : Vogtsberg, Reichenstein, Rheinsteint, Falkenburg, Sonneck, Heimbürg, Fürstenberg, Stahl-

eck, Schönberg, Rheinkels, Rheinberg, Stolzenfels, Rheineck și Rolandseck ; cu totul douăzeci și nouă de fortărețe pe jumătate dărîmate, suprapunînd amintirea ringravilor peste amintirea vulcanilor, urma războaielor peste urma lavelor, întregind nemai-pomenit înfățișarea severă a dealurilor. Patru dintre aceste castele au fost construite în veacul al XI-lea ; Ehrenfels, de arhiepiscopul Siegfried ; Stahleck, de conții palatini ; Sayn, de Frederic, primul conte de Sayn, învingătorul maurilor din Spania ; Hammerstein, de Otto, conte de Veteravia. Două au fost construite în veacul al XII-lea : Gutenfels, de conții de Nühingen, Rolandseck, de arhiepiscopul Arnold al II-lea, în anul 1149 ; două în secolul al XIII-lea : Fürstenberg, de palatini și Rheinfels, în anul 1219, de Thierry al III-lea, conte de Katzenellenbogen ; patru în al XIV-lea : Vogtsberg în anul 1340, de un Falkenstein ; Fürsteneck, în anul 1348, de arhiepiscopul Henric al II-lea, Pisica în anul 1383 de contele de Katzenellenbogen și Șoarecele, zece ani mai tîrziu, de un Falkenstein. Unul singur datează din veacul al XVI-lea : Philipsburg, clădit între anii 1568 și 1571 de landgraful Filip cel Tînăr. Patru dintre cetățui, toate patru pe malul stîng, lucru demn de remarcat, Reichenstein, Rheinstein, Falkenburg și Sonneck, au fost distruse în anul 1282 de Rudolf de Habsburg ⁴⁶⁶ una, Rolandseck, de împăratul Henric al V-lea ⁴⁶⁷ ; cinci de Ludovic al XIV-lea în anul 1689, Fürsteneck, Stahleck, Schönberg, Stolzenfels și Hammerstein ; una de Napoleon, Rheinfels ; una de un incendiu, Rheineck ; și una de banda neagră ⁴⁶⁸, Gutenfels. Nu se știe cine a construit Reichenstein, Rheinstein, Falkenburg, Stolzenfels, Rheineck și Markusburg, restaurat în anul 1644 de Ioan cel Bătăios, landgrav de Hessa-Darmstadt. Nu se știe cine a dărîmat Vogtsbergul, vechi sălaș al unui senior administrator, așa cum arată numele, și nici Ehrenfelsul, Fürsteneckul, Sayn, Pisica și Șoarecele. Un întuneric și mai adînc învăluie șase dintre aceste lăcașuri : Heimbürg, Rheinberg, Liebenstein, Sternberg, Lahneck și Okenfels. Au ieșit și au intrat din nou în umbră. Nu se știe nici cine le-a construit, nici cine le-a distrus. Nimic nu e mai ciudat, în mijlocul istoriei, decît această întunecime deasă în care întrezărești vag, către 1400, forfoteala tumultuoasă a hansei renane ⁴⁶⁹ războindu-se cu seniorii, și în care se deslușește și mai departe încă, în bezna crescîndă a veacului al XII-lea, fantoma formidabilă a lui Barbarossa exterminînd burgravi. Multe din aceste vechi fortărețe, a căror istorie s-a pierdut, sînt pe jumătate romane și pe jumătate carlovingiene. În alte ruine apar figuri mai bine luminate și li se poate regăsi povestea împrăștiată pe ici, pe colo prin vechile

culegeri de carte. Stahleck, ce domină Bacharach și care se zice că a fost întemeiat de huni, l-a văzut murind pe Herman în veacul al XII-lea; Hohenstaufenii, Guelfii și Wittelsbachii au locuit aci, și a fost asediat și luat de opt ori între anii 1620 și 1640. Schönberg, de unde au ieșit familiile Helmont și legenda celor Șapte-Surori, l-a văzut născându-se pe marele general Frederic de Schönberg, a cărui soartă ciudată a fost aceea de a-i întâri pe Braganți și de a-i face să se prăbușească pe Stuarți. Rheinfelsul a rezistat orașelor Rinului în anul 1225, mareșalului de Tallard în anul 1692 și s-a predat Republicii Franceze în anul 1794. Stolzenfels era reședința arhiepiscopilor de Trêves. Rheineck a văzut stingându-se pe ultimul conte de Rheineck, mort în anul 1544, canonic custode al catedralei de Trêves. Hammerstein a suportat cearta conților de Veteravia cu arhiepiscopii de Maiența, lovitura împăratului Henric al II-lea în anul 1017⁴⁷⁰, fuga împăratului Henric al IV-lea în anul 1105⁴⁷¹, Războiul de Treizeci de Ani, trecerea suedezilor și a spaniolilor, pustiirea de către francezi în anul 1689 și rușinea de a fi fost vândut în anul 1823 pentru o sută de scuzi. Gutenfels, mîndrul refugiu al lui Gustav-Adolf, tihnitul adăpost al frumoasei contese Guda și al lui Richard, împăratul îndrăgostit⁴⁷², de patru ori asediat în anii 1504 și 1631 de cei din Hessa, în anii 1620 și 1642 de către imperiali, vîndut în anul 1289 de Garnier de Münzen-

berg electorului palatin Ludovic cel Sever pentru două sute de mii de mărci de argint, a fost deteriorat în anul 1807 pentru prețul de șase sute de franci. Acest lung și dublu șir de clădiri, totodată poetice și militare, ce poartă pe fruntea lor toate epocile Rinului și care-i povestesc toate legendele, începe în fața Bingen-ului, cu castelul Ehrenfels la dreapta și cu Turnul Șobolanilor la stînga și sfîrșește la Königswinter cu Rolandseck la stînga și cu Drachenfels la dreapta. Symbolism frapant și demn de a fi notat : imensa arcadă acoperită cu iederă a Rolandseck-ului stînd în fața peșterii balaurului doborît de Siegfried cel cu casca cu coarne ; Turnul Șobolanilor stînd în fața Ehrenfels-ului ; în ambele cazuri legenda și istoria se privesc.

Și nu înregistrez aici decît castelele care se oglindesc în Rin și pe care orice călător le zărește în trecere. Dacă pătrunzi însă cît de puțin în văi și în munți, întîlnești ruine la fiecare pas. Numai în valea Wisper, pe malul drept, într-o plimbare de cîteva leghe, am găsit șapte : Rheinberg, castelul conților din Rhingau, scutieri ereditari ai sfîntului imperiu, însărcinați cu tăiatul cîrnii la ospete, stinși în veacul al XVII-lea, fortăreață de temut ce îngrijora odinioară pe cei din marea comună Lorch ; prin mărăcinișuri, Waldeck ; în munți, în vîrfurile unei stînci din șisturi, lîngă un izvor de apă minerală ce udă cîteva case grosolane și pipernicite, Sauerburg, construit în anul 1356 de Robert, conte palatin, și vîndut pentru douăzeci de mii de fiorini în timpul războiului Bavariei, de electorul Philippe lui Philippe de Kronberg, mareșalul lui ; Heppenheff, distrus nu se știe cînd ; Kammerberg, în stăpînirea Maienței ; Nollig, vechi castrum din care a rămas un turn ; Sarcek, care se încadrează în pădure în fața mănăstirii Winsbach, ca un cavaler în fața unui preot în vechea societate. Astăzi castelul și mănăstirea, nobilul și preotul, două ruine. Numai pădurea și societatea, reînnoite în fiecare an, au mai supraviețuit.

Dacă cercetezi masivul Siebengebirge găsești, sub formă de fragmente îngropate sub iederă, o abație, Schöenberg, și șase castele : Drachenfels, ruinat de Henric al V-lea ; Wolkenburg, ascuns în nori, așa cum îl arată numele⁴⁷³, ruinat de Henric al V-lea ; Löwenberg, unde s-au refugiat Bucer și Melanchton⁴⁷⁴, unde au fugit după căsătoria lor, care proslăvea erezia, Agnes von Mansfeld și arhiepiscopul Guebhard ; Nonnenstromberg și Ölberg, construite de Valentinian în anul 368 ; și Hemmerich, conac al îndrăzneților cavaleri de Heinsberg ce se războiau cu electorii de Colonia.

Pe cîmpie, în partea Maienței, se află Frauenstein ce datează din veacul al XII-lea, Scharfenstein, feudă episcopală, Grei-

fenklau, construit în anul 1350. Pe partea Coloniei se află minunatul Godesberg. De unde vine acest nume, Godesberg ? Oare de la curtea de judecată cantonală, Goding, ce se ținea în evul mediu ? De la *Wodan*, monstrul cu zece mâini, pe care l-au adorat ubienii aici ? Nici un amator de antichități, nici un etimolog n-a hotărât asupra acestei probleme. Oricum ar fi, înaintea de vremurile istorice natura a făcut din Godesberg un vulcan ; în anul 362 împăratul Iulian ⁴⁷⁵ a făcut din el o tabără ; în anul 1210, arhiepiscopul Teodoric, un castel ; în anul 1375, electorul Frederic al II-lea, o fortăreață ; în anul 1593, electorul de Bavaria, o ruină ; ultimul elector de Colonia, Maximilian-Franz a făcut din el o podgorie.

Vechile castele de pe malurile Rinului, uriașe pietre de hotar puse de feudalitate pe al său fluviu, umplu peisajele de visuri. Martori muți ai vremurilor dispărute, au asistat la fapte, au încadrat scene, au ascultat cuvinte. Stau acolo ca veșnice culise ale dramei întunecate care se joacă, de veacuri, pe Rin. Au văzut, cel puțin cele mai vechi, intrând și ieșind, pe măsura evenimentelor create de providență, toți acești actori atât de sus puși, atât de ciudați sau atât de temuți ; Pepin, care a dăruit papei orașe ; Carol cel Mare, înveșmântat cu o cămașă de lână și cu o vestă de lutru, sprijinindu-se pe bătrînul diacon Petru din Pisa, mîngîind cu mîna lui puternică elefantul Abulabaz ⁴⁷⁶ ; Otto Leul fluturîndu-și coama bălaie ⁴⁷⁷ ; margravul de Italia, Azzo, purtîndu-și flamura cu îngeri, învingătoare în bătălia de la Merseburg ⁴⁷⁸ ; Henric cel Șchiop ⁴⁷⁹ ; Conrad cel Bătrîn și Conrad cel Tinăr ⁴⁸⁰ ; Henric cel Negru ⁴⁸¹, care a impus Romei patru papi germani ; Rudolf de Saxa ⁴⁸², care a purtat pe coroana lui hexametrul papal : *Petra dedit Petro, Petrus diadema Rodolpho* * ; Godfried von Bouillon ⁴⁸⁴, care a înfipt țeapa drapelului împărătesc în pîntecele dușmanilor imperiului ; Henric al V-lea, care a suit călare treptele de marmură ale catedralei Sfîntul Petru din Roma ⁴⁸⁵. Toate marile figuri ale istoriei Germaniei și-au lăsat amprenta pe pietrele străvechi : bătrînul duce Welf ⁴⁸⁶ ; Albert Ursul ⁴⁸⁷ ; Sfîntul Bernard ⁴⁸⁸ ; Barbarossa, care a ținut scările papei greșind mîna ; arhiepiscopul de Colonia, Raynald, care a smuls ciucurii caleștii din Milan ⁴⁸⁹ ; Richard Inimă de Leu ⁴⁹⁰ ; Wilhelm de Olanda ; Frederic al II-lea, blindul împărat cu chip grec ⁴⁹¹, prieten al poezilor ca August, prieten al califilor ca împăratul Carol cel Mare, cel ce studia în cortul lui orologiul, la care un soare de aur și o lună de argint marcau anotimpurile.

* Stîncă a făcut un dar lui Petru

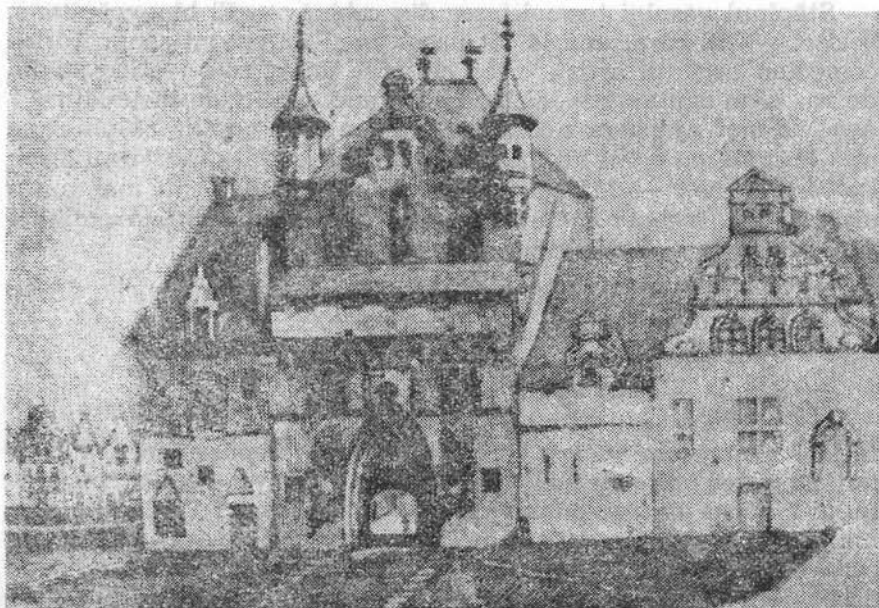
Iar Petru a dăruit lui Rudolf o diademă ⁴⁸³.

Aceste castele au privit, la rapida lor apariție, pe călugărul Christian propovăduind evanghelia păgînilor din Prusia, pe Hermann Salza, primul mare maestru al ordinului teutonic⁴⁹², mare constructor de orașe; pe Ottokar, rege al Boemiei⁴⁹³; pe Frederic de Baden și pe Conradin de Suabia, decapitați la șaisprezece ani⁴⁷⁴; pe Ludovic al V-lea, landgrav de Turingia și soț al sfintei Elisabeta⁴⁹⁵; pe Frederic cel Mușcat, care purta pe obraz semnul de deznădejde al mamei sale⁴⁹⁶; și pe Rudolf de Habsburg, care-și cîrpea singur vesta cenușie⁴⁹⁷. Ele au răsunit de deviza lui Eberhard, conte de Württemberg: *Slavă lui Dumnezeu! război lumii!* L-au găzduit pe Sigismund⁴⁹⁸, împăratul a cărui dreptate cîntărea bine și lovea tare; pe Ludovic al V-lea, ultimul împărat care a fost excomunicat⁴⁹⁹; pe Frederic al III-lea, ultimul împărat care a fost încoronat la Roma⁵⁰⁰. L-au ascultat pe Petrarca bruftuindu-l pe Carol al IV-lea pentru a nu fi rămas la Roma decît o zi și strigîndu-i: *Ce-ar spune străbunii tăi Cezarii dacă te-ar întîlni acum în Alpi, cu capul plecat, întorcînd spatele Italiei?*⁵⁰¹ Au privit trecînd, umiliți și mînioși, pe Ahile al germanilor, Albert de Brandenburg, după lecția de la Nürenberg⁵⁰², și pe Ahile al burghezilor, Carol Temerarul, după cele cincizeci și șase de asedii ale Neuss-ului⁵⁰³. Ele au privit trecînd, mîndri și trufași, pe catîri și în litiere, în șiruri lungi de-a lungul Rinului pe episcopii occidentali mergînd în anul 1415 la conciliul de la Constanța pentru a-l judeca pe Jan Hus⁵⁰⁴; în anul 1431 la conciliul de la Basel pentru a-l mazili pe Eugeniu al IV-lea⁵⁰⁵ și în anul 1519 la dieta de la Worms pentru a-l interoga pe Luther⁵⁰⁶. Au văzut plutind, urcînd sinistru pe fluviu de la Oberwesel la Bacharach, cu pletele lui bălaie în valuri, cadavrul alb și șiroind al sfîntului Werner, biet copilaș martirizat de evrei și aruncat în Rin în anul 1287. Au văzut aducîndu-se de la Viena la Bruges, într-un sicriu de catifea, pe Maria de Burgundia⁵⁰⁷, moartă dintr-o căzătură de pe cal la vînătoarea de bitlani. Hoarda hîdă a maghiarilor, vuietul mongolilor opriți de Henric cel Pios în veacul al XIII-lea⁵⁰⁸; strigătul husiților ce voiau să reducă la cinci toate orașele din lume, amenințările lui Procopiu cel Mare și ale lui Procopiu cel Mic⁵⁰⁹, larma tumultoasă a turcilor urcînd pe Dunăre după luarea Constantinopolului, cușca de fier în care răzburarea regilor l-a plimbat pe Jan de Leyda înlănțuit între cancelarul său Krechting și călăul său Knipperdolling⁵¹⁰, pe tînărul Carol Quintul făcînd să scînteieze pe scutul lui cuvîntul *nondum** scris cu stele de diamante, pe Wallenstein slujit de șaiszeci de pași gentilomi⁵¹¹, pe Tilly, în

* încă nu.

veșmînt de saten verde pe căluțul lui cenușiu ⁵¹², pe Gustav-Adolf străbătînd pădurea turingiană, mînia lui Ludovic al XIV-lea, mînia lui Frederic al II-lea, mînia lui Napoleon, toate aceste fapte cumplite care rînd pe rînd au zguduit sau au înspăimîntat Europa, au lovit ca niște trăsnete vechile ziduri. Aceste glorioase conace au suferit loviturile elvețienilor ce au distrus vechea cavalerie la Sempach ⁵¹³ și pe cele ale marelui Condé ce a distrus vechea infanterie la Rocroy. Au auzit trosnind scările, șuerînd smoala fierbinte, bubuind tunurile. Pedestrașii, slujitorii cu lănci, ordinea strategică în formă de arici, atît de fatală escadroanelor de cavalerie, violențele bruște ale lui Sickingen, marele cavalier, asalturile savante ale lui Burtenbach, marele căpitan, au văzut tot, au înfruntat tot, au suferit tot. Astăzi, melancolice, noaptea, cînd luna le acoperă năluca cu un lîntoliu alb, mai melancolice la lumina soarelui, pline de flori, de faimă, de neant și de plictis, roase de timp, dărîmate de oameni, revărsînd asupra viilor de pe coastă o umbră care pe an ce trece se face mai firavă, ele lasă trecutul să cadă piatră cu piatră în Rin, și dată cu dată în uitare.

O, nobile donjoane ! o, bieți uriași bătrîni și paralitici ! o, cavaleri viteji ! un vas cu aburi, plin de neguțatori și de burgezi, vă aruncă în trecere fumul în nas.

WORMS — MANNHEIM

Malurile Neckarului, octombrie

Se înnopta. Apăsarea care-ți pune stăpînire pe suflet o dată cu sfîrșitul zilei se răspîndea de jur-împrejur pînă în zări. Cine-i oare trist în acest ceas al înserării ? Natura ? Noi înșine ? Un vâl alb urca din adîncimile imensei văi a Vosgilor, trestiile foșneau lugubru, vaporul bătea apa ca un dulău mare obosit ; toți călătorii, care somnoroși, care cuprinși de această apăsare, coboriseră în cabina în care se îngrămădeau pachete, bagaje, mese în dezordine și oameni adormiți ; puntea era pustie ; rămăseseră numai trei studenți nemți, nemîșcați, tăcuți, trăgînd din pipele lor de faianță pictată, fără să facă vreun gest și fără să spună vreun cuvînt ; trei statui ; făceam pe a patra și mă uitam pierdut în depărtare. Nu vom fi la Worms decît în toiul nopții. Ciudat. Nu credeam că Worms să fie așa de departe de Maiența. — Deodată, vaporul se opri. — Bun, îmi zisei, la cîmpie apa e foarte scăzută, albia Rinului e plină de bancuri de nisip și na ! că ne-am împotmolit.

Stăpînul vasului tocmai ieșea din cabină. — Ei bine, căpitane, îi zisei — știi că acuma la tot pasul tragi un cuvînt sonor : orice comedian este un artist, orice cîntăreț un virtuos ; orice stăpîn de vas e un căpitan ; — ei bine, căpitane, ce zici de încurcătură ? Așa nu mai ajungem noi înainte de miezul nopții. Stăpînul se uită la mine cu ochii lui mari albaștri de teuton uluit și-mi zise : Da' am ajuns ! — Mă uitai și eu la rîndul meu, nu mai puțin uluit ca el. Trebuie că în momentul acela reprezentam amîndoi cîte o uluială : eu franceză, el germană.

— Am ajuns, căpitane ?

— Da, am ajuns.

— Unde ?

— Păi, la Worms !

Mă mirai și-mi plimbai ochii în jur. La Worms ! Visam treaz ? Sau eram jucăria vreunei viziuni crepusculare ? Patronul își rîdea oare de călători ? Dădea neamțul replica parizianului ? Făcea haz germanul de gal ? La Worms ! Unde era oare înalta și mareața cingătoare de ziduri străjuită de turnuri pătrate care cobora pînă la malurile fluviului, pe care, trufaș, îl lua drept șanț ? Nu vedeam decît o imensă cîmpie al cărei capăt

mi-l ascundea ceața deasă, o perdea ștearsă de plopi, un țarm de-abia deslușit care făcea una cu trestile, și, chiar pe țarm, lângă noi, o frumoasă pajiște verde pe care niște femei își întindeau rufele la înălbit pe rouă.

Patronul, cu brațul întins spre partea din față a vasului, îmi arătă un fel de casă nouă, pătrată, tencuită, cu obloane verzi, tare urită, un fel de pietroi albicios, pe care nu-l văzusem de la început.

— Uite, domnule, Worms.

— Worms, reluai ; Worms, asta ! casa asta albă ! da' cel mult e un han !

— E un han, într-adevăr. Și o să vă simțiți minunat în el.

— Da' orașul ?

— A ! orașul ! orașul îl vreți ?

— Da' fără îndoială.

— Foarte bine. O să-l găsiți colo, pe cîmpie ; o să cam mergeți însă, că e o bucată bună de drum. A ! domnul vine pentru oraș ? În general oprim foarte rar aici ; și călătorii se mulțumesc cu hanul. E foarte bine la el. A ! țineți să vedeți orașul ! Asta-i altceva. Eu, să vă spun drept, trec întotdeauna pe aici ori seara destul de târziu, ori dimineața foarte devreme și nu l-am văzut niciodată.

Poftim, să mai fii un oraș imperial ! Să ai conți, arhiepiscopi suverani, episcopi principii, un palatin, patru fortărețe, trei poduri pe Rin, trei mănăstiri cu clopotnițe, paisprezece biserici, treizeci de mii de locuitori ! să fi fost una din cele patru cetăți de frunte în hansa formidabilă a celor o sută de orașe ! să fii pentru îndrăgostitul de tradiții fantastice ca și pentru cel ce studiază și critică faptele reale, un loc ciudat, poetic și celebru cum nu-i altul în toată Europa ! să ai în trecutul tău minunat tot ceea ce poate cuprinde un trecut, legenda și istoria, acești doi copaci mai asemănători decît ai crede, ale căror rădăcini și ramuri se amestecă uneori atît de învălmășit în amintirea oamenilor ! să fii orașul care l-a văzut pe Cezar învingînd, pe Attila trecînd, pe Brunehaut ⁵¹⁴ visînd, pe Carol cel Mare căsătorindu-se ! să fii orașul care a văzut în grădina trandafirilor lupta dintre Siegfried cel cu cască cu coarne și balaur, iar pe treptele din fața catedralei revolta Crimhildei din care a ieșit o epopee ⁵¹⁵, după cum pe băncile dietei ai văzut revolta lui Luther din care a ieșit o religie ! să fii Vormatia vangionilor, Bormitomagus a lui Drusus, Wonnegau ⁵¹⁶ al poezilor, oraș principal al eroilor din Nibelungii, capitala regilor franci, curtea împăraților pentru împărțirea dregătății ! cu un cuvînt, să fii Worms, pentru ca un bădăran beat

de tutun, care nici măcar nu mai știe dacă e vangion sau nemet, să zică : *A ! Worms ! orașul ! e colo ! nu l-am văzut niciodată.*

Da, prietene. Acesta-i Wormsul. Oraș ilustru, după cum vezi Reședință imperială și regală, treizeci de mii de locuitori, paisprezece biserici, și iată-le numele, azi complet uitate. De aceea le și înregistrez :

Münsterul *

Sfinta Cecilia

Sfintul Vesvin

Sfintul Andrei

Sfintul Mang

Sfintul Johann

Maica Domnului

Sfintul Paul

Sfintul Ruprecht

Predicatoarea

Sfintul Lamprecht

Sfintul Sixtus

Sfintul Martin

Sfintul Amandus

Între timp coborîsem, spre marea mirare a tovarășilor mei de călătorie, care păreau că nu înțeleg nimic din trăsneala mea. Vaporul își reluase drumul spre Mannheim, lăsându-mă singur cu bagajele într-o barcă îngustă, scuturată puternic de valurile fluviului, ca urmare a zbaturilor vasului. Ajunsesem la debarcader, fără să observ acolo doi oameni care stăteau în picioare, în timp ce barca se apropia și vaporul se depărta. Unul dintre ei, un fel de hercule dolofan cu mînele suflecate, cu un aer cit se poate de insolent, își fuma pipa cu coatele rezemate de un cărucior mărișor. Celălalt, slab și pipernicit, fără pipă și fără insolență, stătea lingă o roabă mică, cea mai umilă și cea mai jalnică din lume. Avea un chip palid și fără vîrstă, din cele care te fac să șovăi dacă ai de-a face cu un adolescent întîrziat sau cu un bătrînel precoce.

Tocmai mă dădusem jos și în timp ce mă uitam la amărîtul cu roaba, nu băgasem de seamă că bagajul, pe care barcagiul îl lăsase pe iarbă la picioarele mele, dispăruse subit. În timpul acesta un zgomot de roți în mișcare mă făcu să întorc capul ; bagajul meu se ducea pe căruciorul tras voinicește de omul cu

* Catedrală (lb. germană).

pipa. Celălalt se uita la mine cu jale, fără să facă vreun pas, fără să-ndrăznească vreun gest, fără să zică un cuvînt, cu un aer de om chinuit care se resemnează și pe care nu-l înțelegeam deloc. Am alergat după bagaj.

— Ei ! prietene ! îi strigai omului, unde fugi așa ?

Zgomotul căruciorului, fumul pipei și poate și conștiința propriei lui importanțe îl împiedicau să mă audă. Am ajuns gîfîind lîngă el și i-am repetat întrebarea.

— Unde mergem ? zise el în franțuzește și fără să se oprească.

— Da, reluai.

— Bineînțeles că acolo, făcu el.

Și făcu cu capul un semn arătîndu-mi casa albă care nu mai era decît la o aruncătură de piatră.

— Și ce-i acolo ? îi zisei.

— Ei, hotelul.

— Nu acolo mă duc.

Se opri scurt. Mă privi, ca și stăpînul vaporului cu un aer uluit ; apoi, după un moment de tăcere, adăugă cu înfumurarea specifică hangiiilor care simt că sînt singuri într-un loc pustiu și că-și pot permite luxul să fie obraznici pentru că se cred neapărat trebuitori :

— Domnul vrea să se culce pe cîmp ?

N-am crezut că trebuie să mă impresioneze.

— Nu, îi zisei ; mă duc în oraș.

— Unde adică în oraș ?

— La Worms.

— Cum la Worms ?

— La Worms !

— La Worms ?

— La Worms.

— A ! reluă omul.

Cite lucruri poate să cuprindă un *a* ! Niciodată n-am să-l uit pe acela. Era plin de uluire, de mînie, de dispreț, indignare, batjocură, ironie, milă, de regret adînc după talerii și groșii mei de argint și, la urma urmelor, de o anumită nuanță de ură. A !-ul voia să zică : Ce mai e și cu ăsta ? Cu ce bagaj m-am pricopsit ? Merge la Worms ! Și ce să facă la Worms ! Vreun intrigant ! Vreun falit ! Și mai bate-ți capul să ridici un han pe malurile Rinului ca să ai călători dintr-aceștia ! Omul ăsta mă fură ! Să se ducă la Worms, e o tîmpenie ! Și ar fi dat zece franci din Franța ; mi-i datorează ! e un hoț. O fi sigur că are voie să meargă în altă parte ? E o porcărie ! Și unde mai pui că m-am înjosit să-i duc boarfele ! un sac jegos ! frumos călător care n-are decît un sac pentru noapte ! ce zdrențe o mai fi avînd

înăuntru ? are măcar vreo cămașă ? De fapt, se vede că franțuzul ăsta n-are un ban. Ar fi plecat probabil fără să-mi plătească. Ce de aventurieri mai poți întâlni ! Și la câte te expui ! Poate c-ar trebui să-l duc la jandarmerie. Da' mi-e milă. Să se ducă unde-o vrea ! La Worms, la dracu ! O să-l las aici, în mijlocul drumului, cu bagajele lui cu tot !

O, prietene ! Ai băgat de seamă câte discursuri mari sînt goale și câte monosilabe sînt pline ?

Toate astea erau cuprinse în a !-ul lui ; îmi apucă bagajul și-l aruncă jos.

S-a îndepărtat apoi, maiestuos, cu căruciorul. Crezui că e bine să-l muștruluiesc.

— Ei bine, îi zisei, și te duci așa ? mă lași aici cu sacul ? Ce dracu, dă-ți măcar osteneala să-l duci de unde l-ai luat.

Continua să se îndepărteze.

— Ei ! neciopliture ! îi strigai.

Nu mai înțelegea franțuzește ; își urmă drumul fluierînd.

Trebuia să fac ceva. Aș fi putut să alerg după el, să mă supăr, să mă infurii ; dar ce să faci cu un bătăran, poate doar să-l omori ? Și la drept vorbind, comparîndu-mă cu el, mă-ndoiesc ca el să fi fost cel ucis. Natura, căreia nu-i place egalitatea, nu ne făcuse egali, pe acest teuton și pe mine. Evident, acolo, în amurg, în aer liber, la drumul mare, eu eram cel mai slab și el era cel mai tare.

O lege suverană a pumnului în fața căreia toți trecătorii sînt perfect inegali ! *Dura lex, sed lex !* *

Așa că m-am resemnat.

Mi-am luat sacul de pe jos și l-am pus la subsuoară ; apoi m-am orientat. Noaptea se lăsase de tot, zărilor erau negre, nu mai zăream în jurul meu decît masa alburie și nedeslușită a casei albe căreia îi întorsesem spatele. Nu mai auzeam decît zgomotul vag și lin al Rinului printre trestii.

Afli *Wormsul colo*, spusese căpitanul vasului arătîndu-mi capătul cîmpiei. *Colo !* și nimic mai mult. Unde să te duci *colo* ? La doi pași ? La două leghe ? Worms, orașul legendelor, pe care venisem de departe să-l caut, începea să-mi facă impresia că este unul dintre acele orașe fata morgana care se dau înapoi pe măsură ce călătorul merge înainte.

Și-mi veneau în minte cuvintele grozave și ironice ale omului cu căruciorul : *Domnul vrea să se culce pe cîmp* ? Mi se părea că aud duhurile familiare ale Rinului, că piticii și spiridușii

* Legea e dură, dar e lege !

mi le repetă la ureche cu risete zeflemitoare. Era tocmai ceasul în care ies, de-a valma cu iecele, cu măștile, cu vrăjitoarele și cu vîrcolacii, ceasul la care se duc la horele de taină care lasă urme mari în cerc pe pajiștile călcate în picioare, urme la care se uită a doua zi vacile cu un aer visător.

Luna avea să răsară.

Ce să fac ? Să stau să mă uit la hore ? ar fi interesant. Să mă culc însă pe cîmp, era greu. Să mă întorc înapoi ? Ca să cer găzduire la hanul pe care-l disprețuisem ? Iar să am parte de un a ! al bădăranului cu căruciorul ? Cine știe ! Să mi se închidă ușa în nas și să aud în spatele meu, în jurul meu, printre trestii, printre mărăcini, în frunzișul mișcător al plopilor tremurători, cum chicotesc de rîs piticii cu ochii ca niște granate și spiridușii cu chipurile verzi ?

Să fii înjosit în fața zinelor ! să provoci un surîs plin de milă batjocoritoare pe dulcele și luminosul chip al Titaniei ! niciodată !

După ce m-am sfătuit cu mine însumi, m-am hotărît să mă întorc la debarcader. Sigur că aveam să găsesc acolo o potecă să mă ducă la Worms.

Răsărea luna.

I-am adresat în minte o invocație în care am făcut un amestec grozav din toți poeții care au vorbit despre lună, de la Virgiliu pînă la Lemierre⁵¹⁷. Am numit-o *palidă vestitoare și regina nopților* și am rugat-o să mă lumineze puțin, declarîndu-i cu nerușinare că simțeam că *Diana este sora lui Apolo*, și, după ce mi-am făcut-o astfel favorabilă după ritualul clasic, m-am îndreptat vitejește cu bagajele subsuoară în direcția Rinului.

De-abia făcusem cîțiva pași, cufundat într-o visare adîncă că un zgomot slab m-a scos din ea. Am ridicat capul. Am avut dreptate cînd am invocat zeițele. Luna mi-a îngăduit să văd. Grație unei raze orizontale care arginta vîrfurile ovăzului zburlit, am deslușit perfect în fața mea, la cîțiva pași, alături de o salcie bătrînă al cărei trunchi zbîrcit făcea o strîmbătură cumplită, am deslușit, zic, un chip palid și livid, un strigoi care mă privea cu un aer înfricoșat.

Strigoiul împingea o roabă.

— A ! făcui, uite o arătare.

Apoi, căzîndu-mi ochii pe roabă, a doua mișcare a urmat celei dintîi :

— Poftim ! zisei, e un hamal.

Nu era nici nălucă, nici hamal ; l-am recunoscut pe cel de-al doilea martor al debarcării mele pe acest țărm puțin ospitalier pînă acum, omul cu chipul palid.

El însuși, făcuse, zărindu-mă, un pas înapoi și nu părea prea liniștit. Am găsit că e de cuviință să iau cuvîntul.

— Prietene, îi zisei, este evident că întîlnirea noastră era prevăzută de o veșnicie. Am un sac care-mi pare prea plin și ai roabă tare goală ; ce-ar fi dacă mi-aș pune sacul în roabă, ei ? ce zici ?

Pe malul stîng al Rinului, totul vorbește și înțelege franțuzește, chiar și nălucile.

Arătarea îmi răspunse :

— Unde merge domnul ?

— Mă duc la Worms.

— La Worms ?

— La Worms.

— Vrea domnul să tragă la *Fazanul* ?

— De ce nu ?

— Cum ! Domnul merge la Worms ?

— La Worms.

— O ! făcu omul cu roaba.

Tare aș vrea să evit acum un paralelism care să aibă aerul unei combinații simetrice ; nu sînt însă decît istoric și nu mă pot împiedica să nu constat că acest o ! era tocmai replica și contrariul a !-ului omului cu căruciorul.

Acest o ! exprima mirarea amestecată cu bucurie, orgoliul satisfăcut, extazul, duioșia, dragostea, admirația legitimă pentru persoana mea și entuziasmul sincer față de pfenigii și creierii mei.

O-ul acesta voia să zică : — O ! uite un călător minunat și un trecător măreț. Domnul merge la Worms ! O să tragă la *Fazanul* ! Cum se mai cunoaște francezul ! Gentilomul acesta o să cheltuiască cel puțin trei taleri la hotelul meu ! Și-o să-mi dea și un bacșiș bun ! E un domn darnic și sigur că e și foarte deștept. Se duce la Worms ! Țsta are atîta minte cît să meargă la Worms ! Să fie într-un ceas bun ! De ce oare sînt așa rari trecătorii ca el ? Și vai ! este elegiac și interesant să fii hotelier la Worms, unde sînt trei hanuri deschise în fiecare zi în care intră un călător din trei în trei ani ! Fii binevenit, străinule ilustru, francezule spiritual, amabile domn ! Cum ! vii la Worms ! Vine la Worms pur și simplu, cu șapca pe cap, cu sacul la subsuoară, fără pompă, fără tîmbălău, fără să-și dea ifose, ca cineva care vine la el acasă ! Ce frumos ! Ce mare e națiunea franceză ! Trăiască împăratul Napoleon !

După acest monolog frumos într-o singură silabă, mi-a luat sacoșa și a pus-o pe roabă uitîndu-se la mine cu un aer amabil și cu un zîmbet inefabil care voia să zică : Un sac ! Numai un

sac ! ce boierește și elegant e să n-ai decît un sac. Se vede că din-sul se simte mare prin el însuși și că pe bună dreptate consideră că e și așa destul de fermecător, fără să caute să-l mai sperie pe bietul hangiu cu marafeturi de bogăție, făcînd pe grozavul cu pachete, valize, cufere, cutii de carton de pălării și umbrele, cu geamantane mari pe care le lasă la han ca să acopere chel-tuiala, și care n-au în ele decît talaș și bolovani, paie și numere vechi din *Constituționalul* ⁵⁴⁸ ! Numai un sac ! Trebuie că e vreun prinț !

După această cuvîntare cuprinsă într-un suris, ridică voios brațele roabei finalmente încărcată și porni la drum spunîndu-mi cu o voce blîndă și mîngîietoare : — Pe aici, domnule !

Mergînd, îmi vorbea ; fericirea îl făcuse vorbăreț. Bietul de el venea în fiecare zi la debarcader să-i aștepte pe călători. De cele mai multe ori vaporul trece fără să se oprească. De-abia dacă vreun călător iese pe punte să se uite la silueta melancolică a celor patru clopotnițe, profilată pe cerul splendid al amurgului, și la cea a celor doi hangii din Worms. Cîteodată, totuși, vaporul se oprește, dă un semnal, barcagiul de la debarcader se dezleagă, se duce pînă la vas și se întoarce cu unul, doi, trei călători. Ajung cîteodată să fie chiar șase ! Ce pomană nemai-pomenită ! Noii sosiți debarcă cu aerul deschis, mirat și stupid care face bucuria hangiuului ; însă, vâi ! hanul de pe țarm îi înhață și-i înghite imediat. Cine mai merge pînă la Worms ? Cine mai bănuiește măcar că mai există și Wormsul ? Așa încît bietul de el se uită la căruța mare a hotelului de pe țarm hurducăind pe sub arbori și scîrțîind sub greutatea cuferelelor și valizelor, în timp ce el, filozof gînditor, se întoarce la lumina stelelor cu roaba goală. Emoțiile astea l-au făcut să slăbească ; și totuși vine aici în fiecare zi, cu conștiința datoriei împlinite, la debarcaderul ăsta ironic, la halta asta caraghioasă, să se uite la apa Rinului cum curge, la călători cum trec și la hanul din vecini cum se umple. Nu luptă, nu se enervează, nu se războiește, nu rostește nici un cuvînt ; se resemnează, își ia roaba și se revoltă, atît cît se poate revolta o roabă mică împotriva unei ditamai căruțe. Are în el, și i se citește pe fața devenită nepăsătoare de atîtea umilînțe și dezamăgiri cîte a suferit, un sentiment de forță și de măreție pe care resemnarea și perseverența le dau celui mic și slab. Pe lîngă trufașul, buhăitul și triumfătorul hangiu de pe țarm, care nici măcar nu catadicsește să bage de seamă că celălalt există, el are, el, asupritul încăpățînat, răbdător și tenace, atitudinea serioasă și de nedescris a unui eunuc în fața pașei, a unui pescuitor cu undița față de un pescuitor cu șoimul.

Între timp traversam cîmpii, pajiști, cîmpuri de lucernă, trecusem, cu ajutorul unui fel de combinație fără formă făcută din grinzi și stîlpi vechi, împodobită cu o balustradă mișcătoare de scînduri, peste brațul mic al Rinului, de pe care se mai vedea încă, acum două veacuri, podul frumos de lemn, acoperit, care ducea la marele și mîndrul turn pătrat împodobit cu turnulețe, construit de Maximilian. Luna luase cu ea toate cețurile, care se duceau spre apus ca niște nori albi ; fundalul era acum curat și magnificul profil al catedralei din Worms apăruse la orizont, cu turnurile și clopotnițele, cu pinioanele, cu nervurile și contranervurile ei, masă imensă de umbră care se desprindea lugubru pe cerul plin de constelații și care părea o mare navă a nopții ancorată în mijlocul stelelor.

După ce trecusem peste brațul cel mic, ne mai rămînea să trecem peste brațul cel mare al Rinului. Am luat-o la stînga și am ajuns la concluzia că frumosul pod de piatră care ducea la poarta-fortăreață de lîngă Frauenbruder nu mai exista. După cîteva minute de mers prin verdeața încîntătoare, am ajuns la un vechi pod dărăpănat, construit probabil pe locul vechiului pod de lemn de la poarta sfîntului Mang. După ce am trecut peste pod, am întrezărit desfășurîndu-se zidurile superbe ale Wormsului, care înălțau optsprezece turnuri pătrate numai pe partea incintei ce dădea spre Rin. Vai ! ce mai rămăsese din ele ? cîteva bucăți de zid coșcovite și găurite de ferestre, cîteva vechi tronsoane de turnuri prăbușite sub iederă sau transformate în locuințe burgheze, avînd ferestre cu perdele albe, obloane verzi și bolte de viță, în loc de creneluri și metereze. O rămășiță fără formă a unui turn rotund care se profila la capătul de răsărit al zidurilor mi s-a părut că este turnul Nideck ; degeaba am căutat însă cu privirea, n-am mai găsit alături de bietul turn Nideck, nici fleșa ascuțită a Mûnsterului, nici clopotnița frumoasă și joasă a Sfintei Cecilia. Cît despre Frauenturm, după cîte mi s-a părut, a fost înlocuit cu o grădină de zarzavaturi. De altfel, anticul Worms era adormit ; era o tăcere adîncă ; pretutindeni liniște, nici o lumină la geamuri. Pe lîngă cărarea pe care mergeam prin cîmpurile de sfeclă și tutun ce înconjură orașul, o babă aplecată în mărăciniș căuta ierburi la lumina lunii.

Am intrat în oraș ; n-a scîrțlit nici un lanț, nu s-a lăsat nici un pod mobil, nu s-a ridicat nici o grăpă ; am intrat în bătrîna cetate feudală militară a conților și a principilor episcopi printr-o deschidere care fusese o poartă-fortăreață și care nu mai

era decît o spărtură. Doi ploi la dreapta, o grămadă de bălegar la stînga. În vechile castele sînt instalate ferme care au astfel de intrări.

Apoi am luat-o la dreapta, tovarăşul meu fluierînd şi împin-gînd vesel roaba, eu visînd. Cîţva timp am ţinut partea de interior a vechiului zid, apoi am intrat într-un labirint de stră-duce pusti. Mai degrabă un mormînt decît un oraş. Nici o luminare la ferestre, nici un trecător pe străzi.

Era cam opt seara.

Între timp am ajuns într-o piaţă destul de mare, în care dădea un drum, ce mi s-a părut la lumina lunii a fi strada prin-cipală. Una din laturile acestei pieţe era ocupată de ruina sau mai bine zis de spectrul unei biserici vechi.

— Ce biserică e asta ? îi zisei călăuzei mele, care se oprise ca să-şi tragă răsufarea.

Mi-a răspuns cu o mişcare expresivă din umeri care înseamnă : *Habar n-am*.

Biserica, spre deosebire de oraş, nu era nici pustie, nici tăcută, înăuntru se auzea un zgomot şi prin uşă trecea o rază de lumină. M-am dus la uşă. Dar ce uşă ! Închipuiţi-vă cîteva blăni de scîndură legate unele de altele de doamne ajută cu nişte traverse strîmbe bătute în piroane, în partea de jos cu spaţii mari inegale între ele, crăpate la partea de sus şi baricadînd, cu obrăznicia necioplitului care se vede stăpîn pe casa boierului, un portal măreţ domnesc din veacul al XIV-lea.

M-am uitat printre scînduri şi am zărit în mod nedesluşit interiorul bisericii. Arhivoltele severe de pe vremea lui Carol al IV-lea se desprindeau anevoie în întuneric în mijlocul unei îmbulzeli de nedescris de butii, butoaie şi butoiaşe goale. În fund, la lumina unei lumînări de seu pusă pe un ieşind de piatră care trebuie că fusese altarul principal, un dogar cu mîne-cile suflecate şi cu şorţ de piele punea pene la un butoi mare. Pentru cel ce a auzit ciocanul groparilor bătînd cuie într-un coşciug, zgomotul specific de cutie de lemn goală făcut de maiul dogarilor este tot atît de lugubru.

Ce era cu biserica asta ? Deasupra portalului se înălţa un puternic turn pătrat care trebuie că purtase o fleşă înaltă. Lăsa-sem la stînga, ceva mai în spate, cele patru clopotniţe ale cate-dralei. Vedeam înainte, ceva mai departe, o absidă care trebuie că era cea a Predicatorilor ; e adevărat că nu găseam la stînga clopotniţa bisericii Sfîntul Pavel între două turnuri joase ; însă nu înaintasem într-atît în oraş şi nici nu ajunseseam destul de

aproape de poarta Sfântului Martin ca să fie vorba de biserica Sfântul Lamprecht ; nu vedeam, de altfel, nici fleșă mică a bisericii Sfântul Sixtus, care ar fi trebuit să fie la dreapta, nici pe cea mai înălțată a Sfântului Martin care ar fi trebuit să fie la stînga. Am tras concluzia că trebuia să fie biserica Sfântul Ruprecht.

După ce am stabilit aceste premise și după ce am făcut această descoperire, începui iar să mă uit la jalnicul interior al acestui venerabil edificiu, la lumînarea care lucea în întunericul ce fusese cîndva înstelat de luminile imperiale ale încoronărilor, la șorțul de piele întins acolo unde fluturase purpura, la dogar, singura ființă trează în orașul copleșit și adormit, bătînd cu ciocanul într-un butoi, pe altarul principal ! Și-mi apărea întregul trecut al ilustrei biserici. Tot felul de gînduri îmi treceau prin minte. Vai ! Această biserică a Sfântului Ruprecht, văzuse venind la ea, cu mare pompă, pe strada mare din Worms, alaiuri solemne ale papilor și împăraților, uneori amîndoi împreună sub același baldachin, papa la dreapta pe catîrul lui alb, împăratul la stînga pe un cal negru ca smoala, cu trîmbițele și cu flautele în frunte, cu stemele și flamurile în vînt, și cu toți principii și cardinalii mergînd înaintea papei și a împăratului, marchizul de Montferrat ținînd spada, ducele de Urbino ținînd sceptrul, contele palatin ducînd globul, ducele de Savoia ducînd coroana !

Vai ! Cum trec toate !

După un sfert de ceas mă instalasem la hanul *Fazanul*, care trebuie s-o spun, avea o înfățișare strașnică. Mîncam o cină tare bună într-o sală mobilată cu o masă lungă și cu doi oameni ocupați cu două pipe. Din nefericire sala de mese era slab luminată, ceea ce m-a întristat. Cînd intrai în ea nu vedeai decît o luminare într-un nor. Cei doi scoteau mai mult fum decît zece hornuri.

După ce începusem să mănînc, a intrat un al treilea oaspete. Țsta nu fuma ; vorbea. Vorbea franțuzește cu accentul unui aventurier ; ascultîndu-l nu puteai să-ți dai seama dacă era neamț, sau italian, sau englez, sau din Auvergne ; poate că era de toate la un loc. De altfel, multă îndrăzneală într-o minte îngustă și, după cîte mi s-a părut, și cu pretenții de băiat frumos ; cravată prea mare, gulerul cămășii prea răsfrînt ; ochiade slujnicelor ; avea cam vreo cincizeci și opt de ani și nu se păstrase bine.

Începuse un dialog cu sine însuși și-l continua ; nimeni nu-i răspundea. Cei doi nemți fumau, eu mîncam.

— Domnul vine din Franța ? frumoasă țară ! nobilă țară ! țara clasicismului ! țara gustului ! patria lui Racine ! Dar, nu-mi place Bonaparte al vostru ! împăratul l-a distrus pe general. Sînt republican, domnule. Și-o spun tare, Napoleon al vostru este un fals om mare ; mai vorbim noi despre asta. Tragediile lui Racine însă sînt tare „belles“ ! (pronunța pelles). Asta-i adevărata glorie a Franței. În Germania, Racine nu-i apreciat ; e o țară barbară ; Napoleon însă este iubit aici aproape tot atît de mult cît este iubit în Franța. Bine se zice despre germani că sînt oameni de treabă. Ți-e și milă ; nu crezi, domnule ?

Cum sfîrșitul frazei lui coincidea cu faptul că tocmai terminasem o potîrniche, răspunsei întorcîndu-mă către ospătar : *Încă o farfurie.*

Răspunsul ăsta i se păru satisfăcător ca să lege o conversație și continuă :

— Domnul are dreptate să vină la Worms. Lumea greșește cînd disprețuiește Wormsul. Știi mata, domnule, că Worms este cel de-al patrulea oraș al marelui ducat de Hessa ? că Worms este capitala cantonului ? că Worms are o garnizoană permanentă și un gimnaziu ? Se face tutun, zahăr de Saturn ; se face vin, grîu, ulei. În biserica luterană e o frescă frumoasă de Seekatz ⁵¹⁹, operă din timpurile bune, de pe la 1710 sau 1712. S-o vedeți, domnule. Worms are drumuri frumoase, bine tăiate, drumul nou, Gaustrasse, care merge la Maiența prin Hessloch, drumul Donnersberg prin valea Zell-ului. Vechiul drum roman care merge pe lîngă Rin nu mai este decît o curiozitate. Și cît despre mine, domnule, sînteți oare ca mine ? — mie nu-mi plac curiozitățile. Antichitățile, prostii. De cînd sînt la Worms și n-am fost încă să văd faimoasa Rosengarten, grădina lor cu trandafiri, în care Siegfried, după cîte se zice, ar fi omorît balaurul. Sminteli ! Prostii ! După Voltaire, cine mai crede în poveștile astea băbești ? Invenții popești ! O ! Biată omenire ! pînă cînd o să te lași dusă de neghiobi ? A existat oare Siegfried ? Da' balaurul a existat ? Stimate domn, ai văzut mata vreodată în viața matală vreun balaur ? Cuvier ⁵²⁰, savantul Cuvier, văzut-a el vreodată balauri ? De altfel, e cu puțință ? să fim serioși, poate un animal să verse flăcări pe gură și pe nări ? Focul dezorganizează tot ; îl făcea cenușă, pe bietul animal. Nu crezi, domnule ? Sînt greșeli boacăn. Mintea nu se lasă impresionată de ceea ce nu crede. Asta e din Boileau. Fii atent ! „C'est du Boileau“ (pronunța tu boalo) ! Ca și povestea cu copacul lui Luther ! N-am nici un respect pentru copacul ăsta al lui Luther, pe care-l vezi cînd mergi la

Alzey prin Pfalzerstrasse, vechiul drum palatin. Luther ! Și ce-i cu el ? unui voltairian îi e milă de un luteran. Cît despre biserica Maica Domnului, care este în afară de poarta Maienței cu portalul ei cu cinci fecioare înțelepte și cu cinci fecioare nebune, n-o prețuiesc decît din cauza viei ei, căci dă vinul celebru de Worms, Liebfrauenmilch. Să bei din el, domnule, are în hanul ăsta unul foarte bun. A ! francezii ! voi știți să trăiți bine. Și crede-mă pe mine, gustă și din vinul de Katterloch și din cel de Luginsland. Pe onoarea mea, aș veni la Worms, fie și numai pentru trei pahare din aste trei vinuri.

S-a oprit să-și tragă sufletul, și unul dintre fumători profită de pauză ca să-i spună vecinului lui : Stimate domn, nu-mi termin niciodată inventarul de sfîrșit de an cu mai puțin de șapte cifre.

Probabil că era răspunsul la o întrebare pe care celălalt fumător i-o pusese înainte să vin eu ; însă doi fumători, și încă doi fumători nemți, nu se sinchiesc să iuțească o conversație ; sînt prea absorbiți de pipă ; și conversația merge pe dibuite, șontic, șontic, în norul de fum.

Norul ăsta de fum mi-a fost de folos ; după ce mi-am sfîrșit cina, mulțumită ceței ce se lăsase din cele două pipe, am putut s-o șterg pe nesimțite, lăsîndu-l pe cel ce perora să se lupte cu fumătorii, și dialogul să continue între valurile de cuvinte și valurile de fum.

Am fost instalat într-o cameră nemțească destul de frumoasă, curată, spălată și rece ; perdele albe la ferestre, șervete albe pe pat. Zic șervete, și știi bine de ce ; ceea ce se cheamă la noi cearceafuri nu există pe malul Rinului. Și totuși paturile sînt foarte mari. Rezultatul e cît se poate de ciudat ; cei care au făcut plapuma s-au gîndit la patagoni, cei care au croit lenjeria s-au gîndit la laponi. Prilej de filozofare. Călătorul banal și obosit acceptă vremea așa cum i-o dă Dumnezeu și patul așa cum i-l face slujnica.

De altfel camera mea era mobilată cam la întîmplare, așa cum sînt în general camerele de han. Sînt unii călători care iau cu ei cîte ceva, sînt alții care uită ; asta dă naștere la un fel de flux și reflux de care se resimte mobilierul din camerele de han. Astfel, între cele două ferestre, o canapea fusese înlocuită cu două perne puse pe un cufăr mare, evident lăsat acolo de un călător. De o parte a căminului era agățat de un cui un barometru mic de bronz ; de partea cealaltă nu mai rămăsese decît cuiul, de care

evident atîrnase cîndva, pentru simetrie, un termometru portativ și comod, probabil luat de un călător nu prea grozav de scrupulos. Tot pe cămin, între două buchete de flori artificiale sub clopot de sticlă, așa cum se fac în strada Saint-Denis, se afla un vas antic veritabil, de pămînt, găsit fără îndoială cu ocazia săpăturilor din împrejurimi, un fel de urcior roman tare umflat, așa cum se dezgroapă în Sologne, pe malurile Souldrei ⁵²¹; vas destul de prețios, deși nu avea nici compoziția vaselor de la Nola și nici forma vaselor de la Bari ⁵²².

La capătul patului, într-o ramă de lemn negru, atîrna o gravură trubadur, stil empire, din cele cu care strada Saint-Jacques ⁵²³ de la noi a inundat acum patruzeci de ani toată Europa. În partea de jos a imaginii era gravată această inscripție, pe care ți-o redau în întregime, inclusiv ortografia: „BIANCA ȘI IUBITUL EI FUGIND SPRE FLORENȚA PRIN APENINI! Teama de a fi urmăriți i-a făcut să aleagă un drum puțin umblat, pe care rătăcesc mai multe zile. Tînăra Bianca, cu picioarele sfîșiate de rădăcini și pietre, și-a făcut o încălțare din ierburi“.

A doua zi mă plimbam prin oraș.

Voi, parizienii, sînteți atît de obișnuiți cu spectacolul unui oraș care crește continuu, încît ați ajuns să nu vă mai dați seama de asta. Crește în jurul vostru ca o continuă vegetație de lemn și piatră. Orașul crește ca o pădure. Ai zice că temeliiile caselor voastre nu mai sînt temelii, ci rădăcini, rădăcini vii prin care curge seva. Căsuța devine casă mare tot atît de firesc pe cît stejarul pui se face copac mare. Se aud aproape zi și noapte ciocanul și ferăstrăul, macaraua care se ridică, scara care se proptește, schelăria care se înalță, roata de la scripete și troliul, cablul care scîrțîie, piatra care urcă, zgomotul străzii ce se pietruiește, zgomotul clădirii ce se construiește. În fiecare săptămînă se face o nouă încercare: gresie cioplită, lavă de Volvic ⁵²⁴, turnare de macadam, dalaj de bitumen, pavaj de lemn. Lipsești două luni, la întoarcere găsești totul schimbat. În fața porții era o grădină, acum e o stradă; o stradă nou-nouță, dar întreagă, cu case cu opt etaje, cu prăvălii la parter, locuitori de sus pînă jos, femei la balcoane, grămezi de moloz pe drum, mulțime pe trotuare. Nu te freci la ochi, nu te minunezi, nu crezi că visezi treaz. Nu, ți se pare foarte simplu. La urma urmei ce e? o stradă nouă și asta-i tot. De un singur lucru te miri. Grădina era dată cu chirie; cum s-o fi aranjat chiriașul? Un vecin îți explică. Chiriașul plătea o chirie de o mie

cinci sute de franci ; i s-au dat o sută de mii ca să plece și a plecat. Și așa totul e simplu. Unde se va opri creșterea asta a Parisului ? cine poate să spună ? Parisul s-a revărsat pînă acum peste cinci incinte fortificate, e vorba să i se facă o a șasea ; înainte să treacă o jumătate de veac o să fie plină și o să se reverse peste ea. În fiecare an, în fiecare zi, în fiecare ceas, printr-o infiltrație înceată dar irezistibilă, orașul se întinde în mahalale, mahalalele devin orașe, mahalalele devin orașul. Și o repet, pe voi, parizienii, nu vă minunează deloc. Doamne ! populația crește, trebuie să crească și orașul. Și ce vă pasă ? Ești la lucru, după treburi. Și ce treburi ? Treburi ca toată lumea ! Alaltăieri o revoluție, ieri o răscoală, astăzi marea și sfînta muncă a civilizației, a păcii și a gîndirii. Ce vă pasă de mișcarea pietrelor din mahala, vouă, parizienilor, care mișcați spiritele în Europa și în univers ? Albinele nu se uită la stup, se uită la flori ; nu vă uitați la orașul vostru, vă uitați la idei.

Și nici nu vă gîndiți măcar, în mijlocul acestui Paris formidabil și viu, care era un oraș mare și care devine un oraș uriaș, că în alte părți există orașe care se micșorează și mor.

Worms este unul din aceste orașe.

Vai ! Roma este primul dintre ele ; Roma care vă seamănă, Roma care v-a precedat, Roma care a fost Parisul lumii păgîne.

Un oraș care moare ! Trist lucru și solemn ! Străzile se destramă. Acolo unde era un rînd de case nu mai este decît un zid ; acolo unde era un zid nu mai e nimic. Iarba a luat locul pava-jului. Viața se retrage spre centru, spre inimă, ca la omul care trage să moară. Extremitățile sînt primele care mor, membrele la om, mahalalele la orașe. Locurile pustii își pierd casele, locurile locuite își pierd etajele. Bisericile se năruie, se strîmbă și se fac pulbere, nu din lipsă de credințe, ca în furnicările noastre industriale, ci din lipsă de credincioși. Cartiere întregi cad în paragină. Aproape că-i ciudat să treci prin ele : se așază acolo un fel de populații sălbatice. Aici nu mai e orașul care se împrăstie pe cîmpie, ci e cîmpia care se întoarce în oraș. Se desțelenesc străzile, se cultivă răspîntia, se ară pragul caselor ; fâgașul adînc al carelor cu bălegar sapă și răstoarnă lespezile vechi ; ploile fac băltoace în fața ușilor ; cotcodăcitul discordant din curțile de păsări înlocuiește zgomotul mulțimii. Dintr-o piață hărăzită ceremoniilor imperiale se face o brazdă de lăptuci. Biserica ajunge hambar, palatul se face fermă, turnul se face porumbar, casa se face baracă, prăvălia devine o dugheană, bazinul se face iaz, orașanul se face țaran ; orașul a murit. Pretutindeni, singurătatea, plictisul, colbul, ruina, uita-

rea. Pretutindeni, în piețele pustii, pe trecătorii încotoșmăniți și morocănoși, pe chipurile triste, pe zidurile dărimate, pe casele joase, tăcute și rare, ochiul minții crede că vede proiectându-se umbrele lungi și melancolice ale soarelui ce apune.

Cu toate acestea, sau poate tocmai din cauza aceasta, Worms, încadrat de îndoitul orizont al Vosgilor și al Taunusului, scăldat de fluviul lui frumos, așezat printre nenumăratele insule ale Rinului, înconjurat de incinta de ziduri coșcovită și de răco-roasa lui centură de verdeață, Worms este un oraș frumos, ciudat și interesant. Am căutat în zadar partea din oraș construită în afara liniei de ziduri și de turnuri pătrate care, de la poarta Sf. Martin, tăia Rinul în unghi drept. Cartierul acesta nu mai există. N-am găsit nici o urmă din Neu-Thurm, care se afla la capătul de la răsărit, cu fleșa sa ascuțită și cu cele opt turnulețe. N-a mai rămas nici piatră de piatră din magnifica poartă a Maienței, care se învecina cu Neu-Thurmul și care, cu cele două turnuri înalte de pază, semăna, văzută de pe Rin printre clopotnițe, cu o biserică, și văzută din cîmpie printre turnuri, cu o fortăreață. Biserica mică a Sfîntului Amandus a dispărut, cît despre biserica Maicii Domnului, așa de înghesuită între case și acoperișuri, astăzi e în mijlocul cîmpului. În fața intrării fecioarelor cuminți și a intrării fecioarelor ușuratece, fete tinere, frumoase ca cele cuminți și vesele ca cele ușuratece, întind pe pajiște rufe spălate în Rin. La adăpostul contraforților exteriori ai bisericii, bătrîni se încălzesc la soare stînd pe ruine. *Aprici senes* *, zice Persius⁵²⁵ ; *solibus apti* **, zice Horațiu.

Pe cînd rătăceam pe străzi, un tip elegant din ținut, trecînd pe lângă mine, m-a uluit cu frumusețea lui. Purta eroid o pălăriuță cu fundul lărgit, joasă și plușată, pantaloni largi, fără panglică pe sub talpă, scurți pînă la glezne. În schimb, gulerul cămășii, țepăn și scrobît, îi urca pînă spre mijlocul urechilor ; iar gulerul hainei lui, mare greoi, căptușit cu vatir, îi urca pînă la ceafă. Asta-i eleganța de la Worms, dacă judeci după exemplarul în chestiune. Adevărat zidar, în straie de duminică, dar fără ochii spirituali și satisfăcuți, fără vaselie sinceră și naivă. Mi-am adus aminte că așa se împopoțonau eleganții pe vremea Restaurăției. Știi că nu iau în derîdere nici un amănunt și că tot ce aparține omului, îl caracterizează. Cercetez o haină așa cum cercetez un edificiu. Prima oglindă a unui om este haina pe

* Bătrîni însoriți

** Robiți de soare

care o poartă, cea de-a doua este casa în care stă. Elegantul din Worms, anacronism viu, mi-a adus iar sub ochi progresul pe care l-a făcut în Franța, și deci și în Europa, îmbrăcămintea în ultimii douăzeci de ani, mulțumită femeilor, artiștilor și poeților. Îmbrăcămintea femeilor, așa de caraghios de urită sub imperiu, a devenit chiar încântătoare. Și îmbrăcămintea bărbaților s-a îmbunătățit. Pălăria s-a făcut mai înaltă și cu borurile mai largi. Haina are iar poale mai mari și gulerele joase, ceea ce avantajează pe bărbații bine făcuți măbind șoldurile și scotînd umerii în evidență, dar și pe cei mai prost făcuți ascunzîndu-le slăbiciunea și membrele subțiri. Vesta e mai lungă și se poartă deschisă; gulerul cămășii e răsfrînt; cu ajutorul elasticului ce trece pe sub talpă, ce chestie oribilă, pantalonul a căpătat o oarecare formă. E foarte bine și ar putea fi și mai bine. Ca grație și inventivitate sîntem departe de eleganța aleasă de pe vremea lui Francisc I, a lui Ludovic al XIII-lea și chiar a lui Ludovic al XIV-lea. Ne mai rămîne încă mult de făcut pentru frumos și pentru artă, și îmbrăcămintea face parte din ea; și avem cu atît mai mult noroc cu cît moda, care este o fantezie nu prea chibzuită, merge ori înainte ori înapoi, indiferent. Ca să strici tot e de ajuns un găgăuță bogat și tînăr, proaspăt venit de la Londra. Nimic nu ne poate spune că nu vom vedea iar pălăriuțele plușate, gulerele mari și țepene, mînecele bufante în partea de sus, cozile în formă de pește, cravatele înalte, vestele scurte și pantalonii pînă la gleznă, și că elegantul meu grotesc din Worms n-o să devină din nou un model de eleganță la Paris.

*Di, talem avertite vestem ! **

Catedrala de la Worms, ca și domurile de la Maiența și de la Speyer, țin de familia romanică de catedrale cu absidă dublă, flori magnifice ale primei arhitecturi din evul mediu, rare în toată Europa și care par să înflorească de preferință pe malurile Rinului. Absida dublă are nevoie neapărat de patru clopotnițe, suprimă portalurile de la fațadă și nu mai lasă să dăinuie decît portalurile laterale. Parabola fecioarelor cuminți și a fecioarelor ușuratece, sculptată la Worms pe unul din timpanele bisericii Maicii Domnului, este reprodusă pe portalul de la miazăzi al domului. Subiect fermecător și plin de profunzime, ales adesea de către sculptorii epocilor naive, care erau cu toții poeți.

Cînd pătrunzi în interiorul bisericii, impresia este și puternică și variată. Frescele bizantine, picturile flamande, basoreliefurile din veacul al XIII-lea, capelele delicate ale goticului raionant*, mormintele neo-păgîne ale Renașterii, consolele delicate

* Zei, îndepărtați de noi atare veșmînt !

cu arcuri dublou * la partea inferioară, stemele colorate și aurite, spațiile dintre coloane populate cu statuete și figurine, alcătuiesc unul dintre acele ansambluri extraordinare în care-ți iau ochii toate stilurile, toate epocile, toate fanteziile, toate modele și toate artele. Stilul rocaille exagerat și violent al ultimilor principii-episcopi, care erau în același timp arhiepiscopi de Maiența, se ivește prin colțuri ca niște găтели uriașe, Ici, colo, suprafețe mari din zidul odinioară pictat și împodobit, astăzi gol, te întristează. Zidurile astea goale sînt de fapt un progres în materie de gust. Se cheamă simplitate, sobrietate, sau mai știu eu cum ? Ce prost gust are „gustul“ ! Din fericire pădurea de arabescuri și podoabe care umple catedrala din Worms este prea deasă pentru ca gustul să o fi putut distruge în întregime. La fiecare pas găsești rămășițe magnifice. Într-o capelă mare joasă, care cred că servește de sacristie, am admirat mai multe minunății din veacul al XV-lea, o cristelniță pentru botezuri, urnă uriașă pe buza căreia este figurat Isus înconjurat de apostoli, apostolii mici ca niște copii, Isus mare ca un uriaș ; mai multe pagini de sculptură scoase din cele două Testamente, poeme uriașe de piatră compuse mai degrabă ca niște tablouri decît ca niște basoreliefuri și, în sfîrșit, un Christos pe cruce aproape în mărime naturală, operă care te face să te entuziasmezi și să visezi, într-atît delicatețea ciudată și perfectă a amănuntelor se unește cu mîndria sublimă a expresiei, fără să o supere.

Într-o piață îngustă, destul de întunecoasă și tare urîtă, la cîțiva pași de catedrala din Worms, alături de acest minunat edificiu care-și îngăduie să aibă înălțimea, profunzimea, misterul, culoarea și forma pe care le îmbracă gîndirea eternă și nepieritoare a acestui lux prodigios de imagini și metafore de granit, imediat alături, zic, — precum critica alături de poezie — protestează o biată biserică mică luterană, cu un dom roman pipernicit, cu un fronton grec tare urît, albă, pătrată, colțuroasă, goală, rece, tristă, morocănoasă, plicticoasă, joasă, invidioasă.

Citesc iar rîndurile pe care le-am scris și mă duce gîndul să le șterg. Să nu te înșeli, prietene, și să nu vezi în ele ceea ce n-am vrut să spun. Este pur și simplu o părere de artist și nimic mai mult. Ferește-te să vezi în ele o apreciere a două religii. Orice religie este demnă de respect. Catolicismul este necesar societății, protestantismul este util civilizației. Ș-apoi, a-l insulta pe Luther la Worms ar însemna o îndoită profanare. Căci mai ales la Worms omul a fost mare ⁵²⁶. Nu, niciodată nu va ieși o ironie din gura mea în prezența acestor gînditori și a acestor înțelepți care au suferit pentru ceea ce au crezut că este binele

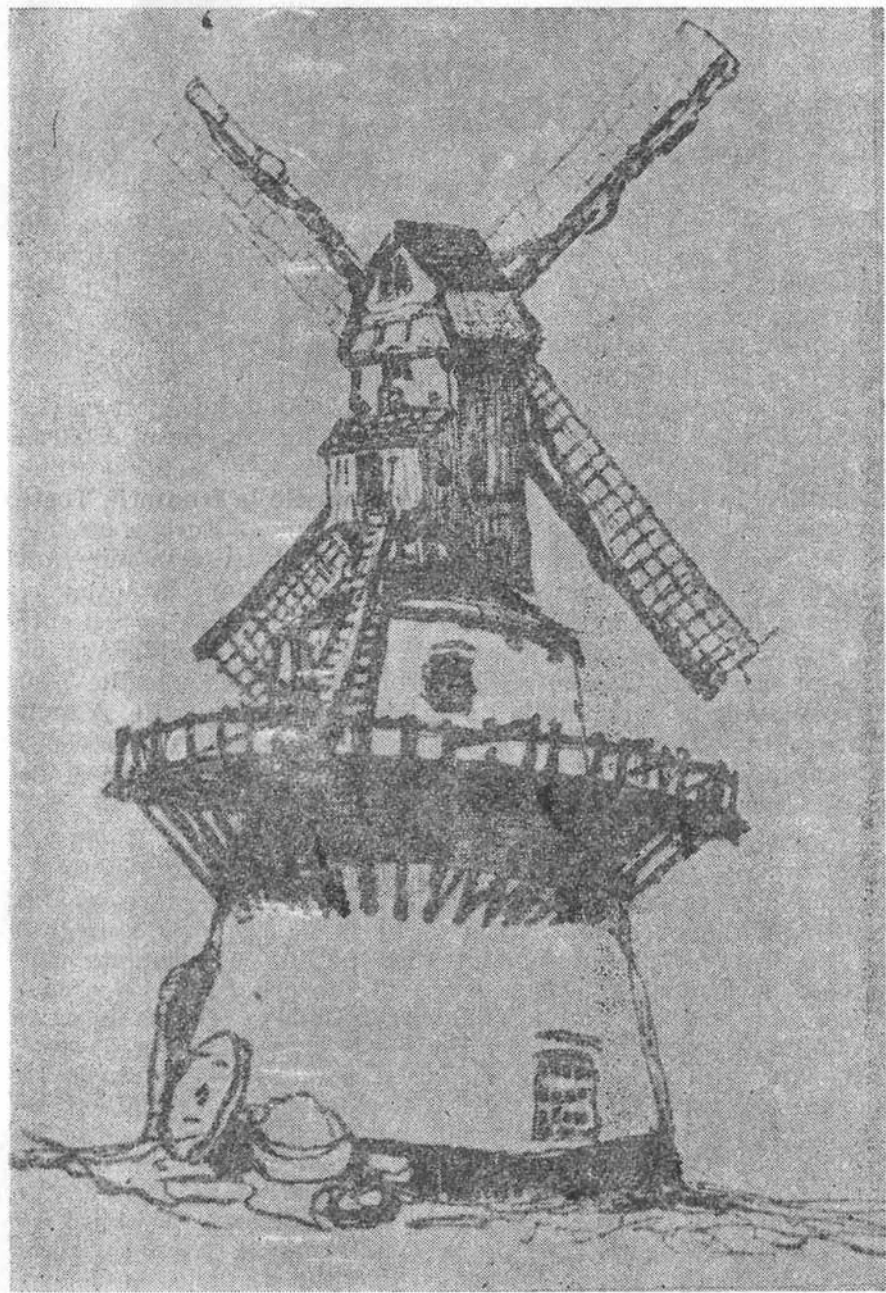
și adevărul și care și-au risipit geniul pentru a îmbogăți, unii credința în Dumnezeu, ceilalți rațiunea umană. Opera lor este sfântă pentru univers și pentru mine. Fericiți și binecuvântați cei care iubesc și care cred, fie că fac, cum fac catolicii, din orice filozofie o religie, fie că fac, ca protestanții, din orice religie o filozofie.

Mannheim nu se află decît la cîteva leghe de Worms, pe celălalt mal al Rinului. În ochii mei Mannheimul nu are alt merit decît acela de a se fi născut în același an cu Corneille, în anul 1606. Două sute de ani, la un oraș înseamnă adolescența. Așa că Mannheimul este nou-nouț. Burghezii noștri cumsecade care iau drept frumos tot ceea ce este regulat și care admiră din toată inima tragedia franceză și partea din piatră a străzii Rivoli, tare ar mai admira Mannheimul. E plictisitor. Sînt treizeci de străzi și nu e decît una ; sînt mii de case și nu e decît una. Toate fațadele sînt absolut identice, toate străzile se întretaie în unghi drept. De altfel, curățenie, simplitate, alb imaculat, aliniere cu sfoara ; este frumusețea tablei de șah de care am mai vorbit.

Știi că bunul Dumnezeu este pentru mine un mare făcător de antiteze. A făcut una, și dintre cele mai complete, făcînd Mannheimul alături de Worms. Aici orașul care moare, colo orașul care se naște ; aici evul mediu cu unitatea lui atît de armonioasă și profundă, colo gustul clasic cu tot plictisul lui. Mannheim vine, Wormsul se duce ; trecutul e la Worms, viitorul la Mannheim. (Aici deschid o paranteză. Să nu tragi totuși concluzia că gustul va fi pe viitor gustul clasic). La Worms se află rămășițele unui drum roman, Mannheimul se află între un pod de vase și o cale ferată. Și-acum este inutil să-ți spun ce prefer, căci, desigur, știi. Orașele, le prefer vechi.

Nu admir totuși mai puțin cîmpia bogată pe care se află Mannheimul, care are o lățime de zece leghe între munții Neckar-ului și dealurile Eisenach-ului. Primele cinci leghe, de la Heidelberg la Mannheim, le faci cu trenul ; celelalte cinci, de la Mannheim la Durckheim, cu diligența. Și aici trecutul și viitorul își dau mîna.

De altfel, chiar în Mannheim n-am avut nimic de observat decît niște copaci magnifici în parcul castelului, un hotel excelent, *Palatinatul*, în piață o fîntînă frumoasă rococo, din bronz, și această inscripție cu litere de aur pe vitrina unui coafor : **CABINET ÎN CARE SE TAIE PĂRUL DUPĂ MODA D-LUI CHIRARD, DE LA PARIS.**

SPEYER

Malurile Neckarului, octombrie

Ce să-ți spun de Speyer, sau *Spire*, cum îi zic francezii, sau *Spira* cum îi ziceau romanii ? *Neomagus*, spune legenda, *Augusta nemetum*, spune istoria. Este un oraș ilustru. Cezar și-a stabilit aici tabăra, Drusus a întărit-o, Tacit a vorbit despre el, hunii l-au ars, Constantin l-a reconstruit, Iulian l-a mărit, Dagobert⁵²⁷ a făcut dintr-un templu al lui Mercur o mănăstire a sfântului Germain. Otto I⁵²⁸ a organizat primul turnir al creștinătății, Conrad Salicul a făcut din el capitala imperiului, Conrad al II-lea, mormîntul împăraților⁵²⁹. Templierii⁵³⁰ au lăsat ruine magnifice, îndeplinindu-și funcția de santinele la fruntarii. Toate suvoaiele de oameni care au pustiit și fecundat Europa au traversat Speyer ; în primele veacuri, vandalii și alamanii (*toți oamenii*, oameni de toate rasele, zice etimologia) ; în ultimele, francezii. În timpul evului mediu, de la 1125 la 1422, în trei sute de ani, Speyer a fost încercat de unsprezece asedii. Așa că vechiul oraș carlovingian a fost profund lovit. Privilegiile i-au dispărut, singele și populația i s-au scurs pe toate părțile. A avut Camera imperială pe care a moștenit-o Wetzlarul și dietele a căror fantomă se află acum la Franckfurt. A avut treizeci de mii de locuitori, nu mai are decît opt mii.

Cine-și mai amintește astăzi de sfântul episcop Rudiger ? Încotro curge râul Speyer ? Unde e satul Speyer ? Ce s-a întîmplat cu biserica cea înaltă a sfântului Ioan ? În ce stare se află capela lui Olivet căreia cărțile vechi îi zic *cea fără seamăn* ? Ce s-a întîmplat cu minunatul turn pătrat cu turnulețe colțuroase care domina poarta drumului dinspre Bac ? Ce a mai rămas din biserica sfântul Vilduberg ? Unde este casa în care a sălășluit Camera imperială ? Unde este casa asesorialor de avocați, care, zice o cartă veche, *fac și administrează justiția în numele maiestății sale imperiale, a electorilor și a celorlalți principii ai imperiului*, la consistoriul public al întregului imperiu înființat de Carol Quintul⁵³¹ ? Ce a mai rămas din această înaltă jurisdicție de care țineau de drept toate celelalte în ultimă instanță ? Nimic, nici măcar spînzurătoarea de piatră cu patru stîlpi de pe pajiștea de la malul Rinului. Numai soarele continuă să se poarte cu Speyer cu tot atîta dărnicie, ca și cum

ar mai fi regele orașelor imperiale. Grîul proverbial e tot așa de frumos și aurit ca pe vremea lui Carol Quintul și bunul vin „laba-gîstii“ merită tot atîta să fie băut de principii-episcopi cu ciorapi stacojii ca și de electorii cu pălărie de hermină.

Catedrala începută de Conrad I, continuată de Conrad al II-lea și Henric al III-lea, terminată de Henric al VI-lea în anul 1097⁵³² este una dintre cele mai superbe construcții care s-au făcut în veacul al XI-lea. Conrad întîiul o închinase, zic cartele, „preafericitei Fecioare Maria“. Și acum e de o maiestate fără seamăn. S-a împotrivit vremurilor, oamenilor, războaielor, asediilor, incendiilor, răscoalelor, revoluțiilor și chiar înfrumusețărilor aduse de principii-episcopi de Speyer și de Bruchsal. Am vizitat-o ; nu ți-o voi descrie totuși în amănunt. Aici, ca și în casa de la Ibach, nu pot să spun că am văzut biserica, într-atît eram de absorbit de ceea ce reprezenta ea în gîndul meu. N-am văzut edificiul, am văzut gîndul ce îmi trezea. Lasă-mă să ți-l spun. De altfel nu mai știu nimic ; totul a trecut prin fața ochilor mei ca o năluca. Caută, dacă vrei, în itinerarii și în monografiile descrierea catedralei din Speyer, n-o s-o ai de la mine. Ceva și mai înalt și mai măreț m-a cuprins în timp ce contemplam această arhitectură întunecată. Pînă acum am avut adesea și o să mai am și mai adesea prilejul de a-ți arăta biserici ; lasă-mă de data aceasta să ți-l arăt pe Dumnezeu.

De la 1024 la 1308, timp de trei veacuri, a fost executată ideea lui Conrad al II-lea. Din cei optsprezece împărați care au domnit în această perioadă, nouă au fost îngropați în cripta care se află sub catedrala din Speyer. Cît despre ceilalți nouă, Lothar al II-lea, Frederic Barbarossa, Henric al VI-lea, Otto al IV-lea, Frederic al II-lea, Conrad al IV-lea, Wilhelm, Richard de Cornwall și Alfons de Castilia, soarta nu i-a miluit cu acest mormînt august. Vîntul care bate peste oameni în ceasul morții i-a dus aiurea.

Dintre aceștia numai doi, care nu erau germani, și-au avut mormîntul în țara de baștină : Richard de Cornwall în Anglia și Alfons de Castilia în Spania. Ceilalți au fost aruncați în cele patru zări ; Lothar al II-lea la mănăstirea Königsutter, Otto al IV-lea la Brunswick, Wilhelm la Middelburg, Henric al VI-lea și Frederic al II-lea la Palermo, Conrad al IV-lea la Poggi, Barbarossa în riul Cydnus.

În special Barbarossa, acest Barbarossa cel mare, unde e ? În Cydnus, zice istoria ; în Antiohia, zice cronica ; în peștera de la Kyffhäuser, zice legenda din Württemberg ; în peștera de la Kaiserlautern, zice legenda Rinului⁵³³.

Cei nouă cezari culcați sub lespezile absidei de la Speyer au fost aproape toți împărați slăviți. Aici se află ctitorul catedralei, contemporanul lui Canut cel Mare⁵³⁴, Conrad al II-lea care a împărțit vechea Teutonie în șase categorii, zise Scuturi militare, *Clypei militares*, ierarhie care a dat peste cap Bula de Aur, dar pe care Polonia a adoptat-o și ilustrat-o, atât de bine încît chiar în timpul ultimelor veacuri, constituția republicană a Poloniei, reproducînd vechea constituție a Germaniei, era ca o oglindă care păstra imaginea după ce obiectul a dispărut. Este aici Henric al III-lea, care a proclamat și a menținut pacea universală timp de trei ani, preferînd unui război între popoare, un duel între regi, pe care i l-a oferit lui Henric I al Franței⁵³⁵; apoi Henric al IV-lea, învingătorul saxonilor și învinsul lui Grigore al VII-lea⁵³⁶; Henric al V-lea, aliatul Veneției⁵³⁷; Conrad al III-lea, prietenul dietelor, care-și zicea *împărat al romanilor*⁵³⁸; Filip de Suabia, dușmanul de temut al lui Inocențiu al III-lea⁵³⁹; Rudolf de Habsburg, cel ce l-a învins pe Ottokar, exterminatorul burgravilor, întemeietor de dinastii, conte, părinte de împărați⁵⁴⁰. Este Adolf de Nassau, viteazul ucis de o seceră pe cîmpul de luptă⁵⁴¹. În sfîrșit, este dușmanul acestuia, concurentul, ucigașul, Albert de Austria⁵⁴², care punea să fie slujit la masă de regele Boemiei, cu coroana pe cap, care a desființat și unele vămi, și a îmblinzit cu baltagul în mînă, pe cei patru formidabili electori ai Rinului; prinț fără măsură în toate, în ambiție și în putere, căruia Bonifaciu al VIII-lea avea să-i dăruiască într-o bună dimineață regatul Franței, așa încît, față de un astfel de dar, nu știi ce să admiri mai mult, pe papă care avusese îndrăzneala să-l ofere sau pe împărat care avusese îndrăzneala să-l primească.

Vai ! ce poate semăna mai mult cu visele decît aceste măreții ? Și cum se aseamănă ele toate prin nenorocirile pe care le-au adus ! Albert de Austria, la Gelheim, lîngă Maiența își ucisese cu mîna lui vărul și împăratul, pe Adolf de Nassau ; zece ani mai tîrziu, la Vindich-pe Reuss, Ioan de Habsburg îl ucide pe unchiul său, împăratul Albert de Austria. Albert care era chior și urît, și sfătuit, zicea Bonifaciu al VIII-lea, de o femeie cu sînge de viperă *sanguine viperali*, fusese poreclit *Regicidul* ; Ioan a fost poreclit *Paricidul*.

Oricum ar fi, toți acești principii, cei buni, cei bicisnici și cei răi, îngropați cot la cot, își contopeau soarta, atât de felurită, cu slava victoriilor și cu splendoarea imperiului. același pentru toți, și zăceau în cavoul din Speyer, învăluiți de misterioasa maiestate a morții. În întreaga Germanie un fel de superstiție națională îi înconjura pe împărații adormiți. Popoarele, care au toate instinc-

tele certărețe și de revoltă ale copiilor, urăsc puterea vie și în picioare, pentru că este în picioare, pentru că este putere, pentru că e vie. *Cei din Flandra*, zice Filip de Comines⁵⁴³, *îl iubesc întotdeauna pe fiul principelui lor ; niciodată pe principe*. Episcopul de Olmutz îi scria papei Grigore al X-lea : *Volunt imperatorem, sed potentiam abhorrent* *. Însă de îndată ce puterea a căzut, o iubesc ; de îndată ce a fost învinsă, o admiră ; de îndată ce a murit, o respectă. Nimic nu era mai mare, mai împărătesc și mai sfânt în Germania și în Europa decât aceste nouă morminte împărătești, acoperite de vălul întreit al tăcerii, al întunericului și al preaslăvirii.

Cine a sfărîmat această tăcere ? Cine a tulburat întunericul ? Cine a pîngărit această preaslăvire ? Ascultă.

În anul 1693, Ludovic al XIV-lea a trimis brusc în Palatinat o armată condusă de niște căpetenii ale căror nume mai pot fi citite și astăzi în Gazeta de la mezaninul Luvrului. ARMATA DIN GERMANIA, 11 aprilie. — Mareșalul de Boufflers, mareșal duce de Lorges, mareșal de Choiseul. — Generali-locotenenți : marchiz de Chamilly, marchiz de la Feuillée, marchiz de Uxelles, milord Mountcassel, marchiz de Revel, senior de la Bretsche, marchiz de Villars, senior de Melac. — Mareșali : duce de la Ferté, senior de Barbezières, conte de Bourg, marchiz de Alègre, marchiz de Vaubecourt, conte de Saint-Fremond.

Pe atunci civilizația începea să acopere pretutindeni barbaria ; stratul însă nu era prea gros. La cea mai mică zguduire, la primul război, se sfărîma, iar barbaria, croindu-și drum, se răs-pîndea în toate părțile. Așa s-a întîmplat și în războiul Palatinatului.

Armata marelui rege a intrat în Speyer. Totul era închis, case, biserici, morminte. Ostașii au deschis ușile caselor, au deschis ușile bisericilor și au sfărîmat pietrele de pe morminte.

Au pîngărit familia, au pîngărit regiunea, au pîngărit moartea.

Primele două crime erau aproape crime obișnuite. Războiul, pe acele vremuri de care ne minunăm prea tare cîteodată, îi obișnuia pe oameni cu ele. Ultima era o infamie monstruoasă.

A fost pîngărită moartea și o dată cu moartea, lucru nemai-văzut încă, maiestatea regală și o dată cu maiestatea regală, întreaga istorie a unui popor mare, întregul trecut al unui mare imperiu. Ostașii au scotocit sicriele, au smuls lințoliile, au furat de la scheletele maiestăților adormite sceptorile de aur, coroanele de nestemate, inelele care pecetluiseră pacea și războiul, flamarile

* Vor un împărat, dar le este frică de stăpînire.

de investitură, *hastas vexilliferas* *. Au vîndut evreilor ceea ce binecuvîntaseră papii. Au vîndut la haine vechi purpura în zdrențe și mărețiile acoperite de cenușă. Au ales cu grijă aurul, mărgăritarele, diamantele ; și cînd n-a mai fost nimic de valoare în morminte, cînd n-a mai rămas decît pulbere, au măturat de-a valma într-o gaură toate osemintele care fuseseră împărați. Caporali beți au dat de-a dura cu piciorul într-o groapă comună craniile a nouă cezari.

Iată ce a făcut Ludovic al XIV-lea în anul 1693. Și iată ce a făcut Dumnezeu, exact la o sută de ani după aceasta, în anul 1793.

Exista în Franța un mormînt regesc, așa cum exista în Germania un osuar împărătesc. Într-o zi, într-o zi de urgie în care toată barbaria adunată timp de zece veacuri a ieșit la suprafața civilizației și a cotropit-o, hoarde groaznice, cumplite, înarmate, care au adus războiul nu unui singur rege, ci tuturor regilor, nu unei catedrale, ci tuturor religiilor, nu unui oraș sau unui stat, ci întregului trecut al speciei omenеști ; hoarde îngrozitoare zic, însîngerate, zdrențăroase, sălbătice, se năpustiră asupra vechilor morminte regești. Oamenii aceștia pe care nimic nu i-a oprit în fapta lor cumplită, veneau să sfărîme mormintele, să sfîșie lînto-liile și să pîngărească osemintele. Făptași ciudați și tainici veneau să schimbe praful în pulbere. Și ascultă : prima nălucă pe care au trezit-o, primul rege pe care l-au smuls cu brutalitate din sicriu, așa cum scuturi un slujitor care a dormit prea mult, primul schelet în haina lui pe purpură pe care au pus mîna ca să-l arunce în grămada de oase, a fost Ludovic al XIV-lea.

Răzbunare a soartei ! 1693, 1793 ! ecuație sinistră ! admiră precizia asta formidabilă. După un veac, pentru noi, după un ceas pentru cel veșnic, Domnul i-a înapoiat lui Ludovic al XIV-lea ceea ce făcuse el cu împărații Germaniei la Speyer.

Ceea ce mai trebuie reținut e că ctitorul catedralei de la Speyer, cel mai vechi dintre vechii principii germanici, Conrad al II-lea, fusese duce în Franța renană. Ducele acesta de Franța fusese pîngărit de un rege al Franței. Pedeapsă ! Pedeapsă ! Dacă Ludovic al XIV-lea ar fi trecut în campaniile lui din Germania prin Otterberg, unde eram eu acum o lună, ar fi văzut, ca la Speyer, o minunată catedrală clădită tot de Conrad al II-lea, și i-ar fi fost poate de folos marelui rege ; căci pe portalul principal al bisericii sumbre ar fi putut citi avertismentul melancolic și sever ce se mai poate citi și acum :

MEMENTO CONRADI

* Sulițele purtătoare de stîndard.

Scrisoarea a XXVIII-a

HEIDELBERG

Heidelberg, octombrie

Dragă Louis, ia seama, am chef să-ți scriu o scrisoare interminabilă. Îmi ceri patru pagini : o să-ți dau o sută, cum zice Orosman. Zău ! cu atât mai rău, descurcă-te cum știi ; prietenii vechi sînt vorbărețe.

Am ajuns în acest oraș de zece zile, dragă prietene, și încă nu mă pot smulge. Cînd ai făcut acum doisprezece ani excursia în Germania ai fost la Heidelberg ? și mai ales te-ai oprit în el ? căci prin Heidelberg nu trebuie să treci, ci să stai, să trăiești.

Sigur că n-am să-ți spun același lucru și despre Mannheim, un fel de fals Versailles al Badenului, un oraș insipid ale cărui clopotnițe, ca și cele din Namur, nu sînt clopotnițe, ci un fel de hopamitică reușite. Coborînd cu vaporul pe Rin, am rămas la Mannheim atît cît să se pună caii la trăsură și am fugit în grabă la Heidelberg. Dacă mai vii pe aici, să faci tot așa.

Heidelbergul, așezat sau chiar refugiat între copaci, la intrarea în valea Neckarului între două coame împădurite mai mîndre decît niște dealuri și mai puțin aspre decît niște munți, are și el ruinele sale splendide, două biserici din veacul al XV-lea, o casă încîntătoare din anul 1595, cu fațada roșie și cu statui aurite, zisă hanul *Cavalerul Sfîntului Gheorghe*, vechile turnuri ale sale de pe marginea apei, podul său și mai ales riul său limpede, un rîu liniștit și sălbatic în care forfotesc păstrăvii, unde abundă legendele, țîșnesc stînci, unde unda încureată de colțuri nu mai este decît o rețea inextricabilă de vîrtejuri și curenți; fluviu-torent încîntător în care poți fi sigur că nicio dată nu va veni să se bălăcească vreun vas cu aburi.

Duc aici o viață ocupată, ce-i drept, ocupată cam la întîmplare; te asigur însă că nu pierd nici o clipă; bat pădurea și biblioteca, celălalt fel de pădure; și seara, cînd mă întorc în camera mea de la han, întocmai ca prietenul tău Benvenuto Cellini⁵⁴⁴, scriu pe niște pagini, care vor zbura cîne știe unde, aventurile mele din timpul zilei.

Questa mia vita travagliata io scrivo*.

Numai că lucrările lui Benvenuto erau lovituri de spadă sau de stilet, evadări de la castelul Sant-Angelo, lupte cu sabia scoasă de partea lui Rosso împotriva discipolilor lui Rafael, orașe întărite, coloși atacați, obrăznicii față de papă sau față de ducesa de Etampes, călătorii de boem, cu cei doi elevi ai săi, Paul și Ascanio, luarea cu asalt a turnului Nesle și golirea lui de mobile și oameni, pe ferestre; și, ici, colo cîte o *capodoperă qualche bell'opera* cum zice el însuși, o *Junonă*, o *Ledă*, un *Jupiter* de argint înalt cît Francisc I, sau un ibric de aur în schimbul căruia regele Franței i-a dat cardinalului de Ferrara o abație cu o rentă de șapte mii de scuzi.

Dragă Louis, aventurile mele și lucrările mele, cum mă știi tu pe mine un leneș silitor, mi le cunoști pe dinafară, căci le-ai împărtășit și tu mult timp; e o plimbare solitară pe o cărare pierdută, contemplarea unei raze de soare pe mușchi, vizitarea unei catedrale sau a unei biserițe de sat, o carte veche răsfoită la umbra unui copac bătrîn, un țărănuș căruia îi

* Scriu trudită mea viață.

pun întrebări, un scarabeu frumos cu o cuirasă de aur violet, care din nefericire a căzut pe spate, care se zbate și pe care-l întorc în trecere cu vârful piciorului ; și toate presărate cu versuri oarecare ; apoi visări de ceasuri întregi în fața lui Roche-More de pe Ron, a castelului Gaillard de pe Sena, a lui Rolands-eck de pe Rin, în fața unei ruine pe un fluviu, în fața a ceea ce cade peste ceea ce trece sau, spectacol nu mai puțin mișcător după mine, în fața a ceea ce înflorește pe ceea ce cîntă, în fața unui nu-mă-uita care-și apleacă ciorchinele albastru deasupra unei ape cristaline.

Iată ce fac, sau mai bine zis, iată ce sînt ; căci pentru mine *a face* decurge fatalmente și neapărat din *a fi*. Faci ce ești.

Aici la Heidelberg, în acest oraș, în această vale, printre ruine, viața unui gînditor este încîntătoare. Simt că dacă ai fi aici, dragă Louis, dacă i-aș avea pe toți ai mei, și dacă vara ar dura ceva mai mult, n-aș mai pleca de aici.

Dimineața (iartă-mi expresia nerușinat de riscată care redă însă ideea mea) mă duc mai întîi să-mi hrănesc spiritul trecînd prin fața casei *Cavalerului Sfîntului Gheorghe*. E cu adevărat o clădire splendidă. Închipuie-ți trei etaje cu ferestre înguste pe care se sprijină un fronton triunghiular cu volute mari ; de-a lungul celor trei etaje, două turnulețe-iscoade cu vîrfuri nemai-pomenite, ies în relief deasupra străzii ; în sfîrșit, toată fațada de gresie roșie, sculptată, cizelată, scobită, cînd glumeață, cînd severă, și acoperită de sus și pînă jos de arabescuri, de medalioane și de busturi poleite. După ce a terminat casa pe care o clădise, poetul a scris cu litere de aur, în mijlocul frontispiciului, un verset supus și religios : *Si Jehova non aedificat domum, frustra laborant aedificantes eam* *.

Era în anul 1595. După douăzeci și cinci de ani, în anul 1620, a început războiul de treizeci de ani cu lupta de la Muntele Alb, de lîngă Praga și a continuat așa pînă la pacea din West-falia în anul 1648⁵⁴⁵. Tot timpul cît a durat această iliadă în care Gustav-Adolf a fost Ahile, orașelului Heidelberg, de patru ori asediat, luat și reluat, de două ori bombardat, i s-a dat foc în anul 1635.

O singură casă a scăpat de la foc, cea din anul 1595. Toate celelalte, care fuseseră clădite fără ajutorul Domnului, au ars de sus pînă jos.

* Dacă Dumnezeu nu clădește casa, zadarnic se vor osteni oamenii s-o dureze.

Cînd s-a încheiat pace, electorul palatin, Carol-Ludovic, poreclit Solomon al Germaniei, s-a întors din Anglia⁵⁴⁶ și a ridicat iar orașul. După Solomon a urmat Heliogabal⁵⁴⁷, după contele Carol-Ludovic a venit contele Carol, apoi după ramura palatină de Wittelsbach-Simmern a venit ramura palatină Pfalz-Neuburg și, finalmente, după războiul de treizeci de ani, a urmat războiul Palatinatului. În anul 1689, un om al cărui nume este folosit azi la Heidelberg pentru a speria copiii, Melac, locotenent-general în armata regelui Franței, a pustiit orașul palatin și n-a mai lăsat decît o grămadă de ruine.

N-a mai dăinuit decît o casă, casa din anul 1595.

S-a reconstruit în grabă Heidelbergul. Patru ani mai tîrziu, în anul 1693, francezii s-au întors; oștenii lui Ludovic al XIV-lea — au pîngărit la Speyer mormintele împărațești și la Heidelberg pe cele palatine. Mareșalul de Lorges a pus foc în cele patru colțuri ale reședinței electorilor și astfel a ars întregul Heidelberg. După ce vîrtejul de flăcări și de fum care învăluia orașul s-a risipit, o singură casă mai era încă în picioare în grămada de cenușă.

Tot casa din anul 1595.

Fațada sclipitoare și poleită, încrustată cu aur, neîntinată, neatinsă și mîndră și singura în stare să se apropie de castel în îngrămădirea fără rost de case albe care alcătuiește acum Heidelbergul, se înalță semeată peste oraș și face să scînteieze în soare biruitoarea inscripție pe care citesc, în fiecare dimineață cînd trec, că Iehova a fost ctitorul și că Iehova a fost mîntuitorul.

E adevărat, căci trebuie spus totul, evlavia celor din vremea Renașterii era presărată ici, colo cu fantezii păgîne, e adevărat că efectul acestui psalm grav e întrucîtva schimbat de rîndul proțan pe care l-a gravat arhitectul deasupra lui : *Proestat invicta Venus* *, care și el la rîndul lui trebuie că se simte cam prost lîngă cea de-a treia inscripție care încununează frontonul : *Soli Deo. Gloria* **.

După ce m-am plecat în fața acestei minunății de casă, am trecut podul și am luat-o spre munte.

Acolo mă-nfund, mă pierd, merg înaintea ochilor și o apuc pe orice drum îmi iese în cale ; privesc, unul după altul, capitelurile, copacii, acei stîlpi ai marii catedrale misterioase ; și, cufundat în lectura naturii, ca vechii puritani în meditația Bibliei, îl caut pe Domnul.

* Nebiruita Venus se vădește în măreția ei.

** Soarelui și lui Dumnezeu slavă !

Prietene, fiecare își are cartea lui și, vezi tu, în evanghelie ca și în peisaj, aceeași mînă a scris aceleași lucruri. Cît mă privește, eu cred că toate fețele lui Iehova vor să fie și trebuie să fie contemplate, idei care îmi îndrumă și-mi umple visurile de douăzeci de ani încoace ; tu o știi, tu, Louis, care mă iubești și te iubesc. Cred de asemenea că cercetarea naturii nu dăunează în nici un chip felului de a trăi, că spiritul știe să fie liber și înaripat printre păsări, înmiresmat printre flori, mișcător și vibrant în valuri și printre copaci, înalt, senin și liniștit în munți, și că știe, cînd e cazul, și poate mai bine ca oricine, să fie inteligent și elocvent printre oameni. Sînt un nimic, o știu, dar acest nimic mi-l alcătuiesc cu cîte o pîrtică din tot.

Și uite așa merg toată ziua, fără să știu prea bine unde mă aflu, cel mai adesea cu ochii țintă în pămînt, cu capul plecat spre potecă, cu mîinile la spate, lăsînd să se perinde ceasurile și adunînd idei cînd le găsesc. Șed în jilțuri moi căptușite cu mușchi, adevărată catifea verde, săpate de antica Pales⁵⁴⁸ la rădăcina stejarilor bătrîni pentru odihna călătorului istovit ; în chip de bun venit, ca un suveran milostiv, dau drumul tuturor muștelor și tuturor fluturilor prinși în pînzele de păianjen din jur ; amnistie mică și umilă care, ca toate amnistiile, nu-i sîcîie decît pe păianjeni. Mă uit dedesubt și văd curgînd în vale un pîrîu zglobiu presărat cu stînci ascuțite și-n care se încrețește în mii de cute tunica de argint a naiadei ; sau dacă muntele n-are nici un pîrîu, dacă vîntul, frunzele și iarba tac, dacă locul este pustiu și liniștit, departe de orice oraș, de orice casă, chiar de orice colibă, fac să tacă în mine tot ceea ce șoptește fără încetare în noi, și-mi deschid urechile ca să aud cîntecul vreunui flăcău de la munte pierdut printre copaci cu turma lui de capre, acolo, în depărtare, mai sus sau mai jos de mine. Nimic nu e mai melancolic și mai dulce ca un cîntec sălbatic din Tirol cîntat în umbră, pentru singurătatea care-l ascultă, de un biet păzitor de capre nevăzut. Cîteodată în semețul munte nu se aude decît o voce de copil.

Oamenii de la munte din aceste păduri învecinate cu Pădurea Neagră au un cîntec ca un fel de clar-obscur care e încîntător.

Din cauză că mă plimb în fiecare zi, încep să fiu cunoscut și acceptat în sate. Copiii care se joacă de-a soldații se dau la o parte ca să mă lase să trec ; cărăușul de pe valea Neckarului îmi zîmbește de sub pălăria lui cu galon de argint, cu ciucuri care atîrnă și cu trandafiri artificiali ; țărani mă salută cu gravitate ridicîndu-și pălăria lor mare à la Henric al IV-lea ; fetele și femeile bătrîne se uită la mine ca la un trecător familiar și-mi

zie : *Guttag* *. — Apropo, aici, mai mult ca oriunde, stau și mă-ntreb ori de câte ori străbat străzile vreunui târg sau ale unui cătun, cum se poate ca fete așa de frumoase să ajungă atît de urîte la bătrînețe. — Pe ici pe colo stau și desenez colibele care au cît de cît un stil. În această regiune pustiită de războaiele feudale, de războaiele monarhice sau de războaiele revoluționare, colibele sînt construite din ruinele castelelor ; ce iese sînt niște clădiri ciudate. Într-o bună zi am dat peste o casă de țaran întocmită astfel : patru pereți de vălătuci, dați cu var, o ușă și o fereastră la fațadă ; la dreapta ușii, leul bavarez încoronat, purtînd globul și sceptrul, sculptat în relief pe o lespede mare de gresie roșie. La stînga ferestrei, o altă lespede de gresie roșie, cu un mare basorelief care reprezintă un pumn crispat pe o buturugă, pe jumătate tăiat de o secure. Deasupra securii, o dată ștearsă, 16.. ; deasupra buturugii o altă dată, 1731 ; între cele două date, un cuvînt : *RENOVATUM*. Nimic mai misterios și mai sinistru decît basorelieful acesta. Nu vezi omul, nu vezi decît pumnul ; nu vezi călăul, vezi numai securea. Imaginea aceasta îngrozitoare pare să iasă dintr-un nor. Cele două basoreliefuri sînt încastrate în zid ceva mai jos de șindrila veche de pe acoperiș. Leul palatin se întoarce miniat și furios spre pumnul pe jumătate tăiat. Cine oare a adus aici leul ? ce înseamnă basorelieful acesta hidos ? ce crimă ascunde această caznă ? ce întîmplare ciudată a avut toana să întregească o colibă cu un leu ce rage mînios și cu o mîină însîngerată ? Un butuc de viță de vie, încărcat de struguri, urcă voios peste enigma sumbră.

Tot uitîndu-mă, am găsit cîteva litere săpate la partea de sus a basoreliefului cu mîina tăiată ; și dînd la o parte ciorchinii și frunzele am descifrat cuvintele *Burg-Freyheit* **.

În aceeași zi, spre seară, ieșisem din oraș pe drumul zis al *Filozofilor*, care drum nu știu încotro o apucă, așa cum îi stă bine unui drum al filozofilor, și m-am trezit într-o vale. Am început să urc povîrnișul unui deal înalt pe o potecă veche cum se găsesc adesea în ținut, potecă în trepte, pietruită cu bolovani mari, care au aerul unui zid al ciclopilor așternut pe pămînt, și atribuită de altfel de neștiutori unor uriași, iar de către savanți romanilor, adică tot unor uriași.

În urma mea, ziua se stingea în cîmpia Rinului.

* Deformare familială pentru „guten Tag“ (lb. germană) = bună ziua.

** Cetate-libertate (lb. germană).

Era unul din acele apusuri sinistre în care soarele pare să se prăvale pentru totdeauna în întuneric, strivit sub norii de granit, strîmb și înotînd într-o baltă de sînge.

Urcam încetișor în lumina lui.

Treptat păli, apoi se șterse. Pe la jumătatea urcușului m-am întors.

Nu mai aveam sub ochi decît un peisaj mare, crepuscular, în care munții se tîrăsc în zare ca niște melci uriași, iar râurile și fluviile, nedeslușite în negură, par urma lor argintată.

Muntele se făcea aspru, scara de stîncă se lungea la nesfîrșit; însă ierburile și puii de castani pitici foșneau în jurul meu prietenos și îmbietor, și mă poșteau să merg mai departe.

Am început iar să urc.

Cînd am ajuns în vîrfurile unei culmi mai joase a muntelui, luna, luna plină, rotundă și strălucitoare, care se ridică arămie la cîmpie și aurie în munți, s-a ivit deodată în fața mea; și urcînd ea însăși de-a lungul dealului învecinat, începu să lunece la rasul pămîntului prin mărăciunișul întunecat, ca un disc splendid împins de duhuri nevăzute. Acest întreg lanț de munți și văi, văzut în lumina ei, de pe aceste trepte ale scării uriașilor, căpăta ceva supranatural.

Începeam să am nevoie de ajutor. Luna îmi lumina drumul, ceea ce era grozav. În același timp umbra mea mergea alături de mine ca pentru a-mi ține tovărășie. După zece minute am ajuns sus pe munte. De jos nu-mi păruse așa de înalt. În treacăt fie spus este ceea ce se cam petrece cu toate lucrurile mari cînd le vezi de jos. De aici purced toate părerile înguste și înjositoare emise de oamenii mici despre oamenii mari.

Pe cer era numai luna. Nici nori, nici stele. Era lumină ca ziua, ceea ce se întîmplă noaptea o dată pe lună. În vîrfurile muntelui, culme vastă acoperită de ierburi și bătută de vînt. Ceea ce aveam sub ochi nu era un simplu peisaj, ci o hartă mare geografică, aproape circulară, estompată de distanță și de neguri, ca aceea pe care trebuie că a văzut-o Isus Christos cînd Satana l-a dus pe munte să-i ofere împărățiile pămîntului. În paranteză fie spus, ca să faci o astfel de propunere celui ce se știe Dumnezeu și pe care îl știi că este Dumnezeu, să oferi împărățiile pămîntului celui care are împărăția cerurilor, e curată neghiobie și-mi vine greu să o înțeleg ca făcută de acest Voltaire antediluvian căruia îi zicem diavol.

Spre miazănoapte poiana ducea la o pădure. Nici o colibă, nici un bordei de cărbunar. Singurătate adîncă.

În timp ce mă plimbam pe culme, am văzut la câțiva pași de o potecă ce de-abia se deslușea, pe sub tufișuri hîde (apropro de tufișuri, cuvîntul *horridus* lipsește în limba noastră; el exprimă mai puțin decît oribil și mai mult decît hîd), am văzut, zic, un fel de gaură către care m-am îndreptat.

Era o groapă destul de mare, pătrată, adîncă de vreo trei-patru metri, lată de trei metri, în care se tupilau mărăcini roșcați și în care razele lunii pătrundeau prin hățiș. Am deslușit cu greu în fund o pardoseală cu lespezi mari, roasă de ploi și pe cei patru pereți, o zidărie puternică făcută din pietre enorme, hidoasă și fără formă pe sub ierburi și mușchi. Mi se părea că văd pe lespezi cîteva sculpturi roase prin trecerea timpului, amestecate printre dărîmături, și printre aceste ruine un bloc mare rotunjit, scobit stîngaci, găurit în mijloc ca un pătrat, care putea să fie, sau un altar celtic, sau un capitel din secolul al VI-lea.

Dar nu era nici o treaptă ca să cobori în excavație.

Și nu era, poate, decît un simplu bazin, te asigur însă că ceasul, locul, luna, mărăcinii și tot ce se întrezărea învălmășit în fund, creau acestei tainice încăperi fără scară, înfundată în pămînt, cu cerul drept tavan, impresia de ceva formidabil și sălbatic.

Ce mai era și groapa asta ciudată ? Tu știi că mă încăpățînez și caut ; vroiam să știu despre pivnița asta mai mult decît îmi puteau spune luna și pustiul ; am dat mărăcinii la o parte cu bastonul, m-am agățat cu pumnii de vreascuri și m-am aplecat peste întunecime.

În clipa aceea am auzit un glas grav și frînt că pronunță deslușit în spatele meu : *Heidenloch*.

Cu germana puțină pe care o știu, mi-am dat seama ce înseamnă : *Gaura Păgînilor*.

M-am întors.

Nu era nimeni în mărăciniș ; vîntul care bătea și luna care lumina. Altceva nimic.

Mi s-a părut numai că spre pădure, cam la treizeci de pași, se afla între lună și mine un tufiș înalt pe care nu-l văzusem.

Am crezut că m-am înșelat și, ca toți cei care rătăcesc prin locuri singuratic, că am ajuns să văd năluci peste tot, și am început iar să explorez marginea gropii.

Glasul s-a ridicat iar, a doua oară, și am auzit iarăși în spatele meu cele trei silabe ciudate : *Heidenloch*.

M-am întors brusc și am întrebat și eu cu voce tare : *Cine-î acolo ?*

În clipa aceea mi s-a părut că văd tufișul făcînd spre mine cîțiva pași. Îți mărturisesc că fără să vreau, m-am înfiorat.

Am repetat : *Cine-i acolo ?* și în clipa în care voiam să mă îndrept voinicește spre tufiș, am auzit pentru a treia oară glasul hodorogit zicînd : *Heidenloch.*

În aceste locuri pustii, la ceasul acela bizar din noapte, înlîni să devii superstițios, și-ți mărturisesc că începeau să-mi vină în minte toate legendele Rinului și ale Neckarului și să mi se urce în cap ca un abur, cînd iată că tufișul supranatural se întoarce spre mine. Și atunci ceea ce se afla în întuneric fu cu fața la lună și văzui o băbuță gîrbovită, aplecată pînă la bărbie pe un ciomag cu noduri, aproape îngropată sub un maldăr de crăci care o depășeau jur-împrejur, măturînd în spatele ei pămîntul și legănîndu-se fantastic deasupra capului ei. Mă privea cu ochi cenușii, zicînd mereu : *Heidenloch ! Heidenloch !*

Ai fi zis că era o veche driadă⁵⁴⁹ gonită de pădurari, cărîndu-și copacul în spinare.

Era pur și simplu o biată bătrînă care venise după vreascuri în pădure, și care zărînd un străin, îi dăduse o lămurire, iar acum se întorcea în lumina lunii spre coliba ei, tîrîndu-și legătura de crengi pe poteca uriașilor.

I-am mulțumit cu cîțiva creițari, uitîndu-mă la ea cu admirație. N-am văzut în viața mea o bătrînă așa de mică sub un maldăr așa de mare de vreascuri.

Cu un mormăit de recunoștință a făcut la mine o strîmbătură grațioasă groaznică, care acum cincizeci de ani va fi fost un surîs tînr și încîntător. Mi-a întors apoi spatele, adică maldărul, și după cîteva minute, ajunsă la povîrnișul muntelui, s-a înfundat în pămînt și a dispărut ca o nălucă. De altfel, explicația ei nu explica nimic. Un cuvînt lugubru altoit pe un lucru lugubru. Asta-i tot.

Îți mărturisesc că am rămas mult timp pe locul acela, uitîndu-mă la *Gaura Păgînilor* care poate că este mormîntul deschis și gol al vreunui uriaș, poate o încăpere druidică, poate puțul vreunei tabere romane, sau rezervorul de apă de ploaie al vreunei mănăstiri bizantine dispărute, sau pivnița hidă care slujea de mormînt vreunei spînzurători în ruină, ai cărei pereți tăcuți fuseseră poate stropiți cu sînge omenesc, sau umpluți cu schelete, sau asurziți de hora sabatului rotindu-se în jurul osemintelor ; groapă plină de întuneric în care acum luna aruncă raze palide și o bătrînă un cuvînt sinistru.

Cînd am coborît iar de pe munte, am zărit printre copaci, pe un vîrf învecinat, un turn în ruină de care se leagă fără îndoială excavația a cărei semnificație s-a pierdut cu timpul.

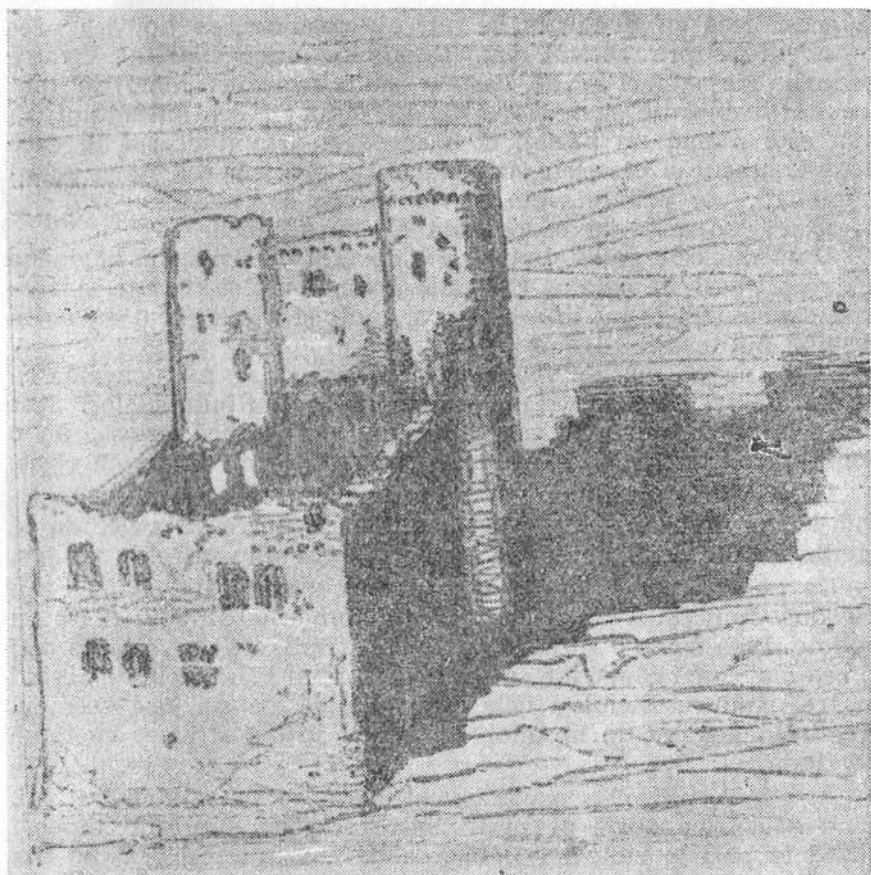
De altfel păgînii, adică sicambrii ⁵⁵⁰ după unii, romanii după alții, au lăsat urme adînci în tradițiile populare care se amestecă pe aici cu istoria și o mai și încurcă. La Lorch, la intrarea în Wisperthal mai există o altă *Gaură a Păgînilor* ce se cheamă tot Heidenloch. La Winkel, pe Rin, vechea Vinicella, există *Strada Păgînilor*, Heidengasse; și la Wiesbaden, vechiul Visibadum, există *Zidul Păgînilor*, Heidenmauer.

Și nu mai număr printre aceste rămășițe un fel de arc de triumf al cărui picior, singurul rămas, acoperit de iederă, se năruie pe munte în spatele Caubului, cam la o leghe de Gutenfels și căruia țărani îi zic *Puntea Păgînilor*, Heidenbrücke; mie mi se pare însă destul de limpede că este vorba de ruinele unui pod construit acolo de suedezi în timpul războiului de Treizeci de Ani. De altfel, tradiția nu se înșală prea mult. A fost aproape un Scipio ⁵⁵¹ acest Gustav Adolf; ce a făcut el pe Rin în secolul al XVII-lea e un fel de mare război clasic, un război roman. Folard ⁵⁵² găsește și constată în războiul de Treizeci de Ani aceleași strategii pe care le povestește Polibiu ⁵⁵³ în istoria războaielor punico.

Iată, dragă Louis, acestea sînt aventurile din timpul plimbărilor mele, și nu mă mir deloc de multele povești și legende ce au luat naștere prin aceste locuri în care hățiturile se plimbă noaptea și vorbesc cu trecătorii.

În seara următoare, în amurg, aveam în față o coamă înaltă neagră și golașă, umplînd întreaga zare și avînd în vîrf ruina unui turn mare, izolat cum sînt turnurile de pe vremea lui Maximilian din valea Luiz. Patru creneluri mari, tocite, crăpate și schimbate de timp în triumphiuri, întregeau întunecata siluetă a turnului și formau în jurul lui o coroană de înflorituri ascuțite. Țăranii care locuiesc astăzi în această hărăbaie, aprinseseră înăuntru un uriaș foc de vreascuri, a cărui vîlvătaie se vedea afară numai prin cele trei găuri pe care le avea ruina, jos o poartă arcuită și sus două ferestre. Astfel luminat, nu mai era un turn, ci capul negru și crîncen al unui Pluton înfricoșător deschizîndu-și gura plină de foc și privind peste deal cu ochii lui de jeratic.

La ceasul acela, cînd soarele a apus și cînd nu s-a ridicat încă luna, dai peste văi ce par închise de grohotișuri ciudate; la acel ceas stîncile seamănă cu ruinele și ruinele par a fi stînci.

Citeodată poetul din mine este mai tare decît anticarul și mă mulțumesc cu un astfel de cadru.

Alteori mă întorc a doua zi, pe lumină ; explorez ruina pas cu pas, încerc să-i determin vîrsta după proeminența mașiculilor, după forma denticulilor * sau după deschiderea ogivelor.

La două mile de Heidelberg se află o vale de acest fel, o vale încîntătoare, o vale de arheolog și de visător. Patru vechi castele pe patru culmi de stîncă, întocmai ca patru vulturi care se privesc între cele patru donjoane ; un biet oraș vechi pare să se fi refugiat cu spaimă în vîrfurile unui munte conic, ghemuindu-se între zidurile lui și pîndind de șase sute de ani măreția formidabilă a castelelor. Neckarul pare să fi trecut de partea orașului, înconjurînd muntele cu brațul lui de oțel. Păduri bătrîne, poleite

la acest ceas cu fireturile de aur ale toamnei, se apleacă pretutindeni asupra acestei văi, așteptând parcă bătălia. Printre pădurile de stejari și de castani sînt și păduri mari de pini locuite de bufnițe și de veverițe. La anumite ore ansamblul nu mai este numai un peisaj, ci o scenă și aștepți ceasul în care actorii, orașul și castelele, furnicarul de pitici și cei patru uriași împietriți, vor prinde viață și vor începe să trăiască.

Acest loc minunat se cheamă Neckarsteinach.

Unul din cele patru donjoane a devenit o fermă, un al doilea a devenit casă de odihnă. Celelalte două, complet ruinate, devastate sau pustii, m-au interesat mai mult și m-au făcut să revin de mai multe ori.

Unul se chema în veacul al XII-lea și se mai cheamă și astăzi Schwalbennest, și înseamnă *Cuibul Rîndunelor*. Iese într-adevăr în relief și pare zidit de o rîndunică uriașă, pe o consolă de stîncă, din bolta unui munte enorm de gresie roșie.

Pe vremea lui Rudolf de Habsburg era conacul unui gentilom-tîlhar groaznic, numit Bligger Biciul. Întreaga vale, de la Heilbronn la Heidelberg, era prada acestui uliu cu chip de om.

Ca pe toți cei asemenea lui, dieta l-a convocat. Bligger nu s-a dus. Împăratul l-a surghiunit din imperiu. Bligger a rîs cu hohote. Liga celor o sută de orașe și-a trimis cele mai bune oști și cea mai bună căpetenie să asedieze Cuibul Rîndunelor. Ieșind în trei rînduri, Biciul a ucis pînă la unul pe cei ce-l asediau. Acest Bligger era un luptător de statură uriașă și izbea cu mîna de fierar.

În sfîrșit, papa l-a excomunicat, pe el și pe toți adepții lui. Cînd Bligger a auzit pe unul dintre stegării sfîntului imperiu citind la poalele zidurilor hotărîrea de excomunicare, a dat din umeri.

A doua zi, la sculare, și-a găsit burgul pustiu, și porțile zidite. Toți oștenii părăsiseră în timpul nopții cetatea blestemată și-i zidiseră ieșirile.

Atunci, unul dintre ei, care se ascunsese în munți, a văzut de pe o stîncă de unde putea privi în interiorul castelului, pe Bligger plecînd capul și mergînd încet prin curte. Nu s-a întors nici o clipă în donjon, și s-a plimbat așa pînă seara, singur, făcînd să răsune lespezile, sub călcîiu-i de oțel. Și în timp ce soarele apunea în spatele dealurilor Neckargemund, cumplitul burgrav a căzut cît era de lung pe caldarîm.

Murise.

Fiul lui n-a putut să-și ridice familia de sub povara excomunicării decît pornind într-o cruciadă și aducînd din țara sfîntă

capul sultanului, care mai figurează și astăzi în mijlocul scutului unui cavaler de piatră ce se numește Ulrich Landschad, fiu al lui Bligger, ce doarme întins pe un mormânt în biserica de la Steinach.

Astăzi această familie s-a stins.

Spune-mi, nu-i o poveste frumoasă, ce merită și ea să fie povestită, așa precum mărelele bătlaii, sau ca nunțile domnești ? Trebuie însă să le aduni din amintirile poporului. Istoricii nu iau în seamă aceste amănunte. Zic că sînt mici ; eu sînt de părere că sînt mari. Povești de cumetre, zic ei ; știi tu însă ceva mai mareț și mai teribil decît basmele băbești ? Cît mă privește, Homer mi se pare atît de sublim, încît îl așez printre basmele băbești.

În această privință Buchanan ⁵⁵⁴, pe care-l răsfoiam zilele trecute în biblioteca din Heidelberg, face o mărturisire naivă. Uite ce scrie în legătură cu Macbeth : *Multa hic fabulose affingunt sed, quia theatris aut fabulis milesiis sunt aptiora quam historiae ea omitto* *. Ceea ce Buchanan pune astfel între două paranteze, este Shakespeare.

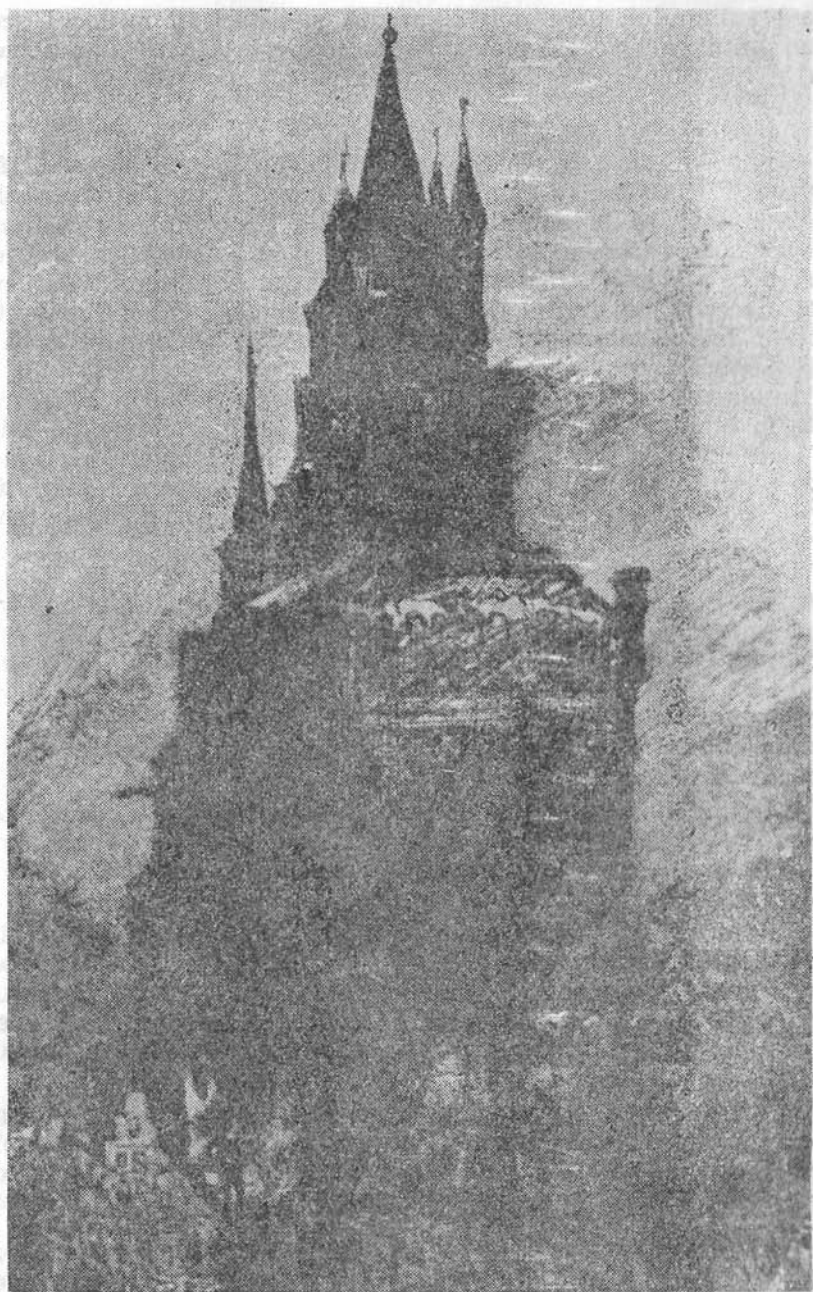
De altfel poporul nu se înșală. Lui îi place măreția, îi plac basmele. El proslăvește bucuros personajele legendelor, și umflînd amănuntele, le așază în rîndul marilor figuri istorice. Nici cronica, nici istoria nu se sfiesc de fel să răvăsească întreaga natură cînd este vorba de preamărirea unuia dintre eroi. Cînd seniorul scoțian Dunwald l-a asasinat pe regele Duff în castelul de la Fores ⁵⁵⁵, s-au întîmplat minuni și soarele s-a acoperit ca la moartea lui Cezar.

Cît timp povestitorii unor astfel de fapte se numesc Hector Boëce ⁵⁵⁶ sau Hailes ⁵⁵⁷ nu e istorie, sînt povești. Atunci cînd se numesc Homer, Virgilius sau Shakespeare, nu mai e istorie ci epopee.

Schwalbennest are și azi o înfățișare mîndră și întunecată. E un donjon pătrat, la care cele două unghiuri ce dau spre vale dispar și se contopesc în două turnulețe rotunde cu mașiculi ; un îndoit val de pămînt acoperit de iederă îl înconjură și acest întreg bloc este, cum ți-am mai spus, aninat de coasta muntelui, aproape în surplombă deasupra Neckarului.

M-am urcat pe cărarea, odinioară atît de temută, pe care au șiroit din mașiculi uleiul încins, smoala aprinsă și plumbul topit. Am intrat pe ușa și pe poarta care au fost zidite, astăzi cu niște largi crăpături ce lasă să treacă pe primul venit și am

* Născocesc multe în chip fabulos, dar pentru că sînt mai potrivite cu spectacolele și legendeile mileziene decît cu istoria, le trec cu vederea.

săpat cu un cui pe o piatră din ușorul porții următoarele trei rînduri : *Cînd ușa mormintului unei familii s-a închis ca să nu se mai deschidă, ușa casei se deschide ca să nu se mai închidă.*

Interiorul burgului are o înfățișare lugubră. Rădăcinile copacilor ridică ici, colo vechile lespezi din veacul al XII-lea pe care a răsunit uriașa armură a lui Bligger, atunci cînd burgravul a căzut mort țepăn pe caldarîm. Muntele, plin de izvoare, continuă să se prelingă picătură cu picătură în bazinul pe jumătate plin. Zmeurișul înflorit se întinde printre lespezi. Pietrele zidurilor, biciuite de ploii și roase de lună, au găuri cu miile și în ele larvele fluturilor cap de mort țin în umbră coconul lor. Nici un pas omenesc în acest sălaș. La ferestrele inaccesibile ale donjonului apar, în chip de castelane sălbatice, ferigile, ce-și vîntură evantaiele și cucutele, ce-și pleacă umbreluțele. Sala cea mare, ale cărei acoperiș și tavan s-au năruit, mai este încă îndopobită regește de treisprezece ferestre larg deschise spre vale. Pe cînd mă aflam acolo, soarele ce apunea încadra într-una din ele un Claude Lorrain⁵⁵⁸ magnific.

Celălalt donjon nu are nume, nu are poveste, nu are dată ca să zic așa, aproape că nu mai are formă și este mult mai înfricoșător decît Cuibul Rîndunelelor.

Dacă uiți o clipă turnul pătrat care-l domină încă, nu mai e un donjon, nu mai e o ruină, nu mai e o dărăpănătură, nu mai e o clădire cu formă omenească (căci omul își întipărește forma într-o clădire) ; e un bloc, o masă cavernoasă, o stîncă străpunsă ca un plămîn de găuri și de cecumuri ; e un madrepor⁵⁵⁹ enorm care a pătruns și umplut de-a valma acest polip înfricoșător care este vegetația, cu toate antenele lui, cu picioarele, cu degetele, cu gîturile, spiralele, ciocurile, trompele, cu pletele.

Am intrat tare greu, stîrnind în mărăciniș un foșnet de fiară sălbatică.

Burgul acesta este cu două veacuri mai vechi decît Schwalbennest. Turnul pătrat nu are decît o deschidere, o ușă din veacul al IX-lea, de sub care mai ies încă din ziduri, la o înălțime de aproape patruzeci de picioare, cele două console cu margine lucitoare care sprijineau puntea mobilă. Arhivolta plină de umbră a acestei intrări inaccesibile, e tot atît de pură ca și cum piatra ar fi fost cioplită ieri.

Singurul lucru care, împreună cu turnul pătrat, mai are încă o formă, este un turn mare rotund, pe trei sferturi distrus, ce ocrotea unul din unghiurile zidului și pe care l-am zărit pe cînd urcam. Odată intrat în peștera labirintică a castelului năruit, mi-a fost destul de greu să-l regăsesc. În sfîrșit, am ghicit

între două tufe de mărăcini gura îngustă a unui culoar. M-am furișat și am ajuns așa la o mică răspîntie ciudată ; erau patru celule alungite, boltite, joase, orientate spre patru puncte diferite ale văii, sfîrșind fiecare cu o ferestruică, pornind toate patru de la capătul culoarului în care intrasem. Închipuie-ți interiorul unei forme în care s-ar fi topit laba unui vultur uriaș. Cele patru celule erau acum pervazuri pentru coluni și pui de șoim. Din locul în care mă aflam, burgravul putea să vadă dintr-o dată, prin prima ferestruică, la dreapta lui, spatele muntelui ; prin cea de-a doua, în fața lui, Schwalbennest ; prin cea de-a treia, orașul adunat pe deal, și prin cea de-a patra, la stînga lui, celelalte două castele din vale. Această labă de vultur ce avea drept gheare patru arme complexe de război, se afla în interiorul turnului rotund.

Între cele patru pervazuri, totul era granit cimentat și zidărie masivă. Am desenat Schwalbennest văzut prin ferestruică.

Primăvara, această ruină transformată într-un buchet minunat de flori, trebuie să fie încîntătoare.

De fapt, nimeni nu știe nimic despre burg. Nu-și are nici măcar legenda și spectrul său. Generațiile de oameni ce au sălășluit aici au intrat rînd pe rînd ca într-o peșteră fără fund, fără să mai iasă umbra nici unuia din ea.

Cînd am ajuns aici soarele apunea, așa că noaptea s-a lăsat în timp ce eram înăuntru. Și atunci ciudata ruină-mărăciniș s-a umplut treptat, treptat, cu un zgomot bizar. Dragă Louis, dacă ți se vorbește vreodată de tăcerea ruinelor în faptul nopții, fă-te rog excepție cu burgul fără nume de la Neckarsteinach. N-am auzit în viața mea un asemenea tărăboi. Ai idee de forfota minunată care izbucnește într-un codru, în aprilie, la răsăritul soarelui ? din fiecare frunză țîșnește o notă, din fiecare copac o melodie ; pitulicea ciripește, porumbelul sălbatic gîngurește, sticlele fredonează, vrăbiuța, fluieraș voios, șuieră vesel ca un solo într-un „tutti”⁵⁶⁰. Pădurea e o orchestră. Toate glasurile care au aripi cîntă laolaltă și răspîndesc pe dealuri și pe pajiști tainica simfonie a marelui muzician nevăzut. În burgul fără nume, e același lucru, însă oribil. Toți monștrii întunericului se trezesc și încep să mișune. Liliacul dă din aripi, păianjenii bat în perete cu ciocanul lor, brotacul clămpăne ca o toacă hodorogită. O viață veninoasă și funebră se tirăște printre pietre, printre ierburi și crăci. Apoi niște mîrșituri surde, ciocăneli bizare, schelălăieli, trosnete pe sub frunze, suspine ușoare ce le auzi foarte aproape de tine, vaiere necunoscute, jivine diforme ce scot zgomote lubugre, tot ceea ce nu auzi niciodată că țîpă

sau murmură pentru că provine de la ființe pe care nu le vezi niciodată. Cînd și cînd urlete înfiorătoare ies deodată din încăperile dărăpănate și pustii ; sînt cucuvelele ce se jeluiesc ca niște muribunzi. Alteori crezi că auzi pași în hățîșuri, la cîțiva pași de tine ; sînt crăcile obosite care-și schimbă singure locul. Doi cărbuni aprinși, căzuți din vreun cuptor, lucesc în întuneric printre mărăcinii ; e o bufniță care se uită la tine.

M-am grăbit să plec, destul de stingherit, neștiind pe întuneric unde să pun mîna, pipăind pietrele cu vîrfurile bastonului. Te asigur că am avut un sentiment de bucurie cînd, la ieșirea de sub bolta întunecoasă și de nepătruns a vegetației care închide și înfășoară ruina, cerul albastru, vag, înstelat și splendid mi-a apărut ca un imens bazin de lapis-lazuli cu paiete de aur, într-o spărtură dintre munți.

Mi se părea că ies dintr-un mormînt și că văd iar viața.

Seara după aceste expediții, mă întorceam în oraș. Întîlneam pe drum grupuri de studenți de la marea universitate din Heidelberg, tineri distinși și gravi ale căror chipuri sînt deja gînditoare. Drumul merge pe lîngă Neckar. Clopotul mănăstirii de la Neuburg bătea cînd și cînd în depărtare. Dealurile își aruncau umbrele mari pe rîu, apa scînteia în lumina lunii cu înfiorarea unui fluture mare de argint ; pe alocuri bărci lungi întunecate treceau ca niște săgeți ; sau nu mai era nimic, nici vapoare, nici trecători, nici case ; valea tăcută, rîul pustiu, stînci ce se ivesc de-a valma în mijlocul curenților, avînd forma unor crocodili sau a unor broaște uriașe ce vin seara să răsufle la suprafața apei.

Și pentru că îți povestesc despre apusuri de soare, amurguri și claruri de lună, trebuie să-ți povestesc și despre seara de alaltăieri. Știi că pentru mine peisajele acestea mari nu sînt niciodată „aceleași“ și nu cred că sînt scutit să mă uit azi la cer pentru că l-am văzut ieri. Îmi continui deci istorisirea.

Cum ziua era pe sfîrșite, m-am urcat, printr-o frumoasă pădure de castani, ce domină castelul din Heidelberg, pe un deal înalt ce se numește Geissbergul mic. În veacul al XII-lea se afla aici o fortăreață construită de Conrad de Hohenstaufen, conte al sfîntului imperiu, duce al francilor și cumnatul împăratului Barbarossa. Din rămășițele acestei fortărețe arse în anul 1278 o dată cu orașul Heidelberg, suedezii au făcut în anul 1633 o întăritură din pietre, iar în zilele noastre, un țăran și-a făcut din întăritura lui Gustav-Adolf gard pentru ogorul lui de cartofi.

Cîmpia Rinului, văzută de pe Geissbergul mic e la fel ca oceanul văzut de pe faleza de la Bois-Rosé⁵⁶¹. Zarea este ne-

sfârșită. Mannheim, Philipsburg, înaltele clopotnițe de la Speyer, o mulțime de sate, de păduri, de câmpii fără sfârșit, Rinul, Nec-karul, nenumărate insulițe și în fund, Vosgii.

La dreapta, pe Heiligenberg, culme împădurită ce se numea acum două mii de ani *mons Pirus* și acum o mie de ani *mons Abrahæ*, vezi niște ruine care-ți spun aceeași poveste ca cea a ruinelor donjonului lui Conrad de pe Geissberg. Romanii înălțaseră aici un templu lui Jupiter și unul lui Mercur; din rămășițele acestor două temple, după bătălia de la Tolbiac, Clovis a construit în anul 495 un palat în care au locuit regii franci. După patru sute de ani, sub Ludovic Germanicul⁵⁶², Theodoch, abate de Lorges, a ridicat o biserică cu ceea ce a scos din dărîmarea palatului lui Clovis. În anul 1622, imperialii, sub comanda contelui de Tilly, au pus mîna pe Heiligenberg, au dărîmat mănăstirea romanică a lui Theodoch și din rămășițele ei și-au construit pe creasta muntelui fortificații pentru bateriile de tunuri. Astăzi, cu pietrele care au fost pe rînd un templu închinat lui Jupiter, un palat al regilor franci, o biserică catolică, o fortificație imperială, țaranii din satele vecine își fac case.

Mă așezasem sus pe Geissberg, lingă un caprifoliu sălbatic încă în floare, pe o piatră pusă acolo în timpul războiului de Treizeci de Ani. Soarele dispăruse. Contemplam peisajul magnific. Cîțiva nori treceau iute spre răsărit. Amurgul își lăsa pe Vosgii violeți lungile fișii de culoarea curcubeului. Unde cerul era mai limpede, lucea o stea.

Mi se părea că toți acești oameni, toate aceste fantome, toate aceste umbre care timp de două mii de ani trecuseră prin acești munți, Attila, Clovis, Conrad, Barbarossa, Frederic cel Victorios⁵⁶³, Gustav-Adolf, Turenne, Custine⁵⁶⁴, se mai înălțau încă în spatele meu și priveau și ei ca mine zările neasemuit de frumoase. Aveam la picioare Hohenstaufenii în ruină, la dreapta mea romanii în ruină, sub mine, plecați spre prăpastie, palatinii în ruină, în depărtare, în neguri, o biată bisericuță construită de catolici în veacul al XV-lea, invadată de protestanți în veacul al XVI-lea, astăzi cu un perete despărțitor între protestanți și catolici, adică, în ochii Romei, jumătate rai și jumătate iad, pîngărită, distrusă; în jurul acestei biserici, un orașel amărit incendiat de patru ori, bombardat de două ori, a fost prădat și s-a ridicat, a fost pustiit și apoi reconstruit; ieri curte a principilor, astăzi universitate și fabrici, școală și atelier, cetate de studenți și de muncitori, adică furnicar de copii studiind întunecimile și oameni muncind să transforme neantul; în fața mea, în spațiu, aveam fluviile tot sidefii, cerul tot de

safir, norii tot de purpură, astrele tot de diamant ; iar lângă mine florile tot înmiresmate, vîntul tot voios, copacii tot tineri și fremătînd. Și-n clipa aceea am simțit în toată intensitatea ei micimea omului și măreția lui Dumnezeu, și am simțit una din acele beții admirative ale naturii pe care trebuie că o trăiesc, în adîncă lor contemplare, vulturii ce-i vezi seara încremeniți pe crestele Alpilor sau ale Athosului.

Știi, Louis, că pe locurile înalte, în clipele solemne, ești cuprins de o maree de idei ce urcă, ce te cuprinde treptat și care aproape că-ți îneacă inteligența. Ca să-ți spun tot ceea ce mi s-a perindat prin minte în timpul celor două-trei ore de vis pe Geissberg, îmi e cu neputință.

Acum patru mii de ani, această cîmpie nesfîrșită pe care o vezi din vîrfurile Geissbergului că se deschide ca o mare, era într-adevăr un lac, un lac imens care scâldea marele cerc de munți, Donnersberg, Taunus, Melibocus, muntele Pirus și Vosgii. Rinul, ca și Niagara, cobora din lac în lac spre ocean. O veche tradiție povestește că un magician prins de un rege a secat lacul ca să-și capete libertatea. Vrajitorul prins era Rinul captiv, care a ros bariera apuseană a lacului pentru ca să poată să se adîncească mai bine între dublul șir de vulcani stinși ce începe cu Taunus și se sfîrșește cu Siebengebirge. De atunci lacul s-a făcut cîmpie, oamenii au venit în urma valurilor și donjoanele pe urma vîrfurilor de stînci.

Ți-am povestit cîte ceva despre marile fantome istorice care au străbătut aceste cîmpii timp de douăzeci de veacuri. Cezar a fost prima, Bonaparte ultima.

Există orașe deasupra cărora, la anumite epoci aproape perio-dice, printr-un fel de fatalitate locală ce se află în aerul din jur, prin îmbinarea situației lor geografice cu valoarea lor politică, se înnoadă evenimentele așa cum se înnoadă norii în înaltul munților.

Heidelberg este unul dintre aceste orașe.

Ca să nu-ți vorbesc decît despre castel (căci o să trebuiască să-ți povestesc despre el și cu aceasta ar fi trebuit de fapt să încep), prin cîte aventuri n-a mai trecut ! Timp de cinci sute de ani a primit toate loviturile care au zguduit Europa și a sfîrșit prin a se năruși sub ele. E adevărat că sfîrșitul a mai depins și de faptul că acest castel din Heidelberg, reședință a contelui palatin, ce nu avea peste capul lui decît regi, împărați și papi, prea mare pentru a ridica fruntea fără a-i izbi, acest castel de la Heidelberg a avut întotdeauna o atitudine de împotrivire față de puteri. Încă în anul 1330, la vremea întemeierii lui, el își

începe istoria printr-o Thebaidă, avînd în palatinul Rudolf și împăratul Ludovic⁵⁶⁵, cei doi frați denaturați, pe ai săi Eteocle și Polinice⁵⁶⁶. Apoi, electorul devine din ce în ce mai puternic. În anul 1400, palatinul Ruprecht al II-lea, asistat de cei trei electori de pe Rin, îl mazilește pe împăratul Wenceslas și-i ia locul⁵⁶⁷; o sută douăzeci de ani mai târziu, în anul 1519, palatinul Frederic al II-lea face din tînărul rege Carol I al Spaniei pe împăratul Carol Quintul. În anul 1415, contele Ludovic Bărbosul se declară protectorul conciliului din Constanța și închide în castelul lui de la Heidelberg un papă, pe Ioan al XXIII-lea, pe care-l numește într-o scrisoare către împărat „*misitul vostru Balthazar Kossa*“⁵⁶⁸. Un veac după aceea, Luther se refugiază la Nauenheim, tot lîngă Heidelberg, la umbra palatinului Frederic. Și dinadins nu-ți vorbesc aici, fiindcă am să-ți vorbesc mai departe pe larg, despre Frederic Victoriosul, marele tiran al Heidelbergului. În anul 1619, Frederic al V-lea, un tînăr, pune mîna pe coroana regească a Boemiei, în ciuda împăratului⁵⁶⁹, iar în anul 1687, palatinul Filip-Wilhelm, un bătrîn, capătă pălăria de cardinal în ciuda regelui Franței⁵⁷⁰. Și de aici, pentru Heidelberg, lupte, zguduirii, turburări fără sfîrșit; războiul de Treizeci de Ani, spre slava lui Gustav-Adolf, războiul Palatinatului, care a fost sarcina lui Turenne⁵⁷¹. Toate faptele cumplite, au izbit castelul. Trei împărați, Ludovic de Bavaria, Adolf de Nassau și Leopold de Austria, l-au asediat⁵⁷²; Pius al II-lea l-a excomunicat⁵⁷³; Ludovic al XIV-lea l-a trăsrit.

Ai putea zice că s-a amestecat și cerul. La 23 iunie în anul 1764, în ajunul zilei în care Carol-Theodor⁵⁷⁴ trebuia să vină să locuiască la castel și să-și stabilească reședința acolo (ceea ce în treacăt fie spus ar fi fost o mare nenorocire, căci dacă Carol Theodor și-ar fi petrecut cei treizeci de ani ai lui în el, ruina severă pe care o admirăm astăzi, ar fi fost, fără îndoială, încrustată cu o groaznică înfloritură stil Pompadour), deci, în ajunul acelei zile, pe cînd mobilele prințului fuseseră deja aduse în curte, focul din ceruri a căzut pe turnul octogonal al bisericii Sfîntului Duh, a aprins acoperișul și nu s-a lăsat pînă ce nu a distrus în cîteva ceasuri acest castel vechi de cinci veacuri. Deja cu două sute de ani mai înainte, în anul 1537, vechiul palat construit de Conrad pe Geissberg și transformat de Frederic al II-lea în pulberărie, fusese lovit de trăsnet și sărise în aer. Lucru demn de remarcat, același deznodămînt a lovit amîndouă castelele de la Heidelberg, donjonul Hohenstaufenilor și conacul palatinilor. Și unul și celălalt au sfîrșit, ca visul din tragedie, printr-o lovitură de trăsnet.

Această gelozie surdă și ascunsă de care-ți vorbeam adineauri dintre elector și împărat, a contelui suveran împotriva cezarului, se manifestă și izbucnește vădit până și pe fațadele castelului. La palatul lui Otto-Henric⁵⁷⁵, artistul, plin de gândurile principelui, a pus medalioanele împăraților romani. Printre cezari l-a expus pe Neron și l-a furișat pe Brutus⁵⁷⁶. A subordonat compoziția celor trei etaje unor statui, patru la număr, așezate măreț la parter. Aceste patru statui sînt simboluri; sînt semizei și semiregi. Este Josua, Samson, Hercule și David. Pe David nu l-a ales ca rege, ci ca păstor. Fiecare statuie are sub ea o inscripție care desăvîrșește explicația gândirii trufăse a palatinului. La picioarele lui Josua⁵⁷⁷ se citește :

Ducele Josua (Herzog Josua)
cu ajutorul lui Dumnezeu
a făcut să piară
treizeci și unu de regi.

Samson⁵⁷⁸, pe legenda lui, devine aproape un elector palatin :

Samson cel Puternic
a fost locotenentul lui Dumnezeu
și a domnit în Israel
timp de douăzeci de ani.

Hercule⁵⁷⁹, care e Frederic al II-lea, după ce a salvat de două ori Germania și i-a bătut pe turci în fruntea Confederației germanice, zice :

Sînt binecunoscutul Hercule
fiu al lui Jupiter
Celebru prin muncile mele mărețe.

În sfîrșit, păstorul David⁵⁸⁰, care-și ține praștia într-o mînă, iar în cealaltă capul uriașului, este uzurpatorul legitimat de glorie, Frederic cel Victorios, care pare să-i spună împăratului Adolf :

David era un băiat
Curajos și cuminte
Obraznicului Goliath
I-a tăiat capul.
Goliath trebuia să ia aminte.

Într-adevăr, electorul palatin era un principe mare și formidabil. Avea, printre electori, același rang pe care-l deținea arhiepiscopul de Maiența printre electorii-episcopi. La solemnitățile germanice purta globul sfintului imperiu pe care pe vremea lui Carol Quintul, l-a adăugat în stema lui.

Conții palatini erau oameni cultivați din plăcere, ceea ce face podoaba și cochetăria adevăraților principii. În veacul al XIV-lea, Ruprecht cel Bătrîn⁵⁸¹ a întemeiat universitatea din Heidelberg; în veacul al XV-lea, palatinul Carol era doctor al universității din Oxford⁵⁸². Otto cel Mărinimos⁵⁸³ desena și sculpta. Este însă adevărat că Otto-Henric aparținea minunatului secol al XVI-lea, care contopea într-o aceeași viață, pe culmi strălucitoare, pe principe și pe artist. Carol Quintul lua penelul lui Tizian. Francisc I făcea versuri, picta și desena, așa cum a făcut-o mai târziu Carol al XI-lea. *Molte volte, spune Paul Lamozzo, si dilettava di prendere lo stilo in mano e esercitarsi nel disegnare e dipingere* *.

Un principe cultivat a fost și Frederic cel Victorios, datorită bătrînului lui profesor Mathias Kemnat; în veacul al XV-lea el a fost, ca să zic așa, geamănul lui Carol Temerarul, iar vajnicul duce de Bourgogne a preferat prietenia lui titlului de rege. Istoria nu cunoaște figură mai mîndră. Și-a făcut începutul ca uzurpator, căci țara lui avea nevoie de un om și nu de un copil⁵⁸⁴. A apărut Palatinatul împotriva împăratului și a apărut pe arhiepiscopul de Maiența împotriva papei; a fost excomunicat de trei ori; a înfrînt liga celor treisprezece principii; a dat ajutor hansei renane ținînd piept întregii Germanii; a cîștigat bătăliile de la Pfeldersheim și de la Seckenheim; a oferit faimosul *prînz fără pîine* margravului Carol de Baden, episcopului Georg de Metz, contelui Ulrich de Württemberg și celor o sută douăzeci și trei de cavaleri, prizonierii lui⁵⁸⁵; a declarat război burgravilor-tîlhari și a curățat Neckarul de ei, așa cum Barbarossa și Rudolf de Habsburg curățaseră Rinul; în sfîrșit, după ce a trăit într-o tabără, a murit într-o mănăstire. Viață care mai târziu va fi cea a marelui Frederic, moarte care mai târziu va fi cea a lui Carol Quintul.

Erou cu profil dublu în care providența a schițat din vreme pe cei doi mari oameni.

Văzut de sus, castelul din Heidelberg are aproape forma unui F, ca și cum întîmplarea ar fi vrut să facă din marelui conac uriașa inițială a acestui victorios Frederic, cel mai ilustru dintre cei ce au sălășluit în el.

* Adeseori afla o plăcere să ia condeiul în mînă și să se exercite în a desena și a picta.

Piciorul cel mare a F-ului este paralel cu Neckarul și este cu fața la orașul pe care castelul îl domină de la jumătatea muntelui. Brațul cel mare, care pleacă în unghi drept de la capătul de sus al piciorului, se întinde deasupra unei văi ce-l desparte de munții de la răsărit. Brațul mic, din mijloc, scurtat și mai mult de ruinele care-l sfîrșesc, închidea castelul la apus înspre cîmpiile de pe Rin, și-și întorcea spre munții Geissberg turnurile, pe care parcă le mai ține și acum în articulația sa sfărîmată.

În castelul Heidelberg se află cam de toate. E o clădire în care se adună și se contopesc frumuseți care în alte părți sînt împrăstiate. Există turnuri crestate ca la Pierrefonds, fațade-giuvaeruri ca la Anet, jumătăți de bazine căzute întregi în șanț ca la Rheinfels, bazine mari triste, prăbușite și pline de mușchi ca la villa Pamfili, cămine domnești pline de mărăcini ca la Meung-sur-Loire, măreție ca la Tancarville, grație ca la Chambord, groază ca la Chillon ⁵⁸⁶.

Pretutindeni sînt urme de asedii și războaie. Nu-ți poți închipui cu cîtă furie, în special francezii, au pustiit castelul de la 1689 la 1693. S-au întors în trei-patru rînduri. S-au jucat de-a minele pe sub terasele și în creștăturile turnurilor principale, au dat foc acoperișurilor; au aruncat bombe printre Dianele și Venus-urile ⁵⁸⁷ celor mai delicate fațade. Am văzut urmele ghiulelelor în pervazurile încîntătoarelor ferestre de la parterul sălii Cavalerilor peste care sărea palatina, încercînd să fie bărbat. Aceeași palatină, așa de spirituală, de rea și de disperată că este fată, a fost mai tîrziu pricina războiului ⁵⁸⁸. Lucru ciudat, există orașe care au fost pierdute din cauza unor femei minuni de frumusețe; Heidelbergul a fost pierdut din cauza acestei minuni de urîtenie.

Totuși, cît de pustiit ar fi fost, cînd urci spre castel pe rampe, pe sub bolți și pe terasele care duc la el, ești cuprins de regrete; latura mare, cea cu fața la oraș, deși este admirabil alcătuită, la capătul de apus cu un turn spintecat care a fost turnul cel mare, la capătul de răsărit cu un frumos turn octogonal care a fost turnul clopotului, și la mijloc cu o clădire cu două pinioane, în stilul de la 1600, care a fost palatul lui Frederic al IV-lea, te face să regreti, zic, că această latură mare este întrucîtva monotonă. Mărturisesc că aș fi vrut o spărtură, două. Dacă aș fi avut cîntea să-l însoțesc pe dl. mareșal de Lorges în sălbatica lui expediție din anul 1693, l-aș fi sfătuit să tragă niște salve de tun care să fi dat mai multă mișcare liniei fațadei celei mari. Cînd faci o ruină, barem s-o faci bine.

Îți aduci aminte de admirabilul castel de la Blois⁵⁸⁹, cu atîta nerozie folosit drept cazarmă, a cărui curte interioară are patru fațade, care povestesc fiecare istoria unei arhitecturi mari. Ei bine, cînd intri în curtea interioară a palatinilor, impresia nu este nici mai puțin profundă, nici mai puțin complicată. Ești uluit. Încerci să închizi ochii, așa cum ești ispitit să-ți astupi urechile în fața *Nunții* lui Paul Veronese⁵⁹⁰. Ți se pare că există în această curte imensă o iradiere care țîșnește dintr-o dată din toate părțile. Totul te solicită și te cheamă. Dacă te întorci spre palatul lui Frederic al IV-lea, ai în față cele două frontoane triumphiulare ale acestei fațade încărcate și sumbre, cu antablamente puternic scoase în afară, pe care se înalță, între patru rînduri de ferestre, statuile, cioplite cu dalta cea mai mîndră, a nouă palatini, doi regi și cinci împărați*. La dreapta ei, ai minunata fațadă italiană a lui Otto-Henric cu divinitățile, cu himerele și cu nimfele care trăiesc și respiră, catifelate de umbre moi colbuite, cu cezarii romani, semizeii greci, eroii evreii și cu porticul care-l are sculptat de Ariost⁵⁹¹. La stînga întrevezi frontispiciul gotic al palatului lui Ludovic cel Bărbos, găurit și crăpat cu furie, ca de coarnele unui taur uriaș. În spate, pe sub ogivele unui portic sub care se adăpostește un puț pe jumătate înfundat, ai cele patru coloane de granit cenușiu dăruite de papă marelui împărat de la Aix-la-Chapelle⁵⁹², care au venit în secolul al VIII-lea de la Ravenna pe malurile Rinului și în veacul al XV-lea de pe malurile Rinului pe cele ale Neckarului și care, după ce au văzut căzînd palatul lui Carol cel Mare la Ingelheim, văd acum cum se năruie castelul palatinilor la Heidelberg.

Toată pardoseala de piatră a curții este acoperită de peroane în ruină, de fîntîni secate, de bazine crăpate. Pretutindeni piatra se sfărîmă și urzicile ies la lumină.

Cele două fațade din Renaștere, ce dau atîta splendoare acestei curți, sînt din gresie roșie, iar statuile care le acoperă sînt din gresie albă; admirabilă combinație care dovedește că acești mari

* Primul rînd, începînd din partea de sus a palatului: Carol cel Mare, împărat; Otto de Wittelsbach, palatin de Bavaria; Ludovic, duce de Bavaria și prim-conte palatin al Rinului; Rudolf I, palatin. Al doilea rînd: Ludovic de Bavaria, împărat; Ruprecht al II-lea, împărat; Otto, rege al Ungariei; Cristian, rege al Danemarcei. Al treilea rînd: Ruprecht cel Bătrîn, palatin; Frederic cel Victorios, palatin; Frederic al II-lea, palatin; Otto-Henric, palatin. Al patrulea rînd: patru palatini, Frederic cel Pios, Ludovic, Johann-Casimir și Frederic al IV-lea, constructorul palatului.

Casa palatină urcă, prin ascendență feminină, la Carol cel Mare.

sculptori erau și mari colorişti. Cu timpul, gresia roşie a ruginit, iar cea albă s-a poleit. Dintre aceste două faţade, una, cea a lui Frederic al IV-lea, este severă ; cealaltă, cea a lui Otto-Henric este încântătoare. Prima ţine de istorie, a doua de basm. Pe una o domină Carol cel Mare, pe cealaltă Jupiter.

Cu cât contempli aceste două palate juxtapuse, cu cât pătrunzi mai mult în minunăţia amănuntelor, cu atât te întristezi mai tare. Ciudată-i soarta capodoperelor de marmură şi piatră ! un dobitoc de trecător le slujeşte, o ghiulea absurdă le face una cu pământul şi de ele nu este legat numele artiştilor ce le-au făcut, ci al regilor. Nimeni nu mai ştie astăzi cum îi cheamă pe dumnezeieştii oameni care au construit şi sculptat zidul de la Heidelberg. Deasupra acestei ruine pluteşte faimă cât pentru zece artişti ce nu poate fi fixată asupra nici unuia dintre ei. Un Bocador ⁵⁹³ necunoscut a născocit palatul lui Frederic al IV-lea ; un Primaticcio ⁵⁹⁴ neştiut de nimeni a alcătuit faţada lui Otto-Henric ; un Cesar Cesarino ⁵⁹⁵ pierdut în umbra uitării a desenat ogivele pure cu triunghi echilateral de la castelul lui Ludovic al V-lea. Iată arabescuri de Rafael, figurine de Benvenuto. Întunericul acoperă toate acestea. Curînd poemele de marmură vor muri, după cum poezii lor au şi murit. Tu nu crezi, Louis, că cea mai amară dintre nedreptăţi este contestarea gloriei, este uitarea ?

Pentru cine au lucrat aceşti oameni minunaţi ? Vai ! Pentru vîntul care bate, pentru iarba care creşte, pentru iedera ce-şi asemuie frunzele cu ale lor, pentru rîndunica ce trece, pentru ploaia ce cade, pentru noaptea ce se lasă.

Ce e ciudat, e că bombardamentele ce s-au înverşunat asupra celor două faţade nu le-au sfărîmat pe amîndouă la fel. Pe frontispiciul lui Otto-Henric n-au spart decît cornişe şi arhitrave. Nemuritorii olimpici ce-l locuiesc n-au avut de suferit. Nici Hercule, nici Minerva, nici Hebe ⁵⁹⁶ n-au fost atinşi. Obuzele şi ghiulelele de foc s-au încrucişat jur-împrejurul statuiilor invulnerabile fără să le atingă. Dimpotrivă, cei şaisprezece cavaleri încoronaţi cu capete de lei drept genunchiere, ce dau un aer atât de viteaz palatului lui Frederic al IV-lea, au fost trataţi de bombe ca nişte oşteni. Aproape toţi au fost răniţi. Otto, împăratul, are obrazul crestat ; Otto, regele Ungariei, are piciorul stîng zdrobit ; lui Otto-Henric îi lipseşte o mîna. Un glonte l-a desfigurat pe Ludovic cel Evlavios. Schija unei bombe l-a tăiat în două pe Frederic al II-lea şi i-a zdrobit salele lui Ioan Cazimir. În timpul acestor asedii, cel ce începe

de sus, lingă cer, regalul şir de statui, Carol cel Mare, şi-a pierdut globul, şi cel ce-l sfîrşeşte jos, Frederic al IV-lea şi-a pierdut sceptrul.

Dar nimic mai mîndru decît legiunea aceasta de principi, toţi mutilaţi şi toţi în picioare. Degeaba au dat iureş peste ei minia lui Leopold I şi a lui Ludovic al XIV-lea, trăsnetul, minie a cerului, revoluţia franceză, minie a popoarelor ; ei sînt încă acolo cu toţii, apărîndu-şi faşada, cu pumnul în şold, cu piciorul înainte, călcîiul zdravăn, capul sus. Leul Bavariei rînjeşte la picioarele lor cu trufaşu-i rînjete de leu. La cel de-al doilea etaj, pe sub o cracă înverzită care a străpuns arhitrava şi care se joacă mlădiu cu penele din piatră ale căştii lui, Frederic cel Victorios îşi scoate pe jumătate spada. Sculptorul a pus pe acest chip un fel de aer al lui Ajax⁵⁹⁷ înfruntîndu-l pe Jupiter, sau al lui Nemrod⁵⁹⁸ săgetîndu-l pe Jehova.

Trebuie că a fost un spectacol nemaipomenit cu cele două palate al lui Otto-Henric şi al lui Frederic al IV-lea, văzute în străfulgerările bombardamentului din noaptea fatală de 21 mai a anului 1693.

Dl. de Lorges⁵⁹⁹ aşezase o baterie pe cîmpie, în faţa satului Nemenheim, una pe Heiligenberg, una pe drumul ce merge la Wolfsbrunn şi o a patra pe Geissbergul cel mic. Din aceste patru puncte opuse, mortierele, înconjurînd Heidelbergul ca un cerc de hidre cumplite, şi-au cufundat, fără răgaz şi toate odată, gîturile lor lungi de flăcări în curtea castelului ; obuzele au scormonit pardoseala de piatră cu ţestele lor de fier ; ploaia de ghiulele înroşite a trecut printre dîrele de foc şi în lumina lor s-au profilat pe faşada lui Frederic al IV-lea, gata de luptă, coloşii palatini şi împăraţi, cu platoşe ca nişte scarabei, cu spada în mînă, năvalnici şi cumpliţi ; în timp ce alături de ei, pe cealaltă faşadă, goi, senini şi liniştiţi, sub licărirea fulgerelor grenadelor, zeii luminoşi şi zeiţele îmbujorate zîmbeau sub ploaia de bombe.

Printre aceste chipuri regeşti, ce par să fie mai degrabă suflete înveşmîntate în piatră decît statui, numai două mi s-a părut că-şi pierduseră ceva din mîndrie ; Ludovic al V-lea şi Frederic al V-lea. E adevărat că nu fac parte din strălucitoarea constelaţie de principi presărată pe castelul lui Frederic al IV-lea. Ei stau în umbră, rezemaţi cu spatele de ruina a ceea ce a fost Turnul cel Mare.

Frederic al V-lea este adînc copleşit ; pare să se gîndească la greşeala cu care şi-a pecetluit destinul. Coroana Boemiei, scoasă de boemi de pe fruntea lui Ferdinand al Austriei, fusese

propusă de ei electorului de Saxa care a refuzat-o; apoi lui Carol-Emanuel, duce de Savoia, care a refuzat-o; apoi lui Cristian al IV-lea, regele Danemarcei, care a refuzat-o; și în sfârșit palatinului Frederic al V-lea care, sfătuit de soția lui, a luat această coroană cu amîndouă mîinile. A fost încoronat la Praga în anul 1619; a izbucnit apoi războiul și a ajuns să moară departe de țara lui, rătăcitor și surghiunit de împrejurările cărora le dăduse naștere⁶⁰⁰. Soția lui era Elisabeta de Anglia, nepoata Mariei Stuart. Ea i-a adus ca zestre fatalitatea familiei ei. Și nu Elisabeta a fost cea care s-a însoțit cu un tron, ci Frederic a fost cel ce s-a însoțit cu surghiunul.

Frederic al V-lea, în nișa lui întunecoasă în care mărăcinii îl ascund aproape cu totul, mai are încă pe cap coroana Boemiei, cea care a dat naștere războiului de Treizeci de Ani; nu mai are însă cele două mîini cu care a apucat-o. Ciudat lucru, i-au fost tăiate de o bombă suedeză.

Vecinul lui, Ludovic al V-lea, nu este mai puțin sumbru. S-ar zice că știe că nu mai sînt gărzi în piață, că turnul *Nici-odată Gol* este gol, că nu mai sînt preoți în capelă, că nu mai sînt lei în Turnul Uriășului, că nu mai sînt electori în Germania, că nu mai sînt palatini la Heidelberg, și că *Turnul cel Mare*, cel mai înalt turn din Europa, pe care el îl construise după donjonul de la Bourges, atîrnă prăvălit în spatele lui. Se uită cu tristețe la iedera care treptat-treptat îi acoperă fața.

Turnul cel Mare avea perechea lui la celălalt capăt al acestui palat-cetățuie. Era turnul lui Frederic cel Victorios.

Către anul 1455, Frederic I, vrînd să facă din el un castel inexpugnabil, a pus să se înalțe un turn puternic deasupra vîlcetului ce-l desparte de munții dinspre răsărit. Acest turn era înalt de optzeci de picioare, era clădit din granit și închis cu porți de fier. Partea din zid ce dădea spre dușmani era lată de douăzeci de picioare. Frederic a pus să se așeze înăuntru trei baterii puternice suprapuse și a fixat în bolți, pentru a putea manevra tunurile, uriașe inele de fier ce mai sînt încă aninate acolo. În anul 1610, strănepotul lui, Frederic al IV-lea, a înălțat și mai mult turnul cu un etaj mare octogonal. — Cînd această minunată construcție a fost sfîrșită și întregită, regele Franței, întăritat, a pus degetul său mare pe ea și a strivit-o ca pe o nucă.

Astăzi *Turnul lui Frederic Victoriosul* se cheamă *Turnul Despicat*.

Jumătate din uriașul cilindru de zidărie zace în șanț. Alte blocuri crăpate se desprind din vîrf și s-ar fi prăvălit de mult,

însă copacii, ca niște monștri, le-au prins în ghearele lor puternice și le țin atârinate deasupra prăpastiei.

La câțiva pași de această ruină înfricoșătoare, întîmplarea a aruncat o ruină fermecătoare; e interiorul palatului lui Otto-Henric, de la care nu ți-am arătat pînă acum, dragă Louis, decît fațada. Și se află acolo, în picioare, în aer liber, pradă primului venit, sub razele soarelui și în ploaie, sub zăpadă și în bătaia vîntului, fără boltă, fără lambriuri, fără acoperiș, croite ca la întîmplare în zidurile dărăpănate, douăsprezece porți în stilul Renașterii, douăsprezece giuvaeruri, douăsprezece capodopere, douăsprezece idile de piatră, învălmășite, ca ieșind din aceleași rădăcini cu o pădure minunată de flori sălbătice demne de palatini, *consule dignae* *. N-aș putea să-ți spun ce este inexprimabil în acest amestec de artă și realitate; e o luptă și în același timp o armonie. Natura, care se ia la întrecere cu Beethoven, se întrece și cu Jean Goujon ⁶⁰¹. Arabescurile fac mărăcinișuri și mărăcinișurile fac arabescuri. Nu știi pe care s-o alegi și pe care s-o admiri mai mult: frunza vie sau frunza sculptată.

Mie ruina mi s-a părut plină de o ordine divină. Mi se pare că acest palat, clădit de zînele Renașterii, se află abia acum în starea lui firească. Toate minunatele fantezii ale unei arte libere și nestăpînite trebuie că se simțeau prost în aceste săli atunci cînd se semneau păci și se urzeau războaie, cînd principii întunecați visau aici, cînd se făceau nunți regești și cînd se plănuiau împărați ai Germaniei. Oare Vertumni, Pomonii, Ganimезii ⁶⁰² puteau ei să înțeleagă cîte ceva din ideile ce ieșeau din capul lui Frederic al IV-lea sau al V-lea, din mila Domnului, conte palatin al Rinului, vicar al sfîntului imperiu roman, elector, duce al Bavariei de Sus și de Jos? Un mare senior se culca în această încăpere cu o fiică de rege sub un baldachin de duce; nu mai există acum nici senior, nici fiică de rege, nici baldachin, nici tavan; totul e locuit de volbură și înmiresmat de izmă sălbatică. E bine. E mai bine. Gingașele sculpturi au fost făcute pentru a fi sărutate de flori și privite de stele.

Natura, dreaptă și sfîntă, sărbătorește această operă pe al cărei făcător, oamenii l-au uitat.

În afară de nenumăratele bazine, grote, fîntini, pavilioane și arcuri de triumf, în afară de capela închinată sfîntului Udalrich și construită de Iuliu al III-lea ⁶⁰³ ca primă capelă a Germaniei;

* vrednice de un consul.

În afară de piața militară,
De cele două arsenale,
De terenul de jucat cu mingea al electorului Carol,
De menajeria de lei,
De coliviile uriașe,
De casa păsărilor
De casa de jumulit și de împăiat
De cancelaria cea mare
De hotelul monetăriei, străjuit de patru turnulețe, castelul
din Heidelberg mai conținea și contopea în marea sa unitate,
opt palate a opt principii, din opt epoci diferite :

Unul din veacul al XIV-lea, palatul pfalzgravului Rudolf I ;
Unul din veacul al XV-lea, palatul împăratului Ruprecht ;
Trei din al XVI-lea, palatul lui Ludovic al V-lea, palatul
lui Frederic al II-lea și palatul lui Otto-Henric ;
Trei din al XVII-lea, palatul lui Frederic al IV-lea, palatul
lui Frederic al V-lea și palatul Elisabetei.

Ruina castelului este astăzi alcătuită din toate aceste ruine.
Fără a mai număra turnulețele, chioșcurile cu verdeață, scă-
rile dantelate dinăuntru, mai existau nouă turnuri exterioare :

Turnul lui Carol ;
Rondela ;
Turnul cel Mare ;
Turnul lui Frederic Victoriosul ;
Turnul Niciodată-Gol ;
Turnul de Comunicație ;
Turnul Uriașului ;
Turnul Octogonal și
Turnul Bibliotecii în care se afla *Biblioteca palatină* a Vati-
canului, din care în anul 1622, manuscrisele grecești și litur-
ghierele bizantine au fost folosite, din lipsă de paie, drept cul-
cușuri pentru caii armatei imperiale.

Dintre aceste turnuri cinci mai dăinuie încă :
Turnul Bibliotecii ;
Turnul Octogonal ;
Turnul cel Mare ;
Turnul Despăcat (al lui Frederic Victoriosul) și
Turnul Uriașului, singurul turn pătrat.

Ciudată soartă. Acest palat minunat care a fost scena serbă-
rilor și războaielor, care a fost sălașul conților Rinului și al
ducilor de Bavaria, al regilor Boemiei și al împăraților Ger-
maniei, nu mai este astăzi decît acoperământul complicat al unui
butoi.

Subteranele de la Tournus⁶⁰⁴ sînt o biserică, cele de la Saint-Denis morminte, subteranele de la Heidelberg nu sînt altceva decît o pivniță.

După ce ai străbătut aceste ruine mărețe, această năruire epică, aceste săli de arme dărapănite, aceste palate pline de mușchi, de mărăcini, de umbre și de uitare, aceste turnuri ce s-au clătinat ca niște oameni beți și care au căzut ca niște morți, aceste curți mari în care, acum nici două sute de ani, oștenii mai stăteau încă în fața treptelor cu sulitele lor lungi, după ce ai trecut prin această întreagă clădire mare cu întreaga ei istorie mare, vezi că vine spre tine un om cu un felinar, îți deschide o ușă joasă, îți arată o scară întunecoasă și-ți face semn să cobori. Cobori ; bolta este întunecoasă, cripta plină de reculegere. Ferestruicile dau o penumbră evlavioasă, te aștepti să vezi mormintele palatinilor și dai de un butoi imens, o fantazie pantagruelică, un tron pentru un Ramponneau⁶⁰⁵ colosal. Cînd dai de această ciudățenie, ai impresia că auzi în întunericul ruinei imensul hohot de rîs al lui Gargantua.

Butoiul cel Mare din castelul de la Heidelberg e Rabelais în gazdă la Homer.

Imensa butie, culcată într-o rînă în pivnița care o adăpostește, are înfățișarea unei nave sub cală. Are un diametru de douăzeci și patru de picioare și o lungime de treizeci și trei de picioare⁶⁰⁶, iar în partea din față poartă o stemă în stil rococo în care sînt sculptate inițialele electorului Carol-Teodor. Două scări cu două etaje șerpuiesc de jur-împrejur și urcă pînă la o platformă așezată la partea de sus. Butia cuprinde echivalentul a două sute treizeci și șase de butoaie a cîte o mie două sute de sticle duble ; deci butia cea mare conținea cinci sute șaiszeci și șase de mii patru sute de litri. Ea era umplută printr-o gaură străpunsă în boltă deasupra vranei și era golită cu o pompă care mai este încă atîrnată de perete. Această butie imensă a fost de trei ori plină cu vin de Rin. Cînd a fost umplută prima oară, electorul a dansat cu toată curtea lui pe platforma de deasupra. Din anul 1770 e goală.

În ea vinul se făcea din ce în ce mai bun.

De fapt această butie nu este fosta Butie Mare de la Heidelberg, acoperită cu sculpturi ciudate și construită în anul 1595 de către electorul Ioan-Cazimir ca să dea mai multă solemnitate unei împăcări dintre luterani și calviști. Carol-Teodor a pus să fie dărîmată cam pe la 1750 ca s-o construiască pe aceasta, mai mare dar mai puțin împodobită.

În afară de Butia cea Mare, pivnițele castelului palatin, ce se deschid în toate direcțiile ca niște vizuine, mai conțineau și ceea ce se numea butiile mici. Ele nu aveau decât înălțimea primului etaj. Erau zece sau douăsprezece. N-a mai rămas decât una, pe care mi-au arătat-o în cotlonul ei, aflat la câțiva pași de butia cea mare. Nu cuprindea decât a cincea parte din butia cea mare. E un ansamblu foarte frumos de doage din lemn de stejar, fabricate pe vremea lui Ludovic al XIII-lea, împodobit de electorii palatini cu stema Bavariei și cu trei capete de lei pe fiecare dintre fețe, și de soldații francezi cu câteva lovituri de secure. Era în anul 1799. Butia era plină cu vin de Rin și soldații noștri au vrut s-o spargă. Butia s-a ținut tare. Ei, care sfărâmaseră zidurile fortăreței, n-au putut însă să facă vreo spărtură în butoi.

Acest butoiu este gol din anul 1800.

Plimbându-te prin umbra făcută de butia cea mare, zărești deodată, în spatele birnelor de care este proptită, o statuie ciudată de lemn, peste care, dintr-o fereastră, se strecoară o rază palidă de lumină. E un fel de moșneguț vesel, îmbrăcat grotesc, alături de care atârna de un cui un orologiu grosolan. De sub el iese o sfoară, tragi de ea, orologiu se deschide brusc și din el țîșnește o coadă de vulpe ce te plesnește peste nas. Moșneguțul e un bufon de la curte și orologiu e ghidușia lui.

E singurul lucru care mai trăiește și se mișcă în castelul de la Heidelberg : ghidușia unui bufon al regelui. Sus, printre ruine, Carol cel Mare nu mai are sceptru, Frederic cel Victorios nu mai are un turn, regele Boemiei nu mai are mâini, Frederic al II-lea nu mai are cap, globul domnesc al lui Frederic al V-lea a fost sfărâmat în mîna lui de o ghiulea, alt glob domnesc ; totul a căzut, totul s-a sfîrșit și s-a stins în afară de bufon. El mai este încă în picioare, mai suflă și zice : Aici sînt ! cu haina lui albastră, cu jiletca lui extravagantă, cu peruca lui de nebun, jumătate verde, jumătate roșie ; se uită la tine, te oprește, te trage de mîneacă, îți face gluma lui neroadă și-ți rîde în nas. După părerea mea, ceea ce e cel mai lugubru și mai amar în ruina de la Heidelberg, nu sînt toți principii și toți regii morți, ci bufonul acesta viu.

Este vorba de nebunul palatinului Carol-Filip, care se numea PERKEO. Înalt de trei picioare și șase degete⁶⁰⁷, ca și statuia lui, sub care îi e săpat numele, el bea cincisprezece sticle duble de vin pe zi. Acesta îi era talentul. Și i-a făcut mult să ridă, cam pe la 1710, pe electorul palatin de Bavaria și pe împăratul Germaniei, umbrele ce au trecut pe acolo în acea vreme.

Într-o bună zi, cînd se aflau la palatin mai mulți principii străini, l-au măsurat pe Perkeo alături de unul din grenadierii înalți ai lui Frederic I, rege al Prusiei; aceștia, în cizme cu tocuri înalte și cu uriașele lor căciuli de blană, erau siliți să coboare scările de-a îndărătelea. Bietul nebun era oleacă mai înalt decît cizma grenadierului. *Tare s-a mai rîs*, spune un povestitor al vremii. Bieți principii ai unei epoci decrepite, preocupați de pitici și de uriași și uitînd de oameni !

Dacă Perkeo nu-și bea cele cincisprezece sticle, era biciuit. În fond, în veselia schimonosită a acestui amărit, era mult sarcasm și dispreț. Principiile, în amețeala lor, nu-și dădeau seama. Strălucirea splendidă a curții palatine acoperea licări-
rile de ură ce străfulgerau cînd și cînd pe acest chip; astăzi însă, ele reapar în întunericul ruinelor și te fac să citești des-
lușit gîndul tainic al bufonului. Moartea, care a trecut peste acest chip i-a șters ghidușia și nu i-a lăsat decît ironia.

Și parcă statuia lui Perkeo își rîde de cea a lui Carol cel Mare.

Nu trebuie să te întorci să-l vezi pe Perkeo. Prima oară te mîhnește, a doua oară te înfricoșează. Nimic nu-i mai sinistru decît rîsul încremenit. În palatul pustiu, lîngă butia goală, te gîndești la bietul nebun, bătut de stăpînii lui cînd nu se îmbăta și te cuprinde frica în fața măștii lui de veselie hîdă. Nu e nici măcar rîsul batjocoritor al unui bufon, ci rînjetul unui diavol ce se răzbună. În această ruină plină de fantome, Perkeo este și el un strigoi.

Iartă-mă, dragă Louis, dacă profit de tranziție; însă, în legă-
tură cu fantomele, trebuie să-ți povestesc ceva despre strigoi. Se
zice că sînt mulți în castelul de la Heidelberg. Se plimbă noaptea
pe lună plină sau în nopțile cu furtună. Cînd este Jutha, soția
lui Anthyse, ducele francilor, care se așază, palidă și cu coroana
pe cap, sub micile ogive ale chioșcului cu verdeată al lui
Ludovic cel Bărbos. Cînd sînt cei doi judecători franci, doi cava-
leri negri ce-i vezi mergînd alături de statuia lui Jupiter pe
friza inaccesibilă a palatului lui Otto-Henric. Alteori sînt muzi-
canți cocoșați, diavoli familiari ce șuieră arii diavolești în podul
sfintei capele. Alteori este Doamna Albă care trece pe sub bolți
și căreia i se aude vocea. Se zice că această Doamnă Albă i-a
apărut în anul 1655 contelui Frederic al celor Două Punți în
sala cavalerilor din palatul lui Otto-Henric și că i-a prezis
căderea palatinatului. Pe vremea palatinilor se arăta ori de cîte
ori trebuia să moară vreunul din suveranii țării. Pentru marii
duci de Baden nu mai vine. Se pare că nu recunoaște tratatul
de la Lunéville ⁶⁰⁸.

Aceștia sînt, dragă Louis, diavolii pe care-i caută turiștii în acest vechi palat. Cît despre mine, trebuie să recunosc că nu am văzut alți diavoli și chiar alți turiști decît, într-o zi, pe la prînz, doi uriași hornari din Pădurea Neagră, care veniseră să viziteze ca artiști și cunoscători fenomenalul cămin al palatinilor, extaziindu-se în fața lui, și care, negri de tot și cu dinții albi, tot dînd din mîini cu mantaua lor largă pe care o poartă ca pe un șal, aveau aerul unor lillieci mari de la Odeon⁶⁰⁹ într-o punere în scenă a lui Robin Hood în ruinele de la Heidelberg.

Nici un fel de pustiire n-a lipsit acestui castel. Pînă acum ți-am vorbit de dl. de Tilly, de contele de Birkenfeld, de mareșalul de Lorges, de împăratul Germaniei și de regii Franței, de marii distrugători. Nu ți-am spus nimic de cei mici. Cînd te uiți la urma lăsată de lei, n-o vezi pe cea a șoarecilor. Și totuși Heidelbergul și-a avut șoarecii lui. Micii pustiitori, arhitecții oficiali, s-au năpustit asupra acestui monument, ca și cum ar fi fost în Franța, ca și cum ar fi fost la Paris. Niște invalizi adăpostiți aici au ciopîrțit bătrîna clădire cu ură, ruină de ruină. Au dărîmat în întregime două din cele patru frontoane ale iatacului lui Otto-Henric. Englezii au sfărîmat cu ciocanul cariatidele-pilaștrii din sufragerie ca să le ducă cu ei. Un arhitect, însărcinat să construiască o conductă de apă de la Heidelberg la Mannheim a dat jos bolțile din sala cavalerilor ca să facă din cărămizile lor ciment pentru apeduct. Îți aduci aminte de grilajul nostru din Piața Regală, monument rar și complet de feronerie din veacul al XVII-lea, vechiul grilaj de care vorbește Madame de Sévigné⁶¹⁰, care a văzut trecînd *păsările din Tournelles*, pe lîngă care a trecut Corneille cînd mergea la Marion de Lorme⁶¹¹ și Molière cînd mergea la Ninon de Lenclos⁶¹²; ei bine, a fost vîndut anul acesta, în fața ușii mele, *cu cinci gologani livra*. Dragă Louis, nerozii care au făcut prostia nici măcar n-au inventat-o. Neghiobii care au născocit asta erau cei din Heidelberg. În jurul palatului lui Otto-Henric se afla de jur-împrejur o rampă de fier din timpul Renașterii. Arhitecții orașului au vîndut-o *la greutate cu mai puțin de șase parale livra*. Îți citez chiar textul tranzacției. Ce zici? Șase parale fac cît cinci gologani de-ai noștri.

M-ai uitat, desigur, pe dealul Geissberg, acolo unde eram cînd am început să-ți vorbesc despre castelul de la Heidelberg; și am uitat și eu de mine, într-atît de adîncă era visarea în care mă cufundasem. Noaptea se lăsase, norii se împrăstiaseră pe cer, luna urcase pînă aproape la zenit și mai ședeam încă pe aceeași

piatră, privind în întunericul din jurul meu și la umbrele din mine. Deodată clopotul orașului a bătut ceasul la picioarele mele ; era miezul nopții ; m-am ridicat și am coborît. Drumul care duce la Heidelberg trece prin fața ruinelor. Cînd am ajuns la ele, luna, învăluită în aburi de nori și încinsă cu un halo imens, arunca o lumină lugubră asupra mărețului morman de ruine năruite. Dincolo de șanț, la treizeci de pași de mine, în mijlocul unui mărăcinș, mi-a apărut Turnul Despîcat, căruia îi puteam vedea interiorul ca un enorm cap de mort. Puteam să deslușesc nările, cerul gurii, dubla arcadă a sprîncenelor, scobitura adîncă și cumplită a ochilor stinși. Stîlpul mare central cu capitelul lui era rădăcina nasului. Pereții despărțitori sfîșiati erau cartilajele. Jos, pe povîrnișul rîpei, ieșiturile din bucata de perete căzută închipuiau falcile. N-am văzut în viața mea ceva mai melancolic decît acest mare cap de mort așezat pe marele neant ce se numește Castelul Palatinilor.

Ruina, tot timpul deschisă, era pustie la această oră. Mi-a venit ideea să intru. Cei doi uriași de piatră ce păzesc Turnul Pătrat m-au lăsat să trec. Am pășit prin porticul înnegrit sub care mai atîrnă încă vechiul grilaj de fier care închidea intrarea, și am pătruns în curte. Luna aproape dispăruse în nori. Din cer nu mai cobora decît o lumină palidă.

Louis, nimic nu este mai măreț decît ceea ce este doborît. Ruina, astfel luminată, văzută la acest ceas, avea o tristețe, o blîndețe și o maiestate de nespus. Mi se părea că simt în înfiorarea abia deslușită a copacilor și a mărăcinilor ceva grav și respectuos. Nu azeam nici un pas, nici un glas, nici o suflare. În curte nu erau nici umbre, nici lumini ; un fel de penumbră visătoare modela totul, lumina totul și învăluia totul. Învălmășeala de spărturi și crăpături lăsa să ajungă pînă în cotloanele cele mai întunecoase firavele raze de lună ; și în adîncimile negre, pe sub bolți și pe sub coridoarele de nepătruns, vedeam umbre albe mișcîndu-se încetișor.

Era ceasul la care fațadele vechilor clădiri părăsite nu mai sînt fațade, ci chipuri.

Mergeam înainte pe pietrele inegale și pe fărîmiturile de stîncă fără să îndrăznesc să fac vreun zgomot și simțeam între cei patru pereți ai incintei stînjeneala ciudată, sentimentul de nedefinit căruia cei vechi îi spuneau *groaza de pădurile sfinte*. E un fel de teroare de neînvîns în mijlocul a ceea ce este sinistru și totodată splendid.

Am urcat între timp treptele verzi și umede ale vechii terase fără rampă și am intrat în vechiul palat fără acoperiș

al lui Otto-Henric. Ai să rîzi, poate ; te asigur însă că a merge noaptea prin încăperi care au fost locuite de oameni, cu uşile decorate, cu compartimente care-şi au încă semnificaţia lor distinctă, a-ţi spune : — uite sufrageria, uite camera de culcare, uite alcovul, uite căminul, — şi să simţi iarba sub picioare şi să vezi cerul deasupra capului, e înspăimîntător. O încăpere care mai are încă înfăţişarea unei încăperi şi al cărei tavan a fost luat de o mînă nevăzută precum capacul unei cutii, devine ceva lugubru şi fără nume. Nu mai e o casă, nici un mormînt. Într-un mormînt simţi sufletul omului ; aici îi simţi umbra.

Cînd să trec din vestibul în sala Cavalerilor m-am oprit. Se auzea un zgomot ciudat, cu atît mai desluşit cu cît o tăcere sepulcrală umplea restul ruinelor. Era un fel de horcăit, slab, strident, continuu, contopit uneori cu ciocănituri seci şi rapide, care părea că vine, cînd din fundul întunericului, dintr-un punct îndepărtat al hăţişului sau al clădirii, cînd părea să iasă de sub picioarele mele printre crăpăturile din pardoseală. De unde venea ? De la ce fiinţă nocturnă provenea strigătul sau ciocănitul ? Nu ştiu, semăna însă cu scîrţîitul unui război de ţesut şi, ascultîndu-l, nu mă puteam împiedica să nu mă gîndesc la hidul urzitor de legende care ţese noaptea în ruine frînghia pentru spînzurători.

În rest nimic, nimeni, nici o fiinţă vie. Sala era pustie ca întreg palatul. Am dat în pardoseală cu bastonul, zgomotul a încetat, şi a început apoi iar. Iar am bătut, iar a încetat şi iar a început. Dar n-am văzut decît un liliac mare speriat, pe care bătaia bastonului meu pe lespede îl făcuse să iasă dintr-una din consolele sculptate ale peretelui şi care se plimba pe deasupra capului meu într-un zbor funebru circular, făcut parcă pentru interiorul turnurilor prăbuşite.

Să-ţi spun tot ? De ce nu ? Nu eşti tu omul care înţelege toate închipuirile minţii ? În această ruină mi se părea că stînjesc pe cineva. Pe cine ? Nu ştiu. Este însă sigur că răscoleam o taină. Noaptea era acolo, singură ; o tulburasem. Toate fiinţele supranaturale din această ruină domnescă îşi aţinteau asupra mea ochii vagi şi speriaţi. Tritonii, satirii, sirenele cu două cozi, amoraşul înaripat ce se joacă de trei veacuri cu o ghirlandă în pragul sălii Cavalerilor, cele două Victorii goale pe care invalizii le-au ciopîrţit, cariatidele ascunse sub arbuşti purpurii, himelele cu inele în dinţi, naiadele ce ascultă cum cade din urne apa de infiltraţie, aveau ceva iritat şi trist ; rictusul mascaronilor

căpăta o expresie stranie; o licărire făcea să iasă lugubru în relief din umbră pe întunecata Isis⁶¹³ din vestibul, căreia ploile ce o rod și o estompează i-au dat surisul de nedefinit al chipurilor lui Prud'hon⁶¹⁴; cei doi sfincși cu căști, cu mamele de femeie și cu urechi de faun, păreau să șușotească încetșor uitându-se la mine, *transversa tuentes**; și credeam că aud răsuflând lei de lângă cămin din măracinișul în care s-au ghemuit de cînd picioarele palatinului gînditor nu se mai odihnesc pe coama lor de marmură. Ceva încremenit și cumplit palpita în jurul meu pe toate aceste ziduri și, de cîte ori mă apropiam de o ușă întunecoasă sau de un colț năpădit de pîclă, găseam vie o privire încărcată de taine.

Tu ai viziuni ca mine? Ai simțit așa ceva? Statuile dorm ziua; noaptea însă se trezesc și devin năluci.

Am ieșit din palatul lui Otto și m-am întors în curte, urmărit mereu de zgomotul slab făcut de acel cineva ce veghea în sala Cavalerilor.

Cînd tocmai coboram treptele, a ieșit deodată luna, pură și strălucitoare, printr-o largă sfișiere a norilor; palatul lui Frederic al IV-lea, cu fronton dublu, mi-a apărut brusc, măreț, luminat ca ziua cu cei șaisprezece uriași ai lui, palizi și înspăimîntători; în timp ce la dreapta mea fațada lui Otto, înălțîndu-se neagră pe cerul luminos, lăsa să treacă razele scînteietoare ale lunii prin toate cele douăzeci și patru de ferestre ale sale.

Ți-am spus *luminat ca ziua*; și nu-i așa, ci totodată mai mult și mai puțin. Luna peste ruine este mai mult decît o lumină, e o armonie. Nu ascunde nici un amănunt și nu exagerează nici o rană; aruncă un vâl pe ceea ce este sfărîmat și adaugă maiestății vechilor clădiri un nimb înnegurat. E mai bine să vezi noaptea decît ziua un palat sau o mănăstire în ruină. Dura lumină a soarelui obosește ruinele și dăunează tristeții statuiilor.

La rîndul lor, umbrele de împărați și de palatini s-au uitat și ele la mine; *simulacra***. Lucru ciudat, o clipă mai devreme, mi se păruse că sirenele, nimfele și himerele mă priveau cu minie; acum mi se părea că vechii principii de temut coborau spre mine, biet trecător, o privire blîndă și primitoare. Unii păreau și mai înalți sub lumina fantastică a lunii. Unul dintre ei, atins și pe jumătate răsturnat de o bombă, Ioan-Cazimir, sprijinit cu spatele de perete, cu chipul palid, cu nasul vulturesc și barba-i lungă, avea aerul lui Henric al IV-lea deshumat.

* privind pieziș.

** iluzie.

Am ieșit din palat prin grădină și în coborîre m-am mai oprit o clipă pe una din terasele de jos. În spatele meu, ruina, ascunzînd luna, părea la jumătatea povîrnîșului un tufiș de umbră din care fîșneau în toate direcțiile raze lungi de întuneric și lumină, brăzdînd fundalul nedeslușit în piclă al peisajului. La picioarele mele se așternea Heidelbergul adormit, întins pe fundul văii de-a lungul muntelui, cu toate luminile stinse și cu toate porțile închise; sub Heidelberg, auzeam cum curge Neckarul, ce părea să vorbească în șoaptă cu dealurile și cu cîmpia; și gîndurile ce m-au năpădit toată seara, neantul omului în trecut, neîmplinirea lui în prezent, măreția naturii și veșnicia lui Dumnezeu, îmi veneau toate din nou în minte, închipuind o întreită imagine, în timp ce coboram cu pași înceti în întunecime, între rîul pururi treaz și viu, orașul adormit și palatul mort.

Post-Scriptum

Karlsruhe, noiembrie

Dragă Louis, uite că am sfîrșit scrisoarea asta interminabilă. Laudă pe Domnul și iartă-mă. Nu citi in-folio-ul ⁶¹⁵ ce-ți trimit ci vino să vezi Heidelbergul.

Am făcut o plimbare grozavă pe Bergstrasse. Era și noroi și zăpadă, tu știi însă că eu sînt de la munte. Numai că am suferit foarte, nu de frig ci din cauza sobelor. Închipuie-ți că de cînd mă aflu în Germania n-am reușit încă să găsesc un foc bun de cămin, un tăciune aprins, un vreasc arzînd. N-au decît sobe groaznice, cu burlane care se răsucesc prin încăpere ca niște șerpi. Dau o căldură proastă și trădătoare ce te face să-ți fiarbă creierii în cap și să-ți înghețe picioarele. Aici nu te încălzești, te asfixiezi. Cu neajunsul acesta, — asfixiere seara și dimineața, — regiunea e cu adevărat minunată. Plouă toată noaptea; dormind, aud cum îmi bate ploaia în geam; mă aștept la zile urîte și umede; nu știu însă cum se face că dimineața norii se împrăstie, negura se destramă și văd tot ce e mai frumos pe lume.

Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane.*

Adio, prietene. Pe curînd. Peste cîteva săptămîni am să-ți strîng mîna ta cea bună. Iubește-mă.

* Plouă întreaga noapte, priveliștile se întorc dimineața.

1839

Scrisoarea a XXIX-a

STRASBOURG

Strasbourg, august

Iată-mă la Strasbourg, prietene. Fereastra deschisă dă în Piața Armelor. La dreapta e un pîlc de copaci, la stînga Mîinsterul⁶¹⁶, cu un dangăt mare de clopote în clipa asta, în fața mea în fundul pieții o casă din veacul al XVI-lea, tare frumoasă, deși zugrăvită în galben cu obloane verzi ; în spatele casei, înaltele pinioane ale unui naos vechi în care se află biblioteca orașului ; în mijlocul pieții, o baracă de lemn din care va să iasă, se zice, un monument al lui Kléber⁶¹⁷ ; de jur-împrejur o cingătoare de acoperișuri vechi, destul de pitorești, la cîțiva pași de fereastra mea, un felinar ca o spînzurătoare, lîngă care se ciondănesc cîțiva puști nemți, blonzi și burtoși. Din cînd în cînd, o sprintenă diligență englezească, o caleașcă sau un landou, se opresc în

fața porții hanului *Maison Rouge* — în care stau — cu surugiul său badenez. Surugiul din Baden este încântător ; are o jiletcă de un galben viu, o pălărie neagră cu un șnur lat argintiu și poartă în bandulieră un corn mic de vânătoare cu un ciorchine enorm de ciucurii roșii pe spinare. Surugii noștri sînt tare sluiți ; cel de la Longjumeau ⁶¹⁸ este un mit ; un halat vechi plin de noroi și o bonetă groaznică de pînză, așa-i surugiul din Franța. Și acum așterne peste toate, peste surugiul din Baden, diligența, puștii nemți, casele vechi, baraca și clopotnița, așterne un cer frumos albastru cu norișori și ai să ai o idee de tablou.

De altfel n-am prea avut aventuri ; am petrecut două nopți în diligență, ceea ce m-a făcut să am o idee grozavă despre soliditatea mașinăriei omenești.

Noaptea într-o diligență e ceva oribil. La plecare, totul e cum nu se poate mai bine, surugiul pocnește din bici, zurgălăii și caii sună vesel, te simți într-o situație ciudată și învăluitoare, mișcarea diligenței îți înveselește mintea, iar amurgul te face melancolic. Treptat se lasă noaptea, conversația vecinilor lincezește, simți că pleoapele se îngreunează, felinarele diligenței se aprind, ne oprim la schimbul de cai și plecăm iar ca vîntul ; e noapte de-a binelea, adormi. Tocmai atunci îi vine drumului ideea să devină cumplit ; movilele și hîrtoapele se țin lanț ; diligența începe să joace. Nu mai e vorba de un drum, ci de un șir de munți cu lacuri și creste, ce trebuie că sînt niște zări mărețe pentru furnici. Două mișcări contrarii pun atunci stăpînire pe diligență și o scutură cu furie ca două mîini enorme ce-au apucat-o în trecere : o mișcare dinainte înapoi și dinapoi înainte, și o mișcare de la stînga la dreapta și de la dreapta la stînga, — tangaj și ruliu. Rezultatul acestei fericite combinații este că orice smucitură se înmulțește cu ea însăși la înălțimea osiilor și că urcă la puterea a treia în interiorul diligenței ; așa că un pietroi oît pumnul te face să te lovești de opt ori la rînd cu capul în același loc, ca și cum ar bate un cui. E îngrozitor. Din acest moment nu te mai afli într-o trăsură, ci într-un vârtej. Se pare că diligența s-a infuriat. Confortabila trăsură născocită de dl. Conte se metamorfozează într-o hodoară îngrozitoare, jîțul Voltaire nu mai e decît o rablă nenorocită. Salți, joci, salți iar, te izbești de vecin — toate astea dormind. Fiindcă asta-i frumusețea că dormi. Somnul te trage într-o parte, hodoara drăcească într-alta. Și de aci, un coșmar fără pereche. Nimic nu se poate compara cu visele dintr-un somn zgîlțit. Dormi și nu prea, te afli totodată în realitate și în himeră. E un vis amfibiu. Din cînd în cînd întredeschizi pleoapele. Toate-s strîmbe, mai ales dacă plouă, ca noaptea trecută. Cerul e negru, mai bine zis

nu există cer, parcă gonești nebunește într-o prăpastie ; felinarele diligenței dau o lumină slabă, pe crupele cailor făcându-le să pară monstruoase ; din când în când, plete sălbatice de ulmi tineri apar în lumină și dispar în fugă ; băltoacele sclipesc și tremură sub ploaie ca prăjeala într-o cratiță ; tufișurile par ghemuite și dușmănoase ; grămezile de pietre sînt ca niște cadavre întinse ; privești în gol ; copacii de pe cîmpie nu mai sînt copaci, sînt uriași hizi pe care-i vezi înaintînd încet spre marginea drumului ; orice zid vechi pare o falcă uriașă fără dinți. Deodată trece o nălucă întinzînd mîinile. Ziua n-ar fi decît un stîlp de pe drum ce ți-ar arăta cîstit : *drumul de la Coulommiers la Sézanne*. Noaptea e o pocitanie oribilă ce pare să bles-teme pe călător. Și-apoi nu știu de ce ai mintea plină de imagini de șerpi ; ți se tîrăsc năpîrci pe creier ; mărăcinii șuieră pe marginea taluzului ca un mănunchi de vipere ; biciul surugiului e ca o viperă zburătoare ce se ține de trăsură și caută să te muște prin geam ; în depărtare, în negură, linia dealurilor șerpuieste ca pîntecele unui boa ce digeră și capătă, umflăt de somn, chipul unui balaur din basme ce ar încinge zarea. Vîntul horcăie ca un ciclop obosit și te face să te gîndești la muncitorii înfricoșați ce căznesc cu durere în beznă. Totul trăiește viața groaznică pe care nopțile de furtună o imprimă lucrurilor.

Și orașele pe care le străbați încep să joace, străzile urcă și coboară perpendicular, casele se pleacă de-a valma peste diligență, unele te privesc cu ochi de jeratic. Cele care mai au încă lumină la ferestre.

Este cinci dimineața, te crezi zdrobit ; răsare soarele, și ai uitat tot.

Așa e o noapte într-o diligență, și-ți vorbesc aici numai de diligențele noi care sînt excelente ziua, cînd drumul e bun, — lucru rar în Franța.

Crede-mă, prietene, că mi-ar fi greu să-ți dau o idee despre o regiune pe care am străbătut-o în felul acesta. Am traversat Sézanne și uite ce mi-a rămas : o stradă lungă dărăpănată, case joase, o piață cu o fîntînă, o dugheană deschisă în care un om luminat de o lumînare dă o scîndură la rindea. Am traversat Phalsbourgul și uite ce mi-a rămas : un zgomot de lanțuri și de poduri mobile, soldați veghind la lumina felinarelor și porți negre întărite pe sub care se strecoară diligența.

De la Vitry-pe-Marna, am călătorit ziua. N-am văzut nimic remarcabil. E adevărat că diligența nu te lasă să vezi mare lucru.

Vitry-pe-Marna este o garnizoană în stil rococo. Saint-Dizier este o stradă lungă și lată mărginită ici-colo de case frumoase

de piatră în stil Ludovic al XV-lea. Bar-le-Duc este un orașel destul de pitoresc; un râu frumos trece prin el. Presupun că este Ornain; nu mai zic însă nimic despre râuri, de cînd mi s-a întîmplat să se revolte întreaga Bretanie pentru că am confundat râul Vilaine cu râul Couenson. Naiadele sînt susceptibile și n-am nici o nevoie să mă iau la hartă cu fluviile cu plete verzi. Așa că n-am zis nimic.

Apropo, toată călătoria asta am făcut-o alături de un notar din provincie care-și are biroul într-un orașel din sud și care se duce să-și petreacă vacanța la Baden, *pentru că*, zice el, *toată lumea se duce la Baden*. Bineînțeles, nici un fel de conversație nu e cu puțință. Demnul notar miroase a hîrtie timbrată așa cum miroase iepurele din coteț a varză.

De altfel, cum călătoriile te fac vorbăreț, am încercat de o sută de ori să încep a-i vorbi, ca să văd decă e *de inghițit*, cum zice Diderot. L-am provocat în toate domeniile, dar n-am dat decît de prostie. Mulți sînt așa. Eram ca acei copii ce vor cu orice preț să muște dintr-o bomboană artificială: caută zahăr și nu găsesc decît ghips.

Orașul Bar este străjuit de un deal mare plin cu vii, verde de tot în august și care, cînd am trecut eu, se sprijinea de un cer albastru. Nimic crud în acest albastru și în acest verde, pe care o rază de soare le învăluia cu căldură. În regiunea din jurul orașelului Bar-le-Duc este moda ca toate casele care au oarecare pretenții să aibă, în loc de poartă laterală, un mic portic de piatră profilată, suit pe trepte, cu tavanul pătrat. E destul de frumos. Știi că-mi place să notez originalitățile arhitecturilor locale, ți-am spus-o de o sută de ori, atunci cînd arhitectura este naturală și nu pritocită de arhitecți. Clima se află înscrisă în arhitectură. Un acoperiș ascuțit înseamnă ploaie; plat, soare; plin de pietre, vînt.

N-am remarcat nimic deosebit la Bar-le-Duc, decît că voiajorul din diligență a comandat aici patru sute de borcane cu dulceață pentru vînzarea din cursul anului și că în momentul în care ieșeam din oraș, intra un cal bătrîn schiop pe care-l duceau probabil la ecarisaj. Ți-aduci aminte de jucăria drăguței noastre fetițe D. care a rămas atîta timp într-un colț al balconului din Piața Regală, în vînt și topindu-se sub ploaie, cu un nas de hîrtie cenușie, fără urechi și fără coadă, numai cu trei roțițe? Uite așa era și bietul cal din Bar-le-Duc.

De la Vitry la Saint-Dizier peisajul nu e cine știe ce. Sînt culmi mari cu grîu, secerate, roșcate, mohorîte la vremea asta. Nici plugari, nici secerători, nici culegătoare mergînd cu picioarele goale, cu capul în jos, cu snopul subsuoară. Totul e pustiu.

Din cînd în cînd, cite un vînător și un cîine la pîndă, încremeniți sus pe un deal, își profilează silueta pe cer.

Satele nu se văd; sînt tupilate între dealuri, în vălișoare înverzite în fundul cărora curge aproape întotdeauna un rîuleț. Cînd și cînd zărești vîrfurile unei clopotnițe.

Odată, acest vîrf de clopotniță a căpătat un aspect ciudat. Dealul era înverzit, plin de iarbă. Deasupra dealului nu se vedea nimic altceva decît pălăria de cositor a unui turn de biserică ce părea pus exact pe culmea dealului. O pălărie de formă flamandă. (În Flandra, la bisericile din sate clopotnițele au forma clopotului). Văzut de aici, un imens covor verde pe care s-ar zice că Gargantua și-a uitat clopoțelul.

După Saint-Dizier drumul este plăcut. Plete răcoroase de copaci se răspîndesc în toate sensurile, se afundă în văi, se înalță dealuri golașe ce-și dau degeaba aere de munți. Ceea ce ajută iluzia e că uneori, cu tot aspectul frumos, pămîntul este sărac, vîrfurile dealurilor bolnave și pleșuve. Se simte că pămîntul nu mai are puterea să-și împingă seva pînă sus. Din această cauză dealurile par mai înalte; nu sînt, ci numai par.

Un oraș drăguț este Ligny. Trei-patru dealuri, ce-și vin în întîmpinare, au format o vale în formă de stea. Casele din Ligny sînt toate îngrămădite în fundul acestei văi, ca și cum ar fi alunecat de pe culmea dealurilor. Este un orașel frumos la vedere; are și un rîu și două turle frumoase ruinate. Sînt niște dealuri încîntătoare și au avantajul că diligența trebuie să urce la pas, așa că am putut să cobor, să mă țin după ea pe jos și să văd orașul.

Am îndoieli în privința catedralei din Toul. Bănuiesc că are afinități cu catedrala din Orléans, odioasa biserică amăgitoare ce-ți face de departe atîtea făgăduieli, ca de aproape să nu-și țină nici una. Am totuși o părere mai puțin proastă despre biserica din Toul; e adevărat că n-am văzut-o de aproape. Toul se află într-o vale, diligența coboară în galop; soarele apunea și-și arunca minunatele-i raze pe fațada catedralei; clădirea are o înfățișare ciudat de învechită, este o masă impozantă, foarte frumoasă. Apropiindu-mă mi s-a părut că este tot așa de dărăpănată pe cît este de veche, că turnurile sînt octogonale, ceea ce nu mi-a plăcut, și că are la partea de sus o balustradă asemeni celei din vîrfurile turnurilor de la Orléans, ceea ce m-a șocat. Totuși nu condamn catedrala din Toul. Văzută dinspre absidă e destul de frumoasă. Cînd treceam pe podul din Toul, tovarășul meu de călătorie m-a întrebat dacă casa de Lorena nu era același lucru cu casa de Medicis.

Nancy, ca și Toul, se află într-o vale, largă, frumoasă și bogată. Orașul nu are cine știe ce înfățișare ; clopotnițele catedralei seamănă cu niște solnițe stil Pompadour. Totuși m-am împăcat cu Nancy, mai întâi pentru că am cinat aici și-mi era tare foame ; apoi pentru că Piața Primăriei este una din piețele rococo cele mai frumoase, mai vesele și mai complete ce am văzut. Este foarte frumos împodobită și se potrivește minunat cu tot felul de lucruri care merg bine împreună și se ajută reciproc ca să facă efect : fântini în stil rococo, tufișuri de copaci tăiați și modelați, grilaje groase de fier, lucrute și aurite, o statuie a regelui Stanislas ⁶¹⁹, un arc de triumf într-un stil frământat și amuzant, fațade distinse, elegante, bine legate între ele și dispuse în unghiuri inteligente. Pavajul însuși, din pietre ascuțite, are compartimente ca un mozaic. Este o piață cu un aer de marchiză.

Mi-a părut cu adevărat rău că n-aveam timp să văd în amănunt și la largul meu întreg orașul, în stil Ludovic al XV-lea. Arhitectura veacului al XVIII-lea, când e bogată, își răscumpără prostul gust. Fantezia se împodobește cu frunze și înfloarește pe culmea clădirilor în tufișuri de flori atât de extravagante și de dese, că-ți pierd orice minie și ți se lipește de suflet. În orașele cu climă caldă, ca de pildă la Lisabona, care este tot un oraș rococo, se pare că soarele a avut aceeași influență asupra vegetației de piatră ca și asupra celeilalte vegetații. S-ar zice că a circulat seva în granit ; că a crescut, că a ieșit la lumină și că-și aruncă pretutindeni minunatele-i ramuri de arabescuri ce se înalță învoalte spre cer. La mănăstiri, la palate, la biserici, podoaba țîșnește de pretutindeni, la fiecă pas, cu sau fără motiv. Nu există la Lisabona nici măcar un singur fronton a cărui linie să fi rămas liniștită.

Ceea ce este remarcabil și ceea ce împlinește asimilarea arhitecturii veacului al XVIII-lea cu o vegetație, și făceam această observație dînd ocol și catedralei din Nancy, e că așa cum un trunchi de copac este negru și trist, tot așa partea de jos a clădirilor în stil Pompadour este goală, mohorîtă, greoaie și lugubră. Rococoul are picioare urîte.

Am ajuns la Nancy duminică la șapte seara ; la ora opt diligența pleca mai departe. Acea noapte a fost mai puțin rea decît prima. Eram oare mai obosit ? Era drumul mai bun ? Fapt e că m-am cramponat de curelele din diligență și că am dormit. Așa am văzut Phalsbourgul ⁶²⁰.

Cam pe la patru dimineața m-am trezit. Un vînt răcoros mă bătea peste față, diligența gonea în galop. Aplecată înainte, coboram faimoasa coastă de la Saverne.

Aici am avut una din cele mai frumoase impresii din viața mea. Ploaia încetase, ceața se împrăstia luată de vânturi, secera lunii traversa norii cu repeziciune și plutea uneori liberă într-un trapez de azur ca o barcă pe un lăculeț. Briza venind dinspre Rin făcea să se înfioare copacii de pe marginea drumului. Din cînd în cînd se dădeau la o parte și mă lăsau să văd un adînc nedeslușit și orbitor ; în primul plan, un codru sub care se pierdea muntele ; jos, cîmpii întinse cu meandre de ape sclipind ca fulgerele ; în fund, o linie întunecoasă, nelămurită și deasă, — Pădurea Neagră — o adevărată panoramă magică întrevăzută sub clar de lună. Spectacolele neterminate au poate mai mult prestigiu decît celelalte. Sînt vise pe care le atingi și pe care le vezi. Știam că aveam sub ochii mei Franța, Germania și Elveția, Strاسبourgul cu fleșa sa, Rinul cu ocolîșurile sale ; căutam totul, presupuneam totul, dar nu vedeam nimic. N-am mai încercat niciodată o senzație atît de extraordinară. Adaugă la aceasta ora, goana, caii duși de pantă, huruitul puternic al roților, clinchetul geamurilor lăsate, trecerea rapidă a copacilor, adierile ce vin dimineața din munți, murmurul ce ieșea din cîmpie, frumusețea cerului și ai să înțelegi ce simțeam. Ziua, această vale te face să te minunezi ; noaptea te fascinează.

Coborîrea se face într-un sfert de ceas. Are cinci sferturi de leghe. — O jumătate de ceas mai tîrziu se crăpa de zi ; zorile la stînga mea smălțuiau linia de jos a zărilor, un pîlc de case albe acoperite de țigle negre se profila pe culmea unui deal, adevăratul azur al zilei începea să se reverse în zare, cîțiva țărani treceau ducîndu-se spre vii, o lumină limpede, rece și viorie lupta cu lumina cenușie a lunii, constelațiile păleau, două dintre pleiade dispăruseră, trei dintre caii carului mare coborau cu repeziciune spre grajdul lor cu porți albastre ; era frig, înghețasem, a trebuit să ridicăm geamurile. O clipă după aceea răsărea soarele și primul lucru pe care mi l-a arătat a fost un notar de sat bărbierindu-se la fereastră, cu nasul într-o oglindă spartă, sub o perdea de stambă roșie.

O leghe mai departe, țărani devin pitorești, cărăușii magnifici ; am numărat la unul treisprezece catîri înhămați cu lanțuri avînd spații mari între ele. Se simțea apropierea Strاسبourgului, vechiul oraș german.

Mereu în galop am traversat Wasselonne, lung șir de case gîtuit în ultimele chei ale Vosgilor de lîngă Strاسبourg. Aici, n-am putut să întrevăd decît o fațadă ciudată de biserică, cu trei clopotnițe rotunde și ascuțite, suprapuse, pe care mișcarea diligenței a adus-o brusc în fața geamului meu și tot așa de repede a și luat-o, zgîlțîind-o, ca pe un decor de teatru.

Deodată, la o cotitură a drumului, ceața s-a ridicat și am văzut Münsterul. Era șase dimineața. Uriașa catedrală, cea mai înaltă culme pe care a clădit-o mâna omului după marea piramidă, se profila limpede pe un fundal de munți întunecoși și măreți, în care soarele scâldea ici, colo văi largi. Creația Domnului hărăzită oamenilor și creația oamenilor închinată Domnului, munții și catedrala, luptau cu măreția.

N-am văzut niciodată ceva mai impunător.

Scrisoarea a XXX-a

STRASBOURG

septembrie

Ieri am vizitat biserica. Münsterul este cu adevărat o minune. Portalurile bisericii, îndeosebi portalul romanic, sînt frumoase, pe fațadă sînt superbe figuri călare, rozasa este nobilă și bine croită, toată fața bisericii este un poem alcătuit cu pricepere. Însă adevăratul triumf al catedralei este fleșa. O adevărată tiară ⁶²¹ de piatră cu coroană și cruce. Este o minunată îmbinare de gigantic și delicat. Am văzut Chartres, am văzut Anvers ⁶²², îmi trebuia Strasbourgul.

Biserica n-a fost terminată. Absida, jalnic trunchiată, a fost aranjată după gustul cardinalului de Rohan, dobitocul cu afacearea colierului ⁶²³. Este tare hidoasă. Vitraliul, care a fost adaptat la ea, are un desen de covor obișnuit; este dezgustător. Celelalte vitralii sînt frumoase cu excepția unora refăcute, mai ales cel de la rozasa cea mare. Întreaga biserică este rușinos zugrăvită; cîteva părți din sculptură au fost restaurate cu un oarecare gust. Catedrala a trecut printr-o mulțime de mâini. Amvonul este o construcție mică din veacul al XV-lea, gotic înflorit, cu un desen și într-un stil încântător. Din nefericire a fost poleit prosteste. Cristelnița e din aceeași epocă și extrem de bine restaurată. Este un vas încins de o îngrămădeală de sculpturi, dintre cele mai minunate cîte există. Alături, într-o capelă întunecoasă, sînt două morminte. Unul dintre ele, cel al unui episcop de pe vremea lui Ludovic al V-lea, reprezintă ideea cumplită pe care goticul a exprimat-o în toate formele: un pat

sub care se află un mormînt, somnul suprapus peste moarte, omul peste cadavru, viața peste veșnicie. Mormîntul are două etaje. Episcopul, în veșmînt pontifical și cu mitra pe cap, este culcat pe pat, sub un baldachin ; doarme. Dedesubt, în umbră, sub picioarele patului, se întrevede o piatră uriașă în care sînt fixate două mari inele de fier ; este acoperămîntul mormîntului. Nu se vede mai mult. Arhitecții veacului al XVI-lea arătau cadavrul (ți-aduci aminte de mormintele de la Brou) ; ⁶²⁴ cei din veacul al XIV-lea îl ascundeau, și este și mai înfricoșător. Nimic mai sinistru decît cele două inele.

Cufundat în visele mele, am fost distras de un englez ce punea întrebări despre afacerea colierului și despre d-na de Lamotte, crezînd că se uită la mormîntul cardinalului de Rohan. În orice alt loc n-aș fi putut să mă împiedic să rid. Și la urma urmei n-aș fi avut dreptate ; cine nu-și are colțișorul lui de ignoranță ? Cunosce un doctor, și-l cunoști și tu, un savant care zice praf DENTRIFICE ⁶²⁵ ceea ce dovedește că nu știe nici latinește, nici franțuzește. Un nu știu care avocat, adversar al proprietății literare la camera deputaților, zice : *domnul Réaumur*, *domnul Fahrenheit*, *domnul Centigrad* ⁶²⁶. Un filozof infailibil, contemporan cu noi, a inventat preteritul *recollexit*. Raulin, foarte doctul rector al universității din Paris, în veacul al XV-lea, se indigna că școlarii scriau : *mater tuus*, *pater tua*, iar el zicea : *Marmouseti* ⁶²⁷. Barbarismul făcea morală solecismului ⁶²⁸.

Să mă întorc la catedrală. Mormîntul despre care ți-am vorbit, se află în brațul stîng al crucii. În brațul drept, se află o capelă, dar schelăria m-a împiedicat s-o văd. Alături de capelă începe o balustradă din veacul al XV-lea, lipită de perete. Un chip pictat și sculptat se sprijină de această balustradă și pare să admire un stîlp înconjurat de statui suprapuse ce se află în fața lui, și care este de un efect minunat. Tradiția cere ca acest chip să-l reprezinte pe primul arhitect al Münsterului, Erwin de Steinbach.

Statuile îmi spun multe ; de aceea am mania să le pun întotdeauna întrebări și, cînd dau de una care-mi place, stau mai mult timp lîngă ea. Eram deci între patru ochi cu marele Erwin, adînc cufundat în gînduri de mai bine de un ceas, cînd un derbedeu a venit să mă indispună. Era slujitorul elvețian al bisericii care, ca să cîștige treizeci de gologani, se oferea să-mi explice catedrala. Închipuiește-ți un oribil slujitor elvețian, jumătate neamț și jumătate alsacian, propunîndu-mi explicațiile lui : Tomle, n-aț văzt campela ? — L-am expediat destul de dur pe acest vînzător de bîguieli.

N-am putut să văd orologiul astronomic ce se află în naos și care este o construcție mică încântătoare din veacul al XVI-lea. Tocmai îl restaurau și era acoperit cu un veșmînt de scînduri.

După ce am văzut biserica, m-am urcat pe clopotniță. Îmi cunoștii preferința pentru călătoriile perpendiculare. N-aș fi vrut pentru nimic în lume să pierd cea mai înaltă fleșă ce există. Mînsterul din Strasbourg are o înălțime de cinci sute de picioare. Este din familia clopotnițelor cu scări priponite la exterior. E minunat să circuli în această imensă masă de piatră pătrunsă în întregime de aer și lumină, golită pe dinăuntru ca o jucărie de Dieppe⁶²⁹, lanternă sau piramidă, ce vibrează și palpită la fiecare pală de vînt. M-am urcat pe scările verticale pînă sus. Urcînd, m-am întîlnit cu un vizitator care cobora, palid și tremurînd, pe jumătate dus de călăuza lui. Și totuși nu e periculos. Pericolul ar putea să înceapă în locul în care m-am oprit, la nașterea fleșei propriu-zise. Patru scări exterioare, în spirală, corespunzînd celor patru turnulețe verticale, înfășurate într-o învălmășeală delicată de piatră profilată și lucrată meșteșugit, se sprijină pe fleșă, urmîndu-i unghiul, și se cațără pînă la ceea ce se numește coroana, la o distanță cam de treizeci de picioare de lanternă* ce are deasupra crucea, care alcătuieste vîrfurile clopotniței. Treptele acestor scări sînt foarte înalte și foarte înguste și se îngustează pe măsură ce urci, atît de tare încît sus de tot de-abia are loc călcîiul. Trebuie să sui așa cam o sută de picioare și te afli la o înălțime de patru sute de picioare față de caldarîm. Fără balustrade, sau așa de puține că nici nu mai e cazul să le amintesc. Intrarea acestei scări e închisă cu un grilaj de fier. Nu se deschide acest grilaj decît cu îngăduința specială a primarului orașului, și nu poți urca decît însoțit de doi țiglarî, ce-ți înnoadă în jurul trupului o frînghie, al cărei capăt îl leagă din loc în loc, pe măsură ce urci, de barele de fier ce leagă cercevelele. Acum opt zile au făcut această ascensiune trei femei, trei nemțoaice, mama și cu două fiice. De altfel nimeni, cu excepția țiglarilor ce restaurează clopotnița, nu se suie pînă la lanternă. Acolo nu mai e scară deloc, numai niște simpli drugii de fier dispuși în trepte.

De unde mă afluam vederea este admirabilă. Ai Strasbourgul la picioare, oraș vechi cu pinioane dantelate, cu acoperișuri mari încărcate de ferestruici, întretăiate de turnuri și biserici, mai pitoresc decît oricare alt oraș din Flandra. Ill-ul și Ronul, două riuri frumoase, înveselesc întunecoasa grămadă de clădiri cu petecele lor de ape limpezi și verzi. Jur-împrejurul zidurilor se întinde cît vezi cu ochii cîmpia imensă, plină de copaci și presărată cu sate. Rinul, ce se apropie pînă la o leghe de oraș,

curge pe această cîmpie făcînd coturi peste coturi. Făcînd ocolul clopotniței, vezi trei șiruri de munți, culmile Pădurii Negre la nord, Vosgii la apus și Alpii la sud.

Te afli atît de sus, încît peisajul nu mai este un peisaj; vezi, cum vedeam de pe munții de la Heidelberg, o hartă geografică, însă o hartă vie, cu ceață, fum, umbre și lumini, înfiorări de ape și de frunze, nori, ploaie și raze de soare.

Soarele îi sărbătorește bucuros pe cei ce ating vîrfurile înalte. Cînd eram sus pe Mûnster a sfîșiat deodată norii ce acoperiseră cerul toată ziua și a dat foc ceții de pe oraș, aburilor de pe cîmpie, revărsînd o ploaie de aur pe Saverne, a cărei culme magnifică se vedea în fundul zării la douăsprezece leghe printr-o piclă strălucitoare. În spatele meu, dintr-un nor mare, ploua pe Rin ; la picioarele mele orașul șoptea încetișor și cuvintele lui ajungeau pînă la mine printre pale de vînt ; băteau clopotele a o sută de sate ; purici roșcați și albi, adică o turmă de vaci, mugeau pe o pajiște la dreapta ; alți purici albaștri și roșii, adică tunari, făceau exerciții de tragere pe un poligon la stînga ; un scarabeu negru, adică o diligență, gonea pe drumul ce duce la Metz ; iar la miazănoapte, pe coasta unui deal, castelul marelui duce de Baden lucea ca o nestemată într-o baltă de lumină. M-am dus de la un turnuleț la altul, uitîndu-mă așa pe rînd, la Franța, la Elveția și la Germania, cuprinse în aceleași raze ale soarelui.

Fiecare turnuleț se afla cu fața la o națiune diferită.

În coborîre, m-am oprit cîteva clipe la una din porțile înalte ale turnulețului-scară. De amîndouă părțile ale acestei porți se află chipurile de piatră ale celor doi arhitecți ai Mûnsterului. Cei doi mari poeți sînt reprezentați ghemuiți, cu spinarea și cu fața răsturnate înapoi, ca și cum s-ar minuna de înălțimea operei lor. Am făcut și eu ca ei și am rămas statuie timp de cîteva minute. Pe platformă m-au pus să-mi scriu numele într-o carte ; după care am plecat. Clopotele și orologiul nu prezintă nici un interes.

De la Mûnster m-am dus la Sfîntul Thomas, cea mai veche biserică din oraș în care se află mormîntul mareșalului de Saxa⁶³⁰. Acest mormînt este pentru Strasbourg ceea ce Adormirea Maicii Domnului a lui Bridan⁶³¹ este pentru Chartres, ceva foarte celebru, foarte lăudat și foarte mediocru. Este un mare decor de operă, din marmură, în stilul slăbuț al lui Pigalle⁶³², pentru care Ludovic al XV-lea se laudă într-un stil lapidar că este autorul și conducătorul — *auctor et dux* — victoriilor mareșalului de Saxa. Ți se deschide un dulap în care

se află un cap cu o perucă de ipsos ; este bustul făcut de Pigalle. — Din fericire mai este și altceva de văzut la Sfântul Thomas ; mai întâi, însăși biserica, care este romanică și ale cărei clopotnițe, robuste și întunecate au multă demnitate ; apoi vitraliile, care sînt frumoase, deși, din prostie, au fost vărute la partea de jos ; apoi mormintele și sarcofagele, din belșug în această biserică. Unul dintre morminte este din veacul al XIV-lea : o lespede de piatră încrustată vertical în perete, pe care este sculptat un cavaler german cu o ținută splendidă. Inima cavalerului, într-o cutie de argint aurit, fusese depusă într-o gaură mică, pătrată, săpată în pîntecele imaginii. În anii 93, niște Brutuși locali, din ura lor împotriva cavalerilor și din dragoste pentru cutiile de argint aurit, au smuls inima din statuie. N-a mai rămas decît gaura pătrată complet goală. Pe o altă lespede de piatră este sculptat un colonel polonez, avînd casca cu pană pe cap, într-una din armurile acelea frumoase pe care le mai purtau oștenii în veacul al XVII-lea. Se credea că este un cavaler ; da' de unde, este un colonel. Mai sînt pe lîngă acestea încă două minunate sarcofage de piatră ; unul, uriaș și încărcat de blazoane în stilul opulent al veacului al XV-lea, sicriul unui gentilom danez, care, nu prea știu din ce motive, doarme în această biserică ; celălalt, și mai ciudat, dacă nu mai frumos, stă ascuns într-un dulap, la fel ca bustul lui Pigalle. Regulă generală : țîrcovnicii ascund tot ce se poate ascunde, ca să le poți plăti să ți le arate. În felul acesta pun biete sarcofage istovite să producă monezi de cincizeci de centime. Acest al doilea sicriu este din veacul al IX-lea, lucru tare rar. Este sicriul unui episcop ce probabil nu era mai înalt de patru picioare, judecînd după înveliș. De altfel, un sarcofag magnific, acoperit de sculpturi bizantine, figuri și flori, purtat de trei lei de piatră, unul sub cap, doi sub picioare. Cum se află într-un dulap rezemat cu spatele de perete, nu i se poate vedea decît o parte. Trist pentru artă ; ar fi mult mai bine dacă sicriul s-ar afla în aer liber într-o capelă. Ar cîștiga și biserica și sarcofagul și călătorul ; da, dar țîrcovnicul ce-ar mai face ? Țîrcovnicul înainte de toate ; așa-i regula bisericilor.

E de la sine înțeles că biserica romanică a Sfîntului Thomas este zugrăvită în galben viu.

Tocmai era să plec, cînd țîrcovnicul protestant, un pedant ridicol, roșu și bucălat, de vreo treizeci de ani, m-a tras de mîneacă : — Vreți să vedeți mumiile ? — Vreau. Altă ascunzătoare, alt lacăt. Intru în cavou. Mumiile n-au nimic egiptean. Este un conte de Nassau cu fiica lui, pe care, tot săpînd în pivnițele bisericii, i-au găsit îmbălsămați, și pe care i-au pus în acest

ungher sub sticlă. Cei doi bieți morți dorm acolo în plină zi, culcați în sicriile lor, de la care s-au ridicat capacele. Sicriul contelui de Nassau este împodobit cu stema lui pictată. Bătrînul prinț este înveșmîntat cu un costum simplu croit după moda lui Henric al IV-lea. Are mînuși mari de piele galbenă, pantofi negri cu tocuri înalte, guler de dantelă și o tichie de pinză cu dantelă pe margini. E arămiu la chip. Ochii-i sînt închiși. Se mai văd încă niște peri din mustață. Fiica lui poartă costumul splendid al modei elisabetane. Capul și-a pierdut forma ome-nească ; e un cap de mort ; nu mai are păr ; un buchet de trandafiri e tot ce a rămas pe craniul gol. Moarta are la gît un colier, inele pe degete, papuci fără călcii în picioare, o mulțime de panglici, de bijuterii și de dantele la mîneci ; are pe piept o cruciuliță bogat smălțuită de călugăriță. Își încrucișează mîinile mici, cenușii și descărnate, și doarme pe un pat făcut din pînzeturi așa cum fac copiii pentru păpuși. Și într-adevăr mi s-a părut că văd hîda păpușă a morții. Ți se atrage atenția să nu miști sicriul. Dacă te-ai atinge de ceea ce a fost cîndva prințesa de Nassau, s-ar preface în pulbere.

Întorcîndu-mă să-l văd pe conte, am fost izbit de un strat lucios și unsuros de pe fața lui. Țircovnicul — tot țircovnicul — mi-a explicat că acum opt ani, cînd s-a găsit mumia, au crezut că e datoria lor s-o lustruiască. Ce mai spui ? La ce bun să mai fi fost conte de Nassau, ca să fii, la două sute de ani după moarte, lustruit de spoitori francezi ? Biblia îi promisese omului toate metamorfozele, toate umilințele, orice soartă, numai pe asta nu. Ea spune : Cei vii te vor împrăstia ca pulberea, te vor călca în picioare ca noroiul, te vor arde ca pe bălegar ; — dar nu spusese : *Te vor lustrui ca pe o pereche de cizme !*

Scrisoarea a XXXI-a

FREIBURG ÎN BREISGAU

6 septembrie

Iată cum mi-am făcut intrarea în Freiburg : — era aproape patru dimineața ; călătorisem toată noaptea în cupeul unei diligențe badeneze ce-și avea stemele aurite numai pe boturile animalelor și care era condusă de unul din vizitiii aceia galbeni și

frumoși de care ți-am mai vorbit; tot străbătînd o mulțime de sate plăcute, curate, sănătoase și fericite, presărate cu grădinițe înflorite în jurul caselor, scăldate de riulețe limpezi, cu podurile împodobite de statui rustice întrezărite la lumina felinarelor, am stat de vorbă cu tovarășul meu de cupeu, un tînr foarte modest și foarte inteligent, arhitect în orașul Hagenau; apoi, cum drumul era bun, cum diligențele d-lui de Baden merg foarte lin, am adormit. Deci, către ceasul patru dimineața boarea veselă și rece a zorilor a intrat pe geamul lăsat și m-a izbit în față; m-am trezit pe jumătate, cu impresia confuză a obiectelor reale, dar și destul de somnoros, nedespărțit încă de visuri, ca să urmăresc din ochi un pitic fantastic înveșmîntat într-o mantie aurită, cu perucă roșie, înalt cît un deget, ce juca sprinten în spatele vizitiului, pe crupa calului, țopăind ca un saltimbanc, maimuțărind toate pozițiile vizitiului, ferindu-se de bici cu salturi comice, cînd se întîmpla ca acesta să treacă pe lîngă el. Din cînd în cînd piticul se întorcea la mine și mi se părea că mă salută ironic cu hohote mari de rîs. La roțile din față ale trăsorii se afla o piuliță prost unsă ce cînta un cîntecel ce părea să-l distreze grozav pe piticul răutăcios. Uneori ghiđușile și obrăznicile lui aproape că mă făceau să mă înfurii și eram cît pe ce să-l reclam la vizitiu. Cînd s-a făcut bine ziua, însă, și mi-a mai trecut somnul, a trebuit să recunosc că piticul care țopăia cu mantaua lui aurită nu era decît un nasture de aramă cu un ciucure stacojiu prins la hamul calului. Toate mișcările calului treceau în ham, amplificîndu-se, și de aceea nasturele de aramă țopăia în mii de chipuri. — M-am trezit de tot. — Plouase toată noaptea, dar vîntul împrăstia norii; ceața scămoșată și difuză murdărea cerul ici-colo ca niște resturi dintr-o blană neagră; la dreapta se întindea o cîmpie mare, negricioasă, de-abia atinsă de lumina crepusculară; la stînga, în spatele unui deal întunecat în vîrfurile căruia se profilau siluețele vii ale copacilor, răsăritul începuse să se albăstrească. În acest albastru, pe deasupra copacilor, pe sub nori, scînteia Venus. — Știi cît îmi place Venus. — M-am uitat la ea fără să pot să-mi desprind ochii, cînd deodată la o cotitură, a drumului, o imensă săgeată neagră profilată în lumină se înalță în mijlocul zării. Eram la Freiburg.

Cîteva clipe după aceea diligența s-a oprit pe o stradă largă, nouă și albă, și și-a revărsat conținutul talmeș-balmeș, pachete, valize și călători, sub o poartă mare, luminată de un felinar pirpiriu. Tovarășul meu francez m-a salutat și a plecat. Nu-mi părea rău că ajunseseam, eram destul de obosit. Tocmai voiam

să intru vitejește în casă, cînd un om m-a luat de mîină, și m-a oprit să trec, rătoindu-se la mine în nemțește, cu cuvinte complet de neînțeles pentru mine. Îi răspunsei în franțuzește, adresîndu-mă celor din jurul meu; nu se mai aflau însă acolo decît călători prusaci, austrieci, din Baden, ducîndu-și care geamantanul, care cufărul cu haine, toți nemți, toți adormiți. Totuși reclamația mea i-a mai trezit puțin și mi-au răspuns. Ei, fără un cuvînt franțuzesc, eu, fără un cuvînt nemțesc. Ne ciorovăiam fiecare pe partea lui cît puteam mai tare. Am sfîrșit prin a înțelege că poarta aceea nu era a unui hotel, ci doar a haltei diligenței. Ce să fac? unde să mă duc? Din aceste întrebări nimeni nu mai înțelegea nimic. M-aș fi luat eu după ei, dar erau toți freiburghezi și se întorceau acasă, apucînd în toate direcțiile. Și m-am uitat mîhnit cum plecau unul după altul pînă la cel din urmă, iar după cinci minute am rămas singur sub poartă. Diligența plecase. Mai băgai de seamă atunci că și bagajele mele, nu numai boarfele, ci și banii, dispăruseră. Începea să devină tragic. Am recunoscut că era mîina providenței; și aflîndu-mă așa deodată fără haine, fără bani și fără casă, și în plus pierdut printre sarmați, am luat-o la dreapta și începui să merg la întîmplare. Eram destul de visător. Între timp soarele, care nu părăsește pe nimeni, își continuase drumul. Se mai lumina; mă uitam la case, una după alta, ca un om care tare ar fi vrut să intre într-una din ele; erau însă toate zugrăvite cu galben și cenușiu și ermetic închise. Drept mîngîiere, în căutările mele perplexe, am dat de o frumoasă fîntînă din veacul al XV-lea, ce-și arunca voios apa într-un bazin larg de piatră, prin patru robinete strălucitoare de aramă. Era destul de lumină ca să pot distinge cele trei etaje de statuete grupate în jurul coloanei centrale și am constatat cu mîhnire că fusese înlocuit chipul de gresie de Heilbronn⁶³³, ce trebuia să încununeze această construcție mică și încîntătoare, cu o giruetă urîtă de tinichea vopsită reprezentînd pe Renomeia⁶³⁴. După ce m-am învîrtit în jurul fîntîinii ca să văd bine toate figurinele, am început iar să umblu.

Dincolo de fîntînă, la vreo două-trei case de ea, am văzut arzînd un felinar deasupra unei porți deschise. Mi-am făcut curaj și am intrat.

Sub poarta mare, nimeni.

Am chemat, nu mi s-a răspuns.

În fața mea, o scară; la stînga, o porțiță.

Am împins la întîmplare; era de-abia închisă, s-a deschis.

Am intrat și m-am aflat într-o încăpere complet în întuneric, cu o vagă fereastră la stînga mea.

Am chemat :

— Hei ! E cineva ?

Nici un răspuns.

Am pipăit peretele, am găsit o ușă ; am împins-o, s-a deschis.

Iar o încăpere întunecoasă, cu o lumină în fund și o ușă întredeschisă.

M-am dus la ușă și m-am uitat.

Și-acum începe partea înfricoșătoare.

Într-o sală lunguiață, foarte mare, sprijinită la mijloc pe doi stîlpi, în jurul unei mese lungi, slab luminată de lumînări puse din loc în loc, stăteau niște forme ciudate.

Ființe palide, grave, ațipite.

La capătul mesei, cel mai aproape de mine, o femeie înaltă și palidă, pe cap cu o beretă cu un enorm panaș negru. Lîngă ea un tînăr de șaptesprezece ani, palid și serios, înfășurat într-un halat de casă, imprimat cu crăci și frunze, cu o tichie de mătase neagră trasă pe ochi. Alături de tînăr, un bătrîn cu o față verde de om tînăr, purtînd pe cap un acoperămint cu trei etaje : primul etaj, o tichie de pinză ; al doilea etaj, un fular ; al treilea etaj, o pălărie.

Se înșirau apoi pe scaune cinci-șase oameni din Nürenberg, cu bărbiile șențuite, vii, grotesc împopoțonați, infundați sub pălării imense de fetru ; chipuri arămii, ochi de porțelan.

Restul din masa lungă nu mai era ocupat de nimeni, și fața de masă, albă și goală ca un lîntoliu, se pierdea în umbră, în fundul sălii.

Fiecare dintre acești ciudați comeseni avea în fața lui o ceașcă albă și cîteva vase de o formă neobișnuită pe o tavă.

Nici unul nu zicea nimic.

Din cînd în cînd, în tăcerea cea adîncă, își duceau ceștile la gură, cești în care aburea o licoare neagră din care sorbeau cu gravitate.

Am înțeles că fantomele își beau cafeaua.

După o matură chibzuință, gîndindu-mă că a venit clipa să produc și eu un efect oarecare, am împins ușa întredeschisă și am intrat vitejește în sală.

Nimic ; nici un efect.

Femeia înaltă, pieptănată ca un herald, a fost singura care a întors capul, s-a uitat la mine țintă, cu ochii albi, și a început iar să-și bea filtrul.

În rest, nici un cuvânt. Celelalte fantome nici măcar nu m-au privit.

Oarecum descumpănit, cu șapca în mină, am făcut trei pași spre masă, și am zis, temându-mă foarte să nu fiu destul de respectuos cu acest castel al lui Udolf⁶³⁵ :

— Domnilor, aici este han sau nu ?

Drept răspuns bătrînul cu acoperămîntul triplu a scos un fel de mîrîit nearticulat, care i-a căzut greoi în cravată. Cei-alți nici nu mișcă.

Îți mărturisesc că atunci mi-am pierdut răbdarea și am început să țip în gura mare :

— Hei ! Hangiu ! Cîrciumar ! Pe toți dracii ! Hangiu ! băiete ! Să vie cineva ! Kellner !

Prinsesem din zbor, în du-te vino-ul meu pe Rin, acest cuvînt : Kellner, fără să-i știu sensul, și-l strînsesem cu grijă într-un colț al memoriei cu vaga idee că mi-ar putea sluji cîndva.

Și-ntr-adevăr, la strigătul magic : Kellner ! s-a deschis o ușă în partea întunecoasă a cavernei.

Sesam, deschide-te ! n-ar fi făcut treabă mai bună.

Ușa s-a închis la loc, după ce a lăsat să treacă o apariție ce a venit drept la mine.

O tinărară, frumoasă, palidă, cu cearcăne la ochi, îmbrăcată în negru, pe cap cu o bonetă ciudată ce avea aerul unui uriaș fluture negru pus pe frunte, cu aripile deschise. Mai avea și o bucată mare de mătase neagră înfășurată în jurul gîtului, ca și cum năluca asta grațioasă ar fi avut de ascuns linia roșie ca un inel a Mariei Stuart și a Mariei Antoinette⁶³⁶.

— Kellner ? îmi zise.

Răspunsei cu curaj : — Kellner !

Apucă o făclie și-mi făcu semn să merg după ea. Am intrat iar în încăperile pe unde venisem, și în mijlocul celei dintîi, pe o laviță de lemn, mi-a arătat cu un zîmbet un om ce dormea somnul adînc al dreptîlor, cu capul pe bagajele mele.

Grozav de uluit de această ultimă minune, îl scuturai ; s-a trezit ; fata și cu el au schimbat încet cîteva vorbe, și după două minute, bagajele și cu mine eram confortabil instalați într-o cameră excelentă, cu perdele albe ca zăpada.

Mă aflu la hotelul Curții Zähringen.

Si-acum iată explicația acestei povești gen Anne Radcliffe ⁶³⁷.

La vama de la Kehl, conductorul diligenței auzindu-mă vorbind latinește (nu fără barbarisme) cu un demn pastor ce se întorcea la Zürich și spaniolește cu un colonel Duarte, ce se ducea în Savoia să se alăture lui Don Carlos ⁶³⁸, trăsese concluzia că știu nemțește și nu se mai sinchisise de mine. La Freiburg, Kellnerul, adică factotumul hotelului Zähringen, aștepta diligența poștală la sosire, iar poștașul, coborînd, m-a arătat, fără știrea mea, spunîndu-i : *Uite un client pentru dumneata*, și-i dăduse bagajele mele în timp ce eu încercam să mă descurc printre nemți. Kellnerul, crezînd că fusesem anunțat, o luase înainte cu bagajele și ajunsese la hotel unde mă aștepta dormind în sala cea joasă. Restul îl ghicești.

Și totuși în aventura asta, întîmplarea are un rol de mare frumusețe ; ieșind de pe poarta mare o luasem la dreapta și nu la stînga. Dumnezeu e mare.

Spectrele neclintite care-și beau cafeaua erau, săracii, călătorii diligenței ce merge de la Frankfurt la Geneva, ce profitau de răgazul de un ceas pe care diligența îl dă în revărsatul zorilor ; oameni de treabă, cam împopoțonați nemțește, ce-mi păreau ciudați și căroră trebuie că le păream absurd. Fata era o slujnică frumoasă de la hotelul Zähringen. Fluturile mare negru este pălăria ce se poartă în regiune, fiind chiar grațioasă. Panglici late de mătase neagră, făcute fundă pe frunte, cusute pe o tichie tot neagră, uneori brodată cu fire de aur în vîrf, de sub care părul cade pe spinare împletit în două cozi lungi. Cele două capete ale fundei negre, și ea o modă locală, cad și ele pe spinare.

Era ceasul șapte, aseară, în ajun, cînd plecasem din Strasbourg. Se lăsase noaptea cînd am trecut Rinul la Kehl pe podul de vase. Ajungînd pe malul celălalt, diligența s-a oprit și vameșii badenezi s-au pus pe treabă. Le-am dat cheile și m-am dus să privesc Rinul în amurg. Această contemplare m-a făcut să trec peste timpul vămuirii și m-a scutit de neplăcerea de a vedea ceea ce mi-a povestit apoi tovarășul meu, arhitectul, despre o biată țigancă ce se ducea la Karlsruhe ; o țigancă destul de frumoasă pe care vameșii s-au distrat să o chinuie, punînd-o să plătească șaptesprezece gologani pentru o rochie de stambă netivită, și scoțîndu-i din valiză toate mărgelile și perucile, spre marea nedumerire a biete fete.

Münsterul din Freiburg, cam de aceeași înălțime cu Münsterul din Strasbourg este la fel de prețios ca el. Cu un profil diferit.

are aceeași eleganță, aceeași îndrăzneală, aceeași vervă, aceeași masă de piatră ruginită și întunecată, ciupită ici-colo de găuri luminoase de toate formele și de toate mărimile. Arhitectul noii clopotnițe metalice de la Rouen a avut drept model, se zice, clopotnița de la Freiburg. Vai !

Mai sînt și alte două clopotnițe la catedrala din Freiburg. Acestea sînt romanice, mici, scunde, severe, cu bolți rotunjite și dantelării bizantine, așezate, nu cum se face de obicei la capetele transeptului, ci în unghiurile pe care le face intersecția naosului mic cu naosul cel mare. De asemenea, Mînsterul este într-o oarecare măsură independent de biserică, deși e lipit de ea. E clădit la intrarea în naosul cel mare, pe un portic romanic, plin de statui pictate și aurite, foarte interesante. În piața bisericii se află o fîntină frumoasă din veacul al XVI-lea, iar în fața porticului, trei coloane din aceeași epocă, purtînd statuia Fecioarei între cele două imagini ale sfîntului Petru și sfîntului Paul. La picioarele acestor coloane caldarîmul desenează un labirint.

La dreapta, umbra bisericii adăpostește, în aceeași piață, o casă din veacul al XV-lea, cu un acoperiș imens din țigle colorate cu pinioane în scară, străjuită de două turnulețe ascuțite, sprijinită pe patru arcade cu deschideri încîntătoare, încărcată de steme colorate, cu un balcon minuțios lucrat la primul etaj, iar, între ferestrele înalte ale balconului, cu patru statui pictate și aurite ce reprezintă pe împăratul Maximilian I, pe Filip I, rege al Castiliei, pe împăratul Carol Quintul și pe împăratul Ferdinand I. Această clădire minunată, ce adăpostește o oarecare instituție municipală și burgheză, a fost zugrăvită cu roșu. Pe partea asta a Rinului se zugrăvește mult în roșu. Aci se sulemenesc bisericile așa cum sălbaticii din mările sudului își sulemenesc fețele.

Din fericire, Mînsterul nu e zugrăvit. Biserica este dată cu un strat de tencuială cenușie, ceea ce este aproape tolerabil cînd te gîndești că ar fi putut fi de culoarea sfeclei. Vitraliile, care s-au păstrat aproape toate, sînt de o minunată frumusețe. Cum fleșa ocupă pe fațadă locul rozasei celei mari, părțile teșite duc la două rozase mijlocii înscrise în triumfiuri, care au efectul cel mai misterios și mai încîntător. Amvonul, gotic flamboyant, este superb ; baldachinul pe care i l-au adăugat e mizerabil. Amvoanele de acest fel nu aveau baldachin, fapt pe care episcopii de biserică ar fi trebuit să-l știe înainte de a-și satisface toanele pe spinarea unor astfel de frumoase clădiri. Toată partea de jos a bisericii este romanică, precum și cele două portaluri laterale, dintre care unul, cel din dreapta, este marcat de un

portic în stilul Renașterii. După mine, e foarte curios amestecul acesta de stil romanic și de stilul Renașterii ; arhivolta bizantină, atât de austeră, și arhivolta neo-romană, atât de elegantă, se află una lângă alta și fac pereche, baza comună le creează armonia și face ca ele să se atingă fără a se izbi.

O cingătoare de arcade romanice pe pilaștri tivește de ambele părți partea de jos a naosului celui mare. Fiecare dintre capiteli ar putea fi desenat aparte. Stilul romanic este mai bogat în capiteli decît stilul gotic.

La picioarele uneia dintre arcade zace un duce Bertholdus, mort în anul 1218, fără urmași, îngropat sub statuia lui ; *sub haec statua*, zice epitaful. *Haec statua* este un uriaș de piatră cu o haină lungă, rezemat cu spatele de perete, în picioare pe pardoseală, sculptat în stilul sinistru din veacul al XII-lea, și care se uită la trecători cu un aer năprasnic. Ar putea fi un înfricoșetor conducător de oști. Nici nu vreau să mă gîndesc că s-ar putea să-l aud într-o seară cum urcă scara la mine acasă.

Naosul mare, întunecat din cauza vitraliilor, este pardosit în întregime cu pietre de mormînt înverzite de mușchi ; tocești cu picioarele blazoanele cizelate și chipurile severe ale cavalerilor din Breisgau, gentilomi mîndri care odinioară n-ar fi suferit pe fața lor mîna vreunui principe, și care acum îndură picioarele păzitorilor de boi și vaci.

Înainte de a intra în cor, trebuie să admiri două porticuri superbe în stilul Renașterii, așezate unul la dreapta, celălalt la stînga, între ferestre ; apoi, într-o capelă cu grilaj, în fundul unei grote aurite, se întrezărește un schelet groaznic, înveșmîntat în brocart de fir de aur cu perle : este sfîntul Alexandru, mucenicul ; apoi te opresc două capele lugubre, tot cu grilaj, una în fața alteia ; una este plină de statui : este Cina cea de Taină, cu Isus, toți apostolii și trădătorul Iuda ; cealaltă nu cuprinde decît o imagine, Christos în mormînt ; două pagini funebre, din care una o sfîrșește pe cealaltă, fața și dosul acestui poem miraculos cu numele de Patimile Domnului. Pe sarcofagul lui Christos sînt sculptați soldați adormiți.

Țîrcovnicul și-a păstrat pentru el corul și capelele din absidă. Intri, dar plătești. Dealtfel nu-ți regreti banii. Această absidă, ca cele din Flandra, este un muzeu, și un muzeu foarte variat. Se găsesc aici giuvaergerie bizantină, tîmplărie flamboyantă, stoffe de Veneția, tapiserii de Persia, tablouri de Holbein, fierărie-giuvaer ce ar putea fi a lui Biscornette⁶³⁹. Mormintele ducilor de Zaehringen⁶⁴⁰, ce se află în cor, sînt lespezi foarte

frumoase, sculptate cu noblețe; cele două porți romanice ale clopotnițelor mici, dintre care una dantelată, sînt tare curioase; însă ceea ce am admirat mai mult a fost în capela din fund un Christ bizantin, înalt cam de cinci picioare, adus din Palestina de către un episcop de Freiburg. Christul și crucea sînt din aramă aurită bătută cu nestemate. Christos, modelat într-un stil barbar dar puternic, este înveșmîntat cu o tunică bogat lucrată. Un rubin mare neșlefuit, imaginează rana din piept. Statuia de piatră a episcopului, rezemată cu spatele de peretele alăturat, îl contemplă cu adorație. Episcopul e în picioare; are un chip bărbos și mîndru, mitra pe cap, cîrja în mînă, platoșa pe piept, sabia alături, scutul pe mină, cizme de fier în picioare și piciorul stă pe un leu. E tare frumos.

Nu m-am suit în clopotniță. Freiburg este dominat de un deal înalt, aproape un munte, mai înalt decît clopotnița. Am preferat să mă urc pe deal. Și am fost de altfel răsplătit pentru oboseală cu un peisaj fermecător. În centru, la picioarele mele, biserica neagră cu fleșa ei înaltă de două sute cincizeci de picioare; de jur-împrejur, pinioanele profilate ale orașului, acoperișurile cu giruete pe care țiglele colorate desenează arabescuri; ici-colo, printre case, cîteva turnuri pătrate vechi din fosta incintă; dincolo de oraș, o nesfîrșită cîmpie de catifea verde brodată cu garduri vii, pe care soarele face să strălucească geamurile căsuțelor ca niște țechini de aur; copaci, vii, drumuri ce se pierd; la stînga, o înălțime împădurită a cărei formă amintește pe cea a cornului ducelui Veneției; drept orizont, cincisprezece leghe de munți. Plouase toată ziua; cînd am ajuns însă sus pe deal, cerul s-a limpezit și o imensă arcadă de nori s-a rotunjit pe deasupra întunecatei fleșe scăldată în razele soarelui.

Cînd să cobor, am băgat de seamă că mai era o potecă ce se infunda între doi pereți verticali de stîncă. Am ținut cărarea și, după cîțiva pași, m-am aflat brusc ca la o fereastră ce dădea într-altă vale, tare diferită de cea de la Freiburg. Te-ai crede la o sută de leghe. E un vilcel întunecos, îngust și mohorît, numai cu cîteva case printre copaci, înghesuit din toate părțile de dealuri înalte. Un plafon plumburiu de nori se sprijinea pe culmile depărtate ale munților ca un acoperiș pe creneluri; prin spațiile libere dintre dealuri, ca prin ferestrele unui turn uriaș, vedeam cerul albastru.

Apropo de Freiburg, am mîncat păstrăvi din Rinul de Sus; niște pești mici excelenți — și tare frumoși: albaștri, cu pete roșii.

BASEL

Basel, 7 septembrie

Dragă prietene, ieri la cinci dimineața am plecat din Freiburg. La prînz intram în Basel. Drumul pe care-l fac e din zi în zi mai pitoresc. Am văzut soarele răsărind. Cam pe la șase, a străpuns norii și razele lui orizontale au pătruns în depărtare și au făcut să se ivească la orizont ghebele monstruoase ale munților Jura. Sînt niște cocoșe formidabile. Se simte că sînt ultimele unduiri ale enormelor valuri de granit ale Alpilor.

Cupeul diligenței badeneze era ocupat. Înăuntru se aflau: un bibliotecar neamț, trist pentru că își uitase halatul într-un han de pe muntele Rigi; un moșneguț îmbrăcat ca pe vremea lui Ludovic al XV-lea, rizîndu-și de alt moșneguț cu un costum nemaipomenit, ce-mi făcea impresia că este Elleviou ⁶⁴¹ în călătorie, întrebîndu-l *dacă văzuse ținutul grisonilor* ⁶⁴²; în sfîrșit, un comis-voiajor voinic, vînzător de stofe, declarînd cu un rîs larg, că întrucît nu putuse să-și plaseze eșantioanele, călătorea acum *în vin* (în van); în plus avea pe obraji niște favoriți așa cum au canişii tunși în alte părți. — Așa că văzînd acestea, m-am suit pe imperială.

Era destul de frig; dar eram singur.

Fetele de pe această parte a Rinului au un costum deosebit; pe cap, pălăria cu fundă despre care ți-am vorbit, un jupon închis la culoare cu cute mari, destul de scurt, și o haină bărbătească de stofă neagră cu bucăți de mătase roșie, aplicate la talie și pe mînci pentru a imita tăieturi și despicături în stofă. Unele dintre fete au în loc de fundă o basma roșie înnodată sub bărbie. Sînt fermecătoare. Asta nu le împiedică să-și șteargă nasul cu mîinile.

Cam pe la opt dimineața, într-un loc sălbatic și adecvat visării, am văzut un domn de o vîrstă venerabilă, îmbrăcat cu o jiletcă galbenă, cu pantaloni cenușii și redingotă cenușie, pe cap cu o pălărie mare rotundă, sub brațul stîng o umbrelă și în mîna dreaptă o carte. Ce mă neliniștea e că în mîna stîngă avea un bici. Mai mult, în măracinișurile de la marginea drumului se auzeau mîriituri ciudate. Deodată tufișurile s-au sfîrșit și mi-am dat seama că filozoful mîna o turmă de porci.

Drumul de la Freiburg la Basel merge de-a lungul unui magnific lanț de dealuri, destul de înalte ca să constituie o piedică

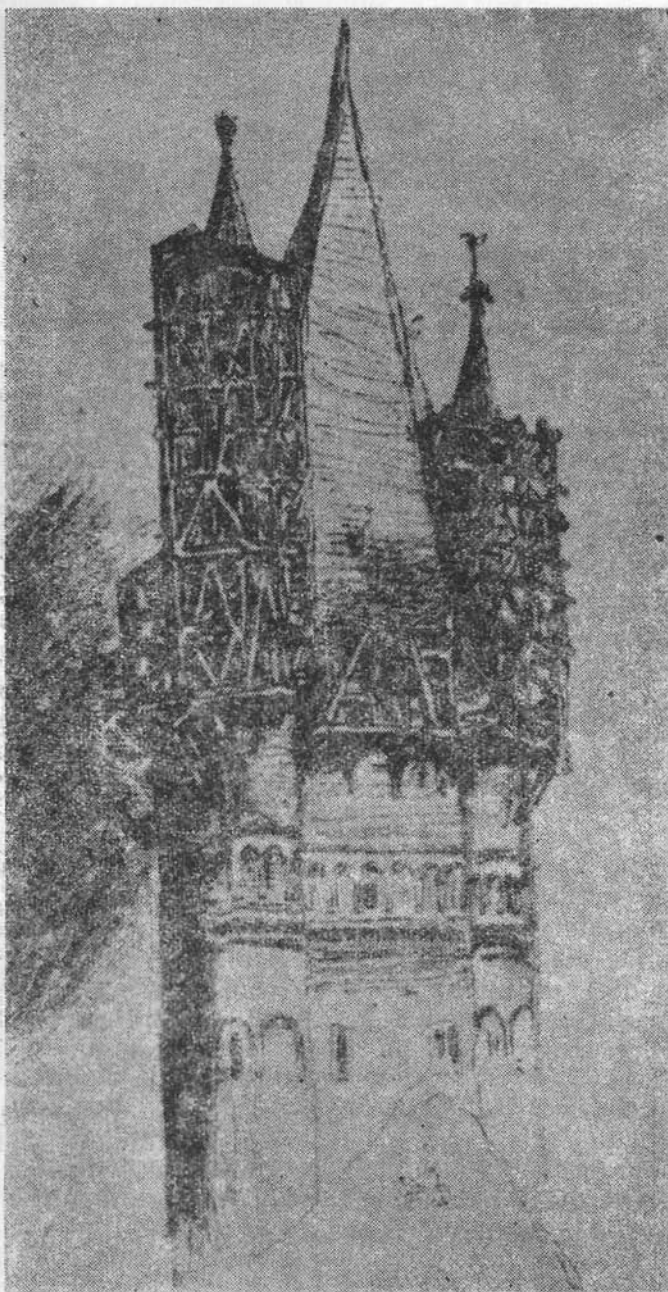
norilor. Din cînd în cînd întîlnești pe drum un car cu boi mînat de un țaran cu pălărie mare, gătit așa cum sînt pe la noi în Bretania de Jos ; sau un cărăuș tirînd de opt catîri ; sau o birnă lungă ce a fost cîndva un brad și care este acum transportat la Basel pe două perechi de roți pe care le leagă ca o trăsătură de unire ; sau o bătrînică ingenuncheată în fața unei vechi cruci sculptate. Două ore înainte de a ajunge la Basel, drumul străbate un colț de pădure : tufișuri adînci, pini, brazi, molizi ; pe alocuri o poiană, în mijlocul căreia se înalță singur cîte un stejar ca un sfeșnic cu șapte brațe ; și ripe în care se aud torente șipotind. Este Pădurea Neagră.

Îți voi vorbi mai în amănunt despre Basel în viitoarea mea scrisoare. Am tras la *Barza*, și de la fereastra de la care îți scriu, văd într-o piață mică două fîntîni frumoase una lîngă alta, una din veacul al XV-lea, una din al XVI-lea. Cea mai mare, cea din veacul al XV-lea, se revarsă într-un bazin de piatră plin cu o frumoasă apă verde, cu reflexe și sclipiri, pe care răsfrîngerea razelor soarelui pare s-o umple cu o mulțime de țipari de aur.

De altfel aceste fîntîni sînt ceva remarcabil. La Freiburg am numărat opt ; la Basel sînt la fiecă colț de stradă. La Lucerna, la Zürich, la Berna, la Soleure⁶⁴³ sînt din belșug. E specific munților. Munții dau naștere la torente, torente le dau naștere la pîraie, pîraiele țîșnesc în fîntîni ; ceea ce înseamnă că toate aceste fîntîni gotice încîntătoare din orașele elvețiene trebuie rînduite printre florile Alpilor.

Am văzut la catedrală multe lucruri frumoase și multe ciudate ; printre altele, mormîntul lui Erasmus⁶⁴⁴. Este o simplă lespede de marmură, de culoarea cafelei, pusă în picioare, cu un epitaf foarte lung în latinește. Deasupra epitafului se află un chip, care seamănă, pînă la un anumit punct, cu portretul lui Erasmus făcut de Holbein ; la partea de jos a lui stă scris acest cuvînt misterios : *Terminus*. Se mai află și sarcofagul împărătesei Aha, soția lui Rudolf de Habsburg, cu copilul dormind lîngă ea ; într-unul din brațele pe care le formează încrucișarea naosului cu transeptul, un alt mormînt din veacul al XIV-lea pe care este culcată o sumbră marchiză de piatră, doamna de Hochburg. — Nu vreau, însă, s-o iau înainte ; am să-ți povestesc despre Basel în viitoarea mea scrisoare.

Mîine la cinci dimineața plec la Zürich, unde a izbucnit ceva ce aici se cheamă revoluție. Dacă o să am și o furtună pe lac reprezentăția va fi completă.

Scrisoarea a XXXIII-a

BASEL

Frick, 8 septembrie

Dragă prietene, am o pană groaznică și aștept un briceag ca s-o tai. Asta nu mă împiedică să-ți scriu, după cum vezi. Locul unde mă aflu se cheamă Frick și nu mi-a oferit nimic deosebit decît un peisaj destul de frumos și o cină grozavă pe care am devorat-o. Mi-era o foame! — Ah! mi s-a adus un briceag și cerneală. Îmi începusem scrisoarea cu sticluta mea cu cerneală. De vreme ce am o cerneală bună, am să-ți vorbesc despre Basel, așa cum ți-am promis.

La prima vedere, catedrala din Basel te uluiește și te indignează. Mai întii și întii, nu mai are vitralii; al doilea, e zugrăvită în roșu puternic, nu numai la interior, ceea ce ar mai merge, ci și pe dinafară, ceea ce este o mîrșăvie; și asta de la caldarîmul pieții pînă la virful clopotnițelor; așa încît cele două fleșe, pe care arhitectul din veacul al XV-lea le făcuse încîntătoare, au

acum aerul a doi morcovi dantelați. — Totuși, după ce-ți trece primul val de mînie, te uiți la biserică, și-ți place; are niște rămășițe frumoase. Acoperișul din țigle colorate are originalitate și grație (lemnăria interioară e puțin interesantă). Fleșele, înconjurată de scări, sînt frumoase. Pe fațada principală sînt patru statui curioase de femei; două femei sfinte ce visează și citesc; două femei nebune, cam despuiate, arătîndu-și umerii frumoși de elvețience cu carnea tare și plină, ridiculizîndu-se una pe alta și batjocorindu-se cu hohote de rîs de ambele părți ale portalului gotic. Felul acesta de a-l reprezenta pe diavol este nou și spiritual. Doi sfinți ecveștri, sfîntul Gheorghe și sfîntul Martin, zugrăviți călare și mai mari decît în natură, completează ornamentația fațadei. Sfîntul Martin împarte cu un sărman mantaua, care poate că nu era decît o pătură veche de lînă, dar care, transfigurată prin actul dării de pomană, este acum de marmură, granit, jasp, porfir, catifea, mătase, purpură, brocart de argint, de aur, brodată cu diamante și cu perle, cizelată de Benvenuto, sculptată de Jean Goujon, pictată de Rafael. — Sfîntul Gheorghe, pe capul căruia doi îngeri așază un coif germanic, își înfige lancea în gura balaurului ce se zvîrcolește pe un soclu alcătuit din forme vegetale hidoase.

Portalul din stînga este un frumos poem romanesc. Sub arhivoltă, cei patru evangheliști; la dreapta și la stînga, toate faptele de iubire creștinească reprezentate în mici strane suprapuse, încadrate de cîte doi stîlpi, avînd deasupra o arhitravă. Aceasta înseamnă două feluri de pilaștri în vîrfurile cărora un înger cîntă din trîmbiță slavă lui Dumnezeu. Poemul se termină cu o odă.

O rozasă bizantină completează acest portal; și, cînd bate soarele, e un tablou încîntător într-un cadru splendid.

Portalul din dreapta este mai puțin ciudat, comunică însă cu o nobilă mănăstire din veacul al XV-lea, cu pardoseala, lambriurile și tavanul pline de lespezi de mormînt, care are o oarecare analogie cu minunata mănăstire Sfîntul Wandrille⁶⁴⁵, distrusă cu atîta nerozie de un prost de fabricant. Plăcile de mormînt atîrnă și se înalță pretutindeni pe sub ogivele cu ferestre flamboayante; sînt lespezi fin lucrate, unele de piatră, altele de marmură, altele de aramă; cad în ruină; mușchiul mănîncă granitul, oxidul mănîncă bronzul. Este o învălmășeală a tuturor stilurilor de cinci sute de ani încoace, ce te face să asisti la prăbușirea arhitecturii. Toate formele marelui art se află aici talmeș-balmeș, ciocnindu-se pe la colțuri, dărîmîndu-se una pe alta, ca îngropate în aceste morminte; ogiva și bolta plin cintru, arcu teșit al lui Carol Quintul, frontonul săpat în

formă de V al lui Carol al III-lea, coloana răsucită a lui Ludovic al XIII-lea, frunzele de cicoare ale lui Ludovic al XV-lea. Toate fanteziile ce au trecut pe rînd prin mintea omenească încădrează epitafele, ca niște tablouri agățate pe pereții unui salon. În mijlocul acestor strălucite creații artistice există însă o idee unică : moartea. Vegetația felurită și vie a arhitecturii înfloreste în jurul ei.

În mijlocul mănăstirii se află o curtică pătrată acoperită de acea minunată iarbă deasă care crește pe morminte.

În interiorul bisericii, în afară de mormintele de care ți-am vorbit în ultima mea scrisoare, am mai găsit și niște strane lucrări în stilul dulgheriei din veacurile XV și XVI. Micile lucrări în lemn cizelat sînt pentru mine niște cărți pasionante de citit ; fiecare strană este un capitol. Lemnăria lucrată la Amiens reprezintă Iliada acestor epoei.

Amvonul, ce datează din veacul al XV-lea, răsare din pardoseală ca o mare lălea de piatră, învălmășită sub o rețea de nervuri încîlcite. Ca și la Freiburg, s-a pus acestei flori frumoase un baldachin absurd. — În general calvinismul, de altfel fără intenții rele, s-a purtat urît cu biata biserică : a zugrăvit-o, i-a albit vitraliile de la ferestre, a ascuns cu o balustradă cu drugi groși frumoasa ordine romanică a traverselor de sus ale naosului și a răspîndit pe sub frumoasa boltă catolică o atmosferă puritană tare plicticoasă. Bătrîna catedrală a principelui-episcop din Basel, ce purta cîrja cu stemă de argint cu galben, nu mai este decît o încăpere protestantă.

Cu toate acestea metodismul a respectat capitелurile romane de la cor, care sînt dintre cele mai misterioase și mai remarcabile ; a respectat cripta ce se află sub altar, în care se găsesc stâlpi din veacul al XII-lea și picturi din al XIII-lea. Cîțiva monștri romani, diformi ca niște himere, smulși dintr-o veche biserică dispărută, zac acolo, pe pardoseala întunecoasă a criptei, ca niște dulăi adormiți. Sînt așa de înfricoșători că pășești pe lîngă ei prin umbră cu frica să nu-i trezești.

Bătrîna care mă conducea mi-a propus să-mi arate arhivele catedralei ; am primit. Știi ce sînt arhivele acestea ? un imens cufăr de lemn sculptat, din veacul al XV-lea, magnific dar gol. Cînd intri în încăperea arhivelor, auzi un căscat îngrozitor : se deschide cufărul. Un dulap mare din aceeași epocă, cu mii de sertare. Am deschis cîteva : sînt goale. Într-unul din ele am găsit niște mici gravuri ce reprezintă Zürichul, Berna sau muntele Rigi ⁶⁴⁶ ; în cel mai mare e o poză cu cîțiva oameni ghemuiți în jurul unui foc ; în josul pozei, după gustul cel mai elvețian cu putință, am citit inscripția : *Bivuac al țiganilor*.

Mai adaugă niște bombe vechi de fier puse pe pervazul unei ferestre, o ghioagă, doi pari țărănești elvețieni care au lovit poate pe Carol Temerarul, și, sub patru rînduri de cuie așezate în formă de falcă de rechin, reproduceri în ceară, mediocre, ale *Dansului macabru* al lui Johann Klauber⁶⁴⁷, distrus în anul 1805 o dată cu cimitirul dominicanilor; o masă încărcată cu fosile din Pădurea Neagră; două cărămizi de faianță destul de ciudate din veacul al XVI-lea, un almanah de la Liège pentru anul 1837 și cu asta ai arhivele catedralei din Basel. Ajungi la ele trecînd printr-un grilaj negru și frumos, des, răsucit și savant înfîlcit, care are patru sute de ani. Păsări și himere stau cocoțate ici-colo în întunecatul frunziș de fier.

Din înaltul clopotniței vederea este admirabilă. Aveam la picioarele mele, la o adîncime de trei sute cincizeci de picioare, Rinul, lat și verde; jur-împrejurul meu, Marele Basel, în fața mea, Micul Basel; căci Rinul a împărțit orașul în două; și, ca în toate orașele tăiate de un râu, un țărm s-a dezvoltat în dauna celuilalt. La Paris e malul drept; la Basel este malul stîng. Cele două orașe comunică printr-un pod lung de lemn, adeseori zdruncinat de Rin, care nu mai are stîlpi de piatră decît pe o singură parte și în mijlocul căruia se profilează un frumos turnuleț de pază din veacul al XV-lea. Cele două orașe alcătuiesc de ambele părți ale Rinului o broderie superbă de pinioane în trepte, de fațade gotice, de acoperișuri cu giruete, de turnulețe și de turnuri. Acest tiv de case vechi se repetă răsturnat în Rin. Podul reflectat capătă înfățișarea ciudată a unei scări mari culcate între un mal și celălalt. Pîlcuri de copaci și o mulțime de grădini suspendate de fațadele caselor se contopesc cu zigzagurile vechii arhitecturi. Culmile bisericilor, turnurile incintelor fortificate, alcătuiesc noduri mari întunecate de care se leagă, pe alocuri, linii capricioase ce merg de-a valma de la clopotnițe la pinioane, de la pinioane la lucarne. Totul rîde, cîntă, vorbește, pălăvrăgește, țîșnește, se tîrăște, curge, merge, dansează, strălucește în mijlocul înaltei îngrădături a munților, care nu se deschide în zare decît ca să lase Rinul să treacă.

Am coborît în orașul plin de fantezii delicate, de porți bine gîndite, de ferecături extravagante, de construcții ciudate, din toate epocile. Între altele există o clădire mare, ce servește acum de hangar pentru căruțe, care are la toate deschiderile, ghișeele, ușile și ferestrele, niște noduri gordiene de nervuri, cele mai bizare ce se pot închipui, adeseori retezate de arhitect. N-am mai întîlnit așa ceva nicăieri. Piatra este răsucită și împletită ca răchita. Poți vedea toate de coșuri în Normandia

dar ca să vezi coșul întreg, trebuie să vii la Basel. Lângă han-garul de căruțe, am vizitat vechea casă a armurierilor, clădire frumoasă din veacul al XVI-lea, cu picturi exterioare pe fațadă, în care Venus și Fecioara Maria se întîmpină cu simpatie.

Primăria este din aceeași epocă. Fațada, deasupra căreia se află un oștean cu pană ce poartă stema orașului, ar fi frumoasă dacă n-ar fi și ea zugrăvită (tot în roșu !) și, mai mult, împodobită cu niște personaje pictate, stînd cu coatele pe un balcon în stilul gotic de la 1810. Curtea interioară a avut de suferit același tatuaj. Scara cea mare duce la două statui : una, cea de jos, un războinic foarte frumos din vremea Renașterii, care are pretenția să-l reprezinte pe consulul roman Munatius Plancus ⁶⁴⁸ ; cealaltă, cea de sus, pusă pe imposta unei uși scunde, este un slujbaș al orașului ținînd o scrisoare în mînă ; este zugrăvit îmbrăcat jumătate alb și jumătate negru, așa cum este și stema orașului, iar scrisoarea, bine închisă, are o pecete roșie. Acest slujbaș de oraș gotic a supraviețuit tuturor revoluțiilor din Europa. L-am întîlnit chiar de dimineață lângă hotelul *Trei Regi*, mergînd prin oraș, viu și sănătos, precedat de un oștean ce ducea o spadă, ceea ce tare i-a mai făcut să rîdă pe cei cîțiva comis-vînzători care citeau *Constituționalul* la ușa unei cîrciumioare.

O slujnică tînără a ieșit brusc pe ușa scundă ; mi-a spus cîteva cuvinte pe nemțește și, cum nu am înțeles-o, m-am luat după ea. Și bine am făcut. Drăguța de ea m-a făcut să intru într-o încăpere cu o splendidă scară în spirală, apoi într-o sală toată din stejar lustruit, cu vitralii frumoase la ferestre și cu o superbă ușa în stilul Renașterii, pe locul unde punem noi de obicei căminul ; aici, ca și în Alsacia și în Germania, nu există căminuri ; există sobe. Văzînd toate aceste minunății, am dăruit grațioasei fete un frumos ban de argint franțuzesc, care a făcut-o să zîmbească.

Deasupra scării primăriei se află o frescă ciudată a Judecății de Apoi, din veacul al XVI-lea.

N-aș fi plecat din Basel fără să vizitez biblioteca. Știam că Basel este pentru tablourile lui Holbein ceea ce este Frankfurt pentru cele ale lui Albrecht Dürer. Într-adevăr, în bibliotecă e un cuib, o mulțime, o îngrămădeală ; unde te întorci, dai de un Holbein. Se află aici Luther, Erasmus, Melanchton, Catharina de Bora ⁶⁴⁹, Holbein însuși, soția lui Holbein, o femeie frumoasă de vreo patruzeci de ani, încă fermecătoare, care a plîns și care visează între cei doi copii ai ei gînditori, ce te privește ca o femeie care a suferit, și care te îmbie totuși să-i sîruți gîtul frumos. Mai e și Thomas Morus ⁶⁵⁰ cu toată familia,

cu tatăl, cu copiii și cu maimuța lui; căci gravului cancelar îi plăceau maimuțele. Mai sînt și două *Patimi*, una pictată, cealaltă desenată cu pana; doi *Chrisți morți*, cadavre admirabile ce te fac să tresari. Toate sînt ale lui Holbein; sînt dumnezeiești ca realitate, poezie și născocire; în picturile lui aflu două lucruri care mă mișcă: tristețe și blîndețe.

Pe lângă tablouri, biblioteca mai are și mobile; o droaie de bronzuri romane găsite la Angat⁶⁵¹, un cufăr chinezesc, o tapiserie-draperie de Veneția, un splendid dulap din veacul al XVI-lea (pentru care s-au oferit *douăsprezece mii de franci*, zice ghidul meu), și în sfîrșit, masa la care s-a ținut Dieta celor treisprezece cantoane. Este o masă magnifică din veacul al XVI-lea, avînd drept picioare șerpi fantastici, lei și satiri ce susțin stema orașului Basel, cizelată cu armoariile cantoanelor, încrustată cu cositor, sidef și fildeș; masă în jurul căreia chibzuiau magistrații și subprefecții temuți de împărați; masă la care acești stăpînitori de oameni puteau să citească inscripția solemnă: *Supra naturam praesto est Deus**. — De altfel, e în stare proastă. Biblioteca din Basel e destul de prost întreținută; obiectele sînt aranjate ca cochiliile unor stridii. Am văzut pe un sipet un mic tablou de Rubens, așezat în picioare rezemat de un teanc de cărți, ce trebuie că a căzut de multe ori, căci rama e toată spartă. — Așa că vezi, în această bibliotecă e cite puțin din toate cele, tablouri, mobile, stofe rare; mai sînt și cîteva cărți.

Mă opresc aici, dragă prietene, cu scrisoarea asta, mîzgălită, cum poți să vezi, pe un fel de papyrus egiptean mai poros și mai grunjos ca un burete. Uite un chin pe care trebuie să-l trec în rîndul celor ce nu le doresc nici celor mai aprigi dușmani ai mei: să scrie cu o pană care stropește pe o hîrtie care sugă.

Scrisoarea a XXXIV-a

ZÜRICH

8 septembrie

Mă aflu la Zürich. În turnul de pază al orașului tocmai a bătut de patru dimineața, cu acompaniament de trîmbițe. Am crezut că o aud pe Diana și am deschis fereastra. E beznă și nimeni nu doarme. Orașul Zürich bizîie ca un stup stîrnit. Podurile de lemn tremură sub pașii măsurați ai batalioanelor ce trec

* Deasupra naturii este prezent Dumnezeu.

nedeslușite în umbră. Pe dealuri se aud tobe. Pe la colțurile străzilor, în fața circiumilor iluminate se cîntă Marseillaise alpestre. Soldați din Zürich în uniforme cafenii fac exerciții în micuța piață din fața hotelului *La Spada* în care stau și aud comenzile în franțuzește : *Ridicați arm' ! Arma la umăr !* Din camera de alături le răspunde o fată cu un cîntec duios, eroic și monoton, a cărui melodie îmi explică cuvintele. Există o fereastră luminaată în turnul de pază și o alta în fleșele înalte ale catedralei. Licărirea lumînării mele luminează vag un drapel mare alb înstelat cu pete albastre, agățat de chei. Se aud hohote de rîs, țipete, trîntituri de uși ce se închid, zornăieli ciudate. Pretutindeni vezi umbre trecînd. O voioasă larmă războinică ține lumea trează. În timpul acesta, sub lumina stelelor, lacul vine și susură maiestuos pînă sub fereastra mea toate cuvintele de liniște, de îngăduință și de pace pe care natura le spune oamenilor. Mă uit cum se descompun și se compun la loc pe valuri umbrele nopții. Un cocoș cîntă și sus, la stînga mea, deasupra catedralei, între cele două clopotnițe negre, scînteiază Venus ca un vîrf de lance între două creneluri.

Asta fiindcă la Zürich e revoluție. Orașele mici vor să facă întotmai ca cele mari. Orice marchiz vrea un paj. Zürichul tocmai și-a omorît primarul și acum vrea să-și schimbe stăpînirea.

Și fiindcă m-au trezit, profit ca să-ți scriu. Iată cu ce ai să te alegi de pe urma acestei revoluții.

Ieri cînd am plecat din Basel se crăpa de ziuă. Drumul care duce spre Zürich merge preț de o jumătate de leghe pe lîngă vechile turnuri ale orașului. Nu ți-am vorbit despre turnurile din Basel ; sînt totuși remarcabile, toate au forme și înălțimi diferite, despărțite unele de celelalte de un zid de incintă cu creneluri, înconjurat de un șanț formidabil în care orașul Basel cultivă cu succes cartofi. Pe vremea arcurilor și a săgeților această incintă era o fortăreață de temut ; acum nu mai e decît un veșmînt.

Intrările în oraș mai sînt și acum gătite cu grapele⁶⁵² acelea frumoase din veacul al XIV-lea ai căror dinți ascuți împodobesc partea de sus a porților, așa că atunci cînd ieși dintr-un turn crezi că ieși din gura unui monstru. Apropo, alaltăieri, în înaltul fleșei din Basel era o gargaie ca o himeră, ce se uita țintă la mine ; i-am băgat cu curaj mîna în gură și nu s-a întîmplat nimic. Poți s-o povestești oamenilor care se minunează de Van Amburgh.

Aproape toate intrările în orașul Marele Basel sînt porți-fortărețe viguroase, mai ales cea care duce la poligon, donjon

mîndru cu acoperiş ascuţit, străjuît de două turnuleţe, îndobit cu statui ca poarta Vincennes şi vechea poartă a vechiului Luvru. Se înţelege de la sine că l-au răzuit, l-au dat la rindea, l-au netezit cu chit şi l-au zugrăvit (cu roşu). Doi arcaşi sculptaţi pe creneluri au un aer ciudat. Se sprijină de zid cu încălţămîntea lor lungă cu vîrf ascuţit şi par să facă nişte eforturi uriaşe ca să ţină stema oraşului, aşa-i de grea. În clipa aceea trecea pe sub poartă un pluton cam de două sute de oameni care se întorceau de la poligon cu un tun. Cred că era armata oraşului Basel.

Lîngă această poartă se află o delicioasă fîntînă în stilul Renaşterii, acoperită de tunuri, de mortiere şi de grămezi de ghiulele sculptate în jurul bazinului ei, care-şi aruncă apa cu un susur de păsărele. Biată fîntînă a fost ruşinos mutilată şi slujită; coloana centrală era încărcată de figuri superbe din care n-au mai rămas decît busturile şi pe ici-colo cîte un braţ sau cîte un picior. Biată capodoperă siluită de toţi mîrlanii de la arsenal! — Să mă întorc însă la drumul de la Basel la Zürich.

Timp de patru ore, pînă la Rheinfelden, drumul o ia pe lîngă Rin printr-o vale încîntătoare în care ploua, din înaltul norilor, lumina umedă a dimineţii. Laşi la stînga Kreuznach al cărei turn înalt, cu pata unui cadran alb, poate fi zărit din clopotniţele de la Basel; apoi străbaţi Augst. Augst, ce nume barbar! Ei bine, numele este de fapt Augusta. Augst este un vechi oraş roman, capitala rauracilor⁶⁵³, fosta Raurica, fosta Augusta rauracorum, întemeiată de consulul Munatius Plancus, căruia locuitorii oraşului Basel i-au înălţat o statuie la primărie, cu un epitaf ticluit de un pedant pe nume Beatus Pheananus. Glorie mare la oraş tare mic! Într-adevăr, Augusta rauracorum nu mai este acum decît un decor adorabil pentru un vodevil elveţian. Un pîlc de colibe pitoreşti, sus pe o stîncă, legat de două porţi-fortăreţe; două poduri putrezite, pe sub care goneşte un torent sprinten, Ergolzul, ce coboară din munte dînd la o parte crăcile copacilor; hureşul roţilor unei mori, balcoane de lemn înveselite de viţă de vie, un cimitir vechi în care am remarcat un mormînt ciudat din veacul al IV-lea care are aerul că se prăvale în Rin, asta-i Augstul, asta-i Raurica, Augusta. Pămîntul e răvăşit de săpături. Se scot o grămadă de statuete mici de bronz din care biblioteca din Basel îşi face un mic dunquerque⁶⁵⁴.

O jumătate de leghe mai departe, pe celălalt mal al Rinului, panglica frumoasă de case vechi de lemn, întretăiată de o cascadă, este Warmbachul. Apoi, după o altă jumătate de leghe de copaci, de rîpe şi de pajişti, Rinul se deschide; în mijlocul apei

se ghemuiește o stîncă mare acoperită de ruine, legată de cele două maluri printr-un pod acoperit, făcut din lemn, cu o înfățișare ciudată. Un orașel gotic, țepos de turnuri, de creneluri și de clopotnițe, coboară în neorînduială spre pod ; este Rheinfelden, cetate militară și religioasă, unul dintre cele patru orașe forestiere, loc celebru și încîntător. Ruina din mijlocul Rinului este vechiul castel, ce se cheamă stîncă de la Rheinfelden. Sub podul de lemn, care nu are decît o arcadă, dincolo de stîncă, pe partea opusă față de oraș, Rinul nu mai este un fluviu, este o prăpastie. O mulțime de vase se pierd aici în fiecare an. — M-am oprit un sfert de ceas la Rheinfelden. Firmele hanurilor atîrnă de uriașe ramuri stufoase de fier, cele mai amuzante cu putință. Strada mare e înveselită de o fîntînă frumoasă a cărei coloană poartă un demn oștean, care el însuși susține stema orașului, cu mîna sus ridicată deasupra capului, plin de mîndrie.

De la Rheinfelden și pînă la Brugg peisajul rămîne încîntător ; amatorul de antichități n-are însă nimic de privit, doar dacă e ca mine mai mult curios decît arheolog, mai mult un hoinar pe drumuri decît un călător. Sînt un mare privitor al tuturor lucrurilor și nimic altceva, cred însă că am dreptate : orice lucru are în sine un gînd, o idee ; încerc să scot gîndirea din lucruri. E o chimie ca oricare alta.

ZÜRICH

septembrie

Cînd călătorești pe cîmpie, interesul trezit de călătorie este concentrat la marginea drumului ; cînd străbați un ținut muntos, îți ațintești atenția în zare. Eu, — chiar cu minunata linie a Vosgilor sub ochi, — vreau să văd tot și mă uit atît la marginile drumului cît și la cele ale aerului. În acest anotimp și în acest ținut marginile drumului sînt minunate. Pajiștile sînt presărate cu flori albastre, albe, galbene, violete, ca primăvara ; mărăcini splendizi zgîrie în trecere fundul diligenței ; ici-colo, taluzurile verticale imită forma munților, și fire de apă subțiri ca degetul se joacă de-a torentele ; pretutindeni păianjenii de toamnă și-au țesut hamacuri din miile de vîrfuri ale tufișurilor ; roua picură din ele ca niște perle mari.

Ș-apoi sînt scenele domestice prin care ies la iveală originalitățile locale. Lîngă Rheinfeld, trei oameni potcoveau o vacă împiedicată, care, luată de la muncă, avea un aer tare nerod. La Augst, un biet copac strîmb, rezemat de o furcă, slujea de cal unor băiețași din sat, copii a căror străbună este Roma. Lîngă poarta orașului Basel, unul își bătea nevasta, așa cum fac regii și cum fac și țărani. Oare Buckingham nu-i spunea d-nei de Chevreuse⁶⁵⁵ *că iubise trei regine și că fusese silit să le zvînte pe toate trei în bătaie* ? La o sută de pași de Frick, am văzut un stup pus pe o scîndură deasupra ușii unei colibe. Țărani intrau și ieșeau pe ușa colibe, albinele intrau și ieșeau pe ușa stupului ; și oameni și insecte săvîrșeau munca Domnului.

Toate astea mă desfată și mă încîntă. La Freiburg am uitat mult timp de peisajul imens pe care-l aveam sub ochi, pentru pătratul de iarbă pe care stăteam așezat. Mă aflu pe o movi-liță sălbatică a dealului. Și acolo se afla o întregă lume. Scarabeii mergeau încetișor pe sub fibrele adînci ale vegetației ; florile de cucută ca niște umbrele imitau pinii Italiei ; o frunză lungă asemeni unei păstăi de fasole întredeschise, lăsa să se vadă picături de ploaie ca un colier de diamante dintr-o cutiuță de saten verde ; un biet bărzăune ud, din catifea galbenă și neagră, urca tare anevoie de-a lungul unei ramuri pline de spini ; nori deși de musculițe îi ascundeau lumina zilei ; un clo-

poțel albastru tremura în vînt și o întreagă lume de purici mici se adăpostise sub cortul acela imens ; lingă o băltoacă care n-ar fi umplut un lighean, am văzut ieșind din mîl și răsucindu-se spre cer, trăgînd aer, o rîmă, asemeni pitonilor antediluvieni, și care are și ea, poate un Hercule ca să-l omoare și un Cuvier ca să-l descrie. La urma urmelor, universul acesta e tot așa de mare ca și celălalt. M-am presupus Micromega⁶⁵⁶ ; scarabeii mei erau *Megatherium giganteum*⁶⁵⁷, bărzăunele un elefant înaripat, musculițele erau vulturi, ligheanul un lac și cele trei tufe de ierburi înalte o pădure virgină. — Mă recunoști, așa-i ? — La Rheinfeld m-au preocupat firmele hanurilor tot atît cît și catedralele ; așa mi-e făcută mintea ca uneori un iaz din sat, limpede ca o oglindă de oțel, înconjurat de colibe și străbătut de o flotilă de rațe, să mă bucure tot atît de mult ca și lacul Genevei.

La Rheinfelden părăsești Rinul și nu-l mai vezi iar decît o clipă la Sekingen : biserică urîtă, pod de lemn acoperit, oraș neînsemnat în fundul unei văi minunate. Drumul trece apoi prin sate voioase, pe un platou mare și înalt în jurul căruia vezi țîșnind în depărtare turma monstruoasă a munților.

Deodată, întîlnești un pîlc de copaci lingă un han, auzi roțile cum scrișnesc frînînd și drumul coboară în splendida vale a Aarului.

Ochii ți se ațintesc mai întîi la cer și află acolo, drept linie limită, creste aspre, abrupte și bolovănoase, care cred că sînt Culmile Cenușii ; apoi coboară în vale să caute Brugg, orașel frumos încolăcit și strîns într-o cingătoare pitorească de turnuri și creneluri, cu un pod peste Aar ; urcă apoi de-a lungul unei coame întunecate împădurite și se opresc la o ruină înaltă. Ruina aceasta este castelul Habsburg, leagănul casei de Austria. M-am uitat îndelung la turnul din care și-a luat zborul vulturul cu două capete.

Aarul, poticnindu-se de stînci, deșiră fundul văii, formînd capuri și promontorii. Frumosul peisaj este unul din marile locuri istorice. Roma s-a luptat aici, norocul lui Vitellius l-a zdrobit pe cel al lui Galba⁶⁵⁸ și aici s-a născut și Austria. Din acest donjon năruit, clădit în veacul al XI-lea de un simplu gentilom alsacian numit Radbot, s-a revărsat asupra istoriei Europei moderne un fluviu imens de arhiduci și de împărați⁶⁵⁹.

La nord, valea se pierde în negură. Acolo se află confluența Aarului cu Reussul și Limmatul ; Limmatul vine din lacul Zürich și aduce apele din zăpezile topite pe munții Tödi ; Aarul vine din lacurile Thun și Brienz, și aduce cascadele Grim-

sell-ului ; Reuss vine din lacul celor Patru Cantoane și aduce torențele de pe Rigi, de pe Windgalle și din Muntele Pilat. Rinul duce toate astea în ocean.

Tot ce ți-am scris, despre cele trei râuri, despre ruine și despre forma magnifică a blocurilor de stîncă pe care le roade Aarul, îmi umpluse mintea în timp ce diligența cobora în galop spre Brugg. Am fost trezit brusc de felul încîntător în care este făcut orașul atunci cînd te apropii de el. Este una din cele mai fermecătoare învălmășeli de acoperișuri, de turnuri și de clopotnițe pe care am văzut-o. Dintotdeauna mi-am făgăduit că ajung vreodată la Brugg, să fiu foarte atent la un foarte vechi basorelief încrustat pe perete lingă pod, basorelief despre care se zice că ar reprezenta un cap de hun. Cum era duminică, podul era plin de o groază de fete curioase, zîmbitoare, în costumele lor cele mai frumoase, așa că am uitat de capul de hun.

Cînd mi-am adus aminte, orașul era la o leghe în urma mea.

Cu funda lor de panglică pe frunte, mai puțin exagerată decît la Freiburg, cu boleroul de catifea neagră semănat cu lanțuri de argint și cu șiruri de nasturi, cu cravata lor de catifea cu colțuri brodate cu aur strînsă la gît ca gulerul metalic al cavalerilor, fusta brună cu cute dese și cu mutrișoarele lor vioaie, femeile din Brugg par toate frumoase ; multe dintre ele chiar sînt. Bărbații sînt ca zidarii noștri în straie de duminică și sînt îngrozitori. Înțeleg că la Brugg există îndrăgostiți ; nu pot să-mi închipui însă deloc că există și îndrăgostite.

Orașul, curat, sănătos, cu o înfățișare de oraș fericit, făcut din case frumoase, aproape toate împodobite, nu e mai puțin apetisant pe dinăuntru cît este pe din afară. Lucru ciudat e că cele două sexe, cînd se întîlnesc duminica, joacă jocul lui Alfeu și al Aretuzei⁶⁶⁰. Cînd am traversat orașul, am văzut toate femeile strînse la poarta Podului și toți bărbații adunați la celălalt capăt al străzii mari, la poarta Zürichului. Cele două sexe nu se amestecă nici măcar la cîmp ; întîlnești un grup de bărbați, apoi un grup de femei. Acest obicei, de care ascultă și copiii, este specific întregului canton și merge pînă la Zürich. E ceva ciudat și, ca multe lucruri ciudate, e și un lucru înțelept. În acest ținut de sevă și de frumusețe, cu natură exuberantă și costume superbe, natura tinde să-l facă pe bărbat îndrăzneț, iar costumul tinde să o facă pe femeie cochetă ; obiceiul intervine, desparte sexele și pune între ele o barieră.

Dar valea nu este numai un loc de confluență pentru râuri, ci și pentru costume. Dacă treci Reussul boleroul de catifea neagră devine o corseletă de damasc înflorat, în mijlocul căreia

se coase un galon lat auriu. Dacă treci Limmatul, fusta brună devine o fustă roșie cu un șorț de muselină brodată. Și acoperămintele de cap se amestecă ; în zece minute întâlnești fete frumoase cu niște piepțeni exorbitanți ca la Lima, cu pălării de pai negru înalte ca la Florența, cu dantelă peste ochi ca la Madrid. Toate au pe piept un buchet de flori naturale. Rafinament.

Varietatea de pălării e așa de mare că mă așteptam la orice. După podul peste Reuss, este o costișă. Urcam pe jos. Văd venind spre mine o bătrână avînd pe cap un fel de sombrero mare spaniol din piele neagră, încoronat, în chip de podoabă, cu o pereche de cizme și o umbrelă. Tocmai mă gîndeam să țin minte această pălărie bizară cînd am băgat de seamă că biata femeie ducea pur și simplu valiza unui călător. Călătorul venea după ea la cîțiva pași ; un om de treabă, ce se fălea probabil că vorbește franțuzește, și care m-a acostat ca să-mi povestească revoluția de la Zürich. Tot ce am putut să înțeleg din bolboroseala lui a fost că existase o proclamație a primarului și că această proclamație începea așa : *Bravi irochezi*⁶⁶¹ ! — Presupun că demnul om voia să spună : *Bravi zürichezi* !

Valea Aarului are două brățări fermecătoare. Bruggul care o deschide. Badenul care o închide. Badenul se află pe Limmat. De o jumătate de oră ne ținem de malul Limmatului, care face o larmă cumplită în fundul unei văi încîntătoare ale cărei povișuri sînt plantate cu viță de vie. Brusc, o poartă donjon cu patru turnulețe stă de-a curmezișul drumului ; de sub această poartă, se năpustesc în vale, unele peste altele, căsuțe de lemn ale căror mansarde par să se legene ; deasupra, printre copaci, se înalță un vechi castel în ruine ale cărui creneluri sînt ca o creastă de cocoș de munte. În fundul văii, sub un pod acoperit, Limmatul curge grăbit pe o albie de stînci ce dă valurilor o înfățișare violentă. Pe urmă vezi o clopotniță cu țigle colorate ce pare învelită într-o piele de șarpe. E Baden.

La Baden sînt de toate : ruine gotice, ruine romane, ape termale, o statuie a lui Isis, săpături în care s-au găsit o sumedenie de zaruri, primăria în care prințul Eugen și mareșalul de Villars⁶⁶² au făcut schimb de semnături etc. Cum voiam să ajung la Zürich înainte de căderea nopții, m-am mulțumit să mă uit în piață, în timp ce se schimbau caii, la o încîntătoare fîntînă în stilul Renașterii, avînd la partea de sus, ca și cea de la Rheinfelden, un chip trufaș și aspru de oștean. Apa țîșnește prin gura unui șarpe cumplit de bronz care-și răsucesce coada printre grilajele de fier ale fîntînii. Doi porumbei, obișnuiți

locului se cocoșaseră pe șarpe și unul din ei bea muindu-și ciocul în firicelul de apă rotunjit, fin ca un fir de păr argintiu, ce cădea de la robinet în bazin.

Romanii numeau apele termale de la Baden *ape vorbărețe* (aquae verbigenae). Cînd îți scriu, prietene drag, am impresia că am băut din aceste ape.

Soarele cobora, munții creșteau, caii goneau pe un drum excelent în sensul invers al Limmatului ; străbăteam o regiune foarte sălbatică ; la picioarele noastre se vedea o mănăstire albă cu clopotniță roșie, ca o jucărie ; în fața ochilor, un munte cu formă de deal, dar așa de înalt încît pădurea de pe el părea un mărăciniș ; în grădina severă a mănăstirii se plimba un călugăr alb stînd de vorbă cu unul negru ; pe deasupra munților, un turn vechi își arăta pe jumătate fața înroșită de soarele orizontal. Ce era această ruină ? Nu știu. Conrad de Tagerfelden, unul dintre ucigașii împăratului Albert, își avea castelul în această singurătate ⁶⁶³. — Era oare ruina lui ? — Nu sînt decît un trecător și nu știu nimic ; le-am lăsat taina lor acestor locuri sinistre, însă nu m-am putut împiedica să nu mă gîndesc la cumplitul atentat din anul 1308 și la răzbunarea lui Agnès ⁶⁶⁴ în timp ce turnul însîngerat, ascuns treptat de cutele terenului intra din nou încetișor în munte.

Drumul a cotit ; o crevasă neașteptată a lăsat să treacă o imensă rază a apusului, satele, fumul, turmele și oamenii și-au făcut din nou apariția și frumoasa vale a Limmatului a început iar să fie zîmbitoare. Satele sînt într-adevăr demne de a fi remarcate în cantonul Zürich. Sînt colibe magnifice alcătuite din trei despărțituri. La un capăt, casa pentru oameni, din lemn și zidărie cu trei etaje și cu ferestre înguste și joase, cu mici vitralii rotunde ; la celălalt capăt, casa dobitoacelor, staulul și grajdul din scînduri ; în mijloc, lăcașul căruțelor și uneltelor, închis cu o poartă mare. În partea de sus a casei, care este enormă, se află hambarul și podul. Trei case sub un singur acoperămînt. Trei capete sub o căciulă. Așa-i coliba din regiunea Zürichului. După cum vezi, e un palat.

Noaptea se lăsase de-a binelea, adormisem ca un prost în diligență, cînd tropăitul cailor pe scîndură m-a trezit. Am deschis ochii. Mă aflu într-un fel de cavernă de lemn cu o înfățișare dintre cele mai ciudate. Deasupra mea, birne groase îndoite cu curbura teșită, sprijinite nu prea știu cum, susțineau o boltă de întunerice ; la dreapta și la stînga, arcade joase făcute din stîlpi scunzi și robuști mă lăsau să întrevăd două galerii întunecoase și înguste, străpunse ici-colo de găuri pătrate prin care ajungea la mine adierea vîntului și vuietul unui rîu. În fund de tot, la capătul ciudatei cripte, vedeam vag cum strălucesc niște baionete. Diligența înainta încet pe o pardoseală plină de crăpături din care deștepta o larmă asurzitoare. O făclie din depărtare, tremurînd în vînt, arunca lumini și umbre pe masivele arcade de lemn. Mă aflu pe podul acoperit de la Zürich. Jur-împrejur, patrulele își făcuseră bivouac. Nimic nu poate să-ți dea o idee despre acest pod, văzut așa, și la acel ceas. Închi-pută-ți pădurea unei catedrale așezată de-a curmezișul unui fluviu și clătinîndu-se sub roțile unei diligențe.

Și-n timp ce-ți scriu toate bazaconiile astea, s-a făcut ziuă. Sînt oarecum dezamăgit. Zürich pierde la lumina zilei. Clopotnițele catedralei sînt niște solnițe nenorocite. Apoape toate fațadele sînt răzuite și vărute. La stînga mea e un fel de hotel Guénégaud⁶⁶⁵. Lacul este însă frumos, iar colo, departe, bariera Alpilor este splendidă. Ea drege faptul că lacul, avînd pe margini case albe și culturi înverzite, e poate prea zîmbitor pentru mine. Munții mi se par niște morminte uriașe ; cei de jos sînt un lînțoliu negru de molizi, cei de sus au un lînțoliu alb de zăpadă.

Patru după-amiază

Am făcut o plimbare pe lac într-un fel de gondolă mică, cu treizeci de gologani pe oră, ca la trăsuri. Am aruncat cu mare

dărnicie trei franci în lacul Zürich ; îmi cam pare rău. E frumos, dar e cam mult. Există aici un Neu-Münster* pe care oamenii ți-l arată cu orgoliu, dar care seamănă cu biserica din Pantin⁶⁶⁶. Senatorii din Zürich locuiesc în vile de stuc, care cam au aerul unor cărciumioare din Vaugirad⁶⁶⁷. Și, Doamne iartă-mă, am văzut trecînd omnibuze ca la Passy⁶⁶⁸. Nu mă mai mir deloc că poznașiiăștia fac revoluții.

Din fericire apa albastră a lacului este transparentă. În adîncurile de sticlă vedeam munții în fundul lacului și păduri pe acești munți. Stînci și alge mă făceau să-mi închipui pămîntul înecat de potop, iar aplecîndu-mă peste marginea trăsorii mele cu două visle, mă simțeam emoționat ca Noe cînd ieșea la fereastra arcei lui. Din cînd în cînd vedeam trecînd pești mari galbeni cu dungi negre ca niște tigri. Cu vîrful bastonului am salvat de la înec două-trei muște.

Orașul trebuie că place mult persoanelor ce adoră fațada de la Saint Sulpice⁶⁶⁹. Se construiește mult în prezent, clădiri frumoase a căror arhitectură amintește pe cea a bisericii Madeleine⁶⁷⁰ și a corpului de gardă de pe bulevardul Temple. Cît despre mine, excepție făcînd portalul romanic al catedralei,

* Catedrală nouă (lb. germană).

cîteva case pierdute, înecate printre cele noi, două săgeți de biserici și trei-patru turnuri ale zidului de incintă, dintre care unul enorm ce seamănă cu pîntecul unui burgmestru, nu mă simt demn să admir Zürichul. Am căutat degeaba faimosul turn Wallemberg, ce se afla în mijlocul Limmatului și care slujise de închisoare contelui de Habsburg⁶⁷¹ și consilierului Waldman, decapitat în anul 1488. L-or fi dărîmat oare ?

Și cît mai am chef, hai să vorbim și despre han ! La Hotelul Spadei, călătorul nu e jumulit ; e disecat în mod științific. Hotelierul îți vinde vederea spre lac cu opt franci de fereastră pe zi.

Felurile de mîncare ce se mănîncă la Hotelul Spada mi-aduc aminte de un vers de Ronsard⁶⁷², care, după cît se pare, mîncă prost :

Viața-i înhămată

La doi cai proști, mîncarea și băutura.

Nicăieri pe lume caii aceștia nu sînt mai proști ca la Hotelul Spadei.

Apropó, nu ți-am spus că Zürichul se numea altădată *Turegum*. Limmatul îl împarte în două orașe, Zürichul cel mare și cel mic, unite de trei poduri frumoase, *pe care orașenii se plimbă ades*, zice Georges Bruin din Colonia. Vița de vie e bine expusă la soare. Există vin de Zürich și grîu de Zürich.

Te îmbrățișez, deși mă aflu la o mie trei sute douăzeci de picioare deasupra ta.

Scrisoarea a XXXVI-a

ZÜRICH

septembrie

Am plecat de la hotelul Spada, și am venit să-mi caut o gazdă, oriunde în oraș. Nu mai stau la un han prost, dar nici nu mai am vedere spre lac. Sînt momente în care-mi pare rău și după mîncarea proastă și după peisajul magnific.

Alaltăieri treceam printr-un astfel de moment. Ploua. Eram închis în camera în care stau ; — o încăpere mică, tristă și

rece, mobilată cu un pat vopsit în gri, cu perdele albe, cu scaune cu spătarul în formă de liră și cu un tapet albăstrui împesitrat cu desene fără gust și fără stil, din acelea pe care le vezi pe rochiile femeilor prost îmbrăcate și pe pereții camerelor prost mobilate. Deschisesem fereastra, una din ferestrele acelea oribile de acum cincizeci de ani numite ferestre ghilotină, și mă uitam cu melancolie cum plouă. Strada era pustie ; toate ferestrele caselor de vizavi erau închise ; nici un profil pe la geamuri, nici un trecător pe caldarîmul de pietre mici, rotunde pe care ploaia le făcea să lucească ca niște castane coapte. Singurul lucru ce însuflețea peisajul era jgheabul bogat ornamentat de la acoperișul din vecini, un fel de jgheab de tinichea ce reprezenta un cap de măgar cu gura deschisă, din care gîlgîia ploaia ; o ploaie galbenă și murdară ce avea să spele țiglele și caldarîmul. E trist totuși că ceva cade din cer fără altă urmă decît că transformă praful în noroi.

Eram prizonier în casă, o casă nu tocmai plăcută. Ce să fac ? La Fontaine făcea versuri în astfel de împrejurări. Deci, eu gîndeam. Din nefericire mă afluam într-o stare sufletească pe care desigur o cunoști și tu ; n-ai nici un motiv să fii trist și nici un motiv să fii vesel ; nu ești în stare nici să te pornești pe rîs și nici să verși șiroaie de lacrimi ; viața ți se pare perfect logică, uniformă înăuntru cît și în afară. Era în mine aceeași vreme de pe stradă, și dacă mi-ai permite metafora, aș zice că-mi ploua în minte. Știi că am întrucîtva firea lacului ; în mine se oglindesc albăstrul cerului sau norii. Gîndurile mele seamănă cu cerul pe care-l am deasupra capului.

Întorcîndu-ți ochii înăuntru — iartă-mi expresia — vezi în tine un peisaj. Or, în clipele acelea, peisajul ce-l puteam vedea în mine nu era mai breaz decît cel ce-l aveam sub ochi.

În încăpere se aflau două-trei dulapuri. Le-am deschis mecanic, ca și cum s-ar fi putut întîmpla să am norocul să găsesc o comoară. Dulapurile de hotel sînt, însă, întotdeauna goale ; un dulap plin înseamnă o locuință permanentă. Cine trece, nu-și face cuib. Așa că în dulapuri n-am găsit nimic.

Totuși, cînd să-l închid pe cel din urmă, am zărit pe raftul de sus ceva ce m-a făcut să-mi închipui că se află un lucru acolo. Am întins mîna. Mai întîi praf, apoi o carte. O cărticică pătrată cum sînt almanahurile de la Liège, legată în hîrtie cenușie, acoperită de cenușă, uitată acolo de ani de zile. Ce noroc ! Am scuturat-o de praf și am deschis-o la întîmplare. Era în franțuzește. Mă uit la titlu : — *Amorurile secrete și aventurile rușinoase ale lui Napoleon Bonaparte*, cu gravuri. — Mă uit

la gravuri : — om cu o burtă mare și cu un profil de șmecheraș, cu redingotă și cu o pălăriuță, printre tot felul de femei goale. Mă uit la dată : — 1814.

Am avut curiozitatea să citesc. Oh, prietene, ce să-ți mai spun ? Cum să-ți dau o idee despre această carte tipărită la Paris de vreun pamfletar și uitată la Zürich de vreun austriac ? Napoleon Bonaparte era urât ; — ochii mici și înfundați, un profil de lup și urechile îndepărtate îi făceau o față oribilă. — Vorbea prost ; n-avea haz deloc și nici prezență de spirit ; avea un mers stingaci, era lipsit de grație și lua lecții de la Talma⁶⁷³ ori de câte ori trebuia să se suie pe tron. — De altfel, faima lui militară era foarte exagerată ; sacrifică din belșug viețile oamenilor și nu învingea decât mulțumită multelor lui batalioane. (Auzi, să reproșezi unui învingător că are batalioane ! nu ți se pare că-i auzi pe cei ce le reproșează poeților că folosesc metaforele ?) — A pierdut mai multe lupte decât a câștigat. — Nu el a câștigat bătălia de la Marengo, ci Desaix ; nu el a câștigat bătălia de la Austerlitz, ci Soult, și nu el a câștigat bătălia de la Moscova, ci Ney *. — Nu era decât un comandant de mîna a doua, mult inferior generalilor din secolul cel mare, Turenne, Condé, Luxembourg, Vendôme⁶⁷⁴ ; și chiar în zilele noastre „talentul lui militar“ nu însemna nimic în comparație cu „geniul războinic“ al ducelui de Wellington⁶⁷⁵. De felul lui era fricos. Îi era frică de prima linie. La Brienne⁶⁷⁶, în timpul tirului de artilerie, s-a ascuns. (La Brienne!) — Avea vicii peste vicii. — Mîncea ca un lacheu. — Era într-atît de zgîrcit că nu-i dădea decât zece franci pe zi unei femei pe care o întreținea într-o străduță singuratică din mahalaua Saint-Marceau. (Autorul zice : *Am văzut strada, casa și femeia*). Era atît de gelos că o închidea pe această femeie, care nu ieșea aproape niciodată și trăia despărțită de restul lumii, fără vreo ființă omenească pentru a o sluji, în prada disperării și a groazei. Iată ce era dragostea lui Napoleon Bonaparte ! — Pe lângă ea, — fiindcă gelosul ăsta era un destrăbălat nerușinat, Othello combinat cu Don Juan — mai avea în toate cartierele Parisului, cămăruțe, pivnițe, mansarde, încăperi ca niște temnițe, închiriate sub alte nume, în care atrăgea, sub diverse pretexte, fete sărace etc. De unde proveneau haite întregi de copii, mici dinastii inedite, rămase astăzi prin podurile caselor sau adunînd cîrpe și zdrențe pe la colțu-

* În 1814 denigratorii se slujeau împotriva lui Bonaparte de numele, pe bună dreptate atît de faimoase, ale locotenenților săi ; astăzi sînt toate la locul lor ; Desaix, Soult, Ney, sînt figuri mari și ilustre ; Napoleon este însă, în gloria lui, ceea ce era în armata lui, împăratul.

rile străzilor în coșuri de cârpari. Iată ce erau *amourile* lui Bonaparte ! — Ce părere ai ? Prima parte e luată din *Genoveva de Brabant*⁶⁷⁷, din adâncul codrului ei ; cea de-a doua este povestea modernizată a *Minotaurului*⁶⁷⁸. Am bănuît altele și mai rele, n-am avut însă curajul să merg mai departe. Nu stăruî niciodată asupra acestor cărți, pe care le deschide plictiseala și le închide dezgustul.

Rizi ? Ba îți mărturisesc că nu rîd deloc. Există dintotdeauna calomnii îndreptate asupra oamenilor mari, cît timp sînt în viață, și e ceva care-mi strînge inima. Îmi zic : Uite în ce chip a tratat recunoștința omenească aceste genii pe care posteritatea le va înconjura cu respect, pe unii pentru că au făcut nașterea mai mare, pe alții pentru că au făcut omenirea mai bună ! Fii Molière și lumea ta va acuza că te-ai însurat cu fiica ta ; fii Napoleon și lumea te va acuza că ai făcut dragoste cu surorile tale. Ura și invidia nu sînt inventive, ai să zici ; ele repetă mereu aproape aceleași gugumănii, care, tot repetîndu-le mereu, devin inofensive. Și ce este o calomnie care este un plagiat ? — Sigur, dacă publicul ar ști ; publicul știe însă oare că ceea ce se spune astăzi despre omul mare de astăzi este tocmai ceea ce se spunea ieri despre omul mare de ieri ? Invidia și ura nu inventă nimic. De acord. Mulțimea, însă, nu știe nimic. Și o să-mi spui că oamenii mari au disprețuit astfel de lucruri. Sigur că da ; dar ce ne spune că n-au și suferit în măsura în care au disprețuit ? Cine poate ști ce dureri sfișietoare ascund profunzimile tăcute ale disprețului ? Ce e mai revoltător ca nedreptatea și ce e mai amar decît să te alegi cu injurii în timp ce meriți o coroană ? Știm noi oare dacă această cărticică odioasă de care rîdem astăzi n-a fost trimisă de un îndatoritor în anul 1815 prizonierului de la Sfînta Elena, și, așa stupidă cum e, dacă nu i-a adus o noapte albă celui ce dormea atît de adînc în ajunul bătăliilor de la Marengo și de la Austerlitz ? Nu există oare momente în care ura, cu afirmațiile ei nerușinate și mîni-oase, poate să amăgească, chiar pe geniul care are conștiința forței și viitorului lui ? Să apari ca o caricatură în fața posterității, cînd ai făcut totul ca să lași în urma ta o umbră mare ! Nu, prietene, nu pot să rîd de acest pamflet plin de josnicie. Cînd răscolesc drojdia trecutului și cînd vizitez pivnițele în ruină ale unei închisori, iau totul în serios, vechile calomnii pe care le adun în uitare și hîdele instrumente de tortură ruginite pe care le găsesc în praf.

Lachei nenorociți, ticăloși și mîrșavi, autori ai unor josnicii care n-au altă menire decît să chinuie de vii pe cei pe care posteritatea îi va adora morți.

Dacă autorul fără nume al acestei cărți mîrșave mai există încă în vreun colț obscur al Parisului, ce pedeapsă trebuie să fie pentru acest bătrîn nemernic, al cărui păr alb nu este decît o cunună de oprobriu și rușine, să vadă, ori de cîte ori trece prin piața Vendôme, pe Napoleon, devenit omul de bronz, salutat în fiecare clipă de mulțime, învăluit în nori și scîldat în razele soarelui, în picioare pe coloana lui veșnică și în slava lui veșnică.

După ce am închis volumul, totul s-a întunecat; afară, ploaia s-a făcut mai violentă, iar în mine tristețea mai adîncă. Fereastra a rămas deschisă și privirea mi-a rămas în mod mecanic pe jgheabul grotesc de tinichea din care se revărsa cu furie o apă gălbuie și mîloasă. Priveliștea asta m-a liniștit. Mi-am zis că, de cele mai multe ori, cei care fac răul nu sînt conștienți de aceasta, că la ei e mai mult neștiință și prostie decît răutate; și am stat așa nemișcat, tăcut, reculegîndu-mă asupra învățămintelor tainice pe care ni le dau lucrurile prin armonia ce se află între ele, cu cotul pe stupidul pamflet din care izbucnise atîta ură și atîta calomnie, cu ochii țintuiți pe gura de măgar care scuipa apa murdară.

Scrisoarea a XXXVII-a

SCHAFFHAUSEN

septembrie

De cîteva ceasuri mă aflu la Schaffhouse. Scrie *Schaffhausen* și pronunță cum vrei și cum poți. Închipuie-ți un Anxur elvețian, un Terracine⁶⁷⁹ german, un oraș din veacul al XV-lea ale cărui case seamănă jumătate cu vilele elvețiene de la Unterseen și jumătate cu locuințele sculptate din vechiul Rouen⁶⁸⁰, cocoțat pe munte, întretăiat de Rin, care se frînge cu mare vuiet în albia lui de stînci, străjuit de turnuri în ruină, plin de străzi verticale și în zigzag, plin de larma asurzitoare a nimfelor sau a apelor, — *nymphis lymphis*, transcrie-l pe Horațiu cum vrei, — și de tărăboiul spălătoarelor. După ce ai trecut de poarta orașului, care este o cetățuie din veacul al XIII-lea, m-am întors și am văzut deasupra ogivei inscripția : SALVS EXEVNTIBVS*.

* Izbăvire pentru cei ce ies.

Am tras concluzia că pe partea cealaltă era probabil : PAX INTRANTIBVS *. Îmi place felul acesta ospitalier de a fi.

Ți-am spus să scrii *Schaffhausen* și să pronunți cum vrei. Și de scris poți să scrii ce-ți place. În ce privește încăpăținarea și părerile diferite, nimic nu se poate compara cu ceata anticarilor, decât cel mult ceata grămaticilor. Platin scrie *Schaphuse*, Strumphius scrie *Schapfuse*, Georges Bruin scrie *Shaphusia* și Miconnis scrie *Probatopolis*. Descurcă-te dacă poți. După nume vine etimologia. Altă socoteală. *Schaffhausen* înseamnă orașul oilor, zice Glarean⁶⁸¹. — Da' deloc ! exclamă Strumphius, *Schaffhausen* înseamnă portul vaselor, de la *schafa*, barcă și de la *hause*, casă. — Orașul oilor ! replică Glarean ; stema orașului e de aur cu un berbec de nisip. — Port de vase ! se pornește iar Strumphius ; aici se opresc vasele neputînd merge mai departe. Pe legea mea ! să facă etimologia ce-o putea. Îi las pe Strumphius și pe Glarean să se încaiere.

Tot așa ar trebui să se bată în legătură cu vechiul castel Munoth, de lîngă Schaffhausen, pe Emmersberg, care are ca etimologie *Munitio*, zic anticarii din cauza cetățuiei romane ce se afla aici. Astăzi nu mai sînt decât ruine, un turn mare și o imensă boltă de cazemată ce poate adăposti mai multe sute de oameni.

Acum două veacuri, Schaffhausen era și mai pitoresc. Primăria, mănăstirea Tuturor Sfinților, biserica sfîntului Ioan, se aflau atunci în toată splendoarea lor ; incinta de turnuri era intactă și întregă. Erau treisprezece, fără a mai număra castelul și fără a mai număra și cele două turnuri înalte de care se rezema mănăstirea și straniul pod suspendat peste Rin, pe care Oudinot⁶⁸² al nostru l-a aruncat în aer la 13 aprilie 1799, cu lipsa de cunoaștere și de grijă față de capodopere ce nu poate fi iertată decât eroilor. În sfîrșit, afară din cetate, dincolo de poarta-donjon ce dă spre Pădurea Neagră, pe munte, pe o ridicătură, alături de o capelă, se deslușea în depărtare, în pîcla din zare, o construcție mică și hîdă făcută din piatră și lemn — spînzurătoarea. În evul mediu, ba chiar acum mai puțin de un veac, în orice comună liberă, o spînzurătoare frumos dichisită era ceva elegant și magistral. O cetate gătită cu o spînzurătoare, și o spînzurătoare de care atîrna un spînzurat, însemnau oraș liber.

Mi-era foarte foame și era tîrziu ; am început cu cîna. Mi s-a adus mîncare franțuzească, servită de un ospătar franțuz, cu o listă în franțuzește. Cîteva originalități, desigur fără voie,

* Pace pentru cei care-au intrat.

apăreau, fără să displacă în ortografia listei. Cum îmi rătăceau ochii pe fantezia bogată a redactorului local, căutînd să-mi completez masa, sub următoarele trei rînduri :

Homletă cu cipircuțe
Biffetec cu crețon
Humăr de mel cu ligume

am găsit următoarele :

Caleșă cu cadă, — 10 franci.

Drace, mi-am zis, ăsta-i un fel de mîncare de pe aici : *caleșă cu cadă*. Trebuie să gust. Zece franci ! trebuie să fie vreo specialitate rafinată a bucătăriei de la Schaffhausen. Chem ospătarul.

— O caleșă cu cadă, te rog.

Dialogul s-a continuat apoi în franțuzește. Ți-am spus doar că ospătarul vorbea franțuzește.

— Foarte bine. Mîine timineată.

— Nu, zic. Acum, imediat.

— Tomnule, e foarte tîrziu.

— Și ce dacă ?

— Peste eine oră va fi noapte.

— Ei și ?

— Tomnul n-o să potă fede.

— Să văd ! Ce să văd ? Nu vreau să văd.

— Nu fă înțeleg, tomnule.

— Aha ! Va să zică e frumoasă la vedere caleșa voastră cu cadă ?

— Forte frumosă, tomnule, atmirabilă, magnifică !

— Atunci, bine, o să-mi aprinzi patru lumînări jur-împrejur.

— Patru lîmănări ! Tomnul clumește ! (Citește : domnul glumește). Nu înțeleg.

— Drace, zisei oarecum nerăbdător, eu însă înțeleg foarte bine ; mi-e foame și vreau să mănînc.

— Să mîncăți ce ?

— Să mănînc caleșa voastră.

— Caleșa noastră ?

— Cada voastră.

— Cada noastră. Să ne mîncați cada ! Tomnul clumește. Să mîncaț cada Rinului ?

Aici am izbucnit în rîs. Bietul băiat nu înțelegea nimic, eu însă înțelesesem. Fusesem jucăria unei halucinații produsă în mintea mea de ortografia nemaipomenită a hangiului. *Caleșă cu cadă* însemna *caleașcă pînă la căderea de apă*. Cu alte cuvinte, după ce îți oferea să mănînci, lista îți oferea cu amabilitate o caleașcă pentru a te duce să vezi cascada Rinului la Laufen, contra 10 franci.

Văzîndu-mă că rîd, ospătarul m-a luat drept nebun, și a plecat bombănind : — Să mîncaț cadă ! Să luminaț cada Rinului cu patru lîmănări ! Tomnul clumește !

Am reținut pentru mîine dimineață o *caleșă cu cadă*.

CASCADE RINULUI

Laufen, septembrie

Ce să-ți spun, prietene ? Am văzut și chestia asta nemaipomenită. Mă aflu la numai cîțiva pași de ea. Îi aud vuietul. Îți scriu, cam fără să știu, tot ce-mi trece prin minte. Ideile și imaginile se grămădesc talmeș-balmeș, se năpustesc, se ciocnesc, se frîng, se fac fum, spumă, larmă, nori. Am în mine o vîltoare uriașă. Parcă am în cap cascada Rinului.

Îți scriu la întîmplare, cum îmi vine. O să înțelegi, dacă ai să poți.

Ajungi la Laufen. E un castel din veacul al XIII-lea, o construcție masivă, tare frumoasă și într-un stil foarte frumos. La poartă sînt doi șerpi auriți, cu gura deschisă. Latră. Ai zice că ei fac vuietul misterios ce se aude.

Intri.

Te afli în curtea castelului. Nu mai e un castel, e o fermă. Găini, găște, curcani, bălegar ; o căruță într-un colț ; o albie cu var. Se deschide o poartă. Apare cascada.

Minunat spectacol !

Ce larmă cumplită ! asta-i prima impresie. Apoi te uiți. Cascada decupează întrînduri pe care le umplu mari lame albe. Ca la incendii, în mijlocul vijeliei sînt și locșoare liniștite ; boschete înspumate ; pîraie prin mușchi ; fîntîni pentru păstorii arcadieni ai lui Poussin, umbrite de crenguțe ce se leagănă lin. — Apoi aceste amănunte dispar și-ți revine impresia de ansamblu. Veșnică furtună. Zăpadă vie și minioasă.

Apele au o transparență ciudată. Stînci negre desenează figuri sinistre sub apă. Par să atingă suprafața și se află la zece picioare adîncime. Sub cele două fire principale de prăvălire a apei, două snopuri mari de spumă se împrăstie peste fluviu și se răspîndesc sub formă de nori verzui. De cealaltă parte a Rinului, se zărește un pîlc de căsuțe liniștite cu gospodine trebăluind.

În timp ce stăteam și mă uitam, ghidul îmi povestea. — Lacul Constanța a înghețat în iarna anilor 1829—1830. Nu mai înghețase de patru sute de ani. Puteai să treci cu trăsura. La Schaffhausen oameni sărmani au murit de frig.

Am coborît ceva mai jos, spre prăpastie. Cerul era cenușiu și înnorat. Cascada scotea un răget de tigru. Cumplit zgomot, cum-

plită repeziciune. Pulbere de apă, fum și ploaie totodată. Prin piclă se vede cataracta în toată splendoarea ei. Cinci stînci mari o despică în cinci șuvoaie cu înfățișări și mărimi diferite. Ai impresia că vezi cei cinci stîlpi roși ai unui pod al titanilor. Iarna, ghețurile fac arcade albastre pe acești stîlpi negri.

Cea mai apropiată dintre stînci are o formă ciudată : îți face impresia că vezi ieșind din apa mînioasă capul hîd și impasibil al unui idol indian cu trompă de elefant. Copacii și tufișurile ce se împletesc pe vîrf îi dau o coafură zburlită și oribilă.

În locul cel mai înfricoșător al cascadei, o stîncă mare apare și dispăre sub spumă ca un craniu de uriaș scufundat, biciuit de șase mii de ani de dușul cumplit.

Ghidul își continuă monologul. — Cascada Rinului se află la o leghe de Schaffhausen. Întreaga masă a fluviului cade de la o înălțime de șaptezeci de picioare.

Poteca abruptă care coboară de la castelul Laufen la prăpastie străbate o grădină. Cînd treceam pe acolo, asurzit de cataracta formidabilă, un copil, obișnuit să trăiască în bună pace cu această minune a lumii, se juca printre flori și tot cîntînd își vîra degețelele în flori roz de gura-leului.

Pe potecă sînt tot felul de opriri, unde din cînd în cînd, plătești cîte ceva. Biata cataractă nu poate trudi pe degeaba. Ia uitați-vă cită osteneală își dă. O dată cu toată această spumă pe care o aruncă copacilor, stîncilor, fluviilor și norilor, ea trebuie să arunce și niște parale în buzunarul cuiva. Măcar atît.

Ținînd cărarea am ajuns pînă la un fel de balcon ce se clatină, construit în fund de tot, deasupra prăpastiei și în prăpastie. Aici totul te zguduie. Ești uluit, zăpăcit, răscolit, îngrozit, fermecat. Te sprijini de o balustradă de lemn ce se clatină. Copacii îngălbeniți, — e toamnă, — scoruși roșii înconjură un mic pavilion în stilul Cafenelei Turcești⁶⁸³, de unde te uiți la întreaga grozăvie. Femeile se acoperă cu o pelerină de mușama (un franc de persoană). Ești învăluit într-o înfiorătoare aversă ce bubuie.

Niște melci mici galbeni se plimbă cu voluptate sub rouă, pe marginea balconului. Stîncă de deasupra balconului plînge picătură cu picătură în cascadă. Pe stîncă din mijlocul cascadei se înalță un cavaler trubadur de lemn pictat, sprijinit de un scut roșu cu o cruce albă. Trebuie că un om și-a primejduit viața ca să se ducă să așeze acest decor de gust îndoielnic în mijlocul mării și veșnicei poezii a lui Iehova.

Cei doi uriași ce-și înalță capetele, vreau să zic cele două stînci mai mari, par să-și vorbească. Bubuitul e vocea lor. Deasupra unei înspăimîntătoare crește de spumă, se vede o căsuță

liniștită cu o livadă. Ai zice că această hidră cumplită este condamnată să ducă veșnic în spinare coliba blândă și fericită.

M-am dus pînă la capătul balconului și m-am rezemat cu spatele de stîncă.

Aspectul devine și mai îngrozitor. E o prăvălire cumplită. Prăpastia hîdă și superbă aruncă cu furie o ploaie de perle în fața celor ce îndrăznesc să se uite la ea atît de aproape. E minunat. Cele patru umflături ale cascadei cad, urcă și coboară neconținut. Ai impresia că vezi rotindu-se în fața ta cele patru roți de fulgere ale carului furtunii.

Podul de lemn era inundat. Scîndurile lunecau. Frunze uscate foșneau sub picioare. Într-o scobitură a stîncii am găsit un mănunchi de iarbă uscată. Uscată sub cascada de la Schaffhausen ! În potopul acesta, i-a lipsit o picătură de apă. Există sufilete ce seamănă cu mănunchiul de iarbă. În mijlocul belșugului omenească, ele se usucă. Vai ! le-a lipsit și lor picătura de apă, însă nu cea care iese din pămînt, ci cea care coboară din cer, iubirea !

În pavilionul turcesc, care are vitralii colorate, și ce vitralii ! există o carte în care vizitatorii sînt rugați să-și scrie numele. Am răsfoit-o, și am remarcat o semnătură : *Henric*, cu o parafă : γ. Este oare un V ?

Cît timp am rămas acolo, cufundat în marele spectacol ? N-aș putea să-ți spun. În timp ce contemplam, ceasurile au trecut ca valurile din prăpastie, fără să lase nici urmă, nici amintire.

Între timp au venit să mă anunțe că se înnoptă. Am urcat iar la castel și de acolo am coborît pe țarmul nisipos de unde treci peste Rin ca să ajungi pe malul drept. Locul este din jos de căderea de apă și traversezi fluviul la cîțiva metri de cascadă. Pentru această traversare te aventurezi într-un vaporas încîntător, ușor, delicat, croit ca o pirogă de sălbatici, construit dintr-un lemn suplu ca pielea de rechin, solid, elastic, fibros, hîrșindu-se tot timpul de stînci și totuși de-abia zdrelindu-se, manevrat ca toate bărcile de pe Rin și de pe Meusa, cu un cîrlig și cu o vislă de forma unei lopeți. Nimic mai ciudat decît să simți în această scoică profunde și furtunoasele zguduiri ale apei.

În timp ce barca se depărta de țarm, mă uitam deasupra capului la crenelurile acoperite cu țigle și la pinioanele profilate ale castelului ce domină prăpastia. Plase de pescari se uscau pe pietre la marginea fluviului. Se mai și pescuiește în această vîltoare ? Sigur că da. Cum peștii nu pot trece de cascadă, se prind aici mulți somoni. De altfel, în ce vîltoare nu pescuiește omul ?

Acum aş vrea să rezum toate senzațiile atât de vii și aproape emoționante. Prima impresie : nu știi ce să spui, ești turtit ca de orice poem mare. Apoi ansamblul se descâlcește. Frumusețile se desprind din negură. La urma urmelor, e ceva mare, sumbru, cumplit, hid, magnific, inexprimabil.

De cealaltă parte a Rinului se învîrtesc roțile de moară. Pe un mal, castelul; pe celălalt, satul, ce se cheamă Neuhausen.

Legănat de barcă am admirat minunata culoare a apei. Ai impresia că înoți în serpentin lichid.

Fapt remarcabil, cele două mari fluvii ale Alpilor, părăsind munții, capătă culoarea mării către care se duc. Ronul, ieșind din lacul Geneva este albastru ca Mediterana ; Rinul, ieșind, din lacul Constanța, este verde ca Oceanul.

Din nefericire cerul era acoperit. Așa că n-aș putea spune că am văzut cascada de la Laufen în toată splendoarea ei. Nimic nu este mai bogat și mai minunat decât ploaia de perle de care ți-am vorbit și pe care cascada o împrăstie pînă departe ; trebuie însă că e și mai minunat atunci cînd soarele preschimbă perlele în diamante și cînd curcubeul își cufundă în spuma scînteietoare gîtul de smarald, ca o pasăre divină ce vine să bea din prăpastie.

De pe celălalt mal al Rinului, de unde ăți scriu acum, apare cascada întreagă, împărțită în cinci părți distincte, fiecare cu fizionomia proprie formînd un fel de crescendo. Prima este o scurgere a apelor de la mori ; cea de-a doua, alcătuită aproape simetric de truda apelor și de cea a timpului, este o fîntînă de la Versailles ; cea de-a treia este o cascadă ; cea de-a patra este o avalanșă ; a cincea un haos.

Încă o vorbă și termin scrisoarea. La câțiva pași de cascadă se exploatează stînca de calcar, care e tare frumoasă. Dintr-una din carierele de aici, un ocnaș, în haină vărgată cenușiu cu negru, cu hîrlețul în mînă, cu lanțul dublu la picioare, se uita la cataractă. Îi place întîmplării cîteodată să confrunte în antiteze, cînd melancolice, cînd înfricoșătoare, opera naturii cu cea a societății.

Scrisoarea a XXXIX-a

VEVEY — CHILLON — LAUSANNE

Vevey, 21 septembrie

D-lui Louis B.

Dragă Louis, îți scriu această scrisoare cam la întîmplare, fără să știu unde o să te găsească și nici măcar dacă o să te găsească. Unde ești acum? Ce faci? Ești la Paris? Ești în Normandia? Ai ochii ațintiți asupra pînzelor pe care mintea ta le face să scînteieze, sau vizitezi ca și mine galeria de pictură a lui Dumnezeu? Nu știu ce faci; mă gîndesc, însă, la tine, îți scriu și te iubesc.

Călătoresc în prezent ca o rîndunică. Merg drept înainte, căutînd vremea frumoasă. Unde văd un colț de cer albastru, alerg către el. Norii, ploile, crivățul, iarna, se țin după mine ca niște dușmani care mă urmăresc, și acoperă bieteale ținuturi pe măsură ce trec mai departe. Acuma plouă cu găleata la Strasbourg, pe care-l vizitam acum cincisprezece zile; la Zürich, unde eram săptămîna trecută; la Berna pe unde am trecut ieri. Sînt la Vevey, orașel mic și drăguț, alb, curat, englezesc, confortabil, încălzit de povîrnișurile meridionale ale muntelui Chardonne ca de niște sobe, adăpostit de Alpi ca de un paravan. Am în fața mea un cer de vară, soarele, coasta acoperită de vii cu struguri copți, și acest minunat smarald al Lemanului⁶⁸⁴, încadrat de munții de zăpadă ca într-un giuvaer de argint. — Te regret.

Vevey nu are decît trei lucruri, însă sînt trei lucruri încîntătoare: curățenia, clima și biserica. — Ar trebui să mă mărginesc să zic turnul bisericii, căci biserica însăși nu mai are nimic interesant. Ea a suferit un fel de pustiire făcută cu grijă, cu

metodă și cu lustru de către protestanți, așa cum fac cu toate bisericile catolice. Totul este răzuit, dat la rindea, măturat, sluit, vărui, lustruit și frecat. E un amestec prostesc și pretențios de barbarie și curățenie. Nici altar, nici capele, nici racle cu moaște, nici chipuri pictate sau sculptate; o masă, strane de lemn ce se înghesuie în naos, așa-i biserica din Vevey.

Mă plimbam destul de morocănos, însoțit de bătrîna, mereu aceeași, care ține loc de țircovnic în bisericile calviniste, și mă loveam la genunchi de băncile d-lui prefect, d-lui judecător de pace, d-lor pastori etc., etc., cînd, alături de o capelă închisă la care mă atrăseseră cîteva console frumoase, vechi din veacul al XIV-lea, uitate acolo de arhitectul puritan, am zărit într-un ungher întunecos o lespede mare de marmură neagră lipită de perete. Este mormîntul lui Edmond Ludlow, unul dintre cei ce l-au judecat pe Carol I, mort în refugiu la Vevey în anul 1698. Credeam că mormîntul lui e la Lausanne. Cum mă aplecasem să-mi iau creionul ce-mi căzuse pe jos, m-a izbit în ochi cuvîntul *depositorium* săpat pe lespede. Pășeam pe un alt mormînt, peste un alt regicid, peste un alt proscris, Andrew Broughton. Andrew Broughton era prieten cu Ludlow. Ca și el, îl ucisese pe Carol I, ca și el îl iubise pe Cromwell, ca și el îl urîse pe Cromwell și tot ca el doarme în biserica rece de la Vevey⁶⁸⁵. — În anul 1816, David⁶⁸⁶, fugar ca Ludlow și ca Broughton, a trecut prin Vevey. A vizitat el oare biserica? Nu știu; însă judecătorii lui Carol I aveau multe de spus judecătorului lui Ludovic al XVI-lea. Puteau să-i spună că totul se năruie, chiar și destinul cel mai măreț, cînd e clădit pe un eșafod; că revoluțiile nu sînt decît valuri, în care nu trebuie să fii nici spuma, nici mocirla; că orice idee revoluționară este o unealtă cu două tăișuri, unul cu care tai, altul cu care te tai; că surghiunitul care a surghiunit, că proscrisul care a proscris, tîrăsc după ei o umbră rea, milă amestecată cu minie, oglindirea nenorocirilor altora scînteind ca sabia de flăcări a îngerului asupra propriei nenorociri. Puteau să-i spună marelui pictor — nu-i așa Louis? —, că pentru gînditor, într-o zi de meditație, ies din seninătatea cerului și din azurul adînc al Lemanului mai multe idei nobile, binefăcătoare și folositoare omenirii, decît ies în zece veacuri din douăzeci de revoluții ca cele ce i-au măcelărit pe Carol I și pe Ludovic al XVI-lea; și că, pe deasupra agitațiilor politice, veșnic pe deasupra furtunilor climatice ale națiunilor, al căror flux mocirlos poate să-ți aducă și un Marat, dar și un Mirabeau⁶⁸⁷, există, pentru sufletele mari, arta, ce o cuprinde inteligența omenească, și natura, ce cuprinde inteligența lui Dumnezeu!

În timp ce mă lăsam furat de astfel de gânduri, o rază a soarelui în amurg a pătruns printr-o fereastră, și ca rătăcită în această biserică, s-a așezat pe morminte ca lumina unei făclii și am citit epitafele. Sînt proteste lungi și grave în care pare să plutească duhul celor doi bătrîni regicizi. Amîndoi își deapănă faptele din viața și moartea lor, fără minie, dar și fără concesii. Sînt fraze rigide și trufașe, într-adevăr demne de a fi exprimate în marmură. Se simte că amîndoi își regretă patria. Patria este întotdeauna frumoasă, chiar și Londra văzută de la Leman. Ceea ce m-a izbit însă este faptul că amîndoi bătrînii au în mormînt o poziție diferită. Edmond Ludlow și-a luat voios zborul spre lăcașul etern, *sedes aeternas laetu advolavit**, zice epitaful rezemat în picioare de perete. Andrew Broughton, obosit de truda vieții, a adormit întru Domnul, *in Domino obdormivit*, zice epitaful culcat pe jos. Așa, unul voios, celălalt obosit. Unul și-a găsit în mormînt aripile, celălalt o pernă. Unul ucisese un rege și voia paradisul; celălalt făcuse același lucru și cerea odihnă.

Nu ți se pare, ca și mie, că în aceste două fraze mici și scurte se află cheia firii celor doi oameni și nuanța convingerilor lor? Ludlow era un gînditor; îl uitase pe regele mort și nu se mai gîndea decît la poporul emancipat. Broughton era un realizator; nu se mai gîndea la popor, și avea veșnic în minte greaua trudă de a fi dăruit un rege. Ludlow n-a văzut nimic altceva decît țelul, Broughton numai mijloacele. Ludlow privea înainte, Broughton se uita în urmă. Unul a murit iluminat, celălalt chinuit.

Cum tocmai plecam de lîngă cele două morminte, m-a atras un al treilea epitaf, apostrofare lungă și solemnă a călătorului, săpată cu aur pe marmura neagră, ca cea a lui Ludlow. Sărmanul meu Louis, alături de orice lucru mare se află o parodie. Lîngă acești doi regicizi se află un spițer. Un respectabil practician numit Laurent Matte, foarte cinstit și foarte milos de altfel, care, pentru că i s-a întîmplat să facă avere la Livorno și să se retragă din comerț la Vevey, vrea neapărat ca trecătorul să se oprească și să mediteze asupra inconstanței celor omenești: *Morare parumper, qui hic transis et respice rerum humanarum inconstantiam et ludibrium***.

Dacă a existat vreodată vreun mormînt emfatic care să fie ridicol, cu siguranță este cel de lîngă cele două pietre severe sub care zac Ludlow și Broughton cu mîinile lor înșingurate.

* A zburat vesel spre lăcașurile veșnice.

** Zăbovește o clipă, tu cel care treci pe aici, și cumpănește nestatornicia lucrurilor omenești și deșertăciunea lor cea vrednică de luat în rîs.

Seara, — adică ieri, — m-am plimbat pe marginea lacului. M-am gândit mult la tine Louis și la plimbările noastre frumoase din anul 1828, când aveam douăzeci și patru de ani, când tu creai *Mazeppa* și eu *Orientalele*⁶⁸⁸, când ne mulțumeam cu razele orizontale ale amurgului ce se întindea peste Vaugirard. Era aproape lună plină. Înalta creastă Meillierie, neagră în vîrf și ușor ondulată pe la mijloc, umplea orizontul. În fund, la stînga mea, sub lună, colții muntelui Oche⁶⁸⁹ mușceau un nor încîntător de un cenușiu perlat și tot felul de munți fugeau năvalnic în negură. Minunata lumină a lunii domolea toată această parte frămîntată a peisajului. Mergeam chiar pe marginea apei. Era noaptea echinoxului. Lacul avea agitația febrilă ce cuprinde toate masele de apă la vremea marilor marea și le face să se înfioare. Valuri mici se năpusteau din cînd în cînd pe cărarea pietruită și-mi udau tălpile ghetelor. La apus, spre Geneva, lacul, pierdut sub pîclă, căpătase înfățișarea unei ardezii uriașe. Zgomote de voci ajungeau pînă la mine din oraș și vedeam cum iese din portul Vevey un vas ce se ducea la pescuit. Aceste vase de pescuit de pe Lemane au forma pe care le-a dat-o lacul. Au două pînze triunghiulare prinse în sens invers de două catarge diferite, pentru a putea prinde cele două mari vînturi ce se infundă în Lemane, pe la cele două capete, unul pe la Geneva, cel ce vine din cîmpie, celălalt pe la Villeneuve⁶⁹⁰, cel ce vine din munți. Ziua, pe soare, lacul este albastru, pînzele sînt albe, și fac barca să semene cu o muscă gonind pe ape, cu aripile ridicate. Noaptea, apa e cenușie și musca e neagră. Mă uitam așadar, la musca asta uriașă, ce se îndrepta încetinel spre Meillierie, profilindu-și sub lumina lunii aripile membranoase și transparente. Lacul murmură la picioarele mele. Era o pace nesfîrșită în natura imensă. Era ceva mare și totodată blînd. După un sfert de ceas barca dispăruse, febra lacului se potolise, orașul adormise. Eram singur dar simțeam cum în jurul meu trăiește și visează întreaga creațiune.

Mă gîndeam la cei doi regicizi ai mei, ce-și aveau și ei partea lor din această adormire și pace ce cuprinsese toate lucrurile minunatului loc. Mă cufundasem în contemplarea lacului acestuia, pe care Dumnezeu l-a blagoslovit cu pacea lui și oamenii cu războaiele lor. Trist privilegiu au locurile cele mai încîntătoare de a atrage invaziile și avalanșele. Oamenii sînt ca zăpezile, se topesc și se năpustesc în văile luminate de soare. Toată această latură joasă a Lemanelui este încîntătoare și a fost de trei mii de ani încoace, fără încetare pustiită de oști înarmate în trecere, care, ciudat lucru, veneau și de la sud și de la nord.

Romanii au găsit aici urme de-ale grecilor ; germanii urme de-ale arabilor. Turnul Glérolle a fost ridicat de romani împotriva hunilor, turnul Goure a fost ridicat de cei din cantonul Vaud ⁶⁹¹ împotriva ungarilor. Unul păzește Vevey-ul, celălalt apără Lausanne. Deunăzi, răsfoind în biblioteca din Basel un exemplar destul de curios din *Comentariile* lui Cezar, am căzut pe un pasaj în care Cezar spune că a găsit în tabăra helveților tablete scrise în litere grecești și am luat notă : *Repertae sunt tabulae litteris graecis confectae* (De Bell. Gall., XL, I).

Romanii au lăsat acestui ținut fermecător două-trei turnuri de război, morminte, printre altele sumbrul și mișcătorul epitaf al Juliei Alpinula ⁶⁹², arma, bornele și drumul militar ce creștează văile minunate de la Valais și pînă în Avenches, prin Vevey și Attalina, și din care se mai descoperă fragmente ici-colo. Grecii i-au lăsat procesiunile-pantomime ce amintesc corțegiile, în care sînt și fete tinere încununate cu iederă, purtate pe care. I-au lăsat și koraulele de Gruyère, dansuri explicate de numele lor, χορός și αὐλή ⁶⁹³. Așa că fortărețele, mormintele, un epitaf ce este o elegie, un drum strategic reprezintă amintirea Romei ; procesiunile ce par orînduite de Thespis ⁶⁹⁴ și un dans în sunetele flautului, sînt urmele Greciei.

Azi de dimineață m-am dus la Chillon pe un soare minunat. Drumul aleargă printre vile de pe marginea lacului. Vîntul făcea din Lemman o imensă unduire albastră ; pînzele albe scînteiau. În jos de drum, pescărușii poposeau grațios pe stîncile de la suprafața apei. Spre Geneva zarea imita oceanul.

Chillon este un bloc de turnuri așezat pe un bloc de stînci. Întreg castelul datează din veacul al XII-lea și al XIII-lea, cu excepția cîtorva lemnării lucrate, uși, mese, tavane etc. care sînt din veacul al XVI-lea. Astăzi slujește drept arsenal și pulberărie în cantonul Vaud. Gurile tunurilor sînt potrivite în deschiderile făcute cîndva pentru catapulte.

Plimbarea vizitatorilor prin castel este condusă cu multă amabilitate și inteligență de o franțuzoaică.

Cripta ce se află la nivelul apelor lacului este împărțită în trei subterane principale. Prima, pusă întru cîtva ca un zăvor la intrarea în celelalte două, era sala de gardă. Este un vast naos, format din două bolți ogivale suprapuse ale căror laturi se sprijină, în mijlocul sălii, pe un șir de stîlpi care o traversează. Cea de-a doua subterană, mai mică, se împarte în două încăperi foarte întunecoase. Prima este o temniță, cea de-a doua este un loc sinistru. În prima, se întrezărește un pat mare de piatră săpat chiar în stîncă ; în cea de-a doua, între doi stîlpi

pătrați uriași, dintre care unul e chiar zidul, deosebești vag, după o ședere de câteva minute în pivniță, o scîndură groasă fixată transversal la cele două capete în granitul brut, iar muchia ei de sus are un fel de dinți de ferăstrău, ca și cum ar fi fost tocită și crestată adînc și în diferite locuri de o frînghie sau de un lanț ce ar fi fost legat acolo. În mijlocul bîrnei se află o gaură pătrată ce lasă să treacă lumina, dacă se poate numi lumină licărirea palidă și pămîntie ce se anină ici-colo de colțurile boltei. Această mașinărie vagă și oribilă e o spînzurătoare. Într-adevăr crestaturile au fost făcute de lanțuri de spînzurătoare. Gaura lăsa să treacă frînghia de ajutor. Cele două scări, a condamnatului și a călăului, ce erau rezemate pe cei doi stîlpi una în fața celeilalte, au dispărut. În fața spînzurătorii, era în zid o gaură strîmtă prin care se aruncau trupurile în lac. Această deschizătură a fost zidită și a devenit o nișă joasă întunecoasă, o pată neagră la piciorul zidului. La doi pași de nișă dă scara spirală ce coboară din camera judecății cu ușa ei masivă de stejar de-abia cioplită.

Cea de-a treia încăpere seamănă cu prima; numai că este mult mai întunecoasă. Găurile pentru arme au fost astupate și transformate în ferestruici. În fiecare spațiu dintre coloane este o temniță. Au fost dărîmate zidurile despărțitoare iar compartimentele, ce fuseseră locul de taină al atîtor suferințe omenești timp de trei veacuri, au dispărut. A cincea din aceste despărțituri l-a făcut celebru pe Bonivard⁶⁹⁵. Din temnița lui n-a mai rămas decît stîlpul, din lanțul de la picioare numai un inel fixat în stîlp, din lanțul de la gît numai o gaură în piatră. Inelul acestui lanț a fost smuls. Am rămas îndelung, ca țintuit eu însumi de stîlpul în jurul căruia acest liber cugetător s-a învîrtit ca o fiară sălbatică. Numai anevoie putea să se culce — pe stîncă — fără însă să-și poată întinde picioarele. Și nu avea decît distracția pe care o au fiarele sălbatice închise. Tocea cu călcîiul partea de jos a stîlpului. Mi-am băgat mîna în gaura pe care a făcut-o așa. Și, tot tocînd-o cu piciorul, făcea semn pe ieșitura de granit la care-i îngăduia lanțul să ajungă. Drept orice orizont avea cumplitul zid de stîncă ce face față peretelui scîldat de lac. Așa arătau cuștile în care era ferecată gîndirea în anul 1530.

Primul dintre cele cinci compartimente nu m-a interesat mai puțin ca cel de-al cincilea. În temnița lui Bonivard a fost inteligența, în aceasta devotamentul. Un tînăr din Geneva, pe nume Michel Cotié, avea pentru starețul de la schitul Saint-Victor, o dragoste plină de admirație. Cînd a aflat că Bonivard

era la Chillon, a vrut să-l salveze. Cunoștea castelul de la Chillon întrucât slujise oîndva acolo ; pătrunse din nou în el, căpătînd o sarcină de slujitor. Imprudența l-a trădat ; a fost prins încercînd să comunice cu Bonivard. A fost tratat ca spion și băgat în temniță (prima pe dreapta cînd intri). Și ar fi fost chiar spînzurat, însă ducele de Savoia voia de la el mărturisiri care să-l compromită pe Bonivard. Cotié a rezistat vitejește la tortură. Într-o noapte, a încercat să fugă ; și-a tăiat lanțul cu ferăstrăul, s-a cățărat pînă la una din ferestruici și a smuls un drug de fier. S-a crezut mîntuit. Noaptea era foarte întunecoasă ; s-a aruncat în lac ; nu stătuse însă la castel decît vara, și băgase de seamă că apele lacului urcau pînă la cîteva picioare sub ferestruici ; era însă iarnă și iarna zăpezile nu se tocesc, apele lacului scad și lasă descoperite stîncile pe care Chillonul își are rădăcinile ; nu le-a văzut și s-a zdrobit de ele. Aceasta-i povestea lui Cotié.

N-a mai rămas nimic de la el, decît niște desene făcute cu cărbunele pe perete. Sînt figuri jumătate după natură, nu fără un oarecare stil ; un *Christ pe cruce*, aproape șters, o *Sfîntă în genunchi*, avîndu-și legenda scrisă cu litere gotice în jurul capului ; un *Sfînt Cristofor* (pe care l-am copiat, îmi știi mania) și un *Sfînt Iosif*. Spre marele meu regret, împlinirea lui Cotié dezmente tradiția *Christofori faciem*⁶⁹⁶ etc. *Sfîntul Christofor* al lui nu l-a mîntuit de moartea-i năprasnică.

Ferestruica prin care s-a aruncat Michel Cotié se află în fața celui de-al treilea stîlp. Este stîlpul pe care Byron și-a scris numele cu o sculă ascuțită cu mîner de fildeș, găsită, în anul 1536, în camera ducelui de Savoia⁶⁹⁷, de către locuitorii orașului Berna veniți să-l scape pe Bonivard. Numele acesta, Byron, săpat pe coloana de granit cu litere mari nițel înclinate, aruncă o lumină ciudată în această temniță.

Era ora prînzului, și eram tot în criptă, îl desenam pe Sfîntul Christophe ; — ridic din împlinire ochii, bolta era albastră. — Fenomenul Peșterii de Azur se săvîrșește și în subterana de la Chillon, și lacul Genevei face treaba tot atît de bine ca Mediterana⁶⁹⁸. Vezi, Louis, natura nu uită pe nimeni ; nu-l uita nici pe Bonivard în temnița lui îngropată. La prînz, ea schimba subterana în palat ; tapisa întreaga boltă cu splendidă mătase albastră de care ți-am vorbit și Lemnul se răsfrîngea în tavanul temniței.

Îi mai trimitea captivului și pescăruși verzi ce veneau să rîdă și să se joace la ferestruică. — Ducii de Savoia au dispărut din castel, pescărușii verzi sînt tot acolo. Nu le e frică de cum-

plita criptă; ai zice că o cred construită pentru ei; intră cu îndrăzneală pe ferestruică și se adăpostesc fie de soare, fie de furtună.

Sînt șapte coloane în criptă, căci erau șapte temnițe. Locuitorii din Berna au găsit șase prizonieri, printre care pe Bonivard, și i-au eliberat pe toți, fără de unul, un ucigaș pe nume Albrignan, pe care l-au spînzurat de birna din camera neagră. Atunci a fost ultima oară cînd s-a mai folosit această spînzurătoare.

Fiecare dintre turnurile de la Chillon ar putea să povestească întîmplări cumplite. Într-unul, mi s-au arătat trei temnițe suprapuse; în cea de sus se intra pe o ușă, în celelalte două se ridica o lespede, se cobora prizonierul și apoi se lăsa lespede să cadă la loc. Temnița de jos avea puțină lumină printr-o ferestruică, cea de la mijloc nu avea nici aer, nici lumină. Acum cincisprezece luni, cineva a coborît cu ajutorul frînghiilor și a găsit pe pardoseala de piatră un pat de fîn ce mai păstra forma unui corp, și ici-colo oseminte omenești. Temnița de sus e împodobită cu acele picturi lugubre însîngerate, ce numai un prizonier poate să facă. Sînt arabescuri, flori, steme, un palat cu un fronton frînt în stilul Renașterii. — Prin ferestruică, prizonierul putea să vadă în șanțul castelului frunze și iarbă.

Într-un alt turn, după cîțiva pași pe o pardoseală mîncată de carii ce amenință să se prăbușească și pe care este interzis să pășești, am zărit printr-o gaură pătrată un hău adînc săpat în însăși masa turnului; temnițele veșnice și uitate. Au nouăzeci și unu de picioare adîncime, și fundul era țepos de cuțite. S-a găsit aici un schelet dislocat și o pătură veche din păr de capră cu dungi negre și cenușii, aruncată apoi într-un colț, și pe care stăteam acum în timp ce mă uitam în adînc.

Într-un alt turn, era o pivniță astupată. Lord Byron⁶⁹⁹ a cerut în anul 1816 îngăduința de a face săpături în ea. I-a fost refuzată sub nu știu ce pretext de arhitectură. De atunci, cavoul a fost descoperit. Am coborît în el. Aici se afla mormîntul marelui duce Petru de Savoia, care a fost unul din oamenii mari ai vremii lui, supranumit micul Carol cel Mare (în treacăt fie spus, proastă împerechere de cuvinte). În anul 1268, ducele Petru a fost coborît cu mare pompă în acest cavou. Astăzi, și mormîntul și ducele au dispărut. Am văzut vechea poartă putrezită a cavoului fără balamale și fără broască, reze-mată de zid sub o magazie din curtea învecinată; și n-a mai rămas din marele duce Petru, decît forma pătrată a căpățiului sarcofagului, smuls din perete de locuitorii orașului Berna.

Această curte învecinată, era ea însăși un cimitir în care-și aveau mormintele mai mulți seniori savoiazi. Acum nu mai e decât puțină iarbă și o iederă veche și uscată în jurul unei bîrne vechi descojite.

N-am putut să vizitez capela, care-i plină de muniție de tun. Încăperea ducilor se află deasupra cavoului cu morminte. Locuitorii din Berna i-au ciopîrțit lambriurile și au făcut din ea un corp de gardă. Fumul pipelor a înnegrit tavanul de lemn casetat, decorat cu floarea de crin și cu nervuri presărate cu cruci de argint. Ursul din Berna⁷⁰⁰ este zugrăvit pe cămin. Stema Savoiei e răzuită. Ți se arată o gaură în perete, în care, se zice, era o comoară și din care cei din Berna au scos cu țipete de bucurie frumoasele giuvaeruri ale d-lui de Savoia. Fapt e că toate minunatele vase ale lui Benvenuto Cellini trebuie să fi dat un efect minunat rostogolindu-se de-a valma într-un corp de gardă. Îți imaginezi tabloul. Dacă l-ai face, Louis, ar fi încîntător. — Camera mai avea și o raclă frumoasă pictată în frescă, din care se mai văd niște picioare și mîini. Fereastra este înaltă și îngustă, din veacul al XV-lea, destul de fin sculptată pe din afară.

Ușa acestei încăperi ducale a fost smulsă după năvală. Mi-a fost arătată într-o sală mare alăturată, unde, în paranteză fie spus, se mai află niște mese curioase și un cămin frumos. Este o ușă de stejar masiv, căptușită cu platoșe netezite pe nicovală. La partea de jos a ușii se află o deschidere rotundă cu marginea tăiată oblic, prin care trecea ciocul unui șoim. Un glonte bernez a găurit adînc armătura metalică și s-a oprit în stejar. Dacă bagi degetul în gaură, simți glonte.

Sala de judecată se află alături de încăperea ducală. Închi-puieti o sală magnifică, cu tavan casetat, încălzită de un cămin imens, înveselită de zece-douăsprezece ferestre ogivale trilobate din veacul al XIII-lea, azi mobilată cu tunuri, ceea ce n-o slujește. Toate sălile învecinate sînt pline de ghiulele, de bombe, obuziere și tunuri, dintre care unele mai au încă forma frumoasă și monstruoasă din veacurile din urmă. Prin ușile întredeschise se văd formidabilele guri de aramă ce lucesc în întuneric.

La capătul sălii de judecată se află camera de tortură. La cîteva picioare sub tavan, o bîrnă mare o traversează dintr-o parte într-alta. Am văzut în această bîrnă cele trei găuri prin care se trecea frînghia de torturat prizonierii.

Această grindă se sprijină pe un stîlp de lemn încununat de un capitel înălțător din veacul al XIV-lea, care a fost pictat și aurit. Partea de jos a stîlpului, de care era legat pri-

zonierul, este scrijelită de arsuri negre și adânci. Instrumentele de tortură, plimbate pe om, întilneau din cînd în cînd lemnul. De aici cicatricele hîde. Încăperea este luminată printr-o fereastră frumoasă ogivală ce dă asupra unui peisaj strălucitor.

Lucru demn de reținut : castelul Chillon, deși înconjurat de apă, este apărat de orice umezeală, iar ferestrele se țin deschise atît iarna cît și vara. Primăvara, păsărelele vin să-și facă cuiburile în gura obuzierelor.

După ce l-am vizitat timp de trei ceasuri, am plecat de la Chillon și m-am întors la Vevey, m-am dus iar să-l văd pe Ludlow în biserică. După mine, providența a pus cu mare tîlc mormîntul lui Ludlow în vecinătatea temniței lui Bonivard. Un fir tainic, ce străbate întîmplările timp de două veacuri, îi leagă pe cei doi oameni. Bonivard și Ludlow aveau același gînd, emanciparea spiritului și a poporului. Reforma lui Luther, la care a colaborat Bonivard, a devenit într-o sută treizeci de ani revoluția lui Cromwell, în care a fost amestecat Ludlow. Ceea ce Bonivard vroia pentru Geneva, Ludlow vroia pentru Londra. Atît doar că Bonivard reprezintă ideea persecutată, în timp ce Ludlow o reprezintă pe cea ce persecută ; ceea ce ducele de Savoia i-a făcut lui Bonivard, Ludlow i-a plătit-o cu dobîndă lui Carol I. Istoria gîndirii omenеști este plină de asemenea întorsături surprinzătoare. Așadar, și aici sfîrșește magnificul silogism al providenței, lîngă închisoarea lui Bonivard trebuia pus mormîntul lui Ludlow.

Lausanne, 22 septembrie ora 10 seara

Dragă Louis, scrisoarea aceasta interminabilă o sfîrșesc la Lausanne. Un vînt glacial îmi intră pe fereastră ; o las însă deschisă din dragoste pentru lac, pe care-l văd de aici aproape în întregime. Ciudat lucru, Vevey este orașul cel mai cald din Elveția, Lausanne, cel mai friguros. Patru leghe despart Lausanne de Vevey ; Provence lîngă Siberia.

La Paris sînt în medie o sută cincizeci și una de zile ploioase pe an ; la Vevey, cincizeci și șase. Ia-o cum vrei și deschide-ți umbrela.

Lausanne n-are nici un singur monument pe care prostul gust puritan să nu-l fi pîngărit. Toate fermecătoarele fîntîni din veacul al XV-lea au fost înlocuite cu niște plăci oribile de granit, slute și năroade, ca niște pietre ce sînt. Primăria își are turnul de pază, acoperișul și jgheaburile de fier dantelat, profilat și pictat ; însă ușile și ferestrele au fost corectate de o manieră supărătoare. Vechiul castel al judecătorilor, cub de piatră supra-

înălțat prin mașiculi de cărămidă, cu patru turnulețe în patru colțuri, este o clădire masivă foarte frumoasă ; însă toate deschiderile au fost refăcute ; obloanele verzi ale lui Jean-Jacques au fost puse prostește la ferestrele cu grilajele cu cruce ale lui Guillaume de Challant⁷⁰¹. Catedrala este o clădire nobilă din veacul al XIII-lea și al XIV-lea ; însă, aproape toate figurile au fost ciopârțite cu grijă ; nu mai există nici un tablou, nu mai există nici un vitraliu ; este văruiată cu un cenușiu ca al punților de zahăr ; fleșa clopotniței a fost sărăcăcios refăcută și au așezat pe clopotnița portalului scufia vrăjitorului Rothomago⁷⁰². Mai există încă statui superbe sub portalul de la miazăzi și, cu excepția câtorva figurine, au lăsat intactă frumoasa poartă flamboyantă a d-lui de Montfaucon, ultimul episcop de Lausanne. Cît privește interiorul, m-am înșelat, a mai rămas un vitraliu, cel a rozasei. Au mai respectat și o bancă din epoca de tranziție, amestec de gotic raionant și de renaștere, tot un dar al d-lui de Montfaucon, un mare număr de capiteli romanice, cu complicații superbe, cîteva morminte admirabile, printre altele cel al cavalerului de Granson, culcat pe mormînt, cu mîinile tăiate, fiind învins într-un duel⁷⁰³. Sub cavaler, îmbrăcat în zaua lui de fier, am remarcat lespeda mortuară a d-lui de Rebecque, străbunul lui Benjamin Constant⁷⁰⁴.

Cînd am ieșit din biserică, se lăsa noaptea și iar m-am gîndit la tine, marele meu pictor. Lausanne este o aglomerare de case pitorești, împrăștiată pe două-trei coline, ce pornesc din același nod central, dominată de catedrală ca de o fiară. Mă aflu pe esplanada bisericii, în fața portalului și, ca să zic așa, în vârful orașului. Vedeam lacul deasupra acoperișurilor, munții deasupra lacului, norii deasupra munților și stelele deasupra norilor. Era ca un fel de scară pe care gîndurile mele urcau treaptă cu treaptă și se amplificau pe fiecare din ele. Ai băgat de seamă ca și mine că, seara, norii care s-au răcit, se alungesc, se netezesc și capătă forma unor crocodili negri înotînd încetinel în aer, spre apus ; coada îmi astupa un portic luminos format din norii amurgului ; din pîntece cădea ploaia pe Geneva învăluită în ceață ; două-trei stele strălucitoare îi ieșeau pe gură ca niște scînteii. Dedesubt, lacul, întunecat și metalic, pătrundea în uscat ca o baltă de plumb topit. Fumul se țira pe acoperișurile orașului. La miazăzi, zarea era cumplită. Nu se zăreau decît poalele munților îngropate în monstruoasele rotunjimi ale negurii. La noapte o să fie furtună.

M-am întors acasă și-ți scriu. Mi-ar place să-ți strîng mîna și să-ți vorbesc. Încerc să fac din scrisoarea mea o fereastră prin care să poți vedea ceea ce vîd.

Adio, Louis, pe curînd. Știi că sînt al tău ; fii și tu, la rîndul tău, al meu.

Faci lucruri frumoase, sînt sigur ; eu gîndesc lucruri bune și ele îți sînt închinute ; căci te afli în primul rînd al celor ce-i iubesc. O știi, nu-i așa ?

Peste zece zile voi fi la Paris.

CONCLUZII

I

Iată cum era alcătuită Europa în prima jumătate a veacului al XVII-lea, acum ceva mai mult de două sute de ani.

Șase puteri de primul ordin : Sfîntul Scaun, Sfîntul Imperiu ⁷⁰⁵, Franța, Marea Britanie ; vom spune imediat care erau celelalte două.

Opt puteri de ordinul al doilea : Veneția, Cantoanele elvețiene, Provinciile-Unite ⁷⁰⁶, Danemarca, Suedia, Ungaria, Polonia, Moscovia ⁷⁰⁷.

Cinci puteri de ordinul al treilea : Lorena ⁷⁰⁸, Savoia ⁷⁰⁹, Toscana ⁷¹⁰, Genova, Malta.

Și în sfîrșit șase state de ordinul al patrulea : Urbino, Mantova, Modena, Lucca ⁷¹¹, Ragusa ⁷¹², Geneva.

Descompunînd grupul de douăzeci și cinci de state și reconstituindu-l după forma politică a fiecăruia, aflăm : cinci monarhii electiv, Sfîntul Scaun, Sfîntul Imperiu, regatele Danemarcei, Ungariei și Poloniei ; douăsprezece monarhii ereditare : imperiul turcesc, regatele Franței, Mării Britanii, Spaniei și Suediei, marile ducate ale Moscoviei și Toscanei, ducatele de Lorena, de Savoia, de Urbino, de Mantova și de Modena ; șapte republici : Provinciile-Unite, cele treisprezece cantoane, Veneția, Genova, Lucca, Ragusa și Geneva ; în sfîrșit Malta, care era un fel de republică atît ecleziasitică, cît și militară, avînd un cavaler drept episcop și principe, o mănăstire drept cazarmă, marea drept cîmp de luptă, o insulă drept adăpost, o galeră drept armă, creștinătatea drept patrie, creștinismul drept client, războiul drept mijloc și civilizația drept țel.

Din această enumerare de republici le omitem pe cele infinit de mici în lumea politică ; nu vom cita nici Andorra, nici San-Marino. Istoria nu este un microscop.

După cum am văzut, cele două mari tronuri electiv se chemau *sfinte*. Sfîntul Scaun, Sfîntul Imperiu.

Prima dintre republici, Veneția, era un stat de ordinul al doilea. La Veneția, dogele era considerat persoană particulară și nu avea decât rangul de simplu duce suveran ; în afara Veneției, dogele era considerat persoană publică, reprezenta însăși republica și lua loc printre capetele încoronate. Trebuie să remarcăm că printre puterile de prim ordin nu se aflau republici, se aflau numai două monarhii electivă, Roma și Imperiul. De asemenea, printre statele de ordinul al treilea și al patrulea nu se aflau monarhii electivă, ci cinci republici, Malta, Genova, Lucca, Ragusa, Geneva.

Cei cinci monarhi electivi aveau toți puteri limitate, papa limitat de către sfântul colegiu și de concilii, împăratul de electori și de diete, regele Danemarcei de cele cinci ordine ale regatului, regele Ungariei de către palatin, care-l judeca pe rege atunci când poporul îl acuza ; regele Poloniei de palatini, de marii castelani și nunțiu laic ⁷¹³. Într-adevăr, cine zice alegere zice condiție.

Cele douăsprezece monarhii ereditare, cele mici ca și cele mari, erau absolute, cu excepția regelui Marei Britanii, a cărui putere era limitată de cele două camere ale parlamentului, și a regelui Suediei, al cărui tron fusese electiv până la Gustav Wasa, și care era limitat de cei doisprezece consilieri ai săi, de către viconții de pe teritorii și de burghezia aproape suverană din Stockholm. Li s-ar putea adăuga acestor principii, până la un anumit punct, și regele Franței, care trebuia să țină seama, foarte rar e adevărat, de statele majore și ceva mai des de cele opt mari parlamente ale țării. Cele două mici parlamente de la Metz și din Navarra de Jos nu și-ar fi permis să ridice glasul ; și de altfel nici regele n-ar fi făcut caz de mîrîielile lor.

Dintre cele opt republici, patru erau aristocratice : Veneția, Genova, Ragusa și Malta ; trei erau burgheze : Provinciile-Unite, Geneva și Lucca ; una singură era populară, Elveția. Și cu toate acestea, nobilimea era foarte respectată și existau chiar anumite orașe în care nimeni nu putea fi ales magistrat dacă nu avea stemă nobiliară.

Malta era guvernată de un mare stăpîn numit pe viață, asistat de opt judecători aleși din cler, care aveau marea-cruce și șaizeci de scuți simbric, și sfătuit de marii stăreți ai celor douăzeci de provincii. Veneția avea un doge numit pe viață ; toată republica îl supraveghea pe doge, marele consiliu supraveghea republica, senatul supraveghea marele consiliu, Consiliul celor Zece ⁷¹⁴ supraveghea senatul, cei trei inchiזורi de stat supravegheau Consiliul celor Zece, gura de bronz denunța la nevoie pe

inchizitorii de stat. Orice magistrat venețian avea paloarea străvezie a spionului spionat. Dogele Genovei conducea doi ani ; trebuia să țină seama de cele douăzeci și opt de familii avînd șase case, de Consiliul celor Patru-Sute, de Consiliul celor o sută, de cei opt guvernatori, de un podesta ⁷¹⁵ străin, de primarii suverani, de consuli, de tribunalul ecleziastic și de oficiul celor 44 *. După ce terminau cei doi ani, era luat de la ieșirea din palatul ducal și îl conduceau acasă, spunîndu-i-se : *Serenissime, vremea dvs. s-a terminat, excelența voastră poate să se întoarcă acasă*. Ragusa, microcosmos venețian, un fel de excrescență maladivă a vechii Albanii, crescută pe o stîncă din Adriatica, cuib de piraiți, dar și cetate de gentilomi, avea drept principe un rector numit în același timp în trei feluri, prin scrutin, prin aclamații și prin tragere la sorți. Acest doge pitic domnea o lună, avea drept tutori și supraveghetori în timpul exercitării autorității lui pe timp de treizeci de zile, marele consiliu, alcătuit din toți nobilii, din șaizeci de pregadi ⁷¹⁶, din cei unsprezece din consiliul cel mic, cei cinci militari de seamă, cei șase consuli, cei cinci judecători, cei trei ofițeri ai lînei, cei din colegiul celor Treizeci, cei doi cardinali locțiitori, cei trei vistiernici, cei șase căpitani de noapte, cei trei cancelari și conții din afară ; la sfîrșitul domniei, primea pentru osteneala lui cinci ducați.

Cele șapte Provinciile-Unite erau administrate de un stat-houder ⁷¹⁷ ce se numea Orange sau Nassau ⁷¹⁸, cîteodată de doi, și de statele lor majore, din care făceau parte nobilii, orașele, țăraniile din Ommellande și din care Olanda și ținutul Frizei excludeau clericii ; Utrechtul îi admitea. Lucca, pe care o guvernau cei optsprezece cetățeni ai consiliului colocviului, cei o sută șaizeci ai marelui consiliu, și comandorul senioriei asistat de cei trei reprezentanți ai Sfîntului Mîntuitor, ai Sfîntului Paulin și ai Sfîntului Martin, avea drept șef suprem un gonfalonier ⁷¹⁹ ales de participanții tragerii la sorți. Cei douăzeci și cinci de mii de locuitori alcătuiau un fel de gardă națională care apăra și restabilea ordinea orașului ; o sută de mercenari străini apărau senioria. Douăzeci și cinci de senatori reprezentau întreaga formă de guvernămînt a Genevei. Dieta generală, adunată la Berna, era autoritatea supremă de care țineau cele treisprezece cantoane, conduse fiecare separat de landammanul lor.

După cum se vede, aceste republici erau felurite. Poporul nu exista la Malta, nu se ținea seamă de el la Veneția, apăsăra

* Pronunțați *oficiul patru patru*. Consiliul se numea astfel pentru că fusese instituit în anul 1444. Era alcătuit din opt oameni. N.A.

la Genova, vorbea în Olanda și domnea în Elveția. Cele două ultime republici, Elveția și Olanda, erau federații.

Așa că la începutul veacului al XVII-lea, în cele douăzeci și cinci de state din grupul european, puterea socială cobora din nuanță în nuanță din vârful națiunilor la baza lor și căpătase și practicasă toate formele pe care teoria i le putea da. Pe deplin monarhică în zece state, ea era monarhică, dar limitată în șapte, aristocratică în patru, burgheză în trei, populară într-unul.

În acest grup alcătuit de providență, era vizibilă tranziția de la statele monarhice la statele populare. E vorba de Polonia, un fel de stat mixt, ce aparținea în același timp regatelor prin coroana conducătorului ei și republicilor prin prerogativele cetățenilor ei.

Este de remarcat că în această sistematizare a unei întregi lumi, prin nu se știe ce legi ale unui echilibru misterios, monarhiile puternice protejau republicile slabe și păstrau, într-un mod ca să zic așa curios, aceste eșantioane ale burgheziei de atunci, făgăduieli ale viitoarei democrații, larve informe ale libertății. Providența are pretutindeni grijă de germenii ei. Marele duce de Toscana, vecin cu Genova, ar fi vrut să-i ia acesteia Corsica, și cum Lucca îi era alături, avea la îndemână și această purpurie republică; însă regele Spaniei îi interzicea să se atingă de Genova, iar împăratul Germaniei îi interzicea să se atingă de Lucca. Ragusa era situată între doi vecini formidabili, Veneția la apus, Constantinopole la răsărit. Ragusanii, neliniștiți și din dreapta și din stînga, au avut ideea să ofere Marelui-Stăpîn ⁷²⁰ paisprezece mii de țechini pe an; Marele-Stăpîn a acceptat și, cu începere din acea zi, a apărut libertățile ragusanilor. E ceva ciudat ca un oraș să-și cumpere libertatea de la sultan; rezultatele au fost însă și mai ciudate. Cînd Veneția mîria din timp în timp spre Ragusa, sultanul o chema la ordine; cînd marea republică voia s-o devoreze pe cea mică, un despot se împotriva.

Ciudat spectacol! Un pui de lup amenințat de o lupoaică și apărut de un tigru.

Sfîntul Imperiu, inimă a Europei, avea aceeași alcătuire ca ea, dar la rîndul ei părea că se reflectă în el. În epoca despre care vorbim, nouăzeci și opt de state intrau în această mare aglomerare ce se numea Imperiul German, ca niște trepte la picioarele împăratului; iar în aceste nouăzeci și opt de state erau reprezentate, fără excepție, toate felurile de sisteme politice, ce se reproduceau în Europa la o scară mai mare. Erau suveranități ereditare, în fruntea cărora se afla un arhiducat, Austria, și un regat, Boemia; suveranități electivă și pe viață.

dintre care cele trei electorate ale Rinului ocupau primul loc ; în sfârșit, erau cele șaptezeci de orașe libere, adică republicile.

Pe atunci împăratul, ca împărat, nu avea decît o rentă de șapte milioane. Este adevărat însă că veniturile extraordinare erau considerabile și, ca arhiduce de Austria și rege al Boemiei, era mai bogat ⁷²¹. Numai din Alsacia, din Suabia și din ținutul Grisonilor, în care casa de Austria avea sub jurisdicția ei paisprezece comunități, scotea o rentă de cinci milioane. Cu toate că șeful entității germanice avea în aparență un venit mic, în veacul al XVII-lea Imperiul Germaniei era imens. La miază-noaptea Marea Baltică, la apus Oceanul, la miazăzi Adriatica. Se învecina cu Imperiul otoman de la Kain la Szolnock, cu Ungaria la Böszörmény, cu Polonia de la Munkacz la Lauenburg, cu Danemarca la Rendburg, cu Olanda la Groningue, cu Flandra la Aix-la-Chapelle, cu Elveția la Roveredo, și pătrundea prin Alsacia în Franța de astăzi.

Nici Italia nu era mai prost alcătuită decît Sfîntul Imperiu. Dacă cercetezi, veac cu veac, aceste mari formațiuni istorice de popoare și de state, descoperi la fiecare pas mii de suduri delicate, mii de cizelări ingenioase, făcute de o mînă de sus, așa încît sfîrșești prin a admira un continent ca pe o operă a unui bijutier.

Mai puțin mare și mai puțin puternică decît Germania, Italia mulțumită soarelui ei, era mai ageră, mai neastîmpărată, și în aparență mai vioaie. Rețeaua de interese se încrucișa astfel încît să nu se rupă niciodată și să nu se descurce niciodată. Rezulta din aceasta un continuu și minunat balans, o continuă intrigă a tuturor împotriva fiecăruia dintre ei și a fiecăruia dintre ei împotriva tuturor ; agitație de oameni și de idei, ce circula ca însăși viața în toate vinele Italiei.

Ducele de Savoia, sus pe munți, era puternic. Era un mare senior ; era marchiz de Suza, de Clèves și de Saluzzo, conte de Nisa și de Maurienne și avea un venit de un milion de monezi de aur. Era aliat cu elvețienii, care-și doreau un vecin liniștit ; era aliatul Franței ce avea nevoie de acest duce la granița cu principii din Italia, și care plătise prietenia cu prețul marchizatului de Saluzzo ; era aliatul Casei de Austria, căreia putea să-i acorde sau să-i refuze trecerea în cazul cînd ar fi vrut să-și pună în mișcare trupele din ținutul Milanului spre Țările de Jos, *care nu sînt deloc liniștite și veșnic se agită*, cum zicea Mazarin ; în sfârșit, era aliat cu principii Germaniei, din cauza Casei de Saxa, din care cobora. Apărat de meterezele acestei împătrite alianțe, părea inexpugnabil ; cum avea însă trei pre-

tenții, una asupra Genevei, împotriva republicii ⁷²², una asupra Montferrat-ului, împotriva ducelui de Mantova, și o a treia asupra Achaiei ⁷²³, împotriva Sublimei Porți, era din cînd în cînd cuprins de tentații politice, care-l ațîtau sau îl făceau să se schimbe. Marele duce de Toscana poseda un ținut numit *Tara de Fier*, o graniță plină de fortărețe și o altă plină de munți, zece milioane de monezi de aur în vistierie, un venit de o sută cincizeci de mii de scuzi, o cavalerie de cinci sute de cai, treizeci și opt de mii de pedestrași, douăsprezece galere, cinci galere foarte mari și două galioane, arsenalul de la Pisa, portul militar din insula Elba, cuptorul de porțelan ieftin de la Livorno. Era aliat prin căsătorie cu casa de Austria, prin rudenie cu ducele de Mantova; însă din cauza Corsicei se certa cu Genova, din cauza granițelor cu ducele de Urbino, mai mic decît el, din cauza geloziei cu ducele de Savoia, mai mare ca el. Cusurul munților din ținutul lui era că se deschideau înspre partea papei; cusurul fortărețelor lui era că se dovedeau bune pentru războaiele civile, făcute mai degrabă împotriva poporului decît a străinilor; cusurul autorității lui era că se întemeia pe trei vechi republici — Florența, Siena și Pisa, contopite și transformate în monarhie. Ducele de Mantova era un Gonzague ⁷²⁴; în afară de Mantova, cetate foarte puternică clădită înaintea Troiei, în care nu se poate intra decît peste poduri, mai poseda șazeci și cinci de orașe, un venit de cinci sute de mii de scuzi și cea mai bună cavalerie din Italia; însă, ca marchiz de Montferrat simțea apăsarea ducelui de Savoia. Ducele de Modena era din Casa Este ⁷²⁵; poseda Modena și Reggio; însă ca duce pretendent la Ferrara, simțea apăsarea papei. Ducele de Urbino era un Montefeltro ⁷²⁶; ținutul lui se întindea pe o lungime de șazeci de mile și pe o lățime de treizeci și cinci de mile, intrînd puțin în Umbria și în Marche, poseda șapte orașe, trei sute de castele și o mie două sute de soldați oțeliți; însă, fiind vecin cu Ancona, simțea apăsarea papei și-i plătea în fiecare an două mii două sute patruzeci de scuzi. În însăși inima Italiei, într-un stat cu o formă bizară ce tăia peninsula în două ca o eșarfă, își avea reședința papa; poate că mai departe vom vorbi în amănunt despre puterea lui ca principe pămîntean. Papa ținea în mîna dreaptă cheile raiului, ceea ce nu-l împiedica să aibă în mîna stîngă cheia Italiei de Jos, Gaeta ⁷²⁷. În afara statului ecleziastic, el era suveranul și seniorul direct al regatului Neapolului și Siciliei, al ducatelor de Urbino și de Parma și, pînă la Henric al VIII-lea, primea omagiul regilor bretoni pentru Anglia și Irlanda ⁷²⁸. Era cu atît mai stăpîn în Italia cu cît Neapole și Milano aparțineau unor regi absenți ⁷²⁹. Măreția lui morală era

imensă. Respectat de aproape, venerat de departe, conferind fără să se minimalizeze, demnități egale cu cele ale regilor, încoronînd cardinali cu hexametru trufaș : *Principibus praestant et regibus aequiparantur* *, putînd să dăruiască fără să piardă, să răsplătească fără să cheltuiască și să pedepsească fără război, el domnea asupra tuturor principeselor creștinătății cu trandafirul de aur, ceea ce-i revenea la două sute treizeci de scuți unu, și asupra tuturor principilor cu sabia de aur, ceea ce îi revenea la două sute patruzeci de scuți de fiecare ⁷³⁰ ; și, pentru a-i face să îngenuncheze cu umilință pe împărații Germaniei, care puteau să ridice oricînd două sute de mii de oameni, ceea ce reprezintă astăzi un milion de soldați, era îndeajuns să le arate coifurile și panașele gărzii lui elvețiene, care-l costa două sute de scuți pe an.

În nordul Europei vegetau în penumbra polară două monarhii, în aparență prea îndepărtate ca să poată agita centrul. Cu toate acestea, în veacul al XVI-lea, la cererea lui Henric al II-lea, Christiern al II-lea, rege al Danemarcei ⁷³¹, putuse să trimită în Scoția zece mii de oșteni pe o sută de nave. Suedia poseda treizeci și două de steaguri avînd fiecare șapte sute de pedestrași, treisprezece companii obișnuite de cavalerie, cincizeci de corăbii cu pînze în timp de pace, șaptezeci în timp de război, și vărsa în fiecare an în vistieria regală șapte tone de aur, cam o sută de mii de taleri. Suedia nu părea prea strălucitoare pînă în ziua în care Carol al XII-lea i-a concentrat întreaga-i lumină într-un fulger orbitor ⁷³².

În acea vreme, Franța militară vorbea de sus în Europa ; însă Franța literară de-abia gîngăvea. Pentru națiunile de pe continent, Anglia nu era decît o insulă mare preocupată de un început obscur de turburări lăuntrice. Elveția, și în ochii istoricului aceasta este pata ei, vindea oști oricui. Cel ce scrie aceste rînduri a vizitat, acum cîțiva ani, arsenalul din Lucerna. Tot admirînd vitraliile din veacul al XVI-lea, pe care, se zice, senatul din Lucerna a fost cît pe ce să le vîndă unui om de afaceri străin pentru suma de o mie de franci pentru fiecare fereastră, am ajuns într-o sală în care ghidul mi-a arătat două lucruri : o biată haină obișnuită de muntean lîngă o sulită și un măreț halat roșu cu galoane de aur lîngă o halebardă. Haina cea groasă era cea obișnuită de țărani din Sempach ; halatul cu galoane era uniforma gărzii elvețiene a împăratului Germaniei. M-am oprit în fața tristei și izbitoarei antiteze. Zdreanța

*Sînt mai presus decît principii și sînt pus pe picior de egalitate cu regii.

populară, haina imperială, bunda de păstor, livreaua de lacheu însemnau întreaga glorie și întreaga rușine a unui popor, afirmate în două cuie.

Călătorii străini ce străbăteau arsenalul din Lucerna, au exclamat, tocmai când treceau pe lângă autorul acestei cărți: *Da' ce caută halebarda asta lângă sulită? Și nu m-am putut împiedica să nu le răspund: Reprezintă istoria Elveției**.

Schița pe care ne-am putea-o face despre Europa de atunci n-ar fi completă dacă nu ne-am închipui la miazănoapte, în amurgul unei ierni veșnice, o figură bizară, ceva mai încolo de Don, la fruntariile Asiei. Această nălucă, ce preocupă imaginațiile din veacul al XVII-lea, ca un duh din „O mie și una de nopți”, jumătate zeu, jumătate principe, se numea marele cneaz al Moscoviei.

Acest personaj, mai degrabă asiatic decât european, mai degrabă fabulos decât real, domnea asupra unei vaste întinderi, periodic pustiită de năvălirile tătarilor. Regele Poloniei poseda Rusia Neagră, adică pământul; el poseda Rusia Albă, adică zăpadă. În saloanele pariziene circulau asupra lui sute de povestiri și de basme, și în timp ce lumea se extazia de versurile lui

* Istoria când condamnă în general admite excepții în ce privește individul. Trebuie să-ți stăpânești severitatea dacă vrei să rămii credincios dreptății și adevărului. Fără discuție și în ciuda tuturor rațiunilor de economie politică determinate de excedent de populație, care ar fi trebuit dirijat mai onorabil spre emigrare sau în colonii, fără discuție, aceste vânzări de armate, făcute de un popor liber tuturor regimurilor despotice ce aveau nevoie de soldați, sînt un lucru imoral și rușinos. Însămna transformarea cetățenilor în condotieri⁷³³, a oamenilor liberi în mercenari, a uniformei în livrea. Din nefericire este adevărat când se zice că în veacul al XVII-lea și chiar al XVIII-lea, haina militară a elvețienilor învinși avea această înfățișare. Și tot trist este și faptul că cuvîntul *elvețian*, care-ți trezește în minte ideea de independență, poate să-ți trezească și ideea de slujitor. Mai există încă slujitorul elvețian al hotelurilor, și al catedralelor. *M-a făcut să vin de la Amiens ca să mă fac elvețian*. Ar fi însă inechitabil să se extindă disprețul pe care-l trezește un fapt al națiunii, considerat în ansamblul lui, la toți indivizii, adesea onorabili și curăț, ce au participat la acest fapt sau care au trebuit să-l suporte. Să ne grăbim să recunoaștem că au existat și eroi sub această livrea. Elvețienii, chiar învinși, au fost adeseori sublimi. După ce și-au vîndut serviciile, ce se puteau cumpăra, și-au dăruit devotamentul, ce nu se putea plăti. Făcînd abstracție de originea supărătoare a concordatelor militare pe care, dintr-un anumit punct de vedere, autorul acestei cărți este departe de a le repudia, elvețienii au fost admirabili, de exemplu la Tuileries. Și poate că este frumos ca națiunea care, prima în Europa, și-a dat singele pentru libertatea născîndă, să-și fi dat, ultima, singele pentru regalitatea ce murea; din acest punct de vedere, ziua de 10 august 1792 nu este nedemnă de ziua de 17 noiembrie a anului 1307⁷³⁴.

Benserade către Julie d'Angennes ⁷³⁵, ea se mai întreba, ca să mai varieze conversația, dacă era dovedit că marele cneaz putea să pornească în campanie cu trei sute de mii de cai. Părea ceva himeric și cei ce spuneau că era imposibil aminteau că Stefan, regele Poloniei, intrase învingător în Moscovia și fusese cît pe ce să o cucerească numai cu șazeci de mii de oameni ⁷³⁶, și că în anul 1560 regele Mongul ⁷³⁷ venise la Moscova cu optzeci de mii de cai și-i dăduse foc. *Cneazul e foarte bogat, scria d-na Pilou ⁷³⁸, este domn și stăpîn absolut al tuturor lucrurilor. Supușii lui vînează animalele pentru blănuri. Le ia pentru el pe cele mai frumoase și pe cele mai scumpe, și-și face partea așa cum vrea.* Principii din Europa, mai mult din curiozitate decît din motive politice, îi trimiteau cneazului ambasade aproape ironice. Regele Franței șovăia dacă să-l trateze sau nu cu „alteță“. Era pe vremea cînd împăratul Germaniei îi spunea regelui Poloniei „serenissime“ și cînd marchizul de Brandenburg se ținea ca foarte onorat să fie arhișambelanul imperiului. Filip Pernisten, pe care-l trimisese împăratul la Moscova ca să vadă despre ce este vorba, se întorsese înspăimîntat de coroana cneazului, ce întrecea ca valoare, zicea el, toate cele patru coroane împreună, a papei, a regelui Franței, a regelui catolic ⁷³⁹ și a împăratului. Caftanul îi era peste tot presărat cu diamante, rubine, smaralde și alte nestemate, mari ca alunele. Pernisten adusese ca dar pentru împăratul Germaniei *de opt ori cîte patruzeci de blăni de samur și de zibeline, dintre care fiecare a fost prețuită la Viena la două sute de livre.* De altfel, mai adăuga că *circazienii celor cinci munți erau pentru principe o mare povară ⁷⁴⁰.* Aprecia infanteria moscovită la douăzeci de mii de oameni. Oricare ar fi fost adevărul în basmele acestea orientale, era o mare distracție pentru Europa, ocupată pe atunci cu atîtea războaie grele, să asculte din cînd în cînd clinchetul de săbii amuzant și îndepărtat pe care-l făcea în colțisorul lui cneazul Moscoviei jucîndu-se de-a războiul cu prințul tătarilor.

Cît privește puterea și forța lui, ideile erau foarte nesigure. Mai îndepărtat decît regele Poloniei și decît cel al Ungariei, majestate cu capul ras și cu mustăți lungi, mai îndepărtat decît marele duce al Lituaniei, prinț și el destul de sălbatic la vedere, înveșmîntat în blană, cu o căciulă de blană pe cap, putea fi văzut destul de bine, încremenit pe un fel de jilț-tron, între icoana lui Isus și cea a Fecioarei, cu cîrjă și cu mitră, cu mîinile pline de inele, înveșmîntat cu un caftan lung, alb ca al papei, înconjurat de oameni acoperiți cu aur din cap pînă în

picioare. Când avea în vizită ambasadori europeni, își schimba mitra în fiecare zi ca să-i uluiască.

Dincolo de Moscovia și de marele cneaz, în tenebrele unei depărtări și mai mari, se putea desluși un ținut imens în mijlocul căruia strălucea în umbră lacul *Caniclu*⁷⁴¹ plin de mărgăritare, unde mișunau, schimbînd între ei monezi de scoarță de copac și de scoici din mare, femei sulemenite, îmbrăcate, ca pămîntul înțelenit, în negru vara și în alb iarna, și oameni îmbrăcați cu piei de om jupuite de la dușmanii morți. Poporul acesta numeros, practica cu sălbăticie o religie alcătuită din Mahomet, din Isus Christos și din Jupiter, în monstruosul oraș Cambalusa⁷⁴² locuit de cinci mii de astrologi și păzit de călăreți fără număr; în mijlocul trăsnetelor și vînturilor, putea fi văzut șezînd, cu picioarele încrucișate, pe un covor circular din pîslă neagră, marele han al tătarilor, care repeta întruna cu un aer cumplit cuvintele săpate pe pecetea lui: *Dumnezeu în cer, marele han pe pămînt*.

Trîntorii de la Paris povesteau despre han, ca și despre cneaz, lucruri miraculoase. Imperiul hanului tătarilor fusese întemeiat, se zicea, de conducătorul Canguiste⁷⁴³, căruia astăzi îi spunem Gingis-Han. Avea o autoritate atît de mare încît într-o zi a fost ascultat de șapte principii cărora le poruncise să-și omoare copiii. Urmașii lui n-au fost mai mici decît el. Numele marelui han, în timpul domniei sale, era scris pe frontonul tuturor templelor cu litere de aur și ultimul dintre titlurile acestui principe era cel de *suflet al lui Dumnezeu*. Împărțea cu marele cneaz domnia asupra hoardelor. Într-o bună zi, aflînd de la astrologii lui, că orașul Cambalusa avea să se răscoale, Cublai-Han puse să se construiască un alt oraș alături și-l numi Taidu⁷⁴⁴. Aceasta era puterea marelui han.

În veacul al XVII-lea, și să nu uităm că nu sînt de atunci decît două sute de ani, mai existau în afara Europei, la miazănoapte și la răsărit, un șir fantastic de principii uimitori și uluitori, înșirați în umbră; miraj ciudat, fascinație a poeților și a aventurierilor care, în veacul al XIII-lea, l-au făcut pe Dante să viseze și pe Marco Polo⁷⁴⁵ să pornească la drum. Când înaintai spre acești principii, ei păreau că se trag înapoi în întuneric; căutîndu-le însă imperiul, aflai cînd o lume, precum Columb, cînd o epopee precum, Camoëns⁷⁴⁶. Către fruntariile de miazănoapte ale Europei, prima din aceste figuri extraordinare, cea mai apropiată și cea mai bine luminată, era marele duce de Lituania; cea de-a doua, încă distinctă, era marele cneaz al Moscoviei; cea de-a treia, deja confuză, era marele han al tătarilor; iar dincolo de aceste trei viziuni, marele șerif pe

tronul lui de argint, marele sofen pe tronul lui de aur, marele zamorin pe tronul lui de aramă, marele mogul înconjurat de elefanți și de tunuri de bronz, cu sceptrul întins asupra a patruzeci și șapte de regate, marele lama, marele cathay, marele dair⁷⁴⁷, din ce în ce mai vagi, din ce în ce mai ciudați, mai enormi, se pierdeau unii în spatele altora în negurile adânci ale Asiei.

II

Cu excepția citorva amănunte, cărora le va veni rîndul la vremea lor și care nu strică cu nimic acestui ansamblu, cam așa arăta Europa în momentul indicat mai sus. Cum s-a putut recunoaște, mîna dumnezeiască, ce îndreaptă generațiile din progres în progres, putea fi văzută încă de pe atunci pretutindeni în așezarea interioară și exterioară a elementelor ce o alcătuiau, iar acest stup de regate și de națiuni era minunat construit pentru ca ideile să poată circula în voie și să creeze în umbră civilizația.

Dacă nu luăm decît ansamblul, și trecînd peste lacunele inerente tuturor memoriilor, această creare a civilizației, ce reprezintă adevărata trudă a geniului uman, se făcea la începutul veacului al XVII-lea în Europa mai bine decît oriunde în altă parte. În această epocă în care trăiau, respirînd același aer și, prin urmare, chiar fără știrea lor, aceeași gîndire, impregnați de observarea acelorași evenimente, Galileu, Grotius⁷⁴⁸, Descartes, Gassendi⁷⁴⁹, Harvey⁷⁵⁰, Lope de Vega⁷⁵¹, Guide, Poussin, Ribera⁷⁵², Van Dyck, Rubens, Wilhelm de Orania⁷⁵³, Gustav-Adolf, Waldstein⁷⁵⁴, tînărul Richelieu, tînărul Rembrandt, tînărul Salvatore Rosa⁷⁵⁵, tînărul Milton⁷⁵⁶, tînărul Corneille și bătrînul Shakespeare, fiecare rege, fiecare popor, fiecare om, purtați de însuși mersul lucrurilor, convergeau către același țel, care și astăzi este cel la care tind generațiile: îmbunătățirea întregului prin toți, adică însăși civilizația. Și, insistăm asupra acestui punct, Europa era ceea ce ea mai este încă, marele atelier în care se elabora în comun această operă.

Numai două interese, despărțite printr-un scop egoist al activității universale, pîndind fără încetare vastul atelier european pentru a-și alege momentul, unul procedînd prin invazie, celălalt prin încălcare; unul zgomotos și cumplit în năvala lui, sfărîmînd cînd și cînd opreliștile și făcînd crăpături în zid; celălalt iscusit, îndemînat și politic, furișîndu-se prin orice ușă întredeschisă, amîndoi cîștigînd continuu teren, tulburau,

înghesuiau și amenințau atunci Europa. Aceste două interese, dușmane de altfel, erau personificate de două imperii ; și aceste două imperii erau doi coloși.

Primul dintre acești coloși, care luase poziție pe o coastă a continentului în fundul Mediteranei, reprezenta spiritul de război, de violență și de cucerire, barbaria. Cel de-al doilea, așezat de partea cealaltă, în pragul aceleiași mări, reprezenta spiritul de comerț, de violenție, de acaparare, corupția. Firește deci să fie doi dușmani ai civilizației.

Primul dintre acești doi coloși se sprijinea puternic pe Africa și pe Asia. În Africa avea Algerul, Tunisul, Tripoli din Berberia și întreg Egiptul de la Alexandria la Syene⁷⁵⁷, adică toată coasta de la Penon de Velez pînă la istmul de Suez ; de aici se cufunda în Arabia Troglodită⁷⁵⁸, de la Suez pe Marea Roșie pînă la Suakem⁷⁵⁹.

Poseda trei din cele cinci părți în care a împărțit Ptolemeu⁷⁶⁰ Asia, prima, a patra și a cincea.

A poseda prima parte însemna să ai Pontul, Bithinia, Frigia, Licia, Paflagonia, Galatia, Pamfilia, Capadocia, Armenia minoră, Caramania, adică întregul Trapezus al lui Ptolemeu de la Alexandreta pînă la Trebizonda⁷⁶¹.

A poseda a patra parte însemna să ai Ciprul, Siria, Palestina, întreg țărmul de la Firamida la Alexandria, Arabia Deșertică și Arabia Pietroasă, Mesopotamia și Babilonul numit și Bagadet⁷⁶².

A poseda a cincea parte însemna să ai tot ceea ce se cuprinde între două linii dintre care una urcă de la Trebizonda la nord pînă la Hermanasa lui Ptolemeu și pînă la Bosforul Cimmerian, pe care italienii îl numeau Gura-Sfîntului-Ioan⁷⁶³, iar cealaltă, trecînd pe lîngă Arabia Fericită, merge de la Suez la gura Tigrului⁷⁶⁴.

În afară de aceste trei regiuni imense, poseda Armenia cea Mare și tot ceea ce Ptolemeu a inclus în cea de-a treia parte din Asia pînă la fruntariile Persiei și ale Tartariei⁷⁶⁵.

Așa încît stăpînirile din Asia se învecinau la nord cu Arhipelagul, cu Marea de Marmara, cu Marea Neagră, cu Palus-Meotida și cu Sarmatia asiatică⁷⁶⁶ ; la răsărit cu Marea Caspică, Tigrul și cu Golful Persic, ce se numea marea lui Elcalif ; la apus, cu golful Arabic, care este Marea Roșie ; la miazăzi cu Oceanul Indiilor.

În Europa avea Adriatica, începînd de la Knin de deasupra Ragusei, Arhipelagul, Propontida, Marea Neagră pînă la Caffa în Crimeea, care este vechea Feodosia ; Ungaria de Sus pînă la Buda ; Tracia, astăzi Rumelia ; întreaga Grecie, adică Thessalia,

Macedonia, Epirul, Ahaia și Moreea ; aproape întreaga Iliria, Dalmația, Bosnia, Serbia, Dacia ⁷⁶⁷ și Bulgaria ; Moldova, Valahia și Transilvania, ai căror trei voievozi erau supuși lui ; întregul curs al Dunării de la Watzen pînă la vărsare.

Ca țarmuri de mare poseda 11 280 de mile italiene, și ca suprafață de uscat 1 203 219 mile pătrate.

Să ne închipuim acest uriaș cu o întindere de nouă sute de leghe și lung de o mie o sută de leghe, calcat pe burtă de-a curmezișul lumii vechi, cu călcîiul stîng în Africa, cu genunchiul drept peste Asia, un cot pe Grecia, un cot pe Tracia, cu umbra capului asupra Adriaticei, Austriei, Ungariei și Podoliei ⁷⁶⁸, întinzîndu-și chipul monstruos cînd spre Veneția, cînd spre Polonia, cînd spre Germania, uitîndu-se la Europa.

Celălalt colos avea drept capitală, sub cel mai frumos cer din lume, o peninsulă scaldată la răsărit de Mediterana, la apus de Ocean, despărțită de Africa printr-un braț îngust de mare și de Europa printr-un șir înalt de munți. Această peninsulă cuprindea optsprezece regate, cărora le impunea unitatea ei.

Deținea Serpa și Tangerul ⁷⁶⁹, zăvoarele strîmtorii Gibraltar, și închizîndu-le sau deschizîndu-le după bunul ei plac, transforma Mediterana în mare sau în lac. Din peninsula lui își răspîndea flotele pe această mare prin douăzeci și opt de mari porturi metropolitane ; la ocean avea treizeci și șapte.

Poseda în Africa Peñon de Velez, Melilla, Oran, Marzalcabil, cel mai bun port din Mediterana, Nazagan ⁷⁷⁰ și întreaga coastă de la capul Aguirra pînă la capul Guardafui ⁷⁷¹ ; în America, o mare parte din peninsula septentrională ⁷⁷², coasta Floridei, Noua Spanie ⁷⁷³, Yucatan, Mexicul și capul Californiei, Chile, Peru, Brazilia, Paraguay, întreaga peninsulă meridională pînă la patagoni ⁷⁷⁴ ; în Asia, Ormuz, Diu, Goa, Malacca ⁷⁷⁵, care sînt cele patru fortărețe de pe coastă, Daman, Bazin, Zanaa, Cisul, portul Colombo, regatele Camanor, Cochîn și Colan ⁷⁷⁶, cu fortărețele lor și, cu excepția Calicutului, întreg țărmul indian al Indiilor de la Daman la Melipur.

Avea pe mare și în toate mările, cele trei insule Baleare, cele douăsprezece insule Canare, Azorele, Santo-Puerto, Madera, cele șapte insule ale Capului Verde, San Tome, San-Diego, Mozambic ⁷⁷⁷, insula mare Bahrain, insula din golful Mahar, insula Ceylon ; cele patruzeci de insule Filipine, dintre care cea principală, Luzon, are o lungime de două sute de leghe ; Puerto-Rico, Cuba, Santo-Domingo, cele patru sute de insule Lucaye ⁷⁷⁸ și insulele din Marea Nordului, al căror număr nici nu-l mai știa.

Însemna să ai întreaga mare, aproape toată America, iar în Africa și în Asia tot ceea ce nu poseda celălalt colos.

În Europa, în afară de marea peninsulă, centru al puterii și al răspîndirii, avea Sardinia și Sicilia, care sînt regate și nu mai pot fi considerate drept insule. Ținea Italia pe la cele două extremități, regatul Neapolului și ducatul Milanului, amîndouă supuse lui. Cît despre Franța, pe ea o strîngea poate și mai tare, iar cele trei state pe care le avea la graniță, formînd un fel de semicerc, Rousillon, Franche-Comté și Flandra, erau ca un braț ce o încingea.

Primul dintre acești doi coloși era Turcia; cel de-al doilea, Spania.

III

Aceste două imperii inspirau Europei, unul o groază adîncă, iar celălalt o adîncă neîncredere.

Prin Turcia se răspîndea asupra Europei spiritul Asiei; prin Spania, spiritul Africii.

Islamismul, sub Mahomet al II-lea, a făcut un pas formidabil peste antica trecătoare a Boului, Bos-Poros⁷⁷⁹, și a înfipt cu obrăznicie sulița de care era legată o coadă de cal în orașul cu șapte coline ca și Roma și care avusese biserici cînd Roma nu avea decît temple⁷⁸⁰.

De la fatalul an 1453⁷⁸¹, Turcia, cum am spus mai sus, a reprezentat în Europa barbaria. Într-adevăr pe tot ce punea mîna își pierdea în cîțiva ani atributele civilizației. Odată cu turcii s-au instalat la Constantinopol incendiile de nestins și ciuma perpetuă. Deasupra acestui oraș, peste care domnise timp îndelungat crucea luminoasă a lui Constantin, fluturau acum ori un vîrtej de flăcări ori drapelul negru.

O soartă misterioasă în care mintea crede că vede scrise citeț învățămintele nemijlocite ale providenței, a dat pradă acestui popor de temut, însăși metropola sociabilității omenești, patria gîndirii, țara poeziei, a filozofiei și a artei, Grecia. Numai la contactul cu turcii, și chiar din acea clipă, Grecia, fiică a Egiptului și mamă a Italiei, a devenit barbară. Nu știu ce lepră i-a slujit poporul, pămîntul, monumentele, pînă și limba ei admirabilă. O sumedenie de consoane sălbatice și de silabe țepene au crescut ca spinii și mărăcinii ce astupă ruinele, pe cuvintele cele mai dulci, mai sonore, mai armonioase, cele mai bine pronunțate de către poeți. Greaca, trecînd prin gura turcilor, a redevenit dialect. Cuvintele turcești, mocirla tuturor idiomu-

rilor din Asia, au pîngărit pe veci, năpustindu-se buluc, acest grai atît de transparent, de pur și splendid, limbă de cristal din care ieșise o poezie de diamant. Numele orașelor grecești au fost deformate și au devenit hidoase. Ținuturile învecinate, asupra cărora Helle își răspîndise odinioară razele, au suferit aceeași pîngărire: Argos s-a schimbat în Filochia; Delos în Dili, Didymo-Tychos în Dimotuc, Tzorolus în Ciurli, Zephirium în Zofra, Sagalessus în Sadjaklu, Nyssa în Nou-Shehr, Moryssus în Mucius, Cybistra în Bustereh, fluviul Achelous în Aspro-Potamos și fluviul Poretus în Prut. Și oare nu-ți inspiră un simțămînt dureros degradarea și parodia cînd recunoști în Stan-Ko, pe Cos, patria lui Apelles și a lui Hippocrat⁷⁸²; în Fionda, pe Phaselis, unde Alexandru a fost silit să intre cu picioarele în mare, într-atît era de îngustă strîmtoarea Climax; în Hesên-Nov, unde se afla comoara lui Mitridate⁷⁸³, pe Novus; în Skipsilar, pe Scapta Hyla, unde Tucidide își avea minele de aur și-și scria istoria⁷⁸⁴; în Temeswar, Tomis⁷⁸⁵, unde a fost exilat Ovidiu; în Kokso, Cutusos, unde a fost surghiunit sfîntul Chrysostom⁷⁸⁶; în Giustendil, Justiniana, leagănul lui Justinian⁷⁸⁷; în Salenti, Traianopolis, mormîntul lui Traian! Olimpul a devenit Ossa, Pelionul și Pindul, Beilicul și Janina; un pașă stînd turcește pe o piele de tigru încrunta din sprîncene pe aceiași munți ca Jupiter. Derîdarea amară ce reiese din cuvinte reiese și din lucruri: Etolia⁷⁸⁸, vechea republică atît de puternică și mîndră, forma un Despotat. Cît despre valea Tempe, *frigida Tempe*, devenită sălbatică și inaccesibilă sub denumirea de Lycostomo, plină de acum înainte de ură, de mărăcini și de întuneric, s-a metamorfozat în valea Lupilor.

Ideea cumplită pe care o trezește barbaria devenită națiune cu flote și arme, se încarna vie și întregă în sultanul turcilor. Europa de-abia dacă îndrăznea să se uite de departe la acest principe înfricoșător. Bogățiile sultanului, Turcului, cum i se zicea, erau fabuloase; avea un venit ce depășea cincisprezece milioane de piese de aur. Sultana, sora lui Selim, avea un venit de două mii cinci sute de țechini de aur pe zi. Turcul era principele ce posedea cea mai mare călărime. Fără a mai socoti garda lui personală, cei paisprezece mii de ieniceri pedestrași, întreținea în permanență în jurul lui, pe picior de luptă, cincizeci de mii de spahii și o sută cincizeci de mii de timarioți, ceea ce înseamnă două sute de mii de călăreți. Avea galere fără număr. La un an după Lapante⁷⁸⁹, flota otomană mai ținea încă piept tuturor marinelor creștine la un loc. Avea o artilerie așa de puternică încît, dacă dai crezare zvonurilor din popor, suflul tunurilor clătina zidurile. Lumea își amintea cu spaimă

că la asediul Constantinopolului, Mahomet al II-lea pusese să se construiască, din zidărie întărită cu cercuri de fier, un mortier monstruos manevrat pe cilindrii, pe care de-abia puteau să-l tragă două mii de perechi de boi, care aplecându-și gura către oraș, vărsa asupra lui zi și noapte șuvoaie de smoală și blocuri de stîncă. Ceilalți principii, cu mașinăriile și bombardele lor, păreau un fleac pe lângă acești sultani sălbatici ce revărsau astfel de vulcani asupra orașelor. Puterea Turcului era atît de nemăsurată, și știa așa de bine să facă față pe toate fronturile, încît deși se războia cu toată Europa, Soliman⁷⁹⁰ luase de la Persia Diarbekirul și Amurat⁷⁹¹ luase Media; Selim⁷⁹² cucerise de la mameluci Egiptul și Siria și Amurat al III-lea îi exterminase pînă la unul pe georgienii aliați cu sofii⁷⁹³. Sultanul nu-i lăsa pe regii creștini decît pînă la poarta palatului lui. Pecetea pe care o punea pe scrisorile ce le scria, sau mai bine zis pe poruncile ce le dădea, era făcută cu scările armăsarului imperial. Cînd avea un acces de mînie, punea călăul să sfărîme dinții ambasadorilor. Chiar pentru turci, apariția sultanului însemna spaimă. Denumirile pe care i le dădeau exprimau mai ales frica; îi ziceau *fiul slavei*, iar palatului său de vară îi ziceau *casa ucigașului*. Îl recomandau celorlalte națiuni cu preaslăviri sinistre. *Pe unde îi trece calul*, ziceau ei, *iarba nu mai crește*.

Regele Spaniei și al Indiilor, un fel de sultan catolic, era mai bogat decît toți principii creștini laolaltă. Dacă nu socotim decît venitul lui obișnuit, el scotea în fiecare an din Italia și din Sicilia patru milioane în aur, două milioane în aur de la Portugalia, paisprezece milioane în aur de la Spania, treizeci de milioane în aur de la America. Cele șaptesprezece provincii ale statului Țărilor de Jos, ce cuprindea pe atunci Artois, Cambresis și Ardennes⁷⁹⁴, plăteau în fiecare an regelui catolic un venit obișnuit de trei milioane în aur. Milanul era o pradă bogată, rîvnită de toți și deci anevoie de păstrat. Trebuia supraviețuiască Veneția, vecina cea geloasă; trebuia să se acopere cu trupe granița Savoiei pentru a-l opri pe duce să se *năpustească pe neașteptate*, cum zicea Sully⁷⁹⁵; trebuia să se înarmeze bine fortul Fuentes, pentru a-i ține la respect pe elvețieni și pe grisoni; trebuiau întreținute și reparate fortărețele din ținut, mai ales Novara, Pavia, Cremona, *care are*, după cum scria Montluc⁷⁹⁶, *un turn cum nu se poate mai puternic, ținut printre minunile Europei*. Cum orașul nu avea astîmpăr, trebuia hrănită acolo o garnizoană spaniolă de șase sute de oameni înarmați, de o mie de călăreți de cavalerie ușoară și de trei mii de pedestrași, precum și să se întrețină în stare bună castelul din Milan, la care se lucra fără încetare. După cum se vede, Milanul costa

foarte scump ; cu toate acestea, acoperindu-și toate cheltuielile, Milanul aducea Spaniei în fiecare an opt sute de mii de ducăți. Cele mai mici frânturi din această uriașă monarhie își plăteau tributul ; insulele Baleare vărsau în fiecare an cincizeci de mii de scuți. Și toate astea, repet, nu reprezentau decît venitul obișnuit. Venitul extraordinar era incalculabil. Numai ce producea Cruzada ⁷⁹⁷ făcea cît venitul unui regat ; numai cu subsidiile bisericii regele întreținea în permanență o sută de galere. Mai adăugați vînzarea domeniilor ținînd de ordinele militare sau religioase, caducitățile statelor și ale bunurilor ⁷⁹⁸, alcavalele ⁷⁹⁹, dările la o treime, confiscările, darurile gratuite ale popoarelor și ale feudalilor. Din trei în trei ani Neapole dădea o sută douăzeci de mii de scuți de aur, iar în anul 1615, Castilia oferea regelui, de binevoia să le primească, patru milioane în aur, plătibile timp de patru ani.

Această bogăție se transforma în putere. Ceea ce sultanul era prin cavalerie, regele Spaniei era prin pedestrași. În Europa se zicea : *cavaleria turcească, infanteria spaniolă*. Să fie grav ca un gentilom, zelos ca un haiduc, tare la șocul escadroanelor, imperturbabil în timpul împușcăturilor, să-și cunoască avantajul în luptă, să aibă minia tăcută, să-și urmeze căpitanul, să rămînă în rînduri, să nu se rătăcească, să nu uite nimic, să nu se certe, să se folosească de orice, să îndure frigul, arșița, foamea, setea, boala, greul și oboseala, să meargă așa cum alții se luptă, să se lupte așa cum alții merg, să facă din răbdare temeiul tuturor faptelor iar curajul să-i fie avîntul răbdării ; acestea erau calitățile pedestrașului spaniol. Infanteristul castilian i-a gonit pe mauri, a pus piciorul în Africa, a supus coasta, a subjugat Etiopia și Cafreria ⁸⁰⁰, a luat Malacca și insulele Moluca, a cucerit vechile Indii și Lumea Nouă. Minunată infanterie ce n-a fost zdrobită decît în ziua în care s-a izbit de marele Condé ! În ordine pentru calitatea ei, după infanteria spaniolă venea infanteria valonă ⁸⁰¹, iar infanteria valonă era și ea tot a regelui Spaniei. Cavaleria sa, pe care numai cea turcă o întrecea, avea cei mai buni cai din Europa ; avea cai arabi din Spania, armăsari din Règne, cai din Burgundia și din Flandra. Arsenalele regelui catolic erau pline vîrf de muniții de război. Numai în cele trei săli de arme de la Lisabona se aflau platoșe ușoare pentru cincisprezece mii de pedestrași și armuri pentru zece mii de cavaleri. Avea fortărețe fără număr și pretutindeni, iar zece dintre ele, Collioure, Perpignan și Salses, la miazări și la miazănoapte Gravelines, Dunkerque, Hesdin, Arras, Valenciennes, Philippeville și Marienbourg, alcătuiesc spărturi în Franța de astăzi.

Dar marea putere a Spaniei, atât de puternică prin fortărețele ei, prin cavaleria și infanteria ei, nu erau cu toate acestea nici infanteria, nici cavaleria, nici fortărețele, ci flota ei. Regele catolic, care avea cei mai buni luptători din Europa, avea și cei mai buni marinari. Nici un popor de navigatori nu era la acea vreme pe măsura catalanilor, biscaienilor, portughezilor și genovezilor. Sevilla, consideră pe atunci printre principalele orașe maritime ale Europei, deși se afla destul de înăuntru pe uscat și unde acostau toate flotele din Mexic și din Peru, era o pepinieră de mateloți.

Pentru a ne face o idee completă de ponderea pe care o avea altădată Spania ca putere maritimă, am vrut să știm clar ce era acea mare armada a lui Filip al II-lea, atât de faimoasă și atât de puțin cunoscută, ca atâtea alte lucruri faimoase. Istoria vorbește despre ea și se extaziază în fața ei; însă istoria, care urăște amănuntul și care, după noi, face o greșeală prin aceasta, nu ne dă cifre. Cifrele acestea le-am căutat în umbra în care istoria le lăsase să cadă; le-am regăsit cu mare greutate; și iată-le. După părerea noastră, nimic nu-i mai instructiv și mai curios.

Era în anul 1588. Regele Spaniei a vrut să termine odată pentru totdeauna cu englezii, care-l hărțuiau și sîcîiau pe colos. A armat o flotă. În această flotă erau douăzeci și cinci de corăbii mari din Sevilla, douăzeci și cinci din Biscaya, cincizeci de corăbii mici din Catalonia și din Valencia, cincizeci de bărci de pe coasta Spaniei, douăzeci de șalupe din cele patru sate de pe coasta de la Guipuscoa, o sută de gabare⁸⁰² din Portugalia, paisprezece galere și patru galere uriașe din Napoli, douăsprezece galere din Sicilia, douăzeci de galere din Spania și treizeci de vase din Germania; cu totul și cu totul trei sute cincizeci de corăbii, manevrate de nouă mii de marinari.

Nu s-ar putea evalua cu exactitate această escadră, dacă n-am aminti ce era pe atunci o galeră. O galeră însemna o sumă considerabilă. Întreaga coastă septentrională a Africii, excepție făcînd Algerul și Tripoli, nu producea atât cît îi trebuia sultanului să construiască și să întrețină două galere.

Aprovizionarea armadei cu de ale gurii era imensă. Iată cifra foarte ciudată și foarte exactă; o sută șaiszeci și șapte de mii cinci sute chintale de biscuiți, furnizate de Murcia, Burgos, Campos, Sicilia, Neapole și insulele; unsprezece mii de chintale de carne sărată, furnizate de Estramadura, Galicia și Asturia; unsprezece mii de chintale de slănină, furnizate de Sevilla, Ronda și Biscaya; douăzeci și trei de mii de barili de pește

sărat, furnizate de Cadix și Algarv; douăzeci și opt de mii de chintale de brânză, furnizate de Majorca, Senegallo și Portugalia; paisprezece mii de chintale de orez, furnizate de Genova și Valencia; douăzeci și trei de mii de măsurii de ulei și oțet, furnizate de Andaluzia, măsura fiind egală cu douăzeci și cinci de livre; douăzeci și șase de mii de măsurii de bob, furnizate de Cartagina și Sicilia; douăzeci și șase de mii butii sigilate de vin, furnizate de Malaga, Maxovella, Ceresa și Sevilla. Proviiziile de grâu, fier și pinze veneau din Andaluzia, din Neapole și din Biscaya. Totalul lor s-a pierdut.

Această flotă purta o armată; douăzeci și cinci de mii de spanioli, cinci mii scoși din regimentele din Italia, șase mii din Canare, din Indii și din garnizoanele din Portugalia, restul recruți; douăsprezece mii de italieni, sub comanda a zece comandanți de regiment; douăzeci și cinci de mii de germani; o mie două sute de călăreți din cavaleria ușoară, două sute de pe coastă și două sute de la frontieră, adică o mie șase sute de călăreți; trei mii opt sute de tunari și patru sute de geniști; ceea ce înseamnă, incluzînd și pe cei nouă mii de marinari, că erau cu totul șazeci și șase de mii opt sute de oameni.

Această armată monstruoasă ar fi nimicît Anglia. A fost luată ca o pală de vînt.

Pala de vînt care a bătut în noaptea de 2 septembrie a anului 1588 a schimbat fața lumii ⁸⁰³.

În afară de forțele ce se puteau vedea, Spania mai avea și forțele ei oculte. Sigur că suprafața ei era întinsă, adîncimea ei însă era imensă. Pretutindeni pe sub pămînt avea galerii, șanțuri, mine și contramine, fire ascunse, ramificații necunoscute, rădăcini neașteptate. Mai tîrziu, atunci cînd Richelieu a început să dea cu hîrlețul în bătrînul pămînt al Europei, a fost surprins să simtă mereu cazmaua lovindu-se de ceva și ricoșînd și să dea peste Spania. Ceea ce se vedea din ea la lumina zilei se întindea pînă departe; ceea ce nu se vedea mergea și mai departe. S-ar putea zice că la acea vreme în treburile universului se găsea prezența Spaniei mai mult pe dedesubt decît pe deasupra.

Era legată de principii Italiei prin căsătorii, *Austria, nube* *; de republicile comerciale, prin comerț; de papă prin religie, prin ceva mai catolic decît însăși Roma; de lumea întreagă prin aurul a cărui cheie era la ea. America era casa de bani. Spania era casierul. Ca și casa de Austria domina cu pompă Germania, și o dirija tainic. Germania, într-o mie de ani de istorie modernă, a fost o dată în stăpînirea geniului francez, sub Carol cel Mare,

* Mărită-te Austrie!

și o dată în stăpânirea geniului spaniol, sub Carol Quintul. Numai că, după moartea lui Carol Quintul, Spania nu i-a mai dat drumul Germaniei din stăpânirea ei.

După cum se vede, Spania avea ceva și mai puternic decât puterea ei, avea politica ei. Puterea este brațul, politica este mîna.

Concepem, așadar, că Europa se simțea stingherită între aceste două imperii, ce apăsau asupra ei cu greutatea a două lumi. Strînsă de Spania la apus și de Turcia la răsărit, părea să se strîmteze pe zi ce trece; iar fruntariile europene, împinse încet încet, dădeau înapoi spre centru. Jumătate din Polonia și jumătate din Ungaria erau deja invadate și de-abia dacă Varșovia și Buda⁸⁰⁴ se aflau dincolo de barbarie. Ordinul mediteranean al Sfîntului Ioan-din-Ierusalim fusese împins sub Carol Quintul de la Rhodos la Malta⁸⁰⁵. Genova, a cărei stăpînire mergea odinioară pînă la Tanais⁸⁰⁶, Genova care altădată poseda Ciprul, Lesbos, Chios, Pera și o parte din Tracia⁸⁰⁷, căreia împăratul Orientului îi dăduse Mitylene⁸⁰⁸, se retrăsese în fața turcilor pas cu pas, din poziție în poziție, și rămăsese acum numai cu Corsica.

Cu toate acestea Europa se împotriva celor două state cotropitoare. Își încorda împotriva lor toate puterile, ca să folosim limba energică a lui Sully și a lui Mathieu. Franța, Anglia și Olanda înfruntau Spania; Sfîntul Imperiu, ajutat de Polonia, Ungaria, Veneția, Roma și Malta, lupta împotriva turcilor.

Regele Poloniei era sărac, deși era mai bogat decât dacă ar fi fost regele unuia dintre cele trei regate, Scoția, Sardinia sau Navarra, care nu aduceau nici măcar un venit de o sută de mii de scuzi; avea șase sute de mii de scuzi pe an și era plătit și de Lituania. Cu excepția cîtorva regimente elvețiene sau germane nu întreținea infanterie; însă cavaleria lui, alcătuită din o sută de mii de luptători polonezi și din șaptezeci de mii de lituanieni, era excelentă. Această cavalerie, ce apăra granițe foarte întinse, avea ceva anume, foarte eficace pentru a apăra de hoardele sultanului, turma imensă și tremurîndă a națiunilor civilizate, adică faptul că era organizată după sistemul turcesc și că sălbatică, înfiorătoare și năprasnică, semăna cu cavaleria otomană așa cum un ciine lup seamănă cu un lup. Împăratul acoperea restul frontierei, de la Knin pe Adriatica pînă la Szolnok, lîngă Dunăre, cu douăzeci de mii de mercenari, cheltuială neîndestulătoare în timp de război, dar care obosea imperiul în timp de pace. Veneția și Malta erau acoperirea de pe mare.

Nu mai menționăm Genova decât în treacăt. Genova, de prea multe ori umilită, își supraveghea țărmul cu patru galere, lăsa să putrezească douăzeci și cinci în arsenal, se avînta foarte puțin în afară, și se adăpostea sub regele Spaniei.

Malta avea trei armuri, fortărețele, navele și valoarea cavalierilor ei. Acești gentilomi viteji, supuși pe insulă unor reguli de limitarea luxului extrem de severe, încît nici cel mai înalt în grad dintre ei nu putea să-și facă un veșmînt nou fără îngăduința ispravnicului cu ștofele, se răzbunau din cauza acestor constrîngerii monahale printr-o dezlănțuire nemaipomenită de vitejie și, mielușei pe insulă, deveneau lei pe mare. O galeră malteză, care nu purta niciodată mai mult de șaisprezece tunuri și de cinci sute de luptători, ataca fără șovăire trei galioane turcești.

Veneția, bogată și îndrăzneată, sprijinită pe cele șapte cetăți ce le avea în Lombardia și în Marche, stăpîină a Friulului și a Istriei, stăpîină a Adriaticei, a cărei pază o costa cinci mii de ducăți pe an, blocînd pe uscocchi⁸⁰⁹ cu cinci corăbii lungi și subțiri veșnic înarmate, instalată cu mîndrie la Corfu, Zante, Cefalonia, pe toate insulele coastei de la Zara pînă la Cytera, întreținînd în permanență pe picior de luptă douăzeci și cinci de mii de oșteni, treizeci și cinci de mii de mercenari, elevețieni și grisoni, o mie cinci sute de lăncieri, o mie de călăreți din cavaleria ușoară lombardă și trei mii de stradioți dalmați⁸¹⁰, Veneția era pentru sultan o strașnică opreliște. Chiar după ce a pierdut Andros și Paros, pe care le avea în arhipelag, ea și-a păstrat Candia⁸¹¹; și acolo, în picioare, pe acest măreț baraj natural ce închide Marea Egee, închizînd turcilor ieșirea din Arhipelag și intrarea în Mediterana, a ținut barbaria în șah.

La Veneția a sluji pe mare însemna să aparții nobilimii. Toți căpitanii și comandanții corăbiilor erau nobili venețieni. Republica avea tot timpul pe mare patruzeci de galere, dintre care douăzeci din cele mari. Avea în minunatul ei arsenal, unic pe lume, două sute de galere, lucrători în stare să scoată din port treizeci de vase în zece zile, și armament cît să îndestuleze toate marinele de pe pămînt.

Sfîntul Scaun era de mare ajutor. Nimic nu e mai ciudat astăzi decât să constați ce principe pămîntesc, ce putere politică și militară era pe atunci un papă, și așa foarte sus ca principe spiritual. Roma, care avusese odinioară o incintă de cincizeci de mile, nu mai avea acum decât una de șaisprezece; porțile ei, împărțite altădată în paisprezece regiuni, se redusese la treisprezece; suferise șapte mari pustiiri istorice; dar, deși pîngărită, rămăsese sfîntă; deși dărîmată, rămăsese tare. Dacă ne

este îngăduit să amintim ceea ce am mai spus, *Roma va fi întotdeauna Roma*. Papa deținea una dintre provinciile de graniță ale Italiei, Ancona, și unul dintre cele patru ducate lombarde, Spoleto; avea Ancona, Comachio și delta Padului în golful Veneției, Civita Vecchia la Marea Tireniană. Sfatul Pontifical cuprindea cîmpia Romei și patrimoniul sfîntului Petru ⁸¹², Sabina, Umbria, adică întreaga umbră a Apeninilor, provincia Anconei, Romagna, ducatul de Ferrara, ținutul Perugiei, Bologna și ceva din Toscana; un oraș de prim rang, Roma; unul din ordinul al doilea, Bologna; opt de ordinul al treilea, Ferrara, Perugia, Ascoli, Ancona, Forlì, Ravenna, Fermo și Viterbo; patruzeci și cinci de fortărețe de toate mărimile, printre care Rimini, Cesena, Faenza și Spoleto; cincizeci de episcopate și un milion și jumătate de locuitori. Pe lîngă acestea, sfîntul părinte mai poseda în Franța comitatul Venaissin, ce avea drept inimă palatul-cetate de la Avignon. Statul roman, privit pe o hartă, avea forma pe care o mai are încă, aceea a unei figuri șezînd în poziția gravă a zeilor din Egipt, cu Abruzzi ⁸¹³ drept scaun, Modena și Lombardia pe cap, Toscana pe piept, Campania la picioare, rezemată cu spinarea de Adriatică, cu Mediterana pînă la genunchi. Suveranul pontif era bogat. Semăna indulgențe și culegea ducați. Era îndeajuns să dea o semnătură pentru ca lumea să-și dea contribuția. *Atît timp cît voi avea o pană, zicea Sixtus-Quintul, voi avea bani*. Cuvînt de papă sau de mare scriitor. Într-adevăr, Sixtus-Quintus ⁸¹⁴, care era un papă cultivat, artist și inteligent, deși nu șovăia niciodată în fața unor cheltuieli regești, a pus deoparte în cinci ani, patru milioane de aur în vistieria de la castelul Sant-Angelo. Cu contribuțiile tuturor credincioșilor din univers, sfîntul părinte își plătea o armată bună, douăzeci și cinci de mii de oameni în Le Marche și Romagna, douăzeci și cinci de mii de oameni în Campania și în Patrimoniu; jumătate la granițe, jumătate la Roma. La nevoie, putea să-și sporească armatele. Grigore al VII-lea și Alexandru al III-lea ⁸¹⁵ au ținut piept unor principii ce dispuneau de forțele imperiului, la apogeu pe vremea aceea, aliate cu armatele din cele două Sicilii. Într-o zi, ducele de Ferrara și-a permis să fabrice sare la Comachio. „*Sfîntul părinte, cităm aici două rînduri dintr-o scrisoare a lui Mazarin, cu motivele lui și cu o armată pe care o ridicase, l-a făcut pe duce să se căiască, și i-a luat statul*“. Iată ce însemnau soldații papei. Această miliție reușea minunat de bine să facă să se respecte statul roman. Să mai adăugăm Umbria, fortăreață naturală în fața căreia Hanibal a făcut cale întoarsă, iar drept coaste, atît la miazănoapte cît și la miazăzi, țărmurile cele mai bătute de

vînturi din întreaga Italie. Nici un povîrniş ca să poată fi coborît. Pe cele două mări, papa era păzit şi apărat de furtuni.

Astfel aşezat şi asigurat, el colabora la marea şi permanenta luptă împotriva turcului. Astăzi, sfîntul părinte îi trimite paşei din Egipt camee şi se plimbă cu vasul cu aburi *Mahmoudieh*. — Lucru nemaipomenit, care dacă stai să te gîndeşti, arată cît de mult s-au schimbat lucrurile, papa şezînd paşnic într-o invenţie a hughenotilor ⁸¹⁶ botezată cu un nume turcesc! — Pe vremea aceea el îşi îndeplinea cu străşnicie misiunea lui de papă şi trimitea la Lepante galere cu mitră şi tiară. De îndată ce apăreau semilunele şi turbanele, nimic nu mai era al lui, nici un oştean, nici un scud; îşi aducea şi el la rîndul lui contribuţia. Aşa încît, cu astfel de prilejuri, ceea ce creştinii dăruiseră papei, papa înapoia creştinătăţii. În liga din anul 1542 ⁸¹⁷ împotriva otomanilor, Paul al III-lea i-a trimis lui Carol Quintul douăsprezece mii de pedestraşi şi cinci sute de călăreţi.

La sfîrşitul veacului al XVI-lea, în anul 1588, o furtună a salvat Anglia de armada Spaniei; la sfîrşitul celui de-al XVII-lea în anul 1683, Sobieski a salvat Germania de ameninţarea Turciei ⁸¹⁸. Salvarea Angliei însemna salvarea Angliei, dar salvarea Germaniei însemna salvarea Europei. S-ar putea spune că în aceste împrejurări de neuitat, Polonia a jucat rolul Franţei. Pînă atunci Franţa era întotdeauna cea de care se izbea barbaria; în faţa Franţei se topise întotdeauna. În anul 496, venind dinspre miazănoapte, se sfîrîmase de Clovis ⁸¹⁹; în anul 732, venind dinspre miazăzi, se sfîrîmase de Carol Martel ⁸²⁰.

Cu toate acestea, nici invincibila armada învinsă de Dumnezeu, nici Kara-Mustafa bătut de Sobieski, nu linişteau de-a binelea Europa. Spania şi Turcia erau mereu în picioare şi veacul al XVII-lea lăsa impresia că vor creşte la nesfîrşit, din ce în ce mai de temut şi mai ameninţătoare, într-un viitor apropiat şi cumplit. Politica, această ştiinţă a conjuncturilor ca şi medicina, nu avea pe atunci altceva de prevăzut. Oamenii se mai linişteau cîteodată gîndindu-se că cei doi coloşi se înfruntau pe mare în Marea Roşie şi se ciocneau în Asia.

Această ciocnire din Arabia Fericită, atît de îndepărtată şi nedesluşită, nu micşora cu nimic în ochii gînditorilor fatalităţile ce se îngrămădeau asupra civilizaţiei. La vremea pe care am zugrăvit-o îngrijorarea era la culme. O scriere cu titlul *Forţele regelui Spaniei*, tipărită la Paris în anul 1627, sub protecţia regelui, cu gravuri de Isac Jaspar, zice: „Ambiţia acestui rege ar fi să posede totul. Tot cutreierînd mările, flota lui stînjeneşte flota Angliei şi împiedică corăbiile altor state să gonească în

voia lor". Într-o altă scriere, publicată cam în aceeași vreme și avînd drept titlu : „*Descriere pe scurt a statului Turc*“ citim : „El (Turcul) dă mare prilej de alarmă creștinătății, pentru că are atîtea mijloace de a-și face o armată mare, ridicînd-o din țările pe care le stăpînește. Ar trebui să fii complet lipsit de judecată să nu fii îngrijorat de un asemenea potop“.

IV

Astăzi, prin forța tainică a lucrurilor, Turcia a căzut, Spania a căzut.

În prezent, bancnotele fără acoperire *, această ultimă pacoste a vechilor societăți putrede, devoră Imperiul turcesc.

Încă de mult o altă națiune stăpînește Gibraltarul, ca sălbaticul ce-și coase la haină gheara leului mort.

Astfel, în mai puțin de două sute de ani, cei doi coloși ce-i înspăimîntau pe părinții noștri au dispărut.

S-a eliberat oare Europa ? Nu.

La fel ca în veacul al XVII-lea, o amenință un îndoit pericol. Oamenii trec, dar omul rămîne ; imperiile cad, alte egoisme renasc. În epoca în care ne aflăm, ca și acum două sute de ani, două imense egoisme înghesuie Europa și o rîvnesc. Duhul războiului, al violenței și al cuceririi este încă în picioare la răsărit, duhul comerțului, al vicleniei și al aventurii este încă în picioare la apus. Cei doi uriași s-au deplasat întrucîtva și s-au tras spre miazănoapte, ca pentru a înșfăca continentul de mai sus. Rusia i-a urmat Turciei ; Anglia i-a urmat Spaniei.

Tăiați cu gîndul, pe globul pămîntesc, un segment care rotindu-se în jurul polului, să se desfășoare de la capul Nord european la capul Nord asiatic, de la Tornea la Kamceatka, de la Varșovia la golful Anadîr, de la Marea Neagră la marea de Ohotsk ⁸²¹ și care, la apus intrînd în Suedia, mărginind Baltica, devorînd Polonia, la miazăzi, intrînd în Turcia, absorbînd Caucazul și Marea Caspică, cotropînd Persia, urmînd lungul șir ce începe cu munții Urali și sfîrșește la capul Oriental, trece pe lîngă Turkestan și China, se ciocnește de Japonia la capul Lopatka ⁸²² și, pornind din mijlocul Europei, să meargă pînă la strîmtoarea Behring atîngînd America prin Asia ; în afară de Polonia, aruncați de-a valma în acest segment monstruos Crimeea, Georgia, Kermanul, Imeretia ⁸²³, Abhasia, Armenia și Siberia ; grupați jur împrejur insulele Novaia Zemlea, Spitzbergen, Vaigaci și Kolguev, Aland,

* În Turcia se cheamă *schim*. N.A.

Dago și Oesel, Clarke, Sfântul-Matei, Sfântul-Paul, Sfântul-Gheorghe, Aleutinele, Kodiak, Sitka și arhipelagul Prințul de Wales ; răspîndiți în acest spațiu imens șaizeci de milioane de oameni și veți avea Rusia.

Rusia are două capitale ; una cochetă, elegantă, plină de bibelouri uriașe în stil Pompadour ce au devenit palate și catedrale, pavată cu marmură albă, construită de ieri, locuită de curteni, îmbrățișată de împărat ; cealaltă încărcată de cupole de aramă și de minarete de cositor, sumbră, străveche și dată la o parte. Prima, Petersburg, reprezintă Europa ; cea de-a doua, Moscova, reprezintă Asia. Ca vulturul Germaniei, vulturul Rusiei are două capete.

Rusia poate pune pe picior de luptă o armată de o sută zece mii de oameni.

Această posibilă revărsare a Rusiei a dus la repararea Zidului Chinezesc și la construirea zidurilor Parisului.

Ceea ce era cîndva marele cneaz al Moscoviei este în prezent împăratul Rusiei. Comparați cele două imagini și măsurați pașii pe care Dumnezeu îi pune pe oameni să facă.

Cneazul s-a făcut rege, regele s-a făcut țar, și țarul s-a făcut împărat. Trebuie să spunem că aceste transformări sînt adevărate avataruri. La fiecare piele pe care o leapădă, principele moscovit devine din ce în ce mai asemănător cu Europa, adică cu civilizația.

Totuși, și Europa nu trebuie să uite, a semăna nu înseamnă a se identifica.

Anglia are Scoția și Irlanda, Hebridele și Orcadele ; cu grupul insulelor Shetland desparte Danemarca de insulele Feroë și de Islanda, închide Marea Nordului și pîndește Suedia ; cu Jersey și Guernesey închide Canalul Mîneii și pîndește Franța. Apoi pornește, face ocolul peninsulei, își statornicește influența asupra Portugaliei și-și pune călcîiul pe Gibraltar, și după ce i-a luat în stăpînire cheia, intră în Mediterana. Trece peste Baleare, Corsica, Sardinia și Sicilia, și se oprește : a găsit Malta și se instalează între Sicilia și Tunis, între Italia și Africa ; de la Malta ajunge la Corfu de unde supraveghează Turcia, închizînd Marea Adriatică ; Santa Maura, Cefalonia și Zante, de unde supraveghează Marea ⁸²⁴, dominînd Marea Ionică ; Cerigo, de unde supraveghează Candia ⁸²⁵, blocînd Arhipelagul ⁸²⁶. Aici face cale întoarsă, Egiptul îi stăvilește trecerea, istmul de Suez nu este încă tăiat ; se întoarce pe unde a mai fost, și intră iar în ocean. A ocolit Spania, o peninsulă mică, va ocoli Africa, o peninsulă enormă. Drumul este anevoios pe plaja în care se amestecă oceanul de nisip cu oceanul de valuri. Ca un om care traversează cu

precauție prin vad din piatră în piatră, are puncte de oprire și de odihnă pentru toți pașii pe care-i face. Pune mai întâi piciorul la Saint-James, la vărsarea Gambiei, de unde iscodește Senegalul francez. Cel de-al doilea pas este pe coastă la Cacheo, cel de-al treilea la Sierra Leone, cel de-al patrulea la capul Corsican. Apoi se avintă în oceanul Atlantic și adună sub drapelul ei Ascension, Sfinta-Elena și Fernando-Po, triunghi de insule ce intră adînc în golful Guineii. Sprijinindu-se astfel, ajunge pînă la Cap⁸²⁶ și pune mîna pe vîrfurile Africii, așa cum a înșfăcat la Gibraltarul vîrfurile Europei. De la Cap, urcă iar spre mieznoapte, pe partea cealaltă a peninsulei africane, debarcă pe insulele Mascarene, Ile-de-France și Port-Louis, de unde ține la respect Madagascarul și se stabilește în insulele Seychelles, de unde controlează întreaga coastă de răsărit de la Capul Delgado la capul Guardafui⁸²⁷. De aici, numai Marea Roșie îl desparte de Mediterana și de Arhipelag ; face înconjurul Africii și se întoarce aproape în punctul de unde plecase. Iată marea Indiilor, iată Asia.

Anglia pătrunde în Asia ; de la Seychelles la Laccadive nu-i decît un pas ; pune mîna pe Laccadive ; după care întinde mîna și ia în stăpînire Hindustanul⁸²⁸, întregul Hindustan, Calcutta, Madras și Bombay, cele trei provincii ale Companiei Indiilor, mari ca niște imperii ; și șapte regate, Nepalul, Udepur, Baroda, Nagpur, Maissur, Nizam și Travancore. Aici se învecinează cu Rusia ; numai Turkestanul chinez o mai desparte de ea. Stăpînă a golfului Oman, mărginit de imensa coastă pe care o posedă de la Haiderabad pînă la Trivandrum⁸²⁹ atinge Persia și Turcia prin golful Persic, pe care-l poate închide, și Egiptul prin Marea Roșie, pe care de asemenea o poate bloca. Hindustanul îi dă Ceylonul. De la Ceylon se furișează printre insulele Nicobare și insulele Andamane, pune piciorul pe lungă coastă a munților Moga, în Indo-china, și iată că deține și golful Bengal. Cînd deții golful Bengal, înseamnă să ai la picioare Imperiul Birmanilor. Munții Moga îi deschid peninsula Malacca ; se întinde pînă acolo și se consolidează. De la Malacca ține sub observație Sumatra, de pe insulele Singapur pîndește Borneo. În felul acesta, stăpînind Capul Romania și Capul Comorin⁸³⁰, are cele două vîrfuri ale Asiei, așa cum are vîrfurile Europei, cum are vîrfurile Africii.

Acum, ea atacă puternic China, după ce a încercat s-o otrăvească, sau cel puțin s-o adoarmă.

Și încă nu este tot ; mai rămîn două lumi, Noua Olandă⁸³¹ și America, pune mîna și pe ele. De la Malacca, străbate grupul încîlcit al insulelor Sonde, cucerire a vechii navigații olandeze, și ia în stăpînire întreaga Nouă Olandă, pămînt virgin pe care-l

face să rodească cu ocnași, și pe care-l păzește cu strășnicie, de pe crenelurile insulelor Bathurst la nord și ale insulei Diemen la sud, ca din două fortărețe.

Urmează apoi drumul lui Cook⁸³², lasă la stînga cele șase arhipelaguri ale Oceaniei, o ia de-a lungul peretelui Cordilierilor și al Anzilor, trece de Capul Horn, urcă iar pe lîngă coastele Patagoniei și ale Braziliei, și debarcă pe uscat în partea de sus a Americii meridionale, la Starbrok, unde întemeiază Guyana engleză. Încă un pas și este stăpîna insulelor Vîntului, acest cromleh⁸³³ de insule care închide marea Antilelor ; încă un pas și este stăpîna insulelor Lucayes, baricadă lungă ce închide golful Mexic. Există douăzeci și patru de Antile mici, pune mîna pe douăsprezece ; există patru Antile mari, Cuba, Santo-Domingo, Jamaica și Porto-Rico, se mulțumește cu una, Jamaica, de unde le sîcîie pe celelalte trei. Apoi, chiar în mijlocul istmului Panama, la intrarea în golful Honduras, își croiește pe continent o bucată din Yucatan și întemeiază orașul Belise, ca o vedetă între cele două Americi. Acolo, însă, o ține Mexicul în șah și, dincolo de Mexic, Statele Unite, această colonie al cărei naționalism este pentru ea o jignire. Se îmbarcă iar și de la insulele Lucayes, sprijinindu-se pe Bermude, unde își înfige drapelul, ajunge la Terra-Nova, insulă care, văzută de sus, are forma unei cămile îngenunchiate pe ocean ce-și înalță capul spre pol. Terra-Nova este stația dinaintea ultimei sforțări, care e uriașă. Își întinde mîinile și-și însușește dintr-o dată întregul nord al Americii de la Oceanul Atlantic la Oceanul cel Mare, insulele Noii-Scotii, Canada și Labradorul, golful Hudson și marea lui Baffin, Noua-Norfolk, Noua-Caledonie și arhipelagurile Cuadra și Vancouver, irochezii, chiaparii, eschimoșii, kristinii, koliugii, și cînd să pună mîna și pe ugalahmiuți și kitegi⁸³⁴, se oprește brusc ; a dat de Rusia. Acolo unde Anglia a venit pe mare, Rusia a venit pe uscat, căci strîmtoarea Behring nu e de ținut în seamă, și acolo, sub cercul polar, printre sălbatecii hîzi și înfricoșați, printre gheturi și banchize, în reverberația zăpezilor veșnice, la lumina aureolelor boreale, cei doi coloși se întîlnesc și se recunosc.

Să recapitulăm. Anglia deține șase din cele mai mari golfuri din lume : golfurile Guineei, Oman, Bengal, Mexic, Baffin și Hudson ; închide și deschide după bunul său plac nouă mări : Marea Nordului, Canalul Mîneei, Mediterana, Adriatica, Marea Ionică, Marea Arhipelagului, golful Persic, Marea Roșie, Marea Antilelor. Posedă în America un imperiu, Noua-Anglie⁸³⁵, în Asia un imperiu, Hindustanul și în Oceanul cel Mare⁸³⁶ o lume, Noua-Olandă.

Pe lângă acestea, mai are nenumărate insule, care sînt, pe toate mările și în fața tuturor continentelor, ca niște corăbii oprite și ancorate acolo și cu care, ea însăși insulă și corabie, fixată în fața Europei, comunică, fără soluție de continuitate, ca să zicem așa, prin nenumăratele ei vapoare, insule plutitoare.

Poporul Angliei nu este prin el însuși un popor suveran, pentru alte popoare el este însă un popor suzeran. Guvernează de o manieră feudală 2 370 000 de scoțieni, 8 280 000 de irlandezi, 244 000 de africani, 60 000 de australieni, 1 600 000 de americani și 124 000 000 de asiatici ; aceasta înseamnă că 14 milioane de englezi stăpînesc în întreaga lume 137 milioane de oameni.

Toate locurile pe care le-am pomenit în aceste cîteva pagini sînt puncte de legătură în uriașa rețea în care Anglia a prins lumea.

V

Iată ce a dus Turcia la pierzanie :

În primul rînd, imensitatea teritoriului format din state juxtapuse și necimentate. Cimentul națiunilor înseamnă o gîndire comună. Popoarele nu pot adera între ele dacă nu au o aceeași limbă ale cărei cuvinte circulă ca o monedă spirituală pe care o posedă toate rînd pe rînd. Or, ceea ce face să circule, limba, ceea ce imprimă o efigie cuvintelor, ceea ce creează o gîndire comună sînt înainte de toate arta, poezia, literatura, *humaniores litterae* *. Nici arte, nici litere în Turcia, deci nici un fel de limbă care să circule de la popor la popor, nici un fel de gînduri comune, nici un fel de unitate. Aici se vorbea latina, colo greaca, dincolo slava, mai departe araba, persana sau hindi. Nu era un imperiu, ci un bloc croit cu sabia, o structură hibridă de națiuni care veneau în contact, dar care nu se întrepătrundeau. Mai adaugă la aceasta pustiurile, făcute cînd de cuceriri, cînd de climă, singurătăți imense pe care seva socială nu le putea străbate.

În al doilea rînd, despotismul principelui. Sultanul era laolaltă și pontif și împărat, suveran pămîntesc și suveran spiritual, șef politic, șef militar și șef religios. Supușii îi aparțineau, cu bunurile, cu trupurile și cu mintea, în mod absolut și cumplit, ca un lucru al său și chiar mai mult de atît. Putea să-i condamne și să-i blesteme. Ca sultan, era stăpîn pe viața lor ; ca șef suprem al credincioșilor, era stăpîn pe sufletele lor. Or, vai de individul

* literele umanoare ⁸³⁷.

care este în același timp obișnuit ca om și extraordinar ca principe ! Prea multă putere strică omului. Să fii preot, să fii rege, să fii un Dumnezeu, e prea mult. Zumzetul confuz al tuturor voințelor trezite ce se cer a fi satisfăcute, asurzește bietul creier al celui ce poate totul, îi zăpăcește inteligența, îi deranjează geneza gândirii și îl înnebunește. S-ar putea spune și demonstra, cu dovezi la îndemână, că majoritatea împăraților romani și a sultanilor au avut o situație cerebrală specială. Fără îndoială că trebuie să admitem, și istoria a înregistrat din când în când minunatul accident al unui despot ilustru, inteligent, superior ; în general însă, și aproape întotdeauna, sultanul era un om obișnuit. De aici, nenumărate tulburări, înspăimântătoarea oscilație a unei voințe supreme, ce izbește și sfărâmă totul într-un stat, la întâmplare. Despotismul, folositor, oportun, inspirator, necesar uneori oamenilor de geniu, sperie și tulbură pe omul obișnuit. Vinul celor tari e otrava celor slabi.

În al treilea rînd, revoluțiile din serai, conspirațiile din palat ; despotul sugrumîndu-și frații, frații otrăvind sau înjunghiind pe despot ; neîncrederea tatălui față de fiu și a fiului față de tată ; bănuiala în cămine, ura în alcovuri ; boli necunoscute, febre suspecte, morți obscure ; veșnicul complot al celor mari, stînd întotdeauna între o ascensiune fără sfîrșit și o prăbușire fără fund ; răscoala și fierberea celor mici, mereu nenorociți, mereu nemulțumiți ; teroarea în familia imperială, cutremurarea în imperiu ; fapte grave, triste și permanente ce decurg din despotism.

În al patrulea rînd, o proastă guvernare, totodată dură și prea moale, care iese clătînîndu-se de la despotul care nu gîndește niciodată, și din palatul care tremură mereu ; putere fără coeziune suprapusă unui stat lipsit de unitate. Populațiile acestui imperiu pe jumătate barbar stau în umbră ; ele deslușesc și știu puține lucruri despre ele înșile, și despre altele, despre interesele lor, despre viitorul lor ; conducerea, care ar trebui să le călăuzească, ceea ce și încearcă de fapt, ignoră aproape totul, iar restul îl cunoaște prost. Or, pentru conducători, ca și pentru indivizi, a ști prost este mai rău decît a nu ști deloc. Încotro va merge această națiune puternică, exuberantă, crîncenă, dar neștiutoare ? Cine o conduce și unde o duce ? Ea bîjbîie și de-abia dacă vede în fața ei ; conducerea ei vede și mai puțin. Ciudat spectacol ! Un miop condus de un orb.

În al cincilea rînd, robia pusă ca o șa pe popor. Sub dominația turcească, plugarul nu-și aparținea ; era al unui proprietar. Există un prim fel de vite, turmele, și un al doilea fel de vite, țărani. Așa s-a ajuns pretutindeni la depopulare, la nici o cul-

tură adevărată, numai la brazde detestate de plugari. Proprietatea și libertatea îl fac pe om să iubească pământul ; robia îl face să-l urască. Ți se strânge inima cercetînd aceste lucruri ; fie că te uiți sus sau te uiți în jos, cele două extremități se aseamănă prin mizeria intelectuală. Cum poate fi sociabilitate umană între un principe pe care despotismul îl buimăcește și țărani pe care robia îi abrutizează ?

În al șaselea rînd, abuzul de colonii militare. Timarioții⁸³⁸ erau soldați coloni. Turcii au greșit cînd au crezut că se poate reface o populație în acest fel. Procedului îi lipsea țelul. Un sat care este un regiment nu mai e un sat. Un regiment este întotdeauna croit într-un pătrat ; un sat își alege locul, încolțește acolo firesc și crește acolo la soare. Un sat este un copac, un regiment este o grindă. Ca să poți face un soldat, ucizi țăranul. Or, pentru viața interioară și profundă a imperiilor este mai de preț un țăran decît un soldat.

În al șaptelea rînd, asupra țărilor cucerite ; limba barbară impusă învinșilor ; o națiune demnă, ilustră, istorică, mare în amintirea și simpatia Europei, liberă odinioară, republicană, a fost decimată, nimicită, pradă sabiei și a biciului, zdrobită prin bărbați, femei, și pînă și-n copii, dezrădăcinată din propriu-i pămînt, transplantată departe, aruncată în patru vînturi, călcată în picioare. Prigonirea poporului învins de către poporul învingător e însoțită de urlete de groază, ce sfîrșesc prin a revolta întreaga lume. Și cînd le bate ceasul, popoarele asuprite se ridică și întreaga lume se ridică alături de ele.

În al optulea rînd, religia fără inteligență, credința fără gîndire, adică idolatrie ; un popor habotnic, fără perceperea nemijlocită a ceea ce este frumos, drept și adevărat, care nu mai are în cap decît cei doi ochi sașii și strîmbi ai credinței lui, fatalismul prin prisma căruia vede omul, fanatismul prin care îl vede pe Dumnezeu.

Astfel, un teritoriu mare cu o proastă coeziune, o guvernare lipsită de inteligență, conspirațiile de palat, abuzurile coloniilor militare, înrobirea țărănilor, asupra feroce a țărilor cucerite, despotismul principelui, fanatismul poporului, — iată ce a dus Turcia la pierzanie. Rusia să ia seama !

Iată ce a dus Spania la pierzanie :

În primul rînd, felul în care era stăpînit pămîntul. În Spania, tot ce nu aparținea regelui aparținea bisericii sau aristocrației. Clerul spaniol era, să ni se ierte acest cuvînt sever, evanghelic, scandalos de bogat. Arhiepiscopul de Toledo, pe vremea lui Filip al III-lea, avea un venit de două sute de mii de ducăți, ceea ce reprezintă astăzi cam cinci milioane de franci. Stareța de la las

Buelgas de Burgos era doamna stăpînitoare a douăzeci și patru de orașe și a cincizeci de sate, avînd și privilegiul a douăsprezece domenii clericale. Clerul, fără a mai socoti dijele și veniturile canonice, stăpînea o treime din pămînturi; granzii de Spania stăpîneau restul. Domeniile granzilor de Spania erau aproape niște mici regate. Regii Franței surghiuneau un duce sau un pair la moșie, regii Spaniei surghiuneau un grande de Spania în statele lui, *en sus estados*⁸⁴⁰. Seniorii spanioli erau cei mai mari proprietari, cei mai mari agricultori și cei mai mari păstori ai regatului. În anul 1617, marchizul de Gabraleon avea o turmă de opt sute de mii de oi. De aceea provincii întregi, de exemplu Vechea-Castilie, rămăseseră înțelenite și abandonate pășunatului sălbatic. Fără îndoială mica proprietate și mica gospodărie au neajunsuri, au însă și avantaje grozave. Ele leagă poporul de pămînt, individ cu individ. În fiecare brazdă, ca să zicem așa, este înfipt un inel nevăzut care-l leagă pe proprietar de societate. Omul își iubește patria începînd cu ogorul. Fie că stăpînești un petec de pămînt, fie o jumătate de provincie, stăpînești pămînt și pace. Or, atunci cînd biserica și aristocrația stăpînesc totul, poporul nu mai stăpînește nimic; și cînd nu posedă nimic, nu ține la nimic. La prima zguduitură, lasă statul să cadă.

În al doilea rînd, adîncă mizerie a claselor de jos. Cînd totul este al celor de sus, celor de jos nu le mai rămîne nimic. Ogoarele erau ale seniorilor, prin urmare și grîul, și prin urmare pîinea. Pîinea era vîndută poporului și încă foarte scump. Greșeală îngrozitoare, pe care toate aristocrațiile o fac de cînd lumea și pămîntul. De aici acele false înfometări. Chiar pe vremea lui Carol-Quintul, în iernile crîncene săracii mureau de foame și de frig pe străzile Madridului. Or, cînd mizeria este adîncă, și pizma e adîncă. Foamea sapă în sufletele oamenilor și seamănă ură. Cînd vine ziua, piepturile se deschid și din ele izbucnește răscoala. Însă așteptînd izbucnirea răscoalelor, se organizează hoția. Hoții erau stăpîni pe Madrid. În alte părți formau cete, la Madrid formau o breaslă. Orice călător chibzuit capitula în fața lor, îi puneau dinainte la socoteală în cheltuielile de călătorie și le făcea parte. Nimeni nu pleca de acasă fără să ia cu sine și o pungă pentru hoți. În timpul minorității lui Carol al II-lea, sub guvernarea celui de-al doilea Don Juan de Austria⁸⁴¹, primul magistrat al Madridului adresa o cerere regentei implorînd-o să îndepărteze de oraș regimentul Aytona, căci la căderea nopții soldații îi ajutau pe tîlhari să-i jefuiască pe tîrgoveți.

În al treilea rînd, felul în care erau stăpînite și administrate țările cucerite și teritoriile de dincolo de mare. Pentru întreaga

lume nouă nu existau decît doi guvernatori, viceregele din Peru și viceregele din Mexic; și, în general, acești doi guvernatori erau răi. Reprezentanții ai Spaniei, o ponegreau prin abuzurile lor și o făceau odioasă. Nu arătau acestor popoare îndepărtate decît două fețe, lăcomia și cruzimea, jefuind bunurile și asuprind oamenii. Nimiceau pe principii naturali ai țării și exterminau populațiile indigene. Cît despre viceregelele din Europa, exista chiar și un proverb italian. Iată-l; el exprimă cu energie ce însemna dominația spaniolă: *Ofițerul din Sicilia roade, cel din Neapole mănîncă, cel din Milan devorează.*

În al patrulea rînd, intoleranța religioasă. Vom vorbi poate mai departe de inchiziție. Să spunem acum numai că episcopii aveau o pondere imensă în Spania. Categoriile sociale întregi, ereticii și evreii, erau în afara legii. Orice cler sărac este propovăduitorul sincer al evangheliei; orice cler bogat este monden, senzual, politic, și prin urmare, intolerant. Poziția lui este rîvnită, are nevoie să se apere, îi trebuie o armă; intoleranța este una din ele. Cu această armă rănește rațiunea umană și ucide legea divină.

În al cincilea rînd, enormele datorii de stat. Cît de bogată era ea Spania, cheltuielile o înglodaseră în datorii. Risipa de la Curte, lefurile mari ale demnitarilor, beneficiile clericilor, ulcerul crescînd fără încetare al mizeriei poporului, războiul din Țările de Jos, războaiele din America și din Asia, politica secretă costisitoare, întreținerea sprijinitorilor ascunși de pretutindeni, activitatea subterană a intrigii universale, toate trebuiau plătite și sprijinite în întreaga lume, și toate aceste multe cauze epuizau Spania. Lăzile erau veșnic goale. Așteptau galioanele și, cum scria mareșalul de Tessé⁸⁴², *dacă piereau în vreo furtună sau dacă dușmanul punea mîna pe ele, era o disperare generală.* Sub Filip al III-lea, marchizul de Spinola a fost obligat să plătească din banii lui armata din Țările de Jos. Acum două veacuri, Europa, din punct de vedere financiar, semăna cu o familie prost administrată; monarhiile erau fiul risipitor, republicile erau cămătarii. E veșnica poveste a gentilomului ce se împrumută de la negustor. Am văzut că Elveția își vindea armatele; Olanda, Veneția și Genova vindeau bani. Astfel un principe cumpăra de la cele treisprezece cantoane o armată complet echipată, cantoanele livrau armata pe termen fix; Veneția plătea; apoi, cînd trebuia ca banii să fie restituiți Veneției, principele îi dădea o provincie; uneori îi dădea statul întreg. Spania se împrumuta de pretutindeni și era datoare peste tot. În anul 1600 regele catolic era dator, numai Genovei, șaisprezece milioane aur.

În al șaselea rînd, o națiune învecinată, o națiune soră, ca să zic așa, care trăise îndelung separat, avîndu-și principii și seniorii ei proprii, cotropită prin surprindere într-o bună dimineață, aproape prin trădare, alipită cu violență la monarhia centrală, transformată din regat în provincie și tratată ca o țară cucerită ⁸⁴³.

În al șaptelea rînd, natura armamentului din Spania. Armamentul de uscat reprezenta puțin, în comparație cu armamentul de mare. Puterea spaniolă se sprijinea în principal pe flota ei. Însemna să fii la cheremul vîntului. Aventura prin care a trecut armada este istoria Spaniei. O vijelie, numită trombă în Europa, taifun în China, poate interveni oricînd. Vai de flota prinsă de vijelie !

În al optulea rînd, împrăștierea teritoriilor. Vastele posesiuni ale Spaniei, presărate pe toate mările și în toate ungherele pămîntului, nu aveau deloc la ea. Unele din ele, Indiile ⁸⁴⁴ de exemplu, se aflau la patru mii de leghe de ea și, cum am mai spus, nu erau legate de metropolă decît prin dîrele lăsate de corăbii. Or, ce reprezintă dîra unui vas ? Un fir de ață. Și oare cît timp este de crezut că se poate ține lumea legată de un fir de ață ?

Anul trecut am găsit într-un ungher prăfuit o carte veche pe care astăzi nimeni n-o mai citește și pe care probabil că nimeni n-a citit-o nici cînd a apărut. Este un in-quarto ⁸⁴⁵ avînd titlul : *Discurs asupra monarhiei din Spania*, publicată fără numele autorului în anul 1617, la Paris, de Pierre Chevalier, strada Saint-Jacques, la editura cu firma Saint-Pierre, lângă Mathurina. Am deschis la împlinire această carte și am căzut, la pagina 152, peste un pasaj pe care-l transcriu textual : „Există unii care cred că această monarhie nu poate fi de lungă durată din cauză că pămînturile îi sînt atît de împărțite și de împrăștiate încît trebuie făcute niște cheltuieli de necrezut pentru a trimite pretutindeni corăbii și oameni, precum și din cauza faptului că indigenii de pe acolo pot în sfîrșit să-și dea seama de numărul mic de spanioli, să-și facă curaj, și să se unească împotriva lor pentru a-i goni“. În anul 1617, pe vremea cînd Europa tremura în fața Spaniei, la apogeul monarhiei Casei de Castilia ⁸⁴⁶, un necunoscut îndrăzne să scrie și să tipărească această profeție nebunească. Această profeție nebunească ce avea să fie viitorul. Două sute de ani mai tîrziu avea să se îndeplinească în toate amănuntele și fiecare cuvînt al anonimului din anul 1617 a devenit o realitate ; *pămînturile împrăștiate* au adus *cheltuieli de necrezut*, metropola s-a epuizat ca

*oameni și corăbii, indigenii din țările îndepărtate și-au dat seama de numărul mic al spaniolilor, și-au făcut curaj, s-au unit împotriva lor și i-au gonit. O autentică prezicere a lui Bolivar*⁸⁴⁷ Acum două veacuri, întreaga Americă era un grup de colonii ; ca o reacție izbitoare, astăzi, întreaga Americă, cu excepția Braziliei, este un grup de republici.

Așadar, o aristocrație bogată ce posedă pământul și vindea pîne poporului ; un cler îmbelșugat, preponderent și fanatic, ce scotea în afara legii categorii întregi sociale ; intoleranța episcopală ; mizeria poporului ; enormitatea datoriilor de stat ; proasta administrație a vice-regilor din ținuturile îndepărtate ; o națiune soră tratată ca o țară cucerită ; fragilitatea unei puteri în întregime maritime bazată pe valurile oceanului ; împrăștierea teritoriului în toate punctele globului ; lipsa de aderență dintre posesiuni și metropolă ; tendința coloniilor de a deveni națiuni ; — iată ceea ce a dus Spania la pierzanie. Anglia să ia seama !

În sfîrșit, pentru a rezuma ceea ce Imperiul otoman și monarhia spaniolă au comun, egoismul, un egoism implacabil și profund — ciudat lucru, egoism însă lipsă de unitate ! — o politică imorală, violentă, vicleană, trădîndu-și alianțele pentru a-și sluji interesele ; faptul că unul avea spirit militar fără calitățile cavaleresti ce fac din soldat reazemul sociabilității ; că celălalt avea spirit mercantil fără probitatea inteligentă ce face din negustor legătura dintre state ; faptul că au reprezentat, cum am spus, primul barbaria, cel de-al doilea corupția ; cu un cuvînt să reprezinte, unul războiul, celălalt comerțul, și nici unul nici celălalt să nu reprezinte civilizația, — iată ceea ce a dus la prăbușirea celor doi coloși de odinioară. Aviz celor doi coloși actuali.

VI

Înainte de a merge mai departe, simțim nevoia de a declara că acesta nu este decît un studiu rece și serios de istorie. Cel ce scrie aceste rînduri înțelege ura de la popor la popor, antipatiile de rasă, orbirea naționalităților ; le scuză, dar nu le împărtășește. Nimic din ceea ce s-a citit pînă acum, nimic din ceea ce se va citi de acum înainte, nu conține vreo dezaprobare, care ar putea să cadă asupra înseși popoarelor despre care vorbește autorul. Autorul blamează cîteodată conducerile, niciodată națiunile. În general națiunile sînt ceea ce trebuie să fie ; rădăcina binelui se află în ele, Dumnezeu o face să crească și să rodească.

Cele patru popoare zugrăvite aici vor aduce servicii însemnate civilizației în ziua în care vor accepta să aibă ca propriul lor țel, țelul comun al omenirii. Spania este ilustră, Anglia este mare ; Rusia și Turcia conțin dintre cei mai buni germeni ai viitorului.

Mai credem că trebuie să declarăm, cu adînca independență a gândirii noastre, că nu extindem la principii ceea ce spunem despre conduceri. Nimic nu-i mai ușor astăzi decît să insulti regii. Insultarea regilor este o lingușeală adresată altora. Or, a linguși în felul acesta, pe cei de sus sau pe cei de jos, este o idee de care cel ce vorbește în acest studiu, nu mai are nevoie să se lepede ; se simte liber și este liber, pentru că își recunoaște forța de a lăuda la nevoie pe oricine i se pare demn de laudă, fie el și un rege. O afirmă sus și tare și cu deplină convingere, și aceasta este o dovadă extraordinară cît de fericit este veacul nostru, căci oricare ar fi epoca istorică pe care să vrem să o comparăm cu a noastră, nicicînd principiile și popoarele n-au prețuit atît cît prețuiesc astăzi.

Să nu se caute deci în studiul istoric pe care autorul îl face aici nici o referire jignitoare, nici la onoarea regalităților, nici la demnitatea națiunilor ; nu există așa ceva. Înainte de toate este vorba de o lucrare filozofică și speculativă. Fapte generale și nimic mai mult. Fără nici un strop de fier. El așteaptă candid viitorul senin al omenirii. Speră în principii, are încredere în popoare.

VII

Acestea fiind spuse, odată pentru totdeauna, să continuăm examinarea asemănărilor dintre cele două imperii care au alarmat trecutul cu cele două imperii ce-l îngrijorează în prezent.

Prima asemănare. Și la turci și la ruși există ceva tătar. Duhul popoarelor păstrează întotdeauna ceva din origini.

Turcii, fii de tătari, sînt oameni din nord, ce au coborît străbătînd Asia, și au intrat în Europa pe la miazăzi.

Napoleon la Sfînta Elena a zis : *Zgîrie-l pe rus, și ai să dai de tătar*. Ceea ce a spus el despre rus, se poate zice și despre turc.

Omul propriu-zis din nord este mereu același. La anumite perioade fatale, el coboară de la pol și se arată națiunilor meridionale, apoi pleacă și se întoarce iar după două mii de ani, iar istoria îl regăsește așa cum l-a lăsat.

Iată o imagine istorică ce se află acum sub ochii noștri :

„Acesta este omul cu adevărat barbar. Membrele robuste, gîtul gros și scurt, un nu știu ce hîd în tot trupul îl fac să semene cu un monstru cu două picioare sau cu acei stilpi ciopliți grosolan ca niște oameni, ce susțin balustradele scărilor. Este complet sălbatic. Cînd trebuie, se lipsește de foc, chiar cînd își pregătește hrana. Mănîncă rădăcini și cărnuri fierte sau mai degrabă putrezite sub șaua calului. Nu intră sub un acoperiș decît dacă nu se poate altfel. Îi e groază de case, ca și cum ar fi morminte. O ia peste munți și peste văi, gonește la întîmplare, știe din copilărie să sufere de foame, de sete și de frig, poartă o căciulă mare de blană pe cap, un veșmînt de lînă pe pîntece, două piei de țap pe coapse, pe spinare o manta de piei de șobolan cusute laolaltă. N-ar ști să se bată pe jos. Picioarele sale, îngreunate de cizme mari, nu-l lasă să meargă și-l ținutuesc în șa, așa că face una cu calul său care este sprinten și viguros, însă mic și urît. Trăiește călare, tratează călare, cumpără și vinde călare, bea și mănîncă călare, doarme și visează pe cal.

Nu ară pămîntul, nu-și cultivă ogoarele, nu știe ce înseamnă un plug. Este veșnic rătăcitor, ca și cum și-ar căuta o patrie și un cămin. Dacă-l întrebî de unde e, nu-ți poate spune. Astăzi e aici, ieri era însă dincolo ; a crescut acolo, undeva, dar s-a născut mai departe.

Cînd începe bătălia, scoate un urlat cumplit, vine, izbește, dispare și se întoarce ca un fulger. Într-o clipită cucerește și jefuiește tabăra atacată. Luptă de aproape cu sabia și de departe cu o lance lungă a cărui vîrf este potrivit artistic“.

Acesta este omul din nord. Cine l-a schițat astfel, cînd și după ce model ? Sigur că în anul 1814, vreun redactor înspăimîntat de la *Monitor* după vreun cazac, pe vremea cînd Franța se pleca ? Nu, această imagine a fost creată după huni, în anul 375, de către Ammianus Marcellinus⁸⁴⁸ și Jordanes* pe vremea căderii Romei. S-au scurs o mie cinci sute de ani de atunci, imaginea a apărut iar, portretul mai seamănă încă.

În treacăt trebuie să observăm că hunii din anul 375, ca și cazacii din anul 1814, veneau de la frontierele Chinei. Omul din sud se schimbă, se transformă și se dezvoltă, înflorește și dă roade, moare și se naște iar, ca plantele ; omul din nord este veșnic asemenea zăpezilor.

A doua asemănare. Și în Rusia și în Turcia, nimic nu este definitiv proprietatea unei persoane, nimic nu este cu adevărat în stăpînirea cuiva, nimic nu este neapărat ereditar. Rusul, ca

* Vezi Jordanes, XXIV ; Ammianus Marcellinus, XII. (N.A.).

și turcul, poate, după voința sau toana celor de sus, să-și piardă slujba, gradul, rangul, libertatea, bunurile, noblețea și chiar numele. Totul este al monarhului, sau ca în anumite teorii mai mult nebunești decât periculoase, pe care degeaba vor căuta să le aplice la geniul francez, totul este al comunității. Este important să se observe, și îi rugăm pe democrații absoluți să se gîndească la aceasta, că ceea ce are specific despotismul este aceea că el vrea să niveleze. Despotismul aduce egalitate sub el. Cu cît despotismul este mai complet, cu atît egalitatea este mai desăvîrșită. În Rusia ca și în Turcia, exceptînd răscoalele, care nu sînt un fapt normal, nu există nimic definitiv și virtual rezistent. Un prinț rus este frînt ca și un pașă; prințul, ca și pașa, poate deveni simplu soldat și să nu mai fie decât un zero în armată, unde caporalul reprezintă primul număr. Un prinț rus este creat întocmai ca un pașă; un trăgător bun devine Mehmet-Ali ⁸⁴⁹, un ucenic de cofetar devine Menzikoff ⁸⁵⁰. Această egalitate, pe care o constatăm fără să o criticăm, urcă pînă la tron chiar, și, tot în Turcia, uneori în Rusia, se urcă pe el. O sclavă este sultană; o slujitoare a fost țarină.

Despotismul, ca și demagogia, urăște superioritatea naturală și superioritatea socială. În lupta pe care o duce împotriva acestora, nu se dă înapoi, ca și ea, în fața atentatelor ce decapitează însăși societatea. Pentru despot nu există oameni de geniu; Thomas Morus nu atîrna mai mult în balanța lui Henric Tudor decât Bailly în balanța lui Marat ⁸⁵¹. Pentru el nu există capete încoronate; Maria Stuart nu atîrna mai mult în balanța Elisabetei decât Ludovic al XVI-lea în balanța lui Robespierre.

Primul lucru care te izbește cînd compari Rusia cu Turcia este o asemănare; primul lucru care te izbește cînd compari Anglia cu Spania este o diferență. În Spania, regalitatea este absolută, în Anglia este limitată.

Și gîndindu-te, ajungi la un rezultat ciudat; această deosebire duce la o asemănare. Excesele monarhiei produc, în ceea ce privește autoritatea regală și numai din acest punct de vedere, același rezultat ca excesul de constituționalism. În amîndouă cazurile, regele este anulat.

Regele Angliei, slujit în genunchi, este un rege nominal; regele Spaniei, slujit tot în genunchi, este și el tot un rege nominal. Amîndoi sînt impecabili. Lucru remarcabil, axioma fundamentală a monarhiei celei mai absolute este și axioma fundamentală a monarhiei celei mai constituționale. *El rey no cas*, regele nu cade, zice o veche lege spaniolă; *the king can do no wrong*, regele nu poate greși, zice o veche lege engleză. Ce este oare mai izbitor, atunci cînd sapi în istorie, decât că găsești,

în aparență sub faptele cele mai diverse, monarhismul pur și constituționalismul riguros, stabilite pe aceleași baze și ieșind din aceleași rădăcini ?

Regele Spaniei putea să fie, fără vreun inconvenient, ca și regele Angliei, un copil, un minor, un idiot. Parlamentul guverna pentru unul din ei ; *despacho universal* * guverna pentru celălalt. În ziua în care a ajuns la Madrid știrea cuceririi Monsului, Filip al IV-lea s-a bucurat foarte tare, plângînd cît putea pe *bietul rege al Franței, ese probrecito rey de Francia*. Nimeni n-a îndrăznit să-i spună că de fapt Monsul îi aparținea lui, regelui Spaniei. Spinola ⁸⁵², încercuind Breda, pe care olandezii o apărau cu strășnicie, i-a scris într-o scrisoare lui Filip al III-lea despre nenumăratele neajunsuri ale asediului ; Filip al III-lea i-a trimis scrisoarea înapoi după ce i-a scris pe margine, cu mîna lui, numai atît : *Marchize, cucerește Breda*. Ca să scrii un astfel de cuvînt trebuie să fii timpit sau genial, trebuie să ori nu știi nimic, ori că vrei totul, trebuie să fii Filip al III-lea sau Bonaparte. Iată ce nulitate putea fi regele Spaniei, așa izolat cum era de orice gîndire și de orice fapte, prin însăși forma autorității lui. Magna Charta ⁸⁵³ îl izolează pe regele Angliei cam tot atît. Spania a luptat împotriva lui Ludovic al XIV-lea avînd un rege imbecil ; Anglia a luptat împotriva lui Napoleon avînd un rege nebun ⁸⁵⁴.

Nu dovedește oare aceasta că în amîndouă cazurile regele este pur nominal ? — E bine ? E rău ? Și aici ne mulțumim numai să constatăm fără a judeca.

Nimeni nu este mai liber ca un rege al Angliei, decît poate un rege al Spaniei. Amîndurora li se spune : *Puteți totul, cu condiția să nu vreți nimic*. Parlamentul îi leagă mîinile celui dintîi, eticheta celui de-al doilea ; și, tocmai aceasta este ironia istoriei, ambele hățuri, atît de diferite, produc în anumite cazuri aceleași efecte. Cîteodată parlamentul se revoltă și-l ucide pe regele Angliei ; cîteodată eticheta se revoltă și-l ucide pe regele Spaniei. Paralelism bizar, însă incontestabil, în care eșafodul lui Carol I își are pereche în jăraticul lui Filip al III-lea.

Unul dintre cele mai considerabile rezultate ale acestei anulări a autorității regale, din cauze opuse totuși, este că legea salică ⁸⁵⁵ devine inutilă. Și în Spania și în Anglia pot domni și femeile.

Mai poți afla și alte raporturi ce există între cele două popoare printr-o comparație atentă. În Anglia, ca și în Spania, fondul caracterului național este alcătuit din orgoliu și răbdare.

* Cabinet universal. Trad. din lb. spaniolă.

Și la urma urmelor, cu niște restricții pe care le vom arăta în altă parte, înseamnă un temperament minunat, ce împinge popoarele la înfăptuirea de lucruri mari. Orgoliul este o virtute pentru o națiune ; răbdarea este o virtute pentru individ.

Cu orgoliul domini ; cu răbdarea colonizezi. Or, ce se află oare la baza istoriei Spaniei ca și la baza istoriei Mării Britanii ? Dominare și colonizare.

Ceva mai înainte am trasat, cu ochii țintă pe istorie, imaginea infanteriei castiliene. Recitiți-o. Este și imaginea infanteriei engleze.

Ceva mai înainte, am arătat câteva trăsături caracteristice clerului spaniol. Există și în Anglia un arhiepiscop de Toledo ; se numește arhiepiscopul de Cantenbury.

Dacă te apleci pînă la cele mai mici particularități, se vede, ciudat lucru, că pentru micile detalii imperioase de viață interioară și materială ce constituie parcă a doua natură a populațiilor, amîndouă popoarele sînt tributare oceanului. Ceaiul este pentru Anglia ceea ce era cacaoa pentru Spania, un obicei al națiunii ; și prin urmare, după împrejurări, prilej de alianță sau de război.

Să trecem la o altă ordine de idei.

A existat și mai există încă la anumite popoare o dogmă îngrozitoare, potrivnică sentimentului interior al conștiinței umane, potrivnică rațiunii obștești care alcătuiește însăși viața statului. Este vorba de fatala aberație religioasă, care în principiu stabilește și crede că arzînd trupul mîntuiești sufletul, iar chinurile de pe lumea aceasta apără o ființă omenească de chinurile de pe cealaltă lume, că cerul se răscumpără prin suferință fizică și că Dumnezeu nu este altceva decît un călău surizînd, din înaltul veșniciei iadului său, la toate caznele hidoase pe care le poate născoci omul. Dacă a existat vreodată vreo dogmă care să fie potrivnică dezvoltării sociabilității umane, apoi aceasta este. Ea s-a înhămat la cumplitul car de la Jaghernaut⁸⁵⁶ ; ea a fost în fruntea exterminărilor anuale din Dahomey⁸⁵⁷. Oricine simte și judecă, o respinge cu groază. Religiile din Răsărit au încercat zadarnic să o transmită religiilor din Apus. Nici o filozofie n-a adoptat-o. De trei mii de ani, fără a atrage nici măcar un singur gînditor, lumina palidă a acestor doctrine sepulcrale înroșește temelia porticului monstruos al teogoniilor⁸⁵⁸ din India, edificiu sumbru și uriaș ce se pierde, pe jumătate întrevăzut de umanitatea îngrozită, în întunericul fără fund al misterului fără sfîrșit.

Această doctrină a aprins în Europa în veacul al XVI-lea rugurile evreilor și ale ereticilor ; inchiziția le înălța, Spania le ațîța. Această doctrină mai aprinde și în zilele noastre rugurile văduvelor din Asia ; Anglia nici nu le înălța, nici nu le ațîța, ci se uita la ele cum ard.

Nu vrem să scoatem din aceste apropieri mai mult decît cuprind ele. Cu toate acestea, ne este imposibil să nu observăm că un popor care s-ar afla cu adevărat pe calea civilizației n-ar putea tolera, chiar din rațiuni politice, aceste prostii lugubre, atroce și infame. În veacul al XVI-lea, Franța a respins inchiziția. În veacul al XIX-lea, dacă India ar fi fost colonie franceză, Franța ar fi stins demult suttes-ul ⁸⁵⁹.

Deoarece, notînd ici-colo punctele de contact neobservate pînă acum, dar reale, dintre Spania și Anglia, am vorbit și despre Franța, să observăm că le găsim pînă și în evenimente în aparență pur întîmplătoare. Spania a avut parte de captivitatea lui Francisc I ; Anglia a împărtășit această glorie sau această rușine. A avut și ea parte de captivitatea lui Napoleon.

Sînt lucruri caracteristice și demne de amintit, care revin și se repetă, în ecourile adînci ale istoriei, pentru ca mințile atente să tragă învățăminte. Cuvîntul de la Waterloo : *Garda moare dar nu se predă*, nu este altceva decît traducerea eroică a cuvintelor de la Pavia : *Totul e pierdut, afară de onoare* ⁸⁶⁰. În sfîrșit, în afară de apropierile directe, istoria mai dă la iveală, între cele patru popoare care formează obiectul acestui paragraf, un fel de legături ciudate și, ca să zicem așa, diagonale, ce par să le lege în chip tainic și care indică gînditorului o similitudine misterioasă în ce privește conformația și, poate, prin urmare, în ce privește destinația. Să înregistrăm aici numai două. Prima este între Anglia și Turcia : Henric al VIII-lea își ucidea soțiile la fel ca Mahomet al II-lea. Cea de-a doua este între Rusia și Spania : Petru I și-a omorît fiul, ca și Filip al II-lea ⁸⁶¹.

VIII

Rusia a devorat Turcia.

Anglia a devorat Spania.

După părerea noastră este o ultimă și definitivă asimilare. Un stat nu-l devoră pe un altul decît cu condiția să-l reproducă.

Este îndeajuns să-ți arunci ochii pe două hărți ale Europei, făcute la un interval de cincizeci de ani, ca să vezi în ce mod irezistibil, lent și fatal, frontiera moscovită înghite Imperiul otoman. Este spectacolul sumbru și formidabil al unei maree

imense ce urcă. În fiecare clipă și din toate părțile valurile înaintază și plaja dispare. Valurile sînt Rusia; plaja este Turcia. Uneori apa dă înapoi, însă reapare imediat și de data aceasta merge mai departe. O mare parte din Turcia este deja acoperită și mai poate fi vag deosebită sub revărsarea rusă. La 20 august 1828⁸⁶², un val a ajuns pînă la Adrianopole. S-a retras, cînd se va întoarce însă, va ajunge la Constantinopol.

Cît despre Spania, numai dislocările Imperiului roman și cele ale imperiului carlovingian pot să dea o idee despre această dezmembrare prodigioasă. Fără a mai socoti ținutul Milanului, pe care i l-a luat Austria, fără a mai socoti Roussillon-ul, Franche-Comté, Ardenii, Cambrésis și Artois care s-au întors în Franța, bucăți din vechea monarhie spaniolă au format în Europa, lăsînd la o parte regatul Spaniei propriu-zis, patru regate: Portugalia, Sardinia, cele Două-Sicilii și Belgia; în Asia, un vice-regat, India, egal cu un imperiu; iar în America, nouă republici: Mexic, Guatemala, Columbia, Peru, Bolivia, Paraguay, Uruguay, La Plata⁸⁶³ și Chile. Fie prin influență, fie prin suveranitate directă, Marea Britanie stăpînește astăzi cea mai mare parte din această moștenire. Are aproape toate insulele pe care le avea Spania și care, literalmente, erau fără număr. Așa cum spuneam la început, ea a devorat Spania, așa cum Spania înghițise Portugalia. Astăzi, dacă străbați cu privirea domeniile britanice, nu vezi decît nume portugheze și castiliene, Gibraltar, Sierra Leone, la Ascension, Fernando-Po, las Mascarenhas, el Cabo Delgado, el Cabo Guardafui, Honduras, las Lucasias, las Bermudas, la Barbada, la Trinidad, Tobago, Santa-Margarita, la Granada, San-Cristoforo, Antigoa. Pretutindeni Spania e vizibilă, pretutindeni ea reapare. Chiar sub presiunea Angliei, fragmentele din imperiul lui Carol-Quintul nu și-au pierdut încă forma; și, să ni se ierte această comparație ce ne trece prin minte, recunoști întreaga monarhie spaniolă în posesiunile Mării Britanii, așa cum afli un jaguar pe jumătate digerat în pîntecele unui boia.

IX

Așa cum am indicat pe scurt în paragraful al V-lea, cele două imperii din veacul al XVII-lea purtau germenii decadenței în însăși structura lor. Însă în acel moment trăiau o viață febrilă atît de extraordinară, încît înainte de a muri ar fi putut înăbuși civilizația. Trebuia ca un fapt exterior foarte important să dea

timp cauzelor decăderii ce se aflau în ele să se dezvolte. Acest fapt, pe care de asemenea l-am mai semnalat, a fost rezistența Europei.

În veacul al XVII-lea Europa, paznița civilizației, amenințată de la răsărit și de la apus, a rezistat în fața Turciei și a Spaniei. În veacul al XIX-lea Europa, pusă din nou de combinațiile suverane ale providenței în aceeași situație, trebuie să reziste Rusiei și Angliei.

Acum, cum o să reziste ? Ce a mai rămas, ca să nu ne gîndim decît la acest punct de vedere mai deosebit, din vechea Europă ce a luptat, și unde se află punctele de sprijin ale noii Europe ?

Vechea Europă, această fortăreață pe care ne-am străduit să o reconstituim cu gîndul în paginile în care am așezat punctul nostru de plecare, este astăzi pe jumătate dărîmată și străpunsă din toate părțile de crăpături adînci.

Aproape toate statele mici, ducate, republici sau orașe libere ce contribuiau la apărarea generală, au căzut.

Olanda, refăcută de prea multe ori, s-a micșorat.

Ungaria, devenită un fel de Țara Galilor, Asturia sau Dauphiné-ul Austriei, s-a șters ⁸⁶⁴.

Polonia a dispărut.

Veneția a dispărut.

Genova a dispărut.

Malta a dispărut.

Papa există numai nominal. Credința catolică a pierdut teren ; a pierde teren înseamnă a pierde contribuabili. Roma a sărăcit. Statele ei nu ar fi îndeajuns ca să-i furnizeze o armată ; ea n-are bani să cumpere o armată și de altfel trăim într-un veac în care armatele nu se mai vînd. Ca principe pămîntean, papa a dispărut.

Ce a mai rămas deci din toată această veche lume ? Cine se mai află încă în picioare în Europa ? Numai două națiuni, Franța și Germania.

Ei bine, aceasta ar putea să ajungă. Esența Europei sînt Franța și Germania. Germania este inima ; Franța este capul.

Germania și Franța reprezintă esența civilizației. Germania simte ; Franța gîndește.

Sentimentul și gîndul reprezintă omul civilizat.

Există între cele două popoare o conexiune intimă, o consanguinitate incontestabilă. Au aceleași origini ; au luptat împreună împotriva romanilor ; frați în trecut, frați în prezent, frați pe viitor.

Modul lor de alcătuire a fost același. Nu sînt insulari, nu sînt cuceritori ; sînt adevărații fii ai pămîntului european.

Caracterul sfînt și adînc de fii ai pămîntului le este atît de inerent și se dezvoltă în ei cu atîta putere, încît mult timp a făcut imposibil, în ciuda anilor și cu toată dispariția treptată a urmelor antichității, amestecul lor cu orice alt popor cotropitor, oricare ar fi fost și de oriunde ar fi venit. Fără a mai socoti pe evrei, națiune emigrantă și necuceritoare, și care de altfel sînt pretutindeni o excepție, putem cita, de exemplu, rasele slave, ce sălășluiesc de zece veacuri pe pămîntul germanic, și care pînă acum o sută cincizeci de ani nu erau încă germanizate. În această privință este izbitor ceea ce povestește Tollus. În anul 1687, aflîndu-se la curtea de Brandenburg, într-o zi electorul i-a zis : „În statele mele sînt vandali. Sălășluiesc pe coasta Mării Baltice. Vorbesc esclavona, din cauza Esclavoniei⁸⁶⁵ de unde au venit odinioară. Sînt oameni vicleni, lipsiți de credință, le place schimbarea, sînt răzvrățiți ; au un număr de burgurj de cinci-șase sute capete de familii ; în taină au un rege al lor, ce poartă sceptru și coroană, căruia îi plătesc în fiecare an un sesterțiu de cap. L-am văzut o dată pe rege, un tînăr bine făcut la trup și vioi la minte ; cum mă uitam la el cu luare aminte, un bătrîn și-a dat seama de gîndurile mele și, ca să mă abată de la ele, s-a năpustit cu lovituri de ciomag asupra regelui, care era regele lui, și l-a gonit ca pe un rob. Au mintea isteată și cînd te apropii se retrag în păduri și mlaștini inaccesibile ; de aceea nici n-am putut să deschid școli la ei ; am pus însă să se traducă Biblia, psalmii și catehismul în limba lor. Au arme, însă în taină. Odată, cînd aveam pe lingă mine opt sute de grenadier, m-au înconjurat brusc patru-cinci mii de vandali ; le-a fost tare greu celor opt sute de grenadier ai mei să-i împrăstie“. După un moment de tăcere, electorul, văzîndu-l pe Tollus pe gînduri, a adăugat aceste cuvinte memorabile : *Tollus, ești alchimist. Se prea poate să faci aur din aramă, dar niciodată n-ai să faci dintr-un vandal un prusac.*

Într-adevăr contopirea era grea ; cu toate acestea, ceea ce nici un alchimist n-ar fi putut face, a desăvîrșit-o națiunea germană ajutată de marea înțelepciune a secolului al XIX-lea.

La ora actuală, se manifestă aceleași fenomene structurale și în Germania și în Franța. Ceea ce înființarea departamentelor a adus Franței, Germaniei i-a adus uniunea vamală : le-a dat unitate.

Pentru ca universul să fie în echilibru, trebuie să existe în Europa, ca o îndoită cheie de boltă a continentului, cele două state de pe Rin, amîndouă fecunde și strîns unite de acest fluviu

regenerator ; unul, septentrional și oriental, Germania, sprijinită pe Baltica, Adriatica, Marea Neagră, avînd drept contraforturi Suedia, Danemarca, Grecia și principatele de la Dunăre ; celălalt, meridional și occidental, Franța, sprijinită pe Mediterana și pe Ocean, avînd drept contraforturi Italia și Spania.

De o mie de ani încoace această problemă a fost pusă deja de mai multe ori, în alți termeni, și planul a fost încercat deja de trei mari principii.

Mai întîi, de Carol cel Mare. În veacul al VIII-lea nu erau nici turci, nici spanioli, nu erau nici ruși, nici englezi, erau saxonii și normanzii. Carol cel Mare și-a construit statul împotriva lor. Imperiul lui Carol cel Mare este o primă încercare, încă vagă și confuză, ce se poate însă recunoaște, a Europei pe care am schițat-o și care va fi fără îndoială într-o zi Europa definitivă.

Mai tîrziu, de Ludovic al XIV-lea ; Ludovic al XIV-lea a vrut să construiască statul meridional al Rinului, așa cum am arătat. Și-a întins familia în Spania, în Italia și în Sicilia, și a sprijinit Franța pe ea. Ideea era nouă, dar dinastia era uzată ; ideea era mare, dar dinastia mică. Această disproporție a împiedicat reușita.

Opera era bună, făptașul era bun, unealta era proastă.

În sfîrșit, de Napoleon ; Napoleon a început și el prin restabilirea statului meridional de pe Rin. Și-a instalat familia nu numai în Spania, în Lombardia, în Etruria și la Napoli, ci și în ducatul de Berg și în Olanda⁸⁶⁶, pentru a avea la sud toată Mediterana și la nord întreg cursul Rinului pînă la Ocean. Apoi, după ce a refăcut tot ce făcuse Ludovic al XIV-lea, a vrut să reconstituie și ceea ce făcuse Carol cel Mare. A încercat să constituie Germania după aceeași idee ca Franța. S-a căsătorit cu Austria, a dat Westfalia fratelui său, Suedia lui Bernadotte și i-a promis Polonia lui Poniatowski⁸⁶⁷. Ridicînd această operă a înfruntat Anglia, Rusia și providența și s-a zdrobit de ele. Nu venise încă vremea. Dacă ar fi reușit, grupul continental ar fi fost format.

Poate că trebuie ca opera lui Carol cel Mare și a lui Napoleon să fie refăcută fără Napoleon și fără Carol cel Mare. Acești doi oameni mari au poate inconvenientul de a personifica prea mult ideea și de a stîrni prin entitatea lor, mai degrabă franceză decît germanică, gelozia naționalităților. Ar putea să ducă la o proastă înțelegere a operei și la faptul ca oamenii să-și închipuie că slujesc un om și nu o idee, ambiția unuia singur și nu civilizația tuturor. Și atunci se desprind. E ceea ce s-a întîmplat în

anul 1813. Nu Carol cel Mare și nu Napoleon trebuie să se apere de dușmanii de la răsărit sau de la apus, ci Europa. Atunci cînd Europa centrală va fi constituită, și va fi cîndva, interesul tuturor va fi evident. Franța rezemată pe Germania va face față Angliei, care este, cum am mai spus, spiritul comerțului și o va respinge în Ocean; Germania, rezemată de Franța, va face față Rusiei care, cum am mai spus, reprezintă spiritul de cucerire, și o va respinge în Asia.

Comerțul își are locul pe ocean.

Cît despre spiritul de cucerire, care are drept instrument războiul, călește și reînvie civilizațiile moarte și le omoară pe cele vii. Războiul reprezintă pentru unii renaștere, pentru alții sfîrșitul. Asia are nevoie de el, Europa nu.

Civilizația admite și spiritul militar și pe cel comercial, dar nu se compune numai din ele. Ea le îmbină într-o proporție justă cu celelalte elemente omenești. Corijează spiritul războinic cu ajutorul sociabilității și spiritul de negoț prin dezinteresare. A se îmbogăți nu constituie ținta ei exclusivă; a se extinde nu reprezintă ambiția ei supremă. A lumina și a îmbunătăți, acestea sînt țelurile ei; și, printre patimi, prejudecăți, iluzii, greșeli și nebunii ale popoarelor și ale oamenilor, ea aduce lumină prin răsfrîngerea calmă și maiestuoasă a gîndirii.

Să rezumăm. Unirea Germaniei și a Franței ar însemna frînarea Angliei și a Rusiei, salvarea Europei, pacea lumii.

X

Aceasta este ceea ce politica engleză și politica rusă, stăpînile congresului de la Viena, au înțeles-o în 1815.

A existat atunci o ruptură între Franța și Germania.

Merită să se amintească în cîteva cuvinte cauzele acestei rupturi.

Țarul, din entuziasm pentru Napoleon, fusese o clipă francez; văzîndu-l însă pe Napoleon că ridică nordul Europei împotriva Rusiei, a redevenit rus. Și oricît de mare ar fi putut fi prietenia de om pentru Alexandru, Napoleon nu merită să fie condamnat pentru că a întărit Europa împotriva Rusiei. Le este cu neputință unui Carol cel Mare și unui Napoleon să nu-și construiască o Europă în felul castorilor, ce-și edifică cuibul numai cu o anumită formă și împotriva unui anumit vînt. Cînd este vorba de păstrare și de extindere, cele două mari legi ale naturii,

geniul își are instinctul lui, tot atît de sigur, tot atît de fatal, tot atît de străin de ceea ce nu reprezintă țelul lui ca și instinctul brutei. Se țin de el ; lăsați-i, și, atît în împărat cît și în castor, admirați-l pe Dumnezeu.

Anglia nici măcar nu a avut momentul de iluzie al lui Alexandru. Pacea de la Amiens⁸⁶⁸ durase cît un fulger ; cel mult Fox⁸⁶⁹ fusese fascinat de Bonaparte. Europa lui Napoleon fusese construită împotriva ei, și mai ales împotriva ei. Așa încît ca să se alieze cu Anglia, țarul n-a avut decît să prindă mîna ce i se întinsese demult. Cunoaștem evenimentele din anul 1812. Împăratul Napoleon se sprijinea pe Germania la fel ca pe Franța ; dar hărțuit din toate părțile, urît și trădat de regii de viță veche, înțepat de năvala de pamflete de la Londra ca taurul de un roi de viespi, stînjinit în mijloacele lui de acțiune, tulburat în operațiunea lui colosală și delicată, el a făcut două mari greșeli, una la miazăzi, cealaltă la miazănoapte ; jignise Spania și rănise Prusia. A urmat o reacție cumplită, și, în anumite privințe, corectă. Ca și Spania, Prusia s-a răsculat. Germania s-a cutremurat sub piciorul împăratului. Căutîndu-și cu călcîiul punctul de sprijin, acesta a dat înapoi pînă în Franța, unde a găsit pămînt stabil. Și acolo, timp de trei luni, a luptat ca un uriaș, corp la corp cu Europa. Duelul era însă inegal ; ca și în luptele din Homer, Oceanul și Asia ajutau Europa. Oceanul revărsa englezi ; Asia revărsa cazaci. Împăratul a căzut ; Franța și-a acoperit capul cu un vâl ; însă, înainte de a închide ochii, a recunoscut ca avangardă a hoardelor rusești, Germania.

De aici o ruptură între cele două popoare. Germania era plină de ranchiună ; Franța plină de mînie.

Însă la națiunile generoase, surori prin sînge și prin gîndire, ranchiunile se uită și mîniile trec ; marea neînțelegere din anul 1813 trebuia să sfîrșească prin a se limpezi. Germania, eroică pe timp de război, devine visătoare în timp de pace. Tot ceea ce este ilustru, tot ceea ce este sublim, chiar în afara granițelor ei, place entuziasmului ei serios și dezinteresat. Cînd dușmanul este demn de ea, se luptă cu el atît timp cît este în picioare ; îl cinstește de îndată ce a căzut. Napoleon era prea mare pentru ca ea să nu-l admire, prea nefericit ca să nu-l iubească. Iar în ce privește Franța, căreia Sfînta Elena i-a strîns inima, oricine îl admiră și-l iubește pe împărat, este francez. Deci după un anumit timp, cele două națiuni erau nevoite să se înțeleagă și să se împace.

Anglia și Rusia au prevăzut acest viitor inevitabil ; și pentru a-l împiedica, prea puțin liniștite de căderea împăratului, motivul momentan al rupturii, au creat între Germania și Franța o permanentă stare de ură.

Au luat de la Franța malul stîng al Rinului și l-au dat Germaniei.

XI

Era o politică plină de profunzime.

Însemna să știrbească marele stat meridional al Rinului, schițat de Carol cel Mare, construit de Ludovic al XIV-lea, întregit și refăcut de Napoleon. Însemna slăbirea Europei centrale, crearea artificială a unui fel de maladii cronice și, poate, cu timpul, uciderea ei, așezîndu-i lîngă inimă un ulcer veșnic dureros, veșnic cangrenat. Însemna să se facă o spărtură în Franța, în adevărata Franță, care este atît renană cît și mediteraneană ; *Francia rhenana*, spun vechile charte carlovingiene. Însemna să se așeze o avangardă străină la cinci zile de Paris. Și, mai ales, însemna să irite pe veci Franța împotriva Germaniei.

Această politică profundă, pe care o recunoști în conceperea unei asemenea idei, o regăsești în punerea ei în aplicare.

A da malul stîng Germaniei, este o idee. A o fi dat Prusiei, este o capodoperă ⁸⁷⁰.

Capodoperă de ură, viclenie, discordie și calamitate ; însă capodoperă. Politica mai face și așa.

Prusia este o națiune tînără, vioaie, energică, spirituală, plină de cavalerism, liberală, războinică, puternică. Popor vechi, cu viitor, Prusia se îndreaptă către un destin mare, mai ales acum sub regele actual ⁸⁷¹, principe grav, distins, inteligent și loial, demn de a da poporului său această ultimă măreție, libertatea. Cu sentimentul adevărat și drept al expansiunii ei inevitabile, cu un lăudabil simț al onoarei, deși după părerea noastră prost înțeles, Prusia poate să vrea să nu mai cedeze nimic din ceea ce a apucat.

Politica engleză s-a ferit mult să-i dea Austriei malul stîng al Rinului. Este evident că Austria de două veacuri încoace descrește și se micșorează.

În veacul al XVIII-lea, la vremea cînd Petru cel Mare a făcut Rusia, Frederic cel Mare a făcut Prusia ; și a făcut-o, în bună parte, cu bucăți din Austria.

Austria este trecutul Germaniei ; Prusia e viitorul.

În afară de faptul că Franța, așa cum o vom arăta de îndată, este în același timp și bătrână și tină, veche și nouă, Prusia este în Germania ceea ce este Franța în Europa.

Ar trebui să existe între Franța și Prusia o strădanie cordială către același țel, un drum făcut în comun, un acord profund, simpatie. Împărțirea Rinului a creat antipatie.

Ar fi trebuit să existe prietenie; împărțirea Rinului a adus ură.

A strica relațiile dintre Franța și Germania, însemna ceva; a strica relațiile dintre Franța și Prusia, însemna totul.

Și o spunem din nou, instalarea Prusiei în provinciile renane a fost realizarea capitală a Congresului de la Viena. A fost marea iscusință a lordului Castlereagh și marea greșală a d-lui de Talleyrand ⁸⁷².

XII

De altfel, în remanierea fatală din anul 1815, nici n-a mai existat altă idee decât aceasta. Restul s-a făcut la întâmplare. Congresul a gândit cum să dezorganizeze Franța nu cum să organizeze Germania.

Au fost date popoare unor principii și principii unor popoare, uneori fără să se țină seama de vecinătăți, aproape întotdeauna fără să se consulte istoria, trecutul, naționalitățile, amorurile proprii. Căci națiunile au și ele amorul lor propriu pe care, spre cinstea lor, îl ascultă adesea mai mult decât propriile lor interese.

Un singur exemplu, izbitor, va fi îndeajuns pentru a arăta în ce chip s-au desfășurat, din acest punct de vedere, lucrările congresului. Maiența este un oraș ilustru. În veacul al IX-lea era destul de puternic pentru a-și pedepsi arhiepiscopul, pe Hatto. Maiența, în veacul al XII-lea era destul de puternică pentru a-l apăra, împotriva împăratului și a imperiului, pe arhiepiscopul ei Adalbert ⁸⁷³. Maiența, în anul 1225, a fost centrul hansei renane și nodul celor o sută de orașe. A fost metropola minnesăngerilor ⁸⁷⁴, adică a poeziei gotice; a fost leagănul tiparului, adică al gândirii moderne. Ea mai păstrează și mai arată și acum casa în care au locuit între 1443 și 1450, Gutenberg, Johann Fust și Peter Schöffer ⁸⁷⁵, căreia îi zice, printr-o splendidă și dreaptă asimilare, Dreikönigshof, casa celor trei regi. Timp de opt sute de ani, Maiența a fost capitala primului electorat germanic; timp de douăzeci de ani Maiența a fost unul dintre fronturile Franței. Congresul l-a dat ca pe un târgușor, unui stat de mîna a cincea, Hessa ⁸⁷⁶.

Maiença avea o naționalitate distinctă, izolată, trufașă și geloasă. Electoratul Maienței cîntărea greu în Europa. Astăzi are o garnizoană străină. Nu mai este decît un fel de corp de gardă, unde Austria și Prusia stau la pîndă cu ochii ațintiți spre Franța.

Maiença avea gravate în anul 1135 pe porțile de bronz ce i le dăruise Willigis, libertățile pe care i le dase Adalbert⁸⁷⁷. Porțile de bronz le mai are încă, libertățile nu.

În adîncurile cele mai îndepărtate ale istoriei sale Maiença are amintiri romane; mormîntul lui Drusus se află aici. Are amintiri franceze; Pepin, primul rege al Franței încoronat, a fost încoronat în anul 750 de un arhiepiscop de Maiença, sfîntul Bonifaciu. Amintiri de la Hessa nu are, poate doar una: în veacul al XVI-lea, teritoriul i-a fost pustiit de Johann Războinicul, landgrav de Hessa.

Aceasta ne arată cum a procedat Congresul de la Viena. Nici o operație chirurgicală n-a fost făcută mai la întîmplare. S-au grăbit să amputeze Franța, să mutilizeze populațiile renane, să nimicească spiritul francez. S-au smuls cu violență bucăți din imperiul lui Napoleon; unul a luat asta, celălalt aia, fără măcar să se uite dacă din întîmplare fișia de pămînt nu suferea, dacă nu era despărțită de centrul ei, adică de inima ei, dacă putea să recapete viață și să se lege în alt fel. Nu s-au pus nici un fel de atele, nu s-a făcut nici un fel de ligatură. Ceea ce singera acum douăzeci și cinci de ani mai singerează încă.

I s-au dat astfel Bavariei cîteva inele din lanțul Vosgilor, douăzeci și șase de leghe lungime pe o lățime de douăzeci și una, cinci sute șaptesprezece mii optzeci de suflete, trei bucăți din trei departamente ale noastre: Sarre, Rinul de Jos și Mont-Tonnerre. Din aceste trei bucăți Bavaria a făcut patru districte. De unde cifrele acestea? Căutați o rațiune; n-o să găsiți decît un capriciu.

I s-au dat statului Hessa-Darmstadt capătul septentrional al Vosgilor, nordul departamentului Mont-Tonnere și o sută șaptezeci și trei de mii patru sute de suflete. Cu ele și cu Vosgii, Hessa a făcut unsprezece cantoane.

Dacă-ți plimbi privirea pe o hartă a Germaniei către confluența Mainului cu Rinul, ești plăcut surprins să vezi deschizîndu-se o floare mare cu cinci petale, croită în 1815 cu foarfeca delicată a congresului. Frankfurtul este pistilul acestui trandafir. Acest pistil, în care trăiesc în plină dezvoltare, doi burgmaestri, patruzeci și doi de senatori, șaizeci de administratori și optzeci și cinci de legislatori, conține patruzeci și șase de mii de locuitori dintre care cinci mii de evrei. Cele cinci petale, zugrăvite pe hartă în culori diferite, țin de cinci state diferite, prima este a

Bavariei, a doua a Hessei-Cassel, a treia a Hessei-Homburg, a patra ține de Nassau, a cincea de Hessa-Darmstadt.

Era oare necesar să se orînduiască și să se înfășoare în felul acesta un oraș, în care cînd te afli, simți că bate inima Germaniei ? Împărații erau aleși și încoronați aici ; aici a deliberat dieta germanică ; Goethe s-a născut aici.

Cînd străbați astăzi provinciile renane în care, acum mai puțin de treizeci de ani radia puternica omogenitate ce a pătruns atît de adînc în mai puțin de un veac și jumătate în anticul landgraviat al Alsaciei, călătorul întîlnește din cînd în cînd un stîlp alb și albastru ; se află în Bavaria ; apoi un stîlp alb și roșu ; se află în Hessa ; și apoi hop ! un stîlp alb și negru ; e în Prusia. De ce ? Ce rațiuni sînt la mijloc ? Trecut-a peste vreun rîu, peste vreun zid, peste vreun munte ? Trecut-a vreo frontieră ? S-a modificat oare ceva în ținutul pe care l-a străbătut ? Nu. Nu s-a schimbat nimic, numai culoarea stîlpilor. De fapt nu ești nici în Prusia, nici în Hessa, nici în Bavaria ; ești pe malul stîng al Rinului, adică în Franța ; după cum pe malul drept ești în Germania.

Insistăm deci asupra acestui punct : orînduirea din anul 1815 a fost o repartizare leonină. Regii nu și-au spus decît atît : *Să împărțim*. — Iată haina lui Iosif⁸⁷⁸, s-o rupem și să păstreze fiecare ce i-a rămas în mîini. — Bucățile sînt astăzi cusute la poalele fiecărui stat ; pot fi văzute ; niciodată nu s-au tîrît pe suprafața hărții pămîntului zdrențe hărtănite mai bizar, niciodată niște petece puse cap la cap de politică n-au ascuns și n-au travestit mai ciudat veșnica și divină împărțire a fluviilor, a mărilor și a munților.

Și, mai devreme ori mai tîrziu, nobilele națiuni de pe Rin vor chibzui, căci de ele s-a ocupat Congresul cel mai puțin. S-a putut întrezări în aceste rînduri, obligatoriu pe scurt, cu ce dispreț a tratat congresul istoria, trecutul, afinitățile geografice și comerciale, tot ceea ce constituie entitatea națiunilor. Fapt remarcabil, erau împărțite popoare, dar nimeni nu se gîdea la ele. Se făceau măririi, rotunjiri, extinderi și atîta tot. Fiecare își plătea datoriile cu cîte ceva din Franța. Se făceau concesii pe viață și concesii cu clauză de răscumpărare. Se înțelegeau între ei. Un prinț cerea un zălog ; i se dădea un oraș. Un altul cerea o rotunjire ; i se arunca un sat.

Sub această ușurință aparentă, exista însă, am mai arătat-o, o idee profundă, o idee engleză și rusă pusă în aplicare, și trebuie s-o spunem, atît în dauna Germaniei cît și în cea a Franței Rinul este fluviul ce trebuie să le unească ; au făcut din el fluviul ce le desparte.

Evident această situație este artificială, violentă, împotriva naturii, și prin urmare provizorie. Timpul aduce totul la forma ecuației; Franța se va întoarce la forma ei normală și la proporțiile ce-i sînt necesare. După părerea noastră, trebuie și poate să se întoarcă pe cale pașnică, prin forța lucrurilor, îmbinată cu forța ideilor. Există cu toate acestea două obstacole:

Un obstacol material.

Un obstacol moral.

Obstacolul material este Prusia.

Nu vom mai reveni asupra celor spuse în această privință. Este totuși cu neputință ca la un moment dat Prusia să nu recunoască trei lucruri:

Primul dintre ele: lăsînd mereu la o parte caracterul personal al principilor, alianța rusă nu este și nu poate fi un fapt simplu și limpede pentru un stat din Europa Centrală. Sînt apropieri a căror idee preconcepțată este transparentă. Regatele și popoarele se pot iubi în fel și chip. Rusia iubește Germania tot așa cum Anglia iubește Portugalia și Spania, cum iubește lupul mielul.

Cel de-al doilea fapt este că, cu toată strădania Prusiei de douăzeci și cinci de ani încoace, cu toate concesiile făcute pentru a asigura o bună stare, ca de pildă reducerea impozitelor pe tutun, pe hamei, pe vin, și oricît de părintească i-a fost, și o recunoaștem, stăpînirea malul stîng al Rinului a rămas francez; în timp ce malul drept, firesc și neapărat german, a devenit de îndată prusac. Străbateți malul drept, intrați în hanuri, în cîrciumi, în prăvălii, pretutindeni veți vedea atîrnate pe perete portretul lui Frederic cel Mare și bătălia de la Rosbach⁸⁷⁹. Străbateți malul stîng, vizitați același tip de locuri, pretutindeni veți găsi, ca un protest mut, pe Napoleon și Austerlitzul. Libertatea presei nu există pe teritoriile prusace, însă există libertatea pereților și, după cum se vede, este îndeajuns pentru a face publice gîndurile tainice.

În al treilea rînd, Prusia își va da seama că statul ei, așa cum l-a croit congresul, este prost făcut. Și într-adevăr, ce este Prusia de astăzi? Trei insule pe uscat. Bizar de spus, dar adevărat. Rinul, și mai ales lipsa de simpatie și de unitate, împart în două marele ducat al Rinului-de-Jos, care el însuși este despărțit de vechea Prusie printr-o strîmtoare prin care trece un braț al confederației germanice și unde Hanovra și Hessa elec-

torală își fac joncțiunea. Între cele două puncte mai apropiate de această strîmtoare, Liebenau și Wilzenhs, tocmai acolo este situat Cassel, ca pentru a interzice orice fel de comunicație. Ciudată dependență, aproape absurdă de exprimat, regele Prusiei nu se poate duce pe teritoriile lui fără să iasă din ele.

Este evident că nu poate fi vorba decît de o situație provizorie.

Prusia, și să i-o spunem, tinde să devină și va deveni un mare regat omogen, închegat, puternic pe uscat și pe mare. La ora actuală, Prusia nu are porturi decît la Marea Baltică, mare a cărei adîncime nu atinge cele opt sute de picioare ale lacului Constanța, mare mai ușor de închis decît Mediterana, și care nu are, ca Mediterana, avantajul de neprețuit de a fi însuși bazinul civilizației. Un popor închis în Mediterana a putut deveni Roma. Ce va deveni un popor închis în Baltica ? Prusiei îi trebuie porturi la Ocean.

Nimeni nu posedă secretul viitorului, și numai Dumnezeu, cu degetul lui neînduplecat, aduce mai în față, dă mai înapoi sau șterge liniile verzi și roșii pe care le trag oamenii pe hărți. Însă, încă de pe acum se poate constata, întrucît parțial se vede deja, că opera divină se săvîrșește. Încă de pe acum providența face ordine, cu încetineala ei maiestuoasă și fără greș, în ceea ce au smintit congresele. Despărțind prin urcarea binecuvîntată pe tron a unei fete tinere coroana Hanovrei de coroana Angliei⁸⁸⁰, izolînd regatul cel mic de cel mare, lovind cu diferite incapacități morale și fizice, am putea zice cu toate orbirile în același timp ramura de Brunswick, rămasă germană sau redevenită germană, marcîndu-i stingerea apropiată⁸⁸¹, se pare că providența lasă să se întrevadă mijlocul și țelul : Hanovra Prusiei și Rinul Franței.

Cînd zicem Rin, înțelegem malul stîng. Or, Prusia are mai mult din malul drept decît din cel stîng, și-și va păstra malul drept.

Pentru Hanovra încorporarea ei în Prusia va fi un mare pas spre libertate, demnitate și măreție. Pentru Prusia, stăpînirea Hanovrei înseamnă mai întîi omogenitatea teritoriului, suprimarea strîmtoării și a obstacolului, joncțiunea dintre ducatul Rinului și vechea Prusie ; și mai apoi înseamnă absorbirea inevitabilă a Hamburgului și a Oldenburgului, înseamnă Oceanul deschis, navigația liberă, posibilitatea de a fi tot atît de puternică prin marină ca și prin armata de uscat.

Ce mai înseamnă malul stîng al Rinului pe lîngă toate acestea ?

Cit despre Germania propriu-zisă, compensațiile ei viitoare se găsesc în principatele de la Dunăre. Nu este oare evident că Imperiul otoman se micșorează și se atrofiază pentru ca Germania să crească ?

XV

Obstacolul moral este neliniștea pe care Franța o trezește în Europa.

Într-adevăr, pentru întreaga lume, Franța înseamnă gândire, inteligență, publicitate, carte, presă, tribună, cuvânt ; înseamnă limba, — cel mai rău dintre lucruri, zice Esop — dar și cel mai bun.

Pentru a aprecia care este influența Franței în atmosfera continentală, ce lumină și căldură împrășteie, este destul să se compare Europa de acum două sute de ani, a cărei schiță am făcut-o la început, cu Europa de astăzi.

Dacă este adevărat că progresul societății înseamnă, și o credem cu fermitate, a merge prin transformări lente, succesive și pașnice, de la guvernarea de către unul singur la guvernarea de către mai mulți și de la guvernarea de către mai mulți la guvernarea tuturor, dacă aceasta este adevărat, la prima vedere pare evident că Europa, departe de a progresa, așa cum o cred mințile luminate, a dat înapoi.

Într-adevăr, fără a mai ține pentru un moment seama în calcul de monarhiile secundare din confederația germanică și neținând seama decît de statele cu desăvîrșire independente, ne amintim că în veacul al XVII-lea nu erau în Europa decît douăsprezece monarhii ereditare ; acum sînt șaptesprezece.

Existau cinci monarhii electivă ; nu mai e decît una, Sfin-tul Scaun.

Existau opt republici ; nu mai este decît una, Elveția.

De altfel trebuie să adăugăm că Elveția nu numai că a supraviețuit, ci a și crescut. De la treisprezece cantoane a ajuns la douăzeci și două. Și în treacăt fie spus, — căci de vreme ce insistăm asupra cauzelor morale, nu vrem să ometem cauzele fizice — toate republicile care au dispărut erau pe cîmpie sau pe mare ; singura care a rămas este cea din munți. Munții păstrează republicile. De cinci veacuri, în ciuda asalturilor și ligilor, există în lumea veche trei republici în munți : una în

Europa, Elveția care ține Alpii ; una în Africa, Abisinia*, care ține munții Lunei ; una în Asia, Circasia, care ține Caucazul.

Dacă după Europa, examinăm confederația germanică, acest microcosmos al Europei, iată ce apare : în afară de Prusia și Austria, considerate ca mari monarhii independente, cele șase state principale ale confederației germanice sînt : Bavaria, Württemberg, Saxa, Hanovra, Hessa și Baden. Dintre aceste șase state, primele patru erau ducate, acum sînt regate ; cele două din urmă erau, Hessa un landgraviat și Baden un margraviat, acum sînt mari ducate.

Cît despre statele elective și pe viață ale corpului germanic, ele erau numeroase și cuprindeau o sumedenie de principate ecleziastice ; toate au încetat să mai existe ; din fruntea lor au dispărut odată pentru totdeauna cele trei mari electorate arhiepiscopale de pe Rin.

Dacă trecem la statele populare, ce găsim ? Existau în Germania șaptezeci de orașe libere ; nu mai sînt decît patru, Frankfurt-pe-Main, Hamburg, Lübeck și Bremen.

Și să se ia aminte bine, pentru a face aceste apropieri nu ne-am situat în condițiile cele mai favorabile pentru ceea ce vrem să demonstrăm ; căci, dacă în loc de 1630 am fi ales anul 1650, de pildă, am fi putut să mai tăiem din statele monarhice și să adugăm la statele democratice ale veacului al XVII-lea republica engleză, care a dispărut astăzi ca și celelalte.

Să continuăm.

Din cele cinci monarhii elective, două erau de primul rang, Roma și Imperiul. Singura care a mai rămas pînă în prezent este Roma, și a căzut în rangul al treilea.

Din cele opt republici, una, Veneția, era putere de rangul al doilea. Singura care a mai dăinuit pînă astăzi, Elveția, este, ca și Roma, de rangul al treilea.

Cele cinci mari puteri conducătoare actualmente, Franța, Prusia, Austria, Rusia și Anglia, sînt toate monarhii ereditare.

Așa încît, după această confruntare surprinzătoare, cine a cîștigat teren ? monarhia. Cine a pierdut teren ? democrația.

Acestea-s faptele.

Ei bine, faptele se înșeală. Ele nu sînt decît aparențe. Sentimentul profund al națiunilor dezmințe faptele și zice că contrariul este adevărat.

Monarhia este cea care a dat înapoi, și democrația a progresat.

* Abisinienii resping ca înjositor numele de *abisinian*. Ei se numesc *agasiemi* ceea ce înseamnă *liberi*.

Pentru a arăta că din punct de vedere liberal alcătuirea vechii Europe nu numai că nu a pierdut nimic, ci chiar a câștigat prodigios, în ciuda multiplicării și creșterii regatelor, în ciuda prăbușirii tuturor statelor viagere și, întrucîtvă, prezidențiale ale Germaniei, în ciuda dispariției a patru monarhii electivă din cinci, a șapte republici din opt, și a șazeci și șase orașe libere din șaptezeci, este suficient să arătăm un singur fapt: Franța a trecut de la starea de monarhie pură la starea de monarhie populară.

Nu este decît un pas, dar el este făcut de Franța; iar la un moment dat, toți pașii pe care-i va face Franța vor fi făcuți de întreaga lume. Și este atît de adevărat, că atunci cînd ea se grăbește, lumea se revoltă împotriva ei și o blamează, găsind că e mai ușor să o combată decît să o urmeze. Astfel că politica Franței trebuie să fie o politică conducătoare și să fie rezumată în două cuvinte: să nu meargă niciodată atît de încet încît să frîneze Europa, și nici atît de repede încît să împiedice Europa să i se alăture.

Tabloul pe care l-am zugrăvit în cele cîteva pagini de mai sus, dovedește din nou și imperios că: vorbele nu înseamnă nimic, ideile sînt totul. Într-adevăr, de ce să te războiești, să fii pentru sau contra cuvîntului *republică*, de pildă, cînd s-a demonstrat că șapte republici, patru state electivă și șaptezeci de orașe libere țin mai puțin loc în civilizația europeană decît ideea de libertate semănată de Franța în cele patru vînturi?

Într-adevăr, statele dăunează civilizației sau o slujesc, nu prin numele pe care-l poartă, ci prin pilda pe care o dau. Un exemplu este o proclamație.

Or, care este pilda pe care o dădeau republicile dispărute și care este pilda pe care o dă Franța?

Veneția iubea cu patimă egalitatea. Dogele nu avea în senat decît dreptul la un vot. Poliția intra la doge ca la ultimul cetățean și, cu măști, îi scormonea hîrțiile în prezența lui, fără ca acesta să îndrăznească să rostească vreun cuvînt. Rudele dogelui erau suspecte pentru republică numai pentru că erau rudele lui. Cardinalii venețieni erau suspecti ca principii străini. Caterina Cornaro, regina Ciprului, nu era la Veneția decît o doamnă din Veneția. Republica proscrisese titlurile heraldice. Într-o zi, un senator, numit de împărat conte al Sfîntului Imperiu, a pus să se sculpteze în piatră pe frontonul de la poartă o coroană de conte deasupra stemei lui. A doua zi de dimineată coroana dispăruse. Consiliul celor Zece pusesese să fie sfărîmată noaptea cu lovituri de ciocan. Senatorul a înghițit jignirea și bine a făcut

Sub Francesco Foscari, cînd regele Daciei⁸⁸² a venit să stea la Veneția, republica i-a dat rangul de cetățean ; nimic mai mult. Pînă aici totul merge bine și nici egalitatea cea mai geloasă n-ar avea nimic de zis. Dar, sub cetățeni se aflau orășenii. Cetățenii însemnau noblețea ; orășenii însemnau poporul. Or, orășenii, adică poporul, n-aveau nici un drept. Magistratul lor suprem, numit cancelarul orășenilor și care era un fel de doge plebeian, avea un rang foarte mic, departe în urma ultimului dintre nobili. Între societatea de sus și cea de jos din stat exista un perete de netrecut și în nici un caz senioria nu putea fi aleasă dintre orășeni. Numai o dată în veacul al XIV-lea, treizeci de burghezi bogați aproape că s-au ruinat pentru a salva republica și au căpătat ca răsplată, mai bine zis ca plată, noblețea ; a fost însă aproape o răscoală ; iar aceste treizeci de nume au fost, în ochii patricienilor puri, pînă în zilele noastre, cele treizeci de pete din cartea de aur. Senioria zicea că nu-i datorează poporului decît un singur lucru, pîine ieftină. Adăugați la aceasta și un carnaval de cinci luni și Juvenal⁸⁸³ ar fi putut spune : *Panem et circenses* *. Așa înțelegea Veneția egalitatea. Dreptul public francez a abolit orice privilegiu. El a proclamat liberul acces al tuturor aptitudinilor la toate slujbele, și această egalitate, a primului ca și a ultimului membru al societății în fața dreptului politic, este singura adevărată, rațională și absolută. Oricare ar fi hazardul nașterii, egalitatea scoate din umbră, constată și consacră superioritățile naturale, și creindu-i condiții egale, ea scoate în relief inegalitatea inteligențelor.

La Genova ca și la Veneția existau două administrații, marea republică, condusă de ceea ce se numea palat, adică de doge și de aristocrație, și mica republică condusă de oficiul Sfîntului Gheorghe. Numai că, spre deosebire de Veneția, de multe ori republica cea mică o stînjenea, o împiedica și chiar o asuprea pe cea mare. Comunitatea Sfîntului Gheorghe era compusă din toți creditorii statului, ce se chemau pretori. Era puternică și avară, și adesea storcea de bani senioria. Își avea partea la toate dările, la toate privilegiile și stăpînea în exclusivitate Corsica, pe care o guverna cu asprime. Nimic nu e mai dur ca o guvernare a nobililor, decît o guvernare a negustorilor. Luată în absolut și în sine, Genova era o națiune de debitori condusă de o națiune de creditori. La Veneția dările apăsau mai ales pe orășeni ; la Genova, ele striveau adesea nobilimea. — Franța care a proclamat egalitatea tuturor în fața legii, a proclamat și egalitate în fața impozitelor. Ea nu suportă despărțituri în casieria statului.

* Pîine și jocuri de circ.

Tot omul plătește și poate cere. Și, ceea ce dovedește că principiul este bun, așa cum egalitatea politică respectă inegalitatea inteligenței, egalitatea în fața impozitelor respectă inegalitatea averilor.

La Veneția, statul vindea slujbele și prin intermediul unui drept ce se numea *depunere de consiliu*, minorii puteau intra la adunări, puteau lua parte și vota. — Franța a abolit venalitatea funcțiilor publice.

La Veneția domnea tăcerea. — În Franța domnește cuvântul.

La Genova făcea dreptate un tribunal alcătuit din cinci doctori străini. La Lucca, tribunalul nu avea decât trei; primul era podesta, cel de-al doilea judecător civil, cel de-al treilea judecător criminal; și nu numai că trebuiau să fie străini, ci mai trebuia și să fie născuți la o distanță mai mare de cincizeci de mile de Lucca. — Franța a stabilit, în principiu și în fapt, că singura justiție este cea a țării.

La Genova, dogele era păzit de cinci sute de germani; la Veneția, republica era apărată pe uscat de o armată străină, comandată întotdeauna de un general străin; la Ragusa, legile erau puse sub protecția a o sută de unguri, conduși de un căpitan și erau folosiți la execuții; la Lucca, senioria era apărată în palatul ei de o sută de soldați străini care, ca și judecătorii, trebuiau să se fi născut la o distanță mai mare de cincizeci de mile de cetate. — Franța pune principele, guvernul și dreptul public sub protecția gărzilor naționale. Vechile republici păreau că se apără de ele înșile. Franța are încredere în Franța.

La Lucca exista o inchiziție a vieții private, ce se intitula *consiliul discolilor*. Pe baza unui denunț aruncat în cutia consiliului, orice cetățean putea fi declarat discol, adică o pildă rea și era surghiunit pe trei ani, amenințat cu moartea dacă ar fi încălcat legea surghiunului. De aici nenumărate abuzuri. — Franța a abolit orice ostracism. Franța apără viața privată.

În Olanda, excepția conducea totul. Statele votau pe provincii și nu pe cap de om. Fiecare provincie avea legi speciale, feudale în Frisia de Vest, burgheze în Groningue, populare în Ommelandes. În provincia Olanda, numai optsprezece orașe* aveau dreptul să fie consultate în treburile cu caracter general sau în cele obișnuite ale republicii; alte șapte** puteau fi admise să-și dea părerea, însă numai când era vorba de pace sau de

* Dordrecht, Harlem, Felft, Leyda, Amsterdam, Goude, Rotterdam, Gorcum, Schiedam, Schoonhewe, Briel, Alcmarr, Hoorne, Inchuisem, Edam, Monickendam, Medemblyck și Purmeseynde.

** Woodem, Oudewater, Ghertrydenberg, Heusden, Naerden, Weesp și Muyden.

război, sau de venirea unui nou principe. Cu excepția acestor douăzeci și cinci de orașe, nici unul dintre celelalte orașe nu era consultat, unele pentru că aparțineau unor seniori particulari, altele pentru că nu erau orașe închise. Trei orașe imperiale, bătând monedă, guvernau în Over-Yssel, fiecare cu prerogative inegale ; Deventer era primul, Cămpen cel de-al doilea și Zwol cel de-al treilea. Orașele și satele din ducatul de Brabant ascultau de statele majore, fără însă să aibă dreptul să fie reprezentate în ele. — În Franța, legea este una pentru toate orașele și pentru toți cetățenii.

Geneva era protestantă, însă Geneva era intolerantă. Trosnetul sinistru al rugurilor era însoțit de glasul certăreț al doctorilor. Vreascurile lui Calvin se aprindeau și făceau vîlvătaie la Geneva, așa cum făceau și vreascurile lui Torquemada la Madrid⁸⁸⁵. — Franța mărturisește, afirmă și practică libertatea conștiinței.

Cine ar crede-o ? Elveția, în aparență populară și țărănească, era o țară de privilegii, de ierarhie și de inegalități. Republica era împărțită în trei regiuni. Prima regiune cuprindea treisprezece cantoane și deținea suveranitatea. Cea de-a doua regiune cuprindea abația și orașul Saint-Gall, Grisonii, Valais, Richterschwyl, Biel și Mülhausen. Cea de-a treia regiune îngloba într-o supunere pasivă țările cucerite, supuse sau cumpărate. Aceste țări erau guvernate în modul cel mai inegal și mai ciudat. Astfel, Bade în Argovia, dobîndită în anul 1415, și Turgovia, dobîndită în anul 1460, aparțineau primelor opt cantoane. Primele șapte cantoane conduceau în exclusivitate Provinciile Libere, luate în anul 1415, și Sargans-ul, vîndut Elveției în anul 1483 de către contele Georg de Werdenberg. Primele trei cantoane erau suzerane ale Bilitonei, Bellinzinei. Ragatz, Lugano, Locarno, Mendrisio, Val-Maggia, dăruite confederației în anul 1513 de Francesco Sforza, ducele Milanului, ascultau de toate cantoanele, cu excepția Appenzellului. — Franța nu admite ierarhie între părțile din teritoriul ei. Alsacia este egală cu Touraine, Dauphiné este tot atît de liber ca și Mainul, Franche-Comté este tot atît de suverană ca Bretagne, iar Corsica este tot atît de franceză ca Ile-de-France.

Se vede, și pentru aceasta este de ajuns să se examineze comparația pe care am schițat-o, că vechile republici exprimau originalități locale ; Franța exprimă idei generale.

Vechile republici reprezentau interese. Franța reprezintă drepturi.

Vechile republici, create la întâmplare, erau rodul firesc al istoriei, al trecutului și al pământului. Franța modifică și îndreaptă copacul, iar pe trecutul ce i-a fost dat altoiește un viitor pe care și-l alege.

Inegalitatea între indivizi, între orașe, între provincii, inchițiția asupra conștiinței, asupra vieții private, venalitatea slujbelor, împărțirea pe caste, tăcerea impusă gândirii, neîncrederea devenită lege de stat, o justiție străină în oraș, o armată străină în ținut, iată ce admiteau, după nevoile politicii lor sau ale intereselor lor, vechile republici. O singură națiune, drepturi egale, conștiința inviolabilă, gândirea regină, abolirea privilegiilor, impozite liber consimțite, justiție națională, armată națională, iată ce proclamă Franța.

Vechile republici proveneau întotdeauna dintr-un caz dat, adeseori unic, dintr-o coincidență de fenomene, dintr-o orînduire neprevăzută de elemente disparate, dintr-un accident; niciodată dintr-un sistem. Franța se dezvoltă în timp ce există; ea își discută temeliile și le critică, le încearcă treaptă cu treaptă; își fixează niște dogme și trage concluzia unor stări; are o credință, progresul; un cult, libertatea; o evanghelie, adevărul mai presus de orice și pretutindeni. Republicile dispărute trăiau modest și sobru în pirpiria lor economie politică; se gîndeau la ele, numai și numai la ele; nu proclamau nimic, nu învățau nimic pe alții; nu stînjeneau și nu urîteau vreun despotism prin pilda libertății învecinate; n-aveau nimic în ele care să poată trece la alte națiuni. Franța, ea, stipulează pentru popor și pentru toate popoarele, pentru om și pentru toți oamenii, pentru conștiință și pentru toate conștiințele. Ea are ceea ce salvează națiunile, unitate; nu are ceea ce le duce la pierzanie, egoism. Pentru ea, a cucerii provincii e bine, a cucerii însă minți, e și mai bine. Republicile trecutului, închistate în colțul lor, făceau toate ceva limitat și special; forma lor, și insistam asupra acestui punct, nu era aplicabilă altora; țelul lor nu depășea propriile lor limite. Una își edifica o seniorie, alta o burghezie, o alta o comună, și ultima o prăvălie. Franța construiește o societate umană.

Vechile republici au dispărut. Lumea de-abia de a băgat de seamă. În ziua în care Franța s-ar stinge, amurgul ar pune stăpînire pe întreg pământul.

Sîntem departe de a spune că vechile republici au fost inutile pentru progresul Europei, însă Franța îi este cu siguranță necesară.

Ca să rezumăm totul într-un singur cuvînt, din vechile republici n-au ieșit decît fapte; din Franța au ieșit principii.

Aceasta este o binefacere. Acesta este și un pericol.

Din însăși misiunea pe care Franța și-a asumat-o dar, după noi, pe care a primit-o de sus, rezultă mai mult decât un pericol, în orice caz mai mult decât o alarmă.

Extrema lărgime a principiilor franceze poate determina alte popoare să vrea să le încerce. A fi Veneția, n-ar tenta pe nimeni; a fi Franța, le-ar îmbia pe toate. De aici, eventuale acțiuni din cele de care coroanele se tem.

Franța vorbește tare, mereu și cu toți. De aici o zarvă mare ce-i face pe unii să vegheze; dar și o mare zguduire ce-i face pe ceilalți să tremure.

Adeseori ceea ce pentru popoare este o făgăduință, principilor li se pare că este o amenințare.

De asemenea, adeseori cine proclamă, declamă.

Franța propune gânditorilor multe probleme de meditație, însă ceea ce îi face pe gânditori să mediteze, îi face și pe smintiți să viseze.

Dintre aceste probleme sînt unele pe care mințile puternice și adevărate le rezolvă prin bun simț; sînt altele pe care mințile de rea credință le rezolvă prin sofisme; și mai sînt și minți năprasnice care le rezolvă prin răscoale, curse sau asasinate.

Ș-apoi, — și acesta este de altfel inconvenientul teoriilor — începi prin a nega privilegiile, și ai perfectă dreptate; apoi negi ereditatea și nu mai ai dreptate decât pe jumătate; apoi negi proprietatea și nu mai ai dreptate deloc; apoi negi familia, și greșești de-a binelea; apoi negi inima omenească ceea ce este monstruos. Ba chiar, negînd privilegiile, s-a greșit cînd nu s-a făcut deosebirea între privilegiile instituite în interesul individului, ceea ce nu este bine, și privilegiile instituite în folosul societății, ceea ce este foarte bine. Mîntea omului, mînată cu acea orbire ce se cheamă logică, merge lesne de la general la absolut și de la absolut la abstract. Or, în politică, abstractul devine lesne feroce. Din abstracție în abstracție devii Neron sau Marat. Întrucît nu vrem să atenuăm nimic, de o jumătate de veac încoace, Franța a urmat această pantă; a sfîrșit însă prin a se întoarce spre adevăr.

În anul 1789 ea a visat un paradis, în 1793 a realizat un iad; în anul 1800 a întemeiat o dictatură, în 1815 o restaurație, în 1830 ⁸⁸⁶ un stat liber. Ea a creat acest stat liber din elecție și ereditate. A devorat toate nebuniile înainte de a ajunge la înțelepciune; a suferit toate revoluțiile înainte de a ajunge la libertate. Or, înțelepciunii ei de astăzi i se reproșează nebuniile de ieri; libertății ei i se reproșează revoluțiile.

Să ni se îngăduie aici o digresiune, care de altfel ajunge indirect la țelul nostru. Tot ceea ce i se reproșează Franței, tot ceea ce Franța a făcut, Anglia făcuse înaintea ei. Numai că, — și aceasta este oare cauza pentru care acesteia nu i se reproșează nimic ? — principiile care s-au ivit din revoluția engleză sînt mai puțin fecunde decît cele care s-au desprins din revoluția franceză. Una, egoistă ca toate celelalte republici ce au murit, n-a stipulat decît pentru poporul englez ; cealaltă, am mai spus-o, a stipulat pentru întreaga omenire.

În fond, paralela este în favoarea Franței. Masacrele din Connaught depășesc pe cele din 1793⁸⁸⁷. Revoluția engleză a avut mai multă putere a răului decît cea a noastră, și mai puțină putere a binelui ; a ucis un rege mai mare și a produs un om mai puțin mare ; Carol I este de admirat ; pe Ludovic al XVI-lea nu poți decît să-l plîngi. Cît despre Cromwell, entuziasmul șovăie în fața acestui mare om strîmb. Ceea ce are din Scarron strică ceea ce are din Richelieu⁸⁸⁸ ; ceea ce are din Robespierre strică ceea ce are din Napoleon.

S-ar putea spune că revoluția britanică a fost circumscrisă ca întindere și extindere pe mare, la fel ca Anglia însăși. Marea izolează ideile și evenimentele, ca și popoarele. Protectoratul din anul 1657 are față de imperiul din anul 1811⁸⁸⁹ proporția unei insule față de un continent.

Cît de izbitoare au fost, chiar în mijlocul veacului al XVII-lea, aceste aventuri ale unei națiuni puternice, contemporanii de-abia de au crezut în ele. În această ciudată vîltoare nu se schița nimic precis. Popoarele de pe partea aceasta a canalului nu întrezăreau figurile mari și fatale ale revoluției engleze decît dincolo de spuma falezelor și de negurile oceanului. Întunecata și furtunoasa tragedie în care scînteiau sabia lui Cromwell și securea lui Hewlet nu le apărea regilor de pe continent decît prin veșnica perdea de furtuni ce dezlănțuie natura între Anglia și Europa. La o astfel de distanță și prin ceață nu mai era vorba de oameni ci de umbre.

Lucru demn de remarcat și asupra căruia trebuie să se insiste, este că timp de o jumătate de veac, în Anglia au căzut două capete regale, unul sub securea regală, celălalt pe un eșafod popular⁸⁹⁰, fără ca regii încoronați ai Europei să fie mișcați de altceva decît de milă. Cînd a căzut la Paris capul lui Ludovic al XVI-lea, lucru a părut complet nou, cruzime, nemaipomenită. Lovitura dată de mîna josnică a lui Marat și a lui Couthon⁸⁹¹ a avut în groaza regilor un răsunset mai mare decît cele două lovituri date de brațul suveran al Elisabetei și de cel

cumplit al lui Cromwell. Ar fi aproape exact să se spună că, pentru lume, ceea ce nu s-a făcut în Franța n-a fost încă făcut.

1587 și 1649, două date sinistre și totuși sînt ca și cum n-ar fi fost și dispar în vîlvătaia hîdă a celor patru cifre crîncene, 1793.

Cît despre Anglia, este o certitudine că *penitus toto divisos orbe britannos** a fost mult timp un adevăr. Și pînă la un anumit punct mai este încă. Anglia este mai puțin aproape de continent decît o crede ea însăși. Regele Canut cel Mare, care trăia în veacul al XI-lea, i se pare Europei tot atît de îndepărtat precum Carol cel Mare. Pentru ochii lumii, Cavalerii Mesei Rotunde⁸⁹² se trag înapoi în negurile evului mediu, aproape pe același plan cu paladinii. Faimosului Shakespeare i-au trebuit o sută patruzeci de ani ca să traverseze Canalul. În zilele noastre, patru sute de copii din Paris, îngrămădiți în tăcere, ca muștele de octombrie în ungherele întunecoase ale Porții Saint-Martin, bătînd pasul pe caldarîm trei seri de-a rîndul, răscolesc mai profund Europa decît întreg tărăboiul sălbatic al alegerilor din Anglia.

Există deci în frica pe care Franța o inspiră principilor din Europa, un efect de optică și de acustică, ce măresc dublu și în care lumea nu ar trebui să aibă încredere. Regii nu văd Franța așa cum este. Anglia face răul ; Franța face zgomot.

Diferitele obiecțiuni aduse în Europa spiritului francez, mai ales după anul 1830, trebuie, după părerea noastră, abordate drept în față, și, cît ne privește, nu vom da înapoi în fața nici uneia din ele. Afirmăm bucuros și cu orgoliu că, în veacul al XIX-lea, scopul Franței este poporul, ridicarea treptată a inteligenței, îndulcirea progresivă a stării claselor numeroase și amărîte, prezentul îmbunătățit prin educarea oamenilor, viitorul asigurat prin educarea copiilor. Este, desigur, o misiune sfîntă și strălucită. Nu vom ascunde, cu toate acestea, că la această oră o parte din popor și cu siguranță cea mai puțin demnă și poate cea mai puțin nevoiașă, pare să fie agitată de instincte rele ; se trezesc invidia și gelozia ; leneșul de jos se uită furios la trîndavul de sus, cu care, totuși, seamănă ; și, pusă între cele două extreme care se ating mai mult decît o cred, adevărata societate, marea societate care produce și gîndește, pare amenințată în acest conflict. Există în umbră o întreagă măcinare de ură și minie, din cînd în cînd izbucnesc simptome grave și nu vom nega că înțelepții de astăzi, înclinați cu atîta dragoste către clasele nevoiașе, ar trebui să strecoare puțină neîncredere în

* ...britanicii cei cu totul despărțiți de restul lumii...

simpatia lor. După noi, este cazul să fim atenți, nu să ne speriem. Și dacă te gîndești bine, nici, în toate evenimentele acestea care înspăimîntă Europa și pe care ea le declară nemaipomenite, nu-i nimic nou. Anglia avusese încă înaintea noastră revoluționari; Germania, să ne îngăduie să i-o spunem, avusese înaintea noastră comuniști. Înaintea Franței, Anglia își decapitase regii; înaintea Franței, Boemia a negat societatea. Husiții, nu știu dacă sectarii noștri contemporani au aflat-o, practicaseră încă din veacul al XV-lea toate teoriile lor. Ei arborau două drapele; pe unul scriseră: *Răzbunare de la cei mici pentru cei mari!* și astfel atacau orînduirea socială a vremii; iar pe celălalt scriseră: *Să se reducă la cinci toate orașele de pe pămînt!* și astfel atacau orînduirea socială eternă. Vedem deci că în idei erau tot atît de „avansați” ca cei ce se numesc astăzi comuniști; prin fapte, iată unde se aflau: goniseră un rege, Sigismund, din capitala lui, Praga⁸⁹³; erau stăpîinii unui regat, Boemia; aveau ca general un om genial, Ziska; bravaseră în anul 1431 un conciliu, cel din Basel, și opt diete, cea de la Brinn, de la Viena, de la Pressburg, cele două de la Frankfurt și cele trei de la Nürenberg; ținuseră ei înșiși o dietă la Czaslau⁸⁹⁴, făcuseră să abdice un rege în mod solemn și creaseră o regență⁸⁹⁵; înfruntaseră două cruciade stîrnite împotriva lor de Martin al V-lea⁸⁹⁶; înspăimîntaseră Europa atît de tare încît se alcătuiseră împotriva lor un consiliu de război permanent la Nürenberg, o miliție perpetuă comandată de electorul de Brandenburg, o pace generală care-i îngăduia Germaniei să-și unească toate forțele ca să-i extermine și un impozit universal, *dinarul comun* pe care prințul suveran îl plătea la fel ca ultimul țaran. Groaza că se vor apropia, îi făcuse să transporte coroana lui Carol cel Mare și giuvaerurile imperiului de la Karlstein la Buda și de la Buda la Nürenberg. În prezența Germaniei, înarmată și speriată, pustiiseră îngrozitor opt provincii: Misnia, Franconia, Bavaria, Lausitz, Saxa, Austria, Brandenburgul și Prusia; bătuseră pe cei mai mari căpitani de oaste din Europa, pe împăratul Sigismund, pe ducele Coribut Jagellon, pe cardinalul Julius, pe electorul de Brandenburg și pe legatul papei⁸⁹⁷. În fața orașului Praga, la Teutschbroda, Saatz, Aussig, Riesenberga, în fața Miesului și a Tausului, nimiciseră de opt ori armatele Sfîntului Imperiu și, în aceste opt armate, s-a aflat una de o sută de mii de oameni, comandată de împăratul Sigismund, una de o sută douăzeci de mii de oameni, comandată de cardinalul Julius și una de două sute de mii de oameni, comandată de electorii de Trèves, de Saxa și de Brandenburg. Numai aceasta din urmă, la nivelul forțelor militare din veacul al XV-lea, ar

reprezenta astăzi o armată de douăsprezece mii de soldați. Și cît timp a durat acest război dus de o sectă împotriva Europei și a umanității ? Șaisprezece ani. De la 1420 la 1436. A fost vorba, fără îndoială, de un dușman sălbatic și uriaș. Ei bine, civilizația veacului al XV-lea, prin însuși faptul că secta era o barbarie și că ea era civilizația, a fost destul de puternică să o prindă, să o strîngă și să o înăbușe. E oare de crezut ca civilizația veacului al XIX-lea să tremure în fața unei duzini de trîndavi beți care silabisesc o lozincă într-o cîrciumă ?

Niște amăriți și niște nenorociți, aceștia sînt husiții veacului al XIX-lea. Împotriva unei asemenea secte, unui asemenea pericol două lucruri sînt de ajuns : minți luminate, un caporal și o patrulă pe stradă.

Să ne liniștim deci și să liniștim și continentul.

Lăsînd deoparte Rusia și Anglia ca excepții, și am arătat din ce cauză, în Europa se recunosc, fără a mai socoti statele mici, două feluri de monarhii, cele vechi și cele noi. Trecînd peste amănunte, cele vechi sînt în declin, cele noi cresc. Cele vechi sînt : Spania, Portugalia, Suedia, Danemarca, Roma, Napoli și Turcia. În fruntea acestor vechi monarhii se află Austria, mare putere germană. Cele noi sînt : Belgia, Olanda, Saxa, Bavaria, Württemberg, Sardinia și Grecia. În fruntea acestor regate tinere se află Prusia, o altă mare putere germană. O singură monarhie se bucură, în acest grup de state de toate vîrstele, de privilegiul măreț de a fi în același timp și bătrînă și tînără, și are un trecut tot atît de mare ca Austria și un viitor tot atît de mare ca Prusia : este Franța.

Și oare aceasta nu arată limpede rolul necesar al Franței ? Franța este punctul de răscruce a ceea ce a fost și a ceea ce va fi, legătura comună între bătrînele regalități și națiunile tinere, poporul care-și amintește și poporul care speră. Fluviul veacurilor poate curge, vadul omenirii este asigurat ; Franța este puntea de granit ce va duce generațiile de pe un mal pe celălalt.

Cui i-ar trece prin gînd să sfărîme această punte providențială ? Cui i-ar trece prin gînd să distrugă sau să dezmembreze Franța ? Dacă ar da greș ar însemna să mărturisească că e nebun. Dacă ar reuși ar însemna să săvîrșească un paricid.

Ceea ce îngrijorează în mod ciudat coroanele, este că Franța prin acea putere de dilatare proprie tuturor principiilor generoase, tinde să răspîndească în afară libertatea.

Aici e nevoie să ne înțelegem.

Libertatea este necesară omului. Am putea zice că libertatea este aerul ce-l respiră sufletul omenesc. I se cuvine, sub orice formă ar fi. Desigur, nu toate popoarele europene sînt pe de-a întregul libere ; însă toate își au partea lor de libertate. Aici este liber orașul, acolo individul ; aici este piața publică, acolo viața particulară ; aici este conștiința, acolo opinia. S-ar putea zice că sînt națiuni care nu respiră decît printr-una din facultățile lor, așa cum există bolnavi care nu respiră decît cu un plămîn. În ziua în care această respirație le va fi interzisă sau imposibilă, națiunea și bolnavul vor muri. În așteptare, trăiesc, pînă în ziua cînd vor fi complet sănătoși, adică perfect liberi. Cîteodată libertatea se află în climă ; natura i-o creează și i-o dăruiește. Să mergi pe jumătate gol, cu tichia roșie pe cap, cu o zdreanță de pînză drept pantaloni și o zdreanță de lînă drept haină ; să te lași mîngîiat de soarele cald, de razele soarelui, de cerul albastru, de marea albastră ; să te culci la poarta palatului chiar la ceasul la care regele se culcă în dormitorul regal, și să dormi afară mai bine decît doarme regele înăuntru ; să faci ce vrei ; să exiști aproape fără să muncești, să muncești aproape fără să te obosești, să cînti de dimineață pînă seara, să trăiești ca pasărea ; e libertatea poporului la Napoli. Cîteodată libertatea se află în însuși caracterul națiunii ; și acesta este un dar al cerului. Să lenevești toată ziua într-o cîrciumă, să tragi pe nas cel mai bun tutun, să adulmeci berea cea mai bună, să bei vinul cel mai bun, să nu-ți scoți pipa din gură decît ca să duci paharul, și cu toate acestea să-ți deschizi larg aripile sufletului, să-ți evoci în minte poezii și filozofii, să desprinzi din toate virtutea, să construiești utopii, să tulburi prezentul, să orînduiești viitorul, să visezi treaz toate visele frumoase ce învăluie urîtenia realității, să uiți și totodată să-ți aduci aminte, să trăiești așa nobil, grav, serios, cu trupul în fum și cu mintea în himere ; aceasta este libertatea neamțului. Napolitanul are o libertate materială, neamțul are o libertate morală ; libertatea lui lazzarone ⁸⁹⁸ l-a făcut pe Rossini ⁸⁹⁹ ; libertatea neamțului l-a făcut pe Hoffman ⁹⁰⁰. Noi, francezii, avem libertatea morală ca neamțul și libertatea politică, ca englezul ; însă n-avem libertatea materială. Sîntem sclavii climei ; sîntem sclavii muncii. Acest cuvînt dulce și încîntător, *liber ca aerul*, poți să-l spui cînd vorbești de lazzarone, nu poți să-l spui despre noi. Nu ne plîngem întrucît libertatea materială este singura ce se poate lipsi de demnitate ; iar în Franța, în punctul de inițiativă civilizatoare în care a ajuns națiunea, nu este destul ca individul să fie liber, el trebuie să fie și demn. Ce-i al nostru este frumos. Franța este tot atît de nobilă cît și nobila Germanie ; și în plus

față de Germania, are dreptul de a aplica direct forța fecundă a spiritului ei la îmbunătățirea realităților. Nemții au libertatea visului, noi avem libertatea de gândire.

Însă pentru ca gândul liber să fie molipsitor, trebuie ca popoarele să fi fost îndelung pregătite, mai mult de ordin divin decât uman. Și n-au ajuns încă aici. În ziua în care vor fi ajuns în acest punct, gândirea franceză, maturizată cu tot ce va fi văzut și prin tot ce va fi făcut, departe de a aduce pierzanția regilor, îi va mîntui.

Cel puțin aceasta este adîncă noastră convingere.

Atunci la ce bun să cauți să stînjenești și să micșorezi această Franță, care va însemna, poate, pe viitor providența națiunilor ?

La ce bun să-i refuzi ceea ce îi aparține ?

Amintim că n-am vrut să găsim pentru această problemă decît soluția pașnică ; la nevoie, însă, n-ar mai fi oare și o alta ? În talgerul balanței care va cîntări într-o bună zi problema Rinului se mai află o altă greutate, dreptul real al Franței. O să fie oare nevoie să se mai arunce și o altă greutate cumplită, mînia Franței ?

Facem parte dintre cei ce gîndesc cu hotărîre și speră că nu se va ajunge pînă acolo.

Să ne gîndim ce este Franța.

Viena, Berlin, Petersburg, Londra, nu sînt decît orașe ; Parisul este un creier.

De douăzeci și cinci de ani, Franța cea ciopîrțită n-a încetat să crească cu acea măreție ce nu se vede cu ochii trupului, dar care este cea mai reală dintre toate, măreția intelectuală. În momentul de față, spiritul francez se substituie treptat-treptat vechiului suflet al fiecărei națiuni.

Cele mai mari inteligențe, care reprezintă la ora actuală pentru întregul univers politica, literatura, știința și arta, sînt ale Franței și ea le dăruiește civilizației.

Franța de astăzi este puternică în alt chip, însă tot atît de puternică precum odinioară.

Să i se dea deci satisfacție. Și mai ales să se chibzuiască bine că :

Europa nu poate fi liniștită atît timp cît Franța nu este mulțumită.

Și la urma urmelor, ce interes ar putea avea Europa ca Franța, neliniștită, închingată între niște frontiere împotriva naturii, silită să-și caute o ieșire pentru seva care fierbe în ea, să devină silită, în lipsă de un alt rol, o Romă a civilizației viitoare, slăbită material, întărită moral ; metropolă a umani-

tății, cum este cealaltă Romă, a creștinătății, cîștigînd ca influență mai mult decît a pierdut ca teritorii, regăsind sub altă formă o supremație ce-i aparține și ce nu i se poate răpi, înlocuind vechea preponderență militară printr-o formidabilă putere spirituală ce va face lumea întreagă să freamăte, să vibreze fibrele fiecărei ființe umane și să tremure pardoseala tronurilor; totdeauna inviolabilă prin spada ei, însă de acum înainte regină prin clerul ei literar, prin limba ei universală în veacul al XIX-lea așa cum era latina în veacul al XII-lea, prin simpatiile, tainice sau publice, dar adînci, ale națiunilor, avînd marii ei scriitori drept papi, și ce papă mai mare este un Pascal !⁹⁰¹ marii ei sofîști drept antichriști, și ce mare antichrist este un Voltaire ! cînd luminînd, cînd uluind, cînd aprinzînd continentul cu presa ei, așa cum o făcea Roma de la amvon, înțeleasă pentru că era ascultată, supunînd pentru că era crezută, indestructibilă pentru că avea o rădăcină în inima tuturor, mazilindu-și dinastiile în numele libertății, excomunicînd regi din marea comunitate umană, dictînd charte, evanghelii, promulgînd edicte ale poporului, făcînd să țîșnească idei și să fulgere revoluții.

XVI

Să recapitulăm.

Acum două sute de ani, două state cotropitoare înghesuiau Europa.

Cu alte cuvinte, două egoisme amenințau civilizația.

Aceste două state, aceste două egoisme, erau Turcia și Spania.

Europa s-a apărât.

Cele două state au căzut.

Astăzi fenomenul alarmant se reproduce.

Alte două state, avînd aceleași temelii ca cele de mai înainte, puternice prin același fel de forțe și împinse de aceleași țeluri, amenință Europa.

Aceste două state, aceste două egoisme sînt Rusia și Anglia.

Europa trebuie să se apere.

Vechea Europă, cu alcătuirea ei complicată, s-a dărîmat ; Europa actuală are o formă mai simplă. Este constituită, în esență, din două state : din Franța și din Germania, centru dublu pe care trebuie să se sprijine grupul de națiuni, atît la nord cît și la sud.

Alianța dintre Franța și Germania înseamnă constituirea Europei. Germania, cu spatele rezemat de Franța, oprește Rusia; Franța prietenește rezemată de Germania, oprește Anglia.

Dezunirea dintre Franța și Germania înseamnă dislocarea Europei. O Germanie întoarsă cu ostilitate către Franța, va lăsa Rusia să intre; o Franță întoarsă cu ostilitate către Germania, va lăsa Anglia să pătrundă.

Deci, ceea ce vor cele două state cotropitoare este dezunirea dintre Germania și Franța.

Această dezunire a fost pregătită și combinată cu iscusință în 1815 de către politica ruso-engleză.

Această politică a creat un motiv permanent de animozitate între cele două națiuni centrale.

Și acest motiv de animozitate a fost dăruirea malului stîng al Rinului, Germaniei. Or, acest mal stîng aparține în mod firesc Franței.

Pentru ca prada să fie bine păzită, a fost dăruită celui mai tînăr și celui mai puternic dintre popoarele germanice, Prusiei.

Congresul de la Viena a așezat niște frontiere peste națiuni ca niște hamuri la întîmplare și după bunul plac, fără măcar să le potrivească. Cel ce i-a fost pus atunci Franței, coplesită, vlăguită și învinsă, este o cămașă de forță ce o stînjenește; e prea strîmtă pentru ea. O strînge și o face să singereze.

Mulțumită politicii Londrei și Petersburgului, de douăzeci și cinci de ani simțim colții Germaniei în rana Franței.

Și într-adevăr, din această cauză s-a născut între cele două popoare, făcute să se înțeleagă și să se iubească, o antipatie ce ar putea să se schimbe în ură.

În timp ce cele două națiuni centrale se tem, se pîndesc și se amenință, Rusia crește în tăcere, Anglia se extinde în umbră.

Pericolul crește pe zi ce trece. S-a săpat un șanț adînc. Poate că undeva în întuneric mocnește un mare incendiu. Anul trecut mulțumită Angliei, Europa era cît pe ce să ia foc.

Or, cine ar putea spune ce s-ar întîmpla cu Europa într-o astfel de vîlvătaie, plină cum e de minți, de capete și de națiuni combustibile?

Ar pieri civilizația.

Și nu poate pieri. Trebuie, așadar, ca cele două națiuni centrale să se înțeleagă.

Din fericire, nici Franța, nici Germania nu sînt egoiste. Sînt două popoare sincere, dezinteresate și nobile, odinioară națiuni de cavaleri, astăzi națiuni de gînditori; odinioară mari prin spade, astăzi mari prin spirit. Prezentul lor nu va dezminți trecutul; spiritul nu este mai puțin generos decît spada.

Iată soluția : să se suprimă orice motiv de ură între cele două popoare ; să se închidă rana făcută în 1815 ; să se șteargă urmele unei reacții violente ; să se dea Franței ceea ce Dumnezeu i-a dat, malul stîng al Rinului.

Sînt două piedici.

O piedică materială, Prusia. Prusia va înțelege, însă, mai devreme sau mai tîrziu că, pentru ca un stat să fie puternic, trebuie ca toate părțile lui să fie sudate între ele ; că omogenitatea întărește și că fragmentarea ucide ; că ea trebuie să tindă să devină regatul de miazănoapte al Germaniei ; că îi trebuie porturi libere și că, oricît ar fi Rinul de frumos, Oceanul prețuiește mai mult.

De altfel, ar păstra, în orice caz, malul drept al Rinului.

O piedică morală, neîncrederea pe care o inspiră Franța regilor din Europa și, prin urmare, necesitatea aparentă de a o micșora. Dar tocmai aici e pericolul. Nu micșorezi Franța, ci numai o ațîți. Franța ațîțată e periculoasă. Calmă, procedează pe calea progresului ; mîniată poate proceda pe calea revoluțiilor.

Cele două piedici vor dispărea.

Cum ? Dumnezeu știe. Este sigur însă că vor dispărea.

La un moment dat, Franța își va avea partea ei de Rin și granițele ei naturale.

Această soluție va constitui Europa, va mîntui sociabilitatea omenească și va întemeia pacea definitivă.

Toate popoarele vor avea de cîștigat. De exemplu, Spania, care a rămas ilustră, va putea fi iar puternică. Anglia are să vrea să facă din Spania piață de desfacere pentru produsele ei, punctul de sprijin al navigației ei ; Franța are să vrea să facă din Spania sora influenței ei, a politicii ei, a civilizației ei. Spania va trebui să aleagă : să continue să decadă, sau să înceapă a urca iar ; să fie o anexă a Gibraltarului, sau contrafortul Franței.

Spania va alege măreția.

După părerea noastră, acesta este viitorul pentru întregul continent, inevitabilul viitor, deja vizibil și distinct în lumina crepusculară a evenimentelor ce vor veni.

Odată dispărut motivul de ură, nu mai există în Europa nici un popor care să inspire teamă. Germania să-și zburlească coama și să scoată răgete spre răsărit ; Franța să-și deschidă aripile și să-și minuiască fulgerele spre apus. Și întreaga lume va asculta de formidabilul acord dintre leu și vultur.

Să nu ni se înțeleagă greșit ideile ; socotim că Europa trebuie, pentru orice eventualitate, să-și supravegheze revoluțiile și să se întărească împotriva războaielor, mai credem însă că, dacă nici un incident, altul decât prevederile firești, nu vine să tulbure mersul maiestuos al veacului al XIX-lea, civilizația, de atâtea ori salvată de furtuni și de obstacole, se va îndepărta pe zi ce trece de această Charybdă numită război și de această Scyllă numită revoluție.

Utopie, fie. Să nu se uite însă, că atunci cînd scopul lor este scopul umanității, adică binele, dreptatea și adevărul, utopiile unui secol devin faptele secolului următor. Există oameni care spun : *Va fi* ; și există alții care spun : *Iată cum*. Primii sînt cei ce caută ; ceilalți găsesc. Pacea perpetuă a fost un vis pînă în ziua în care visul s-a transformat în cale ferată și a acoperit pămîntul cu o rețea solidă, tenace și vie. Watt este completarea abatelui de Saint-Piere.

Odinioară, la toate parabolele filozofice, se exclama : *Visuri și himere ce se vor risipi în fum*. — Să nu mai rîdem de fum ; el conduce lumea.

Pentru ca pacea perpetuă să fie posibilă și să devină din teorie realitate, erau necesare două lucruri : un vehicul pentru servirea rapidă a intereselor și un vehicul pentru schimbul rapid de idei ; cu alte cuvinte, un mod de transport uniform, unitar, suveran și o limbă generală. Aceste două vehicule, ce tind să desființeze granițele imperiilor și ale minților, astăzi universul le are : primul este calea ferată ; cel de-al doilea limba franceză.

Acestea sînt în veacul al XIX-lea, pentru toate popoarele ce se află pe calea progresului, cele două mijloace de comunicare, adică civilizația, adică pacea. Mergem cu trenul și vorbim franțuzește.

Drumul de fier domnește prin atotputernicia rapidității lui ; limba franceză prin claritatea ei, care înseamnă rapiditatea unei limbi, și prin supremația seculară a literaturii ei.

Amănunt demn de remarcat, aproape de necrezut pentru viitor, și pe care este imposibil să nu-l semnalezi în treacăt : dintre toate popoarele și dintre toate cîrmuirile ce se folosesc astăzi de aceste două minunate mijloace de comunicare și de schimb, conducerea Franței este cea care pare să-și fi dat cel mai puțin seama de eficacitatea lor. La ora la care vorbim,

Franța de-abia dacă are cîteva leghe de cale ferată. În anul 1837, i s-a dat un tramvai micuț ca o jucărie acestui copil mare ce se cheamă Parisul. Și timp de patru ani am rămas aici. Cît despre limba franceză, despre literatura franceză, ele strălucesc și scînteiază în ochii tuturor cîrmuirilor și tuturor națiunilor, cu excepția conducerii Franței. Franța a avut și mai are încă prima literatură din lume. Chiar astăzi, și nu vom obosi repetînd-o, literatura noastră nu este numai prima ci singura. Toate ideile ce n-au fost ale ei s-au stins; e mai vie și mai vioaie ca oricînd. Actuala conducere pare să n-o știe, și se poartă în consecință; și, i-o spunem cu o profundă bunăvoință și o sinceră simpatie, aceasta este una din cele mai mari greșeli pe care le-a făcut de unsprezece ani încoace. A venit vremea să deschidă ochii; a venit vremea să se îngrijească, și să se îngrijească serios de noile generații care sînt literare, așa cum sub imperiu erau militare. Ele vin fără mînie, pentru că sînt pline de idei, vin cu făclia în mînă; să se ia seama însă, și am mai spus-o cu alte cuvinte, ceea ce poate lumina poate și incendia. Să fie bine primite și să li se dea locul lor. Artă este o forță; literatura este o putere. Trebuie să se respecte ceea ce este forță și să se menajeze ceea ce este putere.

Să reluăm. Deci, în mintea noastră, dacă viitorul aduce ceea ce așteptăm, șansele de război și de revoluție vor scădea pe zi ce trece. După părerea noastră, nu vor dispărea însă de-a binelea niciodată. Pacea universală este o hiperbolă, iar specia umană o urmează asimptotic.

Să se urmeze această luminoasă asimptotă, iată legea umanității. În veacul al XIX-lea toate națiunile o vor face, chiar și Rusia, chiar și Anglia.

Cît despre noi, cu condiția ca Europa Centrală să fie constituită așa cum am arătat-mai sus, noi vom fi cei ce vom vedea fără gelozie și fără neliniște cum Rusia, pe care acum o oprește Caucazul, face înconjurul Mării Negre, ca odinioară turcii, acești alți oameni ai nordului, ajungînd la Constantinopol prin Asia Mică. Am mai spus-o. Rusia este rea pentru Europa, însă bună pentru Asia. Pentru noi este întunecată, pentru Asia e luminoasă; pentru noi este barbară, pentru Asia e creștină. Popoarele nu sînt toate luminate în același grad și în același chip; în Asia e noapte, în Europa e zi. Rusia este o lampă. Ce să mai facă la noi?

Să se întoarcă spre Asia, să-și răspîndească lumina acolo și după prăbușirea Imperiului otoman, minune providențială ce va salva civilizația, să intre iar în Europa pe la Constantinopol.

Franța, refăcându-și măreția, va privi cu simpatie crucea ortodoxă înlocuind semiluna pe vechea cupolă bizantină a Sfintei Sofia. După turci, ruși : e un pas.

Credem că distinsul și evlaviosul împărat ce conduce, în vremurile noastre, atâtea milioane de locuitori spre o soartă atât de frumoasă, este demn să facă acest mare pas⁹⁰² ; cit despre noi, i-o dorim cu toată sinceritatea. Dar să ia aminte, tratamentul crud la care a supus Polonia poate fi pentru poporul său o piedică în prezent și o obiecție de făcut gloriei lui în fața posterității. Strigătul Greciei a ridicat Europa împotriva Turciei⁹⁰³. Aceasta în ce privește imperiul. Palatinatul i-a pătat faima lui Turenne. Aceasta în ce privește împăratul.

Cînd aprofundezi rolul pe care-l joacă Anglia în problemele universale și în special războiul ei perpetuu cu Franța, cînd pe față, cînd surd, este cu neputință să nu te gîndești la vechiul spirit punic⁹⁰⁴ ce a luptat atît de îndelung împotriva anticei civilizații latine. Spiritul punic, adică de neguțători, de aventurieri, de navigatori, de profitori, de egoiști, și chiar și altceva. Istoria îl vede răsărind în fundul Mediteranei, în Fenicia, la Tyr și Sidon⁹⁰⁵. El este antipatic Greciei, care-l gonește. Pornește de-a lungul Africii, întemeiază Cartagina și de acolo încearcă să înșface Italia. Scipio a luptat cu ei, a triumfat și a crezut că i-a distrus. Greșeală ! Călcîiul consulului n-a strivit decît zidurile ; spiritul punic a supraviețuit. Cartagina n-a murit. De două mii de ani se tîrăște în jurul Europei. S-a instalat mai întîi în Spania, unde pare să-și fi regăsit în amintire ecoul fenician al *lumii pierdute* ; s-a dus peste mări să caute America, a luat-o în stăpînire și, am văzut cum ; zăvorîtă în fortăreața peninsulei spaniole, a prins într-o clipită întregul univers. Providența o silește să-i dea drumul. Acum e în Anglia ; a învăluit din nou lumea, o ține și amenință Europa. Dar dacă Cartagina s-a mutat, s-a mutat și Roma. Iar Cartagina s-a trezit, iar în fața ei, ca odinioară, pe malul celălalt. Odinioară Roma se chema *Urbs*, supraveghea Mediterana și pîndea Africa ; astăzi Roma se chează Paris, supraveghează Oceanul și pîndește Anglia.

Antagonismul dintre Anglia și Franța este atît de izbitor încît toate națiunile își dau seama. Noi l-am ilustrat comparînd cu Cartagina și Roma ; alții l-au exprimat altfel, însă totdeauna în mod izbitor și întrucîtva vizibil. *Anglia este pisica*, zicea Frederic cel Mare, *Franța este cîinele*. În drept, zice legiuitorul Houard, *englezii sînt evreii, francezii sînt creștinii*. Însăși sălbaticii par să simtă vag această profundă antiteză între cele două mari națiuni civilizate. *Christ*, zic indienii din America, *era un*

franțuz pe care englezii l-au răstignit la Londra. Pilat din Pont era un ofițer în serviciul Angliei.

Ei bine, încrederea noastră în viitorul inevitabil este atât de religioasă, avem ambiții atât de mari pentru omenire și nădejdi atât de hotărâte încât sîntem convinși că Dumnezeu va nimici într-o bună zi antagonismul dintre aceste două popoare, oricît de radical ar părea și este de fapt, măcar în aspectele lui cele mai nocive.

În mod infailibil, ori Anglia va pieri sub reacția cumplită universală, ori va înțelege că vremea Cartaginilor a trecut. După părerea noastră, o va înțelege. Dacă n-ar fi decît din punctul de vedere al speculației, spiritul punic este o firmă proastă ; perfidia este o reclamă supărătoare. E periculos să te porți ca un trădător cu întreaga lume ; e trist să n-ai decît o idee în minte, propriul interes ; este o lașitate să-l ajuți întotdeauna pe cel tare împotriva celui slab ; și înseamnă că un popor mare să aibă un rol tare mic, cînd rîde fără încetare de ceea ce se numește *politică sentimentală* și să nu acorzi niciodată nimic onoarei, gloriei, devotamentului, simpatiei, îmbunătățirii soartei altora. Anglia o va simți.

Insulele sînt făcute pentru a sluji continentele nu pentru a le domina ; corăbiile sînt făcute pentru a sluji orașele, primele capodopere ale omului ; corăbiile vin în al doilea rînd. Marea este un drum nu o patrie. Navigația este un mijloc și nu un țel ; și mai ales ea nu este propriul ei țel. Dacă nu poartă cu ea civilizația, mai bine s-o înghită oceanul.

Fie ca rețeaua nenumăratelor urme ale corăbiilor din toate marinele din lume să se unească și să se sudeze cap la cap cu rețeaua tuturor căilor ferate pentru a continua pe ocean imensa circulație a intereselor, a progresului și ideilor ; fie ca prin miile de vine sociabilitatea europeană să se răspîndească pînă la capătul pămîntului ; fie ca Anglia însăși să aibă prima marină din lume, cu condiția ca Franța să o aibă pe cea de-a doua ; foarte bine. În felul acesta Anglia își va urma legea sa, urmînd în același timp și legea generală. În felul acesta, principiul întăritor al globului va fi reprezentat de trei națiuni, Anglia cu activitatea ei comercială, Germania cu expansiunea morală, Franța cu strălucirea ei intelectuală.

După cum se vede, ideea noastră nu exclude pe nimeni. Providența nu blesteamă și nu dezmoștenește nici un popor. După părerea noastră, națiunile ce-și pierd viitorul, îl pierd din propria lor greșală.

Funcția națiunilor luminate va fi de acum înainte să lumineze națiunile încă în întuneric. Misiunea Europei este să facă educația umanității.

Fiecare dintre popoarele europene va trebui să contribuie la această operă mare și sfântă pe măsura propriei sale lumini. Fiecare va trebui să se pună în legătură cu partea de umanitate asupra căreia poate acționa. Nu toți sînt apți pretutindeni.

Franța bunăoară nu va ști să colonizeze și nu va reuși decît anevoie să facă acest lucru. Civilizația deplină, în același timp delicată și gînditoare, umană și, ca să zicem așa, chiar ajunsă la exces, nu are nimic comun cu starea de sălbăticie. Și, lucru ciudat de spus și totuși foarte adevărat, ceea ce îi lipsește Franței în Algeria e tocmai un pic de barbarie. Turcii au mers mai repede, mai sigur și mai departe ; știau mai bine să taie capete.

Primul lucru care-l izbește pe sălbatic nu este înțelepciunea, ci forța.

Ceea ce Franței îi lipsește, Anglia o are ; Rusia de asemenea.

Ele sînt foarte potrivite pentru prima etapă de civilizație. Franța pentru cea de-a doua. Instruirea popoarelor are două trepte, colonizarea și civilizarea. Anglia și Rusia vor coloniza lumea barbară ; Franța va civiliza lumea colonizată.

XVIII

Să ne fie îngăduit acum la sfîrșit, pentru a face loc unei ultime idei, să deplasăm întrucîtva punctul de vedere special din care a fost schițat acest drum. Cît de mari și cît de nobile ar fi ideile ce făuresc naționalitățile și grupează continentele, se simte totuși, după ce le-ai străbătut, nevoia de a te ridica și mai sus și de a aborda unele din legile generale ale umanității, ce guvernează atît lumea morală cît și cea materială, și care, suprapunîndu-se ici-colo, fac să rodească ideile naționale și continentale.

Nimic din ceea ce vom spune nu dezmințe și nici nu infirmă ci dimpotrivă, coroborează tot ceea ce am spus în paginile ce au fost citite. Sîntem de acord cu totul, și cu încă ceva. Înainte de a sfîrși, avem de dat un sfat ce se adresează atît spiritelor speculative și metafizice cît și oamenilor practici. Urcînd din idee în idee, am ajuns pe culmea gîndirii noastre ; iar înainte de a coborî să aruncăm o ultimă privire asupra acestor zări largi. Nimic mai mult.

Odinioară, pe vremea societăților antice, sudul guverna lumea și nordul o răvășea ; tot așa, dintr-un punct de vedere diferit, dar paralel, aristocrația, bogată, luminată și fericită, conducea statul, iar democrația, săracă, sumbră și amărită, îl tulbura. Cît de diferite ar fi în aparență, încă de la prima vedere, istoria exterioară și istoria interioară a națiunilor de trei mii de ani încoace, în străfundul acestor istorii nu există de fapt decît un singur lucru, lupta mizeriei împotriva buneistării. La un moment dat, popoare prost așezate tulbură ordinea europeană, clasele nedreptățite tulbură ordinea socială. Cînd Europa, cînd statul sînt atacate brusc și cu violență ; Europa de cei cărora le este frig, statul de cei cărora le e foame, adică una de cei din nord, celălalt de popor. Nordul procedează prin invazii, iar poporul prin revoluții. Aceasta este cauza pentru care la anumite epoci civilizația se prăbușește și dispăre pentru un moment sub niște înspăimîntătoare năvăliri barbare, unele venind din afară, altele dinăuntru ; unele gonind spre sud din fundul continentului, altele urcînd la putere de la baza societății. Intervalele de timp ce despart aceste catastrofe mari și dureroase, dar, trebuie s-o spunem, fecunde, nu sînt altceva decît măsura răbdării umane marcată de providență în istorie. Sînt niște cifre puse acolo pentru a ajuta la rezolvarea acestei sumbre probleme : cît timp poate oare o parte din societate să suporte foamea ?

În prezent se pare, însă, că a ieșit la iveală o nouă lege, ce datează, cît privește prima stare de lucruri, de la prăbușirea monarhiei spaniole, iar pentru cea de-a doua, de la transformarea monarhiei franceze. S-ar zice că providența ce tinde fără încetare spre echilibru și care îndreaptă prin micșorări continui oscilațiile prea violente ale omenirii, vrea să le ia regiunilor îndepărtate din Europa și claselor de jos din stat, dreptul la violență pe care și l-au luat pînă acum, unele pentru a tiraniza și a exclude, celelalte pentru a tulbura și a distruge. Conducerea lumii pare să aparțină de acum înainte regiunilor temperate și claselor mijlocii. Carol Quintul a fost ultimul mare reprezentant al dominației meridionale, așa cum Ludovic al XIV-lea a fost ultimul reprezentant al monarhiei exclusive. Cu toate acestea, deși sudul nu mai domnește asupra Europei, deși aristocrația nu mai domnește asupra societății, să nu uităm că clasele mijlocii și națiunile intermediare nu-și pot păstra puterea decît cu condiția să-și deschidă rîndurile. Mase adînci lîncezesc și suferă în regiunile din nord și, ca să zic așa, își așteaptă rîndul. Nordul și poporul sînt rezervoarele umanității. Să le ajutăm să se scurgă în liniște către locuri, către lucruri și către idei pe

care trebuie să le facă să rodească. Să nu le lăsăm să se reverse. Să oferim, atât din prudență cât și din datorie, o ieșire largă și pașnică națiunilor prost așezate spre zonele favorizate de soare, iar claselor nedreptățite către bucuriile sociale. Să nimicim pretutindeni sărăcia înseamnă să suprimăm cauzele războaielor pe continent și cauzele revoluțiilor în state. Pentru politica interioară ca și pentru politica exterioară, pentru națiuni între ele ca și pentru categoriile sociale dintr-o țară, pentru Europa ca și pentru societate, secretul păcii stă poate într-un singur cuvânt : să se dea nordului partea lui de sud și poporului partea lui de putere.

Paris, scrisă în iulie 1841

NOTELE TRADUCĂTORULUI

1. Tratatul din 1815 sînt cele încheiate în urma căderii lui Napoleon I : al doilea tratat de la Paris din 20 noiembrie 1815, ratificat de Tratatul de la Viena. Prin ele Franța pierdea un mare teritoriu situat în stînga Rinului, ce fusese cucerit în timpul revoluției franceze, în anii 1791—1801 și care revenise Franței prin tratatul de la Lunéville din 1801. În urma tratatelor din 1815 Franța a revenit în NE și E la granița dinainte de 1801 și pe care o are aproximativ și astăzi.
2. Este vorba de trei cronici celebre ale evului mediu (1) *Gestes de Charlemagne* de Jean de Saint-Gall, cronicar și istoric francez, lucrare ce nu s-a bucurat de o prea mare autoritate istorică datorită fabulelor ce sînt inserate în ea. (2) *La vie et les gestes de Philippe Auguste*, de Guillaume Le Breton, continuarea cronicii lui Rigort și (3) o cronică scandalosă asupra vieții lui Ludovic al XI-lea, a cărui autor presupus este Jean de Roye, cunoscut și sub numele de Jean de Troyes.
3. Nanteuil-le-Haudoin, capitala cantonului Oise. Villers-Cotterets, capitala cantonului Aisne.
4. Ludovic al XIII-lea, rege al Franței (1610—1643), fiul lui Henric al IV-lea și al Mariei de Medicis. El a lăsat conducerea țării primului său ministru, cardinalul Richelieu. În timpul lui Franța a fost implicată în Războiul de 30 de ani.
5. Louis de Rouvroy, duce de Saint-Simon (1675—1755), scriitor francez, autorul unor *Memorii* celebre în care povestește nenumăratele incidente de la Curte și face portretul marilor personaje din epoca sa.
6. Pair, altădată în Franța și Anglia mare vasal al coroanei.
7. Gargantua, personaj al romanului de François Rabelais (1534), *Vie inestimable du grand Gargantua, père de Pantagruel*, popular pentru pîntecele lui imens.
8. Lupta de la Montmirail din cadrul campaniei lui Napoleon I din 1814, cînd a încercat zadarnic să oprească invazia trupelor aliate în Franța. La 1830 a avut loc revoluția de două zile din iulie ce a dus la abdicarea lui Carol al X-lea (care reprezenta Restaurația, devenit nepopular din cauza „ordonanțelor“ sale) și înlocuirea lui cu Ludovic Filip, cu care începe monarhia burgheză.

9. Jacques Bénigne Bossuet (1624—1704), prelat francez, arhiepiscop de Meaux, scriitor moralist și orator celebru, teoretician al „monarhiei de drept divin“.
10. Misteriu, piesă de teatru în evul mediu, cu subiect religios.
11. Ludovic al XIV-lea, rege al Franței (1643—1715), numit și cel Mare pentru strălucirea pe care a imprimat-o Curții franceze și pentru politica sa externă de impunere a Franței ca mare putere europeană, dar care l-a împins la un șir nesfârșit de războaie. Domnia lui, denumită și Secolul lui Ludovic al XIV-lea, a fost marcată de mari personalități culturale printre care celebrul moralist Bossuet, născut la Meaux, marele dramaturg Jean Racine (1639—1699), născut la Ferté-Milon, și inegalabilul fabulist și poet Jean de La Fontaine (1621—1695) născut la Chateau-Thierry.
12. Filip cel Frumos, rege al Franței (1285—1314) căsătorit cu Ioana I de Navarra, regină a Franței și a Navarrei. Ea a murit înaintea soțului său, în 1303, la vârsta de 32 de ani.
13. Este vorba de locurile unde Napoleon I a dat luptele din cadrul campaniei din 1814 (ex. Montmirail, Vauchamps, Montereau etc.).
14. Louis II, prinț de Condé zis Marele Condé (1621—1686), unul din cei mai mari generali din timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea.
15. Eudes al II-lea (982—1037), conte de Blois și Champagne (996—1037) a fost urmat de fiul său Thibaut I (după altă numerotare al III-lea), conte de Blois și Chartres (1037—1089).
16. Jacques-Charles Odry (1751—1853), actor francez. Geniu al grotescului.
17. Francisc I, rege al Franței (1515—1547), unul din fondatorii monarhiei absolute, a fost sprijinitorul Renașterii franceze și mare reformator al administrației și armatei. A luptat cu împăratul Carol Quintul al Germaniei și Spaniei în „războiul pentru Italia“.
18. Henric al II-lea, rege al Franței (1547—1559), fiu al lui Francisc I, căsătorit cu Caterina de Medicis, a continuat luptele cu Carol Quintul.
19. Ludovic al XVI-lea, rege al Franței (1774—1791), sub a cărui domnie s-a declanșat Revoluția Franceză din 1789. A încercat să negocieze cu străinătatea pentru înăbușirea revoluției și a făcut o tentativă de fugă în străinătate fiind prins în ziua de 20 iunie 1781 la Varenne.
20. V.H. pune adesea în paralel destinul lui Ludovic al XVI-lea al Franței, victimă a Revoluției Franceze de la 1789, care a dus la decapitarea lui pe eșafod în 1793, cu a regelui Carol I Stuart al Angliei, victimă a revoluției conduse de Cromwell, care a dus la decapitarea lui în 1649.
21. Ludovic al XVI-lea a făcut tentativa de fugă în 1791, a fost închis în august, apoi judecat și ghilotinat în ianuarie 1793. Soția lui, Maria Antoinetta, a sfârșit pe ghilotină în octombrie 1793. Elisabeta, sora regelui, a fost și ea ghilotinată în 1794. Prințul moștenitor, Duce de Normandia, denumit și Ludovic al XVII-lea, a fost închis în închisoarea Temple împreună cu sora sa, Marie-Therese. El a fost încredințat unui cizmar dar din cauza tratamentului odios la care a fost supus, a murit în 1795, în vîrstă de 10 ani. Marie-Therese (n. 1779), denumită și la Dame Royale, a stat închisă 3 ani, apoi eliberată S-a măritat cu vărul său, fiul lui Carol al X-lea, fără a avea copii.
22. Billot, în limba franceză, buturugă pentru tăiat lemne și carne dar și buturuga ghilotinei. Aluzie la ghilotinarea lui Ludovic al XVI-lea.

23. Tuilleries, palatul regal de la Paris, a cărui ocupare de revoluționari la 10 august 1792 a marcat căderea regalității. În piața 21 Ianuarie s-a aflat eșafodul pe care a fost ghilotinat Ludovic al XVI-lea în ziua de 21 ianuarie 1793. Numele pieții, dat în timpul restaurației, nu a fost menținut.
24. Ludovic-Filip, rege al Franței (1830—1848) din casa de Orléans, ajuns pe tron după mișcările din 1830, care au dus la îndepărtarea definitivă a Burbonilor, a încercat să întronizeze o regalitate burgheză dar devenit nepopular a trebuit să abdice ca urmare a revoluției din 1848.
25. Ludovic al XV-lea, rege al Franței (1715—1774), a domnit la început, copil fiind, cu o regentă, apoi a condus personal țara, mergând spre o regalitate absolută. A implicat Franța în Războiul de succesiune al Austriei și în Războiul de 7 ani.
26. Carol al X-lea, rege al Franței (1824—1830), frate al lui Ludovic al XVI-lea și al lui Ludovic al XVIII-lea, urmînd la domnie după moartea lui Ludovic al XVIII-lea. A fost ultimul rege din Casa de Burbon.
27. Salamandra era animalul-emblemă al regelui Francisc I. Seamănă cu o șopîrlă.
28. 1793 este anul în care Revoluția Franceză, declanșată în 1789, a trecut la represalii sîngeroase și la un regim de teroare, început cu însăși executarea regelui Ludovic al XVI-lea.
29. Henric al III-lea, rege al Franței (1574—1589), care a fost implicat întreaga domnie în luptele dintre protestanți și catolici, aliindu-se cînd cu unii, cînd cu ceilalți.
30. V.H. vrea să spună că evenimentul este complet uitat de contemporani, data de 22 iulie 1838 fiind însăși ziua cînd autorul a observat inscripția din turnul bisericii din Châlons.
31. François Rabelais (1494—1553), scriitor francez, medic, profesor de anatomie, preot, modelul umanistului renesanțist care a luptat pentru impunerea unui ideal moral și filozofic modern în cadrele clasicismului antic. Autor al unui ciclu de povestiri satirice și burlești denotă o mare putere de invenție (vezi și nota 7). Este pus alături de Homer pentru crearea fabulosului, a imaginilor de o amploare debordantă, folosindu-se și astăzi ca adjective precum homerice și pantagruelice.
32. Tréport, orașel balnear situat pe malul Mării Mînecii.
33. Madame de la Sablière (1636—1693), persoană din înalta societate franceză, avînd un celebru și căutat salon literar, a fost protectoarea lui La Fontaine care a locuit la ea la Paris timp de 20 de ani.
34. Mathurin Régnier (1573—1613), poet satiric francez, din marea pleiadă literară a domniei lui Ludovic al XIV-lea, pus însă nejustificat de V.H. alături de marele dramaturg Molière și de inegalabilul fabulist La Fontaine.
35. Jacques Amyot (1513—1593), umanist francez care a tradus *Viețile paralele* ale istoricului grec Plutarh, după cum La Fontaine a popularizat pe fabulistul grec Esop, prelucrînd și inspirîndu-se din poveștile acestuia.
36. Thibaud IV (ortografiat greșit Thibaut de V. H.) (1202—1253), conte de Champagne și rege al Navarrei începînd din 1234 sub numele de Thibaud I.

37. Amadés Jamin (zis și Amadis) (1540—1593), erudit și poet francez care a tradus *Iliada* în franceză.
38. Jean Baptist Colbert (1619—1683), om de stat francez pe timpul lui Ludovic al XIV-lea, care a contribuit substanțial la progresul economic, social și cultural al Franței.
39. Denis Diderot (1713—1784), om de litere și filozof francez de nuanță materialistă, unul din cei mai de seamă ilumiști.
40. Sézanne și Fontanes, orașele din Champagne.
41. Antoine-Alexandre-Henri Poinset (1735—1769), talentat autor de teatru și de librete de operă, care din cauza succeselor sale, a naivității și bunei-credințe a fost ținta batjocurilor rivalilor săi invidioși.
42. Vezi nota 48.
43. Henric al IV-lea, rege al Franței (1562—1610), protestant apoi catolic, a reușit să liniștească țara, să se impună pe plan extern și să organizeze Franța modernizînd-o din toate punctele de vedere.
44. Gabriel Rignetti Mirabeau (1749—1791), unul din partizanii revoluției franceze în faza incipientă, fiind adept al unei monarhii constituționale. Acuzat de trădare de către Adunarea Națională, a fost condamnat la moarte.
45. George Jacques Danton (1759—1794), conducător al Revoluției Franceze, adept al extremismului, a sfîrșit și el pe eșafod.
46. Claude Favre Vaugelas, baron de Pérouges (1585—1650), filolog francez care a contribuit la impunerea regulilor gramaticale ale limbii franceze.
47. Abraham de Fabert (1599—1662), mareșal al Franței.
48. Jules Mazarin (1602—1661), cardinal și om de stat francez de origine italiană, ministru al lui Ludovic al XIII-lea, a condus țara în timpul minorității lui Ludovic al XIV-lea, impunîndu-se pe plan extern (a pus capăt Războiului de 30 de ani) dar a declanșat o puternică mișcare internă împotriva lui (Frona).
49. Tolbiac, oraș din vechea Galie de lângă Colonia (astăzi Zülrich) unde francii conduși de Clovis au repurtat o victorie asupra alemanilor în anul 496.
50. Ludovic cel Gîngav (Louis le Bègue), rege al Franței între 877—879, fiul lui Carol cel Pleșuv.
51. Pepin cel Vechi, zis și Pepin de Landen (580—640), a deținut funcția de „maire du palais” (demnitar ce guverna în numele regelui, putînd să-l înlocuiască) la curtea Austrasiei sub regii Clotar al II-lea, Dagobert I și Siegebert al II-lea.
52. Austrasia, regat în partea orientală a Galiei france, avînd capitala la Metz.
53. Hincmar, teolog francez (806—882), arhiepiscop de Reims (845) care l-a încoronat ca împărat pe Carol cel Pleșuv.
54. Pierre Abailard, sau Abélard primul filozof scolastic francez (1079—1142), adept al nominalismului, este cunoscut și datorită pasiunii sale pentru Héloïse cu care a fost căsătorit în secret, apoi despărțit, a continuat să poarte cu ea o corespondență pasională.
55. Numele a trei împărați romani de la sfîrșitul Imperiului. Gordian I și fiul său Gordian al II-lea au domnit împreună timp de două luni în anul 238 e. n., și Gordian al III-lea cel Pios, fiul lui Gordian al II-lea, a domnit între 238—244.

56. Liga, confederație a catolicilor din Franța înființată în 1576, pe vremea regelui Henric al III-lea de către ducele Henric de Guise pentru a contracara politica împăciuitoare cu protestanții dusă de rege și a-l răsturna. Prin tratatul de la Joinville (1584) spaniolii se angajau să sprijine și să finanțeze acțiunile Ligii.
57. Este vorba de un episod al luptei date de Henric al IV-lea contra Ligii catolice pentru a cuceri Parisul și a se impune ca rege.
58. Este vorba despre unul din principii de Orania din ramura de Chalon, probabil Wilhelm al II-lea de Chalon-Orange (1463—1475).
59. Antoine Moret (1607—1632), conte de Bourbon, fiu natural al lui Henric al IV-lea, a fost prigonit de cardinalul Richelieu pentru sentimentele sale anti-regale.
60. Lingonii, vechi popor din Galia, așezați în zona Langres.
61. Regina Pédaucque, personaj misterios ce apare sculptat în diferite biserici vechi din Franța sub forma unei femei cu picioare de gîscă (în italiană: pede d'occa). Nu se cunoaște semnificația acestui personaj, foarte popular mai ales în sudul țării.
62. Sub numele de hughenoți erau denumiți în batjocură în sec. XVI de către catolici, protestanții din Franța. Hughenotul era numit Gaspard al II-lea de Coligny (1519—1572), amiral al Franței, șeful protestanților. El a fost asasinat în Noaptea Sf. Bartolomeu (vezi nota 106) iar corpul i-a fost dus la spînzurătoarea de la Montfaucon. Cîțiva credincioși l-au luat de aici și l-au înmormîntat la Arconville.
63. Imperialii, termen prin care se subînțeleg Carol Quintul, împărat al Austriei și rege al Spaniei, și ceilalți principii și duci din imperiul germanic, care au dus lupte îndelungate cu Francisc I, regele Franței.
64. Ludovic al VII-lea, rege al Franței (1498—1515) care a dus lupte îndelungate în Italia, apoi cu spaniolii, englezii și germanii, unul din episoade fiind distrugerea orașului Vitry.
65. Carol Quintul (1500—1558), rege al Spaniei, împărat al Germaniei, stăpîn peste unul din cele mai mari imperii cunoscute în istorie, ce se întindea din Austria peste Germania, Flandra, Spania și pînă în coloniile americane. Cu pretenție la monarhia universală afirma că în imperiul său nu apune niciodată soarele.
66. Argona, regiune deluroasă în partea de est a bazinului Parisului.
67. Carol al II-lea cel Îndrăzneț, duce al Lorenei (1391—1431), a luptat în Tunis, apoi împotriva lituanienilor și cu regele Franței, care l-a condamnat la moarte, dar cu care s-a împăcat pînă la urmă.
68. Attila, rege al hunilor, mort în 453. Îvingător al împăraților romani de răsărit și de apus, a pustii cetățile Galiei, a cruțat Luteția (Parisul) și a fost învins la Cîmpiile Catalaunice, nu departe de Châlons în 451 de armatele conduse de Aetius, Meroveu și Teodoric. În 452 a jefuit Italia pînă la Roma, apoi s-a retras în Panonia. După el imperiul hunic s-a prăbușit.
69. Voltaire, François Marie Aronet (1694—1778), scriitor și filozof iluminist francez, adept al raționalismului, liberalismului în politică și al ateismului, a contribuit prin imensa sa operă, de înalt nivel artistic și mare profunzime, la pregătirea ideologică a Revoluției Franceze.
70. Carol cel Simplu, rege al Franței (893—929), ultimul carlovingian pe tronul Franței; a avut de luptat cu nobilii pentru menținerea pe tron și cu invadatori danezi conduși de Rollon, ce au întemeiat ducatul Normandiei.

71. Sirerie, domeniu regal.
72. Ludovic al IX-lea, cel Sfânt, rege al Franței (1226—1270), a fost un mare reformator administrativ și a luat parte la două cruciade, murind în cea de-a IV-a, ceea ce i-a adus consacrarea.
73. Este vorba de campania din 1814 a lui Napoleon I după ce a fost învins la Leipzig și când s-a retras pînă în Franța, unde, în ciuda victoriilor repurtate, a fost obligat să abdice neputînd face față trupelor aliate invadatoare (rusești, austriece și germane).
74. Meroveu, rege franc (448—457), fondator al primei dinastii de regi francezi, merovingienii.
75. Aetius, general roman care a apărut, în sec. IV e.n. Galia de franci și de burgunzi și l-a învins pe Attila în 451 la Cîmpiile Catalaunice, izgonindu-l din Galia.
76. Teodoric I, rege al vizigoților din Spania (418—451), aliat al romanilor împotriva lui Attila, a murit în lupta de la Cîmpiile Catalaunice.
77. Jovinus, împărat roman în anii 363—364.
78. Voromarus, nu a putut fi identificat. *Caracalla*, împărat roman (211—217), care a extins asupra întregului imperiu dreptul de cetățenie romană. *Eponine*, eroină a galilor, soția lui *Sabinus*, șef galic ce a încercat să elibereze Galia de dominația Romei. Cei doi soți au fost executați la Roma în anul 79 e.n.
79. Numele de druid este dat preoților popoarelor celtice.
80. Palenque este unul din marile centre ale civilizației Maya, situat în partea de sud-vest a peninsulei Yucatan (Mexic). Comparația este făcută din cauza misterului ce planează asupra ruinelor din Franța și din Mexic.
81. Gallia Comata, nume dat de Cezar părții centrale și de nord a Galiei, pînă la Ocean și gurile Rinului, necunoscută practic pînă la cucerirea romană, numită astfel după obiceiul băștinașilor de a purta părul lung, netăiat. (În lb. latină coma = păr coamă)
82. *Hatii*, popor germanic așezat în dreapta Rinului; *lingonii*, popor germanic ce trăia pe teritoriul actualei Belgii; *tricasii*, popor galic, așezat în actuala regiune Troyes; *catalaunii*, popor galic, așezat pe teritoriul actualei Champagne; *nervienii*, popor galic, așezat pe teritoriul actualei Belgii, mai ales al Brabantului.
83. Afronius Syagrius (430—486), conducător roman al teritoriului galic rămas în mina romanilor pînă ce a fost învins și omorît de Clovis.
84. Joc de cuvinte bazat pe numele a două localități: Saint-Denis, unde se află biserica clădită către anul 630 de Dagobert și unde erau înmormîntați regii Franței; Givet, orașel așezat pe Meusa, care are aceeași pronunție în limba franceză cu „j'y vais” („mă duc”). Alăturarea celor două nume are sensul de „mă duc la locul înmormîntării”.
85. Clovis I (465—511) a devenit rege unic al francilor după ce i-a învins pe alemani, pe burgunzi și pe vizigoți. În 496 s-a încoronat la Reims ca prim rege barbar catolic.
86. Zoroastru, numit și Zaratuștra, reformator al religiei iraniene antice (sec. VIII sau VII î.e.n.).
87. Pitagora, filozof și matematician grec (sec. VI î.e.n.) căruia i se datorează mari descoperiri în domeniul matematicii: tabla înmulțirii, sistemul zecimal etc.

38. Set, conform Bibliei, al treilea fiu al lui Adam și al Evei.
39. Personaje celebre ale antichității dintre care Xenofon, Herodot, Hecataios din Milet și Tucidide au fost istorici; Homer, Hesiod, Orfeu — poeți; Esdras, Zorobabel — conducători ai evreilor; Cadmos — erou fenician legendar, fondatorul Tebei.
90. Iov, personaj biblic cunoscut prin cartea care îi poartă numele, redactată în sec. V î.e.n., inclusă în Vechiul Testament. În Cartea lui Iov, cap. 38, versetul 31 se face referire la constelațiile Orionul și Pleiadele, nu la Orion și Hyade; confuzie explicabilă prin faptul că atât Pleiadele cât și Hyadele apar în constelația Taurului.
91. Platon, filozof idealist grec (428—348 î.e.n.), autor al *Dialogurilor*, în care își expune concepțiile punându-le în gura lui Socrate, al cărui discipol a fost.
92. Pliniu cel Bătrîn, naturalist roman (23—79 e.n.), autorul unei *Istории naturale* în 37 de volume, enciclopedie științifică a antichității. S-a dus să studieze fenomenele vulcanice la poalele Vezuviului, unde a fost surprins de erupție și a fost ucis.
93. Jean-Baptiste de Rocoles, istoric francez (1620—1669).
94. Marcus Pacuvius, poet latin (220—132 î.e.n.). În tragediile sale l-a imitat pe Euripide.
95. Favorinus, retor grec din veacul al III-lea e.n., elev al lui Epictet; a arătat o mare curiozitate în multe domenii, înregistrând însă totul cu o notă de scepticism.
96. Alu Gelle (corect: Aulus Gellius) (sec. II e.n.), poet și erudit latin, autor al unei vaste lucrări, *Noapți atice*, în 20 de cărți, ce cuprinde prețioase informații istorice, literare, de limbă latină etc.
97. Horațiu, poet latin (65—8 î.e.n.), autor al unei vaste opere (*Ode, Epode, Satire* etc.) de înaltă valoare artistică.
98. Carol al III-lea, cel Simplu, rege al Franței (898—923), a fost învins la Soissons de Hugo cel Mare, duce de Burgundia, și detronat.
99. Este vorba de cartea lui Cezar *Commentarii de bello Gallico* (Însemnări despre războiul cu galii), în care este descrisă cucerirea Galiei.
100. Pepin cel Scurt, rege francez (715—768), tatăl împăratului Carol cel Mare.
101. Grifei și belemnii, moluște fosile caracteristice erei secundare.
102. Saint-Jean d'Acre, port la Mediterana în actualul Israel.
103. Sébastien le Prestre de Vauban (1633—1707), mareșal al Franței, a perfecționat apărarea orașelor imaginând noi sisteme de fortificații, conducând el însuși cu succes nenumărate asedii.
104. Pierre Terrail, senior de Bayard (1476—1524), căpitan francez, a participat la nenumărate războaie. Datorită vitejiei sale a fost poreclit „Cavalerul fără teamă și prihană“.
105. Carol al VIII-lea, rege al Franței (1483—1498).
106. Noaptea Sfântului Bartolomeu, nume dat masacrului general al protestanților efectuat în noaptea de 23 august 1572 din ordinul lui Carol al IX-lea la instigațiile mamei sale Caterina de Medicis, și care a determinat reînceperea luptei dintre catolici și protestanți.
107. Henri De la Tour D'Auvergne, viconte de Turenne (1611—1675), mareșal al Franței. Comandant al armatei din Germania în timpul Războiului de 30 de ani, el a ocupat Rinul de la Philippsbourg la Maiența.

108. Maximilien de Béthune, baron De Rosny, duce de Sully (1560—1641), ministru și consilier al lui Henric al IV-lea. A administrat finanțele cu economie și a protejat agricultura.
109. Brantôme Pierre de Bourdeille, celebru memorialist francez de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. Autorul cărților *Viețile oamenilor iluștri și ale marilor căpitane francezi* și *Viețile doamnelor galante*.
110. Pierre Mathieu, poet și istoric francez (1563—1621). Autorul mai multor tragedii dintre care *Estera*. Istoric mediocru, dar care dă informații prețioase în privința unor evenimente contemporane.
111. Jean-Papire Masson, istoric, critic și jurisconsult francez din a doua jumătate a sec. XVI. A fost apreciat la vremea sa și ca profesor de filozofie.
112. Jean Busée, personaj puțin însemnat și care nu figurează în marile dicționare explicative.
113. Rudolf al II-lea, rege al Ungariei și al Boemiei, împărat al Germaniei (1576—1612).
114. Gustav Adolf, numit și Adolf al II-lea, rege al Suediei (1611—1632), urmaș la tron al tatălui său, Carol al IX-lea (1607—1611), i-a susținut pe protestanți în timpul Războiului de 30 de ani și a învins armatele imperiale la Breitenfeld, Lech și la Lützen, unde însă a murit.
115. Filip al III-lea, rege al Spaniei (1598—1621).
116. Guillaume de la Marck, supranumit și Mistrețul Ardenilor (1446—1485), om de o mare cruzime, s-a pus în slujba regelui Ludovic al XI-lea al Franței, în numele căruia a ocupat Liège-ul și a devastat Brabantul, autointitulându-se general șef al Liège-ului, unde a impus ca episcop pe fiul său. A fost înfrânt și executat de împăratul Maximilian al Germaniei.
117. Place-Royale, vechiul nume al Pieții Concorde.
118. Mercenal, pronunție defectuoasă a cuvântului mercenar.
119. La Rocroy (astăzi se scrie Recroi), prințul Condé a repurtat o strălucită victorie asupra spaniolilor la 19 mai 1643, cinci zile după moartea lui Ludovic al XIII-lea. Avea atunci 22 de ani.
120. Stil Pompadour, stil arhitectonic și de artă ornamentală, denumit astfel după Doamna de Pompadour, favorita regelui Ludovic al XV-lea al Franței. Este un stil Louis XV târziu, mai încărcat și mai sofisticat.
121. Venus de Medicis, statuie reprezentînd pe zeiță, descoperită în Italia la Tivoli, în vila Adriana în 1680, sculptată de Cleomene din Atena, numită Medicis după papa Inocențiu al X-lea din familia Medicis care a achiziționat-o. După originalul aflat la Florența s-au făcut numeroase copii, ajungînd în sec XIX marfă de duzină.
122. Mennon baron de Cohorn (1641—1704), vestit om de arme olandez care a luptat împotriva francezilor pe timpul lui Ludovic al XIV-lea.
123. Claude Michel, zis Clodion (1738—1814), sculptor francez.
124. Jean Froissart (1333 sau 1337—1400), cronicar francez. Cronicile sale alcătuiesc o pictură vie a lumii feudale.
125. Anne Boulet (1779—1847), zisă Domnișoara Mars, actriță franceză interpretă a marilor drame romantice.

126. Stil rococo, răspândit în Europa în sec. XVIII, mai ales în Germania, caracterizat prin multe înflorituri și accesorii în arhitectură, iar în arta decorativă se utilizează mult metalul (piese aurite), decorațiunile extrem-orientale.
127. François Joseph de Chancel, zis Lagrange-Chancel (1677—1758), poet dramatic francez. A scris mai multe tragedii dintre care cităm *Oreste* și *Pylade* (1696), *Ino* și *Melicerte* (1713).
128. Aix-la-Chapelle, actualul Aachen din Republica Federală Germania.
129. Argus, monstru mitologic ce avea 100 de ochi din care, când dormea, i se închideau doar o parte. A fost pus de zeița Hera să o păzească pe Io, fosta iubită a lui Zeus, transformată în vacă.
130. Carol cel Mare (742—814), rege al francilor (768—814), vestit împărat al Occidentului (800—814) și încoronat ca împărat roman, avînd una din cele mai mari împărății europene, ce se întindea din Panonia pînă în Franța și nordul Italiei. Este revendicat în aceeași măsură ca înaintaș proeminent de francezi și de germani. Și-a administrat imperiul cu multă dibăcie, dezvoltînd puterea centrală. Animator al unei veritabile renașteri culturale, el a creat școli, ateliere de artă etc., s-a înconjurat de oameni de litere de seamă din toate țările. Numele de carlovingian sau carolingian este aplicat dinastiei din care a făcut parte deși nu a fost fondatorul ei. Prin el este desemnat, de asemenea, tot ce a aparținut epocii sale, instituții, arhitectură, stil.
131. Urian, demon din mitologia medievală a germanilor.
132. Otto al III-lea (980—1002), împărat al Germaniei, care a domnit între 996—1002.
133. Frederic I Barbarossa, împărat al Germaniei (1152—1190). A întreprins numeroase expediții în Italia, a distrus Milanul și a fost învins la Lugnano (1176). S-a înecat în Cilicia în timpul celei de a treia cruciade.
134. Albrecht Dürer (1471—1528), pictor și gravor german, fondator și maestru al artei plastice germane.
135. Filip al II-lea, rege al Spaniei (1527—1598), fiul lui Carol Quintul.
136. Constantin cel Mare, împărat roman (300—337), a restabilit unitatea imperială și a mutat capitala în orașul Constantinopol. A fost inițiatorul a numeroase reforme sociale și politice. A dat edictul de toleranță în favoarea creștinismului (313), creștinîndu-se el însuși cu soția sa Elena, fiind sanctificat pentru aceasta.
137. Harun-al-Rasîd, calif abasid din Bagdad (786—809). A luptat împotriva Imperiului bizantin. Este eroul basmelor din „O mie și una de nopți”. A întreținut relații diplomatice cu Carol cel Mare.
138. Henric al II-lea, împărat al Germaniei, a domnit între 1002—1024.
139. Josefina (Marie-Josèphe Tascher de la Pagerie), soția lui Napoleon I (1796—1809), împărăteasă între anii 1804—1809).
140. Este stilul denumit Empire, adoptat de Napoleon I după numirea sa ca împărat (1804) și care se caracterizează printr-o imitație sobră și rece a antichității, fiind în contrast cu opulența de forme și culori ale stilurilor regale anterioare (Henri IV și Ludovicii).
141. Proserpina este numele grecesc al zeiței Persefona; aceasta era fiica lui Zeus și a Demetrei. Persefona a fost răpită de Pluton, unchiul ei, cu care a stăpînit Infernul. La cererea lui Demeter, Zeus a hotărît ca ea să stea trei luni cu Pluton sub pămînt și nouă luni cu mama ei, alternanță ce simbolizează moartea naturii în timpul iernii și

- renașterea și desăvîrșirea ei în celelalte anotimpuri. Răpirea Persefonei este un subiect ce apare des în arta Renașterii. V.H. folosește numele grecesc într-un context în care utilizează pentru celelalte personaje nume romane.
142. Caius Octavius Augustus, vestit împărat roman (63 î.e.n. — 14 e.n.), reformator al sistemului statal, protector al culturii, literatura și arta cunoscînd în timpul lui o mare înflorire.
 143. Ferdinand I de Habsburg (1503—1564), rege al Boemiei și Ungariei (1526), împărat al Germaniei (1531). Fondator al monarhiei austriece de Habsburg.
 144. Cydnus, fluviu în vechea Cilicie, astăzi provincia Adana din sud-estul Turciei, în care s-a înecat împăratul Frederic-Barbarossa.
 145. Sesostris, numele grecesc al regilor egipteni Senuosret din dinastia a XII-a ce a dus la înflorirea regatului mijlociu al Egiptului în sec. XIX — XVIII î.e.n. Sesostris al III-lea a fost un mare cuceritor care a supus Palestina, Etiopia și alte teritorii, și un mare organizator al statului. O legendă tirzie a creat din el imaginea unui mare cuceritor ce ar fi supus jumătate din lumea cunoscută atunci.
 146. Roland, una din căpeteniile lui Carol cel Mare. După cronicarul Eginhard, celebrul erou legendar a fost omorît într-o luptă împotriva bascilor în timp ce comanda ariergarda armatei. Legenda a făcut din el modelul cavalerului medieval. Termenul de paladin este dat cavalerilor însoțitori ai împăratului Carol cel Mare.
 147. Merlin, magician adeseori citat de legendele medievale.
 148. Alexandru I Pavlovici, împărat al Rusiei (1801—1825), învins de Napoleon la Austerlitz, Eylau și Friedland, s-a împăcat cu el prin tratatul de la Tilsit (1807), apoi i-a devenit din nou adversar, ceea ce a determinat dezastruoasa campanie a lui Napoleon în Rusia din 1812. În urma ei s-a constituit alianța dintre Rusia, Austria, Prusia și Anglia, care a reușit înfrîngerea lui Napoleon în 1813 la Leipzig și invadarea Franței (1814).
 149. Friedrich-Wilhelm al III-lea, împărat al Prusiei (1797—1840), a fost învins de Napoleon la Iena iar imperiul dezmembrat prin pacea de la Tilsit (1807), dar a reușit refacerea lui prin tratatul de la Viena din 1815.
 150. Francisc I, împărat ereditar al Austriei (1804—1835). Inamic al lui Napoleon i-a devenit socru acordîndu-i mîna fiicei sale Maria Luiza. După înfrîngerea lui Napoleon în 1814 a jucat un rol important prin cancelarul său Metternich la reșezarea Europei cu ocazia Congresului de la Viena (1815).
 151. Locul a două victorii importante ale lui Napoleon I: Austerlitz (1805), unde a învins pe împărații Austriei și Rusiei, și Iena (1806), unde a învins pe împăratul Prusiei.
 152. Nicolas Soult, duce de Dalmația, mareșal al Franței sub Napoleon, el a decis victoria în bătălia de la Austerlitz.
 153. Generalul Hugo, tatăl lui Victor Hugo, devotat ofițer bonapartist.
 154. Slujitor elvețian (suisse), portar la un palat sau slujitor la o biserică, recrutați odinioară dintre elvețieni.
 155. Joc de cuvinte în original. Slujitorul pronunță incorect *chamoines* în loc de *chanoines* (canonic). V.H. glumește despărțind în *chats-moines* (= pisici-călugări). Vădește anticlericalismul lui.
 156. Căpitanul Supă. Colonelul Bob de Orz.

157. Bouillon, în limba franceză, sinonim cu supă. Numele unei celebre familii nobile și de militari, din care făcea parte și Turenne.
158. Colonia, nume încetățenit în limba română pentru orașul Köln din R. F. Germania. În limba franceză Cologne, nume folosit de autor.
159. Petrus Paulus Rubens (1577—1640), pictor flamand, considerat ca cel mai de seamă reprezentant al barocului în pictură.
160. Duns Scotus, cel mai mare filozof al evului mediu; primul teoretician al voluntarismului.
161. Conrad de Hochstetten (corect Hochstaedt), arhiepiscop al Coloniei, mort în 1261. Personaj contradictoriu implicat în lupte, incendiator al orașului Colonia pentru a înăbuși o revoltă împotriva lui. A fost totuși protectorul științelor și artelor, și inițiatorul construirii catedralei din Colonia.
162. Picardian și tourainian, de la Picardie și Touraine, două provincii istorice ale Franței, situate în partea de NE și, respectiv, în centrul ei.
163. Goulou, glouton, goinfre, gouliaf, sinonime pentru mîncău, îmbuibat etc.
164. Joc de cuvinte: *bichos* (pronunția germanizată a cuvîntului *pigeon* — porumbel) înseamnă în limba franceză cățeluș.
165. Pairie, odinioară categorie nobiliară din care făceau parte marii vasali ai coroanei (vezi și nota 6).
166. Construcția Catedralei din Colonia (Köln) s-a sfîrșit în 1857.
167. Maximilian I (1573—1651) duce, apoi Elector de Bavaria. A fost aliatul lui Ferdinand de Austria în Războiul de 30 de ani.
168. Maria de Medicis (1573—1642), regină a Franței prin căsătoria cu Henric al IV-lea. După moartea regelui a fost regentă pînă la majoratul fiului ei Ludovic al XIII-lea cu care a intrat în conflict. La instigațiile cardinalului Richelieu, sfetnicul regelui, a fost trimisă în exil la Colonia unde a și murit.
169. Matsys, Massys sau Metzys (Quinten sau Quentin) (1465 sau 1466—1530), pictor flamand. Autor al mai multor tripticiuri și portrete; a contribuit la dezvoltarea picturii de acest gen.
170. Franc Floris (1516—1570), pictor, a realizat sub influența lui Michelangelo compoziții religioase și mai ales portrete.
171. Blücher, Geyhard Leberecht von Wahnstatt (1742—1819), mareșal al Prusiei, conducătorul campaniei din Franța din 1814 împotriva lui Napoleon I.
172. Citat din Evanghelia după Matei.
173. Floarea de crin este emblema regalității franceze.
174. Armand Jean de Plessis, conte de Richelieu (1585—1642), cardinal și om de stat francez, șeful Consiliului de Stat pe vremea lui Ludovic al XIII-lea, creatorul absolutismului regal, reformator al legislației, al armatei, finanțelor și sprijinitor al culturii.
175. Henriette de France (1609—1669), fiica lui Henric al IV-lea și a Mariei de Medicis, soția lui Carol I Stuart, rege al Angliei, a trăit în exil după decapitarea soțului ei.
176. Partenon-ul, templul închinat zeiței Athena Parthenos, construit în sec. V î.e.n. la Atena, considerat ca cea mai importantă realizare a arhitecturii clasice grecești.
177. Jean Goujon (1510 sau 1514—1564 sau 1569), sculptor și arhitect francez. A lucrat la ridicarea și decorarea multor edificii importante printre care și palatul de la Heidelberg.

178. Domenico da Cortona, zis Boccador (gură de aur), arhitect italian născut la Cortona, mort în 1549. A lucrat la Blois și la Chambord și a făcut parte din echipa de arhitecți italieni aduși în Franța de Francisc I.
179. François-Guillaume-Jean-Stanislas Andrieux (1759—1833), poet dramatic. Din 1829, secretar perpetuu al Academiei Franceze.
180. Este vorba de masivul Siebengebirge.
181. Marcus Vipsanius Agrippa (63—12 î.e.n.), general roman și om de stat cu funcții importante, încredințate de Marc Antoniu, socrul și prietenul lui. A fost guvernator al Galiei, de unde a organizat o expediție la E de Rin împotriva triburilor germanice.
182. Justinian I, împărat al Bizanțului (527—565), a recucerit Italia și Africa dar a rămas în istorie mai ales prin opera sa legislativă.
183. Milon din Crotona, atlet din sec. VI î.e.n., născut în Crotona, de mai multe ori învingător la Jocurile Olimpice.
184. Daniel, personaj biblic și profet, tânăr evreu luat în robie în Babilon, s-a impus lui Nabucodonosor prin înțelepciunea lui. Aruncat în groapa leilor a fost găsit a doua zi viu și nevătămat.
185. Panteonul, monument din Paris, conceput în 1764 de arhitectul Soufflot. Destinat a fi biserică, Revoluția Franceză (1789) l-a transformat în templu destinat să primească cenușa oamenilor iluștri. Aici a fost îngropat și Victor Hugo în 1885.
186. Trêves, actualmente Trier, oraș în R. F. Germania, sediul episcopului elector, din sec. XIII până în 1806.
187. Soleure, Solothurn, oraș în Elveția pe malurile râului Aar, cu o catedrală barocă.
188. Wilhelm I de Nassau, zis și Taciturnul (1533—1584), conducător al Olandei. A organizat răscola Țărilor de Jos contra Spaniei. Wilhelm Tell, țăran elvețian, conducător al răscoalei. V.H. vrea să spună din Olanda până în Elveția.
189. Maiența, transcriere românească a numelui orașului Mainz din R. F. Germania, în limba franceză Mayence.
190. Rue de Rivoli, stradă modernă și elegantă din centrul Parisului.
191. Batignolles, cartier mărginaș al Parisului.
192. Horațiu — *Arta Poetică*, versul 22
 Amphora coepit
 Institui currente rota, cur urceus exit ?
 (Începe să se formeze o amforă
 De ce alergînd roata, iese un ulcior ?)
193. Autorul se referă la împrejurările care au dus la schimbarea familiei domnitoare în Franța în 1589. Regele Henric al II-lea (1547—1559), căsătorit cu Caterina de Medicis, a avut mai mulți fii dintre care trei au urmat la tron succesiv, Francisc al II-lea (1559—1560), Carol al IX-lea (1560—1574) și Henric al III-lea (1574—1589). El a avut de asemenea cu Philippe Duc, pe Diane (1538—1619) pe care o recunoaște ca fiică naturală, conferindu-i numele de Diane de France sau Diane d'Angoulême după numele domeniului dăruit de tatăl său. Ea a fost căsătorită cu Orazio Farnese, duce de Castro și apoi cu mareșalul de Montmorency. Persoană cu influență benefică la Curtea Franței, a contribuit la concilierea lui Henric al III-lea cu Henric rege de Navarra, vărul său, de care îi separa o îndelungată dușmănie, primul

- fiind catolic și cel de al doilea protestant. Mort fără urmași, Henric al III-lea a lăsat ca succesor pe vârul său care a domnit sub numele de Henric al IV-lea (1589—1610), cu el începînd dinastia Bourbonilor.
194. Gabriel Montgomery conte de Lorges (1530—1574), căpitan al găzii scoțiene a lui Henric al II-lea, l-a rănit pe acesta mortal, lovindu-l în ochi cu sulița, în timpul unui turnir (1559) care a avut loc în fața palatului regal Tournelles. Palatul a fost dăruit în anul 1565.
 195. În lupta de la Worcester (3 septembrie 1651) Cromwell l-a învins pe principele moștenitor al lui Carol I, viitorul rege Carol al II-lea. Acesta, pentru a scăpa de urmăritori, a stat ascuns timp de 24 de ore în coroana unui stejar (nu în scorbură !). Astronomul englez Edmund Halley (1656—1747), cunoscut mai ales datorită cometei ce-i poartă numele, a încercat să onoreze pe suveranul său Carol al II-lea creînd o constelație formată din 24 de stele detașate din constelația Navei pe care a botezat-o „Stejarul lui Carol al II-lea”. Tycho Brahe (1546—1601), astronom danez ale cărui observații i-au permis lui Kepler, care i-a fost elev, să enunțe legile asupra mișcării planetelor.
 196. Ciudata situație a conducătorilor bătăliei de la Almanza este rezultatul a două împrejurări. Prin revocarea Edictului de la Nantes de către Ludovic al XIV-lea (cel de al doilea soț al Doamnei de Main-tenon) au fost suprimate drepturile protestanților din Franța, fapt ce a dus la emigrarea a peste 30 000 de protestanți, printre care și Ruvigni, în Anglia. Cel de al doilea fapt este detronarea de către Wilhelm de Nassau a regelui Iacob al II-lea Stuart, care s-a refugiat în Franța împreună cu fideli săi, printre care și mareșalul de Berwick, înrolat în armata franceză.
 197. Prin moartea lui Ludovic al XIII-lea era de așteptat o atenuare și o temporizare a războiului dintre francezi și spanioli în cursul căruia spaniolii au înconjurat orașul Rocroi. Tinărul guvernator al ținutului Champagne, prințul d'Enghien, în ciuda sfatului de a nu întreprinde o acțiune decisivă, a atacat trupele spaniole, repunînd o strălucită victorie ce a inaugurat gloria militară a Franței și a prințului, denu- mit de atunci marele Condé.
 198. V.H. se referă la insulta adusă Franței în 1662 de către garda corsi- cană de pe lângă Sfîntul Scaun prin jignirea ambasadorului francez la Roma, ducele de Créquî. Ca răspuns Ludovic al XIV-lea l-a rîdi- culizat pe papă, a determinat exilarea tuturor corsicanilor din Roma, iar pe ducele de Créquî în compensație l-a numit guvernator al Parisului și apoi ambasador în Anglia.
 199. Henric al II-lea, mareșal al Franței (1595—1632), duce de Mont- morency, împreună cu Gaston d'Orléans s-a revoltat contra lui Richelieu. A fost condamnat la moarte și decapitat la Toulouse.
 200. Este vorba de un complot împotriva lui Richelieu cînd magistratul De Thou (1607—1642) a fost condamnat și decapitat împreună cu prietenii săi Cinq-Mars și Urbain Grandier. Condamnarea a fost semnată de Jean Martin De Laubardement (1590—1653), magistrat francez, consilier de Stat în 1631, unealtă a lui Richelieu.
 201. Din Evanghelia după Marcu, 14.18.
 202. Brutus (85—42 î.e.n.), om politic roman, fiu adoptiv al lui Cezar, a participat la asasinarea acestuia în 44 î.e.n.
 203. Oliver Cromwell (1599—1658), șef al opoziției și al revoltei împo- triva regelui Carol I, a devenit după înfrîngerea trupelor regale la

- Naseby (1645), lord protector, fiind cel care a semnat condamnarea la moarte prin decapitare a regelui. Dizolvînd parlamentul Cromwell a condus ca dictator țara pînă la moartea sa.
204. Agrippina, împărăteasă romană, fiica lui Germanicus, soția lui Claudius, unchiul ei. Determină pe acesta să-i adopte fiul dintr-o altă căsătorie (Nero), apoi îl asasinează otrăvindu-l. La rîndul lui, Nero, va pune să fie asasinată.
205. Eikon Basilike, carte scrisă în limba engleză dar cu un titlu grecesc, de către Carol I în timpul detenției, amestec de jurnal intim și meditații. Apărută după executarea autorului, ea a avut un imediat și mare succes.
206. Aluzie la felul demn în care Carol I a făcut față revoluției lui Cromwell și morții dar nu a rezistat insistențelor lui Richelieu ca să nu acorde reginei mamă azil în Anglia și să o oblige să părăsească țara.
207. François Ravallac, asasinul lui Henric al IV-lea în 1610. A murit tras pe roată.
208. Polifem, unul dintre ciclopi, fiu al lui Poseidon. A fost orbit de singurul ochi de către Ulise și oamenii săi cu un par gigantic.
209. Deviza sfîntului Bernard de Clairvaux (1090—1153), în sensul că este bine să se recurgă la forță pentru creștinarea păgînilor.
210. Valentinian al II-lea (Flavius Valentinianus), împărat roman (375—392 e.n.). A domnit mult timp sub tutela mamei sale. A fost încredințat unui tutore, generalul gal Arbogast care l-a asasinat, versiunea oficială fiind sinuciderea. A murit la vîrsta de 17 ani.
211. Lazare Hoche (1768—1797), general francez, a comandat în timpul marii Revoluții Franceze armata care a ocupat Wissenburgul și Landul.
212. François Marceau (1769—1796), general francez care s-a distins în timpul războaielor din 1791—1797 și i-a bătut pe austrieci la Neuwied (1795) dar a fost rănit mortal la Altenkirchen.
213. Saint-Goar, numele francez pentru localitatea Sankt-Goar din Rheinland, R. F. Germania.
214. Nicolas Boileau (1636—1711), poet francez ce a contribuit în mod substanțial la fixarea idealului literar al clasicismului.
215. *De Bello Gallico*, Cartea I, cap. I.
216. Nero Claudius Drusus (38—9 î.e.n.), fratele mai mic al lui Tiberius, ginerele lui Marc Antoniu și tatăl lui Germanicus. A fost victorios în războaiele de cucerire duse împotriva germanilor.
217. Munatius Plancus, consul roman între 42—27 î.e.n.; a luat parte la campaniile lui Cezar, la crearea coloniilor din Galia (ajungînd cu ocazia aceasta în Elveția actuală) apoi a fost implicat în luptele pentru putere dintre Octavian și Antoniu.
218. Martius Agrippa, transcriere greșită de către V.H. a numelui lui Marcus Vipsanius Agrippa (vezi și nota 181).
219. Marcus-Ulpus Traian (53—117), împărat roman. A cucerit Dacia, Mesopotamia, Arabia, Armenia, Asiria și i-a învins pe parți. Înainte de a fi împărat a fost guvernator al Germaniei Superioare (97 e.n.).
220. Adrian, împărat roman (76—138), urmașul lui Traian. A încurajat literele, a reînnoit administrația și a unificat legislația. Pentru a apăra imperiul a pus să se construiască șiruri de fortificații în Germania și Anglia.

221. Iulian, supranumit Apostatul (331—363), împărat roman, a părăsit religia creștină și a adus o renaștere a păgânismului.
222. Valentinian I (Flavius), împărat roman de apus (364—375 e.n.).
223. Oreade, nimfe ale munților și peșterilor în mitologia germanică și scandinavă. Ondine, genii ale apelor în mitologia germanică și scandinavă.
224. Roncevaux, orașel din Spania (Navarra), într-o vale împădurită din Pirinei. Aici, în anul 778, ariergarda lui Carol cel Mare, comandată de nepotul său Roland, a fost distrusă de basci, Roland murind apărându-se și apărînd grosul armatei.
225. Adolf de Nassau, împărat al Germaniei (1292—1298), învins și omorît de Albert de Austria, pretendentul la tron, în lupta de la Gelheim.
226. Electorul palatin, conducătorul Palatinatului Rinului (Pfalz-ului) era unul din alegătorii împăratului germanic (vezi și nota 427).
227. Jan Hus (1368—1415), reformator religios ceh, adept al doctrinei lui Wyclif. Rector al Universității din Praga, a fost excomunicat în 1412, apoi ars pe rug, în urma hotărîrii conciliului din Constanța în 6 iulie 1415.
228. Louis Doucin (1652—1726), teolog și iezuit francez.
229. Martin Luther (1483—1546), teolog german, autorul Reformei ce a dus la desprinderea de biserica catolică a religiei numită după el, lutherană.
230. Rudolf I de Habsburg, împărat romano-germanic (1273—1291), luptător neînfricat și-a extins domeniile familiale apoi s-a angajat în diferite dispute, luînd partea celor nedreptățiți. Pentru meritele sale a fost ales rege al Romei și împărat al Germanilor, fondînd astfel Casa domnitoare de Habsburg.
231. Porfir, serpentin; primul este rocă eruptivă roșie; al doilea este un silicat de magneziu hidratat din rocile metamorfice. Culorile lor sînt foarte frumoase și pentru aceasta sînt utilizate ca decorații în construcții.
232. Francesco Petrarca (1304—1374), poet și primul mare umanist italian.
233. Esclavonia sau Slavonia, denumire dată zonei în care se vorbeau dialecte slave, în partea de nord a teritoriului R. S. F. Iugoslavia, partea sudică a Ungariei și Banatul sîrbesc.
234. Cattaro, actualul Kotor din R. S. F. Iugoslavia.
235. Gaeta, port în Italia la Marea Mediterană.
236. Benevento, oraș în centrul Italiei, în Campagna.
237. Ludovic cel Blajin, cunoscut mai mult sub numele de Ludovic cel Pios, împărat al Franței (778—840), fiul și urmașul lui Carol cel Mare.
238. Este vorba de fiii lui Ludovic cel Pios: Lothar I, împărat al Imperiului roman occidental (840—855), Ludovic al II-lea Germanicul, rege al Germaniei (843—876) și de Carol al II-lea cel Pleșuv, rege al Franței și împărat al Occidentului (840—877).
239. Este vorba de Ludovic al II-lea, rege al Italiei (855—876), Carol, rege al Burgundiei meridionale și al Provenței (855—879), și de Lothar al II-lea, rege al Lotharingiei (855—869).
240. Confederația Rinului, ligă de principii germani pe care Napoleon I a pus-o sub protecția sa în 1806, menită să-i fie aliată. Ea s-a dizolvat odată cu căderea lui Napoleon.

241. V.H. se referă, poate, la următoarele versuri :

„E-o noapte-n care regele nu doarme
Petrece, bea, se-avîntă-n danț nebun
Din vinul lui renan cînd bea o dușcă,
Această biruință, tobe și surle,
O trîmbează astfel“

(Hamlet, Act. I, Sc. IV)

sau, poate, la celebra replică :

„Există, Horațiu, în cer și pe pămînt
Mai multe lucruri decît filozofia ta bănuiește“.

(Act. I, Sc. V)

242. Scylla și Charybda, două stînci care străjuiau strîmtoarea Messinei. În mitologie monștri marini pomeniți de Homer în *Odiseea*. A trece între Scylla și Charybda însemna a trece prin mari primejdii.
243. Oreada Lorelei, personaj de legendă, o frumoasă fată care locuia pe temuta stîncă din Rin de unde îi atrăgea pe navigatori, a căror vase se zdrebeau aici. Ea a fost popularizată de poezii romantici Clemens Brentano și Friedrich Schiller. V.H. folosește în text o transcriere greșită a numelui, Lurley.
244. Dalila, curtezană care, după cum spune biblia, l-a predat pe regele Samson filistinilor, după ce i-a tăiat părul în care stătea toată forța sa.
245. La Gazette, ziar fondat de Théophraste Renaudot în anul 1631 sub patronajul lui Richelieu ; devine în 1762 *Gazette de France* și încețază să mai apară în anul 1914. Primul ziar francez.
246. Leghe, unitate de măsură pentru distanțele terestre sau maritime, variind între 4 și 5,5 km. Leghea franceză este de 4 km.
247. Palimpsest, manuscris pe pergament de pe care s-a răzuit ceea ce era scris, pentru a fi folosit din nou. Uneori se poate descifra ceea ce a fost scris dedesubt.
248. Titania, personaj al comediei-feerie *Visul unei nopți de vară* de W. Shakespeare, reprezentînd pe regina zinelor și a pădurii. A fost împrumutată din vechile legende engleze unde poartă numele de regina Mab, iar numele de Titania a fost luat de la Ovidiu. Transpusă de Shakespeare într-o pădure de lîngă Atena ea poate fi echivalată cu zeița Circe din mitologia greacă.
249. Rembrandt Harmenszoon van Rijn (1606—1669), pictor olandez, unul din cei mai mari pictori ai lumii. Interioarele pictate de el, caracterizate excelent de V.H., au creat o modă în întreaga școală flamandă.
250. Curtea miracolelor, cartier din vechiul Paris, unde se adunau în evul mediu cerșetorii și vagabonzii, descris de V.H. în romanul *Notre-Dame de Paris*.
251. Bergère, cunoscută modă decorativă rustică din secolul al XVIII-lea.
252. Menhirul, piatră uriașă unică, pusă în picioare, atingînd uneori înălțimea de 20 de metri. Menhire numeroase sînt mai ales în Bretania.
253. Bastilia, fortăreață construită la Paris, la poarta Saint-Antoine (1370—1382). La început citadelă militară, a devenit apoi închisoare de stat. Simbol al absolutismului regal, Bastilia a fost luată cu asalt de poporul din Paris la 14 iulie 1789 și apoi dărîmată. 14 iulie, ziua căderii Bastiliei, a fost aleasă în 1880 ca zi națională a Franței.

254. Sibo de Lorch, personaj din folclorul vechi german.
255. Bacanală, sărbătoare la romani cu dansuri, jocuri și petreceri închinată lui Bachus, zeul vinului. Denumire dată de obicei petrecerilor zgomotoase și destrăbălate.
256. Sabat, ziua de simbătă considerată în religia mozaică și de unele secte creștine ca zi de sărbătoare. Aici autorul se referă la unele credințe din evul mediu că simbăta ar avea loc zgomotoase și agitate adunări de vrăjitoare la miezul nopții.
257. Frederic al II-lea cel Mare, rege al Prusiei (1740—1786), tipul perfect al despotului iluminat, mare sprijinitor al culturii (scriitor și muzician el însuși), pe plan militar un luptător neînfocat (a rezistat tuturor atacurilor franco-austro-ruse în timpul Războiului de 7 ani) și un diplomat abil.
258. Europa, în mitologia greacă fiică a lui Agenor și Telephassei. Ea a fost răpită de Zeus care, transformat într-un taur alb, a dus-o în spinare pînă în insula Creta. Acolo Europa s-a unit cu taurul dîndu-i trei fii: Minos, Rhadamenthus și Sarpeton.
259. Gentil-Bernard, pe numele său adevărat Pierre-Joseph Bernard (1710—1775). Poet francez la modă pe vremea Doamnei de Pompadour pentru poeziile sale cu caracter erotic și vodeviluri cu caracter rustic.
260. Personaje alegorice din mitologia greacă.
261. Hurie, femeie foarte frumoasă, pe care Coranul o făgăduiește credinciosului musulman în viața viitoare. Cuvînt de origine persană.
262. Este vorba de Divina Comedie, Infernul, Cîntul I. La Dante pantera este simbolul desfrîului trupesc, leul — al mîndriei răutăcioase, iar lupoai — al zgîrceniei.
263. Tales din Milet, matematician și filozof grec (sec. VII—VI î.e.n.). A pus bazele geometriei, enunțînd numeroase teoreme.
264. Bias, unul din cei șapte înțelepți ai Greciei, după tradiție născut la Priena către 570 î.e.n.
265. Periandrus, tiran al Corintului între 627—587 î.e.n.
266. Solon din Atena (640—558 î.e.n.), om politic atenian. Devenit arhonte, a întărit spiritul național, a ușurat impozitele celor săraci și a stabilit armonia în cetate, dîndu-i o constituție democratică.
267. Pittacus (650—569 î.e.n.) a eliberat cetatea Mytilene de tirani și a guvernat-o timp de zece ani (595—585).
268. Kleobulos, iscusit în alcătuirea ghicitorilor.
269. Chilon, unul din cei șapte înțelepți ai Greciei (sec. VI î.e.n.).
270. Orfeu, personaj mitologic, fiu al lui Apolo și al nimfei Caliopi, cîntăreț care intervine în epopeea homerică. I se atribuie multe aventuri, mai ales coborîrea lui în infern în căutarea soției sale, Euridice.
271. Gâtinais, regiune din bazinul parizian, de o parte și de alta a râului Loing.
272. Basilic, monstru fabulos ieșit dintr-un ou ouat de un cocoș și clocit de o broască rîioasă.
273. Cyrene, oraș și colonie greacă în nordul Africii, la vest de Egipt, anexate de Roma în anul 96 î.e.n. Ruine importante (agora, Templul lui Apolo, terme).

274. Scaliger (Giulio Cesare Scaliero) (1484—1558), filozof și medic italian, autor al unei vestite *Poetici* care a avut o mare înfrîurire asupra clasicismului francez.
275. Arhipelagul, vechiul nume al Mării Egee.
276. Majorca, în limba spaniolă Mallorca, cea mai mare dintre insulele arhipelagului Balearelor.
277. Yviza (de fapt Ibiza), una dintre insulele Baleare, la sud-vest de Majorca.
278. Itaca, una dintre insulele ioniene. După poemele homerice, ar fi fost regatul lui Ulise.
279. Aristot, filozof grec (384—322 î.e.n.), fondator a numeroase științe și ramuri ale filozofiei, unul dintre cei mai cuprinzători gânditori ai omenirii.
280. *Cidul*, tragedie de Pierre Corneille, una dintre cele mai reprezentative piese ale clasicismului francez.
281. Mandelard Bobèche, zis Bobino (1791 — după 1840), comic francez, celebru în timpul Imperiului și al Restaurației.
282. Petit-Sou, în limba franceză bănuț.
283. Jacques Callot (1592—1635), gravor și pictor francez. Geniu îndrăzneț, fecund și original, a lucrat în Italia și în Lorena. Maestru în aquaforte, a avut o mare influență asupra gravurilor din veacul al XVII-lea. Seriile *Capriciile*, *Sărăcii*, *Mizeriile războiului* sînt celebre.
284. Iov, personaj biblic din Vechiul Testament, a cărui credință a fost pusă la încercare de Dumnezeu prin tot felul de nenorociri abătute asupra sa, chiar și o groaznică eczemă cu bube purulente și rău mirositoare.
285. Ptha, zeu din vechiul Egipt, adorat la Memfis.
286. Osiris, zeu al Egiptului antic, protector al morților, frate și soț al lui Isis.
287. Memnon, numele unui erou grec, rege al etiopienilor, care a venit în ajutorul Troiei și a pierit de mîna lui Ahile. Mai tîrziu s-a crezut că poate fi recunoscut într-unul din cei doi coloși ai lui Amenofis al III-lea, la Teba; legenda spune că statuia lui, atunci cînd cad razele soarelui pe ea, scoate un sunet melodios.
288. Sbrigani, personaj din comedia-balet *Monsieur de Pourceaugnac* de Molière. Om de intrigă îmbrăcat italienește coboară direct din Comedia del'arte unde are rolul de valet șmecher. Poate fi considerat o schiță a personajului Scapin pe care Molière îl va da teatrului francez peste doi ani.
289. Carnac, sat pe ruinele Tebei din Egipt, în care se află celebrul templu al lui Amon.
290. Referință greșită a lui V.H. Ramses al II-lea, celebrul faraon din dinastia a XIX-a a Egiptului, a fost fiul lui Sethi I și a avut ca urmaș pe Menephatah I, unul din numeroșii săi fii. El a terminat construirea giganticei săli cu coloane din templul de la Karnac a cărui ridicare a durat multe secole.
291. Sarcopt, animal microscopic parazit al omului și al anumitor vertebrale. Femela provoacă rîia. Are o lungime de 0,3 mm și face parte din ordinul acarizilor.

292. Școala de la Atena, celebră frescă de Rafael, în care sînt reprezentați marii corifei ai gîndirii grecești (Platon, Aristotel ș.a.) și prin care Rafael aducea omagiul Renașterii moștenirii antice.
293. Chesapeake și huronii, triburi indiene din America de Nord; botucusii, indieni din America de Sud.
294. Algonquini (corect algonki), triburi de indieni din America de Nord.
295. Institutul, instituție culturală supremă a Franței, cuprinzînd cinci academii: Academia Franceză, Academia de Științe, Academia de Științe Morale și Politice, Academia de Arte Frumoase și Academia de Inscripții și Literatură.
296. Samarkand, oraș din Uzbekistan, cu monumente din sec. XIV—XV e.n.; Calicu, port pe coasta de vest a Indiei (actualul Kozhikode); Canganor, oraș în India.
297. Castelul Fürstenberg a fost asediat în 1321 în timpul războiului purtat de Ludovic de Bavaria împotriva lui Frederic cel Frumos de Austria pentru coroana Germaniei, deținută de primul, care a domnit sub numele de Ludovic al IV-lea (1314—1347). În 1632 a fost asediat în timpul luptelor regelui Gustav Adolf al II-lea al Suediei cu Carol Quintul, în cadrul Războiului de 30 de ani. În 1689 a fost asediat de trupele franceze ale lui Ludovic al XIV-lea, în timpul războiului pentru Palatinat.
298. Este vorba de Rudolf I de Habsburg (vezi și nota 230).
299. Necrofori, insecte a căror dezvoltare larvară are loc în cadavre.
300. Feronii, gîndaci din genul Pferiostichus (Fam. Carabidae).
301. Toma d'Aquino (1225—1274), teolog și filozof medieval, cel mai de seamă reprezentant al scolasticii catolice. A încercat să dea filozofiei catolicismului o aparență raționalistă. El a căutat de asemenea să pună doctrina lui Aristotel în slujba teologiei catolice, înlăturînd latura materialistă și dialectică a aristotelismului.
302. Biban-el-Muluk este celebra Vale a Regilor în care se găsesc mormintele faraonilor. Despre Ramses al V-lea, care a domnit între 1163—1160 î.e.n., nu se știe practic nimic. De altfel, nu este sigur că referința lui V.H. este corectă, deoarece pe vremea cînd a scris cartea încă nu era cunoscută genealogia completă a dinastiilor egiptene.
303. Guntram și Liba, veche legendă germană de pe valea Rinului, legată de castelul Falkenburg.
304. Crequi, Charles I de Blanchefort de Canaples (1578—1638), mareșal al Franței, s-a distins în campania din Italia din timpul războiului dus de Ludovic al XIII-lea împotriva spaniolilor.
305. Thibaud IV le Chansonnier (1201—1253), pentru a putea scăpa de pretențiile nepotei lui Alix de Cipru la domeniile sale, a vîndut lui Ludovic al IX-lea în 1234 suzeranitatea asupra comitatelor Blois, Chartres, Sancerre și Châteaudun.
306. Bagatelle și Pantin, orașele în apropierea Parisului.
307. Assuerus (corect Ahasverus), nume dat unui personaj legendar, Jidovul rătăcitor, sortit a bîntui veșnic prin lume, bolnav și flămînd, din cauza unui ultragiu adus lui Isus în drumul acestuia spre Muntele Măslinilor.
308. Sylla, dictator roman născut în anul 136 î.e.n. A fost unul din cruzii conducători ai Romei. Luînd puterea prin forță, a călcat în picioare toate legile, a avut toate viciile. Autorul se referă la momentul cînd

- Sylla, în culmea puterii sale, abdică cu multă îndrăzneală în fața mulțimii consternate, renunțând la prerogativele de dictator și devenind un simplu cetățean, neamenințat de nici un pericol. În realitate aceasta fusese doar o stratagemă, el păstrând puterea și rămânând pînă la sfîrșitul vieții stăpînul statului. Abdicarea formală în scopul de a reduce la tăcere poporul este citată adesea în literatură, însuși V.H. invocîndu-l de mai multe ori ca metaforă.
309. Ludovic al XI-lea, rege al Franței între 1461—1483. S-a ridicat, pe vremea cînd era prinț moștenitor, împotriva tatălui său. Conducător despotice, a îndepărtat pe sfetnicii săi și a întărit puterea regală în detrimentul corpului politic și al clerului.
310. V.H. folosește atît termenul corect tradus din limba germană, de „Turnul Șoarecilor” cît și pe cel de „Turnul Șobolanilor”.
311. Galiotă, vas olandez cu pînze asemănător unei goelete, foarte rotunjit atît în față cît și în spate.
312. Guelfi, în Italia evului mediu, partizani ai papei și ai independenței italiene, dușmani ai ghibelinilor.
313. Ghibelinii, spre deosebire de guelfi, erau partizani ai împăraților romano-germanici.
314. *Euphorbia officinalis*, numele științific al plantei laptele-cucului.
315. Pfalzgrav, conte palatin.
316. Gambaralele maure (giamparalele la turci), un fel de dansuri populare. Alhambra, palat construit de arabi în anii 1231—1273 la Granada; cel mai important monument de artă maură din Europa.
317. Cicero a suferit de spasmofilie.
318. Referință la un celebru proces declanșat de inchiziție în urma căruia Torralva a fost ars pe rug.
319. Onagru, măgar sălbatic.
320. *Onerasia*, corabie de transport; *remigia*, corabie cu vislași; *galera*, navă de război cu pînze și vislași; *galionul*, navă mare de transport, înarmată; *fregata*, navă cu trei catarge; *fregatonul*, fregată mai mică; *feluca*, vas îngust, cu pînze și rame; *polaca*, vas cu pînze pătrate; *fontana*, vas mic cu catarg înalt ce poartă două pînze; *barcarolă*, gondolă; *caracora*, barcă îngustă de forma pirogilor.
321. *Sirocco*, vînt foarte cald și uscat ce bate dinspre Sahara spre Mediterana; *tramontana*, vînt rece care bate în partea de sud a Franței, dinspre Pirinei; *galerna*, vînt de nord-vest, rece și persistent, care bate în nordul Franței.
322. Nume vechi ale unor țări din Asia, incluse astăzi în țări mai mari (de pildă Pegul, inclus în Birmania, Sagistanul inclus în India etc.).
323. Persoanele citate sînt navigatori, exploratori și călători, mai ales din sec. XVI și XVII. De pildă, Fernando Mendez Pinto a explorat Indiile Orientale, Pedro Ordoñez, America Centrală, Mendez Pinto, Peru.
324. Avicena (Ibn Sina), filozof și om de știință iranian (980—1037) care a scris, printre altele, și o carte de medicină.
325. *Ommastrephes sagitatus* și *Ommastrephes giganteus*, specii de moluște cefalopode actuale, înrudite cu calmarul.
326. Nume populare a diverse animale, precum: *rosmarul*, mamifer amfibiu din familia morselor; *cristeiul negru*, pasăre din genul Rallus; *molușca-cuțit*, scoică foarte alungită din genul Solen; *gara-*

- gianul, pasăre de pradă din America de Sud ; *capercalzele*, pește cu carnea otrăvitoare din genul Balista ; *antenabul*, pește din genul Lophius ; *alcatrăzul*, nume dat în Spania pelicanului etc.
327. Grifon, nume popular al vulturului pleșuv, dar și animal fantastic cu corp de leu, cap și aripi de vultur, urechi de cal și înotătoare de pește pe spinare. Triburile arimaspe sînt populații legendare din Scitia, trăind pe țărmurile Mării Caspice, ce erau în continuă luptă cu grifonii. Se spune că arimaspii nu ar fi avut decît un ochi, legendă ce vine probabil de la faptul că ocheau cu arcul închizînd un ochi.
328. Capul Guardafui, capătul cel mai estic al Africii, la intrarea în Golful Aden.
329. Ilex, numele latinesc al laurului.
330. Midie de Vologne, scoică de apă dulce, aparținînd genului Unio, comună în riurile Franței, prezența perlelor fiind însă de domeniul poveștilor.
331. Berberia, nume vechi dat zonei muntoase a Africii de Nord, locuită de berberi.
332. Palimbotra, Cintiqui, Monomotapa, regiuni din India.
333. Vătămătoare, *Anthyllis vulneraria* L., plantă din familia Leguminosae.
334. Șopîrlița, *Veronica longifolia*, plantă din familia Scrophulariaceae.
335. Mărarul sălbatic sau păsăresc, *Ferulago silvatica*, plantă din familia Umbeliferae.
336. Drobul argintat de Cette, specie de *Cytisus*, plantă din familia Leguminosae.
337. Anemona înstelată de Nisa, specie de *Anemone*, plantă din familia Ranunculaceae.
338. Nalbă marină, specie de *Lavatera*, plantă din familia Malvaceae.
339. *Geranium sanguineus* din Pirinei, specie de priboi, plantă din familia Gentianaceae.
340. *Astrantia major*, ștevie, plantă din familia Umbeliferae.
341. Biarmia, nume vechi al zonei nordice a Scandinaviei.
342. Maelstrom, șenal al Mării Nordului lîngă insulele Lofoten, unde se formează puternice curenți turbionare de mare viteză, un loc temut de navigatori.
343. Pluto, zeul împărăției subpămîntene în mitologia greacă, posesor al tuturor bogățiilor subterane.
344. Ali Rabban at-Tabarî, zis Arabus, autor al cărții *Paradisul Înțelepciunii* (sec. IX), o sinteză a concepțiilor despre om și medicină.
345. Dedalus, personaj din mitologia greacă, constructorul Labirintului din Creta, în care a fost el însuși apoi închis de regele Minos.
346. Pisistrate, tiran al Atenei (600—527 î.e.n.) a dispus să fie adunate și publicate epopeile lui Homer, *Iliada* și *Odiseea*.
347. Tubalcain, personaj biblic ; descendent al lui Cain, străbun mitic al fierarilor.
348. Arhimede, mare savant al antichității (287—212 î.e.n.), a făcut descoperiri fundamentale în matematică și fizică și autor a numeroase invenții tehnice, printre care un sistem de incendiere a navelor inamice prin concentrarea energiei solare cu un sistem de oglinzi concave.

349. Noe, personaj biblic care a salvat viețuitoarele și oamenii de la inecul determinat de potop prin îmbarcarea lor pe o navă construită de el.
350. Abraham bar ha-Nasi (numit și Savasorda), savant arab renumit din sec. XII.
351. Moise, personaj biblic, eliberator al poporului evreu din captivitatea din Egipt, purtător al voinței lui Dumnezeu, care i-a dictat Decalogul.
352. Amphietyon, rege al Atenei în sec. XVI î.e.n., creatorul unei confederații a popoarelor de la începuturile istoriei grecești condusă de Consiliul amphietyonilor.
353. Busola a fost inventată în China antică (menționată în scris în anul 120 e.n.) de unde a fost adusă în Spania de arabi. De aici a fost răspândită în jurul anului 1000 în Europa de diferiți călători, printre care și călugărul Flavius.
354. Botargus, autor al uneia dintre primele cărți de artă culinară datînd din secolul al XIV-lea.
355. Marte, în mitologia romană zeul războiului și al agricultorilor.
356. În nici o carte asupra inventării tipografiei nu apare numele de Faustus.
357. Bertold Schwartz, călugăr franciscan alchimist care a descoperit proprietățile detonante ale amestecului de sulf, salpetru, plumb și cărbune. A murit în 1313 făcînd această descoperire, fiind prima victimă a prafului de pușcă.
358. Pontian, papă între anii 230—235, prigonit de împăratul Alexandru Sever care l-a exilat în insula Tavorato, unde a și murit.
359. Pintă, măsură franceză de capacitate pentru lichide, de 0,93 litri.
360. Trimalcio (corect Trimalchio), personaj al romanului *Satyricon*, scris de Petronius, un aristocrat din preajma împăratului Nero. Trimalchio este un bogat parvenit, lipsit de gust și rafinament care dă un ospăț luxos pentru a-și evidenția bogăția.
361. Nemrod, rege mitic ce apare în diverse legende persane și arabe, unde este caracterizat drept un „puternic vînător în fața lui Dumnezeu“.
362. Mithrobuzan și Machanides, personaje mitice.
363. Emilius Barbula V, consul roman în 281 î.e.n., care a învins pe samiți în anul 280.
364. Rollo, conducător al normanzilor, a obținut în 912 drept asupra Țării Senei (Normandia) de la regele francilor Carol, precum și așezarea ce va deveni orașul Rouen, în schimbul creștinizării lui și a triburilor sale.
365. Arnolf (corect Arnulf), împărat romano-germanic (896—899) l-a numit pe fiul său nelegitim Teutibold (corect Zwentibold) în anul 895 rege al Lotaringiei și Burgundiei.
366. Haganon, personaj ce nu a putut fi identificat.
367. Herbert I, conte de Vermandois (mort în 943), descendent din Pepin, nepot al lui Carol cel Mare.
368. Wilhelm al III-lea Cap de Cîneapă (Tête d'Étoupe), duce de Aquitania (951—963) a luptat cu diferiți principii sprijiniți de regele Lothar al II-lea pentru a-și dobîndi și menține ducatul.
369. Vitalianus, papă între 657—672.

370. Fardulfus, poet latin de origine lombardă, numit de Carol cel Mare abate de Saint-Denis ca răsplată că i-a dezvăluit un complot pus la cale de un fiu natural, Pepin Cocoșatul.
371. Athelstan (895—941), rege anglo-saxon, a supus pe șefii triburilor daneze, a învins pe scoțieni, trăind apoi în bună pace cu ei. A sprijinit biserica și a emis unele legi înțelepte.
372. Aigrold, rege mitic al Danemarcei, anterior succesiunii istorice de conducători ce începe cu Gorm cel Bătrîn, în 900.
373. Cyrus al II-lea, cel Mare, rege al Persiei (558—528 î.e.n.), stăpîn al întregii Asii occidentale prin înfrîngerea tuturor vecinilor, lidieni, babilonieni etc.
374. Emma, presupusă fiică a lui Carol cel Mare.
375. Ogiva, regină, mama lui Ludovic al IV-lea de peste Mare (Ludovic Ultramarinus) (936—954), numit astfel deoarece mama sa era fiica regelui englez Eduard cel Bătrîn iar el însuși a crescut în Anglia.
376. Gerberge (750—771), regină a Austrasiei, Burgundiei și Provenței, soție a lui Carloman, fratele lui Carol cel Mare.
377. Diana, zeiță în mitologia romană a vînătorii și a pădurilor.
378. Grigore al XIII-lea, papă între 1572—1585, a sprijinit intens lupta împotriva reformatilor și a impus calendarul azi în folosință (calendarul gregorian) și a fost sprijinitor al artelor.
379. Siminichie (*Cassia angustifolia*), folosit în farmacie ca purgativ sub numele de Folia Sennae; revent (*Rheum officinale*), cunoscut mai ales sub numele de rabarbără; sarea de Epsom, sulfatul de magneziu, purgativ puternic.
380. *Speculum historiae*, oglinda istoriei, adică așa cum a fost cineva reținut de istorie. Lucrare medievală.
381. Silvestru al II-lea, papă între 999—1003, pe numele său adevărat Gerbert, a fost crescut la mănăstirea Saint-Gerauld din Aurillac, devenind călugăr de foarte tînăr. Înzestrat cu o inteligență precoce și o înclinație vădită către studiu, dublat și de un caracter dificil ceea ce-l făcea să-și exprime neconținut disprețul pentru confrății săi, a fost considerat periculos. Abatele mănăstirii, vrînd să scape de el pentru că devenise incomod printre ceilalți călugări, profitînd de vizita unui înalt conte spaniol, l-a trimis la studii în Spania. Gerbert, avid de cunoștințe noi, s-a instruit și în alte domenii decît teologia, devenind un discipol al arabilor. Contemporanii săi neînțelegînd de unde putea să aibă atîta știință îi atribuiră puteri vrăjito-rești. De altfel, prin mașinații destul de subtile, a ajuns din simplu călugăr, papă. Așa se face că au circulat în Europa multe zvonuri precum că Gerbert înainte de a deveni papă și-ar fi vîndut sufletul diavolului.
382. Pêrinet Leclerc (corect Perrinet Le Clerc) (născut către sfîrșitul sec. XIV — 1418); tînăr negustor de fier a fost amestecat în luptele dintre familiile de Burgundia și Armagnac, ultimii deținînd puterea la Paris. Fiind nedreptățit de ei, a deschis într-o noapte stabilită poarta Saint-Germain lăsînd pe adepții burgunzilor să intre în Paris, ceea ce a dus la un teribil măcel. El însuși a fost găsit mort după cîteva zile. P.L. este pentru parizieni simbolul trădătorului.
383. Contele Julian, guvernator al Andaluziei și al Ceutei în sec. VIII. A luptat la început împotriva arabilor, apoi a trecut de partea lor prîdîndu-le Andaluzia. Potrivit unei tradiții el s-ar fi răzbuhat pe

- regele Roderic care i-ar fi răpit fiica. Arabii l-au tratat cu mult dispreț confiscându-i averea și apoi aruncându-l în închisoare.
384. Emuldus, unul din primii anatomici și medici ce a încercat să pună la temelia medicinei observația și experiența.
385. Parce, divinități ale destinului, asemănătoare cu ursitoarele noastre. Cele trei parce din mitologia greacă, Clotho, Lachesis, Atropos, torc neconținut firul destinului.
386. Claudius Civilis, conducător al batavilor (popor germanic ce locuia pe actualul teritoriu al Olandei) s-a revoltat în anul 70 e.n. împotriva romanilor, încheind la sfârșit o pace cu ei.
387. Războiul Palatinatului a fost purtat de Frederic I cel Victorios, elector palatin (1452—1476) cu împăratul germanic Friederic al III-lea și aliații acestuia (contele de Würtemberg, arhiepiscopul de Metz ș.a.). Războiul a fost instigat de Frederic. (Vezi și nota 585).
388. Wilhelm de Hessa, zis cel Tânăr, a reușit cu prețul unor lupte să reunească ducatul Hessa, divizat de către bunicul și tatăl său.
389. Emblema casei de Hessa era leul, iar a Prusiei, vulturul.
390. Comparația se referă la opera a doi mari arhitecți ai evului mediu și figura burlescă a lui Gaultier Gargouille, celebru bufon de la curtea lui Ludovic al XII-lea.
391. Louise-Angélique Bertin (1805—1877), poetă și compozitoare franceză. A compus printre altele muzica operii Esmeralda, pe un libret scris de însuși V.H. după romanul său Notre-Dame de Paris. Nefamiliarizat cu acest gen artistic, V.H. nu a realizat o lucrare de calitate, ceea ce a dus la căderea iremediabilă a operii în 1836.
392. Nicolas Perrot d'Ablancourt (1606—1664), traducător al operelor clasice grecești și latine ce au avut un mare succes grație calităților literare, în ciuda prea marii libertăți față de original.
393. John Huxham (către sfârșitul sec. XVII — 1768), medic englez de notorietate, descoperitor a numeroase medicamente (printre altele virtuțile terapeutice ale chininei), autor al mai multor tratate de medicină, între care cel citat de V.H., apărut în 2 volume în 1744 și 1752. Titlul exact: *Observationes de aere...*
394. Gaionela și Gonphonema, genuri de infuzorii.
395. René Descartes (1596—1650), mare filozof francez (întemeietorul raționalismului), matematician (creatorul geometriei analitice) și fizician (mecanica fizică, optica geometrică) etc., unul din marii savanți și gânditori ai omenirii.
396. Christiaans Huyghens (1629—1695), fizician și astronom olandez, a emis ipoteza ondulatorie a luminii, a descoperit inelele lui Saturn etc.
397. Edmé Mariotte (1620—1684), fizician francez care a studiat compresibilitatea gazelor enunțând o lege ce-i poartă numele.
398. Baden-Baden, oraș balnear situat pe malul drept al Rinului, foarte la modă în secolul trecut și la începutul secolului nostru.
399. Joc de cuvinte bazat pe asemănarea dintre don Quichotte cu dom Quichoque, domn care șochează.
400. Joc de cuvinte intraductibil rezultând din asemănarea cuvîntului sagres bleus = gîndaci albaștri, cu sacrebleu care este o suduală.
401. Ubienii, popor germanic așezat pe malul drept al Rinului, aliat al romanilor, descris în detaliu de istoricul roman Tacit (55—120 e.n.), în cartea sa despre germani.

402. Este redată scrierea lui V.H. pentru cuvîntul creîtar. În transcriere fonetică românească ar fi : crențer, crense, crișe și crușe.
403. Prin Liga celor o sută de orașe, V.H. înțelege Liga hanseatică, puternică organizație comercial-navală germană din evul mediu, cu originile în sec. XIII, apogeul în sec. XV, cînd număra o sută de orașe asociate. Hansa a început să decadă în timpul Războiului de 30 de ani, dispărînd practic în sec. XVII, lăsînd în urmă o istorie glorioasă și luminoasă, deoarece a jucat un important rol civilizator.
404. Philibert Gramont (1621—1707), cavaler, apoi conte. Personaj ce și-a dobîndit celebritatea prin viață ușoară și depravată, cunoscută mai ales datorită unor *Memorii* apărute cînd avea vîrsta de 80 de ani, la care face referință V.H., scrise de fapt de cumnatul său Antoine Hamilton.
405. Maurice, hotel de mare lux din centrul Parisului.
406. Johannes Gensfleisch Gutenberg (1394—1468), inventatorul, în 1440, a tiparului cu litere mobile.
407. Mascaronul, mască sculptată, cu fizionomie fantastică sau grotescă, ce ornează partea culminantă a unei arcade de ușă sau fereastră, toarteles vaselor sau țîșnitoarea fîntînilor.
408. Castel, transcriere franceză a localității Kastel, situată pe malul drept al Rinului.
409. Grigore al VII-lea, papă între 1073—1085, unul dintre cei mai mari pontifi ai Romei celebru prin bătăliile purtate împotriva lui Henric al IV-lea. A impus numeroase măsuri de disciplină ecleziastică.
410. Bonifaciu al VIII-lea, papă între 1294—1303. Celebru prin certurile pe care le-a avut cu Filip cel Frumos.
411. Este vorba de Henric al VI-lea cel Crud, împărat al Germaniei (1190—1197) și de Wilhelm al II-lea, conte de Olanda și împărat al Germaniei (1247—1256).
412. Este vorba de Ludovic al IV-lea de Bavaria, împărat al Romei și al Germaniei — 1328—1346 ; Henric al VII-lea, împărat al Germaniei (1308—1313) și Ioan I de Luxemburg, zis cel Orb, rege al Boemiei (1310—1346).
413. Jean de Roye, cunoscut și sub numele de Jean de Troyes, autor presupus al unei scandaloase cronici a vieții regelui Ludovic al XI-lea.
414. Este vorba de anul 1793 cînd în Franța a fost abolită regalitatea odată cu ghilotinarea lui Ludovic al XVI-lea, iar în Germania a fost îndepărtat arhiepiscopul de Maiența care prezida consiliul celor nouă electori ce alegeau pe împăratul germanilor, acesta fiind primul semn al căderii Imperiului Romano-Germanic.
415. Vezi pag. 111.
416. Transcriere franceză pentru Sankt Alban.
417. Este vorba de Sf. Francisc (1182—1226) supranumit Săracul, deoarece s-a dăruit sărăciei evanghelice în ciuda marelui bogăției familiale la care a renunțat.
418. Aaron, personaj biblic, fratele mai mare al lui Moise și primul mare poet al evreilor, simbol al conducătorului spiritual ; Melchisedec, personaj biblic, rege al Salemului din Canaa, mare preot din vremea lui Abraham, simbol al puterii lumesti deținute de un conducător religios.

419. Frauenlob de fapt Heinrich de Meissen (apare menționat în 1278, mort în 1318), minisenger german, probabil fondatorul, la Maiența, a primei școli de maeștri cîntăreți.
420. Carmelitele, călugărițe aparținînd ordinului Sf. Fecioară din Muntele Carmel, înființat în sec. XV. Numele vine de la muntele Carmel din Israel unde, într-o peșteră, se află una din cele mai vechi reprezentări statuare a Sf. Maria.
421. Referire la început la Imperiul Roman și cel romano-germanic, apoi la Napoleon I.
422. Gérard Audran (1640—1703), gravor francez în acvaforte, celebru pentru gravurile sale de mari dimensiuni cu subiecte istorice.
423. Pentru Rabelais vezi nota 31. Calatagirone nu figurează în marile enciclopedii.
424. Minerva, zeiță a înțelepciunii la romani, corespunzînd zeiței Athena la greci. Ea și-a împodobit efigia cu capul Meduzei, făptură monstruoasă ce fusese ucisă de Perseu. Judita, personaj biblic care a salvat orașul palestinian Betulia, seducîndu-l pe generalul asirian Holofern căruia i-a tăiat apoi capul în timpul somnului.
425. Roemerul (celebră primărie din Frankfurt), monumentul cel mai curios din oraș din punct de vedere istoric și care are o origine necunoscută. Cumpărat de la negustorii lombarzi de către oraș în 1405, a fost construit și reconstruit în diferite epoci. În el se găsește sala împăraților.
426. În 962, cînd Otto I cel Mare a fondat imperiul germanic, l-a subintitulat și roman considerîndu-se urmaș al Imperiului Roman. Titulatura de Sfîntul Imperiu Romano-Germanic s-a menținut pînă în 1806, cînd Francisc II a renunțat la coroana Germaniei.
427. Numele de Palatinat dat inițial castelelor răspîndite în statele componente ale imperiului germanic a fost restrîns cu vremea la teritoriul situat în partea de sud a Germaniei, care la rîndul său a fost împărțit la 1640 în Palatinatul Superior (sau Palatinatul Bavarez) și Palatinatul Inferior numit și Palatinatul Rinului sau Pfalz. Palatinatul, întins pe cele două maluri ale Rinului a fost viu disputat de germani și francezi precum și de diferitele case domnitoare din Germania. Conducătorul Pfalz-ului, contele palatin, era unul din electorii împăratului germanic, fapt pentru care purta și titlul de elector palatin. Palatinatul a fost pustiit de trupele lui Ludovic al XIV-lea conduse de generalul Turenne.
428. Faima, divinitate înfățișată ca un monstru zburător cu mii de ochi, urechi și guri. Pe miile de porți ale palatului său intrau și ieșeau amplificîndu-se tot felul de vorbe.
429. Francisc al II-lea (Iosif Carol) a fost împărat al Germaniei între 1792—1806. În 1806, prin înființarea Confederației Rinului de către Napoleon I, Imperiul Romano-Germanic a fost practic desființat iar Francisc a rămas doar împărat al Austriei (1804—1835), după moartea tatălui său Leopold al II-lea, sub numele de Francisc I. Referirea lui V.H. la anul 1794 este inexplicabilă, fiind poate o confuzie cu 1792, anul suirii pe tronul imperial germanic, sau cu 1806, desființarea acestei demnități.
430. Gérard Dow (1613—1675), celebru pictor olandez. S-a remarcat mai ales prin tablourile reprezentînd scene din viața domestică.
431. Antoon Van Dyck, pictor flamand (1599—1641), colaborator al lui Rubens, mare maestru al portretului.

432. Gunther, conte de Schwarzburg (1304—1349), împărat al Germaniei, a fost ales împărat în timp ce coroana era deținută de Carol al IV-lea. Nu a apucat să domnească deoarece a murit otrăvit.
433. Pfarthurn, turnul parohial din Frankfurt situat alături de catedrală. A fost distrus în 1867 de un teribil incendiu. El a aparținut protestanților.
434. Taunus, zonă de munți joși (880 m) făcînd parte din munții șistoși renani și care domină spre NV Frankfurtul.
435. Legenda pune întemeierea statului elvețian pe seama a trei păstori reprezentanți a trei cantoane care, coborînd din munți, s-au întîlnit în ziua de 17 noiembrie 1307 pe malul lacului Waldstetten jurînd să scape țara de tirania austriacă. În realitate este vorba de cei trei eroi naționali, Stauffacher din Schwitz, Furst din Uri și Melththal din Unterwald, care au declanșat revolta în ziua de 1 ianuarie 1308.
436. La Morgarten elvețienii din cantoanele de munte au învins pe Leopold de Austria (fratele arhiducelui Frederic al Austriei) în anul 1315.
437. Carol Temerarul, duce de Burgundia (1467—1477), a fost învins de elvețieni, conduși de René de Lorena, la Granson și Morat (1476) și la Nancy (1477), unde a și murit.
438. Enguerrand de Couzy (1346—1397), nobil francez, a luptat pentru înfrîngerea Confederației orașelor elvețiene și a murit la Nicopol în timpul cruciadei împotriva turcilor.
439. În lupta de la Sempach (1386) confederații elvețieni au învins pe Leopold al III-lea de Austria, care a și pierit în luptă.
440. La Granson confederații elvețieni l-au învins în 1476 pe Carol Temerarul, duce de Burgundia (vezi și nota 437).
441. Lupta de la Chillon a fost cîștigată de confederați împotriva ducelui Carol al III-lea de Savoia, în urma căreia Geneva s-a eliberat de suzeranitatea Savoii.
442. Curtius, erou legendar roman care, pentru a salva imperiul s-a sacrificat în anul 365 î.e.n. aruncîndu-se într-un aven deschis în plin forum roman urmînd sfatul unui oracol.
443. La Bellinzona (localitate în Tessin, Elveția) a avut loc o luptă în 1503 cu Milanul. Lupta de la Cappel (corect Kappel) a avut loc în 1531 între catolici (aliați ai ducelui Ferdinand de Austria) și protestanți, conduși de Zwingli, care a pierit în luptă, ea fiind totuși cîștigată de protestanți.
444. Zwingli, umanist și reformator religios elvețian (1484—1531). A murit în lupta de la Kappel.
445. François de Bonivard (1493—1570), stareț la schitul Saint-Victor, patriot genovez, întemnițat în castelul Chillon de către Carol al III-lea, duce de Savoia timp de 6 ani, fiind eliberat de bernezi în 1536. A fost imortalizat de Byron în poemul *Prizonierul din Chillon*.
446. André Masséna (1758—1817), mareșal al Franței sub Napoleon I, s-a distins în luptele duse cu austrieccii pe teritoriul Elveției (Zürich, 1799).
447. 267 de leghe = 1 185 km.
448. 7—8 leghe = 31—35 km.
449. Saint-Goarshausen, în limba germană Sankt-Goarshausen, localitate în R. F. Germania.

450. Cens regal, domeniu regal dat în dijmă locuitorilor.
451. Domenichino (1581—1641), Ludovico Carracci (1555—1619), Agostino Carracci (1557—1602), Annibale Carracci (1560—1609), Guerchin (1591—1666) și Sciarpelloni (în jurul anului 1650) sînt pictori italieni ai Renașterii. Jacob Jordaens (1593—1678) și Frans Snyders (1579—1657) sînt pictori flamanzi ai Renașterii.
452. Augustin Braun (1591—1639), Vilhelm de Colonia (dovedit a fi trăit între 1558—1678) și Albrecht Dürer (1471—1528) sînt pictori germani. Petrus Paulus Rubens, pictor flamand. Guillermo Mesquida (1675—1747), pictor spaniol.
453. Hans Holbein (1497—1543), mare portretist german; Lucas de Leyda (1489—1533), pictor și gravor olandez, creator de scene istorice și portretist; Lucas Cranach (1472—1553), pictor german, maestru al portretului, compoziției mitologice și religioase; Jan Scarel (1495—1562), pictor flamand.
454. Charles Debrosses (1709—1777), celebru magistrat și scriitor francez. Corespondența sa legată de călătoriile întreprinse, în special *Lettres sur l'Italie*, cît și studiile sale filologice au făcut ca să-i rămînă pentru totdeauna numele înscris în istoria literaturii.
455. Druzii erau preoții popoarelor celtice formînd o clasă sacerdotală. Metafora se referă la atmosfera misterioasă ce înconjură locurile de cult, ascunse în mijlocul codrilor.
456. Sfînta Hildegard (1098—1180), exaltată mistică ce avea viziuni pe care le-a redat într-o carte autorizată de biserică. S-a bucurat de o venerație universală, a purtat corespondență cu papi, împărați etc. și a scris mai multe cărți.
457. Sfînta Genoveva, fiica unui principe de Brabant și soția principelui Palatin Siegfried (cca 750), a fost acuzată pe nedrept de infidelitate conjugală, condamnată la moarte și scăpată de un slujitor; a trăit ascunsă în pădurile Ardenne mulți ani, crescîndu-și copilul, pînă ce a fost regăsită întîmplător de soțul ei care a adus-o înapoi, dovîndu-i-se întreaga nevinovăție. A fost sanctificată de biserica catolică, povestea ei stînd la baza a numeroase prelucrări literare.
458. Schinderhannes, pe numele său adevărat Johann Bückler, conducătorul unei bande de răufăcători ce-și făcea veacul pe la sfîrșitul sec. XVIII pe malurile Rinului. A fost prins în 1803 și executat.
459. Ludovic cel Negru, al doilea fiu al lui Ștefan, principe de Simmern, conte al Palatinatului Rinului, căruia i-a urmat în 1459, a fost întemeietorul ramurii Zweibrücken (Două Punți) familie princiară germană din care s-au tras regi ai Suediei și ai Bavariei. Făcînd parte dintr-o Ligă îndreptată împotriva lui Frederic al III-lea, a pustiit Palatinatul pînă în 1460, cînd a fost învins.
460. Almuchabala, sinonim cu alchimia.
461. Wenceslas, numele mai multor regi ai Boemiei, dintre care Wenceslas al IV-lea a devenit împărat al Germaniei sub numele de Wenzel (1378—1400). Violent, bețiv, tiranic, abuziv a ridicat împotriva lui atît pe boemi cît și pe principii germani care au hotărît destituirea lui și înlocuirea lui cu electorul palatin Ruprecht. Wenceslas a continuat să fie rege al Boemiei și să poarte titlul de rege al Romei pînă la moartea sa în 1419.
462. John Wyclif (1320—1384), teolog englez. Unul dintre șefii curentului antipapal și anticlerical. Poate fi considerat ca părinte al anglicanismului.

463. Vezi nota 227.
464. Bula de aur, decret emis de împăratul Carol al IV-lea în 1356 prin care era stabilit sistemul de alegere al împăratului romano-germanic. De unde pînă atunci la alegere participau toți nobilii, reprezentanții orașelor etc., bula restrîngea numărul electorilor la 7:3 eclesiastici și 4 laici.
465. Imperiul de apus era cel romano-germanic, cel de răsărit era Imperiul roman de răsărit sau Imperiul Bizantin. Acesta din urmă s-a divizat în mici unități, împăratul de apus arogîndu-și titlul de urmaș unic al Imperiului roman. La 1453, prin căderea Constantinopolului, Imperiul roman de răsărit a dispărut pentru totdeauna.
466. Este vorba de Rudolf I, împărat romano-germanic (1273—1291). (vezi nota 230).
467. Este vorba de împăratul romano-germanic Henric al V-lea (1106—1125), cunoscut mai ales pentru luptele duse cu papalitatea în chestiunea investiturii ecleziastilor, începută încă de tatăl său, Henric al IV-lea.
468. Banda neagră, nume dat unui corp de mercenari germani care au servit în războaiele din Italia în timpul regelui Ludovic al XII-lea al Franței. Numele a fost dat din cauza steagului negru pe care-l aveau dar s-a încetățenit din cauza devastărilor pe care le făceau în drum.
469. Hansa renană, confederația orașelor de pe Rin care au constituit în sec. XIII nucleul Ligii hanseatice (Hansa) și care avea să cuprindă liga din Germania centrală cu capitala la Magdeburg și liga nordică cu Brema, Hamburg și Lübeck (vezi și nota 380).
470. Este amintit un episod din lupta împăratului Henric al II-lea al Germaniei cu regele Boleslav al Poloniei, cu care s-a împăcat în 1018.
471. În urma certurilor repetate cu papalitatea, excomunicat de mai multe ori, împăratul Germaniei Henric al IV-lea a fost învins de propriii săi fii, instigați de papă, și închis (1105). Izgonit de pe tron a fugit la Liège, unde a murit în mizerie.
472. Richard, duce de Cornwall și Poitou, englez de origine, a deținut coroana imperială a Germaniei (1257—1272) plătind sume imense electorilor. Într-una din cele trei perioade de ședere în Germania a avut loc episodul amintit de V.H.
473. Wolkenburg, în limba germană Castelul Norilor.
474. Martin Bucer (1491—1554) și Filip Schwarzerd, zis Melancton (1497—1560), teologi germani, mari propagatori ai protestantismului.
475. Iulianus, împărat roman (361—363 e.n.), numit și Apostata, deoarece a renunțat la religia creștină, a cărui adept fusese, încercînd să reînvie religia greco-romană. A acționat pentru consolidarea economică a orașelor și militară la granițe.
476. Petru din Pisa, unul din învățații aduși de Carol cel Mare la curtea sa. Elefantul a făcut parte din darurile trimise în 801 marelui domnitor european de către califul arab Harun-al-Rașid, ca semn de prietenie, Carol fiind inamicul califului arab din Spania, dușman schizmatic al lui Harun. Elefantul primit a stîrnit o vie curiozitate în rîndul galilor.
477. Otto Leul, poreclă dată împăratului Otto al IV-lea (1198—1218), deoarece era fiul împăratului Henric Leul și fusese crescut la curtea regelui englez Richard I Inimă de Leu.

478. Marchizul Albert Azzo I, a luptat împreună cu fratele lui Ugo împotriva împăratului Henric al II-lea al Germaniei, repurtînd victoria de la Maresburg, fiind însă bătut ulterior de împărat.
479. Henric al II-lea cel Șchiop, împărat german (1002—1024) și-a impus autoritatea luptînd împotriva Turingiei, Saxoniei, Lorenei și Boemiei și în Italia pentru papă, fiind canonizat sfînt după moarte.
480. Conrad cel Bătrîn, marchiz de Tyr și Montferrat, a luat parte la luptele cruciașilor în Asia Mică fiind numit rege al Tyrului. A murit în 1190 asasinat. Conrad cel Tânăr (zis și Conradin), vezi nota 494.
481. Henric al III-lea, cel Negru, împărat german (1029—1056), a pacificat Boemia, Ungaria și Lorena și a intervenit în luptele din Italia; și-a arogat dreptul de a desemna pe suveranii pontifi, numind patru papi. Vezi și nota 535.
482. Este vorba despre Rudolf al II-lea (1356—1370), principe al Saxoniei, care prin Bula de la Praga (1356) a primit dreptul de elector al împăratului.
483. Este textul-cheie al primatului papal — Tu es Petra et super hanc petram a edificabo Ecclesiam mea: Tu ești Petru și pe această piatră voi zidi biserica mea. — El exprimă marea certitudine a occidentului în materie de credință și morală.
484. Godfried von Bouillon, erou al primei cruciade, marchiz de Anvers, vasal al împăratului Germaniei, l-a apărat pe acesta în războiul împotriva papei Grigore al VII-lea. În lupta de la Malsen (1080) a purtat drapelul imperial și l-a rănit mortal pe Rudolf de Suabia, omul papei.
485. Vezi nota 467. Aici este amintit un episod al ocupării Romei în 1112 cînd Henric al V-lea l-a silit pe papa Pascal al II-lea să-l încoroneze și să renunțe la dreptul de investitură.
486. Welfii, sau Guelfii, casă princiară germană originară din Italia, cu domenii în actualele teritorii ale Austriei și Italiei. Din ea au făcut parte șase duci Welf (I—VI) ce au trăit în sec. IX—XII. V.H. se referă probabil la Welf al IV-lea cel Mare care a obținut în 1070 ducatul Bavariei, luîndu-și numele de Welf I de Bavaria.
487. Albert Ursul (1106—1170), margraf de Brandenburg, întemeietorul casei cu acest nume, fondatorul Berlinului.
488. Sfîntul Bernard de Clairvaux (1090—1153), una din cele mai mari figuri ale creștinismului, filozof mistic, a pus temelia ordinului Benedictinilor cistercieni și a organizat cea de a doua cruciadă.
489. Raynald (corect Rainald von Dassel), arhiepiscop de Colonia (1159—1167), inițial cancelar imperial pentru Germania și Italia a împăratului Frederic I. A asediat și cucerit în 1158 Milano, apoi în 1161—62 a asediat pentru a doua oară orașul, fiind implicat în lupta pentru papalitate, incident la care se referă V.H. De notat că el a adus la Colonia osemintele celor trei magi aflate pînă atunci la Milano.
490. Richard I, Înimă de Leu, rege al Angliei (1189—1199), s-a distins prin fapte de vitejie în timpul cruciadei a 3-a, apoi a dus lupte cu împărații germani.
491. Frederic al II-lea, rege al Siciliei și împărat german (1220—1250), a luptat aproape continuu cu papalitatea, luînd însă parte la o cruciadă.
492. Hermann Salza, mare maestru al ordinului teutonic (1210—1239), a fost întemeietorul cetăților teutonice din Țara Bârsei, apoi a luptat în Egipt, Palestina, Italia și Germania, pentru împărați, regi și papi.

493. Ottokar I, rege al Boemiei (1197—1230), a fost amestecat în luptele pentru tronul Germaniei, reușind în mod abil să obțină ridicarea ducatului Boemiei la titlul de regat (1198).
494. V.H. se referă la un episod sîngeros al luptei pentru putere în Germania. Conradin de Suabia, fiu al împăratului Conrad al IV-lea, a fost despuiat încă de la naștere (1254) de toate drepturile sale la coroana imperială și de posesiunile regale din Germania și Italia. La vîrsta de 17 ani a început lupta pentru redobîndirea drepturilor sale cu regele Carol de Anjou. Trădat și predat acestuia, Carol a dispus executarea lui prin tăierea capului, împreună cu alți 9 tovarăși de luptă, printre care și tinărul său prieten Frederic de Baden, cu doi ani mai tînăr (15 ani, nu 16 cum pretinde V.H.).
495. Ludovic al IV-lea cel Sfînt, landgraf de Turingia (1217—1227), a inițiat cu împăratul Frederic al III-lea o cruciadă dar a murit încă la plecare, fiind totuși canonizat. (În textul original, la V.H. este Ludovic al V-lea, greșeală de tipar sau confuzie a autorului). Soția sa Elisabeta s-a consacrat după moartea soțului operelor de binefacere (a construit spitale, aziluri etc.). Deoarece la mormîntul ei se spune că ar fi avut loc tot felul de minuni, a fost canonizată în 1235.
496. Frederic cel Mușcat (zis și cel Vesel) (1256—1324), landgraf al Turingiei. Fiul lui Albert și al Margaretei, fiica împăratului Frederic al II-lea. Albert a destinat tronul Turingiei unui fiu nelegitim (ceea ce explică deznădejdea mamei sale care l-a mușcat lăsîndu-i un semn pe viață), dar și-a dobîndit drepturile în urma unor repetate lupte.
497. Este vorba de împăratul Rudolf al II-lea de Habsburg (1576—1612), renumit pentru zgîrcenia lui.
498. Sigismund de Luxemburg, împărat al Germaniei (1410—1437), posesor al ducatului de Brandenburg iar prin căsătorie, al Poloniei și Ungariei. A luat parte la bătălia de la Nicopol împotriva lui Baiazid, unde a fost înfrînt, apoi a condus războiul împotriva husiților din Boemia. Cu el s-a stins casa de Luxemburg.
499. Ultimul împărat excomunicat a fost Ludovic al IV-lea (1314—1346), numit și Bavarezul (vezi nota 471). Numirea de L. al V-lea provine de la faptul că în numărătoarea împăraților cu numele de Ludovic, lui Ludovic copilul (900—911) i se atribuie, sau nu i se atribuie un număr, țara fiind condusă pe vremea lui de o regentă. Ludovic al IV-lea a fost excomunicat de papa Ioan al XXII-lea în 1324, iar de papa Clement al VI-lea în 1346 din cauza certurilor continuu cu papalitatea.
500. Frederic al III-lea (după altă numărătoare, care include și pe Frederic cel Frumos, al IV-lea), împărat al Germaniei (1440—1493), a fost al 18-lea împărat încoronat de papă la Roma și ultimul, cei ulteriori autointitulîndu-se „împărat roman ales“. A fost un împărat slab, pasionat de astrologie, alchimie și botanică, străin de marile evenimente contemporane cum au fost schizma bisericii creștine, căderea Constantinopolului și dezmembrarea feudalității.
501. Francesco Petrarca (1304—1374), poet italian. Referirea este făcută la împăratul Carol al IV-lea al Germaniei (deci și al Romei), autorul Bulei de aur (vezi nota 464) care s-a interesat, de altfel, puțin de treburile Germaniei, interesîndu-se mai mult de regatul său personal, Boemia.

502. Albert de Brandenburg (1414—1486), margrav și elector de Brandenburg, supranumit și Achile și Ulise al Germaniei din cauza abilității sale în turnire. A fost inițial burgrav de Nürnberg.
503. Carol Temerarul (vezi nota 437). Ca duce de Burgundia a fost vasalul regelui Franței Ludovic al VI-lea, dar visa să devină rege. Refuzat de împăratul Frederic, s-a repezit furios asupra acestuia, dar asediile timp de aproape un an (1474) a Neuss-ului nu au dus la nici un rezultat. A invadat valea Rinului și a luptat împotriva Confederației helvetice și a Lorenei, aliatele Franței.
504. Conciliul de la Constanța (1414, nu 1415, cum afirmă V.H.) a fost al 17-lea conciliu ecumenic, convocat de papa Leon al XXIII-lea și a marcat marea schismă a bisericii creștine occidentale. S-a încheiat cu osîndirea la moarte a lui Jan Hus și condamnarea lui Wiclif.
505. Conciliul de la Basel (1431—1449), al 18-lea conciliu ecumenic, a reprezentat ultima tentativă de reunire a bisericilor creștine de răsărit și de apus, întreprinsă de papa Eugen al IV-lea (1431—1439). Fiind sprijinit doar de o minoritate a Conciliului, papa a fost destituit în 1439 și înlocuit cu nepotul său, principele Amedeo de Savoia, papa Felix al V-lea.
506. Dieta de la Worms (1421, nu 1419, cum afirmă V.H.) a fost convocată de Carol Quintul pentru a reglementa unele probleme politice ale imperiului, iar în a doua parte pentru a-l interoga pe Luther (vezi nota 229) dacă abzie de la credința eretică pe care o propaga. Luther, prezent în persoană, nu a retractat nimic dar a fost lăsat să plece liber, conform promisiunilor făcute.
507. Maria de Burgundia (1457—1482), unică descendentă a lui Carol Temerarul. Prin căsătoria sa cu Maximilian de Austria, a adus Casei de Austria Țările de Jos și Franche-Comté-ul.
508. Henric al II-lea, cel Pios (1191—1241), duce al Sileziei, a avut de înfruntat singur invazia tătarilor, după ce fusese părăsit, din lașitate, de regele Boleslav al V-lea, cel Cast, al Poloniei. Neputînd face față unei hoarde mult mai numeroase, a pierdut lupta de la Liegnitz, unde a și pierit.
509. Procopiu cel Mare, numit și cel Chel, conducătorul aripei extreme a husiților, cunoscută sub numele de taboriți, a devastat începînd din 1426 Austria, apoi Silezia, Moravia, Ungaria, Lausitzul, avînd alături o altă căpetenie, pe Procopiu cel Mic. Taboriții au fost înfrinți de germani de-abia în 1434 în lupta de la Lipan, în care au pierit ambii Procopii.
510. Jan de Leyda, pe numele său adevărat Rockold (1510—1536), faimos sectar religios, șef al anabaptiștilor. În urma unei revolte ce a izbucnit la Münster pune mîna pe putere devenind foarte popular. Înfrînt de episcopul Waldeck, a fost pus într-o cușcă și plimbat prin diferite orașe ale Germaniei, apoi ucis în torturi groaznice.
511. Wallenstein Albrecht Eusebius Wenzel (1583—1634), cavaler în serviciul împăratului Germaniei în timpul Războiului de 30 de ani, a negociat cu inamicul în speranța obținerii coroanei Boemiei, dar trădat și prins, a fost asasinat din ordinul împăratului.
512. Jean T' Serclaes conte de Tilly (1559—1632), valon în serviciul Sfîntului Imperiu, comandant al armatei Ligii catolice în timpul Războiului de 30 de ani, a cîștigat numeroase bătălii dar a fost înfrînt de Gustav-Adolf, pierind în lupta de la Lech.
513. Vezi nota 439.

514. Brunehaut (534—613), regină a Austrasiei.
515. Se face referire la cea mai celebră epopee a mitologiei germane, legenda Nibelungilor, ai cărei eroi sînt Siegfried (ce purta o cască ornată cu coarne) și soția sa Crimhilde.
516. Diverse nume ale orașului Worms. Vangionii, popor germanic, așezat pe cele două maluri ale Rinului mijlociu.
517. Antoine Lemierre (1723—1793), poet francez, cunoscut mai ales prin piesele de teatru jucate cu mare succes pe vremea lui, și prin cîteva poeme didactice.
518. „Le Constitutionnel“, ziar liberal francez întemeiat în 1815, principalul organ de presă din timpul Restaurației.
519. Johann Konrad Seekatz (1719—1768), pictor german, a lucrat sub influența picturii flamande, excelînd în scenele țărănești.
520. Georges Cuvier (1769—1832), zoolog și paleontolog francez, creatorul anatomiei comparate și mare specialist în paleontologia vertebratelor.
521. Sologne, regiune nisipoasă în sudul bazinului Parisului, în bucla pe care o face Loara, străbătută de riul Soudre.
522. Nola și Bari, localități din Italia în care s-au descoperit opere de artă romană tîrzie ; la Bari vase metalice și la Nola vase de teracotă neagră cu figuri roșii.
523. Strada Saint-Jacques, stradă din Paris, unde se găseau pe vremuri ateliere de imprimerie.
524. Lava de Volvic, provine dintr-o cunoscută și veche carieră de lavă, situată în vecinătatea comunei Puy-de-Dôme (Masivul central francez).
525. Persius, poet satiric latin. Aici prin „bătrîni însoriți“ și mai departe „robiți de soare“ (Horatiu) se aprofundează ideea că nu se poate trăi fără soare.
526. Vezi nota 506.
527. Dagobert I. a obținut de la tatăl său Clotar al II-lea Austrasia, apoi, după moartea părintelui, a devenit rege al tuturor francilor (628—638). El a mutat capitala regatului la Paris.
528. Otto I cel Mare, rege al Germaniei (936—973) iar din 932 și împărat al Romei, un mare luptător cu cei din afara și cu cei dinlăuntrul imperiului.
529. Conrad Salicul este totuna cu Conrad al II-lea. Vezi nota 532.
530. Templierii, sau Cavalerii Templului, ordin militar și religios întemeiat în 1119 și desființat în 1312 deoarece cîștigase mari bogății și influențe politice pe lîngă papalitate.
531. Speyer a fost numit în 1209 capitală a imperiului, a găzduit mai multe consilii imperiale iar în intervalul 1527—1689 a adăpostit Camera imperială de judecată.
532. Conrad al II-lea Salicul, împărat al Germaniei (1024—1039) a inițiat construirea domului din Speyer, hotărînd ca aici să fie înmormîntați toți împărații Germaniei. Construcția a început în 1030, a fost continuată de fiul său Henric al III-lea și terminată în 1061 de Henric al IV-lea, fiul precedentului. V.H. face o confuzie. Conrad I, rege al Germaniei (911—919), nu are nimic de-a face cu Catedrala din Speyer, închinată Sfintei Maria de ctitorul ei, Conrad al II-lea.
533. Pentru riul Cydnus, vezi nota 144. Antiohia, oraș în Turcia (Antakya), fostă capitală a turcilor seleucizi și fostă capitală a unui efemer stat latin creat de cruciade. Kyffhäuser, peșteră în Württemberg iar Kaiserslautern, peșteră în Pfalz.

534. Canut al II-lea cel Mare, rege al Angliei (1014), al Danemarcei (1018) și al Norvegiei (1031), mort în 1035, propagator al creștinismului și al civilizației în partea de N a Europei.
535. Henric al III-lea cel Negru, împărat al Germaniei (1029—1056), a pacificat Ungaria, Boemia și Lorena, a intervenit în Italia și l-a susținut pe Thibaut, conte de Champagne, împotriva lui Henric I, regele Franței. Într-o întrevedere avută cu acesta în 1856 la Maiența, pentru a tranșa diferendul iscat între ei, împăratul Germaniei a propus o luptă în doi, dar regele Franței a refuzat.
536. Henric al IV-lea cel Mare, împărat al Germaniei (1056—1106), încercînd să reprime revolta saxonilor, a ajuns în conflict cu papa Grigore al VII-lea. Excomunicat de acesta, împăratul a traversat în miezul iernii anului 1077 Alpii pentru a face penitență în fața castelului Canossa unde se afla papa, care l-a lăsat trei zile în zăpadă să se roage. Ulterior conflictul a continuat și cu urmașii papei Grigore, dar Henric a murit în mizerie, izgonit de propriii săi fii (vezi nota 471).
537. Henric al V-lea, împărat al Germaniei (1106—1125) a luptat cu papalitatea pentru dreptul de investitură al episcopilor. A invadat de două ori Italia (avînd cu această ocazie alianța Veneției), făcînd o dată prizonier pe papa Pascal al II-lea, iar a doua oară izgonindu-l.
538. Conrad al III-lea, rege al Germaniei (1138—1152), nu a fost încoronat ca împărat dar a exercitat funcția și își zicea singur „Romanorum imperator augustus”. S-a remarcat prin participarea eroică la cea de a doua cruciadă și prin lupta dată cu casa Welfilor, el însuși făcînd parte din casa Staufenilor care, cu el, au preluat puterea în Germania.
539. Filip de Suabia (1170—1208), fiul lui Frederic Barbarossa, și frate mezin al împăratului Henric al VI-lea, după moartea acestuia a preluat tutela nepotului său, Frederic al II-lea, apoi s-a autointitulat Rege al Romei lăsîndu-se încoronat împărat la Maiența în 1198. Unii electori au ales însă ca împărat pe Otto de Brunswick (Otto al IV-lea) ce a avut și sprijinul papei Inocențiu al III-lea, care l-a excomunicat pe Filip. Învîingîndu-l pe Otto în 1206, papa a ridicat anatema recunoscîndu-l pe Filip ca împărat.
540. Rudolf I de Habsburg, împărat al Germaniei (1273—1291) (vezi și nota 230). Aici V.H. se referă la opera de curățire a țării de seniorii ce spoliau pe supuși (a condamnat la moarte 29 de seniori din Turingia, a distrus 70 de cetăți ce erau cuiburi de bandiți feudali), la înfrîngerea, de două ori, a regelui Ottokar al Boemiei, care nu vroia să-l recunoască împărat, și la faptul că prin cele două căsătorii ale sale, urmașii săi au stat la baza majorității caselor domnitoare din Europa.
541. Adolf de Nassau, simplu gentilom, fără domenii dar foarte brav, a fost ales împărat al Germaniei în 1292 la moartea împăratului Rudolf I de Habsburg, în detrimentul fiului acestuia, Albert, vărul său. Din cauza abuzurilor comise, electorii l-au destituit iar în lupta de la Gelheim (1298) în care a căutat să-și păstreze drepturile, a fost ucis chiar de Albert, care i-a urmat la tron.
542. Albert I, duce de Austria și împărat al Germaniei (1296—1308) a ocupat tronul imperial după uciderea rivalului și vărului său Adolf de Nassau. Conducător despotic, a ridicat împotriva sa numeroase

- cețăți și principii. Sub el au început elvețienii opera lor de eliberare (1308) și în drum spre ei, ca să-i readucă la ascultare, a fost asasinat în 1308 la trecerea râului Reuss de nepotul său, Ioan de Habsburg.
543. Filip de Comines (corect Commynes) (1445—1509), om de stat francez, negociator îndeminatic pentru diverși regi ai Franței (mai ales pentru Carol al VI-lea) autor al unor *Memorii*, o adevărată cronică a timpurilor.
544. Benvenuto Cellini (1500—1571), sculptor și orfevrier renumit al Renașterii, a dus o viață foarte aventuroasă în Italia și la Curtea regelui Francisc I al Franței, viață pe care a povestit-o chiar el în niște voluminoase *Memorii*.
545. Războiul de 30 de ani, început în 1618, s-a declanșat cu violență prin lupta de pe Muntele Alb de lângă Praga (8 noiembrie 1620) în care împăratul Ferdinand al II-lea al Germaniei, șeful Ligii catolice, a înfrînt Uniunea evanghelică a boemilor, în fruntea căreia se afla electorul palatin Frederic al V-lea. Războiul (1618—1648) a avut un caracter religios (lupta catolicilor cu protestanții) și politic (reacția în Europa la tendințele hegemoniste ale Casei de Austria). În el au fost implicați germanii, francezii, danezii, suedezii, încheindu-se cu devastarea și ruina Germaniei.
546. Electorul palatin Carol Ludovic (n. 1617 — m. 1680), moștenitor al Palatinatului după moartea fratelui său mai mare, a luptat pentru drepturile sale, pe care le-a dobîndit, după un exil îndelungat, de-abia în urma tratatului de la Vestfalia (1648), avînd apoi de suferit din nou invazia trupelor franceze ale lui Tourenne în timpul războiului germano-francez.
547. Antiteză între Solomon, rege al iudeilor, exemplu de înțelepciune și Heliogabal, împărat roman, exemplu de necumpătare și extravaganta.
548. Pales, zeiță în mitologia Italiei primitive, protectoarea turmelor, stînelor și pășunilor.
549. Driadă, în mitologia greacă zeiță a pădurii.
550. Sicambrii, populație germanică din partea sudică a țării.
551. Scipio Africanul, Emilian Publius Cornelius (185—129 î.e.n.), general roman, erou al celui de al treilea război punic, rămas celebru pentru distrugerea totală a Cartaginei.
552. Cavaler Jean-Charles de Folard (1669—1752), om de război francez. A scris multe lucrări despre tactica militară, contribuind la progresul acestei discipline.
553. Polibi (201—120 î.e.n.), istoric și geograf grec care a trăit mult la Roma și a făcut multe călătorii. Cartea lui principală, *Istoria*, este una din cele mai importante surse istorice pentru perioada 221—144 î.e.n.
554. George Buchanan (1506—1582), umanist, păstrător al sigiliului și preceptor al lui Iacob I al Angliei.
555. Duff, rege al Scoției (969—973), vrînd să pună capăt spoliei populației către nobili a alungat o parte din ei, iar pe cei care au complotat împotriva lui i-a închis în castelul de la Forres (nu Fores). Aici însă a fost trădat și asasinat. Succesorul său l-a răzbutat omorîndu-i pe rebeli și pe conducătorul lor, guvernatorul Dunwald.
556. Hector Boece (1465—1536), umanist și istoric scoțian, autor al unei *Istории a Scoției* (1527) în care legendele ocupă un rol important.

557. Sir David Dalrymple, cunoscut mai ales sub numele de Hailes (1726—1792), legist și scriitor. În afară de un foarte mare număr de articole inserate în revistele epocii, a scris mai multe lucrări cu caracter istoric *Memorii și scrisori referitoare la istoria Marii Britanii sub domnia lui Iacob I* (1762), *Memorii și scrisori referitoare la domnia lui Carol I* (1766) etc.
558. Claude Lorrain (1600—1682), pictor francez. Și-a petrecut o mare parte din viață la Roma unde s-a împrietenit cu Poussin. Este unul din măștrii francezi ai peisajului.
559. Cecum, este fundul de sac format de partea anterioară a intestinelui, numit și apendice. Aici în sens de tuburi și spații goale. Madrepărarii sînt o încręgătură de animale foarte primitive, bureții ce cresc pe fundul mărilor.
560. Tutti, în muzică, momentul în care ansamblul instrumentelor unei orchestre cîntă simultan.
561. Bois-Rosé, localitate balneară în nord-vestul Franței la Oceanul Atlantic.
562. Ludovic al II-lea Germanicul, a trăit între 804—876 ; rege al francilor orientali (817—843) și al Germaniei (843—876).
563. Detalii asupra lui Frederic cel Victorios, la pag. 358 și notele 584 și 585.
564. Adam-Philippe, conte de Custine (1740—1793), general francez, conducător al unei divizii a armatei Rinului, a cucerit în timpul campaniei din 1792 malul stîng al Rinului.
565. Ludovic cel Sever, duce al Bavariei și al Palatinatului (1253—1294) a avut doi fii, Rudolf și Ludovic, ce au fost coregenți pînă în 1310 cînd a izbucnit un conflict între ei pentru împărțirea Palatinatului, conflict ce a degenerat în lupte grele. După moartea lui Rudolf în 1317, Ludovic a cedat copiilor acestuia Palatinatul. El a fost ales împărat al Germaniei purtînd titlul de Ludovic al IV-lea (1314—1347).
566. Eteocle și Polinice, eroi din ciclul teban, fii ai lui Oedip și ai Iocastei. În lupta pentru putere s-au ucis reciproc. *Thebaida* este numele unei tragedii de Racine care relatează întîmplarea.
567. Confuzie a lui V.H. Electorul palatin Ruprecht al II-lea (1330—1399) l-a avut ca urmaș pe fiul său Ruprecht al III-lea, elector palatin (1399—1410) ce a făcut parte din consiliul imperial care l-a destituit pe împăratul Wenzel (vezi nota 461), fiind el ales împărat al Germaniei (1400—1410).
568. Ludovic al VII-lea cel Bărbos, duce de Bavaria (1413—1443), luînd parte la Conciliul de la Constanța (1414—1418) a fost unul dintre principii care i-au destituit pe cei doi papi ce ocupau scaunele pontificale din timpul schismei bisericii occidentale, pe papa Grigore al VII-lea de la Roma și pe Ioan al XXIII-lea de la Avignon. Cel din urmă a fost demis de Conciliul de la Constanța, din cauza abuzurilor și crimelor săvîrșite. În mai 1415 a fost închis în castelul de la Heidelberg. Numele lui era Balthazar Kossa.
569. Frederic al V-lea, conte palatin, a acceptat coroana Boemiei la vîrsta de 18 ani, în ciuda împăratului german Frederic al V-lea, declanșînd prin aceasta Războiul de 30 de ani. Detalii la pag. 363 și nota 600.

570. Prințul elector Filip-Wilhelm (1685—1690) a ajuns conte elector al Palatinatului ca urmaș al fratelui său, mort fără moștenitori. Drep-turi asupra Palatinatului a ridicat însă și sora lor, Elisabeta-Char-lotta, măritată cu ducele de Orléans, fratele lui Ludovic al XIV-lea al Franței. Luarea principatului de către Filip-Wilhelm s-a făcut astfel împotriva voinței regelui Franței, care a și declanșat ca urmare pustiitorul război din 1688—1693.
571. Numele de Războiul Palatinatului este dat luptelor purtate de prin-cipele palatin Frederic cel Victorios cu împăratul german Frederic al III-lea în anii 1452—1476 (vezi notele 387 și 585). Aici V.H. denu-mește Războiul Palatinatului campania inițiată de Ludovic al XIV-lea în Palatinat în anii 1688—1693 prin care a încercat să stăvilească ascensiunea imperiului german. Turenne nu a luat parte la acest război căci a murit în 1675, dar campania fusese pregătită de el.
572. Heidelberg-ul a fost asediat de următorii împărați: Ludovic IV Bavarezul (1314—1347), în 1341 în cursul luptelor pentru menținerea posesiunilor sale; de Adolf de Nassau (1291—1298), în 1295 în timpul luptei pentru Turingia; de Leopold I de Austria (1658—1705), în 1690 în timpul războiului dus de Ludovic al XIV-lea al Franței pen-tru Palatinat.
573. Pius al II-lea, papă (1458—1464), a pronunțat o excomunicare a cas-telului de la Heidelberg, deoarece l-a adăpostit pe arhiepiscopul Diether de Isenburg pe care l-a susținut contele palatin Frederic cel Victorios dar pe care nu l-a recunoscut papa. Detalii asupra conflic-tului iscat de aici se găsesc la nota 585.
574. Carol-Theodor, conte elector al Palatinatului (1733—1799) și rege al Bavariei, din 1777, și-a avut reședința mai mult la München, apoi la Mannheim, dar nu la Heidelberg.
575. Otto-Henric, conte al Palatinatului Rinului (1522—1559) avînd din 1556 titlu de elector. A sprijinit mult știința și arta, aducînd impor-tante modificări Universității din Heidelberg în spirit umanist.
576. Neron, împărat roman (54—68 e.n.), exemplu de conducător despotice, criminal și crud; Brutus, om politic roman care a uneltit moartea împăratului Iuliu Cezar din 44 î.e.n.
577. Josua, conducătorul evreilor după Moise. A cucerit Canaanul după lupte numeroase, pămînt pe care l-a împărțit apoi triburilor evreiești.
578. Samson, judecător evreu din sec. XII î.e.n., legendar pentru forța sa imensă ce o deținea în păr.
579. Hercule, erou al mitologiei romane, care a trebuit să săvîrșească 12 misiuni foarte dificile pentru a ispăși omorîrea soției sale.
580. David, păstor, al doilea rege al evreilor, autor al unor frumoși psalmi, celebru mai ales pentru uciderea uriașului Goliat doar cu o praștie.
581. Ruprecht, numit Clem, conte elector al Palatinatului, fiul lui Ruprecht al II-lea, numit după demiterea împăratului Wenzel (1400), împărat al Germaniei, numire contestată de mulți principii, și pentru care a avut de luptat. Mort în 1410.
582. Este vorba de contele palatin Carol-Ludovic (n. 1617 — m. 1680), fiul contelui palatin Frederic al V-lea și al Elisabetei de Anglia, nepoata Mariei Stuart.

583. Otto-Henric cel Mărinimos, conte palatin (1556—1559), un mare sprijinitor al Universității din Heidelberg.
584. Frederic I cel Victorios, elector palatin al Rinului (1452—1476) a fost numit tutore al nepotului său Filip, moștenitorul de drept al Palatinatului. Neputînd conduce eficient doar în calitate de tutore, Frederic a cerut principilor vasali să-l recunoască drept conducător efectiv, cu promisiunea că la majoratul lui Filip îi va ceda drepturile. Împăratul Germaniei, Frederic al III-lea, iritat că nu a fost consultat, a ridicat împotriva lui Frederic numeroși vasali ai acestuia, pe care însă Frederic i-a învins.
585. A doua etapă a domniei lui Frederic cel Victorios a cuprins lupta lui cu papa Pius al II-lea care a cerut noului arhiepiscop de Maiența o taxă dublă anuală față de cea anterioară. Luînd apărarea arhiepiscopului Dietrich de Isenburg, care a refuzat noua taxă, papa l-a excomunicat pe Frederic și a instigat pe împăratul Germaniei să trimită o armată împotriva lui. Așa s-a declanșat războiul Palatinatului în care Frederic a învins la Pferdsheim și Seckenheim (1462) pe cei trei principii amintiți de V.H., luîndu-i prizonieri și obținînd sume enorme pentru eliberarea lor. Spre sfîrșitul vieții s-a retras la o mănăstire cedînd conducerea Palatinatului nepotului său Filip conform promisiunii făcute.
586. Pierrefonds, castel din sec. XI—XIII în Oise, Franța; Anet, castel ridicat de Henric al II-lea al Franței; Rheinfels, castel pe Rin din sec. XIII; Vila Pamfili (sau Vila Belrespiro) din Roma, din sec. XVII; Meung-sur-Loire, castel din sec. XIII în arondismentul Orléans, Franța; Chambord, castel în arondismentul Blois, ridicat pentru Francisc I al Franței; Chillon, fortăreață construită în sec. XIII lângă Montreux, pe malul lacului Geneva.
587. Statui reprezentînd pe Diana, zeița romană a vînătorii și a pădurilor, și pe Venus, zeița romană a dragostei.
588. Este vorba de Elisabeta-Charlotte (1652—1722), fiică unică a electorului palatin Carol-Ludovic, măritată cu Filip d'Orléans, fratele lui Ludovic al XIV-lea, mama Regentului (Filip al II-lea), cel care a condus Franța după moartea lui Ludovic al XIV-lea pînă la majoratul lui Ludovic al XV-lea. Devenind — prin moartea fratelui ei, contele palatin Carol, ultimul din linia Simmen — moștenitoarea Palatinatului, cumnatul ei, Ludovic al XIV-lea, și-a arogat dreptul asupra acestuia, declanșînd pustiitorul război din 1689—1697.
589. Castelul de la Blois, construit în sec. XIII, refăcut în repetate rînduri, unul din cele mai celebre castele de pe Loara. Are părți în stil gotic (sec. XIII), apoi o fațadă în stil Ludovic al XII-lea, o splendidă fațadă în stilul Renașterii, ridicată sub Francisc I și o fațadă din sec. XVII.
590. Este vorba de tabloul *Nunta din Cana*, pictată în 1563 de marele pictor renescentist italian Paolo Calian, zis Veronese (1528—1588), aflat acum la Luvru și în care mulțimea și animația creează, după V.H., o senzație aproape auditivă.
591. Ariost (Ludovico Ariosto) (1474—1533), poet al Renașterii italiene, autorul celebrului poem *Orlando furioso*.
592. Este vorba de darul făcut de papa Leon al III-lea lui Carol cel Mare, coloane ce au fost luate de la Ingelheim pentru a împodobi, 500 ani mai târziu, palatul de la Heidelberg.
593. Pentru Boccador vezi nota 178.

594. Francesco Primaticcio, zis Le Primatice (1490—1570), celebru pictor și arhitect italian. Chemat în Franța el s-a bucurat de favorurile a patru regi succesivi și a exercitat o influență artistică puternică asupra maeștrilor francezi și italieni ai epocii.
595. Cesar Cesarino, arhitect, nemenționat în enciclopedii și tratate, amintit doar de tradiția locală.
596. Minerva, zeița romană a înțelepciunii; Hebe, zeița greacă a tinereții.
597. Ajax, erou grec participant la războiul Troiei. Și-a atras minia zeilor urmărind-o pe Cassandra pînă în templul zeiței Atena unde a necinsit-o. De fapt el a înfruntat mai mult pe zeul Neptun decît pe Jupiter.
598. Nemrod, rege fabulos pe care diverse legende arabe și persane l-au făcut fondatorul unui regat babilonian.
599. Guy Alphonse, duce de Lorges (1630—1702), mareșal al Franței, a servit sub ordinele lui Turenne în campaniile din Germania, el fiind principalul autor al distrugerii palatului de la Heidelberg.
600. Frederic al V-lea (1610—1623), care era protestant, a devenit conducătorul Uniunii evanghelice a boemilor o dată cu acceptarea coroanei Boemiei. Faptul a declanșat atacul vărului său, împăratul Frederic al II-lea, de care a fost învins în lupta de la Muntele Alb (1620) în urma căreia a pierdut și coroana Boemiei și Palatinatul, declanșîndu-se totodată Războiul de 30 de ani.
601. Jean Goujon. Vezi nota 177.
602. Personaje mitologice figurate adesea în arta plastică. Vertumnes — vechi divinitate romană, protectorul fertilității și al creșterii plantelor; Pomona — divinitate romană, protectoarea grădinilor și a pomilor roditori; Ganymedes — personaj al mitologiei grecești, tînr cioban răpit de Zeus și dus în Olimp, unde a devenit paharnicul zeilor.
603. Nu este Iuliu al III-lea, ci este vorba de papa Iuliu I (337—352).
604. Tournay, localitate în departamentul Saône-et-Loire, cu o biserică romanică din sec. X—XI.
605. Ramponneau, faimos patron, mai întîi de cabaret, apoi de restaurant la modă la Paris în sec. XVIII. Era atît de cunoscut încît figura sa jovială și rotunjimea pîtecului său au inspirat pe contemporani, care au creat o jucărie cu același nume „ramponeau“ („hopa Mitică“) și un verb „ramponner“ (= a bea peste măsură).
606. Diametru de 7,315 m și 10 m lungime (de fapt înălțime, dar fiind culcat V.H. vorbește de lungime).
607. Înălțimea de 1,06 m.
608. La Lunéville a fost confirmat tratatul de la Campoformio dintre Napoleon și Austria (1801), care dădea Franței, Belgia și insulele Ioniene, posesiunea asupra Italiei și a malului stîng al Rinului.
609. Teatrul Odéon din Paris a fost fondat în 1782. În 1841 a devenit al doilea teatru național. În 1946 a fost anexat la Comedia Franceză sub numele de Salle de Luxembourg. Apoi în 1959 și-a recăpătat autonomia sub numele de Théâtre de France.
610. Madame de Sévigné (marchiză Maria de Robutin Chantal) (1627—1696), autoare a unui volum de scrisori, adresate fiicei sale, în care sînt cuprinse informații prețioase asupra întîmplărilor și moravurilor timpului.
611. Marion de Lorme (1611—1630), femeie celebră pentru frumusețea ei și pentru aventurile ei galante.

612. Ninon de Lenclos (1620—1705): scriitoare franceză ce conducea un salon literar al ginditorilor liberi.
613. Isis, zeiță, în mitologia egipteană, a căsătoriei și a familiei.
614. Pierre-Paul Prud'hon (1758—1823), pictor francez. Reprezintă grația și romantismul secolului al XVIII-lea.
615. In folio, se numește în tipografia o foaie îndoită în două cu care se obțin patru pagini.
616. Münster, termen german cu care sînt desemnate catedralele sau bisericile mari. Sinonim cu dom.
617. Jean-Baptiste Kléber (1753—1800), general francez născut la Strasbourg.
618. Longjumeau, capitala cantonului Essonne. Vechi loc de schimbare a cailor de la diligențe.
619. Stanislas Leszcinsky, rege al Poloniei (1677—1766), socru al lui Ludovic al XV-lea. În calitate de duce de Bar și Lorena a contribuit la înfrumusețarea orașului Nancy, care i-a ridicat drept mulțumire o statuie.
620. Phalsbourg, orașel în cantonul Mosela (Franța). Este transcrierea franceză a unui nume de origine germană.
621. Tiară, ornament pentru cap al suveranilor, cuvîntul căpătînd apoi o accepțiune mai largă. Papii poartă tiară formată din trei coroane suprapuse.
622. Chartres, oraș la SV de Paris, ce adăpostește o magnifică catedrală (sec. XII—XIII), una din capodoperele artei gotice; Anvers, oraș în Belgia, cu o catedrală din sec. XIII ce rivalizează, ca îndrăzneală a construcției și grandoare, cu orice catedrală a creștinătății.
623. Edouard Rohan, prinț (1734—1803), cardinal francez. A fost implicat într-una din cele mai tenebroase și misterioase afaceri din istoria Franței, cunoscută sub numele de „Afacerea Colierului”. Este vorba de dispariția uneia dintre cele mai prețioase bijuterii pe care a achiziționat-o pentru Maria Antoaneta, regina Franței, la sugestia contesei De la Motte, o mare intrigantă. În urma unui răsunător proces, contesa De la Motte a fost condamnată la internare pe viață într-un ospiciu, iar Rohan achitat. Se pare că regina Maria Antoaneta nu a fost străină de întreaga afacere, ea urmărind să se răzbune pe Rohan care o jignise pe vremea cînd el era ambasador în Austria. Colierul nu a mai apărut niciodată. Epitetul de dobitoc pe care i-l atribuie V.H. lui Rohan se referă la pretinsa mare credulitate a cărui victimă a fost, lăsîndu-se amăgit de intrigile doamnei De La Motte.
624. Brou, cîtun dependent de orașul Bourg-en-Bresse (departamentul Ain), cu o biserică în stil gotic flamboiant ce deține spectaculoase morminte deschise.
625. Dentrifice, stîlcire a cuvîntului *dentifrice*.
626. Cele trei scări de determinare a temperaturii, primele două denumite după creatorii lor, cea de a treia după faptul că punctul de fierbere al apei este notat cu o sută de grade.
627. Marmouset, cuvînt francez consemnat încă din sec. XV, însemnînd figurină, copil, personaj neînsemnat; face pluralul cu terminația în s, pluralul italianesc în i fiind pentru V.H. un barbarism.
628. Solecism, greșeală gramaticală de sintaxă.

629. Mici figurine de fildeș scobite pe dinăuntru, obiecte de gust și de mare îndemnare artizanală, în care excela orașul Dieppe (situat în Franța, la Canalul Minecii) în secolul al XIX-lea.
630. Maurice de Saxa (1696—1750), mareșal al Franței, învingător în luptele de la Fantenoy și Raucoux, unul din cei mai mari comandanți militari ai secolului său.
631. Charles-Antoine Bridan (1730—1805), sculptor francez. Printre alte lucrări de inspirație religioasă are expusă la catedrala Notre-Dame din Chartres o vestită Adormirea-Maicii-Domnului, realizată la deplină maturitate.
632. Jean-Baptiste Pigalle (1714—1788), sculptor francez. A practicat o artă echilibrată creînd un stil între baroc și tradiția clasică.
633. Gresie de Heilbronn, piatră de construcție de culoare roșie, exploatată într-o carieră de lângă orașul Heilbronn din Württemberg.
634. Renomeia, zeiță alegorică, mesageră a lui Jupiter. Fiică a Terrei și înzestrată cu un mare număr de ochi și de guri; reprezentată adesea pe basoreliefuri.
635. Udolf, personaj fantastic dintr-un basm german.
636. Se referă la decapitarea Mariei Stuart și a Mariei Antoaneta.
637. Anne Ward Radcliffe (1764—1823), romancieră engleză, autoare de romane de aventuri tenebroase.
638. Carol de Bourbon (denumit și Don Carlos) (1818—1861), prinț spaniol, conte de Montemolin, pretendent la tronul Spaniei.
639. Biscornette, nu este menționat de nici o enciclopedie generală sau de arte plastice.
640. Familia Zachringen (corect Zähringer), familie nobiliară germană avînd ca întemeietor pe Guntham cel Bogat, primul duce de Zähringer (sec. X). Din această casă se trage Casa de Habsburg și cea de Baden.
641. Jean Elleviou, cîntăreț francez de operă (1769—1842).
642. Ținutul Grisonilor, *Les Grisons* în limba franceză, *Graubünden* în limba germană, celebră regiune turistică a Elveției (Davos, Saint Moritz), intrată în confederația helvetică în 1803.
643. Soleure, numele francez al orașului Solothurn din Elveția.
644. Erasmus (Desiderius Erasmus Roterdamus) (1460—1536), umanist și enciclopedist olandez care a încercat să deslușească spiritualitatea creștinismului dincolo de polemicile dogmatice religioase.
645. Mănăstirea Sfîntul Wandrille, situată în Normandia, una din cele mai vechi și frumoase biserici din Franța (datînd dinaintea sec. X). Distrugerea ei a început în 1631, pe vremea lui V.H. fiind încă niște ruine ce au fost apoi complet îndepărtate.
646. Muntele Rigi (1800 m), faimos punct turistic ce domină lacurile provinciei Cele patru cantoane cu o frumoasă vedere panoramică.
647. Johann Klauber (1711—1774), gravor german. A executat nenumărate portrete și figuri de sfinți.
648. Munatius Plancus, vezi nota 217.
649. Catherina de Bora (1499—1552), soția lui Martin Luther.
650. Thomas Morus (1478—1535), umanist și om de stat englez, executat de regele Angliei deoarece nu a vrut să recunoască supremația spirituală a regelui.
651. Angath, localitate în Austria, situată pe valea Innului, celebră pentru descoperirile arheologice făcute aici.

652. Grilaje terminate cu vîrfuri ascuțite ce străjuiau porțile cetăților sau orașelor medievale.
653. Rauracii, vechi popor germanic. Ținutul pe care îl locuiau se întindea din partea superioară a Rinului în Franța pînă la Solothurm și Berna în Elveția.
654. Dunquerque, etajeră pe care se etalează curiozități. Este folosit de obicei alături de cuvîntul „mic“.
655. George Villiers, duce de Buckingham (1592—1628), ministru al Angliei sub Jack I și Carol I, a fost iubitul reginei Ana a Angliei (Ana de Danemarca), soția lui Jack I, al reginei Henriette a Angliei (Henriette de Franța, fiica lui Henric al IV-lea al Franței, soția lui Carol I și al reginei Ana a Franței (Ana de Austria), soția regelui Ludovic al XIII-lea al Franței.
Marie de Rohan-Monthazon, ducesă de Chevreuse (1600—1679), a jucat un rol politic important în Franța și a lăsat un volum de amintiri.
656. Micromega (greșit scris de V.H. Micromegas), gen de algă diatomee. Organism unicelular ce poate forma colonii. V.H. le invocă pentru dimensiunile lor extrem de reduse.
657. *Megaterium giganteum*, animal vertebrat fosil din clasa edentatelor, cunoscut din depozitele cuaternare din America de Sud și care putea atinge 5 m lungime. Semăna cu un fel de urs gigantic.
658. Servius Sulpicius Galba, împărat roman care i-a succedat lui Neron. Stirnind revolta orașelor și a legiunilor romane staționate pe Rin, acestea au proclamat împărat pe Vitellius, guvernator al Germaniei inferioare (69 î.e.n.). Galba a domnit șapte luni, iar Vitellius opt, fiind amîndoi asasinați.
659. Castelul Habsburg, situat pe malul drept al râului Aar (cantonul Berna, Elveția), a fost construit în sec. XI, după unii autori de Werner, episcop de Strasbourg, după alții de Radbot, conte de Altenburg. Numele de Habsburg vine de la Habichsburg (= castelul uliilor). Nepotul lui Werner a fost primul care a luat titlul de conte de Habsburg și el stă la originea casei de Habsburg.
660. Aretuza, una din nimfele care o însoțeau la vînătoare pe zeița Artemis. Aretuza ca să scape de Alfeus, un zeu al apei ce o urmărea, a fost transformată de Artemis într-un izvor.
661. Irochezi, indieni din America de Nord.
662. Este vorba de tratatul de pace cu care s-a încheiat războiul pentru succesiune la tronul Spaniei dintre Franța și Austria (1701—1714). Tratatul a fost semnat de prințul Eugen de Savoia din partea împăratului Austriei și de mareșalul Villars din partea Franței la 7 martie 1714 la Rasstatt, iar o completare a lui, prin care era inclusă și Germania în tratat, la 7 septembrie la Baden.
663. Albert I, duce de Austria și împărat al Germaniei (1248—1308) a fost asasinat de nepotul său Ioan de Suabia, căruia îi uzurpase drepturile, în cursul unei acțiuni de supunere a elvețienilor care începuseră mișcarea de eliberare. La asasinat a luat parte și contele Conrad de Tagerfelden.
664. Agnès de Austria, fiica împăratului Albert I de Germania și soția regelui Ungariei Andrei al III-lea a răzbunat asasinarea tatălui său prin masacrarea a aproape o mie de persoane, rude ale asasinilor.
665. Génomaud, hotel din Paris.

666. Pantin, mică localitate din suburbiile Parisului fără nici un monument notabil. Comparația este în deridare.
667. Vaugirad, fostă suburbie, acum cartier al Parisului, pe vremea lui V.H. loc de plimbare al parizienilor.
668. Passy, fostă comună din departamentul Senei pe vremea lui V.H., legată de Paris prin omnibuze. În 1860 anexată Parisului, constituind acum un cartier rezidențial.
669. Saint-Sulpice, biserică din Paris, construită în 1646—1777, cu o fațadă în stil de palat neoclasic cu două rânduri de colonade, considerată ca un manifest împotriva stilului rococo.
670. Biserica Madeleine, din Paris, clădită în 1764—1806, are aspectul unui templu grec înconjurat de coloane corintiene.
671. Este vorba de Maximilian de Habsburg, pe vremea aceea conte, ulterior împărat al Germaniei sub numele de Maximilian I.
672. Pierre Ronsard (1524—1585), poet francez care a încercat, cu prietenii săi din grupul Pleiade, să reînnoiască inspirația și forma poeziei franceze, dând strălucire literară perioadei lui Carol al IX-lea.
673. François-Joseph Talma (1763—1826), ilustru actor francez, prieten al lui Napoleon, care a negat însă faptul că i-ar fi dat acestuia lecții de comportament.
674. Pentru Turenne, vezi nota 107 ; pentru Condé, vezi nota 14. François Henry de Luxembourg (1628—1695), mareșal al Franței, câștigătorul a numeroase bătălii din campaniile lui Ludovic al XIV-lea din Germania și Olanda ; Louis Joseph de Bambou, duce de Vendôme (1654—1712), general francez care s-a distins mai ales în campaniile din Italia și Spania.
675. Arthur Wellesley, duce de Wellington (1769—1852), general britanic, conducătorul trupelor aliate din Țările de Jos, câștigătorul bătăliei de la Waterloo din 18 iunie 1815 care a marcat înfrângerea definitivă a lui Napoleon I.
676. Lupta de la Brienne a avut loc în 29 ianuarie—1 februarie 1814. În ea Napoleon a luptat cu trupele prusiene conduse de Blücher, silindu-l pe acesta să se retragă.
677. Genoveva de Brabant, vezi nota 457.
678. Minotaurul, animal fabulos din mitologia greacă, un taur cu trunchi de om, născut din dragostea reginei cretane Pasifae cu un taur trimis de zeul Minos. Simbol al copiilor nelegitimi.
679. Terracine, localitate în Italia, port la Marea Tireniană, construit pe locul vechiului oraș roman Anxur. Situirea orașului pe coastele unei coline a sugerat lui V.H. comparația cu Schaffhausen.
680. Unterseen, oraș în districtul Interlaken (cantonul Berna), cu frumoase case în stil zis elvețian ; Rouen, oraș francez așezat pe Sena, cu locuințe și monumente în stil gotic și al Renașterii.
681. Platin, Strumphijs, Buin, Micomis filologi germani. Henri Loriti Glareanus (1488—1563), savant elvețian, istoric, lingvist, geograf și filozof.
682. Nicolas Charles Oudinot (1767—1847), mareșal al Franței, a luat parte la principalele bătălii din timpul Revoluției și apoi ale lui Napoleon.

683. Cafeneaua Turcească, construcție din Paris în stil turcesc, făcând parte dintr-un complex arhitectonic (moschee, cafenea, magazine, băi etc.).
684. Lemanul, numele roman, preluat de francezi, al lacului Geneva.
685. Edmund Ludlow (1617—1692), om politic englez, membru al tribunalului care l-a condamnat pe Carol I; s-a opus protectoratului lui Cromwell și a fost silit să se exileze odată cu restaurarea regalității; Andrew Broughton nu este menționat în nici o enciclopedie și nici în cărțile curente de istorie.
686. Louis David (1748—1825), celebru pictor francez. În timpul Revoluției a fost membru al Convenției, iar în timpul Imperiului pictor al lui Napoleon, nevoit să se exileze în timpul Restaurației. Șef al școlii neoclasice, a influențat pictura franceză din 1785 până la moartea sa în exil.
687. Jean Paul Marat (1743—1793), unul din cei mai duri și singeroși conducători ai Revoluției Franceze, pus în antiteză cu Mirabeau (vezi nota 44), spirit luminat și revoluționar moderat.
688. Tablouri ale lui Louis Boulanger (1806—1867), pictor francez căruia îi sînt adreseate scrisorile de către V.H. Ele au fost pictate în anul 1827.
689. Creasta Meillerie și Muntele Oche (Dent d'Oche, 2 222 m) se află pe malul sudic al lacului Geneva, deci de cealaltă parte a lacului în raport cu Vevey.
690. Villeneuve, oraș situat în locul în care larga vale a Rinului se deschide spre depresiunea ocupată de lacul Geneva.
691. Vaud, canton elvețian de limbă franceză, situat în vestul țării, la nord de lacul Geneva, cu capitala Lausanne.
692. Julia Alpinula, citată de V.H. în mai multe lucrări, este un personaj de interes local, deoarece nu figurează în enciclopediile generale și de specialitate. Tot după V.H. a murit la Aventicum (Avenches, mică localitate în cantonul Vaud) care a fost distrusă de germani în 307 și de Atila în 447, moartea ei fiind legată probabil de ultimul eveniment.
693. Koraulele, dansuri acompaniate de flaut. Etimologic cuvîntul vine din grecește de la *choros* (=dans acompaniat de cîntec) și *aulos* (=instrument de suflat: flaut, fluier, nai etc.). Gruyères, comună din cantonul Fribourg.
694. Thespis, poet grec (sec. VI î.e.n.), considerat creatorul tragediei grecești.
695. Pentru Bonivar vezi nota 445.
696. Sfîntul Cristofor, martir creștin foarte popular în evul mediu pentru calitatea ce îi era atribuită de a feri, doar prin privirea efigiei lui, de nenorociri (inundație, foc, cutremure, molime etc.). Inscripția completă de pe icoane și statui, la care face aluzie V.H. este următoarea:
 Christofori faciem die quacumque tueris
 Illa nempe die morte mala non morieris
 adică:
 Iată chipul lui Cristofor pe care privindu-l
 În acea zi de bună seamă nu vei muri de moarte năprasnică.
697. Carol al III-lea, duce de Savoia (1504—1553), a fost nevoit în 1536 să renunțe la regiunea Vaud (malurile lacului Geneva din valea Rinului pînă la intrarea în lac) ca urmare a intervenției armate a

- cantoanelor elvețiene, în frunte cu Berna, fiind izgonit din castelul său de la Berna.
698. Celebră peșteră situată pe insula Capri (coasta de vest a Italiei) cu intrarea pe jumătate înecată de mare, astfel că lumina zilei pătrunde prin apă scaldând peștera într-o feerică lumină albastră.
699. Lord Byron (1788—1824), poet romantic englez care a făcut din însăși viața lui pe aceea a unui erou romantic. S-a interesat de arheologie, istorie clasică și a murit în Grecia, unde încerca să sprijine mișcarea națională de eliberare.
700. Ursul este stema orașului Berna, numele însuși al orașului venind de la Bär, urs în limba germană.
701. Nu s-a putut stabili la ce se referă V.H., nici în ce privește pe Jean-Jacques (este vorba de Rousseau?), nici pe Guillaume de Challant, nementionat de nici o enciclopedie generală sau de arhitectură, arte plastice sau istorie.
702. Vrajitorul Rothomago, nume dat în bilciuri ludionului (mică păpușă scufundată într-un tub cu lichid) și care zice-se că ghicește viitorul.
703. Mormîntul este al lui Otto I, cavaler de Grandson (scris greșit de V.H. Granson), mort în 1328 în urma unui duel, dictat juridic, cu Gerard de Estavayer. Mîinile lipsesc statuii prin mutilare. În schimb, pe sarcofag sînt reprezentate separat două mîini, simbol al unei sentințe de criminalitate.
704. Benjamin Constant de Rebecque (1767—1830), om politic și scriitor francez, născut la Lausanne. A făcut parte din partidul liberal sub restaurație, prieten al Doamnei de Staël. Este celebru pentru romanul său psihologic, *Adolphe*. A redactat actul adițional cu ocazia celor „100 de zile” ale lui Napoleon I.
705. Sfîntul Imperiu roman germanic, denumirea oficială a imperiului întemeiat în 862 de Otto I cel Mare și dizolvat în 1806 prin renunțarea regelui Francisc al II-lea al Prusiei la coroana imperială germanică. Sfîntul Imperiu cuprindea: regate (de exemplu Boemia), arhiducate (de exemplu Austria), ducate (de exemplu Lotaringia), principate (de exemplu, Nassau), margraviate (de exemplu Baden), landraviate (de exemplu Hessa), comitate (de exemplu Hohenzollern), seniorii (de exemplu Augsburg), precum și ținuturi ecleziastice (arhiepiscopate, episcopate, abații), toate cu statut independent.
706. Provinciile Unite, stat federativ format din cinci provincii: Olanda, Zeelanda, Utrecht, Gueldra, Frizia, Over-Yssel și Groningen, și care a durat din 1579 pînă în 1795.
707. Moscovia, nume dat statului rusesc (cnezatul moscovit) pînă în secolul al XVII-lea.
708. Lorena, regiunea din estul Franței, situată între bazinul Parisului (V), Rin (E), munții Ardeni (N) și Munții Vosgi (S), ducat independent, anexat temporar la Franța, sau la Sfîntul Imperiu, a fost definitiv încorporată Franței în ajunul Revoluției Franceze (1789).
709. Savoia, regiunea din estul Franței, mărginită la E de Elveția și Italia, ducat independent din sec. XII, a fost anexată temporar la Franța în 1792 și definitiv în 1860.
710. Toscana, regiune din partea centrală a Italiei, constituită în 1569 ca un mare ducat; a revenit Habsburgilor în 1738 ce l-au deținut pînă

- în 1860, cu excepția stăpînirii franceze napoleoniene în intervalul 1799—1814.
711. Orașe în actuala Italie : Urbino, aproape de coasta adriatică ; Mantova și Modena în Cîmpia Padului ; Lucca, aproape de coasta de V, spre golful Genovei.
 712. Ragusa, actualul oraș Dubrovnik din R. S. F. Iugoslavia.
 713. Nunțiu laic ; termenul nunțiu este aplicat în general reprezentantului diplomatic al Vaticanului într-o țară străină. În trecut desemna pe deputații aleși în dieta poloneză.
 714. Consiliul celor 10, tribunal secret și corp politic al Republicii Veneția, înființat în 1310 și care a dobîndit cu vremea o importanță covârșitoare în conducerea republicii. A dăinuit pînă la căderea ei în 1797.
 715. Podesta, funcție de prim-magistrat existentă în mai multe orașe italiene. El îndeplinea sarcina de ofițer de poliție și de judecător timp de un an de zile cu puteri dictatoriale. În evul mediu era desemnat de împăratul Germaniei.
 716. Pregado, membru al unui consiliu constituit în sec. XIII la Veneția pentru a-l supraveghea pe doge în numele marelui consiliu.
 717. Stathouder (sau stadhouder), cuvînt care în limba neerlandeză înseamnă guvernator și cu care era desemnat la început conducătorul fiecărei provincii, apoi conducătorul Provinciilor Unite ale Țărilor de Jos.
 718. Nassau, familie stabilită în Renania în sec. XII cu o ramură ce a dat împărați ai Sfîntului Imperiu și o ramură Orange-Nassau care a dat pe conducătorii Provinciilor Unite și care purtau cînd numele de Orange, cînd pe cel de Nassau.
 719. Gonfalonier, funcționari ai orașelor italiene în evul mediu.
 720. Prin Marele Stăpîn este subînțeleasă Turcia.
 721. Deși titlul de împărat al Sfîntului Imperiu era eligibil și putea reveni oricărui conducător german, începînd din 1438 el a revenit ereditar Habsburgilor, astfel că împăratul german era și arhiduce austriac și rege al Boemiei.
 722. Prin Republică se înțelege Republica cantoanelor elvețiene.
 723. Achaia, mic principat situat în actuala Grecia, în partea de NV a Peloponezului, independent începînd din sec. XIII.
 724. Gonzague, familie princiară a Italiei, care a stăpînit ducatul de Mantova în secolele XIV—XVIII și ducatul de Never.
 725. Este, familie princiară italiană care a guvernat mult timp Modena, Ferrara și Reggio.
 726. Montefeltro, casă princiară italiană, deținătoare, începînd din sec. XIII și pînă la 1508, a principatului Urbino.
 727. Gaeta, port la Marea Tireniană, puțin mai la nord de Neapole.
 728. Prin regii bretoni V.H. înțelege regii Angliei, deoarece vechii locuitori ai insulelor engleze au fost bretonii. De aici vine și numele de Marea Britanie. Henric al VIII-lea a determinat ruperea de biserica catolică prin impunerea unei religii protestante, religia anglicană.
 729. Neapole a făcut parte între 1442—1713 din Regatul celor două Sicilii, aparținînd de coroana Spaniei. Milanul a aparținut între 1545—1714 coroanei Spaniei, apoi Austriei.
 730. Trandafirul de aur, ritual religios în care papa binecuvînta în timpul slujbei din cea de a patra săptămînă a postului Paștelui un trandafir de aur pe care-l trimitea apoi unei prințese creștine. În același timp cu trandafirul era trimisă și o sabie de aur unui prinț.
 731. Christiern II, transcriere greșită a lui V.H. pentru Cristian al II-lea,

- rege al Danemarcei și al Norvegiei (1513—1523), precum și al Suediei din 1520.
732. Carol al XII-lea, rege al Suediei (1697—1718), învingător al danezilor, rușilor și polonezilor, a fost învins de Petru cel Mare la Poltava (1709). Unul din marii regi ai Suediei, pe care a încercat să o impună ca mare putere europeană.
733. Condotieri, numele dat în Italia soldaților mercenari.
734. Pentru ziua de 17 noiembrie 1307 vezi nota 435. La 10 august forțele revoluționare franceze au abolit monarhia, după o scurtă luptă în care armata, din care făceau parte și mercenari elvețieni, a fost înfrântă.
735. Isaac de Benserade (1613—1691), poet francez de salon și de curte. A scris faimosul sonet *Job*, tragedii, comedii, balet etc. Julie d'Angennes (1607—1671), descendentă din familia nobilă cu același nume, pentru care Benserade a compus *Guirlande de Julie*, la care face referință V.H.
736. Este vorba de Ștefan I. Bathory, rege al Poloniei (1576—1586), care l-a învins pe Ivan cel Groaznic.
737. Mongul, transcriere greșită a lui V.H. pentru regele Mogul sau Moghol, conducător al Imperiului Marelui Mogul, întemeiat în 1505 în India de un descendent al lui Timur-Lenk.
738. Anne Baudesson Pilou (1580—1668). Una din femeile remarcabile ale Franței din sec. XVII. Deși nu a făcut parte din aristocrație, Doamna Pilou a avut un salon literar foarte frecventat, ea fiind tot atât de admirată cât și de temută, pentru spiritul său critic. A rămas celebră și pentru urîtenia ei.
739. Prin regele catolic se înțelege regele Spaniei.
740. Circazienii sînt cerchezii de pe versantul nordic al Caucazului, supușii țarului doar formal, ei neplătind impozite și făcînd incursiuni de pradă la vecinii lor, practicînd și comerțul de sclavi, interzis de țar.
741. Lacul Caniclu nume vechi în Europa vestică pentru lacul Baical.
742. Cambalusa, corect Cambalu, oraș independent cîndva, astăzi cartier al orașului Beijing.
743. Canguiste, nume necunoscut dar folosit de V.H. pentru Gingis-Han numit și Temucin.
744. Cublai-Han (numit și Hubilai-han), han al mongolilor, a domnit între 1260—1295, nepot de fiu al lui Gingis-Han. Cucerind China și-a mutat capitala la Cambalu, astăzi cartier al orașului Beijing. Orașul Taidu este, de asemenea, cuprins în Beijing.
745. Marco Polo (1254—1324), călător italian care a traversat întreaga Asie, a trăit 16 ani la curtea lui Cublai-Han și s-a întors prin Sumatra și pe mare, oferind în cartea scrisă apoi primele informații asupra Orientului îndepărtat.
746. Luis de Camoëns (1524—1580), poet portughez care povestește sub forma unei epoei, *Lusiada*, aventurile marelui explorator și navigator Vasco da Gama.
747. Nume date diferiților conducători ai principatelor și triburilor asiatice. Așa, de pildă, marele Lama era conducătorul Tibetului (Dalai Lama), marele Cathay era conducătorul Chinei, marele Sofen era conducătorul Persiei etc.
748. Hugo de Groot, zis Grotius (1538—1645), jurist olandez, autor al unui important cod de drept internațional public.
749. Pierre Gassendi (1592—1655), filozof și matematician francez.
750. William Harvey (1578—1657), medic englez care a descoperit circulația singelui.

751. Felix Lope de Vega Caspio (1562—1635), scriitor spaniol care a excelat ca dramaturg.
752. Guido Reni, zis Guide (1575—1642), pictor italian. Nicolas Poussin (1594—1665), pictor francez. José de Ribera (1588—1652), pictor spaniol.
753. Wilhelm I de Orania, cel Tânăr, sau Taciturnul (1533—1584), eliberatorul Țărilor de Jos de dominația spaniolă.
754. Albrecht conte de Waldstein (sau Wallenstein) (1583—1634), luptător neînfricat, la început pentru împăratul Ferdinand al II-lea al Germaniei, apoi, intrând în conflict cu acesta, a fost destituit și asasinat. Unul din eroii Războiului de 30 de ani.
755. Salvatore Rosa (1615—1673), poet, pictor și muzician italian.
756. John Milton (1608—1674), poet englez, partizan al lui Cromwell.
757. Syene, actualmente Cirene, oraș situat în Africa pe coasta Mării Mediterane în dreptul Italiei.
758. Arabia era împărțită în trecut în Arabia Deșertică, Arabia Pietroasă și Arabia Fericită cu delimitări imprecise. Încă mai imprecis era teritoriul desemnat cu numele Arabia Troglodită și care se întindea în lungul țărmului Mării Roșii.
759. Suakem, în realitate Suskin, oraș situat pe țărmul african al Mării Roșii, actualmente în Republica Sudan.
760. Ptolemeu, astronom și geograf grec din sec. II e.n., a dat o descriere completă a tot ceea ce se știa până atunci despre țări și continente.
761. Toate sînt regiuni istorice aflate pe teritoriul Turciei. Trebizonda este port la Marea Neagră, situat în colțul de NE al Turciei, iar golful Alexandretta este colțul de NE al Mediteranei, ceea ce înseamnă că este delimitată partea de vest a Asiei Mici.
762. Teritoriul definit cuprinde țărmul estic al Mediteranei și Arabia.
763. Bosforul Cimmerian este strîmtoarea Kerki; Hermanasa (corect Hermonassa), oraș grecesc în peninsula Taman, lângă strîmtoarea Kerki.
764. Teritoriul descris de V.H. este greu de imaginat, în linii mari trebuind să cuprindă zona dintre Marea Neagră, Marea Caspică și Golful Persic, dar în acest caz nu mai are rost adăugarea din parafrazele următoare.
765. Tartaria, nume vechi dat zonei centrale a Asiei (țara de proveniență a tătarilor), situată pe teritoriul actualelor R. P. Chineză și R. P. Mongolă.
766. Palus-Meotida și Sarmația asiatică reprezintă teritoriul dintre Marea de Azov și Munții Caucaz.
767. Este greu de precizat ce înțelege V.H. prin Dacia, din moment ce țărilor românești sînt menționate separat, ca și Bulgaria, Tracia, Serbia.
768. Podolia, teritoriul din partea de SE a actualei Ucraina, un timp principat independent cu capitala la Lvov.
769. Serpa, actualmente Tarifa, în Spania; Tanger, actualmente Tanja, în Maroc; cele două orașe care străjuiesc Gibraltarul.
770. Porturi la Mediterana pe coasta de N a Africii. Peñon de Velez și Melilla în Marocul actual, Oran în Algeria și ultimele două în Tunis.
771. Coasta dintre Aguina și Guardafery reprezintă coasta Cornului Africii, spre Golful Aden, de la Djibuti la Capul Guardafui.
772. Prin peninsula septentrională V.H. înțelege America de Nord, după cum prin peninsula meridională, America de Sud.
773. Noua Spanie, numele vechi al părții meridionale a Texasului.
774. Patagonia, capătul sudic al Americii de Sud, aparținînd acum statelor Chile și Argentina.

775. Ormuz, port la intrarea în Golful Persic (teritoriul actual al Iranului); Diu, în capătul sudic al peninsulei Cathiavar; Goa, pe coasta de Vest a Indiei; Malacca, în peninsula cu același nume (Malaya).
776. Cu excepția portului Colomb din insula Sri Lanka, toate celelalte orașe sînt mici state independente din India.
777. Prin insula Mozambic este înțeleasă insula Madagascar.
778. Insulele Lucaye, vechi nume al insulelor din arhipelagul Bahama.
779. Bos-Poros este strîmtoarea Bosfor.
780. Este vorba de Constantinopol.
781. În 1453 a avut loc căderea Constantinopolului sub turci, marcînd dispariția Imperiului Roman de Răsărit. În mod convențional cu acest an se consideră că se încheie Evul mediu.
782. Apelles, cel mai celebru pictor al antichității, născut, după Pliniu și Ovidiu, pe insula Cos, dar după alții la Efes sau Colofon. Hippocrat, medic grec din sec. V—IV î.e.n., considerat părintele medicinei.
783. Mitridate al VI-lea, cel Mare, rege al Pontului (111—63 î.e.n.), mare cuceritor în Asia Mică, a lăsat o considerabilă avere rezultată din prada de război.
784. Tucidides, istoric grec (465—395 î.e.n.), autor al relatării foarte obiective a războiului peloponezic.
785. Eroare gravă a lui V.H. care, bazat pe asemănarea fonică, crede că Tomis este Temeswar (Timișoara).
786. Sfîntul Ioan Chrysostom (340—407), patriarh al Constantinopolului, mare orator. Fiind persecutat de împărăteasa Eudoxia, a fost trimis în exil la Cucuse (Cucuso, după V.H.) în munții Taurus, apoi în Caucaz unde nu a ajuns, murind pe drum.
787. Justinian I, împărat bizantin (527—565 e.n.) care a învins pe vandali și perși și a recucerit Italia și Africa.
788. Etolia, regiune a Greciei la nord de golful Corint, care încă în sec. IV î.e.n. întemeiasc o ligă etoliană. Romanii au integrat-o provinciei Achaia, apoi a căzut sub turci.
789. Lupta navală de la Lepante din 1571 în care Juan de Austria i-a învins pe turci.
790. Soliman I Magnificul, sultan al turcilor (1520—1566), unul din constructorii Imperiului otoman, prin cuceriri, opere legislative și de cultură.
791. Amurat I, sultan al turcilor (1360—1389), primul care a început să-și îndrepte atenția spre Europa, după ce își asigurase spatele prin cuceriri în Asia Mică și Orientul Apropiat.
792. Selim I, cel Crud, sultan al turcilor (1512—1520) care și-a întins stăpînirea pînă în Egipt, unde i-a înfrînt pe mameluci (soldații egipteni ce puseseră stăpînire pe țară).
793. Amurat al II-lea, sultan al turcilor (1574—1595), a luptat cu perșii conduși de dinastia Sofilor (nume luat de la un pretins înaintaș, Sofi, un celebru conducător mistic din sec. XIV).
794. Artois, comitat în partea de NE a Franței, aparținînd între 1477—1659 Casei de Austria; Cambresis, teritoriu în partea de NE a Franței, încorporat acesteia în 1678; Ardennes, departament în partea de NE a Franței, ce a constituit un comitat care se întindea și în Belgia actuală.
795. Maximilian de Béthune, duce de Sully (1560—1641), ministru și om de stat francez pe vremea lui Henric al IV-lea, cu influență benefică asupra regelui.
796. Blaise De Lasseran Massencome, senior de Montluc (1502—1577), mareșal al Franței și istoric militar.

797. Cruzada, mică monedă de aur emisă cu ocazia unei cruciade și care avea pe o față o cruce. Prețul lor de circulație era cu mult mai mare decât valoarea metalului.
798. Caducitățile erau veniturile ce reveneau monarhiei prin pierderea sau anularea drepturilor asupra unor bunuri.
799. Alcavalele, impozit în Spania asupra vânzărilor publice datînd din 1330, reprezentînd o zecime din prețul mărfii.
800. Cafreria, nume cu care era desemnat pe vremuri teritoriul din partea de est a Africii, cuprinzînd aproximativ Tanzania și Mozambicul actual.
801. Valonii, locuitorii părții de sud a Belgiei actuale, Valonia, care vorbesc o limbă franco-romanică.
802. Gabare, ambarcațiuni cu fundul plat pentru transportul mărfurilor.
803. Invincibila Armada nu a fost distrusă doar de o furtună într-o noapte, ci a fost hărțuită de o minuscule flotă engleză care a izgonit-o din Canalul Minecii, provocîndu-i pierderi în cursul lunilor iulie și august. Furtuna de pe coasta de V a Angliei, între insulele Orcade și Fesol, a desăvîrșit restul.
804. Budapesta este constituită din două orașe : Buda, pe malul drept al al Dunării, Pesta, pe malul stîng. Pesta a stat sub turci între 1541—1686, fiind un pașalic, numai Buda rămînînd în afara Imperiului otoman.
805. Ordinul Sfîntului Ioan din Ierusalim a fost întemeiat în 1099 la Ierusalim. În 1308 și-a strămutat sediul în insula Rodos, iar în 1518 în insula Malta, devenind Ordinul cavalerilor de Malta, strămutați în 1834 la Roma.
806. Tanais, vechiul nume al râului Don.
807. Lesbos, Chios, insule în Marea Egee ; Pera, cartier al Istanbulului ; Tracia (corect Thracia), teritoriu situat parțial în Bulgaria, parțial în Grecia, și care a avut diferite statute și stăpîniri pînă a fost înglobat în Imperiul otoman.
808. Mitylene, corect Mytilene, vechiul nume al insulei Lesbos.
809. Uscocchi, nume ce desemna anumite grupuri de soldați, care după cucerirea turcă din Balcani (1526) au început o luptă tenace împotriva noilor dominatori trăind din piraterie și din subvenție austriacă.
810. Stradioti, soldați de cavalerie ușoară, originari din Grecia sau Albania.
811. Candia, nume italian al insulei Creta.
812. Patrimoniul Sfîntului Petru, nume dat statelor din Italia centrală, stăpînite de papă. Ele erau pînă în sec. XIX următoarele : Roma (cu împrejurimi), Romagna, Le Marche, Umbria și Campagna.
813. Abruzzi, masiv muntos situat în centrul Italiei la est de Roma.
814. Sixtus Quintus, cel de al 224-lea papă, între 1585—1590.
815. Grigore al XII-lea, al 200-lea papă (1406—1409), a luptat cu regele Henric al IV-lea al Franței. Alexandru al III-lea, al 167-lea papă (1159—1181), a luptat cu Frederic Barbarossa.
816. Primul vapor (navă cu aburi) a fost imaginat de Denis Papin (1647—1714), inventatorul mașinii cu aburi, care era protestant.
817. În urma războiului cu Austria din 1541, cînd sultanul turcilor Suleiman al II-lea a cucerit întreaga Ungarie făcînd-o provincie turcească, în 1542 s-a constituit o Ligă creștină, condusă de Carol Quintul care însă nu a reușit să elibereze nimic din teritoriile asuprite de turci.

818. Este vorba de lupta din fața Vienei din ziua de 12 septembrie 1683, cînd Ioan al III-lea Sobieski, rege al Poloniei, a învins trupele turcești conduse de Kara Mustafa.
819. În 496, Clovis, întemeietorul regatului francilor, a învins pe alemani, punînd stăpînire pe cîmpurile Neckarului, Mainului și ale Rinului superior.
820. În 732 Carol Martel, regele francilor, a învins la Tours și Poitiers pe arabi, izgonindu-i din Galia.
821. Tornea (corect Tornio), oraș situat în capătul nordic al Golfului Botnic, pe vremuri în Rusia, actualmente în Finlanda. Golful Anadîr, situat în capătul estic al Siberiei, terminație nordică a Mării Bering. Marea Ohotsk, derivație a Oceanului Pacific, între coasta Siberiei și peninsula Kamceatka.
822. Capul Oriental (numit și Capul Dejnev), terminația nord-estică a Asiei, în dreptul strîmtoarei Bering. Capul Lopatka, terminația sudică a peninsulei Kamceatka.
823. Kermanul, provincie situată în partea de SE a Iranului. Cum aceasta nu a făcut parte niciodată din Rusia, este probabil o greșită transcriere a lui V.H. Imeretia, teritoriu în Transcaucazia, în trecut un principat independent.
824. Moreea, nume dat începînd din sec. XIII peninsulei Peloponez.
825. Cerigo, numele italianesc al insulei Kythera, antica Cythera, situată între Creta și Peloponez. Candia, numele italianesc al insulei Creta. Arhipelagul este Marea Egee.
826. Este vorba de Capul Bunei Speranțe, punctul terminal spre sud al Africii și unde englezii au deținut Colonia Capului.
827. Capul Delgado este proeminența coastei de est a Africii în dreptul graniței dintre Mozambic și Tanzania. Capul Guardafui, punctul cel mai proeminent al Africii spre est, la intrarea în Golful Aden. Porțiunea dintre cele două capuri înseamnă toată coasta de est a Africii între 10° lat. N și 10° lat. S.
828. Hindustan, numele vechi dat Indiei.
829. Haidarabad, regiune situată la gurile Indusului; Trivandrum, oraș situat în capătul sudic al Indiei, ceea ce înseamnă întreaga coastă de vest a Indiei.
830. Capul Romania, este situat în capătul extrem sudic al peninsulei Malacca. Capul Comorin, punctul extrem sudic al Indiei.
831. Noua-Olandă, numele vechi dat Australiei.
832. James Cook (1728—1779), navigator englez care a descoperit, între altele, Noua Zeelandă și insulele Hawaii.
833. Cromleh, monument impunător neolitic constînd dintr-o incintă de monoliți verticali.
834. Primele șase, triburi de eschimoși și amerindiene din America de Nord. Ugalahmiuții și kitegii, eschimoși din Alaska, teritoriu aflat în secolul trecut în stăpînirea Rusiei.
835. Noua-Anglie, numele dat părții de N-E a Statelor Unite, unde au fost înființate primele colonii engleze în sec. XVII, și care cuprinde actualele state Maine, New-Hampshire, Vermont, Massachusetts, Rhode Island și Connecticut. Aici însă este subînțeleasă Canada.
836. Oceanul cel Mare, adică Oceanul Pacific.
837. Literele umanioare sînt explicate de cunoscuta perifrază latină — *que hominem humaniorem facunt* — care înseamnă textual — cele ce-l fac pe om mai om — cu sensul de cele ce-l înalță pe om.

838. Timarioții erau în Imperiul otoman soldați aparținând unui teritoriu militar de al doilea ordin.
839. Grande, persoană de mare noblețe ce avea dreptul să stea acoperit în fața regelui. Putea fi duce, marchiz etc.
840. Domeniile unui grande asupra cărora își exercita dreptul de suzeranitate se numea *estados* (națiune, stat). Echivalent în limba franceză : *état*.
841. Juan de Austria, al II-lea (1629—1679), fiul natural al regelui Filip al IV-lea al Spaniei, a fost vicerege al Aragoniei și regent împreună cu regina mamă Maria Ana de Austria în timpul suveranității regelui Carol al II-lea, fratele său după tată.
842. René De Froulai, conte de Tessé (1651—1725), mareșal al Franței. Conducător victorios de oști pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, a luptat între altele în Spania, unde a fost și ambasador.
843. Este vorba de anexarea Portugaliei la Spania de către Filip al II-lea în 1580 în calitate de moștenitor al ultimului rege al Portugaliei, Sebastian, mort în luptă cu maurii în 1578.
844. Prin Indii sînt înțelese teritoriile dintre cele două Americi, numite și Indiile de Vest.
845. In quarto, format obținut prin îndoirea unei foi de tipar de două ori, obținîndu-se astfel 4 foi, adică 8 pagini.
846. Casa de Castilia, nume dat mai multor familii ce au posedat comitatul apoi regatul Castiliei : prima casă de Castilia (sec. IX — 1033) ; a doua casă de Castilia (1033—1126) ; a treia casă de Castilia (1126—1369) și a patra casă de Castilia (1369—1558). Ultimul descendent al celei de a patra case de Castilia, Carol Quintul, a devenit rege al Spaniei (constituită prin unirea Castiliei cu Aragonul) și împărat german prin ascendența sa habsburgică. Din această cauză, în 1617, la care face referință V.H., nu se mai poate vorbi de o Casă de Castilia, Spania fiind condusă de Casa de Austria (Filip al III-lea, 1598—1621).
847. Simon Bolivar (1783—1830), general și om de stat sud-american. A încercat să unească statele latine ale Americii de Sud. A fost acuzat de aspirare la dictatură.
848. Ammianus Marcellinus (330—400), istoric roman, autor al unei *Istории a Imperiului roman de la 96—378 e.n.*, în 31 de cărți.
849. Mehmet-Ali-Pașa (1807—1868), ofițer otoman ce a urcat toate treptele ierarhiei militare ajungînd mare vizir. A salvat Constantinopolul în timpul războiului purtat cu Egiptul.
850. Alexandru Danilovici Menzikoff (în transliterare rom. Menșikov) (1672—1729), prinț, om de stat rus, comandant de oști, fiul unui cofetar, guvernator general al Petersburgului, favorit al lui Petru cel Mare.
851. Comparație făcută între condamnarea la moarte (în 1535) a marelui umanist și filozof englez Thomas Morus de către regele său Henric al VIII-lea Tudor și condamnarea la moarte (în 1793) a lui Jean Sylvain Bailly, om de știință și om politic francez de către Marat, unul din conducătorii Revoluției Franceze.
852. Ambrozio Marchez de Spinola (1569—1630), conducător al campaniilor duse de Spania în Țările de Jos. A cucerit orașul Breda, după un asediu de 10 luni, în mai 1630.

853. Magna Charta, act fundamental care stabilea încă din 1215 limitele puterii regale în Anglia, îngrădită de nobilime.
854. Pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, rege al Spaniei era Carol al II-lea (1665—1700), un debil mintal. Pe vremea lui Napoleon, rege al Angliei era George al III-lea (1760—1820) care, începînd din 1810, a dat semne de nebunie, conducerea efectivă a țării preluînd-o în 1811 ducele de Wales, viitorul rege George al IV-lea.
855. Legea salică reprezintă corpul de legi prin care sînt excluse femeile de la dreptul de succesiune asupra pămîntului. Această lege, datînd încă de pe vremea triburilor france, a fost invocată începînd din sec. XIV pentru a împiedica femeile să preia succesiunea tronului Franței.
856. Jaghernaut, sau Jaggrenat, sau Juggurnauth, sau Jagannath, oraș în India numit și Puri, unde se află un celebru templu hindus și unde avea loc anual o ceremonie religioasă, în cursul căreia credincioșii trăgeau un car imens pe care se găsea statuia zeului Vișnu. Fana-ticii cuprinși de extaz mistic se aruncau în fața carului lăsîndu-se mutilați sau omorîți, ceea ce dădea naștere unui oribil carnagiu.
857. V.H. se referă la sărbătoarea „Obiceiurilor“ care avea loc anual în statul Dahomey, în timpul căreia erau masacrați sclavii bătrîni, femei, copii și cei care nu fuseseră vînduți timp de un an de zile.
858. Teogonie, ansamblul divinităților într-o religie politeistă, precum și genealogia și filiația zeilor.
859. Suttas, obicei indian ca văduva să fie arsă de vie odată cu incine-rarea soțului.
860. Celebre cuvinte ale regelui Francisc I al Franței după pierderea bătăliei de la Pavia (24 februarie 1525), în fața trupelor imperiale germane.
861. Petru I, țarul Rusiei (1682—1725), a dispus judecarea și condamnarea la moarte a fiului său mai mare, Alexei Petrovici, acuzat de complot împotriva țarului. A murit în 1718. Filip al II-lea, regele Spaniei (1555—1638), a dispus încarcerarea pe viață a fiului moștenitor, Don Carlos, din cauza neînțelegerilor dintre ei. Infantele a murit (1568) scurt timp după închidere, poate asasinat.
862. În urma războiului ruso-turc din 1828—1829, Turcia a fost nevoită să încheie pacea de la Adrianopol (14 septembrie 1829). V.H. se referă probabil cu data de 20 august 1828 la un episod al acestui război.
863. La Plata, veche denumire a Argentinei.
864. Țara Galilor (Wales) a fost încorporată în 1536 la Anglia. Asturia a fost anexată la Castilia în 1388, și cu aceasta — la Spania. Dauphiné a trecut la Franța în 1560. Ungaria a dispărut ca entitate în 1867, fiind încorporată la Austria.
865. Esclavonia, vezi nota 233.
866. Napo'leon I a pus rege în Spania pe fratele său Joseph (1803—1813) ; în Lombardia pe sora sa Pauline (măritată cu prințul Camillo Borghese, duce de Guastala) ; în Etruria (regat creat în 1801 în nordul Italiei) pe sora sa Eliza ; a făcut rege al Neapolului pe generalul și cumnatul său Murat (însurat cu sora sa Carolina) ; ducatul de Berg (vechi stat germanic de pe malul drept al Rinului) l-a dat nepotului său minor Napoleon-Ludovic, fiul fratelui său Ludovic, pe care l-a făcut rege al Olandei, iar pe fratele său Jérôme, rege al Westfaliei.

867. Josef Poniatowski (1763—1813), prinț, general polonez. A comandat armata poloneză în 1809, s-a distins în campania din Rusia a lui Napoleon și a fost făcut mareșal al Franței după bătălia de la Leipzig.
868. Pacea de la Amiens, semnată între Franța și Anglia în 1802, care a pus capăt celei de a doua coaliții împotriva lui Napoleon.
869. Charles Fox (1749—1806), om politic englez care a fost toată viața partizanul alianței dintre Anglia și Franța.
870. După pacea de la Viena, statele și orașele independente de origine germană au constituit Confederația germană (1815—1866), condusă de o Cameră Unională (Bundestag), fără a mai exista un conducător unic (împărat al Germaniei). Din uniune făcea parte și Prusia, condusă de un rege, și Austria, condusă de împăratul Austriei.
871. Pe vremea cînd V.H. a scris *Ritul* (1841) rege al Prusiei era Frederic-Wilhelm al IV-lea (1840—1861).
872. Robert Stewart, viconte de Castlereagh (1769—1822), ministru de externe al Marii Britanii și reprezentantul acesteia la Congresul de la Viena. Charles Maurice de Talleyrand-Périgord, om politic francez în timpul Revoluției, ministru al lui Napoleon I, a reprezentat Franța la Congresul de la Viena.
873. Adalbert I, arhiepiscop de Maiența (1112—1137), a avut de dus lupte îndelungate cu împăratul Henric al V-lea al Germaniei, care vedea în el un rival cu influență prea mare.
874. Minnesăngeri, poeți lirici din sec. XII și XIII, care compuneau operele lor în limba germană.
875. Pentru Gutenberg vezi nota 406. Peter Schöffer a fost asociatul lui Gutenberg la crearea tiparului cu litere mobile, iar bancherul Johannes Fust a finanțat un timp crearea primei mașini de imprimat.
876. Hessa, nume dat la trei state distincte ale Germaniei: Hessa-Cassel, Hessa-Hamburg și Hessa-Darmstadt. Maiența a fost dată, prin Tratatul de la Viena, ultimei. În 1866 primele două au fost încorporate la Prusia, iar ultima a intrat în Reichul german în 1919, fiind astăzi un land din R. F. Germania.
877. Arhiepiscopul Willigs (mort la 1011), inițiatorul construcției Domului din Maiența.
878. Haina lui Iosif, aluzie la legenda biblică a lui Iosif fiul lui Iacob. Pentru a pune mîna pe partea lui de moștenire, care ar fi fost cea mai mare fiind favoritul tatălui său, frații săi l-au vîndut ca sclav, iar tatălui i-au prezentat haina sa minjită cu sînge de căprioară, convingîndu-l pe acesta că a fost omorît de animale sălbatice.
879. Bătălia de la Rossbach (5 noiembrie 1757) a avut loc în cadrul Războiului de 7 ani între trupele aliate franco-germane și cele prusiene. Ultimele, conduse de regele Prusiei Frederic al II-lea, au obținut o strălucită victorie.
880. Este vorba de urcarea pe tronul Angliei a reginei Victoria în 1837.
881. Prin urcarea pe tronul regatului Hanovrei a lui Ernst August (1837—1851) a avut loc separarea de Marea Britanie. Lui i-a urmat la tron fiul său orb, Georg al V-lea. Conform previziunilor lui V.H., Hanovra a fost încorporată cu forța la Prusia în 1866.
882. Francesco Fascari, doge al Veneției (n. 1372—m. 1457) a primit temporar în 1439 pe regele Eric al Danemarcei (1412—1439) ce fusese detronat. În trecut numele de Dacia era folosit și pentru Danemarca.

883. Juvenal (aproximativ 60—140 e.n.), poet latin care în *Satirele* lui a atacat viciile societății în care trăia.
884. *Panem et circenses*, pâine și jocuri de circ ; cuvintele cu care Juvenal s-a adresat romanilor pentru a le arăta decadența în care se află, nemaicărând altceva decât grâu și spectacole gratuite de circ.
885. Comparație între exponenții intoleranței religioase. Calvin (1509—1564), organizator al unei republici teocratice la Geneva, unde a dispus arderea pe rug a oponentilor săi și Torquemada (1420—1498), închi-zitorul general al Spaniei, cunoscut pentru rigoarea cu care a aplicat legile inchiziției.
886. În 1789 a avut loc Revoluția Franceză ; în 1793 abolirea monarhiei și declanșarea teroarei ; în 1800 începutul dictaturii lui Napoleon I ; în 1815 revenirea Burbonilor pe tronul Franței ; în 1830 instaurarea monarhiei burgheze.
887. Comparație între masacrele ce au avut loc în Irlanda în timpul războiului ce a dus la instaurarea republicii în Anglia în 1649 și masacrele ce au dus la abolirea regalității în Franța.
888. Paul Scarron (1610—1660), om de Curte pe vremea cardinalului Richelieu, poet burlesc și autor dramatic, amestecat și în politică. A participat la mișcarea Frondei împotriva cardinalului Mazarin ; comparat cu Richelieu pentru inabilitatea sa politică.
889. Comparație între apogeul puterii lui Cromwell, ajuns conducător al Angliei sub titlul de Lord protector și apogeul lui Napoleon, ajuns împărat al Franței tot în urma unei revoluții.
890. Este vorba de executarea reginei Maria Stuart din ordinul reginei Elisabeta I și executarea regelui Carol I din ordinul lui Cromwell.
891. Georges Couthon (1755—1794), om politic francez, unul din capii revoluției de la 1789, formînd cu Robespierre și Saint-Juste un fel de triumvirat și participînd la condamnarea lui Ludovic al XVI-lea.
892. Cavalerii Mesei Rotunde, ordin de cavaleri legendari, înființat în secolul al V-lea de către regele Arthur.
893. Sigismund I, împărat al Germaniei (1411—1437), devenit rege al Boemiei în 1419 prin moartea fratelui său Wentzel (vezi nota 461) ; nu a putut să-și ocupe tronul inițial din cauza huseiilor care au declanșat un pustiitor război. El a fost recunoscut ca rege de-abia în 1436.
894. Czaslau (sau Caslau), localitate în Boemia, unde a avut loc dieta huseiilor și unde a fost înmormîntat conducătorul lor, Zižka.
895. Este vorba de abdicarea regelui Sigismund I (vezi nota 893) și instaurarea unei regente pînă la acceptarea lui Sigismund în 1436 ca rege.
896. Martin al V-lea, cel de al 203-lea papă (1417—1431), a declanșat două cruciade împotriva huseiilor, în 1418 și în 1431, ambele fără rezultat.
897. Este vorba despre Sigismund I, împărat al Germaniei ; Jagellon, duce de Boemia ; Frederic I, elector de Brandenburg ; cardinalul Cesarini, legatul papei.
898. Lazzarone, în italiană, cerșetor, zdrențăros ; în sens mai larg, boem.
899. Gioacchino Rossini (1792—1868), compozitor italian de opere comice.
900. Hoffman (corect Hoffmann), scriitor și compozitor german, autor de nuvele fantastice (1776—1822).

901. Blaise Pascal (1632—1662), savant francez (matematician, fizician și filozof), prin concepția sa morală și calitățile stilistice, un precursor al clasicismului.
902. Pe vremea cînd V.H. a scris *Rinul* împăratul Rusiei era Nicolae I (1825—1855).
903. După lupte îndelungate împotriva Turciei, Grecia și-a dobîndit independența în 1829 prin Tratatul de la Adrianopol, cu care s-a încheiat războiul ruso-turc.
904. Termenul de punic, V.H. îl ia de la vechea Cartagină, mare centru comercial în nordul Africii la Marea Mediterană, cu care romanii au dus lupte îndelungate, războaiele punice (261—146 î.e.n.).
905. Tyr și Sidon, porturi importante feniciene în secolele XV—I î.e.n. Principala colonie a Tyrului a fost Cartagina.

GLOSAR

- Absidă** — construcție de tradiție antică, de plan semicircular sau poligonal care amplifică spațiul unei biserici către răsărit și este rezervată clerului și oficierii cultului.
- Antablament** — element de arhitectură al ordinelor clasice (doric, ionic, corintic) situat orizontal deasupra coloanelor sau a unui zid și care formează coronamentul unui edificiu, susținând totodată acoperișul.
- Arc** — element de construcție care descrie un traseu curb între două puncte de sprijin și care susține un zid deasupra unei deschideri (fereastră, poartă) sau întărește partea interioară a unei bolți.
- Arc dublou** — arc dispus transversal pe partea inferioară a unei bolți pe care o dublează pentru a-i spori rezistența.
- Arhitravă** — element de rezistență constind dintr-un bloc orizontal din piatră, susținut de suporti verticali și care formează partea inferioară a unui antablament.
- Astragal** — ornament arhitectural la o coloană, situat între capitel și trunchiul coloanei.
- Campanilă** — turn construit alături de o biserică și destinat clopotelor.
- Capelă** — (1) mică construcție independentă cu scop religios; (2) orice parte a unei biserici catolice care are un altar. Numărul capelelor dintr-o biserică este nelimitat.
- Cenotaf** — monument ridicat în memoria unui mort dar care nu-i conține resturile.
- Confesional** — cabină amenajată în biserica catolică unde preotul svedește pe credincioși.
- Cor** — spațiu existent între corpul unei biserici și absidă, destinat inițial stranelor unei comunități călugărești, apoi acest spațiu în general și prin extensie, întreaga parte de răsărit a bisericii, inclusiv absida.
- Cornișă** — partea superioară, scoasă în relief, a unui zid, imediat sub acoperiș.

- Denticul** — ornament arhitectonic în formă de dinte executat din piatră sau din lemn.
- Feston** — ornament arhitectural în formă de ghirlandă.
- Fleșă** — construcție piramidală, din piatră sau din lemn, care încununază un turn prelungindu-i volumul.
- Fronton** — partea superioară a unui zid, de formă triunghiulară, determinată de cele două pante ale unui acoperiș. În arhitectura romanică și gotică frontonul apare adesea pe fațada laterală fiind denumit pinion.
- Garguie** — jgheab sau burlan scurt pentru scurgerea apei de ploaie de obicei bogat ornamentat.
- Giruetă** — lamă rotativă de metal cu care se determină direcția vântului, montată pe acoperișuri sau coșuri.
- Gotic** — stil artistic propriu occidentului catolic european din secolele XII—XV, caracterizat printre altele prin deschideri alungite terminate în arc frînt.
- Gotic flamboyant** — denumire dată fazei târzii a stilului gotic, datorită formelor curbe, agitate ca o flacără, pe care le are adesea decorația sculptată.
- Gotic raionant** — fază de trecere de la goticul primar la cel flamboyant, caracterizat prin forme mai înflorite.
- Lanternă** — turn mic cu aspect de templu în miniatură care încununază o cupolă cu scopul de a o lumina, dar și pentru a o împodobi.
- Mașicul (gură de aruncare)** — amenajare defensivă la turnuri constind dintr-o deschidere practică în podeaua drumului de strajă, ieșit în consolă pe fața exterioară a turnului, prin care se aruncau pietre, apă clocotită sau smoală incinsă asupra asediatorilor.
- Navă** — partea liberă, necompartimentată, a unei biserici de plan dreptunghiular cuprinsă între fațadă și altar.
- Nervură** — element constructiv de piatră profilată intrînd în compunerea unei bolți gotice.
- Ogivă** — sistem de construcție caracteristic arhitecturii gotice, format din intersecția a doua arcuri dispuse în cruce, care formează osatura unei bolți.
- Pinaclu** — element arhitectonic de formă piramidală sau conică foarte alungită, uneori decorat cu motive florale sau cu croșete, care încununază un contrafort sau care servește la echilibrarea și stabilizarea unor piese scoase în consolă.
- Pinion** — perete de formă triunghiulară care încheie la partea superioară zidul unei construcții cu acoperiș în două pante (vezi și fronton).
- Placă impostă** — element de construcție din piatră de grosime variabilă care se interpune între bolțarul inferior al unui arc și suportul acestuia (coloană, stîlp etc.), depășindu-i secțiunea.

Plin cintru (arc în plin cintru) — arc de formă semicirculară.

Portic — (1) galerie deschisă cu acoperișul susținut de coloane; (2) acoperiș în consolă la ușa de intrare.

Rocaille — stil decorativ cu aspect rustic caracterizat prin linii contorsionate inspirate de pietre perforate, madreporari și bolovani ascuțiți.

Roman — stil artistic propriu Romei antice sau imperiului întemeiat de ea.

Romanic — stil artistic caracteristic țărilor occidentale catolice, dezvoltat în secolele XI—XIII, sinteză a formelor de tradiție romană, cu elemente bizantine, carolingiene și orientale.

Rozasă — (1) fereastră rotundă cu vitralii în arhitectura gotică; (2) ornament în formă de frunze dispuse simetric și înscrise într-un cerc.

Timpan — suprafață plană de zidărie, de formă semicirculară sau triunghiulară, cuprinsă între grinda de piatră ce închide sus golul unei uși și arcul acesteia. În arhitectura romanică și gotică este în mod curent decorat cu reliefuri.

Transept — (1) încăpere care intersectează ortogonal o încăpere mai importantă; (2) galerie transversală într-o biserică care separă altarul de naos și cu care formează în plan orizontal o cruce constituind brațele acesteia.

Triglif — ornament al frizei templelor dorice, sub forma unor creste verticale în relief.

Trilobat — formă de trifoi sau de crin ce apare la arcuri, arcade, planuri.

Trompă de colț — element constructiv care, făcând parte dintr-un sistem de patru, permite trecerea de la un plan patrat la un plan octogonal deasupra căruia se poate construi cu ușurință o cupolă.

Vitraliu — panou decorativ alcătuit din plăci de sticlă colorată fixate printr-o rețea de nervuri de plumb și folosit pentru închiderea ferestrelor.

Volută — ornament în formă de spirală tridimensională, apărind mai ales la capitellurile gotice.

CUPRINS

Cuvînt înainte de Valentin Lipatti	5
Tabel cronologic	16
Notă asupra ediției	26
Prefață	28
Rinul 1838	39
Scrisoarea I De la Paris la Ferté-sous-Jouarre	39
Scrisoarea II Montmirail. Montmort. Epernay	44
Scrisoarea III Châlons. Sainte-Menehould. Varennes	48
Scrisoarea IV De la Villiers-Cotterets la frontieră	60
Scrisoarea V Givet	71
Scrisoarea VI Malurile Meusei : Dinant, Namur	75
Scrisoarea VII Malurile Meusei : Huy, Liège	79
Scrisoarea VIII Malurile Vesdrei : Verviers	86
Scrisoarea IX Aix-la-Chapelle. Mormîntul lui Carol cel Mare	88
Scrisoarea X Colonia	103
Scrisoarea XI În legătură cu casa Ibach	119
Scrisoarea XII În legătură cu muzeul Wallraf	123
Scrisoarea XIII Andernach	127
Scrisoarea XIV Rinul	134
Scrisoarea XV Șoarecele	147
Scrisoarea XVI Pe cîmp	153
Scrisoarea XVII Saint-Goar	156
Scrisoarea XVIII Bacharach	165
Scrisoarea XIX <i>Feuer ! Feuer !</i>	173
Scrisoarea XX De la Lorch la Bingen	179
Scrisoarea XXI Legenda frumosului Pécopin și a frumoasei Boldur	214
Scrisoarea XXII Bingen	255
Scrisoarea XXIII Maiența	265

Scrisoarea	XXIV	Frankfurt pe Main	278
Scrisoarea	XXV	Rinul	290
Scrisoarea	XXVI	Worms. Mannheim	312
Scrisoarea	XXVII	Speyer	332
Scrisoarea	XXVIII	Heidelberg	337
Scrisoarea	XXIX	Strasbourg	374
Scrisoarea	XXX	Strasbourg	381
Scrisoarea	XXXI	Freiburg în Breisgau	386
Scrisoarea	XXXII	Basel	395
Scrisoarea	XXXIII	Basel	398
Scrisoarea	XXXIV	Zürich	403
Scrisoarea	XXXV	Zürich	407
Scrisoarea	XXXVI	Zürich	414
Scrisoarea	XXXVII	Schaffhausen	418
Scrisoarea	XXXVIII	Cascada Rinului	422
Scrisoarea	XXXIX	Vevey. Chillon. Lausanne	426
Concluzii			437
Notele traducătorului			513
Glosar			560

Redactor : **NICOLAE IOANA**
Tehnoredactor : **MIHAIL CÂRCIOG**
Bun de tipar : 4 noiembrie 1983
Coli de tipar : 36

Lucrare executată sub comanda nr. 472 la Oficiul Economic
Central „Carpați”, Întreprinderea poligrafică „Bucureștii-Noi”,
str. Hrișovului nr. 18 A, sectorul 1, București

Editura sport - turism

